

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

[illegible]: 10 conjugations, णयन्त प्र०, सन्नन्त प्र०,

यङन्त प्र० & the beginning portion of

यङ्लुगन्त

यङ्लुगन्त प्र० ५५१, नामधातु प्र० ५६४, कण्ड्वादयः ६०४, आत्मनेपद प्र० ६०८, प्रत्ययमाला ६०६, परस्मैपद प्र० ६५०, भावकर्म ६५८, कर्मकर्तृ प्र० ६६[illegible], लकारार्थ प्रक्रिया ६[illegible]

कृदन्त प्रकरणम् १ पृष्ठ

कृत्याः २ „

पूर्वकृदन्त [illegible] ३१ „

उणादयः १४६ „

उत्तर कृदन्तम् ३३०—४०८ „

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

FORE WORD.

This part contains the Kridanta affixes: or those affixes which are applied directly to roots in order to form substantives. In addition to the affixes given in Paṇini's Grammar, it contains some 800 sûtras relating to the Uṇâdi affixes. This portion is complete in itself and may be studied separately from the rest of the book.

1st January, 1907.

S. C. V.
B. D. V.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

491.25
V S
V.2
pt.2

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

For Vol. II, part I (incomplete) see after page 408

THE SIDDHÂNTA KAUMUDI.

VOLUME II.

PART II.

अथकृदन्तप्रकरणम्

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER I.

२८२९ । धातोः । ३ । १ । ९१ ।

आ तृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयम् । 'तत्रोपपदं सप्तमीस्थम्' (७८१) । 'कृदतिङ्' (३७४) ।

2829. As far as the end of the Third Book reckoning from the present aphorism, the affixes treated of are to be understood as coming after some verbal root.

This is an Adhikâra Sûtra. All these verbal affixes are broadly divided into two parts कृत् and कृत्य affixes, which will be described later on.

Here we must again repeat the two sûtras that follow it in the Ashtâdhyâyî, namely, III. 1. 92. S. 781; and III. 1. 93. S. 374,

२८ २९ । क । तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् ॥ ३ । १ । ९२ ॥

2829A. Here a word exhibited in the locative case is called an upapada or a dependant word.

२८ २९ । ख । कृदतिङ् ॥ ३ । १ । ९३ ।

2829B. Any affix except tiṅ, is called kṛit.

२८३० । वा सरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ९४ ।

परिभाषेयम् । अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्यय उत्सर्गस्य बाधको वा स्यात्स्त्र्यधिकारोक्तं विना ।

2830. In this portion of the sûtras, in which there is a reference to verbal roots, an affix which is calculated to debar a general one, not being of the same form, optionally debars it; but not so in the case of feminine affixes (III. 3. 94, &c.)

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note.—Thus the affixes ण्वुल् and तृच् (III. 1. 133) are general affixes applicable to all roots in forming nouns of agency; and the sûtra III. 1. 133 which ordains these affixes, is an *utsarga* or a general rule; while the sûtra III. 1. 135 ordaining the affix क after verbs having a penultimate इक् vowel, and the roots ज्ञा, प्री and कॄ is an apavâda or a special aphorism. In the latter case, therefore, optionally we may have the affixes ण्वुल् and तृच् also. Thus क्षिप् is a root that has a penultimate इ belonging to the pratyâhâra इक्; and therefore, in forming the noun of agency from it, the affix क will have to be applied by rule 135 of this chapter already mentioned; thus विक्षिप् + क = विक्षिप् + अ = विक्षिपः; but this special rule, however, does not debar the operation of the general rule, and we have optionally विक्षिप + ण्वुल् = विक्षेपकः; and विक्षिप + तृ = विक्षेप्तृ nom. sing. विक्षेप्ता.

२८३१ । कृत्याः । ३ । १ । ९५ ।

अधिकारोऽयं ण्वुलः प्राक् ।

2831. From this aphorism, as far as the aphorism ण्वुल् तृचौ (III. 1. 133), all the affixes treated, will get the name of Kṛitya.

This defines the class of affixes known as *kṛitya*, a subdivision of *kṛit* affixes. These are certain affixes like तव्य, अनीय, &c., which may be treated as declinable verbal terminations. (III. 4. 70). The word formed by them may be called Passive Potential Participles or Future Passive Participles.

२८३२ । कर्तरि कृत् । ३ । ४ । ६७

कृत्प्रत्ययः कर्तरि स्यादिति प्राप्ते ।

2832. The affixes called 'Kṛit' are used in the sense of agent.

The words formed by *kṛit* affixes have the sense of agency. When no other special sense has been assigned to them by any rule, then this rule will apply, and fix the force of the affix. This rule will not, therefore, apply to *kṛit* affixes like ल्युन् (III. 2. 5 and 6) to which a special sense has been assigned, but affixes like ण्वुल् and तृच् &c., (III. 1. 133). Thus कारकः means a 'doer'; कर्त्ता 'an agent; नन्दनः 'one who causes happiness'; ग्राही 'who seizes'; पचः 'who cooks.'

The following sûtra, however, makes an exception to this general sense of *kṛit* affixes.

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३ । ४ । ७० ।

एते भावकर्मणोरेव स्युः ।

2833. The affixes called 'kṛitya' and the affix 'kta' and those that have the sense of 'khal', have only these last two senses, namely, an action and an object, (bhâva and karma).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note.—The word तयो 'of those two' refers to भाव 'an Impersonal act', and कर्म 'object'. The word एव 'only' is used in the sûtra to exclude the word 'agent' from it. Thus कर्तव्यः कटो भवता 'the mat must be made by you'; भोक्तव्यः श्रोदनो भवता 'the rice must be eaten by you'. Here the affix तव्य has the force of denoting the object; we may, therefore, call it the Potential Passive Participle affix. So also आसितव्यंभवता 'you must eat'; शयितव्यंभवता 'you must lie down'. Here the sense of the affix तव्य being that of the action itself, which being Impersonal, is in the singular number as it is one only, and neither male nor female, there is, from the nature of the case, a singular affix, and the neuter gender is employed.

Similarly the affix क्त denotes both the object and the action; कृतः कटो भवता 'the mat is made by you'; भुक्त श्रोदनो भवता 'the rice is eaten by you'. Here त is used with the force of denoting the object and may be called the past passive participle.

Similarly त may be used in denoting the mere act; आसितं भवता 'you sat'; शयितं भवता 'you lay down'.

Similarly the affixes having the sense of खल् (III. 3. 126) denote both the object and the Impersonal act. In the following examples the affixes denote the object; ईषत्करः कटो भवता 'this mat is made, by little at a time, by you'; सुकरः 'what is made with ease'; दुष्करः 'what is made with difficulty'. In the following examples the affixes denote the act; ईषदाढ्यंभवं भवता and स्वाढ्यंभवं भवता ।

After transitive verbs, the *kritya*, the *kta* and the *khalârtha* affixes only denote the object, but never denote the भाव or 'an Impersonal action'.

२८३४ । तव्यत्तव्यानीयरः । ३ । १ । ९६ ।

धातोरेते प्रत्ययाः स्युः । तकाररेफौ स्वरार्थौ । एधितव्यम् । एधनीयं त्वया । भावे औत्सर्गिकमेक वचनं क्लीवत्वं च । चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया । '* वसेस्तव्यत्कर्तरि णिच्च* ' । वसतीति वास्तव्यः । '* केलिमर उपसंख्यानम् *' । पचेलिमा माषाः पक्तव्याः । भिदेलिमाः सरलाः भेत्तव्याः । कर्मणि प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु 'कर्मकर्तरि चायमिष्यते' इत्याह । तद्भाष्यविरुद्धम् ।

2834. The affixes तव्यत्, तव्य and अनीयर् come after verbal roots.

The phrase 'after verbal roots' is understood in this aphorism by anuvritti from sûtra 2829. The final letters त् of तव्यत् and र् of अनीयर् are for the sake of indicating accent, being merely diacritical letters. The letter त indicates svarita accent (VI. 1. 185) and the letter र indicates penultimate udâtta accent (VI. 1. 217); these being exceptions to the general rule of accent given in III. 1. 3.

Thus एध+तव्यत्=एधितव्यम्, and एध+तव्य=एधितव्यम् 'must be increased; एध+अनीयर्=एधनीयम् 'must be increased'. In these cases the sense being that of the Impersonal action itself or bhâva, there is neuter gender singular number.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

When karma or object is denoted by these affixes, we have the example चेतव्यः or चयनीयो धर्मस्त्वया "The dharma must be acquired by thee." Here the affixes have a Passive designation.

Vart.—The affix तव्यत् when coming after the verb वस् 'to dwell' in marking the agent, is treated as if it had an indicatory ण. The force of ण् is to cause vṛiddhi. Thus वस्+तव्यत्=वास्तव्यः 'a dweller'. Here the word is in the masculine gender, as the force of the affix is that of the agent, and not as it generally has that of an act or object (III. 4. 70).

Vart.—The affix केलिमर् should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism. Thus पचेलिमा माषाः 'kidney beans fit to be cooked'; भिदेलिमा सरलाः 'the woods are apt to be split, *i.e.*, fragile'. This affix is to be employed when it is intended to express an object alone (*i.e.*, in the passive sense) and cannot be employed like those enumerated above, to denote also the action. The auther of Kâsikâ says that the affix is used in the Reflexive sense (karma-kartari). But this is opposed to the Bhâshya.

२८३५ । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्या च उत्तरस्य कृत्स्थस्य नस्य णत्वं स्यात् । प्रयाणीयम् । 'अचः' किम् । प्रमग्नः । '*निर्विण्णस्योपसंख्यानम् *' । अचः परत्वाभावान्नकारेण व्यवधानाच्चाप्राप्ते वचनम् । परस्यणत्वम् । पूर्वस्य ष्टुत्वम् । निर्विण्णः ।

. 2835. **The न् of a Kṛit affix, preceded by a vowel, is changed into ण, when it follows an alterant upasarga.**

The following are the specific Kṛit affixes in which this change takes place:—अन (यु), मान (शानच् &c. VII. 2. 82), अनीय,(III. 1. 96) अनि,(III. 3. 111) इनि(णिनि III. 2. 78, &c.) and the substitutes of निष्ठा (VIII. 2. 42).

Thus

अनः प्रयाणम्, परिमाणम् प्रमाणम् परियाणम् ॥ मानः प्रयायमाणम्, परियायमाणम् ॥
अनीय प्रयाणीयम्, परियाणीयम् ॥ अनि अप्रयाणि, अपरियाणि ॥
इनि प्रयायिन्, प्रयायणौ, परियायिन्, परियायिणौ
निष्ठादेशः प्रहीणः, परिहीणः, प्रहीणवान् परिहीणवान् ॥ Long ई by VI. 4. 66.

Why do we say अचः 'preceded by a vowel?' Observe प्रमुग्नः, the Nishthâ of मस्ज ॥ It is thus formed: मस्+क्त=मस्+त=मस्+न (VII. 2. 45, the root मस् is read as टु स मस्जो शुद्धौ in the dhâtûpâṭha, having an indicatory ओ thus giving scope to the rule). मस्+न=मग्+न (The न substitution being considered asiddha, the स of masj is elided by VIII. 2. 29. and then there is gutturalisation by VIII. 2. 30)=मग्नः ॥

Vart.—The word निर्विण्णः should be enumerated in this place. As निर्विण्णोस्मि खलसङ्गेन ॥ निर्विण्णोहमत्रवासेन ॥ Here the न does not come after a vowel but after द् of विद् and so the rule would not have applied to it. This vârtika

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

makes the rule applicable to this न also. Thus निर्विद्+त=निर्विद्+न (VIII. 2. 42. S. 3016)=निर्विड्+ण=निर्विण्णः ॥ The द is changed also to ण ॥

२८३६ । णेर्विभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य एयन्ताद्विहितो यः कृत्स्थस्य नस्य णो वा स्यात् । प्रयापणीयम् प्रयापनीयम् । 'विहितविशेषणम्' किम् । यका व्यवधाने यथा स्यात् । प्रयाप्यमाणं पश्य । णत्वे 'दुर उपसर्गत्वं न' इत्युक्तम् । दुर्यापणम् । दुर्यापनम् ।

2836. The न् of a Krit-affix ordained after a causative verb (णयन्त), is optionally changed to ण् when it comes after an alterant upasarga.

Thus प्रयापणम् or प्रयापनम्, परियापणम् or परियापनम् प्रयाप्यमाणम् or प्रयाप्यमानम्, प्रयापणीम् or प्रयापनीयं, अप्रयापणिः or अप्रयापनिः, प्रयापिणौ or प्रयापिनौ ॥

Why have we used the word विहितं 'ordained' in explaining the sûtra? Because the change takes place, even where the कृत् affix does not follow directly after the affix णि but where a third affix such as यक् intervenes. As प्रयाप्यमाणम् पश्य ॥ The णेः being in the ablative, under the ordinary rule of interpretation (I. 1. 72), the kṛit-affix should come immediately after णि. For the purposes of causing the change of न to ण, the word दुर् is not considered to be an upasarga. This has already been taught before, (see vârtika under VIII 4, 16. S. 2231). Thus दुर्यापनम् or दुर्यापनम् ॥

२८३७ । हलश्चेजुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

हलादेरिजुपधात्कृन्नस्याचः परस्य णो वा स्यात् । प्रकोपणीयम्—प्रकोपनीयम् । 'हलः' किम् । प्रोहणीयम् । 'इजुपधात्' किम् । प्रवपणीयम् ।

2837 A kṛit-affix, coming after a verb, which begins with a consonant and has a penultimate इच् vowel, changes optionally its न् which is preceded by a vowel, into ण्, when it comes after an alterant upasarga.

The phrase कृत्स्थ्वः is understood here. Thus प्रकोपणीयम् or प्रकोपनीयम्; परिकोपणम् or परिकोपनम् ॥

Why do we say हलः 'beginning with a consonant'? Observe प्रहणीयम, and प्रोहणीयम, where the change is obligatory, under VIII. 4. 29. These are from ईह चेष्टायाम and ऊह वितर्के ॥

Why do we say इजुपधात् 'having a penultimate इच् vowel'? Observe प्रवणीयम and परिवपणम; no option.

Note.—The word हलः in the sûtra should be interpreted as हलादेः, and not as ordinarily "after what ends in हल" ॥ For an इजुपधा verb implies that it ends with a consonant, and so the employment of the word हलः in the text would have been useless had it meant हलन्तात ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२८३८ । इजादेः सनुमः । ८ । ४ । ३२ ।

सनुमश्चेद्भवति तर्हि इजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृत्तत्स्थस्यैव । प्रेङ्खणीयम् । 'इजादेः' किम् । 'मगि सर्पणे' । प्रमङ्गनीयम् । नुम्ग्रहणमनुस्वारोपलक्षणम् । 'अट कुप्वाङ्–'(१९७) इति सूत्रेऽप्येवम् । तेनेह न । प्रेन्वनम् । इह तु स्यादेव । प्रोम्भणम् ।

2838. A kṛit-affix ordained after a verb beginning with an इच् vowel, having the augment नुम् in it, and ending with a consonant, changes its न into ण when preceded by an alterant upasarga.

The word हलः of the last sûtra is understood here. But contrary to the construction put upon it in the last sûtra, here it means हलन्तात्, by the natural rule of construction as given in I. 1. 72. We must interpret it so here, because it is impossible for an इजादि root to commence with a हल्; while to have done so in the last aphorism would have been redundant.

Thus प्रेङ्खणीयम्, परेङ्खणम् from इखि गत्यर्थः the नुम् is added because it is इदित् ॥ The rule will not apply to प्रेन्वनम् but it will apply to प्रोम्भणम् from उम्भ पूरणे where म् or the nasal is part of the root. The नुम् here means the anusvâra generally as also in sûtra (VIII. 4. 2). Therefore though the change would have been vaild by the general rule, (VIII. 4. 29) this sûtra makes a नियम or restriction. That is, only in the case of इजादि सनुम् verbs the change takes place, not in other सनुम् verbs. Thus प्रमङ्गनम्, परिमङ्गनम् from the root मगि सर्पणे ॥

Note.—This rule does not affect rule VIII. 4. 30, relating to णयन्त verbs, for those verbs cannot be said to end with a consonant Moreover, we have used the word विहितः in explaining the sûtra, in order to indicate this fact, that the kṛit-affix must be *ordained* after a consonant-ending verb. In the case of causative verbs, the kṛit-affix is *ordained* after a vowel-ending (णि) verb, and the vowel is elided *after* the adding of the affix. So that *before* the adding of the affix, the verb did not end in a consonant.

२८३९ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एषां नस्य णो वा स्यात्कृति परे । प्रणिंसितव्यम्–प्रनिंसितव्यम् ।

2839. The न of निंस 'to kiss' निक्ष् 'to be angry' and निन्द 'to blame' is changed to ण optionally, when preceded by an upasarga having in it a cause of change.

Thus प्रणिंसितव्यम् or प्रनिंसितव्यम्, प्रणिक्षणम् or प्रनिक्षणम्, प्रणिन्दनम् or प्रनिन्दनम् ॥

Note.—These verbs are written with ण in the Dhâtupâṭha, and therefore by rule VIII. 4. 14 ante, the change of न into ण would have been obligatory. The present sûtra makes it optional. The root णिसि means 'to kiss', णिक्ष रोषणे, and णिदि कुत्सायाम् ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२८४० । न भाभूपूकमिगमिप्यायिवेपाम् । ८ । ४ । ३४ ।

एभ्यः कृन्नस्य णो न। प्रभानीयम् । प्रभवनीयम् । 'पूञ एवेह ग्रहणमिष्यते' । पूङस्तु प्रपवणीयः सोमः । '* ण्यन्तभादीनामुपसंख्यानम् *'। प्रभापनीयम् । 'क्शाजः शस्य ये वा' इत्युक्तं णत्वप्रकरणोपरि तद्बोध्यम् । यत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्न णत्वम् प्रख्यानीयम् ।

2840 The न of a kṛit-affix is not changed to ण, though preceded by an upasarga having in it a cause of change, when the affix is added to the following verbs : भा 'to shine', भू 'to be', पू 'to purify', कमि 'to be brilliant', गमि 'to go', प्यायि 'to increase', वेप 'to shake'

This rule is an exception to VIII. 4. 29. Thus:—

भा, प्रभानीयम् परिभानम् । भू, प्रभवनीयम् परिभवनम् । पू, प्रपवनम्, परिपवनम् ॥

Ishti.—The verb पूञ् is to be taken and not the verb पूङ् ॥ In the case of the latter the change is obligatory, as, प्रपवणीयः सोमः ॥

कमि प्रकमनम्, परिकमनम् ॥ गमि प्रगमनम्, परिगमनम् ॥

प्यायि प्रप्यायनम्, परिप्यायनम् ॥ वेप् प्रवेपनम्, परिवेपनम् ॥

Vârt.—The above roots, even when in the Causative, do not change the न of their kṛit-affix. As प्रभापनीयम्, परिभापनम् ॥ There is no change in प्रख्यानीयम् also. It is derived from the root क्शाञ् with the prefix प्र ॥ The श is replaced by य by a vârtika in the Mahâbhâshya under II 4. 54: and the position of this vârtika is taught there also, namely, that it should be read in the subdivision of asiddhas (VIII 2. 1) just at the close of the ण change rules. Therefore य being considered asiddha, the न is not changed to ण because a श intervenes or rather is still considered to intervene between the र of प्र and न ॥ Had the root been ख्याञ् no rule would have prevented the change of न to ण in प्रख्यानीयम् and the form would be प्रख्याणीयम् See II. 4. 54. S. 2436.

When the श् is changed to ष् in नश् the न of नश् is not changed. Thus प्रनष्टः, परिनष्टः ॥ The नुम् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24, and श् changed to ष् by VIII. 2. 36.

Why do we say षान्तस्य ? Observe प्रणश्यति, परिणश्यति ॥ The word अन्त is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रनङ्क्षयति, which did end with ष् though the ष has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the श् of नश् is changed to ष् by VIII. 2. 36, and then this ष् is changed to क् by VIII. 2. 41; and the नुम् is added by VII. 1. 60.

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ ।

स्नान्त्यनेन स्नानीयं चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ।

2841. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus *kṛitya* affixes are ordained to come when an 'act' or an 'object' is to be expressed, but they come also when the *kâraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयो ब्राह्मणः 'a Brâhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brâhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्यां ह्रियते=पादहारकः । गलेचोप्यते=गलेचोपकः । For accent see VI. 2. 150.

To the root वद् with the upapada नञ् (the negative Particle अ) would have been added the two affixes यत् and क्यप् under sûtra III. 1. 106. S 2854. This sûtra ordains यत् only: and that also, when the sense is that of censure. The irregular form अवद्य therefore is for both these purposes.

Thus अवद्यं पापं 'a trifling sin'. Why do we say "when condemnable"? Observe अनुद्यं गुरुनाम 'the name of the teacher is not to be uttered'. The name of the teacher is neither condemnable nor incapable of utterance. But it is not polite for the pupil to utter the name of the teacher. As says the verse of the Smṛiti:—

"Let the person desirous of prosperity not take his own name, or his teacher's name, or the name of a great miser, or of an elder son or wife."

२८४२ । अचो यत् । ३ । १ । ९७ ।

अजन्ताद्धातोर्यत्स्यात् । चेयम् । जेयम् । अज्ग्रहणं शक्यमकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तव्यदादिष्वेव यतोऽपि सुपठत्वात् ।

2842. The affix यत् comes after a root that ends in a vowel.

The letter त् of this affix is indicatory showing that the udâtta accent falls on the first vowel (VI 1. 213); thus गा+यत्=गेय noun sing, गेयम् 'what is to be sung'; so also पेयम् 'what is to be drunk'; जेयम् 'what is to be conquered'. The आ of गा and पा is changed into ए by VI. 4. 65.

Note.—Why do we say 'that ends in a vowel'? By III. 1. 124, a root ending in a consonant takes ण्यत् affix instead of यत्; reading these two aphorisms together, the conclusion to be drawn is that the affix यत् comes

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

after roots which *primarily* end in a vowel, though in the course of development they may end in a consonant by the application of other rules. Thus from दो 'to cut', we have the desiderative root दित्स, which ends in a vowel अ. This अ is elided before ârdhadhâtuka affixes and thus the root becomes दित्स्, which ends in a consonant; nevertheless we shall have the affix यत् and not ण्यत्. Thus दित्स्यम् 'what is wished to be cut'; धित्स्यम् 'what is wished to be placed'. Similarly लू before ârdhadhâtuka affixes becomes लो, the ओ is changed into अव् before य (VI. 1. 79) and the form then is लव्. The root लव् however takes यत् and not ण्यत्; as लव्यं पव्यम्, &c.

We could have well spared the word अचः in this sûtra. For all roots either end in a vowel or a consonant. Now III. 1. 124. specifically ordains ण्यत् after all roots ending in a consonant. Therefore यत् would find its scope only after those roots which end in a vowel.

For similar reasons, moreover there was no necessity of making this a separate sûtra, It could well have been included in the preceding Ashtâdhyâyî sûtra III. 1. 96. That is instead of तव्यत् तव्यानीयरः we could have well enunciated it as तव्यत्तव्यानीयर्यतः meaning "the affixes tavyat, tavya, anîyar and yat come after verbal roots." The scope of yat would be restricted to vowel ending roots by the subsequent sûtra III. 1. 124.

२८४३ । ईद्यति । ६ । ४ । ६५ ।

यति परे आत ईत्स्यात् । गुणः । देयम् । ग्लेयम् । '* तकिशसिचतियतिजनिभ्यो यद्वाच्यः *' तक्यम् । शस्यम् । चत्यम् । यत्यम् । जन्यम् । जनेर्यद्विधिः स्वरार्थः । ण्यतापि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिप्रसङ्गः । 'जनिवध्योश्च' (२५१२) इति निषेधात् । '* हनो वा वध च वक्तव्यः *' । वध्यः । पक्षे ऋहलोर्ण्यत् । घात्यः ।

2843. The final आ of a stem is changed into ई before the Krit-affix यत्॥

Thus देयम्, ग्लेयम्. The Guṇa takes place according to VII. 3. 84.

Vart.—The verbs तक् 'to laugh at' शस् 'to kill' चत् 'to ask' यत् 'to attempt' and जन् 'to be born', should be enumerated in addition; that is to say, these verbs, though ending in a consonant, take यत् and not ण्यत्; as तक्यम्, शस्यम्, चत्यम्, यत्यम्, and जन्यम्. The root जन् would have assumed the form जन्य even by the affix ण्यत्; the present vârtika ordains यत् for the sake of the accent. The ण्यत् would not have caused vṛiddhi of the अ of जन्; for vṛiddhi is specifically prohibited with regard to जन् by VII. 3. 35. The accent of यत् is regulated by VI. 1. 213, and of ण्यत् by VI. 1. 185.

Vart.—And of the verb हन् 'to kill' वध is the substitute when it optionally takes the affix यत्. Thus we have वध्यम् or घात्यम्. The latter form is evolved by sûtras VII. 3. 32 and 54. The affix यत् comes only after the वध् substitute; after हन् the affix ण्यत् comes which changes the ह into घ, and न into त and causes vṛiddhi.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२८४४। पोरदुपधात्।३।१।९८।

पवर्गान्तादुपधाद्यत्स्यात्। ण्यतोऽपवादः। शप्यम्। लभ्यम्। '× नानुबन्धकृतमसारूप्यम् ×'। अतो न ण्यत्। तव्यदादयस्तु स्युरेव।

2844. The affix यत् comes after a root, which ends in a labial letter preceded by a short अ.

This debars ण्यत्; thus शप्+यत्=शँप्यं 'to be sworn'; लभ्+यत्=लँभ्यम् 'to be acquired'.

Note.—Why do we say 'which ends in a labial'? Because if a root ends in any other consonant, though preceded by a short अ the root will take ण्यत्; thus पच्+ण्यत्=पाक्यँम् 'what is to be cooked'; वाक्यँम् 'speech'.

Why do we say 'when preceded by a short अ'? When preceded by any other vowel, it will take ण्यत्; thus कुप्+ण्यत्=कोप्यम् 'to be angry'; so also गोप्यम् 'to be concealed'.

The word अत् is used in the sûtra in the original. The force of त् here is, by I. 1. 70, that short अ having one mâtrâ or prosodial length is to be taken and not long आ. Therefore, after the root आप् 'to obtain', we have ण्यत् and not यत्; thus आप्यँम् 'to be reached' *i.e.* 'attainable'.

In the sûtra III. 1. 94, s. 2830, we have used the word असरूप। But it must be understood that the indicatory letters do not make two affixes asarûpa, whose efficient parts are identical. Therefore यत् and ण्यत् are sarûpa affixes; and one will debar the other. And so there will be no ण्यत् added to these roots. But the affixes तव्यत्, &c., are not debarred; and they will certainly come after these roots.

Note.—Why do we say 'not being of the same form'? Because if two affixes have the same form, the present rule will not apply; and in the case of such affixes, the special affix will debar the general affix. Thus the affixes अण् and क are, when stripped of their indicatory letters, affixes having the same form *i.e.* अ; and therefore the sûtra III. 2. 1. ordaining अण् as a generel rule, will be always debarred by sûtra III. 2. 3. oradaining क, as the latter is a special sûtra applicable only to those roots which end in long आ, or which are simple roots not compounded with any preposition. Thus गो+दा+क=गोदः 'giver of cows'. So also कम्बलदः 'blanket-giver'. In these cases we cannot have the affix अण्.

It follows from this sûtra as a necessary corollary, that the addition of indicatory letters does not make two or more affixes dissimilar in form (असरूप) when their essential effective element is the same. Thus the affixes क, अण्, अच्, ण &c. are similar.

Why do we say 'but not so in the case of feminine affixes'? Because in the case of feminine affixes, a special affix will debar a general affix, though they may be dissimilar in form. Thus sûtra III. 3. 94. ordaining क्तिन् in forming feminine nouns from roots is a general or *utsarga* rule,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

while sûtra III. 3. 102. ordaining अ after roots that have already taken some affix is a special or *apavâda* rule, and though अ and क्ति are dissimilar in form, they being feminine affixes, the former will always debar the latter. Thus the compound desiderative roots चिकीर्ष and जिहीर्ष will form feminine nouns in आ and not by क्तिन्. Thus चिकीर्षा and जिहीर्षा and not चिकीर्षति, &c.

२८४५ । आङो यि । ७ । १ । ६५ ।

आङः परस्य लभेर्नुम्स्याद्यादौ प्रत्यये विवक्षिते । नुमि कृतेऽदुपधत्वाभावात् यदेव । आलम्भ्यो गौः ।

2845. The augment नुम् is added to लभ् preceded by आ, before an affix beginning with य ॥

As आलम्भ्यो गौः ॥ The नुम् is added before the addition of the affix, and by so doing लभ् becomes लम्भ् and thus loses its character of having a penultimate अ, and therefore by III. 1. 124, we shall have ण्यत् affix, and not यत् affix by III. 1. 98.

Note.—Had the नुम् been added *after* the addition of the affix, then यत् would be added by III. 1. 98. Though in both cases the form will be आलम्भ्य; the difference will be in the accent: यत् would throw the acute on the first syllable (यतोऽनावः); while, as a matter of fact, the word has svarita on the final; thus instead of आलम्भ्य (VI. 1. 213. and by VI. 2. 139), which यत् gives, we have आलम्भ्य (तित् svar).

Note.—Why do we say 'when preceded by आ'? Observe लभ्य ॥ How do you explain अग्निष्टोम आलभ्य:? All rules are optionally applied in the Vedas. Or आलभ्य may be explained by saying that the नुम् having been added, is again dropped.

२८४६ । उपात्प्रशंसायाम् । ७ । १ । ६६ ।

उपलम्भ्यः साधुः । 'स्तुतौ' किम् । उपलब्धुं शक्य उपलभ्यः ।

2846. The augment नुम् is added to लभ् preceded by उप, before य, when the reference is to something praiseworthy.

As उपलम्भ्यः साधुः ॥ (These words are formed by ण्यत् and have svarita on the final.) Why do we say 'when referring to something praiseworthy'? Observe उपलभ्यः this is formed with the यत् affix (III. 1. 98). and means "capable of being perceived."

२८४७ । शकिसहोश्च । ३ । १ । ९९ ।

शक्यम् । सह्यम् ।

2847. The affix यत् comes after the roots शक् 'to be able', and सह 'to bear'.

Thus शक्यम् 'possible' सह्यम् 'endurable'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२८४८ । गदमदचरयमश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गद्यम् । मद्यम् । चर्यम् । '* चरेराङि चागुरौ * ' । आचर्यो देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । 'अगुरौ' किम् । आचार्यो गुरुः । यमेर्नियमार्थम् । सोपसर्गान्मा भूदिति । प्रयाम्यम् । निपूर्वात्स्यादेव । तेन ' तत्र न यमेद्विनियम्यम्' इति वार्तिकप्रयोगात् । एतेन 'अनियम्यस्य नायुक्तिः' । 'त्वयानियम्या ननु दिव्यचक्षुषा' इत्यादि व्याख्यातम् । नियमे साधुरिति वा ।

2848. The affix यत् comes after the roots गद् 'to speak', मद 'to be mad', चर 'to go, to eat', and ' यम to restrain', when these roots do not take any preposition.

Thus गद्यम् 'what is to be spoken, *i.e.*, prose'; मद्यम् 'wine'; चर्यम् 'what is to be followed; यम्यम् 'what is to be restrained'.

Why do we say 'when not preceded by a preposition'? When compounded with an upasarga, these roots will take ण्यत्; thus प्रगाद्यम्; प्रमाद्यम् &c.

The root यम् would have taken the affix यत् by III. 1. 98 also, as it ends in म् and is preceded by अ; its separate enumeration in this sûtra is in order to show, that the compound verb यम् will not take the affix यत्. Therefore with regard to यम्, this is a *niyama* or restrictive rule and not a *vidhi* or original rule. Thus प्रयाम्यम् । Exception, however, must be made in the case of the preposition नि । There the affix यत् is added and not ण्यत्; as we find the form विनियम्यम् used in a vârtika. For this reason the form अनियम्य is not without authority. As in the sentence त्वया नियम्या ननुदिव्यचक्षुषा॥

Or these forms can be explained not as kritya words formed by यत् added to the root यम्; but as Taddhita words formed by यत् added to the noun नियम (IV. 4. 98).

Vart.—The root चर when preceded by the preposition आङ् takes the यत् affix when the sense is not that of a preceptor'; thus आचर्यो देशः 'an approachable or communicable country'. But when the sense is that of 'a teacher' the root takes ण्यत्; thus आचार्यः 'a preceptor'.

२८४९ । अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ ।

वदेर्नञ्युपपदे 'वदः सुपि–' (२८५४) इति यत्क्यपोः प्राप्तयोर्यदेव सोऽपि गर्ह्यायामेवेत्युभयार्थं निपातनम् । अवद्यं पापम् । 'गर्ह्ये' किम् । अनुद्यं गुरुनाम । तद्धि न गर्ह्यं वचनानर्हं च ।

'आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च ।
श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोः ॥'

इति स्मृतेः । पण्या गौः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः । पाण्यमन्यत् । स्तुत्यर्हमित्यर्थः । अनिरोधोऽप्रतिबन्धस्तस्मिन्विषये वृङो यत् । शतेन वर्या कन्या । वृत्यान्या ।

2849. The words अवद्य (VI. 2. 160) पण्य and वर्या are irregularly formed, having the sense of 'condemnable', 'saleable' and 'not restricted' respectively.

Thus, अवद्यं पाप 'a censurable or trifling sin'. Another and regular form is अनुद्यम् This is formed by adding the affix क्यप् to the root वद् by III. 1. 106. As अनुद्यं गुरुनाम "the name of an elder should not be uttered."

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Here there is no sense of condemnation, but it lays down a precept of good conduct according to the above verse of the smṛiti which declares "a person desirous of prosperity should not utter the names of himself or of his Guru or of a very miserly person, or of the eldest son or of a wife." So also पण्यः कम्बलः 'saleable blanket'; पण्या गौः 'saleable cow. The other and regular form is पाण्यम्, formed by the addition of ण्यत् and meaning 'praiseworthy'. So also शतेन वर्या 'courted by hundreds'; सहस्रेण वर्या wooed by thousands, *i.e.*, there is no restriction as to the number of candidates for the purposes of selection of a husband by a maid: in other words वर्या = wooed, courted. Courted by hundreds, &c. The other and regular form is वृत्या from the root वृ 'to choose'. वर्या means a girl choosing her own husband and is not reserved or shy. The word वर्या in the sûtra is in the feminine gender, and it is in this gender only that the word is so formed. In the masculine gender, the word is regularly formed; thus वार्या ऋत्विजः.

२८५० । वह्यं करणम् । ३ । १ । १०२ ।

वहन्त्यनेनेति वह्यं शकटम् । 'करणम्' किम् । वाह्यम्—वोढव्यम् ।

2850. The word वह्यं is irregularly formed, in the sense of "wherewith something is carried".

The word वह्यं is derived from the root वह 'to carry' and means 'a vehicle' *i. e.*, that by which a thing is carried; as वह्यं शकटम्. When it does not mean a carriage, the root takes the affix ण्यत्; thus वाह्यः 'an ox'.

२८५१ । अर्यः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

'ऋ गतौ' अस्माद्यत् । ण्यतोऽपवादः । अर्यः स्वामी वैश्यो वा । 'अनयोः' किम् । आर्यो ब्राह्मणः प्राप्तव्य इत्यर्थः ।

2851. The word अर्यः (and अर्यः) is irregularly formed when meaning 'lord' and a 'Vaisya'.

The root ऋ 'to go', would have taken ण्यत् by III. 1. 124; but it takes यत् when the sense of the word formed by it is that of a 'lord or sir', or a man of the 'Vaisya' caste. As अर्यः स्वामी, 'honored sir' अर्यो वैश्यः Arya or Vaisya.'

Note.—Though by VI. 1. 213, the affix यत् makes the udâtta accent fall on the first syllable of the word, yet in the case of the word अर्यः, when it means 'lord', the accent falls on the last syllable.

Why do we say 'when it means sir or a Vaisya? Otherwise the root takes the affix ण्यत् as आर्यो ब्राह्मणः 'the respectable Brâhmana," *i.e.*, one worthy to be approached or reachable.

२८५२ । उपसर्या काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्राप्तकाला चेदित्यर्थः । उपसर्या गौः । गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्येत्यर्थः । 'प्रजने काल्या' इति किम् । उपसार्या काशी । प्राप्तव्येत्यर्थः ।

2852. The word उपसर्या is irregularly formed in the sense of "ripe for cover, or ripe for fruition."

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word उपँसर्या is formed by adding यत् affix to the root सृ 'to move', compounded with the preposition उप. The word काल्या means having reached the time. The word प्रजन means the first conception. Thus उपसर्या गौः 'the cow fit for cover'; उपसर्या वडवा 'the mare fit for the horse'.

Why do we say 'when meaning what has reached the time favorable to conception'? Otherwise the affix ण्यत् will be used; as उपसार्या काशी 'Kâshî is approachable'.

२८५३ । अजर्यम् संगतम् । ३ । १ । १०५ ।

नञ्पूर्वाज्जीर्यतेः कर्तरि यत्संगतं चेद्विशेष्यम् । न जीर्यतीत्यजर्यम् । 'तेन संगतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम्' इति भट्टिः । 'मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धाय पुनर्बबन्ध' इत्यत्र तु संगतमिति विशेष्यमध्याहार्यम् । 'संगतम्' किम् । अजरिता कम्बलः । भावे तु संगतकर्तृकेऽपि ण्यदेव । अजार्यं संगतेन ।

2853.—The word अजर्यम् (VI. 2. 160) 'imperishable' is irregularly formed when qualifying the word सङ्गतम् 'friendship' expressed or understood.

The word अजर्यम् is formed from the root जॄ by the addition of यत् with the force of the agent and affixing the negative particle अ; as अ+जॄ+यत् =अजर्यम् the force is not that of bhâva (III. 4. 70).

Thus अजर्यं नोऽस्तु सङ्गतम् 'let our friendship be imperishable'. So also अजर्यमार्यसङ्गतम्. So also Bhatti, "तेन सङ्गतमार्येण रामाजर्यं कुरु द्रुतम्"—O Rama! quickly make imperishable friendship with that honored one. "The word अजर्यं is an adjective qualifying the word 'friendship' expressed or understood. It does not mean friendship: for two synonyms can not be used in the same sentence: and अजर्यं सङ्गतं of Bhatti would have been wrong. Nor is ajaryam used in the sense of friendship in the sentence मृगैरजर्यं जरसोपदिष्टम् for here the word saṅgatam is understood, and ajaryam qualifies it.

Why do we say when qualifying the word सङ्गतम्? Observe अजरिता कम्बलः 'undecaying blanket' when the force is that of bhâva, the affix would be ṇyat, though the agent be saṅgata. As अजार्यं सङ्गतेन "Imperishable through friendship."

२८५४ । वदः सुपि क्यप् च । ३ । १ । १०६ ।

उत्तरसूत्रादिह भाव इत्यपकृष्यते । वदेर्भावे क्यप्स्याच्चाद्यदनुपसर्गे सुप्युपपदे । ब्रह्मोद्यम् ब्रह्मवद्यम् । ब्रह्म वेदः तस्य वदनमित्यर्थः । कर्मणि प्रत्ययावित्येके । उपसर्गे तु ण्यदेव । अनुवाद्यम् । अपवाद्यम् ।

2854. After the root वद् 'to speak', governing a case-inflected word as its upapada, and not having a preposition annexed to it, there comes the affix क्यप् as well as यत् to denote condition.

The word भावे is to be drawn into this sûtra from the next.

The phrase 'not having a preposition' is to be read into this sûtra by *anuvritti* from III. 1. 100 S. 2848. The force of the word 'also' is to indicate that the affix यत् is also employed. The word सुपि means 'in construction with an upapada that ends in a case-affix'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus ब्रह्म + वद् + क्यप् = ब्रह्म + वद् + य = ब्रह्मोद्यम्; ब्रह्म + वद् + यत् = ब्रह्मवद्यम् 'told by the Vedas or Brahman'. Similarly सत्योद्यम् or सत्यवद्यम् 'truth-mouthed'.

Some say these two affixes come with a Passive significance: and not that of bhâva only.

Why do we say 'when it has a case-inflected word as upapada'? Otherwise वद् + ण्यत् = वाद्यम् a 'musical instrument'.

Why do we say 'not having a preposition'? Observe प्रवाद्यम् 'a rumour' formed by the affix ण्यत् and not by यत् or क्यप्.

२८५५ । भुवो भावे । ३ । १ । १०७ ।

क्यप्स्यात् । ब्रह्मणो भावो ब्रह्मभूयम् । सुपीत्येव । भव्यम् । अनुपसर्ग इत्येव । प्रभव्यम् ।

2855.—After the root भू 'to be', in construction with a case-inflected word as its upapada and when used without a preposition, the affix क्यप् is employed to denote condition (bhâva).

The words सुपि and अनुपसर्गे of previous sûtras are understood in this The *anuvritti* of यत् does not cover this aphorism. As ब्रह्मभूय गतः = ब्रह्मत्वं गतः 'gone to or arrived at Brahmahood; देवभूय = देवत्वं गतः 'gone to divinity'.

The word *bhâva* of this sûtra governs the succeeding ones.

Why do we say 'in construction with a case-inflected word'? Otherwise it will take यत्; as भू + यत् = भो + यत् = भव्यम् (VI. 1. 79).

Why do we say 'not taking a preposition'? Observe प्रभव्यम्.

२८५६ । हनस्त च । ३ । १ । १०८ ।

अनुपसर्गे सुप्युपपदे हन्तेर्भावे, क्यप्स्यात्तकारश्चान्तादेशः । ब्रह्मणो हननं ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं लोकात् ।

2856. After the root हन् 'to kill', when in construction with a case-inflected word as its upapada, and when used without a preposition, comes the affix क्यप् in denoting condition, and the letter त is the subsitute of its final न ॥

The phrases सुपि अनुपसर्गे and भावे are understood in this sûtra.

As ब्रह्म + हन् + क्यप् = ब्रह्म + हत् + य = ब्रह्महत्य, (VI. 1. 71) ब्रह्महत्या 'Brâhmaṇa murder'. The word is feminine because of usage.

Note.—When not in construction with a noun, the form is घातः 'a blow' (हन् + णिच् + घञ्). This verb does not take the affix ण्यत् in denoting condition, there being no example of such formation.

Why do we say 'when not taking a preposition'? Observe प्रघातो वर्तते 'there is a combat'.

२८५७ । एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् । ३ । १ । १०९ ।

एभ्यः क्यप्स्यात् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2857. After the verbs इ 'to go', स्तु 'to praise', शास् 'to govern', वृ 'to choose', दृ 'to respect' and जुष् 'to please', comes the affix क्यप्.

The anuvritti of क्षुपि, अनुपसर्गे and भावे does not extend to this aphorism. The present sûtra ordains generally the affix क्यप् after the above verbs.

२८५८ । ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ६ । १ । ७१ ।

इत्यः । स्तुत्यः । 'शास इदङ्हलोः' (२४८६) । शिष्यः । 'वृ' इति वृञो ग्रहणं न वृङः । वृत्यः । वृङस्तु वार्या ऋत्विजः । आदृत्यः । जुष्यः । पुनः क्यबुक्तिः परस्यापि ण्यतो बाधनार्था । अवश्यस्तुत्यः । 'शंसिदुहिगुहिभ्यो वा' इति काशिका । शस्यम् । शंस्यम् । दुह्यम् । दोह्यम् । गुह्यम् । गोह्यम् । 'प्रशस्यस्य श्रः' (२००९) । 'ईडवन्दवृशंसदुहां ण्यतः' (३७०२) इति सूत्रद्वयबलाच्छंसेः सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं मृग्यम् । '*आङ्पूर्वादञ्जेः संज्ञायामुपसंख्यानम्*' 'अञ्जू' व्यक्तिम्रक्षणादिषु । बाहुलकात्करणे क्यप् । 'अनिदिताम्–' (४१५) इति नलोपः । आज्यम् ।

2858. To a root ending in a short vowel is added the augment त (तुक्) when a Krit-affix having an indicatory प follows.

Note.—Thus अग्नि+चि+क्विप्=अग्निचित् so also सोमसुत् ॥ Similarly प्रकृत्य and प्रहृत्य and उपस्तुत्य formed by the affix ल्यप् ॥ Why do we say "ending in a short vowel"? Observe आलूय, ग्रामणीः ॥ Why do we say "having an indicatory प्"? Observe कृतम्, हृतम् ॥ Why do we say "a krit-affix"? Observe पटुतरः, पटुतमः, with the Taddhita-affixes तरप् and तमप् ॥ In the compound ग्रामणिकुलम्, though the root is made short, yet there is no augment तुक्, in as much as the rule by which the root has been shortened is a Bahiranga rule, and the present rule is an Antaranga one. The maxim is असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे ॥ "That which is Bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is Antaranga is to take effect".

Thus इ+क्यप्=इ+त्+य=इत्यः 'to be gone'. So also स्तु+क्यप्=स्तुत्यः 'to be praised'; शास्+क्यप्=शिस्+य (आ being changed into इ by VI. 4. 34. S. 2486)=शिष्यः 'to be instructed, *i. e.*, a pupil'. So also वृ+क्यप्=वृत्य 'to be chosen. By वृ in the sûtra the root वृ ञ् is intended to be taken, and not the root वृङ्. The equivalent derivative of the latter is वार्यः as वार्या ऋत्विजः । आदृ+क्यप् आदृत्यः 'to be honoured'; जुष्+क्यप्=जुष्यः 'to be served.'

Though the anuvritti of क्यप् was current from the previous sûtra 2854, its repetition in this aphorism is to indicate that other rules such as III. 1. 125, ordaining ṇyat should not take effect in the above verbs. Thus III. 1. 125. s. 2886. requires ण्यत् after the verb स्तु, but the present rule prohibits that. Thus we have अवश्यस्तुत्यः 'must be praised.'

According to Kâsikâ, the roots शस् 'to praise' दुह् 'to milk' and गुह् 'to cover' optionally take the affix क्यप्. As शस्यम् or शंस्यम् (VI. 4. 37); दुह्यम् or दोह्यम्, गुह्यम् or गोह्यम्. Of the above three forms s'asya may be explained by its being used by Pâṇini in the sûtra V. 3. 60. as formed by ṇyat of VI. 1. 214. But the authority for the other two is doubtful.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vart.—The verb अञ्ज (रूधू 21) 'to anoint', preceded by the preposition आङ् takes the affix क्यप् when used as an appellative. As आ+अञ्ज्+क्यप् =आज्यम् meaning clarified butter. The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. The affix has the force of instrument as a diversity.

२८५९ । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः । ३ । १ । ११० ।

'वृतु' । वृत्यम् । 'वृधु' । वृध्यम् । क्लृपिचृत्योस्तु । कल्प्यम् । चर्त्यम् । 'तपरकरणम्' किम् । 'कॄत्' । कीर्त्यम् । अनित्यण्यन्ताश्चुरादय इति णिजभावे ण्यत् । णिजन्तात्तु यदेव ।

2859. After verbs having a penultimate short ऋ the affix क्यप् is employed, with the exception of the verbs क्लृप् 'to be able', and चृत 'to hurt'.

Thus वृत + क्यप् = वृत्यम्; so also वृध्यम्. But क्लृप् and चृत will form कल्प्यम्, and चर्त्यम्.

Why have we used the letter त् in ऋत्? It is to indicate that short ऋ is meant and not long ॠ (I. 1. 70). Therefore the root कॄत् will take ण्यत् and form कीर्त्यम्. It has already been taught that णिच् added to चुरादि roots is not of universal application. Therefore when णिच् is not added we have the affix ṇyat. But when the root ends in ṇich then the yat is the proper affix.

२८६० । ई च खनः । ३ । १ । १११ ।

चात्क्यप् । आद्गुणः । खेयम् । 'इ च' इति ह्रस्वः सुपठः ।

2860. The affix क्यप् is employed after the root खन् 'to dig,' and long ई is substituted for the final of the root.

By the force of च we draw in क्यप्.

Thus खन्+ क्यप्=ख+ई+य=खेयम् 'to be dug' (VI. 1. 87). The long ई is used in the sûtra for the sake of euphony. The same purpose would have been served by using short इ, thus 'इ च खनः'. But the long ई indicates that the rule VI. 4. 43 does not apply here. By that rule the अ of खन् would have been lengthened into आ before the affix क्यप्.

२८६१ । भृञोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

भृत्याः कर्मकरा भर्तव्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दोऽयं न तु संज्ञा । '* समश्च बहुलम् *' । संभृत्याः । संभार्याः । असंज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्तिकम् । 'असंज्ञायाम्' किम् । भार्या नाम क्षत्रियाः । अथ कथं भार्या वधूरिति । इह हि 'संज्ञायांसमज–' (३२१६) इति क्यपा भाव्यम् । संज्ञापर्युदासस्तु पुंसि चरितार्थः । सत्यम् । बिभर्तेर्भृ इति दीर्घान्तात्त्वृयादेर्वा ण्यत् । क्यप्तु भरतेरेव । ' × तदनुबन्धक-ग्रहणे–× ' इति परिभाषया ।

2861. The affix क्यप् is employed after the verb भृञ् 'to bear' when not used as a name.

Thus भृ+क्यप्=भृत्य Pl. भृत्याः 'those who ought to be supported,' *i.e.*, 'servants'. The word is here a verbal noun and not an appellative. Why do we say 'when not used as an appellative'? Observe भृ +ण्यत्= भार्याः 'a Kshatriya'. How do you then explain भार्या meaning 'wife'. For by the

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

sûtra III. 3. 99. S. 3276 the feminine ought to have been भृत्या with क्यप् and not भार्या with ṇyat; for the exception असंज्ञायाम् finds its full scope in the masculine? True: the objection is apparently valid. भार्या is not from भृञ्भरणे (Bhuâdi 946) but from either भृ of the Juhotyâdi 5, or from भॄ ending in long ॠ of the Kryâdi class No 21. The भृञ् of the present sûtra must be confined to the Bhuâdi root, and not to the भृञ् of the Juhotyâdi, for the latter has an indicatory डु and is read as डुभृञ् in the Dhâtupâṭha. Because the maxim 'an expression with an indicatory letter does not include one with it' applies.

Vart.—The use of *kyap* is optional when this verb takes the preposition सम्. Thus संभृत्याः or संभार्याः This vârtika allows an option only when the word is not an appellative.

२८६२ । मृजेर्विभाषा । ३ । १ । ११३ ।

मृजेः क्यब्वा स्यात् । पक्षेण्यत् । मृज्यः ।

2862. The affix क्यप् optionally comes along with ṇyat after the root मृज् 'to cleanse'.

This is an example of *Prâpta-vibhâshâ.* By III. 1. 110 *ante*, the root मृज् having a penultimate ऋ would have necessarily taken *kyap*; this sûtra declares an option. As परिमृज्यः or परिमार्ग्यः 'to be cleansed'. The second form is thus evolved:—

परिमृज्+ण्यत् (III. 1. 124). Now applies the following sûtra by which j is changed to g.

२८६३ । चजोः कु घिण्ण्यतोः । ७ । ३ । ५२ ।

चस्य जस्य च कुत्वं स्याद्घिति ण्यति च प्रत्यये परे । '* निष्ठायामनिट इति वक्तव्यम् *' । तेनेह न । गर्ज्यम् । 'मृजेर्वृद्धिः' (२४७३) । मार्ग्यः ।

2863. For the final च् or ज् of a root, there is substituted a corresponding guttural, before an affix having an indicatory घ and before ण्यत् ।

Thus we have परिमृग्+ण्यत् । Then there is vriddhi of the ṛi of mṛig by VII. 2. 114 : so we get परिमार्ग्यः ॥

Note.—The यथासंख्य rule does not apply here. The sûtra does not mean that the च is gutturalised before a घित् and ज before a ण्यित् affix; but both.

This guttural change takes place in the case of nyaṅku, &c., also by the following.

२८६४ । न्यङ्क्वादीनां च । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्यात् । न्यङ्कुः । 'नावञ्चेः—' इत्युप्रत्ययः ।

2864. The gutural is substituted in nyaṅku and the rest. Thus नि+अञ्च्+उ=न्यङ्कुः 'a kind of black antelope.'

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२८६५ । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः । ३ । १ । ११४ ।

एते सप्त क्यबन्ता निपात्यन्ते । राज्ञा सोतव्योऽभिषवद्वारा निष्पादयितव्यः । यद्वा । लतात्मकः सोमो राजा स सूयते कण्ड्यतेऽत्रेत्यधिकरणे क्यब्निपातनाद्दीर्घः । राजसूयः-राजसूयम् । अर्धर्चादिः । सरत्याकाशे सूर्यः । कर्तरि क्यब्निपातनादुत्वम् । यद्वा 'षू प्रेरणे' तुदादिः । सुवति कर्मणि लोकं प्रेरयति क्यपो रुट् । मृषोपपदाद्वदेः कर्मणि नित्यं क्यप् । मृषोद्यम् । विशेष्यनिघ्नोऽयम् । 'उच्छ्रायसौन्दर्यगुणा मृषोद्याः' । रोचते रुच्यः । गुपेरादेः कुत्वं च संज्ञायाम् । सुवर्णरजतभिन्नं धनं कुप्यम् । गोप्यमन्यत् । कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते कृष्टपच्याः कर्मकर्तरि । शुद्धे तु कर्मणि कृष्टपाक्याः । न व्यथतेऽव्यथ्यः ।

2865. The words राजसूय, सूर्य, मृषोद्य, रुच्य, कृष्ट, पच्य, and अव्यथ्य are irregularly formed by the addition of the affix क्यप्.

Thus राज्ञा सोतव्यः or राज्ञा इह सूयते, राज+सू+क्यप्=राजसूयः 'the Râjasûya or coronation sacrifice. The soma creeper is also called râjâ. The ceremony in which soma is extracted is also called râjasûya. The lengthening is by nipâtana.

Similarly सृ or सू+क्यप्=सूर्यः 'the sun', literally that which moves (सरति) in the sky; or that which impels (सुवति) creation to action. When sûrya is derived from sṛi+kyap; then ṛi is replaced by short उ which becomes lengthened by VIII. 2. 77. When it is derived from the Tudâdi root षु प्रेरणे, then the augment रुट् is added to kyap. मृष+वद+क्यप्=मृषोद्यम् 'false speech'; this is an exception to III. 1. 106, by which यत् would also have been applied. This rule prevents it. In mṛishodya the affix kyap is added to √vad preceded by the upapada mṛishâ, the force of the affix being to denote an object, and it is nitya. The word follows the gender, &c., of the substantive which it qualifies, *i.e.*, it is dependant on its substantive (viseshya). Thus उच्छ्रायसौन्दर्यगुणा मृषोद्याः. So also रोचते ऽसौ, रुच्+क्यप्= रुच्य. 'an agreeable lover'. So also गुप्+क्यप्=कुप्यम् 'a base metal (other than gold and silver)'; the other form is गोप्यम् । कृष्ट+पच्=कृष्टपच्याः 'that which ripens of itself in cultivated ground,' This is when the force of the affix is that of a reflexive. But when it denotes an *object* (Passive) only, the form is कृष्टपाक्याः । न व्यथते=अव्यथ्यः 'a snake (what does not move by legs)'.

२८६६ । भिद्योद्ध्यौ नदे । ३ । १ । ११५ ।

भिदेरुज्झेश्च क्यप् । उज्झेर्धत्वं च । भिनत्ति कूलं भिद्यः । उज्झत्युदकमुद्ध्यः । 'नदे' किम् ? भेत्ता । उज्झिता ।

2866. The words भिद्य and उद्ध्य are irregularly formed by the affix क्यप् when meaning a 'river'.

Thus भिद्+क्यप्=भिद्यः 'a river that breaks its banks by the rush of its water', the name of the Bhidya river.

उज्झ्+क्यप्=उद्ध्य 'a river whose waters overflow the banks', name of the Uddhya river; the झ is changed into ध. Why do we say "when mean-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

ing a river"? When not meaning or qualifying the river, the regular forms are used; thus सेत्ता and उज्झिता.

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरणे क्यबिनपात्यते । पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थाः पुष्यः । सिध्यन्त्यस्मिन्सिध्यः ।

2867. The words पुष्य and सिद्ध्य are irregularly formed by the affix क्यप्, when used as names of asterisms.

Thus पुष्+क्यप्=पुष्यः 'the Pushya asterism'. It is so called because objects are nourished under the influences of this asterism. सिध्+क्यप्=सिद्ध्यः 'the asterism Siddhya' another name of Pushya, so-called because things are accomplished under the influence of this star. The force of the affix is that of 'location'.

Note.—When not the name of asterisms, the forms are पोषणं 'nourishing,' सेधनं 'accomplishing'.

२८६८ । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ । ११७ ।

पूङ्नीजिभ्यः क्यप् । विपूयो मुञ्जः । रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । पिष्ट औषधिविशेष इत्यर्थः । पापमिति वा । जित्यो हलिः । बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः । कृष्टसमीकरणार्थं स्थूलकाष्ठम् । अन्यत्तु विपव्यम् । विनेयम् । जेयम् ।

2868. The words विपूय, विनीय and जित्य are irregularly formed when they mean, the 'munja grass', the 'sediment' and the 'plough' respectively.

Thus वि+पू+क्यप्=विपूयः etymologically 'that which has *to be purified* to make rope'; वि+नी+क्यप्=विनीय 'a sediment or sin'; जि+क्यप्=जित्य 'a plough that which is *to be conquered* by strength'.

The regular derivatives are, विपव्यम्, विनेयम् and जेयम्.

२८६९ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहे । ३ । १ । ११८ ।

"*छन्दसीति वक्तव्यम्*" । प्रतिगृह्यम् । अपिगृह्यम् । लोके तु प्रतिग्राह्यम् । अपिग्राह्यम् ।

2869. The verb ग्रह 'to seize', preceded by the prepositions प्रति and अपि, takes the affix क्यप् (in the Vedic literature.)

Vart.—It should be rather stated 'in the Vedic literature'.

Thus मत्तस्य न प्रतिगृह्यम् तस्मान्नापिगृह्यम् ॥

Note.—The Kâśikâ reads the word chhandasi into the sûtra itself. In the classical Sanskrit the proper forms are प्रतिग्राह्यम् and अपिग्राह्यम्.

२८७० । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च । ३ । १ । ११९ ।

अवगृह्यम् । प्रगृह्यं पदम् । अस्वैरी परतन्त्रः । गृह्यकाः शुकाः । पञ्जरादिबन्धनेन परतन्त्रीकृता इत्यर्थः । बाह्यायां ग्रामगृह्या सेना । ग्रामबहिर्भूतेत्यर्थः । स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुन्नपुंसकयोर्न । पक्षे भवः पक्ष्यः । दिगादित्वाद्यत् । आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः । तत्पक्षाश्रित इत्यर्थः ।

2870. The root ग्रह takes the affix क्यप्, when it means a 'word', a 'dependant', 'outside', or a 'partisan'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus प्रगृह्यम् 'the Pragrihya words that donot admit of sandhi', already defined in sûtra I. 1. 11. So also अवगृह्यं. These are technical terms of the Prâtisâkhyas also.

The word अस्वैरि means dependant upon others, not free to provide for himself. Thus गृह्यकाः शुकाः 'the captive parrots': dependent upon others by being kept in cages, &c.

The word बाह्य means 'situated outside'. Thus ग्रामगृह्या सेना 'an army lying outside the village'. The word बाह्या being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from ग्रह must also be feminine in gender to have this sense: and not when the word is masculine or neuter.

The word पक्ष्य is derived from पक्ष 'a side, a party', and means a partisan, follower or friend. Thus वासुदेवगृह्याः 'siding with or being the partisans of Vâsudeva'. So also अर्जुनगृह्याः belonging to the party of Arjun'. So also आर्यगृह्यः 'the partisan of the Aryâs.'

२८७१ । विभाषा कृवृषोः । ३ । १ । १२० ।

क्यप्स्यात् । कृत्यम् । वृष्यम् । पक्षे ।

2871. After the verbs कृञ् 'to do', and वृष् 'to rain' the affix क्यप् is optionally employed.

The root कृ would have taken the affix ण्यत् by III. 1. 124, and the verb वृष् would necessarily have taken क्यप् by III. 1. 110; the present sûtra therefore declares an optional rule. Thus: कृ+क्यप्=कृत्यम् 'to be done'; or कृ+ण्यत्=कार्यम्. So also वृष्यम् or वर्ष्यम् 'stimulating'. In deriving the alternative forms, the following sûtra applies.

२८७२ । ऋहलोर्ण्यत् । ३ । १ । १२४ ।

ऋवर्णान्ताद्धलन्ताच्च धातोर्ण्यत्स्यात् । कार्यम् । वर्ष्यम् ।

2872. The affix ण्यत् comes after a verb that ends in ऋ (long or short), or in a consonant.

The phrase ऋहलोः is in the genitive case dual number, the force of the genitive here being that of an ablative. As कृ+ण्यत्=कार्यम् 'to be made,' वृष्+ण्यत्=वर्ष्यम्.

२८७३ । युग्यं च पत्रे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं वाहनम् । युग्यो गौः । अत्र क्यप्कुत्वं च निपात्यते ।

2873. The word युग्यम् is irregularly formed meaning "a vehicle."

The word पत्र means that by which a thing is carried. Thus युग्यो गौः 'the carrier bull or the yoked bull'. युग्यो हस्ती 'the harnessed elephant ready to carry'. युज्+क्यप्=युग्यम्. Here ज is changed irregularly into ग before the affix kyap. When not meaning a carrier or a carriage, it has the form योग्यं.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२८७४ । अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अमोपपदाद्वसेरधिकरणे ण्यत् । वृद्धौ सत्यां पाक्षिको ह्रस्वश्च निपात्यते । अमा सह वसतोऽस्यां चन्द्रार्कावमावास्या–अमावस्या । 'ऋहलोर्ण्यत्' (२८७२) । 'चजोः–' (२८६३) इति कुत्वम् । पाक्यम् । '*पाणौ सृजेर्ण्यद्वाच्यः*' । ऋदुपधलक्षणस्य क्यपोऽपवादः । पाणिभ्यां सृज्यते पाणिसर्ग्या रज्जुः । '*समवपूर्वाच्च*' । समवसर्ग्या ।

2874. Optionally the word अमावस्या is irregularly formed.

The word अमा means 'along' or 'together'. अमा in composition with the root वस् 'to dwell', takes the affix ण्यत् in the sense of location of time. Optionally the *Vriddhi* is not substituted in such a case. The time or the day on which the sun and the moon dwell together in the same constellation is called अमावास्या or अमावस्या.

The final त in अमावस्यत् is indicatory and is for the sake of showing where the proper accent should fall.

The two forms अमावस्या or अमावास्या are the same word, and *a fortiori* a rule made with regard to one will be made applicable to the other. And to this effect there is a paribhâshâ which declares एकदेशविकृतस्यानन्यत्वम्; 'that which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place'. Therefore sûtra IV. 3. 30, though in terms, says अमावास्याया वा is made applicable to the form अमावस्या also.

In the ashtâdhyâyî order the sûtra ऋहलोर्ण्यत् (३ । १ । १२४ ॥) follows the present sûtra. So the author reads it again here.

2874A. The affix ṇyat comes after a verb that ends in ri or in a consonant.

Thus पच्+ण्यत्=पाक्यम् । The gutturalisation is by VII. 8. 52. S. 2863.

Vart.—The root सृज् takes the affix ण्यत् when compounded with the word पाणि. Thus पाणिसर्ग्या रज्जुः 'a rope.' This debars the kyap of 2859.

Vart.—The root सृज् when preceed by both सम् and अव takes ण्यत् as समवसर्ग्या.

२८७५ । न क्वादेः । ७ । ३ । ५९ ।

क्वादेर्धातोश्चजोः कुत्वं न । गर्ज्यम् । वार्तिककारस्तु 'चजोः–' (२८६३) इति सूत्रे 'निष्ठायामनिटः' इति पूरयित्वा 'न क्वादेः' (२८७५) इत्यादि प्रत्याचख्यौ । तेन अर्जितर्जिप्रभृतीनां न कुत्वं निष्ठायां सेट्त्वात् । शुचुग्लुञ्चुप्रभृतीनां तु क्वादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव । सूत्रमते तु यद्यपि विपरीतं प्राप्तं तथापि 'यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यम्' ।

2875. A guttural is not substituted for the final च् ज् of a root which begins with a guttural, before an affix having an indicatory घ and before ण्यत् ॥

As कूज्यः, खर्ज्यः and गर्ज्यः with ण्यत्. This is an exception to VII. 3. 52.

The vârtikakâra is, however, of opinion that this sûtra is superfluous. For he inserts the word निष्ठायामनिटः in the sûtra चजोः कु घिण्यतोः

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

(VII. 3. 52) which would then mean: "For the final च or ज of a root, which does not take the intermediate इ in the nishṭhâ, there is substituted a guttural before a घित् or ण्यत् affix." Therefore, there would be no guttural change of the roots √arj, √tarj, &c., because these are सेट् in their nishṭhâ or Passive Participle. While on the other hand there will be gutturalisation of the finals of शुच्, ग्लुञ्च्, &c., though these roots have a guttural as an initial, and according to the sûtrakâra there ought not to be any gutturalisation. Therefore, though according to the opinion of Pâṇini the sutra-author, the forms would have been quite the reverse, yet on the maxim यथोत्तरमुनीनां प्रामाण्यम् "when there is a difference of opinion among the Three Sages, the opinion of the later in age prevails over that of the older." The opinion Kâtyâyana supersedes the rule of Pâṇini here.

२८७६ । अजिव्रज्योश्च । ७ । ३ । ६० ।

न कुत्वम् । समाजः । परिव्राजः ।

2876. A guttural is not substituted for the final or ज् of अज् and व्रज् before an affix having an indicatory घ and before ण्यत् ॥

This is an exception to VII. 3. 52. Thus समाजः, परिव्राजः ।

Note.—There is no example of अज् with the affix ण्यत्, because by II. 4. 56, वी replaces अज् before all ârdhadhâtuka affixes except घञ् and अप् ॥ The च of the sûtra implies that the rule applies to other roots also not mentioned, as वाजः, वाज्यम् from वज् ॥

२८७७ । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः । ७ । ३ । ६१ ।

एतयोरेतौ निपात्यौ । भुज्यतेऽनेनेति भुजः पाणिः । 'हलश्च' (३३००) इति घञ् । न्युब्जन्त्यस्मिन्निति न्युब्जः । उपतापो रोगः । 'पाण्युपतापयोः' किम् । भोगः समुद्गः ।

2877. भुज 'an arm', and न्युब्ज 'a kind of bodily disease', are irregularly formed, without any change of their ज before घञ् ॥

The word भुजः = भुज्यतेऽनेन, with घञ् (III. 3. 121. S. 3300). The irregularity consists in the absence of Guṇa, as well as of gutturalisation. न्युब्जिताः शेरतेऽस्मिन् = न्युब्जः from the root उब्ज आर्जवे (Tudâdi 20). The irregularity consists in the non-changing of ज ॥ When not meaning 'an arm' and 'a disease', we have भोगः, समुद्गः ॥

२८७८ । प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ ।

एतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजाः । त्रयोऽनुयाजाः । 'यज्ञाङ्गे' किम् । प्रयागः । अनुयागः ।

2878. प्रयाज and अनुयाज are irregularly formed with घञ् when meaning a portion of a sacrificial offering.

The words are derived from यज् with घञ् without the guttural substitution; as पञ्च प्रयाजाः, त्रयोऽनुयाजाः, त्वमग्ने प्रयाजानां पश्चात् त्वं पुरस्तात् ॥ But प्रयागः and अनुयागः when not referring to portions of a sacrifice.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note.—The प्रयाज and अनुयाज are illustrative only. The guttural change does not take place with other prepositions, &c., also, as उपयाजः, उपांशुयाजः, संयाजः, ऋतुयाजः, as in the sentences एकादशोपयाजाः, उपांशु याजमन्तरा यजति, अष्टौ पत्नी संयाजा भवन्ति, ऋतुयाजैश्चरन्ति ॥

२८७९ । वञ्चेर्गतौ । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्वं न । वञ्च्यम् । 'गतौ' किम् । वंक्यं काष्ठम् । कुटिलीकृतमित्यर्थः ।

2879. A guttural is not substituted for the palatal of वञ्च् in the sense of 'going'.

As वञ्च्यं वञ्चन्ति वणिजः, Why is गतौ used, when we know from the Dhatupâṭha (Bhuadi 204) that वच् means 'to go'? The specification shows that the roots possess many meanings other than those assigned to them in the Dhâtupâṭha. Observe वङ्क्यं काष्ठं=कुटिलं ॥

२८८० । ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचेर्गुणकुत्वे निपात्येते के परे । ओकः शकुन्तवृषलौ । इगुपधलक्षणः कः । घञा सिद्धे अन्तोदात्तार्थमिदम् ।

2880. ओक is irregularly formed from the root उच् with the affix क (अ) ॥

The change of च् into क् and the Guṇa are the irregularities. As ओकः 'a bird, a ŝûdra. The affix क is added under III. 1. 135. The क is added with the force of घञ् the Kâraka relation being that of Location, &c. The घञ् affix would have given the form regularly, but then the word would have been acutely accented on the first syllable, but it is desired that the acute should be on the last. The words दिवौकसः, जलौकसः &c., are also irregular, formed with the Uṇadi affix असुन् the क् being substituted for च् as an Uṇadi diversity (bahulam).

२८८१ । ण्य आवश्यके । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वं न । अवश्यपाच्यम् ।

2881. A guttural is not substituted for the palatal, before the affix ण्य, when it means 'to do as absolute necessity'.

As अवश्य पाच्यम्, अवश्य वाच्यम्, but पाक्यं, वाक्यं and रेक्यं when the sense is not that of necessity. See. III. 3. 170-171 for this sense.

२८८२ । यजयाचरुचप्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

ण्ये कुत्वं न । याज्यम् । याच्यम् । रोच्यम् । प्रवाच्यं ग्रन्थविशेषः । "ऋच्" । अर्च्यम् । ऋदुपधत्वेऽप्यतएव ज्ञापकाण्ण्यत् । '*त्यजेश्च*' । त्याज्यम् । 'त्यजिपूज्योश्च' इति काशिका । तत्र पूजेर्ग्रहणं चिन्त्यं भाष्यानुक्तत्वात् । 'ण्यत्प्रकरणे त्यजेरुपसंख्यानम्' इति हि भाष्यम् ।

2882. A guttural is not substituted for the final palatals of यज्, याच्, रुच्, प्र-वच्, and ऋच् before the affix ण्यत् ॥

As याज्यम्, याच्यम्, रोच्यम्, प्रवाच्यम्, and अर्च्यम् ॥ Though ऋच् has a penultimate ऋ and therefore by III. 1. 110 would have taken क्यप्, it takes

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

ण्यत् by force of this sutra. प्रवच् shows that the present sutra applies to it, though it means 'a word or speech', and the prohibition of VII. 3. 67 does not apply. प्रवाच्य is the name of a particular book. Others say that the prohibition applies to वच् only when it is preceded by प्र and does not mean word or speech (VII. 3. 67) and not when it is preceded by any other preposition. As अधिवाक्यवज्ज्ञरिति पठन्ति ॥ This even in a very restricted sense, namely, on the tenth day of the Daśarâtra ceremony. In other places we have अधिवाच्यं ॥

Vârt.—त्यज् should he enumerated in this connection, *i.e.*, before ण्यत्, the ज् remains unaltered, as त्याज्यम् ॥ According to Kâśikâ, the vârtika applies to त्यज् and युज्. The inclusion of युज्, however, is doubtful, as it is not given in the Mahâbhâshya.

२८८३ । वचोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ ।

वाच्यम् । शब्दाख्यायां तु वाक्यम् ।

2883. The guttural is not substituted for the final of वच् before ण्यत् when it does not mean 'a word or speech'.

As वाच्यमाह, अवाच्यमाह but अवद्युषितं वाक्यमाह ॥

२८८४ । प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे । ७ । ३ । ६८ ।

प्रयोक्तुं शक्यः प्रयोज्यो नियोक्तुं शक्यो नियोज्यो भृत्यः ।

2884. प्रयोज्य and नियोज्य preserve their palatal in the sense of 'capable to do this'.

As प्रयोज्यः=प्रयोक्तुं शक्यः, नियोज्यः=नियोक्तुं शक्यः, *i.e*, a servant; but प्रयोग्य and नियोग्य in other senses.

२८८५ । भोज्यं भक्ष्ये । ७ । ३ । ६९ ।

भोग्यमन्यत् । '* ण्यत्प्रकरणे लपिदभिभ्यां चेति वक्तव्यम् *' । लाप्यम् । दभिर्धातुष्वपठितोऽपि वार्तिकबलात्स्वीकार्यः । दाभ्यः ।

2885. भोज्य preserves its palatal in the sense of 'eatable'. The word is derived from भुज् with ण्यत् in the sense of 'able'. As भोज्य ओदनः 'eatable rice', भोज्या यवागूः 'eatable barley-gruel'. भक्ष्य here means anything which is fit for being eaten. When not having this sense we have भोग्यः कम्बलः ॥

Vârtik.—The verb लप् and दभ् should be enumerated in the chapter of ण्यत्. Thus लप्+ण्यत्=लाप्यम्. Though दभि is not read as a root in the Dhâtupâṭha, it must be taken as a root by the force of this vârtika. Thus दाभ्यः

२८८६ । ओरावश्यके । ३ । १ । १२५ ।

उवर्णान्ताद्धातोर्ण्यत्स्यादवश्यंभावे द्योत्ये । लाव्यम् । पाव्यम् ।

2886. The affix ण्यत comes after a root that ends in the letter उ long or short when the sense is that of necessity.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

This debars the affix. यत्. Thus लु+ण्यत्=लौ+य=लाव्यं (VII. 2. 115 and VI. 1. 79) 'must be cut'; so also पु+ण्यत्=पाव्यम् 'must be purified'.

२८८७ । आसुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च । ३ । १ । १२६ ।

'षुञ्' । आसाव्यम् । 'यु मिश्रणे' । याव्यम् । वाप्यम् । राप्यम् । लाप्यम् । त्राप्यम् । चाम्यम् ।

2887. The affix ण्यत् comes after the verbs आसु 'to distil', यु 'to join', वप् 'to sow', रप् 'to speak distinctly' त्रप् 'to be ashamed', and चम् 'to drink'.

The verb आसु is a compound verb formed by the preposition आङ् and the root सु. This sûtra debars यत् that would otherwise have come by III. 1. 97 and 98. S. 2842 & 2844.

Thus आसु+ण्यत्=आसाव्यम्, (VII. 2. 115 and VI. 1. 79); so also याव्यम्, वाप्यम्, राप्यम्, त्राप्यम् and चाम्यम्.

२८८८ । आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाग्निविशेष एवेदम् । स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् । आनेयोऽन्यः । घटादिः । वैश्यकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च ।

2888. The word आनाय्यः is irregularly formed when meaning 'impermanent'.

This word is thus formed :—आङ्+नी+ण्यत्=आ+नै+य=आनाय्य, (the ऐ being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79).

As आनाय्यो दक्षिणाग्निः This is a species of Dakshiṇâgni fire. As this fire is *brought* from the Gârhapatya fire and is not permanently kept alive, therefore it is called ânâyya. This however, is not co-extensive with Dakshiṇâgni. It is that fire which is brought from the Gârhapatya, and has the same *source* with the Dakshiṇâgni and Ahavaniyâgni. A Dakshiṇâgni fire may be taken from different sources, as from the family of a well-to-do Vaiśya, or from a frying place, or from Gârhapatya fire. When it is taken from the last, *i.e.*, from Gârhapatya fire, it is ânâyya Dakshiṇâgni. Ahavaniya is also taken from Gârhapatya.

It is not every thing, that is not lasting, which is called ânâyya; for a fragile pot will not be called so. It applies only to the consecrated fire. When it has not this sense, the form is आनेय meaning 'what ought to be brought'.

२८८९ । प्रणाय्योऽसंमतौ । ३ । १ । १२८ ।

संमतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्मव्यापारः । तथा भोगेष्वादरोऽपिसंमतिः । प्रणाय्यश्चोरः । प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः । प्रणाय्योऽन्तेवासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ।

2889. The word प्रणाय्यः is irregularly formed when meaning 'disapproved'.

The word असंमति is a negative word meaning 'non-agreement'. It means also 'disrespect'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus प्रणाय्यश्चोरः 'the thief is to be disliked'.

Why do we say when meaning 'disapproved'. Because otherwise the regular form is प्र+नी 'to lead' यत्=प्रणेयः 'tractable'.

The word in the sûtra is असंमति which we have translated as 'disapproved'. But the word संमति also means अभिलाष or 'desire'; and असंमति would therefore, mean 'free from desire or worldly attachment'. Therefore the word असंमति means also 'free from attachment', as in the following sentence :—

ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रब्रूयात्, प्रणाय्याय अन्तेवासिने नान्यस्मै कस्मैचन 'let the father teach the Secret Doctrine to his eldest son, or to such pupil who is free from worldly attachment, and to no one else'.

२८९०। पाय्यसांनाय्यनिकाय्यधाय्यामानहविर्निवाससामिधेनीषु ।३।१।१२९।

मीयतेऽनेन पाय्यं मानम् । ण्यद्धात्वादेः पत्वं च । 'आतो युक्–' (२७६१) इति युक् । सम्यक् नीयते होमार्थमग्निं प्रतीति सांनाय्यं हविर्विशेषः । ण्यदायादेशः समो दीर्घश्च निपात्यते । निचीयतेऽस्मिन्धान्यादिकं निकाय्यो निवासः । अधिकरणे ण्यत् । आयोधात्वादेः कुत्वं च निपात्यते । धीयतेऽनया समिदिति धाय्या ऋक् ।

2890. The words पाय्य, सान्नाय्य, निकाय्य and धाय्या are irregularly formed meaning 'a measure', 'an oblation to fire', 'a dwelling', and 'a sacrificial prayer', respectively.

These words are supposed to be formed thus :—मा (to measure) +ण्यत्= पाय्यम्; the म being changed into प and another य being added by VII. 3. 33. The regular form is मेयम् 'to be measured' (मा+ण्यत्=मे+य VI. 4. 65.= मेय). सम्+नी (to lead) +ण्यत्=सान्नाय्यम् 'the oblation'. It being a crude form applies to a particular kind of oblation. The regular form is सन्नेयम् । नि+चि (to collect)+ण्यत्=नि+चै+य=नि+चाय+य=निकाय्यः 'a dwelling'. The regular form is निचेय । धा (to put) +ण्यत्=धाय्या (fem.). The sâmadheni is the name of certain *Rik* hymns used as supplemental verses in a Litany. The other form is धेय ।

२८९१ । क्रतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ । ३ । १ । १३० ।

कुण्डेन पीयतेऽस्मिन्सोमः कुण्डपाय्यः क्रतुः । संचीयतेऽसौ संचाय्यः ।

2891. The words कुण्डपाय्यः and संचाय्यः are irregularly formed meaning a sacrifice.

These words are thus formed : कुण्ड+पा (to drink)+यत्=कुण्ड+पा+य+य (VII. 3. 33)=कुण्डपाय्यः 'the sacrifice in which Soma is drunk with a bowl'. The accent falls on the first syllable by VI. 1. 213.सम्+चि (to collect)+ण्यत्= संचाय्यः।' the sacrifice in which Soma is collected'.

If not applied to sacrifices, the forms will be कुण्डपानम् and संचेयः

२८९२ । अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः । ३ । १ । १३१ ।

अग्निधारणार्थं स्थलविशेष एते साधवः । अन्यत्र तु परिचेयम् । उपचेयम् । संवाह्यम् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2892. The words परिचाय्यः, उपचाय्यः and समूह्यः are irregularly formed when they are names of fire.

These words are thus formed:—परि + चि + ण्यत् = परि + चै + य = परि + चाय + य = परिचाय्यः: 'sacrificial fire arranged in a circle' (the ऐ being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79. This peculiar sandhi before the semivowel य has been illustrated in the previous examples also). So also उपचाय्यः: 'a kind of sacred fire'. सम् + वह् + ण्यत् = सम् + ऊह् + य = समूह्यः: 'a kind of fire'. समूह्यं चिन्वीत पशुकामः: let him kindle the Samûhya fire desirous of a victim'.

Why do we say 'when they are names of fire'? Observe otherwise, परिचेयम् 'to be heaped', उपचेयम् 'to be increased', संवाह्यम् 'to be carried'.

२८९३ । चित्याग्निचित्ये च । ३ । १ । १३२ ।

चीयतेऽसौ चित्योऽग्निः । अग्नेश्चयनमग्निचित्या । 'प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च' (२८१७) । त्वया गन्तव्यम् । गमनीयम् । गम्यम् । इह लोटा बाधा मा भूदिति पुनः कृत्यविधिः 'स्त्र्यधिकारात्पूर्वं वासरूपविधिः कृर्दिवन्न' इति ज्ञापयति । तेन ' × क्तल्युट्तुमुन्खलर्थेषु न–× ' इति सिद्धम् । 'अर्हे कृत्यतृचश्च' (२८२२) स्तोतुमर्हः स्तुत्यः स्तुतिकर्ता । स्तोता स्तुतिकर्ता । लिङा बाधा मा भूदिति कृत्यतृचोर्विधिः ।

2893. The words चित्य and अग्निचित्य are also irregularly formed.

The word चित्यः: comes from the root चि 'to collect', and means fire, *i.e.*, that which is collected. As चित्योऽग्निः: 'the funeral pile fire'. The word अग्निचित्या means, arranging the fire. The affix य has been added to denote condition, together with the augment तुक् (त). These words have *udâtta* accent on the last vowel. The regular form is चेयम् 'to be gathered.'

२८९३ क । प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

2893A. The affixes called 'kṛitya', and the affix 'Loṭ' come after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) time.

Thus त्वया गन्तव्यं or गमनीयं or गम्यं "you must go", "you may go", or "it is proper time for you to go".

The re-ordaining of kṛitya affixes by this sûtra, in order that the kṛitya may not be debarred by loṭ or Imperative affixes, indicates by implication the existence of the following maxim: "the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94.) does not necessarily apply in all cases after sûtra III. 3. 94, treating of primary affixes by which the feminine nouns are formed."

In other words, the rule III. 1. 94 was not sufficient by itself to ordain kṛitya affixes to be added with the force of "directing," &c.; for the *specific* affixes of लोट् would have debarred the *general* affixes of kṛitya. Hence the repetition of the word kṛitya in this sûtra. See sûtra 2817 where this

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

aphorism is fully explained. Therefore the *kta*, *lyuṭ*, *tumun*, and *khal*; meanings are never denoted by the kṛitya affixes; and the kṛityas can never come with the force of *kta*, &c. Thus हसितं or हसनं छात्रस्य. Here by the sûtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyuṭ* have been added to √हस् with the force of भाव or condition. But the kṛit affix घञ् though denoting भाव by III. 3. 18, will not be added to √हस with this peculiar force. Similarly we have इच्छति भोक्तुम् 'He wants to eat', but we cannot have the लोट् affix here, though that also is ordained after a verb denoting इच्छा by III. 3. 157: but the लिङ् will come not by force of III. 3. 157, but by III. 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix युच् is added to roots ending in long आ; but the affix खल् will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८९३ । ख ॥ अर्हे कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

2893B. The kṛitya affixes and the affix tṛich are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the liṅ.)

Thus स्तुत्यः 'praiseworthy'. स्तोता 'the panegerist'. The ordaining of the kṛitya and tṛich is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential: for the anuvṛitti of लिङ् is current into this sûtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८९४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

एते कृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । पक्षे तयोरेवेति सकर्मकात्कर्मणि । अकर्मकात्तु भावे ज्ञेयाः । भवतीति भव्यः । भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः साम्नामयम् । गेयं सामानेन वा इत्यादि । 'शक्ति लिङ् च' (२८२३) । चात्कृत्याः । वोढुं शक्यो वोढव्यः । वहनीयो वाह्यः । लिङा बाधमा भूदिति कृत्योक्तिः । तापवादनेनैव ज्ञापनसंभवे प्रैषादिसूत्रे 'कृत्याश्च' इति तुल्यजस् । अर्हे कृत्यतृचोर्ग्रहणं च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya' 'pravachanîya', 'upasthânîya', 'janya', 'âplâvya' and 'âpâtya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kṛitya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sûtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus भव्य may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्य=जायतेऽसौ or जन्यमनेन means 'one who gives birth, *i.e.*, a father', 'birth' or 'what is born'; आप्लाव्य=आप्लवतेऽसौ or आप्लाव्यमनेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2892. The words परिचाय्यः, उपचाय्यः and समूह्यः are irregularly formed when they are names of fire.

These words are thus formed:—परि + चि + ण्यत् = परि + चै + य = परि + चाय + य = परिचाय्यः: 'sacrificial fire arranged in a circle' (the ऐ being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79. This peculiar sandhi before the semivowel य has been illustrated in the previous examples also). So also उपचाय्यः: 'a kind of sacred fire'. सम् + वह + ण्यत् = सम् + ऊह् + य = समूह्यः: 'a kind of fire'. समूह्यं चिन्वीत पशुकामः: let him kindle the Samûhya fire desirous of a victim'.

Why do we say 'when they are names of fire'? Observe otherwise, परिचेयम् 'to be heaped', उपचेयम् 'to be increased', संवाह्यम् 'to be carried'.

२८९३ । चित्याग्निचित्ये च । ३ । १ । १३२ ।

चीयतेऽसौ चित्योऽग्निः । अग्नेश्चयनमग्निचित्या । 'प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च' (२८१७) । त्वया गन्तव्यम् । गमनीयम् । गम्यम् । इह लोटा बाधा मा भूदिति पुनः कृत्यविधिः 'अधिकारा-दूर्ध्वं वासरूपविधिः क्वचिन्न' इति ज्ञापयति । तेन 'X ल्युट्तुमुन्खलर्थेषु न-X' इति सिद्धम् । 'अर्हे कृत्यतृचश्च' (२८२२) स्तोतुमर्हः स्तुत्यः स्तुतिकर्म । स्तोता स्तुतिकर्ता । लिङा बाधा मा भूदिति कृत्यतृचोर्विधिः ।

2893. The words चित्य and अग्निचित्य are also irregularly formed.

The word चित्यः comes from the root चि 'to collect', and means fire, *i.e.*, that which is collected. As चित्योऽग्निः: 'the funeral pile fire'. The word अग्निचित्या means, arranging the fire. The affix य has been added to denote condition, together with the augment तुक् (त). These words have *udâtta* accent on the last vowel. The regular form is चेयम् 'to be gathered.'

२८९३ क । प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

2893A. The affixes called 'kṛitya', and the affix 'Loṭ' come after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) time.

Thus त्वया गन्तव्यं or गमनीयं or गम्यं "you must go", "you may go", or "it is proper time for you to go".

The re-ordaining of kṛitya affixes by this sûtra, in order that the kṛitya may not be debarred by loṭ or Imperative affixes, indicates by implication the existence of the following maxim: "the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94.) does not necessarily apply in all cases after sûtra III. 3. 94, treating of primary affixes by which the feminine nouns are formed."

In other words, the rule III. 1. 94 was not sufficient by itself to ordain kṛitya affixes to be added with the force of "directing," &c.; for the *specific* affixes of लोट् would have debarred the *general* affixes of kṛitya. Hence the repetition of the word kṛitya in this sûtra. See sûtra 2817 where this

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

aphorism is fully explained. Therefore the *kta, lyuṭ, tumun,* and *khal;* meanings are never denoted by the kṛitya affixes; and the kṛityas can never come with the force of *kta*, &c. Thus इच्छितं or इषनं छात्रस्य. Here by the sûtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyuṭ* have been added to √इष् with the force of भाव or condition. But the kṛit affix घञ् though denoting भाव by III. 3. 18, will not be added to √इष with this peculiar force. Similarly we have इच्छति भोक्तुम् 'He wants to eat', but we cannot have the लोट् affix here, though that also is ordained after a verb denoting इच्छा by III. 3. 157: but the लिङ् will come not by force of III. 3. 157, but by III. 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix युच् is added to roots ending in long आ; but the affix खल् will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८९३ । ख ॥ अर्हे कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

2893B. The kṛitya affixes and the affix tṛich are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the liṅ.)

Thus स्तुत्यः 'praiseworthy'. स्तोता 'the panegerist'. The ordaining of the kṛitya and tṛich is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential: for the anuvṛitti of लिङ् is current into this sûtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८९४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

एते कृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । पक्षे तयोरेवेति सकर्मकात्कर्मणि । अकर्मकात्तु भावे ज्ञेयाः । भवतीति भव्यः । भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः साम्नामयम् । गेयं सामानेन वा इत्यादि । 'अर्हे लिङ् च' (२८२३) । चात्कृत्याः । वोढुं शक्यो वोढव्यः । वहनीयो वाह्यः । लिङा बाध मा भूदिति कृत्योक्तिः । लाघवादनेनैव ज्ञापनसंभवे प्रैषादिसूत्रे 'कृत्याश्च' इति तुल्यजन्म । अर्हे कृत्यतृचोर्ग्रहणं च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya' 'pravachaniya', 'upasthânîya', 'janya', 'âplâvya' and 'âpâtya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kṛitya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sûtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus भव्य may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्य=जायतेऽसौ or जन्यमनेन means 'one who gives birth, *i.e.*, a father', 'birth' or 'what is born'; आप्लाव्य=आप्लवतेऽसौ or आप्लाव्यमनेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

immersed'; आपात्य = आपतत्यसौ or आपात्यमनेन means 'what falls upon', 'falling upon', or 'what ought to fall upon'. Thus गेयो माणवकः साम्नां 'the boy is the singer of the Sâma'; or गेयानि माणवकेन सामानि 'the boy ought to sing the Sâma'; प्रवचनीयो गुरुः स्वाध्यायस्य 'the guru is the expounder of the lesson'; प्रवचनीयो गुरुणा स्वध्यायः 'the lesson ought to be explained by the teacher'; उपस्थानीयोऽन्तेवासी गुरोः 'the pupil is the servant of the teacher'; उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः 'the teacher ought to be served by the pupil'.

२८९४ । क । शकि लिङ् च । ३ । ३ । १७२ ।

2894A. And the affix lin as well as the kritya affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability.'

By the force of the word च, we draw in the anuvṛitti of kṛitya. Thus वोढुं शक्यो वोढव्यः or वहनीयो, or वाह्यः "cabable of carrying." That the लिङ् may not debar the kṛityas, so the kṛitya has been read into this sûtra by the anuvṛitti or च ॥.

We could have well omitted the words कृत्याश्च in the sûtra III. 3. 163, if we consulted brevity; for the jñâpaka of this sûtra would have been enough, *i.e.*, the च of this sûtra would have done it. The inclusion of the words कृत्य and तृच् also in III. 3. 169 is open to the same remarks.

इति कृदन्तकृत्यप्रकरणम् ।

Here ends the Chapter on the Kritya.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER II.

अथकृदन्तप्रकरणम् ।

२८९५ । ण्वुल्तृचौ । ३ । १ । १३३ ।

धातोरेतौ स्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३२) इति कर्त्रर्थे । 'युवोरनाकौ' (१२४७) । कारकः । कर्ता । वोढुमर्हो वोढा । कारिका । कर्त्री । 'गाङ्कुटा–' (२४६१) इति ङित्त्वम् । कुटिता । अञ्णिदित्युक्तेर्न ङित्त्वम् । कोटकः । 'विज इट्' (२५३६) । विजिता । 'हनस्तोऽचिण्णलोः' (२५७४) । घातकः । 'आतो युक्–' (२७६१) । दायकः ।'नोदात्तोपदेशस्य–'(२७६३) इति न वृद्धिः । शमकः । दमकः । अनिटस्तु नियामकः । ' जनिवध्योश्च' (२५१२) । जनकः । 'वध हिंसायाम्' । वधकः । 'रधिजभोरचि' (२३०२) । रन्धकः । जम्भकः । 'नेट्यलिटि रधेः' (२५१६) । रधिता–रद्धा । 'मस्जिनशोः–' (२५१७) इति नुम् । मङ्क्ता । नंष्टा–नशिता । 'रभेरशब्लिटोः' (२५८१) । रम्भकः । रब्धा । 'लभेश्च' (२५८२) । लम्भकः । लब्धा । 'तीषसह–' (२३४०) । एषिता–एष्टा । सहिता–सोढा । दरिद्रातेरालोपः । दरिद्रिता । 'ण्वुलि न' दरिद्रायकः । 'कृत्यल्युटः–' (२८४१) इत्येव सूत्रमस्तु । यत्र विहितास्ततोऽन्यत्रापि स्युरित्यर्थात् । एवं च बहुलग्रहणं योगविभागेन कृन्मात्रस्यार्थव्यभिचारार्थम् । पादाभ्यां ह्रियते पादहारकः । कर्मणि ण्वुल् । '* क्रमेः कर्तर्यात्मनेपदविषयात्कृत इण्निषेधो वाच्यः*' । प्रक्रन्ता । 'कर्तरि' इति किम् । प्रक्रमितव्यम् । 'आत्मनेपद–' इति किम् । संक्रमिता । अनन्यभावो विषयशब्दः । तेन 'अनुपसर्गाद्वा' (२७१६) इति विकल्पार्हस्य न निषेधः । संमिता । तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वम् । तेन क्रन्तेत्यपीति केचित् । 'गमेरिट्–' (२४०१) इत्यत्र परस्मैपदग्रहणं तङानयोरभावं लक्षयति । संजिगमिषिता । एवं 'न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः' (२३४८) । विवृत्सिता । तङन्ताण्ण्वुल् । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धिः । पापचकः । यङ्लुगन्मात्तु पापाचकः ।

2895. The affixes ण्वुल् (अक) and तृच् (तृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.

The word 'root' is understood in the above aphorism. Thus कृ+ण्वुल्= कार+वु (VII. 2. 115)=कार+अक (VII. 1. 1.)=कारक; nom. sing. कारकः 'doer.' कृ+तृच्=कर+तृ (VII. 3. 84)=कर्तृ; nom. sing. कर्ता. So also हारकः and हर्ता.

The च् of तृच् is not indicatory, but distinguishes this affix from तृन्; the simple तृ includes both तृच् and तृन्, as in V. 3. 59, and VI. 4. 154.

The accent is by III. 1. 3.

The trich has the force of 'fitness' also by III. 3. 169. Thus वोढुमर्हो= वोढा ।

Their feminines will be कारिका and कर्त्री ।

The affix तृच् is ङित् after the roots गा and कुट &c. by I. 2. 1. Therefore we have कुट्+तृच्=कुटिता । But ण्वुल् is not ङित् because it has an indicatory ण । Thus कुट+ण्वुल्=कोटकः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

So also by I. 2. 2. an affix that begins with the augment इट् is ङित् after the root विज्। Thus विज् + तृच् = विजिता ॥

By VII. 3. 32, त् replaces the द् of हन् before a णित् affix. Thus हन् + ण्वुल् = घातकः ॥

By VII. 3. 33, the augment युक् is added to ण्वुल् when it comes after roots ending in long आ ॥ Thus दा + ण्वुल = दा + य + अक = दायकः ॥

By VII. 3. 34, udâtta roots ending in म do not take vridhi before ण्वुल्। Thus शम् + ण्वुल् = शमकः ; so also दमकः ॥ But roots which are anudâtta and anit consequently take vriddhi. Thus नियम् + ण्वुल् = नियामकः॥

By VII. 3. 35. there is no vṛiddhi of the roots जन् and वध 'to kill'. Thus जन् + ण्वुल् = जनकः so also वधकः। The √वध here is a distinct root and not the substitute of हन् ॥

By VII. 1. 61. a nasal is inserted in the roots रध् and जभ् before ण्वुल्। Thus रन्धकः and जम्भकः ॥ But by the subsequent sûtra VII. 1. 62. the nasal is not inserted in रध before वेट् affixes. Therefore रध + तृच् = रधिता। It is optionally वेट् by VII. 2. 45. The other form is रध् + तृच् = रद्धा।

By VII. 1. 60. a nasal is inserted in the roots मस्ज् and नश। Thus मङ्क्ता and नंष्टा। But नशिता। मङ्क्ता is thus formed. To the root टुमस्जो शुद्धौ (Tud. 121) is added तृच्; the nasal is inserted by VII. 1. 60 ; the स is elided by VIII. 2. 29, and then the final ज is gutturalised into क।

By VII. 1. 63. a nasal is inserted in the root रभ before ण्वुल् ॥ Thus रम्भकः। But रब्धा with तृच्।

By VII. 1. 64 लभ gets a nasal before vowel-affixes. Thus लम्भकः but लब्धा with तृच्।

By VII. 2. 48 the augment इट् is optionally added to तृच् after the roots इष्, सह्, लुभ्, रुष्, and रिष्। Thus रुषिता or रुष्टा, सहिता or सोढा, &c.

By the vârtikas under VI. 4. 112, the आ of दरिद्रा is elided before तृच्। Thus दरिद्रिता। But not so before ण्वुल्। As दरिद्रायकः।

The sûtra कृत्यल्युटो बहुलम् III. 3. 113 should be divided into two parts (1) कृत्यल्युटः 'Let the affixes kṛitya and lyuṭ be applied also to places other than those specifically ordained,' (2) बहुलं "The kṛit affixes have the senses other than those specifically given to them: and are applied to other than those expressly ordained." By thus splitting up III. 3. 113 into two sûtras, we can extend the scope of kṛit affixes. Thus ण्वुल् may be added with the force of 'object' also. As पादाभ्यां ह्रियते = पादहारकः ॥

Vârt.—Prohibition of इट् should be stated with regard to an Active kṛit affix when it comes after that root क्नुस which is the subject of getting âtmanepada affixes. In other words, which is conjugated in the âtmanepada. Thus by I. 3. 42 क्नुम preceded by प्र or उप is âtmanepadi. Therefore तृच् will not take इट्। As प्रक्रन्ता उपक्रन्ता ॥ Why do we say 'the Kṛit-affix should have an active force'? Observe प्रक्रमितव्यम्, उपक्रमितव्यम् ॥ Why do we

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Kosha

say "when it was subject of Atmanepada"? Observe संमिता ॥ Here there is इट् augment; for संक्रम् is not âtmanepadi but Parasmaipadi.

The word विषय in the vârtika means ananyabhâva or *solely*. Therefore where the âtmanepada is *optional* as it is by I. 3. 43 when kram takes no upasargas there this prohibition does not apply: for it is not *solely* âtmanepadi.

Thus क्रमिता। But according to another view, the word विषय does not mean '*solely*', but "subject to" or 'capable of'. Therefore, wherever, the root क्रम् is *liable* to be conjugated in the âtmanepada, there the इट् is prohibited. So we have the alternative form क्रन्ता also: for *kram* without upasargas *can* be conjugated in the âtmanepada: though not *solely* in the âtmanepada.

The sûtra VII. 2. 58 declares that an ardhadhâtuka affix beginning with a स् gets the इट् augment after गम् in the Parasmaipada. The phrase 'in the Parasmaipada' indicates the absence of the affixes *tan* and *âna*. Therefore the इट् is added before the कृत affix. As संजिगमिषिता। To the root गम् preceded by सम् we add the desiderative सन्। Then there is reduplication, and we have संजगम्+स. Then ज becomes जि by VII. 4 79. Then comes the augment इट् and we have संजिगमिस् and स् is changed to ष्। Then संजिगमिष्+तृच्=संजिगमिष्+इट्+तृ=संजिगमिषिता ॥

So also VII. 2. 59 declares that वृत and the three roots that follow it get the augment इट् before स।. The kṛit also get the augment. Thus विवृत्सिता॥

The affix ण्वुल् is added to the Intensive root also. As पापचकः। There is no vṛiddhi, as the elided अ is sthânivat. But in yanluk Intensive the form is पापाचकः। The Intensive root is पापच्य. Thus पापच्य+ण्वुल्=पापच्य्+ण्वुल् (the अ is elided by VI. 4. 48). This lopâdeśa is sthânivat for the purposes of preventing Vṛiddhi. See I. 1. 57. So the अ of पच्य् is not vṛiddhied. The य is elided by VI. 4. 49. Thus we have पापचकः ॥

२८९६। नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः। ३। १। १३४।

नन्द्यादेर्ल्युर्ग्रह्यादेर्णिनिः पचादेरच्स्यात्। नन्दयतीति नन्दनः। जनमर्दयतीति जनार्दनः। मधुसूदनः। विशेषेण भीषयतीति विभीषणः। लवणः। नन्द्यादिगणे निपातनाण्णत्वम्। ग्राही। स्थायी। मन्त्री। विषयी। वृद्ध्यभावो निपातनात्। विषयी। इह षत्वमपि। परिभावी–परिभवी। कर्मणि दाक्षिणो वृद्ध्यभावो निपात्यते। पचादिराकृतिगणः। 'शिवशमरिष्टस्य करे' (३४८९)। 'कर्मणि घटो ठच्' (१८३६) इति सूत्रयोः करोतेर्घटेश्चाच्प्रयोगात्। अच्प्रत्ययेपरे यङ्लुग्विधानाच्च। केषांचित्पाठस्त्वनु बन्धासंजनार्थः। केषांचित्प्रपञ्चार्थः। केषांचिद्बाधकबाधनार्थः। पचतीति पचः। चेलट्। नदट्। चोरट्। देवट्। इत्यादयष्टितः। नदी। चोरी। देवी। दीव्यतेः 'इगुपध–' (२८९७) इतिकः प्राप्तः। न्यङ्क्वादिषु पाठाच्छपाकोऽपि। आप्तः। जारभरा। श्वपचा। अनयोः 'कर्मण्यण्' (२९१३)प्राप्तः। 'यङोऽचि च' (२६५०) इति लुक्। 'न धातुलोपः–' (२६५६) इति गुणवृद्धिनिषेधः। चेक्रियः। नेन्यः। लोलुवः। पोपुवः। मरीमृजः। ''* चरिचलिपतिवदीनां वा द्वित्वमच्याक्चाभ्यासस्येति वक्तव्यम् *'। आगमस्य दीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासहस्वो 'हलादिशेषः' (२१७९) च न। चराचरः।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

चलाचलः । पतापतः । वदावदः । '* हन्तेर्घत्वं च *' । घत्वमभ्यासस्योत्तरस्य तु 'अभ्यासाच्च' (२८३०) इति कुत्वम् । घनाघनः । '* पाटेर्णिलुक्चोक्च दीर्घश्चाभ्यासस्य *' । पाटूपटः । पक्षे चरः । चलः । पतः । वदः । हनः । पाटः । 'रात्रेः कृति–' इति वा मुम् । रात्रिंचरो रात्रिचरः ।

2896. After the verbs classed as नन्द 'to be happy', ग्रह 'to take' and पच् 'to cook' there are the affixes ल्यु (अन) णिनि (इन्) and अच (अ) respectively.

The word *âdi* meaning 'and the rest,' is to be joined with every one of the above three words. These three affixes come respectively after the verbs of the above three classes. Thus after the verbs of नन्द class, comes the affix ल्यु ; after the verbs of ग्रह class, comes the affix णिनि ; after the verbs of पच् class, comes the affix अच्.

The नन्दादि verbs will not be found in one place in the Ḍhâtupâṭha. The list of the words formed by these affixes have, however, been collected in the Gaṇapâṭha. Thus नन्द्+ल्यु=नन्द्+यु (I. 3. 8)=नन्द्+अन (VI. 1. 1)= नन्दन, nom. sing. नन्दनः 'son' (lit, what gladdens). So also from the following causative roots, nouns are formed, meaning names :—वासि—वासनः or वाशनः ; मदि—मदनः ; दूषि—दूषणः (or भूषणः); साधि—साधनः; वर्धि - वर्धनः; शोभि—शोभनः and रोचि—रोचनः

The following derivatives are names :—सहि—सहनः; तपि—तपनः; दमि—दमनः

So also the following words :—जल्पनः, रमणः, दर्पणः, संक्रन्दनः, संकर्षणः, संहर्षणः, जनार्दनः, यवनः, पवनः, मधुसूदनः, विभीषणः, लवणः (the ण in लवण is irregular), चित्तविनाशनः, कुलदमनः and शत्रुदमनः ॥

The ग्रहादि verbs are also nowhere enumerated in a group. The following are, however, those verbs : —ग्रह्—ग्रहिन् nom. ग्राही ; उत्सह—उत्साहिन् nom. उत्साही; उद्दस्—उद्दासिन्; उद्भास्—उद्भासिन्; स्था—स्थायिन्; मन्त्र—मन्त्रिन्; संमर्द—संमर्दिन्. So also the verbs रक्ष, श्रु, वस्, वप् and शा preceded by नि ; as, निरक्षिन्, निश्राविन्, निवासिन्, निवापिन्, निशायिन्. The verbs याचि, व्याहृ, संव्याहृ, व्रज, वद and वस take णिन् when preceded by the negative particle ; as, अयाचिन्, अव्याहारिन्, असंव्याहारिन्, अव्राजिन्, अवादिन् and अवासिन्. So also after verbs ending in a vowel when agents are non-conscious beings : as, अकारिन्, अहारिन्. So also, अविनायिन्, अविशायिन्, विशयिन्, विषयिन् (meaning a place) विशायिन् and विषायिन्, अभिभाविन्, अपराधिन्, उपरोधिन्, परिभविन् and परिभाविन् ।

The following are पचादि words :—पच, वच, वप, वद, चल, तप, पत, नदट्, भषट्, वसु, गरट्, प्लवट्, तरट्, चोरट्, ग्राहट्, जर, मर, क्षर, क्षम, सूदट्, देवट्, मोरट्, सेव, मेष, क्रोध, व्रण, दंश, दश, दम्भ, जारभर, श्वपच, मेघ, कोष, क्षप, मद, रज, दीपट्, चरट् ।

The ट् in नदट् &c., shows that the feminine of these is formed by long ई (IV. 1. 15). The पचादि class is an आकृतिगणः. Because we find words not enumerated above also formed by *ach* affix. Thus the word करः 'doer' is an ach-formed word and is used by Pâṇini himself in the sûtra IV. 4. 143. So also the word पटः "dexterous" in the sûtra V. 2. 35. That अच् is a general affix coming after almost all roots, we may infer from II. 4. 74 which

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

declares that the Intensive character यङ् is elided before the affix अच्; thus showing that अच् comes after all Intensive roots: and *a priori* after all simple roots. Some of the पचादि words are read in order to fasten the anubandha ट् to them; others are merely illustrative; while the remaining words debar the application to them of other affixes like अण् &c. Thus पचः is formed by अच् meaning "the cook", and it is merely illustrative. While नदट्, चोरट् and देवट् are read with the anubandha ट् indicating that their feminine is formed with long ई, as नदी, चोरी and देवी॥ In the case of देव the affix क was the proper affix because the root has a penultimate इ। But अच् debars that क of III. 1. 135. In the cases of जारभरा and श्वपचा the affix अण् of III. 2. 1. is debarred by अच्, for these words can be analysed as जारं बिभर्ति and श्वानं पचति। The word श्वपाकः is also another form of this word as found in the Nyaṅkvâdi list.

When the यङ् is elided by II. 4. 74 before the affix अच्, then there is no Guṇa or Vṛiddhi of the root because of the prohibition of I. 1. 4. Thus we have, चेक्रियः, नेन्यः, लोलुवः, पोपुवः and मरीमृजः॥

Vart.—The roots चर्, चल्, पत्, and वद् take reduplication when followed by the affix अच् (III. 1. 134) and the reduplicate (abhyâsa) takes the augment आक्॥ The final consonants of the Abhyâsa (reduplicate) are not elided in these verbs, in order to give scope to the augment, for if the final consonants be elided by VII. 4. 60, then the addition of the augment becomes unnecessary; as there is no difference between the augment and the âdeśa (shortening of the vowel) taught in VII. 4. 59. Thus चराचरः, चलाचलः, पतापतः, वदावदः॥

The above vârtika is optional, so we have the forms चरः पुरुषैः, चलो रथः, वदो मनुष्यः &c.

Vart.—The root हन् is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the Abhyâsa, and घ is the substitute of ह of the Abhyâsa. Thus हन्+अच्=घन्+आक्+हन्+अच्=घनाघनः (The second ह is changed into घ by VII. 3. 55), as in the phrase घनाघनः क्षोभनस्तर्पणीनाम्॥

Vart.—The causative root पाटि is reduplicated before the affix अच्, there is elision of णि (sign of the causative), and उक् is the augment of the Abhyâsa, and it is lengthened. Thus पाटि+अच्=पाटूपटः॥

To the upapada or रात्रि is optionally added the augment म् when it is followed by a kṛit word (VI 3. 72.) Thus रात्रिञ्चरः or रात्रिचरः॥

२८९७ । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । १ । ३ । १३५ ।

एभ्यः कः स्यात् । क्षिपः । लिखः । बुधः । कृशः । ज्ञः । प्रीणातीति प्रियः । किरतीति किरः । वासरूपविधिना ण्वुल्तृचावपि । क्षेपकः—क्षेप्ता ।

2897. After a verb ending in a consonant but preceded by इ, उ or ऋ (long or short), and after the verbs ज्ञा 'to know', प्री 'to please', and कॄ 'to scatter,' comes the affix क (अ).

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus क्षिप्+क=क्षिप non. sing. क्षिपः So also लिखः 'inscription'; बुधः 'who knows'; कृशः 'lean'; ज्ञा+क=ज्ञः 'who knows' (VI. 4. 64); प्री+क=प्रियः 'what pleases'; कॄ+क=कि+अ (VII. 1. 100)=किर्+अ (I. 1. 51)=किरः 'who scatters' *i.e.* 'hog'. By the rule of non-uniform affix (III. 1. 94) we have ṇvul and tṛich also. As क्षेपकः or क्षेप्ता ॥

Note.—The words देव 'God', सेव 'service' and मेष 'ram', should be read in the पचादि class of the last sûtra, being formed by the affix अच् and and not by क.

२८९८ । आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

कः स्यात् । 'श्याद्व्यधा–' (२९०३) इति णस्यापवादः । सुग्लः । प्रज्ञः ।

2898. Also after a verb ending in long आ when there is a preposition along with it, the affix क is placed.

This is an *apavâda* of III. 1. 40, and debars the affix ण. Thus प्रस्था+क=प्रस्थ+अ=प्रस्थः (VI. 4. 64). सुग्लै+क=सुग्ल+अ=सुग्लः 'very weary' (आ substituted for ऐ by VI. 1. 45.) सुम्लै+क=सुम्ला+अ=सुम्लः 'very languid'. So also प्रज्ञः ॥

The final आ is dropped before the affix क by VI. 4. 64. There is elision of long आ when an ârdhadhâtuka affix follows beginning with a vowel and having an indicatory क or ङ.

२८९९ । पाघ्राध्माधेट्दृशः शः । ३ । १ । १३७ ।

पिबतीति पिबः । जिघ्रः । धमः । धयः । धया कन्या । 'धेटष्टित्त्वात्स्तनंधयी' इति खशीव ङीप्याहः । 'खशोऽन्यत्र नेष्यते' इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । 'प्रः संज्ञायां न' । 'ध्याघ्रादिभिः–' (१३५) इति निर्देशात् ॥

2899. The affix श (अ) is employed after the roots पा 'to drink', घ्रा 'to smell', ध्मा 'to blow', धेट् 'to suck', and दृश 'to see'.

Thus पा+श=पिब्+अ (VII. 3. 78)=पिब nom. sing पिबः; जिघ्रः। ध्मा+श=धम्+अ=(VII. 3. 78)=धमः; धे+श=धयः; so also दृश्+श=पश्यः, (VII. 3. 78)=धमः; धे+श=धयः; so also दृश्+श=पश्यः, (VII. 3. 78). As in यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णः । धया is the proper feminine of धय, as धया कन्या। The root धेट् having one indicatory ट would have made the feminine धयी with ङीप् as we have in स्तनन्धयी formed by खश but this ordains धया ॥ According to Haradatta the feminine in ङीप् is formed only when the root takes खश् and no where else.

Some commentators read the word 'upasarga' into this sûtra. According to them the forms like पश्यः &c., cannot be formed.

The affix श, of which श् is indicatory, the real affix being अ, causes the root to undergo all those changes, which it undergoes in special tenses; for it is a sârvadhâtuka affix there; see sûtra III. 4. 113 and VII. 3. 78.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Prohibition must be stated of the root घ्रा, when the word to be formed is a name because of the word being so exhibited in II. 1. 56. As वि+आ+घ्रा+क=व्याघ्रः 'tiger' (an animal that goes about smelling). Here there is क and not the affix श.

२९०० । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च । ३ । १ । १३८ ।

शः स्यात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेदयः । उदेजयः । सातिः सुखार्थः सौत्रो हेतुमण्ण्यन्तः । सातयः । वासरूपन्यायेन क्विपि सात्परमात्मा । सात्वन्तो भक्ताः । 'षह मर्षणे' चुरादिः । हेतुमण्ण्यन्तो वा । साहयः । 'अनुपसर्गात्' किम् । प्रलिपः । '* नौ लिम्पेर्वाच्यः *' । निलिम्पा देवाः । '* गवादिषु विन्देः संज्ञायाम् *' । गोविन्दः । अरविन्दः ।

2900. The affix श is employed after the following verbs when used without a preposition: लिम्प, विन्द and the causatives धारि, पारि, वेदि, उदेजि, चेति, साति and साहि.

Thus लिम्पः 'smearing'; विन्दः 'acquiring'; धारयः 'holding' पारयः 'ferrying'; वेदयः 'knowing'; उदेजयः 'shaking'; चेतयः 'perceiving'; सातयः, and साहयः.

The root साति means "to cause happiness," and is a sûtra root with the causative णि added to it. Thus सातयः "one who causes delight." By the maxim of va sarupa III. 1. 94) we can have kvip also. As सात् परमात्मा "the supreme self, the giver of happiness." सात्वन्तो भक्ताः "The devotees are, &c." The √षह 'to endure' 'to forbear' is churâdi (No. 267) and so has taken the णि. Or it is the causative of सह of Bhvâdi or Divâdi.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रलिपः; here the affix is क.

Vart.—The verb लिप् with the preposition नि takes the affix श. As निलिम्पा 'the name of certain deities', 'a cow'.

Vart.—The affix श is employed after विन्द when compounded with the words गो, &c., and when the word to be formed is a proper noun. As गोविन्दः 'Kṛishṇa' (protector of cows); अरविन्दः 'a lotus' (having petals like spokes).

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ ।

शः स्यात् । ददः । दधः । पक्षे वक्ष्यमाणो णः । अनुपसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ।

2901. The affix श is optionally employed, after the root दा 'to give,' and धा 'to hold', when used without a preposition. This debars ण. Thus ददः 'giving'; or दायः 'inheritance'; दधः 'holding' or धायः 'having'.

When a preposition is used, the affix श is not employed; as प्रदः, प्रधः.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२९०२ । ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३ । १ । १४० ।

इतिशब्द आद्यर्थः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो णः स्याद्वा । पक्षेऽच् । ज्वालः—ज्वलः । चालः—चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । '* तनोतेरुपसंख्यानम् *' । इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ।

2902. After the verbs beginning with ज्वल 'to shine' and ending with कस 'to go', when used without a preposition, the affix ण is optionally employed.

The word इति in ज्वलिति means "beginning with". These are about 56 verbs, all belonging to the *Bhvâdi* class. See Nos. 842, &c.

This debars the affix अच् which comes in the alternative as ज्वाल or ज्वलः; चालः or चलः

The affix ण (अ) having an indicatory ण् causes the vriddhi of the penultimate अ. When the affix ण is not used, then अच् is used, and we have the other form. But compound verbs take अच्; as प्रज्वलः 'luminous'.

Vart.—The verb तन 'to stretch' must be included in this list, and it takes the affix ण; as अवतान. The conditions 'option' and 'without preposition' do not apply in this case. The verb तन् necessarily takes this affix, though compounded with an upasarga.

२९०३ । श्याद्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च । ३ । १ । १४१ ।

श्यैङ्प्रभृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेश्चादन्तत्वात्सिद्धे पृथग्ग्रहणमुपसर्गे कं बाधितुम् । अवश्यायः । प्रतिश्यायः । आत् । दायः । धायः । व्याधः । 'स्रु गतौ' आङ्पूर्वः संपूर्वश्च । आस्रावः । संस्रावः । अत्यायः । अवसायः । अवहारः । लेहः । श्लेषः । श्वासः ।

2903. The affix ण is employed after the following verbs also:—श्यै 'to go', verbs ending in long आ, व्यध 'to pierce', आस्रु 'to pain,' संस्रु 'to flow', अतीण् 'to pass on', अवसा 'to complete', अवहृ 'to take away', लिह 'to lick', श्लिष 'to embrace', and श्वस 'to breathe'.

The root श्यै, before affixes, becomes श्या, (VI. 1. 45) and is thus included in the phrase 'verbs ending in long आ. What is then the use of its separate enumeration? The separate enumeration is for the sake of excluding the application of every other rule which might have prohibited ण. Thus III. 1. 136 enjoins क when a compound verb ends in आ. But that rule does not apply to the verb श्या.

Thus अवश्यायः 'frost', प्रतिश्यायः 'catarrh', दायः 'inheritance', धायः 'having', व्याधः 'pain', आस्रावः wound', संस्रावः 'flow', अत्यायः 'transgression', अवसायः 'conclusion', अवहारः 'taken away', लेहः 'licking', श्लेषः 'embracing' श्वासः 'breath'. See VII. 3. 33.

२९०४ । दुन्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

णः स्यात् । दुनोतीति [illegible] डुनोतेरेव णः । दवस्तु पचाद्यच् । दवः । नयतीति नायः । उपसर्गे तु प्रदवः । प्रणयः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2904. The affix ण is employed after the verbs दु 'to burn' and नी to 'lead', when used without a preposition.

The root दु is the Svâdi verb टुदु 'to burn' (No. 10), and not the Bhvâdi दु 'to go' (No. 992). because it is read along with नी। The Bhvâdi दु takes the अच् of the पचादि class (III 1. 134): as दवः।

Thus दु+ण=दौ+अ (VII. 2. 115)=दावः (VI. 1 78) 'burning'. So also णी+ण=नी+अ=नायः 'leading'.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe प्रदवः 'burning'; प्रणयः 'friendship'.

२९०५। विभाषा ग्रहः। ३। १। १४३।

णो वा। पक्षेऽच्। व्यवस्थितविभाषेयम्। तेन जलचरे ग्राहः। 'भवतेश्च' इति काशिका। भवो देवः संसारश्च। भावाः पदार्थाः। भाष्यमते तु प्राप्त्यर्थाच्चुरादिण्यन्तादच्। भावः।

2905. The affix ण is optionally employed after the verb ग्रह् 'to seize'.

This debars the affix अच् which comes in the alternative. Thus ग्रह्+ण=ग्रह्+अ (VII. 2. 116)=ग्राहः 'seizing', 'a crocodile'; or ग्रह+अच्=ग्रहः 'a planet'.

The option allowed by this aphorism is a *vyavasthita-vibhâshâ* or definite option, that is to say, the affix ण is *always* used when the word to be formed means a water animal, such as a crocodile, shark, &c., and in that sense the word is ग्राह. But not so, when heavenly luminaries are meant; there the word is ग्रह.

According to Kâśikâ vârtika this rule should be extended to the Bhvâdi root भू 'to be' also. Thus:—भावाः 'conditions' 'objects,' and भवः 'existence,' 'deity'. But this vârtika is not found in the Bhâshya. According to him bhâva is wrong. According to Bhâshya the word bhâva is derived from the Churâdi भू (भावि)। (No. 300) 'to obtain': *i.e.*, from भावि॥

२९०६। गेहे कः। ३। १। १४४।

गेहे कर्तरि ग्रहेः कः स्यात्। गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहम्। तात्स्थ्याद्गृहा दाराः।

2906. The affix क is employed after the verb ग्रह when the agent so expressed denotes 'a house'.

Thus ग्रह+क (VI. 1. 16)=गृहम् 'a house,' *i.e.*, that which holds paddy, grain, &c. The र is changed into ऋ by the rule of *samprasârana*. The plural form गृहाः means 'wife', as she is especially the person that constitutes the house; while the plural of गृहं meaning 'house' will be गृहाणि.

Note.—The sûtra is apparently redundant. Gṛihu could have been derived from gṛihu 'to take' with the affix क of III. 1. 135.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२९०७ । शिल्पिनि ष्वुन् । ३ । १ । १४५ ।

क्रियाकौशलं शिल्पं तद्वत्कर्तरि ष्वुन्स्यात् । '* नृतिखनिरञ्जिभ्य एव *' । नर्तकः-नर्तकी । खनकः-खनकी । '* असि अकेऽने च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः *' । रजकः-रजकी । भाष्यमते तु नृतिखनिभ्यामेव ष्वुन् । रञ्जेस्तु 'वर्कुन्यशिल्पसंज्ञयोः' इति क्वुन् । टाप् । रजिका । पुंयोगे तु रजकी ।

2907. The affix ष्वुन (अक) comes after a verb, when the agent so expressed denotes an artist.

Dexerity in action is called śilpa.

Vart.—This affix should be confined to the verbs नृत 'to dance', खन् 'to dig' and रञ्ज 'to dye'.

Thus नृत+ष्वुन=नर्त+अक (VII. 1. 1)=नर्तकः dancer.' The letter ष is indicatory (I 3. 6) and by IV. 1. 41, it denotes that words formed by prefixes having indicatory ष् form their feminine gender by the affix ङिष. Thus the feminine of नर्तक is नर्तकी ; so also खनकः 'miner', fem. खनकी ; रजकः 'washerman,' fem. रजकी.

In the case of the root रंज the nasal is elided. According to the opinion of the author of *Mahâbhâshya*, only two verbs are governed by this sûtra namely नृत and खन्. According to him, the verb रञ्ज takes the affix क्वुन्. Thus रञ्ज+क्वुन्=रज्+वु (VI. 4. 37)=रज्+अक (VII. 1. 1.)=रजकः feminine रजिका, 'a washerwoman' ; but the *wife* of a washerman will be रजकी ॥

२९०८ । गास्थकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायतेः स्थकन्स्यात् । शिल्पिनि कर्तरि । गाथकः ।

2908. The affix थकन्, (थक) comes after the verb गै to 'sing,' when the agent so expressed denotes an artist.

As, गै+थकन्=गाथकः (VI. 1. 45) 'a singer', fem. गाथिका.

२९०९ । ण्युट् च । ३ । १ । १४७ ।

गायनः । टित्त्वाद्गायनी ।

2909. The affix ण्युट् is also employed after the verb गै 'to sing', when the agent so expressed denotes an artist.

By the word च 'also', the word गा of the last sûtra is drawn into this. Thus गै+ण्युट्=गा+अन (VII. 1. 1)=गायनः fem. गायनी ; the य is added by VII. 3. 33.

२९१० । हश्चव्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ ।

हाको हाङश्च ण्युट् स्यात् व्रीहौ काले च कर्तरि । जहात्युदकमिति हायनो व्रीहिः । जहाति भावानिति हायनो वर्षम् । जिहीते प्राप्नोतीति वा ।

2910. After the verb हा, also the affix ण्युट् is employed when the agent so expressed denotes 'rice' and 'time'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The verb हा denotes the verbs हाक 'to abandon' and हाङ् 'to go' both belonging to the Third Conjugation, forming जहाति and जिहीते as 3rd per. sing. Thus हा+ण्युट्=हायनः 'a kind of rice' (that which *jahâti* 'leaves off' all water) हायनः 'a year' (that which *jihîte* 'goes through' all conditions.)

The accents are however different in the two. In one case the udâtta is on the middle; in the other, on the last.

२९११ । प्रुसृल्वः समभिहारे वुन् । ३ । १ । १४९ ।

समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते । प्रवकः । सरकः । लवकः ।

2911. After the verbs प्रु 'to go', सृ 'to move', स्रु 'to flow' and लू 'to cut', the affix वुन् is employed, when repetition is meant.

As, प्रु+वुन्=प्रो+अक (VII. 1. 1)=प्रवकः ; so also, सरक, स्रवकः, and लवकः.

The word *samabhihâra* in the sûtra indicates that the action done by the agent must be well performed. The affix *vun* being thus ordained for the action, when it is well performed, it follows that it will not be employed where the action is repeatedly ill performed. The affix will be employed even when there is no repetition, but the action is well performed even at the first attempt.

२९१२ आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्विषयार्थवृत्तेर्धातोर्वुन्स्यात्कर्तरि । जीवतात्–जीवकः । नन्दतात्–नन्दकः । आशीः प्रयोक्तुर्धर्मः । आशास्तिः पित्रादेरियमुक्तिः ।

2912. The affix वुन् is employed after all verbs, when benediction is intended.

As, जीव्+वुन्=जीवकः 'may he live'=जीवतात्; नन्दकः 'may he be happy'.

The word आशीः means a sort of prayer; and it relates to action. The force of this affix is that of 'an agent', with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent'.

The benediction here is the attribute of the person using the word. The speech is to be uttered by a father or a person like him, giving benediction on his son, &c., by saying "जीवकः" ॥ The feminine is जीवका. See vârtika to VII. 3. 45. S. 464

२९१३ । कर्मण्यण् । ३ । २ । १ ।

कर्मण्युपपदे धातोरण्प्रत्ययः स्यात् । उपपदसमासः । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । आदित्यं पश्यतीत्यादावनभिधानान्न । '* शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्यो णः *' । अणोऽपवादार्थं वार्तिकम् । मांसशीला । मांसकामा । मांसभक्षा । कल्याणाचारा । '* ईक्षिक्षमिभ्यां च *' । सुखप्रतीक्षा । बहुक्षमा । कथं तर्हि गङ्गाधरभूधरादयः । कर्मणः शेषत्वविवक्षायां भविष्यन्ति ।

2913. The affix अण् comes after a verbal root when the object is in composition with it, (as an upapada).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

This gives rise to that well known kind of compounds called upapada samâsas under II. 3. 65. Thus कुम्भं करोति 'he make a pot'=कुम्भकारः ॥ But we cannot form any compound of the phrase आदित्यं पश्यति, &c., because never found in usage.

Vart.—The affix अ comes after the verbs शील्, काम, भक्ष and आचर and the noun in composition with it retains its original accent. As मांसशीलः 'addicted to flesh', fem. मांसशीला ; मांसकामः 'loving flesh', fem. मांसकामा ; मांसभक्षः 'carnivorous', fem, मांसभक्षा ; and कल्याणाचारः 'good-conducted', fem. कल्याणाचारा ।

Vart.—The affix अ comes after the roots ईक्ष 'to look' and क्षम् 'to forbear' under similar circumstances. As सुखप्रतीक्षः, fem. सुखप्रतीक्षा 'expecting happiness'; बहुक्षमः fem. बहुक्षमा 'much forbearing'. How do you explain the forms गङ्गाधरः, भूधरः &c, not formed by अण्? These are not upapada samâsas at all: but genitive compounds, where the Genitive has the force of accusative by śesha rule of II. 3. 50. Thus धरः is a noun meaning "holder." Therefore गङ्गाया धरः 'the holder of Ganga'=गङ्गाधरः &c.

२९१४ । ह्वावामश्च । ३ । २ । २ ।

अण्स्यात् । स्वर्गह्वायः । तन्तुवायः । धान्यमायः ।

2914. The affix अण् comes after the root ह्वेञ् 'to call', वेञ् 'to weave', माङ् 'to measure' when the object is in composition with it.

This debars the affix क (III. 2. 3); as स्वर्ग+ह्वे+अण्=स्वर्ग+ह्वा+अ=स्वर्ग+ह्वाय+अ (VII. 3. 33)=स्वर्गह्वायः. So also तन्तुवायः, धान्यमायः ।

२९१५ । आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आदन्ताद्धातोरनुपसर्गात्कर्मण्युपपदे कः स्यात् । 'आतो लोपः' । गोदः । पार्ष्णित्रम् । 'अनुपसर्गे' किम् । गोसन्दायः । '* कविधौ सर्वत्र संप्रसारणिभ्यो डः *'। ब्रह्म जिनाति ब्रह्मज्यः । सर्वत्र ग्रहणादात्सोपसर्गे । आह्वः । प्रह्वः ।

2915. The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no upasarga preceding it and when the object is in composition with it.

This debars अण्; as गो+दा+क=गो+द+अ=गोदः 'Giver of cows', (the long आ is elided by VI. 4. 64,). So also, कम्बलदः 'who gives a blanket'; पार्ष्णित्रम् 'what protects the rear'; अङ्गुलित्रम् 'what protects the finger' (a thimble)'.

Why do we say 'when there is no upasarga'? Witness गोसंदायः 'who ceremoniously gives a cow', वडवसंदायः 'who ceremoniously gives a mare'. Here the compound verb संदा takes the affix अण्.

Vârt.—The affix ड before which the final consonant with the vowel that precedes it is dropped, comes always after those roots whose semi-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

vowel is vocalised in conjugation in cases where क would have otherwise come. Prasârani means samprasârana. Thus the root jyâ ends in long आ and would have taken क। But this root becomes vocalised by VI. 1. 16 before the vikarana śnâ. Therefore the upapada samâsa will be ब्रह्मज्यः। So also आह्वः and प्रह्वः॥ Had the affix been क, the forms would have been ब्रह्मजियः, आहुवः and प्रहुवः by vocalisation. The affix ड prevents it.

२९१६। सुपि स्थः। ३। २। ४।

सुपीति योगो विभज्यते। सुप्युपपदे आदन्तात्कः स्यात्। द्वाभ्यां पिबतीति द्विपः। समस्थः। विषमस्थः। ततः स्थः। सुपि तिष्ठतेः कः स्याद्भावे। आखूनामुत्थानमाखूत्थः।

2916. The affix क comes after the root स्था when in composition with a word ending in a case-affix, as an upapada.

In the three previous sûtras, the word in composition was always in the accusative case. This sûtra declares that with regard to the verb स्था, the upapada may have any case not necessarily the accusative. As समस्थः=समे तिष्ठति 'who dwells in accessible position'; and विषमस्थः 'having an inaccessible position'; ततः स्थः॥

This sûtra should be divided into two sûtras (yoga-bibhâga). Thus:—(1) सुपि॥ The affix क comes after every root ending in long आ, when in composition with a case-inflected word; as द्वाभ्यां पिबति=द्वि+पा+क=द्विपः (VI. 4. 64. S. 2372) 'who drinks with two organs,' *i.e.*, the proboscis and the mouth, an 'elephant'. So also पादपः 'a plant' (what drinks through the foot). कच्छपः 'a tortoise' (that always *protects* its *mouth* by by drawing it in, at the approach of danger). (2) सुपि स्थः॥ The affix क comes after the root स्था when in composition with a word ending in a case-affix. Since this is a new rule, it applies when the verb denotes 'condition or state'; for when it denotes agent, the affix would have come by III. 4. 67. S. 2834. As आखूनाम्+उत्थानम्=आखूत्थः 'the rising or appearance of rats,' 'a swarm of rats." See VI. 4, 64. S. 2372 for the elision of आ, and VIII. 4. 61. S. 118.

Note.—Why do we make this two-fold division, when we see the second rule is included in the first as the verb स्था also ends in a long आ? The reason is that the first rule applies where the *agent* is indicated, while the second rule applies where *condition* is to be denoted. As आखूनामुत्थानम्=आखूत्थः 'a swarm of rats'; so also शलभोत्थः a 'swarm of locusts'.

२९१७। प्रष्ठोऽग्रगामिनि। ८। ३। ९२।

प्रतिष्ठत इति प्रष्ठो गौः। अग्रतो गच्छतीत्यर्थः। 'अग्र-' इति किम्। प्रस्थः।

2917. The word प्रष्ठ is irregularly formed when denoting 'a chief' or 'one who goes in front.'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus अग्रेगो गौः 'a good cow' अग्रेगोऽश्वः meaning a 'best horse'. Why do we say when meaning 'going in front'? Observe प्रस्थे हिमवतः पुण्ये. On the sacred peak of the Himalaya". प्रस्थो, व्रीहीणाम् 'a measure.'

२९१८ । अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्क्वङ्गुमञ्जिपुञ्जि-परमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः । ८ । ३ । ९७ ।

'स्थः' इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणम् । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । एभ्यः स्थस्य सस्य षः स्यात् । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । इत ऊर्ध्वं कर्मणि सुपीति द्वयमप्यनुवर्तते । तत्राकर्मकेषु सुपीत्यस्य संबन्धः ।

2918. The स् of स्थ is changed to ष् after अम्ब, आम्ब गो, भूमि, सव्य, अप, द्वि, त्रि, कु, शेकु, शङ्कु, अङ्गु, मञ्जि, पुञ्जि, परमे, बर्हिस्, दिवि and अग्नि ॥

Thus अम्बष्ठः, आम्बष्ठः, गोष्ठः, भूमिष्ठः, सव्येष्ठः, अपष्ठः, द्विष्ठः, त्रिष्ठः, कुष्ठः, शेकुष्ठः, शङ्कुष्ठः, अङ्गुष्ठः, मञ्जिष्ठः, परमेष्ठः, बर्हिष्ठः, दिविष्ठः, अग्निष्ठः ॥

The word स्थ is formed by the affix क and is shown in the sûtra in the first case, but with the force of the sixth case and means the word-form स्थ, and it is not the genitive case of स्थ, for then the rule would apply to गोस्थानम्, भूमिस्थानम् &c ,

No e.—Vârt.—The same change takes place in स्था, स्थिर, and स्थ ॥ As सव्येष्ठाः । परमेष्ठी । सव्येष्ठा सारथिः ॥

Both the words कर्मणि and सुपि are understood in the sûtras that follow : *viz.*, the word कर्मणि in sûtras that relate to transitive verbs, and the word सुपि everywhere else.

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोरात्भ्यां कः स्यात् । '* आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्तव्यम् *' तुन्दं परिमार्ष्टीति तुन्दपरिमृजोऽलसः । शोकापनुदः । सुखस्याहर्ता । अलसादन्यत्र तुन्दपरिमार्ज एव । यस्तु संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनोदः । '* कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् *' । मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः । आकृतिगणोऽयम् । महीध्रः । कुध्रः । गिल-तीति गिलः ।

2919. The affix क comes after the verbs परिमृज् 'to wash out' and अपनुद् 'to drive away,' when in composition with the words तुन्द 'navel' and शोक 'grief', as objects, respectively.

As तुन्दं परिमृज्य आस्ते 'he lay lazy.' So also शोकापनुदः पुत्रो जातः 'a son, destroyer of sorrow is born'.

Vart.—This affix is to be applied only then; when the meaning of the word to be formed is 'lazy' and 'giver of happiness'.

The epithet तुन्दं परिमृजः is applied to 'a lazy person'; while तुन्द परिमार्जः means 'who clears his navel'. So शोकापनुदः means 'giver of happiness,' while शोकापनोदः means 'remover of sorrow': he who by teaching the nothingness of the world removes sorrow is so called.

Vart.—The words मूलविभुजः 'a chariot' and the rest should be included in the subdivision of words formed by the affix क. The words belonging

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

to this head can only be recognised by their form, there being no list of them to be found anywhere. Thus सूलविशुवः 'a chariot', नखशुचः 'a bow,' वाल्कगुह 'sesamums', कुमुदत् (कौ मोदते) 'a lotus':

महीध्रः 'a mountain'; कुध्रः 'a mountain'; गिलः 'a crocodile in the Ganges' (literally 'one who swallows'.)

२९२० । प्रे दाज्ञः । ३ । २ । ६ ।

दारूपाज्जानातेश्च प्रोपसृष्टात्कर्मण्युपपदे कः स्यादणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रज्ञः । अनुपसर्ग इत्युक्तेः प्रादन्यस्मिन्नुपि न कः । गोसंप्रदायः ।

2920. The affix क comes after a root having the form of दा 'to give' &c., and ज्ञा 'to know', when taking the preposition प्र, and in composition with a word in the accusative case.

By III. 2. 3. the affix क was applied after verbs that ended in long आ and had no *upasarga*. Now begins the case of verbs with upasarga. This debars the affix अण्; as सर्वप्रदः (VI. 4. 64) 'giver of all; liberal', पथिप्रज्ञः (VI. 4. 64) 'acquainted with roads'. The long आ of दा and ज्ञा is elided by VI. 4. 64. S. 2372.

Why do we say 'when taking प्र'? With any other *upasarga* these verbs will take the general affix अण्; as गोसंप्रदायः ॥

२९२१ । समि ख्यः । ३ । २ । ७ ।

गोसंख्यः ।

2921. The affix क comes after the root ख्या 'to tell', when preceded by the preposition सम्, and when the object is in composition with it.

The verb ख्या ends in long आ and by III. 2. 3 when compounded with an upasarga, it would have taken the affix अण्. This debars अण्; as गोसंख्यः (VI. 4. 64) 'a cowherd' (गाः संचष्टे),

२९२२ । गापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां टक्स्यात्कर्मण्युपपदे । सामगः—सामगी । उपसर्गे तु सामसङ्गायः । '* पिबतेः सुराशीध्वोरिति वाच्यम् *' । सुरापी । शीधुपी । अन्यत्र क्षीरपा ब्राह्मणी । सुरां पाति रक्षतीति सुरापा ।

2922. The affix टक् comes after the verbs गै 'to sing' and पा 'to drink' when used without a preposition, and when the object is in composition with it.

The phrase *anupasarga* is to be read again into this sûtra by *anuvritti* from III. 2. 3, though this *anuvritti* had temporarily lain dormant in III. 2. 6 and 7 as being unnecessary. This debars क; of this affix, ट् and क् are indicatory, the ट् showing, among others, that the feminine is formed by the affix ङीप् (IV. 1. 14).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As, शक्रं गायति=शक्र+गाः+टक्=शक्रगः (VI. 4. 64) 'who sings Sakra hymns'. सामगः 'singer of Sâma', fem. शक्रगी and सामगी ।

Vart.—The affix टक् comes after the verb पा when it means to drink and only when it is in composition with the words सुरा and सीधु as *its* object. This is an important modification of the general sûtra. Thus सुरापः fem. सुरापी 'wine-bibber'; सीधुपः fem. सीधुपी 'spirit-drinker'.

Why do we say 'when in composition with sûrâ and sidhu'? Observe क्षीरपा ब्राह्मणी 'the milk-drinking Brâhmaṇi'; formed by the affix क and the feminine, therefore, not formed by the affix ई but by आ.

Why do we say 'when पा means to drink'? When पा means 'to protect' this affix is not used; as सुरापा 'who protects wine'.

When these words are compounded with an *upasarga* they do not take टक् but अण्; as शक्रसंगायः, सामसंगायः ।

Note:—Vart.—There is diversity in the Chhandas as to the employment of these affixes; as या ब्राह्मणी सुरापी or सुरापा भवति नैनां देवाःपतिलोकं नयन्ति 'the Gods do not carry that Brâhmaṇi to the regions of her husband who drinks wine'.

२९२३ । हरतेरनुद्यमनेऽच् । ३ । २ । ९ ।

अंशहरः । 'अनुद्यमने' किम् । भारहारः । '* शक्तिलाङ्गलाङ्कुशतोमरयष्टिघटघटीधनुःषु ग्रहेरुपसंख्यानम् *' । शक्तिग्रहः । लाङ्गलग्रहः ॥ सूत्रे च धार्यर्थे । सूत्रग्रहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते न तु धारयति तत्राणेव । सूत्रग्राहः ।

2923. The affix अच् comes after the verb हृञ् when it does not mean 'to raise up', when the object is in composition with it.

This debars अण्. The word उद्यमन means 'to raise a load'. Thus अंशं हरति=अंशहरः 'who takes a share, or sharer'; so रिक्थहरः 'an heir' (हृ+अच्=हर्+अ=हरः) (VII. 3. 84)

Why do we say 'when it does not mean to raise up'? For then the affix अण् will be employed; as भारहारः 'a burden-bearer, a porter'.

Vart.—This affix comes after the verb ग्रह् when in composition with the words शक्ति 'spear', लाङ्गल 'plough', अंकुश 'goad'; यष्टि 'staff', तोमर 'an iron club', घट 'jar', घटी 'a small jar', धनुष् 'a bow'; as शक्तिग्रहः 'a lancer', लाङ्गलग्रहः 'a plough-man', अंकुशग्रहः 'an elephant driver', यष्टिग्रहः 'a staff-bearer', तोमरग्रहः 'a club-bearer', घटग्रहः, घटीग्रहः 'a jar-bearer', धनुर्ग्रहः 'a bow-bearer'.

Vart.—This affix comes after the verb ग्रह when the word सूत्र is in composition with it and the sense is that of 'holding'; as सूत्रग्रहः 'a thread-holder'. When it has not this meaning we have सूत्रग्राहः 'a thread-taker'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२९२४ । वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमनार्थं सूत्रम् । कवचहरः कुमारः ।

2924. The affix अच् comes after the verb हृञ् when the object is in composition with it and when the meaning of the word so formed is descriptive of age.

In this sûtra the verb हृञ् has the sense of *udyamana* which was specifically excluded in the last. The word वयस् means the condition of human body as dependent upon time. This rule applies to those words which indicate the attainment of appropriate age for the accomplishment of objects described by the *upapada*, or the reaching of that age in which the thing described by the *upapada*, naturally takes place; as अस्थिहरः श्वा 'the dog that has reached the age when it can chew bones' (lit. when it can raise it up); कवचहरः कुमारः 'the boy old enough to wear (lit. 'to raise up or bear) the shield'; so that the verb here has the sense of 'raising up'.

२९२५ । आङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ ।

पुष्पाण्याहरति तच्छीलः पुष्पाहरः । 'ताच्छील्ये' किम् । भाराहारः ।

2925. The affix अच् comes after the verb हृञ् (when the object is in composition with it), the root taking the preposition आङ्, and the sense of the word so formed is inclination or accustomed occupation.

The word ताच्छील्यं means a natural inclination or habitual occupation; as पुष्पाहरः (पुष्प+आहरति=पुष्प+आहर) 'he who has a natural tendency towards fetching flowers or whose habitual occupation is to collect flowers'.

Why do we say 'when denoting inclination'? Otherwse the affix will be अण्; as भारमाहरति=भाराहारः 'who brings load'.

२९२६ । अर्हः । ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरच् स्यात्कर्तर्युपपदेऽणोऽपवादः । पूजार्हा ब्राह्मणी ।

2926. The affix अच् comes after the verb अर्ह 'to respect', when the object is in composition with it.

This debars अण्. The words so formed are especially of feminine gender. As पूजार्हा ब्राह्मणी 'a Brâhmaṇa lady deserving of respect.'

२९२७ । स्तम्बकर्णयो रमिजपोः । २ । २ । १३ ।

'* हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यम् *'। स्तम्बे रमते स्तम्बेरमो हस्ती । 'तत्पुरुषे कृति–' (९७२) इति 'हलदन्तात्–' (९६८) इति वा ङेरलुक् । कर्णेजपः सूचकः ।

2927. The affix अच् comes after the verb रम् 'to sport' and जप् 'to whisper'' when the case-inflected words स्तम्ब 'a clump

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

of grass' and कर्ण 'ear' are in composition with them respectively.

The verb रम् is intransitive and the verb जप् can take an object under very limited circumstances only, namely, when the object denotes *Sàbda* ; therefore in the case of both these verbs, the object cannot be in composition as an accusative case ; consequently the *upapada* here must be a general case-inflected word. Hence there is the anuvṛitti of the word सुप् from sûtra III. 2. 4 into this, and the anuvṛitti of the word कर्मणि is inapplicable here.

Vart.—The words to be formed must have the sense of 'elephant' and a 'tale-bearer'. Thus स्तम्बेरमते=स्तम्बेरमः 'an elephant (lit. who sports in cluster of grass)' कर्णे जपति+कर्णेजपः 'a slanderer (lit. who whispers in the ear)'. The case affix is not elided, either VI. 3. 14. S. 972, or VI. 3. 9. S. 966 prevents the elision of the locative case-ending.

The affix अच् is not employed when the words to be formed do not mean an 'elephant' and a 'traducer'. Thus स्तम्बे रन्ता 'who plays in clusters of grass'. कर्णे जपिता मशक, 'the mosquito that hums near the ear'.

२९२८ । शमि धातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

शम्भवः । शम्वदः । पुनर्धातुग्रहणं बाधकविषयेऽपि प्रवृत्त्यर्थम् । कृञो हेत्वादिषु टो मा भूत । शङ्करा नाम परिव्राजिका तच्छीला ।

2928. The affix अच् is employed after all verbal roots, when शम् 'well', is in composition, and the word so formed denotes a name.

As शम्+कृ+अच्=शंकरः lit. 'who does good'. So also शंभवः शंवदः । All these are proper nouns.

Why have we repeated the word *dhâtu* in this aphorism, when it was understood by anuvṛitti from sûtra III. 1. 91 ? To this the reply is, that the repetition of the word *dhâtu* shows that there is prohibition of the affix ट, that comes after the verb कृ in certain senses (III. 2. 20), when the word शम् is in composition. The affix अच् will be employed after the verb कृ and not the affix ट, when शम् is an upapada, even when the sense to be indicated is that of cause, habit, &c. (III. 2. 20). The result is that the feminine of शंकर will be शंकरा, and not शंकरी, which, had the affix been ट, would have been the proper feminine (See IV. 1. 14). शंकरा means 'a female-ascetic,' 'a vulture' and 'one having the habit of doing good'.

२९२९ । अधिकरणे शेते । ३ । २ । १५ ।

खे शेते खशयः । '* पार्श्वादिषूपसंख्यानम् *' । पार्श्वाभ्यां शेते पार्श्वशयः । पृष्ठशयः । उदरेण शेते उदरशयः । '* उत्तानादिषु कर्तृषु *' । उत्तानः शेते उत्तानशयः । अवमूर्धशयः । अवनतो मूर्धा यस्य सोऽवमूर्धा । अधोमुखः शेत इत्यर्थः । '* गिरौ डश्छन्दसि *' गिरौ शेते

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

गिरिशः । कथं तर्हि 'गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी' इति । गिरिरस्यास्तीति विग्रहे लोमादित्वाच्छः ।

2929. The affix अच् comes after the verb शी 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i.e., in the locative case.

The word सुपि (III 2. 4) a noun ending in a case-affix is understood in this aphorism. As खे शेते=खशयः 'who lies in the sky'.

Vart.—The affix अच् comes after the verb शी when in composition with the words पार्श्व 'ribs', &c., though not necessarily denoting location; as पार्श्वाभ्यां शेते=पार्श्वशयः 'who reclines on his sides', उदरशयः 'who lies on his stomach', पृष्ठशयः 'who lies on his back'.

Vart.—So also when the words उत्तान &c., are in composition with it denoting agent and in the nominative case. As उत्तानः शेते=उत्तानशयः । अवमूर्धा शेते=अवमूर्धशयः 'he who sleeps with his face downwards'.

Vart.—In the Chhandas the affix डच् comes after the verb शी when in composition with the word गिरि in the locative. As गिरौशेते=गिरिशः 'who lies on the mountain'. How do you explain the use of गिरिश in the classical literature then, as in the following verse of Kalidâsa (Ku. I. 60 and 37) गिरिशमुपचचार प्रत्यहं सा सुकेशी 'She of the beautiful hair daily worshipped Giriśa'. It is formed by the affix श (V. 2. 100. S. 1997) गिरिरस्यास्ति 'He who has hills', and not by this vârtikâ.

The letter ड of डच् is indicatory denoting that there is elision of the final vowel with what follows it (I. 1. 64).

२९३० । चरेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अधिकरणे उपपदे । कुरुचरः । कुरुचरी ।

2930. The affix ट comes after the verb चर् 'to go' when a word in the locative case is in composition with it.

The word *adhikaraṅa* of the last sûtra is understood in this. As कुरुषु चरति=कुरुचरः 'who goes among the Kurus'. मद्रचरः 'who goes among the Madras'.

Of the affix ट the real affix is अ, the letter ट being indicatory, showing that the feminine of these words is formed by the affix ङीप्. See. IV. 1. 14), as कुरुचरी, मद्रचरी ।

२९३१ । भिक्षासेनादायेषु च । ३ । २ । १७ ।

भिक्षां चरतीति भिक्षाचरः । सेनाचरः । आदायेति ल्यबन्तम् । आदायचरः । कथम् 'प्रेयसि स्थितां सहचरीम्' इति पचादिषु चरडिति पाठात् ।

2931. The affix ट is employed after the verb चर् 'to go', when the words in composition with it are भिक्षा 'alms', सेना 'army' and आदाय 'having taken'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The *anuvritti* of the words 'in the locative case' does not extend to this aphorism, and hence the necessity of making a distinct and separate sûtra.

Thus भिक्षाचरः 'a beggar' (who goes for alms); सेनाचरः 'one who enters into an army'; आदायचरः 'one who goes after having taken'. The word âdâya is formed by *lyap* (the substitute of ktvâ). How do you explain the word कुरुचरी the feminine in ङीप् of कुरुचर which must have been formed by ट ṭa in order to get ṅîp? It is not formed by ṭa-affix, but it is a compound of कुरु+चरट्. The word charaṭ is read with ṭ in Pachâdi list III. 1. 134. S. 2896. The difference between an upapada compound such as bhikshâchara, and a noun compound as कुरुचर is that the former is a *nitya*, and the latter an optional compound. See II. 2. 19. S. 782.

२९३२ । पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः । ३ । २ । १८ ।

पुरःसरः । अग्रतःसरः । अग्रमग्रेणाग्रे वा सरतीत्यग्रेसरः । सूत्रेऽग्र इत्येदन्तत्वमपि निपात्यते । कथं तर्हि 'यूयं तदग्रसरगर्वितकृष्णसाराः' इति । बाहुलकादिति हरदत्तः ।

2832. The affix ट comes after the verb सृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे, all meaning 'in front of or before'.

The last word is 'agre' with ए and not 'agra'. This anomaly indicates that the word agresara may be analysed not only in the locative, but in the accusative and instrumental also. As अग्रम् सरति or अग्रेण सरति or अग्रे सरति। That the word in the sûtra is 'agre' and not 'agra' is implied by its being put last in the compound, otherwise as it begins and ends in a vowel, it would have stood first (II. 2. 33. S. 904). Moreover, even from 'agra' we could get the form 'agre-sara,' by non-elision of the 7th case-affix: the special mention of 'agre' shows that in analysis it may be in other cases than the locative.

As पुरः सरति=पुरः सरः 'who goes in front, a harbinger'. So also अग्रतःसरः and अग्रेसरः 'going in front, a leader'. How do you explain अग्रसर in यूयं तदग्रसर गर्वित,कृष्णसाराः? It is a diversity according to Haradatta, allowable under III. 3. 113. S. 2841.

२९३३ । पूर्वे कर्तरि । ३ । २ । १९ ।

कर्तृवाचिनि पूर्वशब्द उपपदे सर्तेष्टः स्यात् । पूर्वः सरतीति पूर्वसरः । 'कर्तरि' किम् । पूर्वं देशं सरतीति पूर्वसारः ।

2933. The affix ट comes after the verb सृ 'to go', when पूर्व is in composition with it, denoting the agent.

Thus पूर्वः सरति=पूर्वसरः 'going in front'.

Why do we say 'denoting the agent'? Otherwise the affix अण् will be employed. As पूर्वं देशं सरति=पूर्वसारः 'going to the east'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२९३४ । कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु । ३ । २ । २० ।

एषु द्योत्येषु करोतेष्टः स्यात् । 'अतः कृकमि-' (१६०) इति सः । यशस्करी विद्या । श्राद्धकरः । वचनकरः ।

2934. The affix ट comes after the verb कृञ् 'to make', when the object is in composition with it denoting 'cause', 'habit' and 'going with the grain' (concession).

The word हेतु of this sûtra means the final or conclusive cause, and is not the grammatical हेतु meaning 'agent'. ताच्छील्य means 'habit,' and literally, the act of being accustomed to that. आनुलोम्य comes from अनुलोम meaning 'with the hair', that is to say, regular, in natural order, successive, and hence 'favourable', and 'agreeable', 'complaisance', 'acquiescence', &c. Of हेतु, we have शोककरी कन्या 'the daughter that causes sorrow; यशस्करी विद्या 'honorable science'; the visarga of yaśah is changed to s by VIII. 3. 46. S. 160. ; कुलकरं धनं 'the family making wealth'. Of ताच्छील्य, we have श्राद्धकरः 'who performs obsequies'; अर्थकरः 'who amasses wealth.' Of आनुलोम्य, we have प्रैषकरः 'who promptly does what he is directed'; वचनकरः 'who regularly does what he is told'.

Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अण्, As कुम्भकारः 'potter', नगरकारः 'city-maker'.

२९३५ । दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुःषु । ३ । २ । २१ ।

एषु कृञष्टः स्यादहेत्वादावपि । दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः । कस्कादित्वात्सः । भास्करः । बहुकरः । बहुशब्दस्य वैपुल्यार्थे संख्याविवक्षया पृथग्ग्रहणम् । लिपिलिबिशब्दौ पर्यायौ । संख्या । एककरः । द्विकरः । कस्कादित्वादहस्करः । 'नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्थस्य' (१५९) इति षत्वम् । धनुष्करः । अरुष्करः । '* किंयत्तद्बहुषु कृञोऽज्विधानम् *' इति वार्तिकम् । किंकरा । यत्करा । तत्करा । हेत्वादौ टं बाधित्वा परत्वादच् । पुंयोगे ङीप् । किंकरी ।

2935. The affix ट comes after the verb कृ 'to make' when the following words are in composition with it:—दिवा 'by day', विभा 'light', निशा 'night', प्रभा 'splendour', भाः 'light', कार 'work', अन्त 'end', अनन्त 'endless,' आदि 'beginning', बहु 'many', नान्दी 'benediction', किम् 'what', लिपि 'writing', लिबि 'writing', बलि 'oblation', भक्ति 'devotion', कर्तृ 'agent', चित्र 'painting', क्षेत्र 'field', words denoting numerals, जङ्घा 'thigh', बाहु 'hand', अहर् 'day', यद् 'what', तद् 'that', धनुष् 'bow' and अरुष् 'wound'.

Both the words '*karma*' and '*sup*' are understood in this aphorism; that is to say, sometimes these upapadas have the accusative case and

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix ट comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sûtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिवा is an indeclinable and means 'in the day time'. There the *upapada*, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So विभाकरः 'the sun' (light-maker); निशाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रभाकरः 'the sun'; भास्करः 'the sun' (the letter स is not changed into *visarga*, as it belongs to the Kaskâdi list VII. 3. 48. S. 144; कारकरः 'agent'; अन्तकरः 'death' (endmaker); अनन्तकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'; The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not sañkhya: when meaning 'many' it is sankhya and would be governed by sankhya of this sûtra. नान्दीकरः 'the speaker of benediction'; किंकरः 'a servant'; लिपिकरः 'a scribe'; लिबिकरः 'a scribe'; बलिकरः 'offering sacrifice'; भक्तिकरः 'a devotee'; कर्तृकरः 'an agent'; चित्रकरः 'a painter'; क्षेत्रकरः 'a cultivator'; एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things'; जङ्घाकरः 'a runner, an express'; बाहुकरः 'a hero', 'a manual labourer'; अहस्करः 'the sun' (VIII. 3. 48. S. 144. by which there is s).; तत्करः doing that; यत्करः 'doing that'; धनुष्करः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 स is changed to ष); अरुष्करः 'causing or inflicting wounds'.

Vart.—The affix अच् comes after the verb कृ when किम्, यत्, तद् and बहु are in composition with it The speciality of ट affix is that the feminine of words derived from it is formed by long ई; while the feminine of words derived by अच् is formed by long आ Thus किंकरा a female servant यत्करा, तत्करा; and बहुकरा; these words might be said to belong to the अजादि class (See IV. 1. 31). Even when 'hetu,' &c. (S. 2934) is expressed, there would be अच् and not ट for that is debarred. The feminine is by ङीप् as किंकरी 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि भृतौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मशब्द उपपदे करोतेष्टः स्याद्भृतौ । कर्मकरो भृतकः । कर्मकारोऽन्यः ।

2936. The affix ट comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word भृति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word-form कर्म; as कर्मकरः 'a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is अण्; as कर्मकारः 'an artisan'.

२९३७ । न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ ।

एषु कृञष्टो न । हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते । शब्दकार इत्यादि ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2937. The affix ट does not come after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it :— शब्द 'sound', श्लोक 'verse', कलह 'quarrel', गाथा 'praise', वैर 'enmity', चाटु 'flattery', सूत्र 'thread', मन्त्र 'hymns' and पद 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix ट being prohibited, the general affix अण् takes its place. As शब्दकारः 'sounding, sonorous'; श्लोककारः 'a verse-maker'; कलहकारः 'one who foments quarrels'; गाथाकारः 'a writer of Gâthâs or prakrittic verses'; वैरकारः 'an enemy'; चाटुकारः 'a flatterer'; सूत्रकारः 'an author of sûtras'; मन्त्रकारः 'a composer of Mantras'; पदकारः 'an author of Padapâtha'.

२९३८ । स्तम्बशकृतोरिन् । ३ । २ । २४ ।

"* व्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यम् *" । स्तम्बकरिर्व्रीहिः । शकृत्करिर्वत्सः । 'व्रीहिवत्सयोः' किम् । स्तम्बकारः । शकृत्कारः ।

2938. The affix इन् comes after the verb कृ when the words in composition with it, are स्तम्ब 'a sheaf', and शकृत 'ordure'.

Thus स्तम्ब+कृ+इन्=स्तम्बकरिः : nom. sing. स्तम्बकरिः; so also शकृत्करिः.

Vart.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore स्तम्बकरिः, means 'rice', and शकृत्करिः 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix अण् is employed. As स्तम्बकारः 'sheaf-maker', शकृत्कारः, 'ordure-maker'.

२९३९ । हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

दृतिनाथयोरुपपदयोर्हञ इन्स्यात् पशौ कर्तरि । दृतिं हरतीति दृतिहरिः । नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः । 'पशौ' किम् । दृतिहारः । नाथहारः ।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix इन् comes after the verb हृ 'to take', the words in composition with it being दृति 'a leather-bag' and नाथ 'nose-string'.

Thus दृतिहरिः 'a dog' (a carrier of skin); नाथहरिः 'a beast' (that carries the nose-rope.' The word नाथ means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix अण् is employed; as दृतिहारः 'a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water). नाथहारः 'a carrier of his master'.

२९४० । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च । ३ । २ । २६ ।

फलानि गृह्णाति फलेग्रहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानं बिभर्तीति आत्मंभरिः । आत्मनो मुमागमः । भृञ इन् । कुक्षिंभरिः । चान्द्रास्तु आत्मोदरकुक्षिष्विति पेठुः । '[illegible]' इति मुरारिः ।

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix ट comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sûtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिवा is an indeclinable and means 'in the day time'. There the *upapada*, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So विभाकरः 'the sun' (light-maker); निशाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रभाकरः 'the sun'; भास्करः 'the sun' (the letter स is not changed into *visarga*, as it belongs to the Kaskâdi list VII. 3. 48. S. 144; कारस्करः 'agent'; अन्तकरः 'death' (endmaker); अनन्तकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'; The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not saṅkhya: when meaning 'many' it is sankhya and would be governed by sankhya of this sûtra. नान्दीकरः 'the speaker of benediction'; किंकरः 'a servant'; लिपिकरः 'a scribe'; लिबिकरः 'a scribe'; बलिकरः 'offering sacrifice'; भक्तिकरः 'a devotee'; कर्तृकरः 'an agent'; चित्रकरः 'a painter'; क्षेत्रकरः 'a cultivator'; एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things'; जङ्घाकरः 'a runner, an express'; बाहुकरः 'a hero', 'a manual labourer'; अहस्करः 'the sun' (VIII. 3. 48. S. 144. by which there is s).; तत्करः doing that; यत्करः 'doing that'; धनुष्करः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 स is changed to ष); अरुष्करः 'causing or inflicting wounds'.

Vart.—The affix अच् comes after the verb कृ when किम्, यत्, तद् and बहु are in composition with it The speciality of ट affix is that the feminine of words derived from it is formed by long ई; while the feminine of words derived by अच् is formed by long आ Thus किंकरा a female servant यत्करा, तत्करा; and बहुकरा; these words might be said to belong to the अजादि class (See IV. 1. 31). Even when 'hetu,' &c. (S. 2934) is expressed, there would be अच् and not ट for that is debarred. The feminine is by ङीप् as किंकरी 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि भृतौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मशब्द उपपदे करोतेष्टः स्याद्भृतौ । कर्मकरो भृतकः । कर्मकारोऽन्यः ।

2936. The affix ट comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word भृति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word-form कर्म; as कर्मकरः 'a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is अण्; as कर्मकारः 'an artisan'.

२९३७ । न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ ।

एषु कृञष्टो न । हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते । [illegible] इत्यादि ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2937. The affix ट does not come after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it :— शब्द 'sound', श्लोक 'verse', कलह 'quarrel', गाथा 'praise', वैर 'enmity', चाटु 'flattery', सूत्र 'thread', मन्त्र 'hymns' and पद 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix ट being prohibited, the general affix अण् takes its place. As शब्दकारः 'sounding, sonorous'; श्लोककारः 'a verse-maker'! कलहकारः 'one who foments quarrels'; गाथाकारः 'a writer of Gâthâs or prakrittic verses'; वैरकारः 'an enemy'; चाटुकारः 'a flatterer'; सूत्रकारः 'an author of sûtras'; मन्त्रकारः 'a composer of Mantras'; पदकारः 'an author of Padapâtha'.

२९३८ । स्तम्बशकृतोरिन् । ३ । २ । २४ ।

"* व्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यम् *"। स्तम्बकरिर्व्रीहिः। शकृत्करिर्वत्सः। 'व्रीहिवत्सयोः' किम्। स्तम्बकारः। शकृत्कारः।

2938. The affix इन् comes after the verb कृ when the words in composition with it, are स्तम्ब 'a sheaf', and शकृत 'ordure'.

Thus स्तम्ब + कृ + इन् = स्तम्बकॅरिः : nom. sing. स्तम्बकॅरिः; so also शकृत्कॅरिः.

Vart.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore स्तम्बकरिः, means 'rice', and शकृत्करिः 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix अण् is employed. As स्तम्बकारः 'sheaf-maker', शकृत्कारः, 'ordure-maker'.

२९३९ । हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

दृतिनाथयोरुपपदयोर्हञ इन्स्यात् पशौ कर्तरि। दृतिं हरतीति दृतिहरिः। नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः। 'पशौ' किम्। दृतिहारः। नाथहारः।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix इन् comes after the verb हृ 'to take', the words in composition with it being दृति 'a leather-bag' and नाथ 'nose-string'.

Thus दृतिहरिः 'a dog' (a carrier of skin); नाथहरिः 'a beast' (that carries the nose-rope.' The word नाथ means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix अण् is employed; as दृतिहारः 'a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water). नाथहारः 'a carrier of his master'.

२९४० । फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च । ३ । २ । २६ ।

फलानि गृह्णाति फलेग्रहिः। उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते। आत्मानं बिभर्तीति आत्मंभरिः। आत्मनो मुमागमः। भृञ इन्। चात्कुक्षिंभरिः। चान्द्रास्तु आत्मोदरकुक्षिष्विति पेठुः। 'ज्योत्स्नाकरम्भमुदरंभरयश्चकोराः' इति मुरारिः।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2940. And the words फलेग्रहि and आत्मम्भरि are irregularly formed.

The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix इन् to the verb ग्रह and making the upapada end in the vowel ए. Thus फलानि गृह्णाति=फलेग्रहिः 'the fruit-bearing, *i.e.*, a tree'.

The word आत्मम्भरिः is formed by adding the augment मुम् (म) to the upapada आत्म, and the affix इन् to the verb भृञ्. Thus आत्मानं बिभर्ति=आत्मम्भरिः 'selfish' (one who feeds his own self).

The word 'and' indicates that there are other such irregularly-formed words. As कुक्षिम्भरिः 'gluttonous, selfish' (caring to feed his own belly). उदरम्भरिः 'gluttonous, selfish'.

Chandra Grammarian says that when the words आत्मन्, उदर and कुक्षि, are in composition as upapadas, then also the above forms are valid. As we find *Murâri*, author of Anargha-râghava using the form उदरम्भरि in the following verse :—

ज्योत्स्ना करम्भमुदरं भरयन्नकोराः ।

The word कुक्षिं भराः in the following, is wrong it ought to be कुक्षिं भरयः ।

गिरिस्तु कनकाचलः इति न घन्ति चाश्म व्रजाः
किटिस्तु धरणीधरः कति न सन्ति भूदारकाः ।
मरुत्तु मलयानिलः कति न सन्ति झञ्झानिलाः
प्रभुस्तु विबुधाश्रयः कति न सन्ति कुक्षिम्भराः ।

२९४१ । एजेः खश् । ३ । २ । २८ ।

ण्यन्तादेजेः खश् स्यात् ।

2941. The affix खश् comes after the verb एज् 'to tremble' when ending in णि and when the object is in composition with it.

Note.—This affix comes after the causative of एज्. Of the affix खश् the letters ख् and श् are indicatory, the real affix is अ. The ख् indicates that the augment मुम् is added to the upapada ending in vowel (VI. 3. 67.). The श indicates that this is a Sârvadhâtuka affix (III. 4. 113), and therefore the vikaraṇas like शप् &c. (III. 1. 68.) will be employed here.

२९४२ । अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६७ ।

अरुषो द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात्खिदन्त उत्तरपदे न त्वव्ययस्य । खित्वाच्छबादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । :* वातशुनीतिलशर्धेष्वजधेट्तुदजहातिभ्यः खश उपसंख्यानम् *' । वातमजा मृगाः ।

2942. मुम is the augment added immediately after the final vowel, of अरुस्, द्विषत्, and of a stem ending in a vowel, unless it is an Indeclinable, when a word formed by a खित affix follows.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note.—Thus अरुन्तुदः, द्विषन्तपः, कालिंमन्या &c. See III. 2. 35, 39, 83. The स् of अरुस् and the त् of द्विषत् are dropped by VIII. 2. 23.

Note.—Why do we say 'of अरुस् &c'? Observe विद्वन्मन्या ॥ Why do we say 'not an Indeclinable'? Observe दोषामन्यमहः, दिवामन्यारात्रिः ॥ Why do we use the word अन्त in अजन्त, when merely saying अचः would have sufficed by the rule of tadanta-vidhi? This indicates that the shortening taught in the preceding sûtra does not debar the मुम् augment, nor does मुम् debar the shortening. So that मुम् is added after the shortening has taken place.

Thus जननेजयति=जनमेजयः (जन+एजि+खश्+शप्=जनम्+एजे+अ+अ) जनमेजयः 'who awes mankind'.

Vart.—The affix खश् comes after the verbs अज् 'to go', धेट् 'to suck', तुद् 'to strike', हा 'to leave' when in composition with the words वात 'wind', शुनी 'a bitch', तिल 'sesamum' and शर्द्ध 'flatulence'. As वातमजाः मृगाः 'swift antelopes' (going with the wind). For शुनी, the following applies by which the long ई of शुनी is shortened.

२९४३ । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

खिदन्ते परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्यात् । ततो मुम् । शुनिंधयः । तिलंतुदः । शर्धंजहा माषाः । शर्धोऽपानशब्दस्तं जहातीति विग्रहः । जहातिरन्तर्भावितण्यर्थः ।

2943. A short is always substituted for the final of the first member, when the second member is a word formed by an affix having an indicatory ख, but not when the first member is an Indeclinable.

Thus शुनी+धे+खश्=शुनिन्धयः 'a bitch-sucker'; तिलंतुदः 'an oilman'; शर्द्धञ्जहा माषाः 'a kind of bean' (that causes or cures flatulence.) The word जहाति has the causative sense latent in it and means "causes to go away."

Thus कालिंमन्या, हरिणिंमन्या ॥ The augment मुम् does not prevent the shortening, had it done so, the rule would have been unnecessary. But दोषामन्यमहः, दिवामन्यारात्रिः, where दोषा and दिवा are Indeclinables there is no shortening. The above words are formed by खश् (III. 2. 83). The phrase anavyayasya indicates by implication that the word खित् here means खिदन्तः contrary to the maxim enunciated in VI. 3. 17. उत्तरपदाधिकारे प्रत्ययग्रहणे तदन्तविधिर्नेष्यते ॥ For an Avyaya can never take a खित् affix which is ordained only after dhâtus.

२९४४ । नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः । ३ । २ । २९ ।

अत्र वार्तिकम्—'* स्तने धेटो नासिकायां ध्मश्चेति वाच्यम् *'। स्तनं धयतीति स्तनंधयः । धेटष्टित्त्वात्स्तनंधयी । नासिकंधमः । नासिकंधयः ।

2944. The affix खश् comes after the verbs ध्मा 'to blow' and धे 'to suck' when नासिका 'nose' and स्तन 'breast' are in composition with them as object.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vart.—It should be stated that stana is compounded with √dheṭ, while nâsikâ is compounded with √dhet and √dhma both.

The rule of *yatkâsankhyâ* as given in I. 3. 10 does not, however, apply here. For स्तन is compounded with धेट्; as (स्तन+धे+खश्=स्तन+मुम्+धे+शप्+खश्=स्तन+म्+धय्+अ+अ)=स्तनन्धयः 'an infant' (sucking the breast)

The feminine of स्तनंधयः is स्तनंधयी as the verb धे has an indicatory ट्।

But नासिका is compounded with both ध्मा and धे as नासिका+ध्मा+खश्=नासिक+म्+धम+अ (VI. 3 66 and 67; VII 3. 78)=नासिकंधमः 'blowing and breathing through the nose'. So also नासिकंधयः 'drinking through the nose'.

२९४५ । नाडीमुष्ट्योश्च । ३ । २ । ३२ ।

एतयोरुपपदयोः कर्मणोर्ध्माधेटोः खश् स्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । नाडिंधमः-नाडिंधयः । मुष्टिंधमः-मुष्टिंधयः । '* घटीखारीखरीषूपसंख्यानम् *' । घटिंधमः-घटिंधय इत्यादि । खारी परिमाणविशेषः । खरी गर्दभी ।

2945. And when the words नाडी 'a tube' and मुष्टि 'fist' are objects in composition with the verbs ध्मा and धे, the affix खश् is employed.

Ishthi.—(Here also the irregularly-formed *Dvandva* compound नाडीमुष्टि shows that there is non-applicability of the rule of *yathâsankhyâ*; for मुष्टि being a घि ought to have stood first (II. 2. 32).

Thus नाडिन्धमः 'blowing through the tube'; मुष्टिन्धमः 'blowing through the fist'; नाडिन्धयः 'sucking through the tube', an infant; मुष्टिन्धयः 'an infant'.

Vart.—The words ghaṭî, khârî (a measure), kharî (she-ass) should be enumerated.

The word *and* in the aphorism indicates that there are other words also so formed. Thus घटिन्धमः, घटिन्धयः, खारिन्धमः, खारिन्धयः, (वातन्धमः, वातन्धयः, 'a mountain'), so also खरिन्धमः ।

२९४६ । उदि कूले रुजिवहोः । ३ । २ । ३१ ।

उत्पूर्वाभ्यां रुजिवहिभ्यां कूले कर्मण्युपपदे खश् स्यात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः । कूलमुद्वहः ।

2946. The affix खश् comes after the verbs रुज् 'to break into pieces' and वह्, 'to carry" when preceded by the upasarga उत and the word कूल 'bank' is in composition with them as the object.

Thus कूलमुद्रुजति=कूलमुद्रुजः 'breaking down banks' (such as a chariot, river, elephant, &c.); कूलमुद्वहः 'tearing up or carrying away the band'.

२९४७ । वहाभ्रे लिहः । ३ । २ । ३२ ।

वहः स्कन्धस्तं लेढीति वहंलिहो गौः । अदादित्वाच्छपो । लुक् । खशो ङित्वान्नगुणः । अभ्रं-लिहो वायुः ।

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2947. The affix खश् comes after the verb लिह 'to lick when the word in objective case in composition with it, is the word वह 'the shoulder of an ox' or अभ्र 'a cloud'.

As वहंलिहो गौः 'the shoulder-licking cow'; अभ्रं लिहो वायुः 'the cloud-licking wind'. The root लिह् belongs to the Adâdi class, so the vikaraṇa शप् is elided. The इ of लिह् is not gunated as the affix खश् is ङित् (I. 2. 4. S. 2234).

२९४८ । परिमाणे पचः । ३ । २ । ३ ।

प्रस्थंपचा स्थाली । खारींपचा कटाहः ।

2948. The affix खश् comes after the verb पच् 'to cook' when the word in objective case in composition with it denotes a measure.

Thus प्रस्थं पचति=प्रस्थंपचा 'a pot having the capacity to cook a *prastha* of food'; so also द्रोणम्पचः, खारिम्पचः 'a kettle.'

२९४९ । मितनखे च । ३ । २ । ३४ ।

मितंपचा ब्राह्मणी । नखंपचा यवागूः । पचिरत्र तापवाची ।

2949. The affix खश् is employed after the verb पच् when मित 'a small quantity' or नख 'nail' is the word in composition with it in the objective case.

The aphorism has its scope when the words formed do not denote measures, which was the case in the last sûtra. Thus मितम्पचा ब्राह्मणी 'the Brâhmaṇî who cooks a little, *i.e.*, a niggardly Brâhmaṇî'; नखम्पचा यवागूः 'the nailscorching barley gruel.' Her √pach denotes 'to scorch', 'to heat.'

२९५० । विध्वरुषोस्तुदः । ३ । २ । ३५ ।

विधुंतुदः । मुमि कृते संयोगान्तस्य लोपः । अरुंतुदः ।

2950. The affix खश् comes after the verb तुद 'to strike', when विधु 'the moon' or अरुस् 'a wound' is the word in composition with it in the objective case.

As विधुन्तुदः राहुः 'the Râhu that eclipses the moon'; अरुन्तुदः 'corrosive, wounding the vital parts'. For the addition of the augment मुम् after the word अरुस्, see VI. 3. 67. S. 2942. Thus अरुमुस्+तुद । Now स् the final of a conjunct consonant is elided by VIII. 2. 23. S. 54, and the form is अरुन्तुदः ।

२९५१ । असूर्यललाटयोर्दृशितपोः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यमित्यसमर्थसमासः । दृशिना नञः संबन्धात् । सूर्यं न पश्यन्तीत्यसूर्यंपश्या राजदाराः । ललाटंतपः सूर्यः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2951. The affix खश् comes after the verb दृश् 'to see' and तप् 'to heat' when असूर्य and ललाट are respectively the words in composition with them in the objective case.

Thus असूर्य+दृश्+खश्=असूर्यम्पश्यः ; as असूर्यम्पश्या राजदाराः 'the king's wives not even seeing the sun' (being shut up in the harem, and so having no opportunity of seeing the sun, far less any other person who is a stranger, that is, they are so well protected that even the sun cannot see them, much less any irreverent gaze).

So also ललाटन्तपः 'heating the fore-head' (such as the sun).

The word असूर्य is an incomplete or impossible compound, as the negative अ applies to the verb दृश and not to the word सूर्य. This is in opposition to the rule of *samartha pada vidhi* (II. 1. 2).

२९५२ । उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च । ३ । २ । ३७ ।

एते निपात्यन्ते । उग्रमिति क्रियाविशेषणं तस्मिन्नुपपदे दृशेः खश् । उग्रं पश्यतीत्युग्रंपश्यः । इरोदकं तेन माद्यति दीप्यतेऽविन्धनत्वादिति इरम्मदो मेघज्योतिः । इह निपातनाच्छ्यन्न । पाणयो ध्मायन्तेऽस्मिन्निति पाणिंधमोऽध्वा । अन्धकारावृत इत्यर्थः । तत्र हि सर्पाद्यपनोदनाय पाणयः शब्द्यन्ते ॥

2952. The words उग्रम्पश्य, इरम्मद and पाणिन्धम are irregularly formed.

Thus उग्रम्पश्यति=उग्रम्पश्यः 'fierce-looking'. The word ugra is an adverb ; with this as an upapada, khaś is added to dṛiś इरया माद्यति=इरम्मदः 'delighting in drinking, an epithet of Agni, a flash of lightning'. The word ira means 'water' that which is excited or illumined by water is so-called. As an anomaly the vikaraṇa śyan is not added. So पाणिन्धमाः पन्थानः dark roads'; literally "where hands (pâṇayah,) are clapped (dhmâyante), owing to darkness, in order to drive away the snakes, &c."

२९५३ । प्रियवशे वदः खच् । ३ । २ । ३८ ।

प्रियंवदः । वशंवदः । '* गमेः सुपि वाच्यः *' । असंभार्यमिदम् मितंगमो हस्ती । '* विहायसो विह इति वाच्यम् *' । '* खच्च डिद्वा वाच्यः *' विहंगमः–विहंगः । भुजंगमः–भुजंगः ।

2953. The affix खच् comes after the verb वद् 'to speak' when प्रिय or वश is the word in composition with it in the objective case.

Thus प्रियं वदति=प्रियंवदः 'who speaks kindly' ; वशंवदः 'who professes submission'.

Of the affix खच्, the letters ख्, and च् are indicatory ; ख् indicates the insertion of the augment मुम् (VI. 3. 67), and च् shows that there is shortening of the vowel in certain cases (VI. 4. 94. S. 2955)

In the case of प्रिय and वश with वद्, the affix खश् would have given the same result as the affix खच. Making a separate affix in this sûtra is for

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the sake of the aphorisms that follow, where this affix will produce different effects than खश्.

Vart.—The affix खच् comes after the verb गम् 'to go' when a word ending in a case-affix is in composition with it. As मितंगमो हस्ती 'the slow-moving elephant'; मितंगमा हस्तिनी 'the slow-moving she-elephant'. The words so formed are not epithets or names.

Vart.—This affix comes, under similar circumstances, when the word in composition with गम् is विहायस्; and the latter is then replaced by the word विह. As विहायसा गच्छति=विहंगमः 'a bird (that which goes through the sky)'.

Vart.—In the *Vârtikas* above given, the affix खच् may optionally be considered as if it had an indicatory ड. The force of ड is to cause the elision of the final vowel with what follows it. As विहंगः or विहंगमः 'a bird'. So also भुजंगमः or भुजंगः 'a serpent' (what goes crookedly).

२९५४ । द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३९ ।

खच्स्यात् ।

2954. The affix खच् comes after the verb ताप 'to heat', when द्विषत् or पर is the word in composition with it in the objective case.

Note.—The verb तप् belongs both to the *Bhu* and the *Chur* classes. Both are meant in the sûtra. In the case of the *Bhvâdi*, the verb तापि is the causative ending in णि of तप्; while in the *Churâdi*, all verbs take णि.

Note.—Thus द्विषन्तं तापयति=द्विषन्तपः (VI. 4. 94) 'one who destroys his enemies', so also परन्तपः 'one who subdues his enemies, a hero'.

The ताप becomes तप by the following sûtra, which shortens the vowel.

२९५५ । खचि ह्रस्व । ६ । ४ । ९४ ।

खच्परे णौ उपधाया ह्रस्वः स्यात् । द्विषन्तं परं वा तापयतीति द्विषंतपः । परंतपः । षटपदी-प्रहणात्लिङ्गविशिष्टपरिभाषानित्या । तेनेह न । द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः ।

2955. The penultimate of the Causative stem is shortened before the affix खच् ॥

Thus द्विषन्तपः, परंतपः, पुरंदरः ॥ See III 292. and 41.

This affix, however, will not apply when the above upapadas are in the feminine gender. In this case the general affix अण् will be employed; as द्विषतीं तापयति=द्विषतीतापः । The maxim "that a masculine includes the feminine for the purposes of the application of Grammatical rules" is not of universal application, because had it been so, Kâtyâyana would not have used both the masculine ghaṭa and the fem. ghâṭi in vârtika under S. 2945.

२९५६ । वाचि यमो व्रते । ३ । २ । ४० ।

वाक्शब्द उपपदे यमेः खच्स्याद्व्रते गम्ये ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2956. The affix खच् comes after the verb यम् 'to curb' when the word वाक् 'speech' is in composition with it as object, and the sense indicated is that of a vow.

२९५७ । वाचंयमपुरंदरौ च । ६ । ३ । । ६९ ।

वाक्पुरोरमन्तत्वं निपात्यते । वाचंयमो मौनव्रती । 'व्रते' किम् । अशक्त्यादिना वाचं यच्छतीति वाग्यामः ।

2957. वाचंयम and पुरन्दर are irregularly formed.

The word व्रत means a vow taken according to the rules of Dharmaśâstra. Thus वाचंयम आस्ते 'he has taken the vow of rigid silence'.

Why do we say 'vow'? Otherwise the form is वाग्यामः 'restraining speech' (VI. 3 69) owing to want of power, &c.

Not.—Similarly पुरंदारयति=पुरन्दरः see below, for its formation. The shortening of याम and दार takes place by VI. 4. 94. S. 2955.

२९५८ । पूः सर्वयोर्दारिसहोः । ३ । २ । ४१ ।

पुरं दारयतीति पुरंदरः । सर्वंसहः । सद्विग्रहणमसंज्ञार्थम् । 'भगे च दारेः' इति काशिका । बाहुलकेन लब्धमिदमित्याहुः । भगं दारयतीति भगंदरः ।

2958. The affix खच् comes after the verbs दारि 'to split' and सह् 'to bear' when respectively in composition with the words पुर् 'a city' and सर्व 'all', in the objective case.

As पुरं दारयति=पुरन्दरः 'name of Indra (who splits asunder cities)' (VI. 3. 69 and VI. 4. 94); सर्वंसहोराजा 'the king who is all-forbearing'. The सह is taken here in order to form words which are not Names. When Names are to be formed, it takes khach by S. 2963.

Vart.—So also when the word भग is in composition with the verb दारि; as भगन्दरः 'a fistula in the anus'. This vâtika is given in the Kâśikâ. The word can be formed by the rule of 'bahulam' also according to some.

२९५९ । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वंकषः खलः । कूलंकषा नदी । अभ्रंकषो वायुः । करीषंकषा वात्या ।

2959. The affix खच् comes after the verb कष् 'to rub' when the words सर्व 'all', कूल 'bank', अभ्र 'cloud' and करीष 'a dry cow-dung', are in composition with it in the objective case.

As सर्वंकषः खलः 'a villain, a rogue'; कूलंकषा नदी 'a river'; अभ्रंकषो वायुः 'a wind'; करीषंकषा वात्या 'a strong wind'.

२९६० । मेघर्तिभयेषु कृञः । ३ । २ । ४३ ।

मेघंकरः । ऋतिंकरः । भयंकरः । भयशब्देन तदन्तविधिः । अभयंकरः ।

2960. The affix खच् comes after the verb कृ 'to make' when the words मेघ 'cloud', ऋति 'misfortune' and भय 'fear' are in composition with it in the objective case.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As मेघंकरः 'producing clouds'; अर्तिंकरः 'giving pain'; भयंकरः 'frightful'.

Vart.—The *tadanta vidhi* applies in the case of upapadas like भय, &c. This is an exception to the *vârtika* under I. 1. 72. S. 26 by which, in the case of affixes, *tadanta-vidhi* was prohibited. Thus we have अभयङ्करः 'who causes security'.

२९६१ । क्षेमप्रियमद्रेऽण् च । ३ । २ । ४४ ।

एषु कृञोऽण्स्यात् । चात्खच् । क्षेमंकरः–क्षेमकारः । प्रियंकरः–प्रियकारः । मद्रंकरः–मद्रकारः । वेति वाच्येऽण्ग्रहणं हेत्वादिषु टो मा भूदिति । कथं तर्हि 'अल्पारम्भाः क्षेमकराः' इति कर्मणः शेषत्वविवक्षायां पचाद्यच् ।

2961. And the affix अण् as well as खच् comes after the verb कृ 'to make' when the words क्षेम 'happiness', प्रिय 'pleasant' and मद्र 'joy' are in composition in the objective case.

The word 'and' denotes that the affix खच् is also to be included.

Thus क्षेमकारः or क्षेमंकरः 'propitious'; प्रियकारः or प्रियंकरः 'showing kindness' 'मद्रकारः or मद्रंकरः 'causing delight'.

The repetition of the affix अण् when its *anuvritti* could have been read into this sûtra by using the word वा 'optionally', indicates that these words never take the affix ट of sûtra III. 2. 20. S. 2934 though cause, habit, &c., may be denoted; so that the feminine of those words is formed by आ and not by ई ॥ How do you explain अल्पारम्भाः क्षेमकरा 'small beginnings lead to or cause prosperity'. The form Kshemakara is derived by the अच् of the Pachâdi class, the object denoting a relation not otherwise specified.

२९६२ । आशिते भुवः करणभावयोः । ३ । २ । ४५ ।

आशितशब्द उपपदे भवतेः खच् । आशितो भवत्यनेनाशितंभव ओदनः । आशितस्य भवनमाशितंभवः ।

2962. The affix खच् comes after the verb भू 'to be' when in composition with the case-inflected word आशित 'satisfied by eating' and the sense is that of instrument or condition.

The word 'सुपि' of III. 2. 4 is understood here.

Thus आशितंभवः meaning 'food' the quantity of rice sufficient to feed the guests to their satiation: literally by that which one is satiated. आशितो भवति अनेन. Here the word denotes instrument. And आशितंभवः also means 'satiety', which denotes condition, namely, the state of being satiated.

२९६३ । संज्ञायां भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः । ३ । २ । ४६ ।

विश्वं बिभर्तीति विश्वंभरा । रथंतरं साम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं न त्ववयवार्थाभिनिवेशः । पतिंवरा कन्या । शत्रुंजयो हस्ती । युगंधरः पर्वतः । शत्रुंतपः । शत्रुंसहः । अरिंदमः । दमिः शममार्थं तेन सकर्मक इत्युक्तम् । मतान्तरे तु अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र दमिः ।

2963. The affix खच् comes after the following verbs when the words to be formed denote a name :—viz., भृ 'to bear', तॄ 'to

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

cross over', वृ 'to choose', जि 'to conquer', धारि 'to hold', सहि 'to bear', तपि 'to heat' and दम 'to subdue'.

Both the words कर्मणि and सुपि of III. 2. 1 and 4 are understood here and should be applied as the occasion requires. Thus विश्वंभरा 'earth' (that which supports all); रथंतरं 'the Rathantara Sâma.' The etymology is merely रथेन तरति, but the whole word does not show in it the meanings of its different components. The word rathantara, however, is considered to be a *compound*, the result being that it takes the accent of the compound and has the avagraha of the compound. As in रथन्तरमाजभारा वशिष्ठः the avagraha is after रथं। The accent is on the second member by कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः। Had it been an indivisible word there would have been no avagraha, and accent would have been on the first as it is a Neuter noun (see Phit. II. 3). पतिंवरा 'a girl' lit. (who is about to choose a husband); शत्रुंजयः 'an elephant' lit. (who conquers the enemy); युगंधरः 'a mountain' or 'the pole of a carriage to which the yoke is fixed'; शत्रुंसहः 'Śatrunsaha' (withstanding an enemy; शत्रुंतपः 'Śatruntapa' (destroying an enemy); अरिंदमः 'Arindama' (victorious). The √dam is Transitive when meaning 'to pacify.' This has already been mentioned (see S. 2519 root दम). According to another opinion, the root dam has latent in it the sense of the causative and so becomes Transitive.

Why do we say 'when denoting a name'? Observe कुटुम्बभारः 'he who supports his family'.

२९६४ । गमश्च । ३ । २ । ४७ ।

सुतङ्गमः ।

2964. And the affix खच् comes after the verb गम् 'to go' when in composition with a word ending in a case-affix, and when the word to be formed denotes a name.

As सुतंगमः 'Sutangama'. Though the verb गम् could well have been included in the last aphorism, the separation serves the purpose of carrying the *anuvritti* of गम् into the subsequent sûtras.

२९६५ । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः । ३ । २ । ४८ ।

संज्ञायामिति निवृत्तम् । एषु गमेर्डः स्यात् । डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः । अन्तं गच्छतीत्यन्तग इत्यादि । '* सर्वत्रपन्नयोरुपसंख्यानम् *' सर्वत्रगः । पन्नं पतितं गच्छतीति पन्नगः । पन्नमिति पद्यतेः क्तान्तं क्रियाविशेषणम् । '* उरसो लोपश्च *' । उरसा गच्छतीत्युरगः । '* सुदुरोरधिकरणे *' । सुखेन गच्छत्यत्र सुगः । दुर्गः । '* अन्यत्रापि दृश्यत इति वक्तव्यम् *' । ग्रामगः । '* डे च विहायसो विहादेशो वक्तव्यः *' । विहगः ।

2965. The affix ड comes after the verb गम 'to go' when in composition with the following words as its objects:—अन्त

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

'end' अत्यन्त 'excessive,' अध्वन् 'road,' दूर 'far,' पार 'across,' सर्व 'all' and अनन्त 'endless'.

The anuvritti of the word संज्ञायाम् does not extend to this. As अन्तगः 'having gone to the end, thoroughly conversant'; अत्यन्तगः 'going too fast'; अध्वगः 'a way-farer'; दूरगः 'going to a distant place'; पारगः 'completely familiar'; सर्वगः 'going everywhere, the Supreme Being'; अनन्तगः 'going to infinity, moving for ever'.

Of the affix ड the letter ड् is indicatory, the real affix being अ, The ड indicates that the टि portion of the word to which this is added, must be elided (VI. 4. 143); as अन्त+गम्+ड=अन्त+ग्+अ (the टि portion अम् of गम् is elided). Now though the rule VI. 4. 143 says 'when that which has an indicatory ड, follows, there is elision of the टि of a भ'; yet in the present case, such elision takes place, although the word गम् here is not one of those called भ (I. 4. 18); because the presence of ड as an indicatory letter must not be unmeaning and should find some scope.

Vart.—The ड is also employed when the words in composition are सर्वत्र 'everywhere' and पन्न 'creeping'; as सर्वत्रगः 'Supreme Spirit'; पन्नगः 'a snake.' पन्नम् is an adverb formed by the affix न added to the √पद् (IV. 60) and means 'creepingly' or 'downward.'

Vart.—So also when the word in composition is उरस् 'breast', and there is elision of its final. As उरस्+गम्+ड=उरगः 'moving on breast, a snake'.

Vart.—So also with the words सु 'well' and दुर् 'bad' when the resulting words denote location. As सुगः 'that in which one goes easily, easy of access' दुर्गः 'difficult of access, a fort'.

Vart.—Others say, that this ड is added when other words besides the above stand as upapadas. Thus ग्रामगः 'going to the village'.

Vart.—विहायस् is replaced by विह when the affix ड (III 2. 48) comes after the verb गम्; as विहगः 'a bird'. Thus we have three forms: विहग, विहङ्ग., विहङ्गम।

२९६६। आशिषि हनः। ३। २ ४९।

शत्रुं वध्याच्छत्रुहः। 'आशिषि' किम्। शत्रुघातः। '* दारावाहनोऽणन्तस्य च टः संज्ञायाम् *'। दारुशब्द उपपदे आङ्पूर्वाद्धन्तेरण्टकारश्चान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः। दार्वाघाटः। '* चारौ वा *' चार्वाघाटः चार्वाघाटः। '* कर्मणि समि च *'। कर्मण्युपपदे संपूर्वाद्धन्तेरण्वेत्यर्थः। वर्णान्संहन्तीति वर्णसंघाटः। पदसंघाटः। वर्णसंघातः। पदसंघातः।

2966. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill', when the object is in composition with it, and when benediction is intended.

The affix ड is understood in this sûtra. Thus शत्रुम् वध्यात्=शत्रुहः 'may he kill the enemy'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Why do we say 'when benediction is intended'? Otherwise we have शत्रुघातः 'who kills his enemy'.

Vart.—The affix अण् comes after the verb आहन् when the word दारु 'wood' is in composition with it, and its final letter is changed into ट, when the word so formed denotes a name. As दारु आहन्ति=दार्वाघाटः (दारु+आहन्+अण्) 'the wood-pecker'.

Vart.—So also optionally when the word चारु 'beautiful' is in composition under the circumstances detailed in the last *vârtika*: as चार्वाघाटः or चार्वाघातः।

Vart.—So also, when the verb हन् is preceded by the preposition सम्. and is in composition with a word in the objective case, the affix अण् is employed; and the final is replaced by ट; as वर्णान् संहन्ति=वर्णसंघाटः or वर्णसंघातः 'the alphabet'; पदानि संहन्ति=पदसंघाटः or पदसंघातः 'connecting the words that are separated, an annotator'.

२९६७। अपे क्लेशतमसोः। ३। २। ५०।

अपपूर्वाद्धन्तेर्डः स्यात्। अनाशीरर्थमिदम्। क्लेशापहः पुत्रः। तमोऽपहः सूर्यः।

2967. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill' when it is compounded with the preposition अप्, and when the object in composition with it, is the word क्लेश 'pain' or तमस् 'darkness'.

As, क्लेशापहः पुत्रः 'the pain-allayer, *i.e.*, the son'; तमोपहः सूर्यः 'the darkness destroyer, *i.e.*, the sun'.

This aphorism has its scope when the sense is not that of benediction.

२९६८। कुमारशीर्षयोर्णिनिः। ३। २। ५१।

कुमारघाती। शिरसः शीर्षभावो निपात्यते। शीर्षघाती।

2968. The affix णिनि comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it is कुमार 'a child', or शीर्ष 'head'.

Thus कुमार+हन्+णिनि=कुमार+घात+इन् (VII. 3. 54 and VII. 3. 32)= कुमारघातिन् Nom. sing. कुमारघाती 'child-killer'. So also शीर्षघातिन् Nom. sing. शीर्षघाती 'head-striking'.

The word शीर्ष is an irregular form of the word शिरस्।

२९६९। लक्षणे जायापत्योष्टक्। ३। २ ५२।

हन्तेष्टक्स्याल्लक्षणवति कर्तरि। जायाघ्नो ना। पतिघ्नी स्त्री।

2969. The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when it is in composition with the word जाया 'wife' or पति 'husband' as object, and when the word so formed denotes the agent possessed of that attribute (or when the word so formed denotes a mark).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word लक्षण of this sûtra gives rise to the doubt whether it means लक्षणे कर्तरि or लक्षणवति कर्तरि. In the former case the meaning will be 'when the agent is itself the mark'; as जायाघ्नः 'a mole' (a mark on the body indicative of the death of one's wife). In the latter case the meaning will be 'when the agent is possessed of the attribute denoted by the word'; as जायाघ्नः 'the murderer of his wife'; पतिघ्नी 'the murderer of her husband'.

Of the affix टक् the letters ट् and क् are indicatory. The ट् shows that the feminine is formed by ई, and क् causes the elision of the penultimate अ of हन्. Thus जाया+हन्+टक्=जाया+हन्+अ (VI. 4. 98)=जायाघ्नः (VII. 3. 54).

२९७० । अमनुष्यकर्तृके च । ३ । २ । ५३ ।

जायाघ्नस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरेखा । पित्तघ्नं घृतम् । 'अमनुष्य–' इति किम्। आखुघातः शूद्रः । अथ कथं बलभद्रः प्रलम्बघ्नः । शत्रुघ्नः । कृतघ्न इत्यादि । मूलविभुजादित्वात्सिद्धम् । चौरघातो नगरघातो हस्तीति तु बाहुलकादण ।

2970. And the affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the object is in composition with it, and when the word to be formed denotes an agent other than a human being.

As जायाघ्नस्तिलकालकः 'the mole' (literally that which indicates the death of one's wife), पतिघ्नी पाणिरेखा 'the line of the palm of the hand' (that which indicates the death of one's husband). These two forms were deducible also from the last aphorism. श्लेष्मघ्नं मधु 'honey' (literally that which has the property of destroying the phlegm). पित्तघ्न घृतं 'clarified butter' (lit. that which destroys the bile).

Why do we say 'when the agent is not a human being'? Observe आखुघातः शूद्रः 'a Sûdra' (literally one who kills the mice). Here the affix is अण्. How do you explain the forms प्रलम्बघ्नः the killer of Pralamba demon, (an epithet of Balabhadra), Śatrughna, or कृतघ्नः? These forms are valid under Mûlavibhujâdi class (III. 2. 5. vârt S. 2919.): and are formed by the affix क ॥

Why is the affix टक् not employed in the following? चौरघातो or नगरघातो हस्ती 'an elephant' (*i e.*, who kills a thief.) Here the word is formed by the affix अण् on the analogy of sûtra III 3. 113 which allows a diversity in case of *kritya* affixes, which diversity is extended in this case to a *krit* affix.

२९७१ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

हन्तेष्टक्स्याच्छक्तौ द्योत्यायाम् । मनुष्यकर्तृकार्थमिदम् । हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नश्चोरः । कपाटेति पाठान्तरम् ।

2971. The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it as its object is हस्ती 'elephant or कवाट 'gate' and when the sense indicated is that of power.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The sûtra applies where the agent is a human being. As हस्तिनं हन्तुं शक्तः=हस्तिघ्नः मनुष्यः 'a man who is strong enough to kill an elephant'; so also कपाटघ्नः 'a burglar' (who is capable of breaking open the doors).

Why do we say 'where power is indicated'? Observe विषेण हस्तिनं हन्ति =हस्तिघातः 'who kills the elephant by poison'. Here the affix is अण्.

Another reading is कपाटः ॥

२९७२ । पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

हन्तेष्टक्टिलोपो घत्वं च निपात्यते पाणिताडयोरुपपदयोः । पाणिघः । ताडघः । 'शिल्पिनि' । किम् । पाणिघातः । ताडघातः ॥ '* राजघ उपसंख्यानम् *' । राजानं हन्ति राजघः ।

2972 The words पाणिघ and ताडघ are irregularly formed when denoting an artificer.

These forms are thus evolved. This affix टक् is employed after the verb हन् in composition with पाणि 'hand' and ताड 'a blow' as object; then the टि portion of हन्, *i.e.*, अन् is elided, and ह is changed into घ irregularly. Thus पाणि+हन्+टक=पाणि+ह्+अ=पाणिघः 'a drummer' (workman or handicraftsman); ताडघः 'a smith'.

Why 'when denoting an artificer'? Observe पाणिघातः 'boxing'; ताडघातः 'hammering'.

Vart.—The word राजघः should be enumerated in this connection; राजघः 'a regicide'. The affix ख्युन् is taught now in the following:—

२९७३ । आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

एषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु, कर्मसूपपदेषु कृञः ख्युन्स्यात् । अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यंकरणम् । 'अच्वौ' किम् । आढ्यीकुर्वन्त्यनेन । इह प्रतिषेधसामर्थ्याल्ल्युडपि नेति काशिका । भाष्यमते तु ल्युट् स्यादेव । अच्वावित्युत्तरार्थम् ।

2973. When the sense of the word to be formed is that of an instrumental agent, the affix ख्युन comes after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it as objects:—आढ्य 'rich', सुभग 'fortunate', स्थूल 'big', पलित 'grey', नग्न 'naked', अन्ध 'blind' and प्रिय 'pleasant', provided that, these words have the sense of the words formed by the affix च्वि, though not actually ending in the affix च्वि. (S. 2117).

The affix च्वि (V. 4. 50.) is added to a noun when it is in composition with the verbs भू 'to become', कृ 'to make' and अस् 'to be'; its force being that a thing attains to a condition in which it previously was not. The च्वि being an optional affix, its sense is two-fold; namely, words ending in च्वि and words not ending in च्वि. Both may have the force of च्वि. In the present sûtra, however, the words that actually end in च्वि have been ex-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

cluded, while words which do not take the affix च्वि, but have the force of च्वि are included in the present sûtra.

Thus आढ्य + कृ + ख्युन् = आढ्य + कर् + अन् = आढ्यंकरणम् 'that by the instrumentality of which the poor becomes rich, viz., wealth, prosperity, means of enriching'; सुभगंकरणम् 'making happy,; स्थूलंकरणम् 'by which one becomes big'; पलितंकरणम् 'rendering grey'; नग्नंकरणम् 'making naked'; अन्धंकरणम् 'making blind'; प्रियंकरणम् 'showing kindness'.

Why do we say 'when the force is that of the affix च्वि'? Otherwise आढ्यं तैलेन कुर्वन्ति, *i.e.*, अभ्यञ्जयन्ति 'they anoint with oil.' Here though something is joined with what it previously was not joined, namely, with oil, yet as the radical word is not prominent here, the sense is not that of च्वि and hence this counter-example.

Why do we say 'when not ending in the affix च्वि'? Observe आढ्यी कुर्वन्ति अनेन 'they make rich by this'. Here the affix ख्युन् is not employed.

Kâśika.—It might be objected: 'well if ख्युन् is not used, then the affix ल्युट् must be used (III. 3. 117) as there is no difference between ख्युन् and ल्युट्; both having the efficient portion यु; what is then the use of prohibiting च्वि? We reply, 'because there is this prohibition, when the affix ख्युन् is not employed the affix ल्युट् will not also be employed. Thus by implication the affix ल्युट् is also prohibited. The prohibition of च्वि in this sûtra is for the sake of the aphorisms that follow'.

Bhâshya.—Pâtanjali observes that this prohibition is superfluous, because there is no distinction between ल्युट् and ख्युन्. For the word formed by any one of these affixes have the same form and the same accent. Nor is there any distinction in the feminines of their derivatives. For the word formed by नञ्, स्नञ्, ईकक्, अक् and ख्युन् take ई in the feminine as well as the words तरुन and तलुन. Nor is there any distinction in their *samâsas*. For in both the cases it will be *nitya samâsa*. Nor is the prohibition made for the sake of the augment मुम्. For it being an indeclinable, मुम् cannot come after it. The prohibition, therefore, is of no use to this sûtra, but it is inserted here for the sake of the following sûtras.

२९७४ । कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ । ३ । २ । ५७ ।

आढ्यादिषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अनाढ्य आढ्यो भवतीति आढ्यंभविष्णुः । आढ्यंभावुकः । 'स्पृशोऽनुदके क्विन्' (४३२) घृतस्पृक् । कर्मणीति निवृत्तम् । मन्त्रेण स्पृशतीति मन्त्रस्पृक् । 'ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च' (३७३) व्याख्यातम् । 'त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च' (४२९) '* समानान्ययोश्चेति वाच्यम् *' । सदृक्–सदृशः । अन्यादृक्–अन्यादृशः । '* क्सोऽपि वाच्यः *' । तादृक्षः । सदृक्षः । अन्यादृक्षः ।

2974. When the word to be formed denotes an agent, the affixes खिष्णुच् and खुकञ्, come after the verb भू 'to become', when it is in composition with words आढ्य, &c, provided that

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

these have the sense of the words formed by the affix च्वि though not ending in च्वि.

Thus आढ्यम्भविष्णुः 'becoming rich (who was not rich before)'; आढ्यम्भावुकः 'becoming rich'.

Why do we say 'when denoting the agent'? Not so when it denotes the instrument. The affixes will apply when the sense of the upapada is that of च्वि, otherwise not; as आढ्यो भविता 'he will be rich'.

These affixes will not apply when the upapada ends in च्वि; आढ्यी भविता।

२९७४ । क । स्पृशोऽनुदके क्विन् । ३ । २ । ५८ ।

2974A. The affix क्विन् comes after the verb स्पृश् 'to touch', when it is in composition with a case-inflected word other than उदक 'water'.

By III. 2.4, the *anuvritti* of the word सुपि is to be read into this sûtra. It might be objected 'why do we not read the *anuvritti* of the word कर्म instead of सुपि, because the verb स्पृश् is a transitive verb, and after such verbs, the anuvritti of कर्म ought to come from III. 2. 4'? To this we say there is no harm in reading the anuvritti of सुपि in this case; because the word कर्तरि of the last sûtra is also, in a way understood here, and indicates the collection of all sorts of agents whether objects, instruments, &c., and this can only be when the first member of the compound is a word in general.

Thus घृतं स्पृशति=घृतस्पृश्, nom. sing. घृतस्पृक् 'he who touches clarified butter'. स्पृश्+क्विन्+सु=स्पृश्+वि+० (VI. 1. 68)=स्पृक्+० (VI. 1. 67, and VIII. 2. 62). So also मन्त्रेण स्पृशति=मन्त्रस्पृक् 'who touches with hymns'; जलेन स्पृशति=जलस्पृक् 'who touches with water'. But उदकेन स्पृशति=उदकस्पर्शः here we have the general affix अण्. See S. 432.

२९७५ । ख । ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च । ३ । २ । ५९ ।

2974B. The words ऋत्विक् 'a domestic priest', दधृक् 'impudent', स्रक् 'a garland', दिक् 'a direction' and उष्णिक् 'a quatrain' are irregularly formed by adding the affix क्विन्; and so also after the verbs अञ्चु 'to worship', युजि 'to join' and क्रुञ्च 'to approach', the affix क्विन् is employed.

The first five words are irregular forms. Thus ऋतु+यज्+क्विन्=ऋत्विक् 'he who performs sacrifice in the season (ऋतौ) or to the season (ऋतुम्). This word, however, is a रूढि word in which it is fruitless to search for its etymological meaning. धृष्+क्विन्=दधृक्. Here there is reduplication and the final has acute accent. सृज्+क्विन्=स्रक्. Here there is augment अम्. दृश्+क्विन्=दिक्. So also उत्+स्निह्+क्विन्=उष्णिक्. All these are in fact crude nouns, their current meaning having little traces of their root meaning.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The affix क्विन् comes after the three roots युज्, अञ्चु, and क्रुञ्च. Being read along with the five above-mentioned irregularly-formed words, there is some irregularity in the application of क्विन् to these verbs. Thus the affix क्विन् comes after अञ्चु only when a word ending with any case-affix precedes it in composition. As प्र+अञ्चु+क्विन्=प्राञ्च् nom. sing. प्राङ् (VI. 4. 24; VII. 1. 70, VIII. 2. 23 and 62) 'east'; so also प्रत्यङ् 'west'; उदङ् 'north'.

The affix क्विन् comes after युजिर् and क्रुञ्च् when these are uncombined. Thus युज्+क्विन्=युज्. In nominative singular, युज्+सु=युञ्ज्+सु (VII. 1. 71)=युञ्ज्+o (VI. 1. 68)=युङ् (VIII. 2. 62) 'who joins'. When the root युज् is in composition with an *upapada*, it takes the affix क्विप् (see III. 2. 61). As अश्वयुक् 'yoked with horses'.

So also क्रुञ्च्+क्विन्=क्रुञ्च्, nom. sing. क्रुङ्, 'a curlew'. The non-elision of the न (VI. 4. 24) of क्रुञ्च् is an irregularity, as this word has been taught in connection with other irregular words See S. 373.

२९७४ । ग । त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च । ३ । २ । ६० ।

2974C. And the affix कञ् comes after the verb दृश् 'to see' when it is in combination with त्यद्, &c., and does not signify perception.

See 429.

The force of 'and' is that the क्विन् also comes under similar circumstances. त्यद्, &c. are pronouns, for a list of which see I. 1. 27. Thus त्यादृश् nom. sing. त्यादृक्, 'such-like' when it is formed by क्विन्; and त्यादृशः 'such-like' when the affix is कञ्. So also तद्+दृश्+क्विन्=तादृश् (VI. 3. 91) nom. sing. तादृक् (VI. 1. 68, VIII. 2. 36 and 62, VIII. 4. 56); and तादृशः when कञ् is the affix. So यादृक् or यादृशः 'what-like'.

What is the force of the letter ञ् of कञ्? *It is for the sake of accent*; the *udātta* is on the first syllable of those words which are formed by an affix having an indicatory ञ् or न् (VI. 1. 117). But the indicatory न् would have given the same accent, there being no difference between कञ् and कन् in this respect. The indicatory ञ् then serves only the purpose of distinguishing the affix कञ् from कन् in sûtra IV. 1. 15 in which कञ् is taken and not कन्. Had we not formed this separate affix, then for कञ्क्वरप् of that sûtra, we should have read कन्क्वरप् so that the feminine of words formed by कन् would have also taken long ई, so that the feminine of यावकः (याव+कन् V. 4. 29) would have been यावकी instead of यावका.

Why do we say 'when not signifying perception'? See तं पश्यति=तद्दर्शः 'who sees that'. The words त्यादृक्, तादृश्, &c., are crude nouns, in which the etymological sense of the root not being visible, the act of seeing can never be denoted by these words.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vart.—This rule applies also when the words समान and अन्य are in composition with दृश्. 'As सदृक् or सदृशः 'like' (समान+दृश्+क्विन्=स+दृश् VI. 3. 89); so also अन्यादृशः or अन्यादृक् 'of another kind'.

Vart.—The affix क्स comes also after the root दृश्. As तादृक्षः, यादृक्षः, अन्यादृक्षः and कीदृक्षः। तद्+दृश्+क्स=ता+दृश्+क्स (VI. 3. 91.)=तादृष्+स (VIII. 2. 36)=तादृक्+स (VIII. 2. 41)=तादृक्+ष (VIII. 3. 59)=तादृक्षः।

२९७५। सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप्। ३। २। ६१।

एभ्यः क्विप्स्यादुपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे। द्युसत्। उपनिषत्। अण्डसूः। प्रसूः। मित्रद्विट्। प्रद्विट्। मित्रध्रुक्। प्रध्रुक्। गोधुक्। प्रधुक्। अश्वयुक्। प्रयुक्। वेदवित्। निर्विदित्यादि। '* अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णो वाच्यः *'। अग्रणीः। ग्रामणीः।

2975. The affix क्विप् comes after the following verbs wh'n in composition with a word ending in a case-affix, though it may be an upasarga, *viz*:—सद् 'to sit', सू 'to bring forth', द्विष् 'to hate', द्रुह् 'to bear malice', दुह् 'to milk', युज् 'to join', 'to concentrate the mind', विद् 'to know', 'to become', 'to consider', भिद् 'to divide', छिद् 'to cut', जि 'to conquer', नी 'to lead' and राज् 'to shine'.

The phrase 'the word ending with a case-affix' is understood in this sûtra. The *anuvritti* of कर्म is not to be taken in this sûtra, for the same reasons as in III. 2. 58 S. 2974 A. The upasargas are also words ending in a case-affix, *i.e.*, they are also *subanta* words. Their special mention in this section, indicates by implication (*jñâpaka*) that wherever in the previous sûtras, the word *subanta* (a case-inflected word) is used, it does not include an upasarga (III. 1. 106).

The root सू being read in conjunction with द्विष् shows that अदादि class verb is meant here, and not तुदादि class. The verb युज् includes, both युजिर् 'to join' and युज् 'to concentrate one's mind'. The verb विद् includes the three verbs having the sense of 'to know', 'to become' and 'to consider', but does not include the verb विद् 'to gain', because that root has an indicatory लृ (विद्लृ) while all these verbs have indicatory अ.

Thus, सद्, द्युसद् 'the dweller in the sky'; उपनिषद् 'the dweller in the presence of the master';—शुचिषद् 'dwelling in purity'; अन्तरिक्षसद् 'dwelling in the skies', 'epithets of Brahma' (Kaṭh. 5. 2); उपसद् 'serving'. सू—अण्डसूः 'oviparous'; शतसूः 'bringing forth hundred'; प्रसूः 'parent'. द्विष्—मित्रद्विट् 'treacherous'; प्रद्विट् 'hostile'. द्रुह्—मित्रध्रुक् 'treacherous'; प्रध्रुक् 'hostile' (VIII. 2. 37). दुह्—गोधुक् 'cowmilker'; प्रधुक् 'milker' (VIII. 2. 32. and 37). युज्—अश्वयुक् 'carriage'; प्रयुक् 'impulse', विद्—वेदविद् 'knower of Veda';

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

अवित् 'knower'; ब्रह्मवित् 'knower of Brahma' and निविद् 'invocation'. भिद्—काष्टभित् 'wood-cutter'; प्रभित् 'cutter'. छिद्—रज्जुच्छिद् 'rope-cutter'; प्रच्छिद् 'a cutter'. जि—शत्रुजित् 'enemy-conqueror', प्रजित् 'conqueror'. नी—सेनानीः 'leader of an army'; प्रणीः 'a leader'; ग्रामणीः 'head-borough'; अग्रणीः 'first'. (Why is there cerebral ण in these words? Because the word ग्रामणी has a cerebral ण in sûtra V. 2. 78 and that indicates that these words will have ण, as also by sûtra VIII. 4. 3). राज्—विराट् 'splendour'; सम्राट् 'emperor' (the letter म is added by VIII. 3 25).

Vart.—The letter ण replaces the न of the root नी 'to lead', when the words 'agra' and 'grâma' are in composition with it, as अग्रणीः and ग्रामणीः।

२९७६ । भजो ण्विः । ३ । २ । ६२ ।

सुप्युपसर्गे चोपपदे भजेर्ण्विः स्यात् । अंशभाक् । प्रभाक् ।

2976. The affix ण्वि comes after the verb भज् 'to share' when in composition with a word ending in a case-affix, whether it be an upasarga or not

The words 'upasarga' and 'supi' are understood in this sûtra. As अंश भजते=अंशभाज् । Nom. sing. अंशभाक् 'sharing a portion. So also when in composition with a preposition; as प्रभाक् 'division'.

२९७७ । अदोऽनन्ने । ३ । २ । ६८ ।

विट् स्यात् । आममत्ति आमात् । सस्यात् । 'अनन्ने' किम् । अन्नादः ।

2977. The affix विट् comes after the verb अद् 'to eat,' when in composition with a case-inflected word other than अन्न 'food'.

Thus आममत्ति=आमात् 'eating raw food'; सस्यात् 'granivorous'.

Why do we say 'when अन्न is in composition?' Because with अन्न as an upapada, we have अन्नादः 'eating food', which is formed by the general affix अण् (III. 2. 1.)

२९७८ । क्रव्ये च । ३ । २ । ६९ ।

अदेर्विट् । पूर्वेण सिद्धे वचनमसरूपबाधनार्थम् । क्रव्यात् । आममांसभक्षकः । कथं तर्हि 'क्रव्यादोऽस्रप आशुरः' इति । पक्वमांस शब्द उपपदेऽण् । उपपदस्य क्रव्यादेशः पृषोदरादित्वात् ।

2978. The affix विट् comes after the verb अद् 'to eat,' when the word क्रव्य is in composition with it

As क्रव्यमत्ति=क्रव्यात् 'carnivorous'.

Why has it been made a separate sûtra, when this form could have been obtained by the last sûtra also? To this the vârtika replies: 'This has been made a separate sûtra in order to indicate that the rule of वासरूप (III. 1. 94) does not apply here.' Therefore the affix अण् will not apply in the alternative. If the affix अण् does not apply, how then we get the form क्रव्यादः in the verse क्रव्यादोऽस्रप आशुरः (Amarakosha I. 1. 62) which is evident-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

ly formed by the affix अण्? The affix अण् comes after the root when the word formed means 'the eater of meat which has been cut, dressed and cooked'; thus क्रव्यादः means a man who eats meat cooked and prepared, *i.e.*, a meat-eater, a Rakshasa as opposed to a vegetarian or civilised man, while क्रव्यात् means 'an animal which eats raw flesh'; the word क्रव्यादः in fact may be regarded as an irregular form falling under the पृषोदरादि class of sûtra VI. 3. 109. Thus पक्वमांस+अद्=क्रव्य+अद् the upapada pakvamâmsa is replaced by kravya irregularly under Prishodarâdi.

२९७९ । दुहः कब्घश्च । ३ । २ । ७० ।

कामदुघा ।

The affix कप् comes after the verb दुह् 'to milk' when in composition with a word ending in a case-affix and the letter घ replaces its final.

As कामदुघा 'a milch cow, giving abundance of milk'.

२९८० । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

छन्दसीति निवृत्तम् । मनिन्क्वनिब्वनिप्विच् एते प्रत्यया धातोः स्युः ।

2980. These affixes viz. मनिन्, क्वनिप्, वनिप्, and विच् are seen after other verbs also besides those ending in long आ.

The word छन्दसि is not understood here.

As these affixes all begin with a consonant, the question arises, will they take the augment इट्। This is answered by the next aphorism.

For examples of this sûtra, see 2981 and 2982.

२९८१ । नेड्वशि कृति । ७ । २ । ८ ।

वशादेः कृत इण्न स्यात् । शॄ । सुशर्मा । प्रातरित्वा ।

2981. The augment इट् is not added to a kṛit-affix beginning with a sonant consonant (वश् pratyâhâra).

As सु+शॄ 'to injure'+मनिन्=सुशर्मन्, 1st. sing. सुशर्मा 'who destroys well *i.e.*, destroys sin or ignorance'. प्रातर्+इ 'to go'+क्वनिप्=प्रातर्+इत्+वन् (VI. 1. 71)=प्रातरित्वन्, 1st. sing. प्रातरित्वा 'who goes early'.

२९८२ । विड्वनोरनुनासिकस्यात् । ६ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओणृ । अवावा । विच् । रेट् । रेट् । सुगण् ।

2982. A stem ending in a nasal, and followed by the विट् or वन्, always substitutes long आ for its nasal.

Thus अब्जाः, गोजाः, ऋतजाः, अद्रिजाः, गोषाः (e.g. गोषा इन्द्रोनृषा असि Rv. IX. 2. 10), कूपखाः, शतखाः, सहस्रखाः, दधिक्राः, अग्रेगा उन्नेतृणाम् ॥ The affix विट् (which is totally elided) is added under III, 2, 67. The स of सन् is changed to ष by

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

VIII. 3. 108. in गोषा ॥ With the affix वन् we have the following:—विजावा अग्रेगावा (III. 2. 75). The repetition of the word अनुनासिक in this sûtra shows that the limitation of anudâttopadeśa, &c., which applied to the अनुनासिक of sûtra VI. 4. 37. S. 2428 does not apply here.

Now we give examples of the affixes taught in III. 2 75. S. 2980.

वि+जन्+वनिप्=वि+जा+वन् (VI. 4 41) =विजावन्. 1st sing विजावा 'who brings forth'. अग्रेगावा 'who goes before'. So also from √ओण् Bhuâdi 482 we have ओण्+वन्=ओ+आ+वन्=अवावन्. Nom. S अवावा । रिष्+विच्=रेष् (VII. 3 86) 1st sing. रेट् 'who injures'; as in रेडसि पर्णं नयेः (Yajur. Ved. VI. 18). Similarly from √rush with विच्, the form is रोट् । So also सुगण् formed by विच्

Note.—The word 'also' in S. 2980 has the force of removing all conditions under which these affixes were employed in the previous aphorisms, that is to say, these affixes come even when there is no upadada. As पीवा, धीवा.

The words 'are seen' in this sûtra show that all verbs do not admit of these affixes indiscriminately. It is only when we *see* a particular form that we can infer the existence of these affixes.

२९८३ । क्विप्च । ३ । २ । ७६ ।

अयमपि दृश्यते । 'सत्सूद्विष–' (२९७५) इति स्वस्यैव प्रपञ्चः । उखास्रत् । पर्णध्वत् । वाहभ्रट् ।

2983. And the affix क्विप् is also seen after all verbs, whether having an upapada or not in the Vedic as well as in the modern Sanskrit.

As उखायाः स्रंसते=उखास्रत् (VI. 4. 24) 'falling from the pot'; पर्णध्वत् 'falling from the leaves'; वाहाद् भ्रश्यति=वाहाभ्रश्, 1st. sing. वाहाभ्रट् 'falling from a car'. The हा is long by VI. 3. 137. See Rig. Ved. 1. 3. 8.

२९८४ । अन्तः । ८ । ४ । २० ।

पदान्तस्यानितेर्नस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्वेत् । हे प्राण् । 'अद ईत्–' (२४८६) इतीत्वम् । निजाणि.यास्ति निश्रयीः । '* आगावः यवौ उपधाया ह्रस्वं वाच्यम् *' आयोः । इपयोरत्वे । गीः । पूः ।

2984. The न of अन is changed into ण, when it is preceded by an upasarga competent to produce the change, provided it occurs at the end of a pada.

As हे प्राण् ! हे पराण् !! ॥ This rule is an exception to VIII. 4. 37. by which the final न् in a pada is not changed into ण ॥ The word अन्तः in the sûtra is to be understood to be equivalent to पदान्तः, and the rule applies when the word is in the vocative case.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word प्राण् is a क्विप् formed word, and the न् final is not elided in the Vocative Singular because of the prohibition of VIII. 2. 8; in every other place, when the न् is padânta, it would be dropped; and therefore the illustration is given with Vocative singular, which alone satisfies the requirements of this sûtra.

By VI. 4. 34. S. 2486, the आ of √शास् is changed to इ before क्विप्। As मित्रशीः = मित्राणि शास्ति। The stem is मित्रशिष् nom. मित्रशीः।

Vârtika:—The आ of शास् preceded by the preposition आङ् is changed to इ before kvip. As आशीः from आशिस्। Similarly are formed गीः and पूः with the affix kvip. The crude forms are गिर् and पुर्।

२९८५। इस्मन्त्रन्क्विषु च। ६।४।९७।

एषु छादेर्ह्रस्वः स्यात्। तनुच्छत्। 'अनुनासिकस्य क्वि-' (२६६६) इति दीर्घः। 'मो नो धातोः' (३४१)। प्रतान्। प्रशान्। 'च्छ्वोः-' (२५६१) इत्यूठ्। अक्षद्यूः। 'ज्वरत्वर-' (२६५४) इत्यूठ्। जूः। जूरौ। जूरः। तूः। स्रूः। ऊट्। वृद्धिः। जनानवतीति जनौः। जनावौ। जनावः। मूः। मुवौ। मुवः। सुमूः। सुम्वौ। सुम्वः। 'राल्लोपः'। (२६५५)। मूर्छा मूः। मुरौ। मुरः। धुर्वी। धूः।

2985. The penultimate of छादि is shortened before the affixes इस्, मन्, त्रन् and क्वि॥

Thus छदिस्, छद्मन् (neuter), छत्रम्, धामच्छत् and उपच्छत्॥ The first three are Uṇâdi affixes.

As तनुच्छत्।

'From the roots तम् and शम् with affix kvip, are formed प्रतान् and प्रशान्; thus प्रशम्+क्विप्=प्रशाम्+क्विप्=(the lengthening of the penultimate is by VI. 4. 15. S. 2666) प्रशान् (म changed to न् by VIII. 2. 64. S. 341.) So also is प्रतान्।

From the दिव् 'to play', with affix kvip, is formed अक्षद्यूः 'dice-player? The व् is changed to ऊ by VI. 4. 19. S. 2561. Thus अक्षदिव्+क्विप्= अक्षदिऊ+क्विप्।

From the roots ज्वर् and त्वर् with the affix kvip, are formed जूर् and तूर्, the व् is changed to ऊ by VI. 4. 20. S. 2654. They are declined thus: N S. जूः। d. जूरौ। pl. जूरः। Nom. S. तूः। d. तूरौ। pl. तूरः। From स्त्रिव् (S. 2654) is obtained स्रूः with kvip) From the root अव् (S. 2654) is derived ऊः with क्विप्. Thus अव्+क्विप्=अ+ऊठ्+क्विप्=ऊः। d. उवौ। pl. उवः। With the upapada जन we have जन+अव्+क्विप्=जन+ औ=जनौः with the vṛiddhi. It is declined. Nom. S. जनौः। d. जनावौ। pl. जनावः।

From मव् (S. 2654., with kvip) is obtained मूः, declined as Nom. S. मूः d. मुवौ। pl. मुवः। But सुमूः, d. सुम्वौ, pl. सुम्वः

From मुर्च्छा (S. 2656), by applying VI. 4. 21. S. 2655, is obtained with kvip मूः। मुरौ। pl. मुरः। From √धुर्वी we get Nom. S. धूः। d. धुरौ। pl. धुरः।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Koṣha

२९८६ । गमः क्वौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गत् । '* गमादीनामिति वक्तव्यम् *' परीतत् । संयत् । सुनत् । '* ऊङ् च गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च *' । अग्रेगूः । अग्रेभ्रूः ।

2986. The nasal of गम् is always elided before क्विप् ॥

Thus अङ्गगत्, कलिङ्गगत्, अध्वगतो हरयः ॥ The त् is added by VI. 1. 71.

Vart.—It should be stated of गम् and the rest. The elision takes place here also संयत् परीतत्, सनुत् ।

Vart.—The nasal of गम्, &c.. is elided before ऊङ्: as, अग्रेगूः, अग्रेभ्रूः ॥

२९८७ । स्थः क च । ३ । २ । ७७ ।

चात्क्विप् । शंस्थः । शंस्थाः । 'शमि धातोः—' (२९२८) इत्यचं बाधितुं सूत्रम् ।

2987. The affixes क and क्विप् come after the verb स्था when it is in composition with a word ending in a case-affix or an upasarga.

Why has this aphorism been made, when by III. 1 4. स्था would have taken क and by III. 1. 75. it would have taken क्विप् also? This repetition is for the purpose of prohibiting the prohibition, that is to say, the sûtra III. 2. 14. S. 2928 prohibited the sûtra III. 2. 4. S. 2916 and the present sûtra removes that prohibition. Thus शंस्थः and शंस्थाः But for this sûtra, this form could not have been evolved ; for, with the upapada शम्, the verb स्था would have taken the affix अच् by III. 2. 14.

२९८८ । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । ७८ ।

अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छील्ये द्योत्ये । उष्णभोजी । शीतभोजी । 'अजातौ' किम् । ब्राह्मणानामन्त्रयिता । 'ताच्छील्ये' किम् । उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् । इह वृत्तिकारेणोपसर्गभिन्न एव सुपि णिनिरिति व्याख्याय उत्प्रतिभ्यामाङि सर्त्तेरुपसंख्यानमिति पठितम् । हरदत्तमाधवादिभिश्च तदेवानुसृतम् । एतच्च भाष्यविरोधादुपेक्ष्यम् । प्रसिद्धश्चोपसर्गेऽपि णिनिः । 'स बभूवोपजीविनाम्' । 'अनुयायिवर्गः' । 'पतत्यधो धाम विसारि' । 'न वञ्चनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः' इत्यादौ । '* साधुकारिण्युपसंख्यानम् *' । '* ब्रह्मणि वदः *' । अताच्छील्यार्थं वार्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

2988. When 'habit' is to be expressed, the affix णिनि comes after a verb, provided that the word with a case-affix in composition with it does not mean a genus.

Thus उष्ण+भुज्+णिनि=उष्णभोजिन्, 1st. sing. उष्णभोजी 'who eats his meal hot.' So also शीतभोजी, &c.

Why do we say 'when it does not mean a genus'? Witness ब्राह्मणानामन्त्रयिता 'the inviter of Brâhmanas.' We cannot form ब्राह्मणामन्त्री ।

Why do we say 'when habit is to be expressed ? Witness उष्णं भुङ्क्ते कदाचित् 'he sometimes eats hot.' The author of the Kâsikâ vritti says that

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

though the anuvṛitti of the word 'sup' was understood in this aphorism, its repetition here declares that the upasargas are not included and he gives the following vârtikâ :—

Vart.—The verb आसृ in composition with the preposition उत् or प्रति should be enumerated as taking this affix. As उदासारिन्, fem. उदासारिणी, 1st. plural उदासारिण्यः. So also प्रत्यासारिणी, pl. प्रत्यासारिण्यः। Haradatta and Mâdhava have followed Kâsika in this respect.

This is however, against the Bhâshya and should be discarded. Moreover this affix comes even with upsaragas. As अनुयायिन्, अनुजीविन्, उपजीविन्, &c. As in the verse स्वभुवोपजीविनाम्; अनुयायिवर्गः। पदास्पदो धाम विहारि। अलङ्घनीयाः प्रभवोऽनुजीविभिः।

Vart.—So also when the sense is having skill in such and such action'. As साधुकारी 'excellent worker'; साधुदायी 'giving liberally.'

Vart.—So also after the verb वद preceded by ब्रह्म. As ब्रह्मवादिन् in ब्रह्मवादिनो वदन्ति 'the knowers of Brahma say'. These two vârtikas cover cases where there is not the sense of 'habit'

२९८९। कर्तर्युपमाने। ३। २। ७९।

णिनिः स्यात्। उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तुरुपमानम्। उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी। ध्वाङ्क्षरावी। अताच्छील्यार्थं जात्यर्थं च सूत्रम्। 'कर्तरि' किम्। अपूपानिव भक्षयति माषान्। 'उपमाने' किम्। उष्ट्रः क्रोशति।

2989. The affix णिनि comes after a verb when it is in composition with a word denoting an object of comparison, expressing the agent, the sense of the affix being 'doing something like that', that is to say, when the upapada agent is the standard of comparison of the agent denoted by the word to which the sense of the affix refers.

Thus उष्ट्र इव क्रोशति=उष्ट्रक्रोशिन् 'who makes a noise like a camel'; ध्वाङ्क्षराविन् 'who makes a noise like a crow'.

This sûtra applies where 'habit' is not indicated: or where 'genus' is denoted in opposition to the last aphorism.

Why do we say 'when expressing the agent'? Witness as अपूपानिव भक्षयति माषान् 'he eats *mâsha* like *apûpa*'. Here अपूप is object and not agent, and hence no composition takes place.

Why do we say 'denoting a standard of comparison'? Otherwise there will be no composition. As उष्ट्रः क्रोशति 'the camel makes noise'.

२९९०। व्रते। ३। २। ८०।

णिनिः स्यात्। स्थण्डिलशायी।

2990. The affix णिनि comes after a verb, in composition with a word ending in a case-affix, when 'vow' is meant.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word व्रत means a 'vow' as regulated and ordained by the Scriptures. This condition 'when vow is expressed' applies to the completed word, that is to say, when the complete word made up of the root, the upapada, and the affix, denotes a vow. As स्थण्डिलशायिन् 'the vow of sleeping on bare ground (and nowhere else) or a person who has taken this vow' अश्राद्धभोजिन् 'who has vowed not to eat during the performance of a Srâddha ceremony'.

Why do we say 'when vow is to be expressed'? Otherwise there is no composition. As स्थण्डिले शेते देवदत्तः 'Devadatta sleeps on bare ground'.

This sûtra is also an exception to III. 2. 78 applicable when 'habit' is not meant, or when 'genus' is to be expressed.

२९९१ । बहुलमाभीक्ष्ण्ये । ३ । २ । ८१ ।

पौनःपुन्ये द्योत्ये सुप्युपपदे णिनिः । क्षीरपायिण उशीनराः ।

2991. The affix णिनि comes after a verb diversely, when continued repetition of an action is to be expressed.

The word आभीक्ष्ण्य means continued repetition, that is to say, zealous practice or assiduous performance of anything, but does not mean habit. As कषायपायिणो गान्धाराः 'the people of Gândhâra are kashâya-drinkers'. कषाय+पा+णिनि=कषाय+पा+युक्+णिनि (VII. 3. 33.) So also क्षीरपायिण उशीनराः 'the people of Usinâra are milk-drinkers'. सौवीर-पायिणो बाह्लीकाः 'the people of Bâhlika are sauvira-drinkers'.

By using the word 'diversely' in the sûtra, this affix is not applied in other places, as in the following :—कुल्माषखादः 'a grain eater'.

२९९२ । मनः । ३ । २ । ८२ ।

सुपि मन्यतेर्णिनिः स्यात् । दर्शनीयमानी ।

2992. The affix णिनि comes after the verb मन् 'to think', when there is a word with a case-affix, in composition with it.

The word 'supi' is understood in this sûtra. As दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; शोभनंमानी 'who thinks himself beautiful'.

Note.—The verb मन् belonging to the 4th conjugation is taken here and not that belonging to the 8th conjugation: because the anuvṛiti of the word 'diversely' is understood here. In the present aphorism, whether we take the Divâdi or Tanâdi मन् the resulting form would be the same, namely, मानिन्. But not so in the next aphorism, where before the affix खश् there would be difference of form owing to the vikaraṇa, *i. e.*, in the 4th conjugation श्यन् would be added, but not so if the verb belonged to the 8th class.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२९९३ । आत्ममाने खश्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्मके मनते वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश् स्यात् । चाण्णिनिः । पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डितंमन्यः । पण्डितमानी । 'खित्यनव्ययस्य' (२९४३) । कालिंमन्या । 'अनव्ययस्य' किम् । दिवामन्या ।

2993. And the affix खश् comes after the verb मन् 'to think,' when the word in composition with it is a word with a case-affix, and when it is employed to signify thought, whereof the object is self (the sense of the affix being 'thinking himself as such').

The word आत्ममान means 'thinking of one's own self.' By the word 'and' it is meant that the affix णिनि may be employed in the same sense. This rule applies where the agent, indicated by the sense of the affix, thinks himself possessed of the qualities of 'handsomeness,' &c., denoted by the upapada. As दर्शनीयंमन्यः or दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; पण्डितंमन्यः or पण्डितमानी 'who thinks himself learned'.

२९९३ । क । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

The long vowel is shortened before खश् by VI. 3. 66. S. 2943. Thus कालिंमन्या । Why do use in S. 2943 'when not an Indeclinable word'? Observe दिवामन्या ।

२९९४ । इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

इजन्तादेकाचोऽमस्यात्स च स्वाद्यम्वत्खिदन्ते परे । 'औतोऽम्शसोः' (२८५) । गांमन्यः । 'वाम्शसोः' (३०२) । स्त्रियंमन्यः । स्त्रींमन्यः । नृ । नरंमन्यः । भ्रुवंमन्यः । श्रियमात्मानं मन्यते श्रिमन्यं कुलम् । भाष्यकारवचनाच्छ्रीशब्दस्य ह्रस्वो मुममोरभावश्च ।

2994. A monosyllabic word, ending in any vowel other than अ, when followed by a word formed by a खित affix, receives the augment अम्, which is added in the same way as the affix अम of the Accusative singular.

The word अम् is to be repeated here thus इच एकाचोऽम्, अम्प्रत्ययवच्च ॥ Thus गांमन्यः, स्त्रींमन्यः or स्त्रियंमन्यः, श्रियंमन्यः, भ्रुवंमन्यः ॥ By force of the atideśa अम्प्रत्ययवत्, the changes produced by the Accusative ending are caused by this augment also : viz : the substitution of long आ, the substitution of a vowel homogenous with the first, the guṇa, the substitutes इयङ् and उवङ्. As आ–गां मन्यः (VI. 1. 93. S. 285.) ; पूर्वसवर्ण as स्त्रींमन्यः (VI. 1. 107. S. 194.) ; guṇa, as,—नरंमन्यः (VII. 3. 110 S. 275) from नृ । And इयङ् and उवङ्, as श्रियंमन्यः, भ्रुवंमन्यः (VI. 4. 80. S. 302.) Why do we say ending in a vowel other than अ (इच्) ? Observe त्वन्मन्यः ॥ Who do we say 'a monosyllable'? Observe लेखाभ्रुंमन्यः ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The affix अम् is elided after a Neuter noun (VII. 1. 23), therefore, will this अम् also be elided when श्री is treated as Neuter ? As श्रियमात्मानं मन्यते ब्राह्मणकुलं = श्रियंमन्यम् or श्रिमन्यम् ॥ The second form is the valid form according to the great commentator. Here there is shortening of श्री, and the absence of अम् and मुम् augments.

२९९५ । भूते । ३ । २ । ८४ ।

अधिकारोऽयम् । 'वर्तमाने लट्' (२१५१) इति यावत् ।

2995. All the affixes to be treated of hereafter should be understood to come in the sense of past time.

The phrase 'with the sense of past time' is an adhikâra or governing aphorism and exerts its influence up to aphorism III. 2. 123. S. 2151 ; that is to say, these affixes give a signification of past tense to the verb whose anuvṛitti is also understood throughout the subsequent sûtras ; see III. 1. 91.

Thus it will be taught in the next aphorism : 'after the verb यज्, when the word in composition is in the instrumental case, the affix णिनि is employed. Here to complete the sense we must read into the sûtra, the words 'with the sense of past time'. As अग्निष्टोमेनेष्टवान् = अग्निष्टोमयाजिन् 'who has sacrificed with an Agnishṭoma or a five-day series of offerings'.

Why do we say 'with the sense of past time'? Otherwise these affixes will not be employed. As अग्निष्टोमेन यजति 'he sacrifices with Agnishṭoma':

२९९६ । करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

करण उपपदे भूतार्थाद्यजेर्णिनिः स्यात्कर्तरि । सोमेनेष्टवान्सोमयाजी । अग्निष्टोमयाजी ।

2996. The affix णिनि comes after the verb यज् 'to sacrifice' with the sense of past time, when the word in composition is in the instrumenal case.

The anuvṛitti of णिनि and not of खश् is to be read into this sûtra. As अग्निष्टोमयाजिन् 'who has sacrificed with Agnishtoma.' Here Agnishṭoma is the instrument for the attainment of the desired fruit. So also सोमयाजिन् ।

२९९७ । कर्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

पितृव्यघाती । कर्मणीत्येतत् 'सहे च' (३००६) इति यावदधिक्रियते ।

2997. The affix णिनि comes after the verb हन् 'to kill', with the sense of past time, when the word in composition is in the accusative case.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As पितृव्यघातिन् 'who has killed his paternal uncle'; हन्+णिनि=घन्+णिनि (VII 3. 54.)=घत्+णिनि (VII. 3. 32)=घातिन् (VII. 2. 116.)

This affix is employed only when censure is implied. Therefore it is not employed in चोरं हतवान् 'he has killed the thief'.

The anuvṛitti of the word कर्मणि of this aphorism extends up to sûtra III 2. 96, S. 3006.

२९९८। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्। ३। २। ८७।

एषु कर्मसूपपदेषु हन्तेर्भूते क्विप् स्यात्। ब्रह्महा। भ्रूणहा। वृत्रहा। 'क्विप् च' (२९८३) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम्। ब्रह्मादिष्वेव हन्तेरेव भूत एव क्विबेवेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका। ब्रह्मादिष्वेव क्विबेवेति द्विविधो नियम इति भाष्यम्।

2998. The affix क्विप् comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition: ब्रह्म 'a Brâhmana,' भ्रूण 'a foetus' and वृत्र 'Vritra'.

As ब्रह्महन् 1st. sing. ब्रह्महा 'who has killed a Brâhmaṇa'; भ्रूणहा 'who has killed a fœtus'; वृत्रहा 'who has killed Vritra,' *i.e.*, Indra'.

Since by sûtra 2983, the affix क्विप् was ordained to come after all verbs, and therefore would have come after the verb हन् also, where is the necessity of the present aphorism? This aphorism makes a niyama, *i.e.*, the verb हन् takes the affix क्विप् only when it is composition with the words ब्रह्म, &c. Four-fold restriction is here intended according to the Kâsikâ:—

(1) When हन् has, as upapada, the words ब्रह्म, &c., and not any other word; as पुरुषं हतवान् 'he has killed the man'.

(2) When the words ब्रह्म, &c., are upapadas of any other verb than हन्, then this affix is not employed; so that the verb must be हन्; thus ब्रह्माधीतवान् 'he has read the Veda'.

(3) The क्विप् is the only affix to denote past time in the case of हन् preceded by ब्रह्म, &c., and no other affix can be employed in this sense.

(4) This is employed only in the past tense and not in any other tense; as ब्राह्मणं हन्ति or हनिष्यति 'he kills or will kill the Brâhmana'. According to the Bhâshya, the niyama is two-fold only namely 2 and 3, *i.e.* the upapadas must be Brahmâna, &c., and the affix must be kvip.

२९९९। सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः। ३। २। ८९।

सुकर्मादिषु च कृञः क्विप् स्यात्। त्रिविधोऽत्र नियम इति काशिका। सुकृत्। कर्मकृत्। पापकृत्। मन्त्रकृत्। पुण्यकृत्। क्विबेवेति नियमात्कर्म कृतवानित्यत्राण्न। कृञ एवेति नियमान्मन्त्रमधीतवान्मन्त्राध्यायः। अत्र न क्विप्। भूत एवेति नियमान्मन्त्रं करोति करिष्यति वेति विवक्षायां न क्विप्। स्वादिष्वेवेति नियमाभावादन्यस्मिन्नप्युपपदे क्विप्। शास्त्रकृत्। भाष्यकृत्।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2999. The affix क्विप् comes after the verb कृ 'to make' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition :—सु 'well', कर्म 'action', पाप 'sin', मंत्र 'hymn' and पुण्य 'virtue'.

The phrase 'in the accusative case' is understood in this aphorism, and applies to all the abovementioned words, except सु which being an attributive word, of course, cannot take any case-terminations. As सुकृत् (VI. 1. 71) 'who has done well'; कर्मकृत् 'who has done all works'; पापकृत् 'who has committed sins'; मंत्रकृत् 'who has made a mantra'; पुण्यकृत् 'who has done virtuous actions'.

This sûtra also ordains a restrictive rule or niyama. Three-fold restriction is intended here according to the Kâśikâ: namely, restrictions with regard to past time, root kri and the affix; but not with regard to upapada. 1. The restriction being that the affix must be kvip, we have no अण् in कर्मकृतवान् ॥ 2. The root must be कृ, we have मन्त्राध्यायः = मन्त्रमधीतवान् । Here there is no kvip. 3. The time must be *past*. Therefore no kvip in the Present or Future; as मन्त्रं करोति or करिष्यति । There being no restriction with regard to the upapadas, this affix is employed when words other than these सु, कर्म, &c., are upapadas. As, शास्त्रकृत् 'who has made Scriptures'; भाष्यकृत् 'who has made a commentary'. The त् is added to the root by VI. 1. 71.

३००० । सोमे सुञः । ३ । २ । ९० ।

सोमसुत् । चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । एवमुत्तरसूत्रेऽपि ।

3000. The affix क्विप् comes after the verb सु 'to press out juice', with the sense of past time, when the word सोम, in the accusative case, is in composition.

As, सोमसुत् 'who has pressed the soma juice, or soma-distiller'; 1st dual सोमसुतौ ; 1st. plural सोमसुतः ।

This sûtra is also for the sake of making a niyama of restrictive rule. The four-fold restriction is here intended, *i.e.*, as regards the verb, the tense, the upapada and the affix. This is according to the Kâśikâ. So also in the next sûtra.

३००१ । अग्नौ चेः । ३ । २ । ९१ ।

अग्निचित् ।

3001. The affix क्विप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when the word अग्नि, in the accusative case, is in composition.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As, अग्निचित् 'one who has kept the sacred fire'; 1st. dual अग्निचितौ; 1st. plural अग्निचितः।

Here also, as in the last aphorism, four-fold restriction is intended.

३००२। कर्मण्यग्न्याख्यायाम्। ३। २। ९२।

कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप्स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम्। श्येन इव चितः श्येनचित्।

3002. In expressing an object the affix क्विप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when it is in composition with a word in the accusative case, provided that the word so formed is the name of the place or altar of fire.

The words चेः and कर्मणि are understood in this sûtra. The Name is expressed by taking the complete word consisting of the verbal root, the upapada and the affix. As श्येनचित् 'a fire altar which has been arranged in the shape of a hawk'; कङ्कचित् 'the fire altar arranged like a heron'.

The word आख्या indicates that these words are rudhi words, their sense depending upon usage rather than etymology. The arrangement of bricks for sacrificial purpose with regard to fire, gets these various names; that is, when the bricks are arranged like a falcon, it is called श्येनचित्, and so on.

३००३। कर्मणीनिविक्रियः। ३। २। ९३।

कर्मण्युपपदे विपूर्वात्क्रीणातेरिनिः स्यात्। '* कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम् *' सोमविक्रयी। घृतविक्रयी।

3003 The affix इनि comes after the compound verb विक्री 'to sell', in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

Vârkita.—The repetition of the word कर्मणि in the sûtra, though its anuvṛitti might have been drawn from the last aphorism, indicates that when the object carries with it sense of censure on the agent, then only this affix is employed and not with every and any object. As सोमविक्रयिन् 'the seller of soma plant'; घृतविक्रयिन् 'the seller of liquors'; employing disapproval of the action of those persons who carry on these mean professions. But not so in धान्यविक्रायः 'the seller of paddy'.

३००४। दृशेः क्वनिप्। ३। २। ९४।

कर्मणि भूत इत्येव। पारं दृष्टवान् पारदृश्वा।

3004 The affix क्वनिप् comes after the verb दृश् 'to see' in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As मेरुदृश्वन् 1st sing. मेरुदृश्वा 'who has seen the Meru'. पारदृश्वा 'who has seen the end or the other side'

Though the affix क्वनिप् was valid by sûtra III. 2. 75 its repetition here shows that no other affix comes in this sense after this verb.

३००५ । राजनि युधिकृञः । ३ । २ । ९५ ।

क्वनिप्स्यात् । युधिरन्तर्भावितण्यर्थः । राजानं योधितवान्राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

3005. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध 'to fight' and कृ 'to make' with a past signification, when the word राजन् 'king' is in composition, in the accusative case.

How can the verb युध्, which is an intransitive verb, govern an object? It is a transitive verb, inasmuch as it is taken to be a causative verb, with the णिच् affix latent. As राजयुध्वन्, 1st. sing. राजयुध्वा (VII. 2. 7.) 'who has caused the king to fight'; राजकृत्वन्, 1st. sing. राजकृत्वा (VI. 1. 71.) 'who has made a king'.

३००६ । सहे च । ३ । २ । ९६ ।

कर्मणीति निवृत्तम् । सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

3006. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् and कृ, with a past signification, when the word सह 'with,' is in composition.

The anuvritti of karmani ceases.

The word सह, being a particle, and not denoting a substance, is incapable of taking any case. As सहयुध्वन् 'who has made to fight with', सहकृत्वन् 'who has done any thing along with another'.

३००७ । सप्तम्यां जनेर्डः । ३ । २ । ९७ ।

सरसिजम् । मन्दुरायां जातो मन्दुरजः । 'ङ्यापोः–' (१००१) इति ह्रस्वः ।

3007. The affix ड comes after the verb जन 'to be produced', with a past signification, when the word, in composition with it, is in the locative case.

As, सरसिजम् । So also उपसरे जातः = उपसरजः । जन्+ड=ज्+अ (VI. 4. 143) = ज 'born of the first conception'; मन्दुरजः 'born in the stable'. Here मन्दुरा is shortened to मन्दुर by VI. 3. 63 S. 1001.

३००८ । पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ ।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्त उपपदे जनेर्डः स्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ।

3008. The affix ड comes after the verb जन, with a past signification, when the word in composition with it, is in the ablative case, which does not denote a genus.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As बुद्धिजः 'born through understanding; संस्कारजः 'born of habit'; दुःखजः 'born through pain'. अदृष्टजः "result of the past karmas (adṛishṭa)."

Note.—Why do we say 'when not denoting a genus'? Observe हस्तिनो जातः 'born of elephant'; अश्वाज्जातः 'born of horse'.

३३०९ । उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ ।

'प्रजा स्यात्संततौ जने'

3009. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when an upasarga is in composition and when the sense is simply appellative.

The term here being simply appellative, and not descriptive, cannot be explained by giving the signification of its component elements. As प्रजाः 'people', or 'a son'; as in the sentence प्रजास्यात्संततौ जने (Amarakosha III. 3. 32.)

३०१० । अनौ कर्मणि । ३ । २ । १०० ।

अनुपूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् । पुमांसमनुरुध्य जाता पुमनुजा ।

3010. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when the root takes the preposition अनु and is compounded with a word in the accusative case.

As पुमनुजा 'a girl born after the male child, *i. e.*, a girl having an elder brother'; स्त्र्यनुजः 'a boy born after the female child, *i.e.*, a boy having an elder sister'.

३०११ । अन्येष्वपि दृश्यते । ३ । २ । १०१ ।

अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्डः स्यात् । अजः । द्विजः । ब्रह्मणजः । अपिशब्दः सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः । तेन धात्वन्तरादपि कारकान्तरेष्वपि क्वचित् । परितः खाता परिखा ।

3011. The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in preposition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous sûtras.

Thus the locative case has been dealt with in sûtra III. 2. 97; but the affix comes when the upapada has any other case than the seventh. As न जायते = अजः 'unborn'; द्विर्जातः = द्विजः 'twice-born'.

Thus, it is said in sûtra III. 2. 98 that the upapada may be in the ablative case when genus is not denoted. We see, however, the affix employed when genus is denoted. As ब्राह्मणजो धर्मः; क्षत्रियजं युद्धम् ।

It is declared in sûtra III. 2. 98 that when appellative is meant, the affix ड comes after the compound verb जन्. We find, however, the affix employed when the sense is not simply appellative; as अभिजाः or परिजाः 'born or produced all round, *i. e.*, hair'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

It is declared in sûtra III. 2. 100. 'When an object is in composition with the verb अनुजन् this affix is employed'. But it may also be employed when no object is in composition. As अनुजः 'born after, *i. e.*, younger brother'.

The force of the word अपि 'though' is to free this rule from all restrictions and conditions. So this affix comes after other verbs and other cases in composition with such verbs. As परितः खाता = परिखा 'a moat' (literally that which has been dug all round); आखा 'a pond'.

The Past Participles.

३०१२ । क्तक्तवतू निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

3012. The affixes kta and ktavatu are called Nishṭhâ.

३०१३ । निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र 'तयोरेव–' (२८३३) इति भावकर्मणोः क्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३२) इति कर्तरि क्तवतुः । उकावितौ । स्नातं मया । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

3013. The affixes called निष्ठा come after a verbal root, employed with the sense of past time.

By III. 4. 70. S. 2833, the affix kta denotes 'state' and 'object,' *i. e.*, it is Passive Participle; while the ktavatu is Active Participial affix by virtue of III. 4. 67. S. 2832. The उ and क 's are इत्, the real affixes are त and वत् । As स्नातं मया 'bathed by me'. स्तुतस्त्वया विष्णुः "Vishṇu was praised by thee." विष्णुर्विश्वं कृतवान् 'Vishṇu made the universe'. As कृ + क्त = कृतम् 'made; कृ + क्तवतु = कृतवत्, 1st. sing. कृतवान् 'done'; so also भुक्तम् and भुक्तवान् 'eaten'.

३०१४ । निष्ठायामण्यदर्थे । ६ । ४ । ६० ।

ण्यदर्थो भावकर्मणी ततोऽन्यत्र निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्यात् ।

3014. A long is substituted for the इ of क्षि before the Passive Participle in क्त, when it has not the sense of the future Passive Participle in ण्यत् ।

Note.—The force of ण्यत्, is to denote condition (Impersonal action) and object (passive). When the Past Participle has not the force of ण्यत्, the vowel of क्षि is lengthened. Thus आक्षीणः, प्रक्षीणः, परिक्षीणः all used in the active sense. The क्त is added to the Intransitive क्षि to denote the agent (III. 4. 72). Thus प्रक्षीणमिदं देवदत्तस्य 'this is the spot where Devadatta perished'. Here क्त is used with a Locative force (III. 4. 76). Why do

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

we say 'not having the force of ण्यत्?' Observe अक्षितमसिमानेक्षेष्ठाः ॥ Here त is added with the force of condition, and akshitam means. 'imperishable'. The vowel not being lengthened the त is not changed to न (VIII. 2. 46).

३०१५ । क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ ।

दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्मणोस्तु क्षितः कामो मया । 'श्र्युकः किति' (२३८१) । श्रितः–श्रितवान् । भूतः–भूतवान् । क्षुतः । '* ऊर्णोतेर्णुवद्भावो वाच्यः *' । तेन एकाच्त्वान्नेट् । ऊर्णुतः । नुतः । वृतः ।

3015. The त of Nishṭhâ is changed to न, after क्षि, when the root-vowel is lengthened.

Thus क्षीणाः क्लेशाः; क्षीणो जाल्मः; क्षीणस्तपस्वी ॥ The vowel of क्षि is lengthened by VI. 4. 60 and 61.

Why do we say 'when the vowel is lengthened,? Observe अक्षितमसि मानेक्षेष्ठाः ॥ The word अक्षितं is formed with क्त in the sense of भाव and means 'imperishable'. The Nishṭhâ being added in the sense of ण्यत्, there is no lengthening of the vowel by VI. 4. 60.

The root क्षि includes the two roots क्षि क्षये and क्षि निवासगत्योः ॥ As क्षितः कामो मया ॥ See also the commentary of Sâyana on अक्षि॑तो॒तिः सने॒दि॒मं वाज॒मिन्द्रः॑ सह॒स्रिण॑॥ (Rig. I. 5. 9).

३०१५ । क । श्र्युकः किति । ७ । २ । ११ । S. 2381.

Kârikâ:—वाच्य ऊर्णोर्णुवद्भावो यङ्प्रसिद्धिः प्रयोजनम् । आमश्च प्रतिषेधार्थमेकाचश्चेडु-पग्रहात् ॥

3015A. The augment इट् is not added to an affix having an indicatory क्, when it comes after the root श्रि, or after a monosyllabic root ending in उ, ऊ, ऋ or ॠ in the Dhâtupâṭha.

As श्रित्वा, श्रितः, श्रितवान् ॥ So also with roots ending in उक् vowels: as युत्वा, युतः, युतवान्; लूत्वा, लूनः, लूनवान्; वृत्वा, वृतः, वृतवान्; तीर्त्वा, तीर्णः, तीर्णवान्; ॥ भूतः । भूतवान् । क्षुतः ॥

Why 'श्रि and उक् ending roots only'? Observe विदितः ॥ Why having an indicatory क्? Observe श्रयितृ, श्रयितुम्, श्रयितव्यम्॥ Some read two क's in the sûtra and would apply it to the indicatory ग् also, as भूष्णु (III. 2. 139).

Kârikâ:—ऊर्णु is treated as if it was नु, when the affix यङ् is to be applied, आम् is to be prohibited, or इट् is to be debarred.

The √ûrṇu being thus treated as a monosyllabic root, does not get इट् । Thus ऊर्णुतः । So also नुतः । वृतः ।

३०१६ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । शॄ । 'ॠत इत्–' (२३९०) । रपरः । णत्वम् । शीर्णः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वान्नेह । कृतस्यापत्यं कार्तिः । भिन्नः । छिन्नः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3016. After र and द. for the त of the participial suffix त and तवत्, there is substituted न, and the same substitution takes place also for the preceding द ॥

After रः—अस्तीर्णम् विस्तीर्णम्, विशीर्णम्, निगीर्णम्, अवगूर्णम् ॥ Thus from √शॄ we get शॄ+क्त=शिर+क्त (VII. 1. 100. S. 2390)=शिर्+त. (I. 1.51. S. 70) शिर्+न (VIII. 2. 42.=S. 3016)=शीर्ण ।

Note.—Why do we say "after र and द"? Observe कृतः, कृतवान् ॥ The word र here does not denote the common *sound* र, which would include ऋ also, but the consonant र ॥ But even if र् be taken a common sound-name including र् and ऋ, yet the न् change does not take place in कृत, &c., because between त and the र् sound, there intervenes vowel-sound इ, for ऋ is sounded not like pure र्, but र्+a vowel sound.

Note.—Why do we say "of the Participial suffix"? Observe कर्त्ता, हर्त्ता ॥

Note.—Why do we say "for the त"? Observe चरितम्, हरितम् ॥ Here the त of the Nishṭhâ does not follow *immediately* after र् the augment इट् intervenes.

Note.—Why do we say "of the preceding"? The succeeding द will not be changed. As भिन्नवद्भ्याम्, भिन्नवद्भिः ॥

In the word कार्त्तिः the descendant of कृतः the त of Nishṭhâ is immediately preceded by र्, but no change has taken place, because the Vṛiddhi, by which कृ is changed to कार्, is Bahiraṅga and consequently asiddha, and for the purposes of न change, the र् so obtained is invalid. For the Vṛiddhi is ordained because of the ञ् of इञ् added to कृत; and it lies *outside* of the nishṭhâ त, and so is Bahiraṅga.

After दः—भिन्नः, भिन्नवान् छिन्नः, छिन्नवान् from भिद् and छिद् ॥

३०१७ । संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः । ८ । २ । ४३ ।

निष्ठातस्य नः स्यात् द्राणः । स्त्यानः । ग्लानः ।

3017. For the त of the Nishṭhâ there is substituted न, after a root ending in आ and commencing with a conjunct consonant, if the latter contain a semi-vowel.

Thus from √द्रा कुत्सायाम् we have प्रद्राणः, प्रद्राणवान् ॥ स्त्यानः ॥ ग्लानः, ग्लानवान् from ग्लै ॥ These roots द्रा and ग्ला end in आ, have a conjunct consonant in the beginning, one of which is a semi-vowel र and ल ॥

३०१८ । ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एकविंशतेर्लूञादिभ्यः प्राग्वत् । लूनः । ज्या । 'ग्रहिज्या' (२४१२) । जीनः । '*दुग्वोर्दीर्घश्च *' । 'दु गतौ' । दूनः । 'टुदु उपतापे' इत्ययं तु न गृह्यते सानुबन्धकत्वात् । 'दूदुतया दुतया' इति माघः । गूनः । '* पूञो विनाशे *' । पूना यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । पूतमन्यत् । '* सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्य *' । सिनो ग्रासः । 'ग्रास' इति किम् । सिता पाशेन सूकरी । 'कर्मकर्तृक-' इति किम् । सितो ग्रासो देवदत्तेन ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3018. The त of Nishṭhâ is changed to न, after the root लू and the twenty roots that follow it.

These roots belong to Kryâdi class, and commence from लूञ्छेदने (IX. 13) and end with वॄ वरणे (IX. 32).

Thus लूनः, लूनवान्, धूनः, धूनवान्, from ज्या जीनः, जीनवान् the vocalisation is by VI. 1. 16. S. 2412.

Note.—After a root ending in ॠ or ॠ and after a root of Luâdi class, the त of the affix क्तिन् is c anged to न्, like as in Nishṭhâ. Thus कीर्णिः, गीर्णिः शीर्णिः, लूनिः, पूनिः ॥ These are from कॄ (IX. 26), गॄ (IX. 28), शॄ (IX. 18), लू and पूञ् ॥

Vârt.—The vowel of the roots दुगतौ (Bhu. 991) and गु (Bhu. 997), are lengthened before the Nishṭhâ which is changed to न ॥ As आदूनः, विगूनः ॥ The root दु 'to heat' (Sva. 10) has an indicatory टु and is therefore not taken. Its Nishṭhâ त is not changed to न । As दुतः in धृदुतया दुतया (Mâgha).

Vârt.—The न change takes place after पूञ् 'to destroy' (Bhu. 1015). As पूना यवाः=विनष्टाः ॥ But पूतं धान्यं from पूञ् 'to purify' (IX. 12).

Vârt.—The same change takes place after the root सि बन्धने of Svâdi class No. 2 when used in a Reflexive sense of becoming a morsel fit for swallowing. As सिनो ग्रासः स्वयमेव, *i. e*, where a morsel by being mixed with curd, condiment, &c., becomes rounded of itself, there this form is used. बध्यमानः पिण्डीक्रियमाणो ग्रासो, यदा दध्यादिव्यञ्जन वशेन तत्रानुकूल्यं प्रतिपद्यते तदाऽयम् प्रयोगः ॥ But when not used in this sense, we have सिता पाशेन सूकरी 'the she-hog is bound in the noose'. Moreover, the ग्रास must be the object and not the subject of the verb. Therefore not here : सितो ग्रासो देवदत्तेन ॥

३०१९ । ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजो भुग्नः । टुओश्वि । उच्छूनः । ओहाक् । प्रहीणः । 'स्वादय ओदितः' इत्युक्तम् । सूनः-सूनवान् । दूनः-दूनवान् । ओदिन्मध्ये डीङः पाठसामर्थ्यान्नेट् । उड्डीनः ।

3019. The त of Nishṭhâ is changed to न after a root, which has an indicatory ओ in the Dhâtupâṭha.

Thus from √bhuj o (Tud. 124), । भुग्न । भुग्नवान् । √ṭu o śvi (Bhu 1059) उच्छूनः । उच्छूनवान् । √o hâk (Juha 8) :— प्रहीणः

So also ओलस्जी—लग्नः, लग्नवान्, ओविजी—उद्विग्नः, उद्विग्नवान् ॥ ओप्यायी वृद्धौ:—आपीनः, आ पीनवान् ॥

The roots षूङ् प्राणिप्रसवे (Div. 24) &c. are considered as ओदित See Divâdi root 24. Thus, सूनः, सूनवान्; दूङ्—दूनः, दूनवान्; दीङ्—दीनः, दीनवान्; डीङ्—डीनः, डीनवान्; धीङ्—धीनः, धीनवान्; मीङ्—मीनः, मीनवान्; रीङ्—रीणः, रीणवान्, लीङ्—लीनः, लीनवान्, व्रीङ्—व्रीणः, व्रीणवान् ॥

The root डी which otherwise takes इट् does not do so in the Nishṭhâ as it is included in the ओदित् class. Thus उड्डीनः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus भित्तं तिष्ठति, भित्तं प्रपतति ॥ This is synonymous with शकल ॥ The root-meaning of भिद् is not very manifest in this word, it may be taken as a *rudhi* word. The regular form is भिन्नं under VIII. 2. 42. S. 3016.

३०४३ । ऋणमाधमर्ण्ये । ८ । २ । ६० ।

ऋधातोः क्ते तकारस्य नत्वं निपात्यते आधमर्ण्यव्यवहारे । ऋतमन्यत् ।

3043. The word ऋण is irregularly formed in the sense of 'debt.'

It is derived from ऋ, the त is changed to न ॥ The word अधमर्ण is compounded from अधम ऋणे "he who in a debt transaction holds a lower position, *i.e*, a debtor." The other form is ऋतं 'truth, right.'

३०४४ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फीतः ।

3044. The स्फी is the substitute of स्फाय 'to swell,' when the Nishṭhâ affixes follow.

Thus स्फीतः, स्फीतवान् ॥ Why do we say "when the Nishṭhâ affixes follow"? Observe स्फातिः formed by क्तिन् ॥ In the phrase स्फाती भवति, the word स्फाती is the feminine of the word स्फाति formed by क्तिन् ॥

३०४५ । इरिनिष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुषेः निष्ठाया इट् स्यात् । 'वस्य विभाषा' (३०२५) इति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कुषितः ।

3045. The augment इट् is added to the Participial affixes त and तवत्, after कुष् preceded by निर् ॥

As निष्कुषितवान्, निष्कुषितः ॥ The special mention of इट् in the sûtra is for the sake of making its addition invariable, otherwise it would have been optional, or debarred by VII. 2. 15. S. 3025. In the subsequent Ashṭâdhyâyî sûtra, the addition becomes again optional.

३०४६ । वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात् । उषितः । क्षुधितः ।

3046. The affix ktvâ, kta and ktavatu always receive the augment इट् after वस् (वसति) and क्षुध् ॥

As उषित्वा, उषितः and उषितवान्. क्षुधित्वा, क्षुधितः, क्षुधितवान् ॥

Note.—The वस् of the Adâdi class will get इट् as it is enumerated in the list of सेट् roots. The repetition of इट् shows that the rule is invariable, the 'optionally' of the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra does not affect it.

३०४७ । अञ्चेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

पूजार्थादञ्चेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात् । अञ्चितः । गतौ त्वक्तः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3047. The affixes ktvâ, kta and ktavatu take the augment इट् after the root अञ्चु्, when meaning 'to honor or do something to show honor.'

As अञ्चित्वा जानु जुहोति, अञ्चिता अस्य गुरवः (III. 2. 188, VI. 4. 30. II. 3. 67). By VII. 2. 56 अञ्चु would optionally have caused इट् to come before ktvâ, and hence by VII. 2. 15. S. 3035 never before the Nishṭhâ. This sûtra ordains invariable addition of this augment. Why do we say when meaning 'to honor'? Observe उदक्तमुदकं कूपात्, 'the water is raised from the. well,' where √anchu means 'to go'. See VIII. 2. 48. S. 3024, and VII 2. 15. S. 3025.

३०४८ । लुभो विमोहने । ७ । २ । ५४ ।

लुभः क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यान्न तु गार्ध्ये । लुभितः । गार्ध्ये तु लुब्धः ।

3048. The affixes ktvâ, and kta, ktavatu take इट् after the root लुभ् (Tud. 22) when meaning 'entangled or confused.'

As लुभित्वा and लोभित्वा, विलुभिताः केशाः, विलुभितः सीमन्तः, विलुभितानि पदानि ॥ विमोहनं = आकुलीकरणं ॥ By VII. 2. 48 लुभ would have optionally caused इट् to come before ktvâ, and then by VII. 2. 15 the Nishṭhâ would never have been सेट् ॥ Hence this sûtra. Why do we say when meaning 'to entangle'? See लुब्धः वृषलः = शीतेन पीडितः, ॥ लुभ् 'to be greedy' (Div. 128) is not governed by this rule, but by VII. 2. 48. As लुब्ध्वा or लोभित्वा and लुभित्वा (1. 2. 26) ॥

३०४९ । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः । ७ । २ । ५० ।

इड्वा स्यात् । 'क्लिश उपतापे' नित्यं प्राप्ते । 'क्लिशू विबाधने' । अस्य क्त्वायां विकल्पे सिद्धेऽपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः । क्लिशितः-क्लिष्टः ।

3049. The affixes ktvâ, kta, and ktavatu, may optionally take इट् after क्लिश् ॥

As क्लिष्ट्वा or क्लिशित्वा, क्लिष्टः or क्लिशितः, क्लिष्टवान् or क्लिशितवान् ॥ क्लिश् (Divâdi 52) उपतापे, being anudâtta would *always* have taken इट् before ktvâ and Nishṭhâ. Hence this rule ordains option with regard to ktvâ. क्लिशू विबाधने (IX. 50) having an indicatory ऊ would have optionally taken इट् before ktvâ by VII. 2. 44, but then the Nishṭhâ affixes by VII. 2. 15 would never have taken the augment.

३०५० । पूङश्च । ७ । २ । ५१ ।

पूङः क्त्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात् ।

3050. The affixes ktvâ, kta and ktavatu optionally get इट् after पू ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As पूत्वा or पवित्वा, सोमोतिपूतः, सोमोतिपवितः पूतवान् or पवितवान् ॥ This allows option where by VII. 2. 11. there would have been prohibition. See I. 2. 22, given below.

When the affix takes the augment इट्, it is no longer regarded as कित्, by the following sûtra, and so there is guṇa.

३०५१ । पूङः क्त्वा च । १ । २ । २२ ।

पूङः क्त्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात् । पवितः–पूतः । क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम् । 'नोपधात्–' (३३२४) इत्यत्र हि क्त्वैव संबध्यते ।

3051. The seṭ Nishṭhâ and the seṭ *ktvâ* are not *kit* after the verb pûⁿ 'to purify.'

Thus पू+इट्+क्त=पो+इत=पवितः । When there is no इट्, we have पूतः ।

By rule VII. 2. 51, S. 3050 after the verb पू the Nishṭhâ affixes and *ktvâ* take the intermediate इ. So that *ktvâ* being *séṭ* (by virtue of S. 3050) would have been non-kit by S. 3322; and it might be asked what is the necessity of repeating it in this sûtra: when I. 2. 18. S. 3322 comprised the case. The reason of this repetition is that by mentioning *ktvâ* in this sûtra, it has governing force over the succeeding Ashṭâdhyâyî sûtras.

Thus in I. 2. 23. S. 3324 the affix ktvâ alone is taken and nothing else.

३०५२ । निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः । १ । २ । १९ ।

एभ्यः सेण्निष्ठा किन्न स्यात् । शयितः–शयितवान् । अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः । शेशयितः–शेशयितवान् । '* आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या *' ।

3052. The seṭ Nishṭha affixes are not *kit* after the five verbs śi 'to lie down,' *svid* 'to sweat,' *mid* 'to melt,' *kshvid* 'to be unctuous,' and *dhrish* 'to offend.'

Thus शयितः । शयितवान् ।

The root शीङ् is read in the sûtra with its indicatory letter ङ्, in order to indicate that this rule does not apply to the Nishṭhâ of yan luk. Thus शेशयितः । शेशयितवान् ।

The other four roots स्विद् (ञिष्विदा), मिद् (ञिमिदा), क्ष्विद् (ञिक्ष्विदा) and धृष् (ञिधृषा) have all a long आ as indicatory, as well as the syllable ञि. These roots therefore by VII. 2. 16. S. 3036 are *aniṭ*, and consequently beyond the scope of the *operation* of the present sûtra. As स्विन्नः, स्विन्नवान्.

Though Nishṭhâ क्त is generally a Passive Participial affix denoting a Past Time, it also denotes the beginning of an action by the following vârtika.

Vartika : when the beginning of an action is intended to be expressed, the Nishṭhâ affixes are employed.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

When *kta* denotes an âdikarma, it loses its Passive force and becomes an Active Participle by the next sûtra. Therefore, when the Nishṭhâ affixes denote 'a state or condition, bhâva,' or 'beginning of action,' then the above four roots optionally become *seṭ*. (VII. 2. 17) It is in that case that the present sûtra is applicable to them.

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ७१ ।

आदिकर्मणि यः क्तः स कर्तरि स्यात् । चाद्भावकर्मणोः ।

3053. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

The word आदिकर्मणि means 'the beginning of an action' or when the action signified by the roots, is intended to be expressed merely as having been simply begun. The force of च in the sûtra is to indicate that even when the beginning of an action is intended to be expressed, the क्त may be used to denote the act and the object as well.

Note.—When Bhâva and âdikarma are denoted by the Nishṭhâ, it optionally takes इट् by the following.

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः । ७ । २ । १७ ।

भावे आदिकर्मणि चादितो निष्ठाया इड्वा स्यात् । प्रस्वेदितश्चैत्रः । प्रस्वेदितं तेन । 'ञिष्विदा' इति भ्वादिरत्र गृह्यते ञीत्वसाहचर्यात् । स्विद्यतेस्तु स्विदित इत्येव । 'ञिमिदा' 'ञिक्ष्विदा' दिवादी भ्वादी च । प्रमेदितः–प्रमेदितवान् । प्रक्ष्वेदितः–प्रक्ष्वेदितवान् । प्रधर्षितः–प्रधर्षितवान् । धर्षितं तेन । 'सेट्' किम् । प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेनेत्यादि ।

3054. The principal affixes after roots having an indicatory आ, may optionally take the augment इट्, when the affixes have an Impersonal sense, or denote the beginning of an action.

Thus the four roots ñi shvidâ, ñi midâ, ñi kshvidâ and ñi dhṛishâ become सेट् when their Participle denotes an Impersonal sense, or the beginning of an action and when the Nishṭhâ is not कित by S. 3052, Thus प्रस्वेदितश्चैत्रः (âdikarma). प्रस्वेदितं तेन (bhâva). The (ñi) shvid (â) of this sûtra (S. 3052) is the Bhuâdi root, as it is read in the company of √mid √kshvid. &c., which have ञि indicatory. It must, therefore, be that √svid which has an indicatory ञि, and that is Bhvâdi (No 780). Of the Divâdi root स्विद् (No. 79) there is no guṇa, as स्विदितः ।

The two roots ñi midâ and ñi kshvidâ belong both to the Divâdi (Nos. (133, 134) and the Bhvâdi (No. 779, 780 or 1027). Both are taken here. Thus प्रमेदितः । प्रमेदितवान् । प्रक्ष्वेदितः । प्रक्ष्वेदितवान् ।

The fifth root dhṛish (V. 22) offers no peculiarity. Thus प्रधर्षितः प्रधर्षितवान् । So also धर्षितं तेन ।

Why do we say in S. 3052 "the सेट् nishṭhâ"? Observe प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेन । No guṇa.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३०५५ । मृषस्तितिक्षायाम् । १ । २ । २० ।

सेण्निष्ठा किन्न स्यात् । मर्षितः–मर्षितवान् । 'क्षमायाम्' किम् । अपमृषितं वाक्यम् । अविस्पष्टमित्यर्थः ।

3055. The seṭ Nishṭha is not *kit* after the verb mṛish when meaning 'to forbear.'

Thus मर्षितः 'forborne' मर्षितवान् 'forbore.'

Why do we say 'when meaning to forbear?' When it has not this sense, the seṭ nishṭhâ will be कित्. As अपमृषितं वाक्यमाह 'he spoke unintelligible language.'

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २ । २१ ।

उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः सेण्निष्ठा वा किन्न स्यात् । द्युतितम्–द्योतितम् । मुदितम्–मोदितं साधुना । प्रद्युतितः–प्रद्योतितः । प्रमुदितः–प्रमोदितः साधुः । 'उदुपधात्' किम् । विदितम् । 'भावा–' इत्यादि किम् । रुचितं कार्षापणम् । 'सेट्' किम् । कुष्टम् । 'शब्विकरणेभ्य एवेष्यते' । नेह । गुध्यतेर्गुधितम् ।

3056. The seṭ Nishṭhâ is optionally not *kit*, after the verbs having a penultimate उ, if used impersonally or denoting the beginning of action.

According to some the *seṭ Nishṭhâ* suffixes are not *kit* after the verbs having a penultimate उ if those verbs are used impersonally (bhâva) or denote the beginning of action (âdi-kárman). Thus द्युत् 'to shine' द्युतितमनेन or द्योतितमनेन 'it has been lighted.' Similarly प्रद्योतितः or प्रद्युतितः 'he first illumined.' So also मुदितं or मोदित साधुना । प्रमुदितः or प्रमोदितः साधुः । The word penultimate or *upadhâ* has been defined in I. 1. 65.

Why do we say "when उ is penultimate?"

If the verb has any other vowel than उ as penultimate, then the rule does not apply. As लिखितमनेन 'written by him.' Or विदितम् । Here इ is penultimate; and, therefore, no option is allowed.

Why do we say "when used impersonally or denoting âdikarma?"

This rule has no application where the Nishṭhâ does not express either भाव 'condition' or 'Impersonal action'; or आदिकर्म 'beginning of action', but is used as a verbal adjective. As रुचितं कार्षापणं ददाति 'he gives a shining coin (called kârshâpaṇa).' Here the word रुचित 'shining' is used as adjective.

Why do we say 'सेट्'?

The rule applies to the Nishṭhâ which takes the intermediate इ and not to others; as, प्रभुक्त ओदनः 'the rice that has been eaten.' Here no option is allowed. So also कुष्टम् ।

Isṭhti:—This optional form of past participle is restricted in its scope. Those verbs which take the vikaraṇa शप् *i. e.*, the verbs of the *Bhu* class, &c., admit of this option. Thus गुध् 'to wrap up' belongs to the Divâdi class, and therefore, its participle has one form only, as, गुधितं,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३०५७ । निष्ठायां सेटि । ६ । ४ । ५२ ।

णेर्लोपः स्यात् । भावितः–भावितवान् । 'श्वीदितः–' (३०३९) इति नेट् । संप्रसारणम् । शूनः । दीप्तः । गुहू । गूढः । वनु । वतः । तनु । ततः । पतेः । सनि वेट्कत्वादिड्भावे प्राप्ते 'द्वितीया श्रित–' (६८६) इति सूत्रे निपातनादिट् । पतितः । 'सेऽसिचि' (२५०६) इति वेट्कत्वात्सिद्धे कृन्तत्यादीनामीदित्त्वेनानित्यत्वज्ञापनाद्वा तेन 'धावितमिभराजधिया' इत्यादि । 'यस्यविभाषा' (३०२५) इत्यत्रैकाच इत्येव । दरिद्रितः ।

3057. The affix णि is elided before the affixes kta, and ktavatu when these take the augment इट् ॥

Thus भावितः । भावितवान् । So also, कारितम्, हारितम्, गणितम्, लक्षितम् ॥

By sûtra VII, 2. 14. S. 3039 the √śvi does not take इट् in the Nishṭhâ. The root is टु ओ श्वि in the Dhâtupâṭha. Thus श्वि+क्त=शु+त (the vocalisation is by VI. 1. 15. S. 2409)=शू+त (VI. 4. 2. S. 2559)=शूनः (VIII. 2. 45. S. 3019). Similarly from √dîpî (IV. 42), दीप्तः, √guhû, गूढः ।

From √vanu, वतः, the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428 √tanu, ततः । The root पत is optionally सेट् in the Desiderative by the vârtika तनिपतिदरिद्रादि भ्यः सनो वा इड् वाच्यः (See S. 2621). The Nishṭhâ would not therefore, have taken इट् (S. 3025); but as Pâṇini himself has used the form पतितः in II. 1. 24. S. 686, we infer that the prohibition of S. 3025 does not apply to पत । Or it may be said that S. 3025 is *anitya* (not universally valid). For had it been universally valid, the roots कृत, चृत, नृत took optional इट् by VII. 2. 57. S. 2506; and would therefore have formed their Past Participle without इट् by virtue of S. 3025. What was, therefore, the necessity of teaching these roots with a long ई in the Dhâtupâṭha (Tudâdi 141 & 35; Divâdî 9), and making them applicable the rule VII, 2. 14. S. 3039. Thus यस्य विभाषा (S. 3025) is anitya: hence the form धावित, &c., are valid: as in धावितमिभराज धिया । &c. See note under S. 3025.

Moreover, the sûtra यस्य विभाषा (S. 3025) applies only to monosyllabic roots, as the word एकाचः is understood therein from VII. 2. 10. S. 2246. It does not apply to roots having more than one syllable. Thus दरिद्रितः from √daridra.

३०५८ । क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु । ७ । २ । १८ ।

क्षुब्धादीन्यष्टावनिट्कानि निपात्यन्ते समुदायेन मन्थादिषु वाच्येषु । द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवो मन्थः । मन्थनदण्डश्च । क्षुब्धो मन्थश्चेत् । स्वान्तं मनः । ध्वान्तं तमः । लग्नं सक्तम् । निष्ठानत्वमपि निपातनात् । म्लिष्टमविस्पष्टम् । विरिब्धः स्वरः । 'म्लेच्छ' 'रेभृ' अनयोरुपधाया ह्रस्वमपि निपात्यते । फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः । माधवस्तु नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं द्रव्यं फाण्टमिति वेदभाष्य आह । बाढं भृशम् । अन्यत्र तु क्षुभितम् । क्षुब्धो राजेति त्वागमशास्त्रस्यानित्यत्वात् । स्वनितम् । ध्वनितम् । लगितम् । म्लेच्छितम् । विरेभितम् । फणितम् । वाहितम् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3058. The following eight words are formed without इट् augment, in the senses given against them:—

1. क्षुब्धः "porridge" or 'a churning stick', 2. स्वान्तः 'the mind', 3. ध्वान्तः darkness', 4. लग्नः 'attached', 5. म्लिष्टः 'indistinct or unintelligible', 6. विरिब्धः 'a note or tone', 7. फाण्टः 'a decoction made without an effort or by an easy process', and 8. बाढः 'excessive'.

The word 'mantha' means 'fried barley mixed with any liquid substance'. It also means 'the churning stick.' 2. Svânta means 'mind, or manas'; 3. Dhvânta means 'darkness' 4. Lagna means 'attachment.' The त of the nishṭhâ is changed to न as an irregularity. 5. Mlishṭham means 'indistinct,' or inarticulate speech. 6. Viribdha means 'tone or sound.' These last two words are derived from √mlechchha and √rebhṛi: the penultimates have been changed to इ anomalously. 7. Phâṇṭam is a decoction made by an easy process. But Mâdhava in his commentary on the following text of the śatapatha Brahmaṇa: (तद् वै नवनीतं भवति घृतं देवानां फाण्टं मनुष्याणाम् ।) says 'phâṇṭam is the first particles of butter produced by churning.' 8. Bâḍha means excessive.

When the words have not the above senses we have 1. क्षुभितं 'disturbed or agitated'. The phrase क्षुब्धो राजा is a metaphorical use of the word and shows the anitya nature of âgama rules (as the इट् âgama) 2. स्वनितः as स्वनितो मृदङ्गः, स्वनितं मनसा ॥ 3. ध्वनितो मृदङ्गः or ध्वनितं मनसा ॥ 4. लगितं, 5. म्लेच्छितं, (=अपभाषितं) 6. विरेभितं from रेभृ 'to sound', or विरिभितं from रिभि ॥ 7. फाणितं ॥ 8. बहितं from √बाहृ 'to strike.'

३०५९ । धृषिशसी वैयात्ये । ७ । २ । १९ ।

एतौ निष्ठायामविनय एवानिटौ स्तः । धृष्टः । विशस्तः । अन्यत्र धर्षितः । विशसितः । भावादिकर्मणोस्तु वैयात्ये धृषिर्नास्ति । अतएव नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः । धृषेरादित्वे फलं चिन्त्यमिति हरदत्तः । माधवस्तु भावादिकर्मणोरवैयात्ये विकल्पमाह । धृष्टम्-धर्षितम् । प्रधृष्टः-प्रधर्षितः ।

3059. The Participial affix does not get इट् augment, after the roots धृष् and शस्, 'bold, impudent and arrogant'.

As धृष्टः विशस्तः ॥ The root धृष् is exhibited in the Dhâtupâṭha as ञिधृषा 'to be impudent' (V. 22), and as it has an indicatory आ, its past participle would be अनिट् by VII. 2. 16. S. 3036 शस् is शसु in the Dhâtupâṭha (I. 763), and as it has an indicatory उ by VII. 2. 56. read with VII. 2. 15, its Nishṭhâ is also Aniṭ. The special mention of these roots here, is for the sake of making a niyama rule: namely, अनिट् only then when meaning 'impudent', and सेट् in other senses: as धर्षितः, विशसितः

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

"धृष् never forms past participle with the force of भाव (Impersonal action) or आदिकर्म (beginning of action), and therefore VII. 2. 17 cannot apply to it. Therefore it is a niyama rule"—thus says the author of the Kâśikâ. Haradatta says "the use of indicatory ञि in ञिधृषा is of doubtful propriety.". But Mâdhava says "that the option is allowed in the Impersonal and Adikarma when it does not mean impudent." Thus धृष्टं or धर्षितम् bhâva and and प्रधृष्टः and प्रधर्षितः (âdikarma) Bhattiji quotes Haradatta and Mâdhava, and says that धृष् forms participles in those senses, when option is allowed as, धृष्टं or धर्षितं, प्रधृष्टः or प्रधर्षितः not meaning 'impudent'.

३०६० । दृढः स्थूलबलयोः । ७ । २ । २० ।

स्थूले बलवति च निपात्यते । 'दृह दृहि वृद्धौ' । क्तस्येडभावः । तस्य ढत्वम् । हस्य लोपः । इदितो नलोपश्च । दृहितः–दृंहितोऽन्यः ।

3060. The irregularly formed Past Participle दृढ means 'stout' and 'strong.'

It is derived from दृंह् with क्त affix. In other senses, the forms are दृंहितम् or दृहितम् ॥ There are two roots one दृह् (I. 769) without nasal, and the other दृंह् (I. 770) with the nasal. दृढ can be derived from any one of these by eliding ह, and the nasal, and changing त to ढ, and not adding the augment इट् ॥

The difference between स्थूल and बल is that a man may be stout or स्थूल without being strong (बलवान्) and *vice versa*. The word बल in the sûtra is equal to बलवत् । The irregularity in the formation of दृढ consists in the absence of इट् and the elision of ह् (and of न्, if the root दृंह be taken): and the change of त into ढ ॥ This irregular elision of ह is for the sake of preventing the application of the rule पूर्वत्रासिद्धम् (VIII. 2. 1). The form could have been obtained in the regular way by the elision of ढ, thus: दृह्+त=दृढ्+त (VIII. 2. 31)=दृढ्+ध=दृढ्+ढ=दृ+ढ (VIII. 3. 13)=दृढ ॥ But then when ढ is elided, the rule पूर्वत्रासिद्धम् will apply, and the forms द्रढिमा, द्रढीयान्, द्रढयति could not be obtained. For ऋ is changed to र by VI. 4. 161 only when it is *laghu* or light, but ढ-lopa being considered asiddha, the ऋ would be heavy as standing before a conjunct consonant. So also the form परिदृढय्याऽगतः could not be obtained : for the णि would not be changed to अय् before ल्यप् when the ऋ is not light or laghu (VI. 4. 56). So also, परिदृढस्यापत्यं=पारिदृढी (the daughter of Paridṛdha) could not be formed. For ऋ being considered guru or heavy, the affix ष्यङ् would have come in the feminine (IV. 1. 78).

३०६१ । प्रभौ परिवृढः । ७ । २ । २१ ।

'वृह वृहि वृद्धौ' । निपातनं प्राग्वत् । परिवृहितः–परिवृंहितोऽन्यः ।

3061. The irregularly formed परिवृढ means 'Lord'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

This is formed, like दृढ, from दृह् or दृंह् ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृहितम् and परिवृंहितम् ॥

The ह is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृढयति, परिवृढय्यगतः ; पारिवृढीकन्या ॥

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कषः । ७ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इयन स्यादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्यात्कष्टं कृच्छ्रमाभीलम्' । कष्टो मोहः । कष्टं शास्त्रम् । दुरवगाहमित्यर्थः । कषितमन्यत् ।

3062. The Participial affix does not take the augment इट् after the root कष्, when the participle means 'difficult' and 'impenetrable'.

The word kashṭa means 'sorrow' and 'its cause'. See Amara Kośa I. 9. 3. As कष्टो मोहः 'delusion is sorrow' *i.e*, cause of sorrow, कष्टं शास्त्रम् 'difficult is the scripture' *i.e.*, difficult of penetration. कष्टोऽग्निः, कष्टं व्याकरणं ततोऽपि कष्टतराणि सामानि ॥ "Difficult is Fire-sacrifice *i.e.*, it is difficult to completely master the ritual connected with the worship of fire; and difficult enough is Grammar, but the Sâmans are worst of all". कष्टानि वनानि 'impervious forests.' कष्टाः पर्वताः ॥ When not having these senses, we have कषितं सुवर्णम् ॥

३०६३ । घुषिरविशब्दने । ७ । २ । २३ ।

घुषिर्निष्ठायामनिट् स्यात् । घुष्टा रज्जुः । 'अविशब्दने' किम् । घुषितं वाक्यम् । शब्देन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः ।

3063. The Participal affix does not take the augment इट्, after the root घुष् in any sense other than that of 'proclaimed.'

As घुष्टा रज्जुः, घुष्टौ पादौ । Why do we say 'not meaning to proclaim'? Observe घुषितं वाक्यमाह 'He uttered definite speech' *i.e.*, he expresses his intention by words विशब्दन=प्रतिज्ञानम् 'assertion, affirmation, agreement'. घुषिर् अविशब्दने is Bhvâdi (I. 683), and घुषिर् विशब्दने is Churâdi (X. 187), both of these are referred to in the sûtra. The prohibition of विशब्दन in the sûtra, indicates by jñâpaka that the णिच् added to the root in the Churâdi class in the sense of विशब्दन is anitya. So the following construction becomes valid:—as महीपालवचः श्रुत्वा जुघुषुः पुष्पमाणवाः "expressed their opinions in words". In fact the Churâdi णिच् will intervene between the root and the affix, and so no use prohibiting इट् । Thus घुष्+णिच्+क्त= घोषितः (S, 3057).

३०६४ । अर्देः संनिविभ्यः । ७ । २ । २४ ।

एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठाया इयन स्यात् । समर्णः । न्यर्णः । व्यर्णः । अर्दितोऽन्य ।

3064. The Participial affix does not take the इट्, after the root अर्द when it is preceded by सं, नि or वि ॥

As समर्णः 'plagued.' न्यर्णः, व्यर्णः ॥ Why 'of अर्द'? Observe समेधितः ॥ Why 'सम्, नि' or वि'? Observe अर्दितः ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३०६५ । अभेश्चाविदूर्ये । ७ । २ । २५ ।

अभ्यर्णम् । नातिदूरमासन्नं वा । अभ्यर्दितमन्यत् ।

3065. The Participial affix does not take the इट्, after अर्द preceded by अभि, when the meaning is that of 'near'.

As अभ्यर्णा सेना, अभ्यर्णं शरत् ॥ Why 'when meaning near'? See अभ्यर्दितो वृषलः शीतेन meaning पीडितः ॥ विदूरं means 'remote,' that which is not remote is अविदूरं 'non-remote,' the state of being non-remote is आविदूर्यम् 'non-remote-ness.' The affix यक् is added irregularly, in spite of the prohibition contained in V. 1. 121.

३०६६ । णेरध्ययने वृत्तम् । ७ । २ । २६ ।

ण्यन्ताद्वृतेः क्तस्येडभावो णिलुक्चाधीयमानेऽर्थे । वृत्तं छन्दश्छात्रेण संपादितम् । अधीतमिति यावत् । अन्यत्र तु वर्तिता रज्जुः ।

3066. The word वृत्त is formed from the causative of वृत्, in the sense of 'studied through or read.'

There is absence of इट् and luk-elision of the causative sign. Thus वृत्तं छन्दश् छात्रेण 'the prosody was finished by the pupil.' वृत्तो गुणो देवदत्तेन 'Devadatta has read or gone through Guna.' (गुणं पाठः पदक्रमसंहिता रूपोऽध्ययनविशेषः) ॥ वृत्तं पारायणं देवदत्तेन ॥ When the sense is not that of 'read', we have वर्त्तितम् as vartitam rajjuh 'the coiled rope' ॥ The root वृत् is intransitive, and becomes Transtive when employed in the Causative. The participle is formed from this Transtive causative verb, otherwise it could not have governed an object as shown above. "The affix क्त is added with a Passive force to वृत्, as we find the author himself using this form in निर्वृत्तम् in sûtras IV. 2. 68, and V. 1. 79; on the analogy of निर्वृत्त the word वृत्तः could also have been formed without this sûtra."

३०६७ । श्रृतं पाके । ६ । १ । २७ ।

श्रातिश्रपयत्योः क्ते शृभावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके । शृतं क्षीरं स्वयमेव विक्लिन्नं पक्वं वेत्यर्थः । क्षीरहविर्भ्यामन्यत्तु श्राणं-श्रपितं वा ।

3067. Optionally शृत is formed in the sense of 'cooked' by the vocalisation of the semivowel of श्रा before the nishṭhâ affix क्त ॥

The word विभाषा is understood here. The roots श्रै 'to cook' of the Bhvadi class, and श्रा 'to cook' of the Adâdi class, and श्रा 'to cook' of the Bhvâdi sub-class Ghatâdi, are meant here. In all these, शृ replaces श्रा, whether causative or not. Thus शृतं क्षीरं, शृतं हविः ॥ This is a vyavasthita vivhâshâ; so that श्रा is invariably changed to शृ when referring to क्षीर and हवि, but not anywhere else. Thus श्राणा यवागूः, श्रपिता यवागूः (VII. 3. 36 and VI. 4. 92). This word does not take double causative, though the sense may require it. As, श्रपितं क्षीरं देवदत्तेन यज्ञदत्तेन "Devadatta through Yajnadatta has caused the milk to be cooked". The श्रा is intransitive. When

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the sense is that of Reflexive, or Causative, there the form स्यूतं is to be used. As घृतं क्षीरं स्वयमेव, घृतं क्षीरं देवदत्तेन ॥

३०६८ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः । ७ । २ । २७ ।

एते णिचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते । पक्षे । दमितः । शमितः । पूरितः । दासितः । स्पाशितः । छादितः । ज्ञपितः ।

3068. The following irregularly formed Participles, from the causative roots, may optionally take इट्, namely दान्त, शान्त, पूर्ण, दस्त, स्पष्ट, छन्न, ज्ञप्त ॥

These words are formed either from the causative base or from the primary roots दम् &c. The other forms are दमितः, शमितः, पूरितः, दासितः, स्पाशितः, छादितः and ज्ञपितः ॥ The words दान्त &c., are formed by the luk-elision of णि (Causative), and not taking the इट् Augment. By VII. 2. 49 ज्ञप् optionally is सेट् and therefore, by VII. 2. 15, its Participle would have been *always* अनिट् hence, this sûtra makes an option.

३०६९ । रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम् । ७ । २ । २८ ।

एभ्यो निष्ठाया इड्वा । रुषितः-रुष्टः । आन्तः-अमितः । तूर्णः-त्वरितः । अस्वादिस्त्वे फलं मन्दम् । संघुष्टः-संघुषितः । आस्वान्तः-आस्वनितः ।

3069. The Participial affix may optionally get इट् augment, after रुष्, अम्, त्वर, संघुष्, and आस्वन् ॥

As. रुष्टः or रुषितः ॥ By VII. 2. 48, the affixes after रुष् are *optionally* सेट्, and therefore by VII. 2. 15, the Nishṭhâ after this verb would have been *always* aniṭ; hence this optional rule. अभ्यान्तः or अभ्यमितः; तूर्णः or त्वरितः ॥ The त्वर् is exhibited in the Dhâtupâṭha as ञित्वरा (I. 812) *i.e.*, with an indicatory long आ, and hence by VII. 2. 16. would have been anit always, this rule makes it optionally aniṭ. So also, संघुष्टौ पादौ, or संघुषितौ पादौ, संघुष्टं, or संघुषितं वाक्यमाह, संघुष्टौ or संघुषितौ दम्यौ ॥ घुष preceeded by सम् will be optionally aniṭ, even when having any sense other than that of 'proclaimed', as this *subsequent* sûtra supersedes VII. 2. 23 so far. So also आस्वान्तः or आस्वनितो देवदत्तः, आस्वान्तम् or आस्वनितं मनः ॥ स्वन् when preceded by आ, though denoting 'mind,' is *optionally* aniṭ, in spite of VII. 2. 18, that rule being superseded so far by this *subsequent* rule.

३०७० । हृषेर्लोमसु । ७ । २ । २९ ।

हृषेर्निष्ठाया इड्वा स्यात् लोमसु विषये । हृष्टं-हृषितं लोम । '* विस्मितप्रतिघातयोश्च *' हृष्टो-हृषितो मैत्रः । विस्मितः प्रतिहतो वेत्यर्थः । अन्यत्र तु । 'हृषु अलीके' उदित्वान्निष्ठायां नेट् । 'हृष तुष्टौ' इट् ।

3070. The Participial affix optionally takes इट्, after हृष when the word लोमन् or its synonym is in construction with it.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As हृष्टानि लोमानि or हृषितानि लोमानि; हृष्टाः केशाः or हृषिताः केशाः; हृष्टं or हृषितं लोमभिः or केशैः। The word लोम means the hair of the body as well as of the head: as in the sentence लोमनखं स्पृष्ट्वा शौचं कर्तव्यम्॥ The sense of हृष in connection with लोम will be that of bristling up, horipillation. Why do we say "in connection with लोम?" Observe हृष्टो (Bhuadi) देवदत्तः 'the deceived Deva Datta' and हृषितो (Divâdi) देवदत्तः 'the delighted Devadatta.

Vârt:—The option is allowed also in the senses of 'astonished' and 'beaten back', as हृष्टो or हृषितो देवदत्तः 'the astonished D'. हृष्टाः हृषिता दन्ताः 'the bent or destroyed teeth'.

हृषु अलीके 'to lie' (I. 741) is exhibited with an indicatory उ in the Dhâtupâṭha, and would have been consequently *always* anit in the Nishṭhâ (VII. 2. 15), because it was optionally anit before ktvâ (VII. 2. 56) hence this rule. हृष् तुष्टौ "to be delighted' (IV. 119) is also included here, this verb is सेट्॥ The option appertains to both these verbs.

३०७१। अपचितश्च। ७। २। ३०।

चायतेर्निपातोऽयं वा। अपचितः-अपचायितः।

3071. And अपचित has also a second form with the augment इ॥

The word अपचित is formed with the preposition अप added to the root चाय् (I. 920) 'to honor, to fear, to see' and चाय् changed irregularly to चि before क्त॥ The other form is अपचायितः, as अपचितो or अपचायितो ऽनेनगुरुः 'the teacher is feared by him'. This example is given when the sense is that of 'fear'; when the word means 'honor', then the participle must govern the genitive case, as required by III. 2. 188.

३०७२। प्यायः पी। ६। १। २८।

पी वा स्यान्निष्ठायाम्। व्यवस्थितविभाषेयम्। तेन स्वाङ्गे नित्यम्। पीनं मुखम्। अन्यत्र प्यानः-पीनः स्वेदः। सोपसर्गस्य न। प्रप्यानः। आङ्पूर्वस्यान्धूधसोः स्यादेव। आपीनोऽन्धुः। आपीनमूधः।

3072. पी is optionally the substitute of the root प्याय् 'to increase' before the Nishṭhâ affixes.

The root ओप्यायी वृद्धौ belongs to the Bhvâdi class. The indicatory ओ shows that the affixes त and तवत् are changed into न and नवत् (VIII. 2. 45). Thus पीनं मुखम्, पीनौ बाहू, पीनमुरः॥ The option here is also a regulated option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution takes place when it refers to a limb (svâṅga) or a portion of body. As पीनं मुखम्। But when it is not a svâṅga word, then प्यानः or पीनः स्वेदः।

Vartika.—The substitution takes place *invariably* when the root is without upasarga, and *never* when it is preceded by an upasarga. Thus प्रप्यानः, आप्यानश्चन्द्रमाः॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vartika.—The substitution, however, must take place when the preposition आङ् precedes the root, and the words अन्धुः and ऊधस् are in composition: as आपीनोन्धु andhu means a "well". आपीनमूधः ॥

३०७३ । ह्लादो निष्ठायाम् । ६ । ४ । ९५ ।

ह्रस्वः स्यात् । प्रह्लन्नः ।

3073. The penultimate of the Causative of ह्लद् (ह्लादि) is shortened before the Participle affixes क्त and क्तवतु ॥

Thus प्रह्लन्नः, प्रह्लन्नवान्, but प्रह्लादयति before non-nishṭhâ. The rule applies also when क्तिन् follows as प्रह्लत्तिः ॥ This is done by splitting up the aphorism into two (1) ह्लादः (2) निष्ठायाम् ॥

३०७४ । द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति । ७ । ४ । ४० ।

एषामिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईत्त्वदद्भावयोरपवादः । दितः । सितः । मा माङ् मेङ् । मितः । स्थितः ।

3074. The short इ is substituted for the final of दो (Div. 40) षो (Div. 39) मा (Ad. 6, Bhu. 1010) and स्था, before an affix beginning with त and having an indicatory क् ॥

This debars the long ई and दद् substitution (S. 3077 and 2462)

As निर्दितः and निर्दितवान्; अवसितः and अवसितवान्, मितः and मितवान्; स्थितः and स्थितवान्, all with क्त and क्तवतु ॥ Why before त? Observe अवदाय ॥ Why before a कित् affix? Observe अवदाता with तृच् ॥

३०७५ । शाच्छोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शितः-शातः । छितः-छातः । व्यवस्थितविभाषात्वाद्व्रतविषये श्यतेर्नित्यम् । संशितं व्रतम् । सम्यक्संपादितमित्यर्थः ॥ संशितो ब्राह्मणः । व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः ।

3075. Short इ is optionally substituted for the final of शा (शो) (Div. 37) and छा (छो) (Div 38) before an affix beginning with त and having an indicatory क ॥

As निशितं or निशातम्, निशितवान् or निशातवान्, अवच्छितं, अवच्छितवान् or अवच्छातं, अवच्छातवान् ॥ The शा *always* takes the इ when it means a vow as संशितो ब्राह्मणः=संशितव्रतः "diligent in the performance of his vows, or who has fully completed his vow'. The rule of this sûtra thus becomes a vyavasthita vibhâsha.

३०७६ । दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

3076 हि is substituted for धा (दधाति) before an affix beginning with त and having an indicatory क ॥

As अभिहितम् । निहितम् so also, हितः, हितवत्, हित ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३०७७ । दो दद्घोः । ७ । ४ । ४६ ।

घुसंज्ञकस्य 'दा' इत्यस्य 'दद्' स्यात्तादौ किति । चर्त्वम् । दत्तः । 'घोः' किम् । दातः । तान्तो वायमादेशः । न चैवं विदत्तमित्यादावुपसर्गस्य 'दस्ति' (३०७९) इति दीर्घापत्तिः । तकारादौ तद्विधानात् । दान्तो वा । धान्तो वा । न च दान्तत्वे निष्ठानत्वं धान्तत्वे 'झषस्तथोः–' (२२८०) इति धत्वं शङ्क्यम् । संनिपातपरिभाषाविरोधात् ।

3077. For दा, when it is a Ghu (I. 1. 20), there is substituted दद् before a कित् affix beginning with त ॥

As दत्तः, दत्तवान्, दत्ति ॥ Why of दा? Observe धीतः, धीतवान् from धेट्, and the long ई is by VI. 4. 66. Why when it is Ghu? Observe दातं बर्हिः from दाप् 'to cut', and अवदातं मुखं from दैप् 'to clense.'

Note.—The substitute is दथ् ending in थ, according to an *Ishti.*

Kârika: —तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्याद्, दान्ते दोषो निष्ठा नत्वम् ।
धान्ते दोषो धत्व प्राप्तिस्, थान्तेऽदोष स्तस्मात् थान्तम् ॥

If the substitute be दत् ending in त्, then it would require the lengthening taught in VI. 3. 124. S. 3079 (N. B. The sûtra दस्ति should be interpreted as 'the vowel of the Preposition is lengthened before a substitute of दा which *ends* in त्' in order to make this objection applicable. That sûtra however is capable of another interpretation). If the substitute be दद् ending in द् then the Nishṭhâ त would be changed to न by VIII. 2 42: as in भिद्+त=भिन्नः ॥ If the substitute be दध् ending in ध्, then by VII. 2. 40 S. 2280, the Nishṭhâ त would be changed to ध ॥ Hence the substitute is दथ् ॥

If however, the sûtra VI. 3. 124, is interpreted as "the vowel of a preposition is lengthened before a substitute of दा which *begins* with त", then the substitute may be दत् also without any harm. Even if the substitute be दद् or दध्, the apprehended न् and ध् substitutions will not take place, on the maxim सन्निपातलक्षणो विधि रनिमित्तं तद्विघातस्य ॥ See VII. 1. 13. S. 204.

३०७८ । अच उपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात्परस्य 'दा' इत्यस्य घोरच स्तः स्यात्तादौ किति । चर्त्वम् । प्रत्तः । अवत्तः ।

अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।
सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेष्यते ॥

चयञ्दाद्यथाप्राप्तम् ।

3078. त is substituted for the final vowel of the ghu root दा before a कित् affix beginning with त, when a Preposition ending in a vowel precedes it.

Thus प्र+दा+त=प्र+द्+त्+क्त=प्र+त्+त्+क्त (द changed to त by S. 121.)

The examples under the present sûtra are प्रत्तं, अवत्तं, नीत्तं परीत्तं ॥ For the lengthening see VI. 3. 124. Why do we say ending in a vowel'?

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Observe निर्दत्तम् दुर्दत्तम् ॥ Why "after an Upsarga only"? Observe दधि दत्तम्, मधु दत्तम् ॥ Why 'the दा called Ghu'? Observe अवगात्तं मुखं form दैप् ॥

The following are exceptions to VII. 4. 47, अवदत्तं, विदत्तं, प्रदत्तं, सुदत्तं, अनुदत्तं and निदत्तं ॥ Or the words अव &c, here are not Upasargas. See I. 4. 57.

Kârikâ:—अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।
सुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति चेष्यते ॥

The word आदिकर्मणि qualifies pradatta only. The word च shows that regular forms अवत्तं, वित्तं, प्रत्तं, &c also are valid.

Obj. The word उपसर्गात् in the sûtra is in the Ablative case, and by I. 1. 67, the substitutes त should replace only the *first* letter of दा, how does it replace the *whole* ?

Ans—The word अचः is to be repeated in the sûtra, one अचः being in the Ablative case and qualifying उपसर्गात्, and the other अचः being in the Genitive case showing the sthânin to be आ, as "after an Upasarga ending in a vowel, त is substituted *for the vowel* of दा". Or the word अस्य may be read into this sûtra from VII. 4. 32. Or उपसर्गात्तः consists of three त्'s, the substitutes being त्त, and being a substitute of more than one letter, it replaces the *whole* of दा (I. 1. 55).

Vârt.—After a Preposition ending in a vowel, त is substituted for the final आ of दा (दो), when इ would have been substituted otherwise for its final by VII. 4. 40. As अवत्तम्, प्रत्तम् जुहोति and नीत्तं, वीत्तं ॥

३०७९ । दस्ति । ६ । ३ । १२४ ।

इगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्याद्दादेशो यस्तकारस्तदादावुत्तरपदे । 'खरि च' (१२१) इति चर्त्वाश्रयात्सिद्धम् । नीत्तम् । सूत्तम् । 'घुमास्था–' (२४६२) इतीत्वम् । धेट् । धीतम् । गीतम् । पीतम् । 'जनसन–' (२५०४) इत्यात्वम् । जातम् । सातम् । खातम् ।

3079. A Preposition ending in इ or उ lengthens its final vowel, before the verb दा, when the latter is changed to त ॥

Thus नीत्तम्, सूत्तम्, वीत्तम्, परीत्तम्, ॥ See VII. 4. 47 S. 3078 for the change of दा to त ॥ But प्रत्तम्, अवत्तम्, where the prepositions do not end in इ or उ ॥ Why do we say 'दा is changed to त'? Observe वितीर्णम् नितीर्णम् ॥ Why do we say ति 'a substitute of दा, beginning with a त'? Observe सुदत्तम्, here दद् is the substitute of दा (VII. 4. 46 S. 3077.)

Obj.—Now the change of द to त takes place by S. 121 (as दा+क्त=द्+त्+क्त S. 3078=त्+त्+त) ; and S. 121 खरिच (VIII. 4. 55. S. 121) being a Tripâdi is asiddha for the purposes of VI. 3. 124 (the present sûtra) ; and so the त substitute of द् should be considered as द and the present sûtra cannot apply.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Ans.—The present sûtra will apply by considering त substitution of इ to be siddha or valid: as was done in VI. 1. 113. S. 163 in the case of र ॥

By VI. 4. 66. S. 2462 the आ of ghu verbs is changed to ई. Thus धेट् (धा) forms its Past Participle धीतम् । By the same rule गा becomes गी as गीतम् ; and पा becomes पी as पीतम् ।

By VI. 4. 42. S. 2504, the roots जन्, सन and खन become जा, सा and खा, as जातम्, सातम् and खातम् ॥

३०८० । अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति । २ । ४ । ३६ ।

ल्यबिति लुप्तसप्तमीकम् । अदो जग्धिः स्याल्ल्यपि तादौ किति च । इकार उच्चारणार्थः । धत्वम् । 'झरो झरि–' (७१) जग्धः । 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच' (३०५३) । प्रकृतः कटं सः । प्रकृतः कटस्तेन । निष्ठायामण्यदर्थे' (३०१४) इति दीर्घः । 'क्षियो दीर्घात्' (३०१५) इति नत्वम् । प्रक्षीणः सः ।

3080. The word जग्धि is the substitute of अद् 'to eat,' when the affix ल्यप् (VII. 1. 37) or an ârdhadhâtuka कित affix beginning with त follows.

प्रजग्ध्य 'Having eaten.' (प्र+अद+ल्यप्=प्र+जग्ध्+य). So also जग्ध 'eaten' (अद+क्त=जग्ध्+त=जग्+घ्+ध=जग्+ध (elided by S. 71.)

The इ in जग्धि is merely for the sake of articulation and is not an anubandha, otherwise there would have been the insertion of the nasal न (नुम्). So also the इ in वचि &c., is merely for the sake of articulation. But अद्+क्त=अन्नः 'food' is an irregularity.

Note.—The employment of ल्यप् in this sûtra indicates the existence of this Paribhâshâ. 'A bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antranga rules.' Because in case this maxim did not exist, the substitution of जग्ध् for अद् before ल्यप् which is taught in this sûtra, would follow already from the word किति (before that which is distinguished by an indicatory क) in this rule, *i.e.*, जग्ध would (by maxim 'that which is bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is antaranga has taken effect') first be substituted for अद् before क्त and ल्यप् afterwards for क्त.

Why do we say 'before affixes beginning with त'? Observe अद्यते 'is eaten.'

Why do we say 'before affixes having an indicatory क'? Observe अत्तव्यम्.

Here we repeat III. 4. 71 S. 3053,

३०८० । क । आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच । ३ । ४ । ७१ ।

3080. A. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus प्रकृतः कटं देवदत्तः here the agent is denoted. प्रकृतः कटो देवदत्तेन; here the object is denoted. प्रकृतम् प्रभुक्त ओदनं देवदत्तेन; here mere action is denoted. Similarly प्रभुक्त ओदनं देवदत्तः (agent); प्रभुक्त ओदनो देवदत्तेन (object); प्रभुक्तं देवदत्तेन (act).

Similarly from √kshi, is derived प्रक्षीणः सः with the force of âdikarma. The short इ is lengthened by VI. 4. 60. S. 3014 and the affix त is changed to न by VIII. 2. 46. S. 3015, But this lengthening of the short इ of क्षि is optional under the following sûtra.

३०८१ । वाक्रोशदैन्ययोः । ६ । ४ । ६१ ।

क्षियो निष्ठायां दीर्घो वा स्यादाक्रोशे दैन्ये च । क्षीणायुर्भव । क्षितायुर्वा । क्षीणोऽयं तपस्वी । क्षितो वा ।

3081. The long is optionally substituted, for the इ of क्षि, before the Past Participle क्त, not having the sense of the Future Passive Participle ण्यत्, when the word means 'imprecation' or 'a miserable plight'.

Thus क्षितायुरेधि or क्षीणायुरेधि 'Be thou short lived.' क्षितकः, क्षितोय तपस्वी, क्षीणोऽयं तपस्वी 'this hermit is miserably lean' ॥ When not meaning the cursing or miserable condition, we have one form only, as क्षीणश्चन्द्रः ॥

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । ८ । ३ । ८९ ।

आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्यात्कौशले गम्ये । निष्णातः शास्त्रेषु । नद्यां स्नातीति नदीष्णः । 'सुपि-' (२९१६) इति कः

3082. The ष् is substituted for the स् of स्ना, after नि and नदी when the word so formed denotes "dexterous."

Thus निष्णातः शास्त्रेषु 'expert in the scriptures?' निष्णातो रज्जुवर्त्तने । नद्यां स्नातीति नदीष्णः 'dexterous in swiming in the river'. This last word is formed by the क added to स्ना preceded by the upapada नदी under sûtra III. 2. 4. S. 2916.

Why do say 'when meaning dexterous'? Observe निस्नातः, नदीस्नातः (नद्यां स्नातः)

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्णातम् । ८ । ३ । ९० ।

प्रतेः स्नातेः षत्वम् । प्रतिष्णातं सूत्रम् । शुद्धमित्यर्थः । अन्यत्र प्रतिस्नातम् ।

3083. The word प्रतिष्णातः is irregularly formed when meaning a sûtra.

Thus प्रतिष्णातः सूत्रम् *i. e.*, शुद्धम् 'pure'. When it has not this meaning we have प्रतिस्नातं = 'bathed'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३०८४ । कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ९१ ।

कपिष्ठलो नाम यस्य कापिष्ठलिः पुत्रः । 'गोत्रे' किम् । कपीनां स्थलं कपिस्थलम् ।

3084. The word कापिष्ठलं is irregularly formed denoting the founder of a gotra of that name.

Thus the son of Kapishṭhala will be कापिष्ठलिः ॥ The word "gotra" here does not mean the grammatical "gotra," but the popular term 'gotra' denoting 'clans,' as described in the list of pravaras. Why do we say "when denoting the founder of a gotra"? Observe कपिस्थलम् 'the land of the monkeys.'

३०८५ । विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । ३ । ९६ ।

एभ्यः स्थलस्य सस्य षः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । शमिष्ठलम् । परिष्ठलम् ।

3085. The ष् is substituted for the स् in स्थल after वि, कु, शमि and परि ॥

Thus विष्ठलम्, कुष्ठलम्, शमिष्ठलम् and परिष्ठलम् ॥ The word वि, कु and परि are compounded under II. 2. 18.; the word शमी forms a genitive by VI. 3 63. In the aphorism the word शमि is shown with a short इ, indicating thereby that when the ई is not shortened, the cerebral change does not take place; as शमीस्थलम्।

३०८६ । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३ । ४ । ७२ ।

एभ्यः कर्तरि क्तः स्याद्भावकर्मणोश्च । गङ्गां गतः । गङ्गां प्राप्तः । ग्लानः सः । लक्ष्मीमाश्लिष्टो हरिः । शेषमधिशयितः । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिदिनमुपोषितः । राममनुजातः । गरुडमारूढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि ।

3086. The affix 'kta' is employed in denoting the agent as well as the act and the object, after verbs implying motion, after intransitive roots, and after the verbs 'ślish' (to embrace), 'śî (to lie down), 'sthâ' (to stand), 'âs' (to sit), 'vas' (to dwell), 'jan' (to produce), 'ruh' (to mount) and 'jṛi' (to grow old).

The phrase 'the act and object' has been added into the sûtra by virtue of the word च ॥ गङ्गागतः 'gone to the Ganges'; गङ्गाप्राप्तः 'reached the Ganges'; ग्लानः सः 'he is fatigued'; लक्ष्मीमाश्लिष्टो हरिः 'Hari embraced Lakshmî; शेषमधिशयितः 'Sat on the serpent' वैकुण्ठमधिष्ठितः 'resided in the Vaikuṇṭha', शिवमुपासितः 'Served Śiva' हरिदिनमुपोषितः 'fasted on the day of Hari'. राममनुजातः 'followed Râma'. गरुडमारूढः 'rode Garudha'. विश्वमनुजीर्णः 'destroyed the universe'.

In addition to the examples given in the text above, we give the following more from the Kâśikâ,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus गतो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta is gone to the village' (agent); देवदत्तेन ग्रामः गतः 'the village was gone to by Devadatta (object); गतं देवदत्तेन 'Devadatta went' (act). The past participle forms from Intransitive verbs, denote the agent and the act only; or in other words, they are used impersonally and in the Active voice, but never in the Passive voice or denoting the object. Thus ग्लानो भवान्, 'you were wearied' (agent), ग्लानं भवता (object); आसितो भवान् 'you sat' (agent), आसितं भवता (object); उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'the guru was embraced by you' (object), उपश्लिष्टम् भवता 'you embraced' (act); उपशयितो गुरुम् भवान् 'you lay near the guru' (agent), उपशयितो गुरुः भवता (object), उपशयितं भवता (act); उपस्थितो गुरुम् भवान् (agent), उपस्थितो गुरुः भवता (object), उपस्थितं भवता (act); उपासितो गुरुम् भवान् (agent), उपासितो गुरुः भवता (object), उपासितं भवता (act); अनुषितो गुरुम्भवान् (agent), अनुषितं भवता (act); अनुजातो माणवको माणविकाम् (agent), अनुजाता माणवकेन माणविका (object), अनुजातं माणवकेन (act); आरूढो वृक्षं भवान् (agent), आरूढो वृक्षो भवता (object), आरूढं भवता (act); अनुजीर्णो वृषलीं देवदत्तः (agent), अनुजीर्णा वृषली देवदत्तेन (object), अनुजीर्णं देवदत्तेन (act). The verbs श्लिष &c., become transitive with certain prepositions or *upasargas*, hence they have been mentioned here. Otherwise there was no necessity of mentioning them separately; as they, being intransitive verbs, when without prepositions, would be included in the word *akarmaka* of the sûtra.

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । ३ । ४ । ७६ ।

एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चाद्यथाप्राप्तम् । ध्रौव्यं स्थैर्यम् ।

मुकुन्दस्यासितमिदमिदं यातं रमापतेः ।
भुक्तमेतदनन्तस्येत्यूचुर्गोप्यो दिदृक्षवः ॥

पक्ष आसेरकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो मुकुन्दः । आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च । रमापतिरिदं यातः । तेनेदं यातम् । भुजेः कर्मणि । अनन्तेनेदं भुक्तम् । कथम् 'भुक्ता ब्राह्मणाः' इति । भुक्तमस्ति एषामिति मत्वर्थीयोऽच् वर्तमान इत्यधिकृत्य ।

3087. The affix 'kta' which is ordained after roots denoting fixedness (to cling to a place), motion and taking, gives the sense of location as well.

The verbs denoting ध्रौव्य or 'persisting in a place' are Intransitive verbs. The *pratyavasâna* means 'eating' also; the force of च in the sûtra is that the affix *kta* expresses other relations also. Thus after verbs denoting 'fixedness' or *dhrauvyârtha* it denotes the *agent*, the *act* and the *location*; after verbs denoting 'taking or eating', it has the sense of *object*, *act* and *location*. Thus आसितो देवदत्तः 'Devadatta sat'; आसितं तेन 'sitting by him (act); इदमेषामासितम् 'this was their seat' (location); यातो देवदत्ता ग्रामम् 'Devadatta went to the village' (active); यातो देवदत्तेन ग्रामः (passive); यातं देवदत्तेन (abstract); इदमेषां यातम् 'this is their place of going'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

(location); भुक्त ओदनो देवदत्तेन (passive); भुक्त ओदनं देवदत्तः (active); देवदत्तेन भुक्तम् (abstract); इदमेषां भुक्तम् (location); कथं भुक्ता ब्राह्मणाः। पीता गावः। The क्त in भुक्ता and पीता has the force of मतुप् (IV. 2. 85) भुक्तमेषामस्ति or पीतमेषामस्ति।

Thus in the following verse are illustrated the various uses of आस &c.

मुकुन्दस्यासितमिद मिदं यातं रमापतेः।
भुक्तमेतदनन्तस्येत्यूचु र्गोप्यो दिदृक्षवः॥

"This is the seat (âsitam) of Mukunda' this is the path (yâtam) trodden by the Lord of Ramâ; this is the food (bhuktam) of Ananta,"—thus spoke the Gopîs desirous of seeing.

The √आस being Intransitive, the affix has the force of the agent and condition. As आसितो मुकुन्दः Mukunda sat. आसितो तेन 'It was sat upon by him.'

After roots denoting 'to go', the force of the affix is 'agent' and 'object.' As रमापतिरिदं यातं and तेनेदं भुक्तम्।

After verbs of 'eating' it denotes the object. As अनन्तेनेदं भुक्तम्। How do you explain the active use in भुक्ता ब्राह्मणाः? It is not Past Participle, but formed by the affix अच् added with the force of Matup, to the noun bhukta: as भुक्तमस्ति एषाम्=भुक्ताः।

The Past Participle has also the force of the Present by the following sûtra, which is read in the sub-section governed by वर्तमाने of III. 2. 123. S. 2151.

३०८८। ञीतः क्तः। ३। २। १८७।

ञिक्ष्विदा। क्ष्विण्णः। ञिइन्धी। इद्धः।

3088. The verbal roots, marked with an indicatory ञि take the affix क्त, in denoting the present time.

The *Nishṭhâ* affix क्त, as a general rule, is a participial affix and denotes past time; and is so ordained by III. 2, 102. The present sûtra thus makes an exception in case of those verbs which are marked with an indicatory ञि in the *Dhâtupâṭha*; as ञिमिदा 'to be affectionately inclined'; मिन्नः (मिद्+क्त=मिद्+त=मिन्+न (VIII. 2. 42) 'being affectionately inclined'. So (ञिक्ष्विदा—क्ष्विण्णः 'sounding inarticulately'; ञिधृषा—धृष्टः 'bold'. (ञिइन्धी—इद्धः)। The anuvritti of वर्तमाने 'in the sense of present', is read into this sûtra from III. 123. S. 2. 2151.

३०८९। मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च। ३। २। १८८।

मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात्। राज्ञां मत इष्टः। नैरिष्यमाण इत्यर्थः। बुद्धः। विदितः। पूजितः। अर्चितः। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। शीलितो रक्षितः क्षान्त आक्रुष्टो जुष्ट इत्यादि।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3089. And after roots denoting inclination, understanding, or respect, the affix क्त is employed with the force of the present

The word मति means 'wish' or 'desire' as it is read along with buddhi and so cannot mean buddhi. बुद्धि means 'knowledge'; and पूजा means 'worship', 'honor' or 'respect.' As राज्ञां मतः,—इष्टः,—बुद्धः,—ज्ञातः,—पूजितः, &c. 'the king wishes, desires, thinks, knows, honors, respects &c'.

The force of the word च is to include other kinds of verbs, not included in the above sûtra. Thus the following participles have their senses confined not to the past time only: शीलितः 'practised,; रक्षितः 'protected'; क्षान्तः 'forbearing' आक्रुष्टः 'censured'; जुष्टः 'pleased'; रुष्टः 'angry'; रुषितः 'angry'; अभिव्याहृतः 'uttered'; हृष्टः 'happy'; तुष्टः 'satisfied'; कान्तः 'favourite'; संयतः 'restrained',; उद्यतः 'ready' कष्ट 'evil, misery' (with a future signification); and अमृतम् 'immortal'. So also :—सुप्तः 'sleeping'; शयितः 'lying down'; आशितः 'eaten'; लिप्तः 'smeared'; तृप्तः 'satisfied'; all these have a present signification.

३०९० । नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

क्लीवत्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् । जल्पितम् । हसितम् ।

3090. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितं 'speech', शयितं 'sleeping'. So also गतं, साहितं &c.

३०९१ । सुयजोर्ङ्वनिप् । ३ । २ । १०३ ।

सुनोतेर्यजेश्च ङ्वनिप्स्याद्भूते । सुत्वा । सुत्वानौ । यज्वा । यज्वानौ ।

3091. The affix ङ्वनिप् comes after the verbs सु 'to press out or extract juice' and यज् 'to sacrifice', with a past signification.

As सु+ङ्वनिप=सुत्+वन् (VI. 1 71)=सुत्वन् 1st. sing. सुत्वा 'who has pressed out or extracted juice'; dual सुत्वानौ । यज्वन्, 1st. sing. यज्वा 'who has sacrificed' d. यज्वानौ । The त् is added by VI. 1. 71. See Rig. Ved. I. 3. 1.

३०९२ । जीर्यतेरतृन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत इत्येव । जरन् । जरन्तौ । जरन्तः । वासरूपन्यायेन निष्ठापि । जीर्णः जीर्णवान् ।

3092. The affix अतृन् comes after the verb जॄ 'to grow old' with the sense of past time.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As जॄ+अतृन्=जर्+अत् (VII. 3. 84)=जरत्, 1st sing. जरन्, dl. जरन्तौ, pl. जरन्तः 'grown old' (VII 1. 70).

By the rule वासरूप (III. 1. 94), the Nishṭhâ affixes also come after this verb. As जीर्णः and जीर्णवान् । जॄ+क्त=जिर्+त (VII. 1. 100 and I 1. 51)= जिर्+न (VIII. 2. 42)=जीर्णः (VIII. 2. 77 and VIII 4. 1) 'grown old'

३०९३ । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

3093. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with a past signification.

As अहं सूर्यमुभयतो ददर्श 'I saw the sun from both sides'; अहं द्यावापृथिवी आततान 'I stretched the heaven and the earth.' Here the words ददर्श and आततान have the force of nishṭhâ See Yaj. Ved. VIII. 9.

Why this separate sûtra, when by aphorism III. 4. 61, in the Chhandas the *luṅ*, *laṅ*, and *liṭ* come in all tenses? That rule is made with regard to two or more verbs when in syntactical relation (धातुसंबन्ध) with each other (III. 4. 1). The present rule is general, and without any such limitations.

३०९४ । लिटः कानज्वा । ३ । २ । १०६ ।

3094. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् ।

As अग्निं चिक्यानः 'he consecrated the fire'; सोमं सुषुवाणः 'he pressed the *soma* juice'. This being an optional affix, sometimes is not employed; as in the examples in the last aphorism.

Why has the word *liṭ* been repeated in the sûtra, when its anuvritti could have been drawn from the last sûtra? The substitute कानच् replaces not only the special लिट् of sûtra III. 2. 105, but the general लिट् which comes after the roots in forming the perfect tense; so that the affix कानच् forms verbal adjectives as well as the perfect tense.

The affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I. 4. 100. तुतुजान (Rig. Ved. I. 3. 6).

३०९५ । क्वसुश्च । ३ । २ । १०७ ।

इह भूतसामान्ये छन्दसि लिट् । तस्य विधीयमानौ क्वसुकानचावपि छन्दसाविति त्रिमुनिमतम् । कवयस्तु बहुलं प्रयुञ्जते । 'तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे' । 'श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते' इत्यादि ।

3095. In the Chhandas the affix क्वसु is optionally the substitute of लिट्.

The force of लिट् here is to denote the past in general. According to the opinion of the Three Sages (Pâṇini, Kâtyâyana and Patanjali) the

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

affixes Kânach and Kvasu which come with the force of लिट् are Vaidika also and not found in the classical literature. But the poets use it diversely. As तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे ॥ श्रेयांसि सर्वाणि अधिजग्मुषस्ते ॥

As जक्षिवस् 1st. sing. जक्षिवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19); पपिवस् 1st. sing. पपिवान् 'drunk'.

Sometimes it does not come, as in the example under sûtra III. 2. 105; अहं सूर्यमुभयतो ददर्श.

The division of this sûtra from the last, in which it could well have been included, is for the sake of the subsequent sûtras, into which the anuvritti of क्वसु only runs.

३०९६। वस्वेकाजाद्घसाम्। ७। २। ६७।

कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानां घसेश्च वसोरिट् नान्येषाम्। एकाच्। आदिवान्। आत् ददिवान्। 'एषाम्' किम्। बभूवान्।

3096. The Participial affix वस् (वसु) gets the augment इट् only then when the reduplicated root before it consists of one syllable, or when it comes after a root ending in long आ, and after घस्॥

Thus monosyllable :—आदिवान्। So also आदिवान्, आशिवान्, पेचिवान् शेकिवान् ॥ In the first two of these, the reduplicate stems आद् and आश् become of one syllable by the coalescence of अ अद् and अ अश् ॥ In पेच् and शेक् the reduplicate is elided and the vowel अ changed to ए, and thus the reduplicate has become of one syllable. Of roots ending in आ we have ददिवान्, ययिवान्, तस्थिवान्, of घस्—जक्षिवान् ॥ This वस् would have taken the augment by the general rule of इट् increment, the present sûtra makes a niyama, so that the roots which are not monosyllabic in the reduplicate form are anit: as बिभिद्वान्, चिच्छिद्वान्, बभूवान्, शिश्रिवान् ॥

३०९७। भाषायां सदवसश्रुवः। ३। २। १०८।

सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिड्वा स्यात् तस्य चनित्यं क्वसुः। 'निषेदुषीमासन-बन्धधीरः'। अध्यूषुषस्तामभवज्जनस्य'। शुश्रुवान्।

3097. In the classical Sanskrit, the affix क्वसु optionally replaces लिट् after the verbs सद्, वस् and श्रु with a past signification.

This being a substitute only, the original affix लिट् also comes after these verbs. As, उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिम् 'Kautsa served Pâṇini.' In the alternative, the proper affixes of the past tense will be employed. As उपासदत् 'he served'; उपासीदत् and उपससाद.

So also अनूषिवान् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपाश्रौषीत्, उपाशृणोत् and अनूवास.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

So also उपशुश्रुवान् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपाश्रौषित् उपाशृणोत् and उपशुश्रुव. So also निषेदुषीम् and अध्यूषुषः from सद् and वस्॥

The affix क्वसु is employed with the force of लुङ् and लङ् also.

३०९८ । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । ३ । २ । १०९ ।

एते निपात्यन्ते । उपपूर्वादिणो भाषायामपि भूत मात्रे लिङ्या तस्य नित्यं क्वसुः । इट् । उपेयिवान्, 'उपेयुषः स्वामपि मूर्तिमग्र्याम्' । उपेयुषी । उपेत्यविवक्षितम् । ईयिवान् । समीयिवान् । नञ्पूर्वादश्नातेः क्वसुरिडभावश्च । 'धृतजयधृतेरनाशुषः,' इति भारविः । अनुपूर्वाद्ब्रुवेः कर्तरि कानच् । वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः।

3098. The forms उपेयिवान्, अनाश्वान्, अनूचान् are irregularly formed.

These forms are thus evolved :—To the verb इ 'to go' with the preposition उप, the affix क्वसु is added: as उप+इ+क्वसु. The root is reduplicated: as उप+ई+इ+क्वसु. The reduplicate is here long ई by VII. 4. 69. This long ई does not coalesce with the short इ by the rules of sandhi; for then the rule by which this ई was introduced would have no scope. Now we add the augment इट् contrary and in opposition to the rule VII. 2 67, and this is the irregularity. As उप+ई+इ+इट्+क्वसु. Then the root इ is replaced by य by sûtra VI. 4. 81. As उप+ई+य्+इट्+क्वसु=उपेयिवस्, 1st. sing. उपेयिवान्. The augment इट् is however dropped in those cases (भ) where वस् is changed into उष्; because the insertion of इट् was itself an exceptional case of limited scope :—for while the general rules VII. 2. 75 &c. ordained it, the special rule of VII 2. 67 prohibited it; and it was by prohibition of this prohibition that इट् was employed before वस्. Therefore in the accusative plural we have उपेयुषः; instrumental sing उपेयुषा &c.

This irregular participle is not limited to the upasarga उप; we find such irregular forms with other upasargas and without them also; thus समीयिवान्, and ईयिवान् as well.

By the anuvṛitti of the word वा read in this aphorism, we have लुङ् &c. in the alternative. As in Aorist उपागात्, Imperfect उपैत्, Perfect उपेयाय ।

The word अनाश्वान् is thus formed :—To the verb अश् 'to enjoy' we add the negative particle अन; apply the affix क्वसु and do not insert the augment इट्; so, we have अन+अश्+क्वसु=अनाश्वस्, 1st. sing. अनाश्वान्. In the alternative we have Aorist नाशीत्, Imperfect नाश्नात् and Perfect नाश.

The word अनूचानः is,this derived :—The affix कानच् is added in expressing the agent to the verb वच् preceded by अनु. In the alternative we have Aorist अन्ववोचत्, Imperfect अन्वब्रवीत् Perfect अनूवाच.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३०९९ । विभाषा गमहनविदविशाम् । ७ । २ । ६८ ।

एभ्यो वसो रिड्वा । जग्मिवान्—जगन्वान् जघ्निवान्—जघन्वान् । विविदिवान्—विविद्वान् । विविशिवान्—विविश्वान् । विशिना साहचर्याद्विन्दतेर्ग्रहणम् । 'वेत्तेस्तु विविद्वान्' । 'नेड्वशिकृति' (२९८१) इतीण्निषेधः । "*दृशेश्च*", ददृशिवान्–ददृश्वान् ।

3099. The affix वस् (क्वसु) optionally takes इट् after गम्, हन्, विद् and विश् ॥

As गम्–जग्मिवान् or जगन्वान् (म changed to न by VIII. 2. 64); हन्–जघ्निवान् or जघन्वान् (VII. 2. 54 and 55) विद्—विविदिवान् or विविद्वान्, विश्–विविशिवान् or विविश्वान् ॥ The root विद् 'to acquire' belongs to the Tudâdi class, as it is read here with the Tudâdi विश् ॥ The root विद् 'to know' (II. 55. IV 62), forms *invariably* विविद्वान् because it is âtmanepadi and cannot take इट् augment before वसु affix. (S. 2981).

Vârt.—The root दृश् should also be enumerated. As ददृशिवान् and ददृश्वान् ॥

३१०० । लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । शबादि । पचन्तं चैत्रं पश्य ।

3100. The affixes शतृ and शानच् are substitutes of लट्, when agreeing with what does not end with the first case affix.

As पचमानं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta who is cooking'; पचता कृतम् or पचमानेन कृतम् 'done by one who is cooking'. पच्+शानच्=पच्+शप्+शानच् (III. 4. 113, III. 1. 68)=पच्+अ+मुक्+आन (VII. 2. 82)=पचमान । So also पच्+शप्+शतृ=पच्+अ+अत्=पचत् as पचन्तं चैत्रं पश्य ॥

Why do we say 'when agreeing with what does not end with first case-affix? Observe देवदत्तः पचति 'Devadatta cooks'.

The affix आन of शानच् &c. takes the augment म by the following.

३१०१ । आने मुक् । ७ । २ । ८२ ।

अदन्तस्याङ्गस्य मुगागमः स्यादाने परे । पचमानं चैत्रं पश्य । लडित्यनुवर्तमाने पुनर्लड्ग्रहणमधिकविधानार्थम् तेन प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि क्वचित् । सन्ब्राह्मणः । "*माङ्याक्रोश इति वाच्यम्*" । 'मा जीवन्यः परावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति' । 'माङि लुङ्' (२२१९) इति माघे । एतद्वचनसामर्थ्याल्लट् ।

3101. Before the Participal ending आन, a verbal stem ending in short अ, gets the augment मुक् ॥

Thus पचमानः । As पचमानं चैत्रं पश्य 'see Chaitra who is cooking.'

Since the term लट् might have have been supplied in III 2. 124 S. 3100 from the last Ashṭâdhyâyî aphorism, III. 2. 123. S. 2151 its double citation is for the sake of larger application of this rule; that is to say, this rule applies sometimes even when the word is in concord with a nominative

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

case. As सन् ब्राह्मणः 'who is a Brâhmaṇa' = अस्ति ब्राह्मणः; so also विद्यते ब्राह्मणः and विद्यमानो 'ब्राह्मणः; जुह्वत् and जुहोति; and अधियानः and अधीते।

Vart.—These affixes are employed after a verb, when the particle माङ् is in composition, and censure or curse is implied. As मा पचन् and मा पचमानः 'may he not cook'; मा जीवन् यः परावज्ञाङ्कः खदग्धोऽपि जीवति 'cursed be he (lit. may he not live) who though smitten by the pain of the contempt of others, still lives'. Some commentators read the anuvṛitti of the word 'option' from sûtra III. 2. 121 into this. That option, however, is a limited option (*vyavasthita-vibhâshâ*) and not of universal application. Whenever a particular form is found as differing from the general form, there it should be understood that the option has been allowed, and not everywhere.

By III. 3. 175 S. 2219 (माङि लुङ्) the aorist replaces all tense affixes when मा is used. This vartika makes an exception to that and the Present is used.

३१०२ । संबोधने च । ३ । २ । १२५ ।

हे पचन् । हे पचमान ।

3102. The affixes शतृ and शानच् are the substitutes of लट् even when agreeing with what ends with a first case-affix, provided that it is in the vocative case.

This aphorism declares when these participles may be employed even in the first case, as हे पचन् or हे पचमान 'O thou who art cooking'.

३१०३ । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः । ३ । २ । १२६ । ।

क्रियायाः परिचायके हेतौ चार्थे वर्तमानाद्धातोर्लटः शतृशानचौ स्तः । शयाना भुञ्जते यवनाः । अर्जयन्वसति । हरिं पश्यन्मुच्यते । हेतुः फलं कारणं च । 'कृत्यचः' (२८३५) । प्रपीयमाणः सोमः ।

3103. The affixes शतृ and शानच् are the substitutes of लट् and come after a verb, in expressing an attendent circumstance or characteristic, and the cause of an action.

The word लक्षण means that by which a thing is recognised or known *i.e.* an attribute; हेतु means both the producer or cause as well as the product and the fruit. Both these words are attributes of the word क्रिया. Of *lakshana*:—as, शयानाः भुञ्जते यवनाः 'the Yavanas take their meals lying down' तिष्ठन्तोऽनुशासति गणकाः। Of *hetu*:—as हरिं पश्यन् मुच्यते 'by (reason of) seeing Hari, he gets liberation; अधीयानो वसति 'for the sake of study he dwells here'. अर्जयन् वसति 'he dwells there in order to acquire wealth."

Why do we say 'when denoting a characteristic or a cause'? Observe पचति 'he cooks'; पठति 'he reads'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Why do we say 'of the action'? Not so when the participle is the characteristic or cause of a substance or a quality. As यः कम्पते सोऽश्वत्थः 'that which is shaking is the Aswattha'; यदुत्प्लवते तल्लघुः 'whatever floats is light'; यन्निषीदति तद्गुरुः 'that which sinks down is heavy'.

Vart.—This participle also defines the agent of an action as, योऽधीयान आस्ते स देवदत्तः 'he is Devadatta who sits studying'.

Vart.—This participle is also used to state a general truth: as शयाना वर्धते दूर्वा 'the Dûrvâ grass grows in a recumbent position'; आसीनं वर्धते बिसं 'a lotus stalk grows in an upright position'. The compound लक्षणहेत्वोः of the sûtra contradicts the rule by which a word of fewer syllables stands first (II. 2. 14). This shows that the rule II. 2. 14. is not universal.

३१०३ । क । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

प्रपीयमाणः सोमः ।

3103. A. The dental न of a Krit-affix is changed to ण, when an alterant preposition precedes it.

Thus with प्र we have प्रपीयमाणः सोमः । See S. 2835.

३१०४ । ईदासः । ७ । २ । ८३ ।

आसः परस्यानस्येत्स्यात् । 'आदेः परस्य' (४४) । आसीनः ।

3104. The long ई is substituted for the आ of आन, after आस् ॥

Thus आसीनो यजते ॥ See I. 1, 54 S. 44 by which the *first* letter of the *second* term after आसः which is exhibited in the Ablative is taken here) The आने which is in the 7th case in the last aphorism should be taken in the 6th case in this.

३१०५ । विदेः शतुर्वसुः । ७ । १ । ३६ ।

वेत्तेः परस्य शतुर्वसुरादेशो वा स्यात् । विदन् । विद्वान् । विदुषी ।

3105. The वसु is substituted for the Present Participle affix शतृ after the root विद् 'to know'.

Thus विद्वस् n. s. विद्वान्, विद्वांसौ, विद्वांसः ॥ The words formed with affixes having an indicatory उ ऋ (उगित्) add a न् in their strong cases (VII. 1. 70), and form their feminine with unaccented ई As, विदुषी । The शतृ is an affix having an indicatory ऋ, therefore, its substitute would also be considered as having an indicatory ऋ, the उ of वसु therefore is not absolutely necessary for the purposes of उगित् operations, वसु is so written, in order that in the sûtra वसोः संप्रसारणं (VI. 4. 131), both क्वसु and वसु should be included. Nor can we object that in the above mentioned sûtra, वसु with one indicatory letter being taken, cannot include an affix like क्वसु having two indicatory letters,—on the maxim एकानुबन्धकग्रहणे न द्व्यनुबन्धकस्य—for if that were so, there was no necessity of उ in वसु ॥ Some read the anuvritti of the word optionally into this: and we have विदन्, विदन्तौ, विदन्तः formed with शतृ (see V. 4. 38).

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१०६ । तौ सत् । ३ । २ । १२७ ।

तौ शतृशानचौ सत्संज्ञौ स्तः ।

3106. These two शतृ and शानच् are called सत्.

These participial affixes get collectively this name ; and as such they are not limited by the conditions enumerated above ; so that they replace not only the affixes of the present tense but sometimes of the Future also (III. 3. 14.), as well as other tenses. Thus ब्राह्मणस्य कुर्वन्, करिष्यन्, कुर्वाणः करिष्यमाणः ।

The word सत् occurs in sûtra III. 3. 14 s. 3107. See below.

३१०७ । लृटः सद्वा । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्यये। उत्तरपदयोः संबोधने लक्षणहेत्वोश्च नित्यम्। करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य। करिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः। करिष्यद्भक्तिः। हे करिष्यन्। अर्जयिष्यन्वसति। प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि क्वचित्। करिष्यतीति करिष्यन्।

3107. The affixes called 'Sat' *i. e.* 'śatri' and 'śânach' are optionally the substitutes of 'Lṛiṭ'.

This option is a regulated option ; that is to say, the affixes शतृ and शानच् replace लृट् under the conditions in which they replace लट् thus by III 2. 124, s. 3100 these affixes will replace लृट् when agreeing with what does not end with the first case-affix. In these cases सत् will *invariably* replace लृट् In other cases it will *optionally* replace लृट्. In these cases they will form what is known as future participles. As करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta about to do'; करिष्यमाणं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta being about to be done'. हे करिष्यन् or हे करिष्यमाण. Besides simple futurity, it denotes intention or purpose, as अर्जयिष्यमाणो वसति 'he dwells intending to earn his livelihood'; करिष्यमाणः शरं शरासनं 'intending to furnish his bows with arrows'. The descendant of करिष्यत् is कारिष्यतः। So also करिष्यद्भक्तिः।

When, however, it agrees with the nominative case, it is optionally employed. As करिष्यन्, करिष्यमाणः, करिष्यति or करिष्यते देवदत्तः 'Devadatta will do'.

The form करिष्यन् is thus evolved. As कृ+लृट्=कृ+स्य+लृट् (III. 1. 33) =कर+इट् +स्य+शतृ=करिष्यत् nom. sing. करिष्यन् । In other words the participial affixes अत् (अन्त) and मान, technically known as शतृ and शानच्, also come after a verb that has taken the personal ending स्य of the Future.

३१०८ । पूङ्यजोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

वर्तमाने । पवमानः । यजमानः ।

3108. The affix शानन् comes after the verbs पू 'to purify' and यज् 'to sacrifice'.

As पवमानः 'purifier (fire or air)'; यजमानः 'sacrificer.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१०९ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् । ३ । २ । १२९ ।

एषु द्योत्येषु कर्तरि चानश् । भोगं भुञ्जानः । कवचं बिभ्राणः । शत्रुं निघ्नानः ।

3109. The affix चानश् comes after a verb, in expressing 'habit', 'standard of age' and 'ability.'

The word ताच्छील्य means 'habit' or 'disposition'; वयः means the condition of body such as 'infancy', 'youth' &c.; शक्ति means 'capacity to do a thing'. As भोगं भुञ्जानः 'habituated to enjoy'; कवचं बिभ्राणः 'wearing an armour (of the age at which armour may be worn)'; शत्रुं निघ्नानः 'able to destroy his foe'. So also, कतीह मुण्डयमानाः, भूषयमाणाः, कवचं पर्यस्यमानाः, शिखण्डं वहमानाः and पचमानाः ।

३११० । इङ्धार्योः शत्रकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० ।

आभ्यां शतृ स्यादकृच्छ्रिणि कर्तरि । अधीयन् । धारयन् । 'अकृच्छ्रिणि' किम् । कृच्छ्रेणाधीते । धारयति ।

3110. The affix शतृ comes after the verbs इङ् 'to go' and धारि 'to hold' in denoting that the agent does the action without trouble.

The word अकृच्छ्र means that which is accomplished by the agent with ease and facility. As अधीयन् पारायणम् 'the facile reading of the Purâna'; धारयन्नुपनिषदम् 'easily mastering the Upanishad'. The root धारि is causative of धृ and means here 'to master'.

Why do we say 'when facility is indicated'? Otherwise कृच्छ्रेणाधीते 'he reads with difficulty'; कृच्छ्रेण धारयति 'he remembers with difficulty'.

३१११ । द्विषोऽमित्रे । ३ । २ । १३१ ।

द्विषन्शत्रुः ।

3111. The affix शतृ comes after the verb द्विष् when the agent indicated means an enemy.

The word अमित्र means 'enemy'. As द्विषन् 'enemy', द्विषन्तौ 'two enemies'. द्विषन्तः 'enemies.'

Why do we say 'when denoting an enemy'? Observe द्वेष्टि भार्या पतिम् 'the wife hates her husband'.

३११२ । सुञो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सर्वे सुन्वन्तः सर्वे यजमानाः सत्रिणः ।

3112. The affix शतृ comes after the verb सु 'to press out juice' when the sense is that of association with a sacrifice.

The word यज्ञसंयोग is an instrumental compound, meaning association or connection (संयोग) with sacrifice. As सु+नु+शतृ (III. 1. 76, III. 4. 113)

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

= सुञ् + अत् (1. 2. 4.) = सुन्वत् (VI. 1, 77), 1st. sing सुन्वन्, 1st. pl. सुन्वन्तः 'the sacrificer'; as in सर्वे सुन्वन्तः 'all are interested in, or partake of, or share in the sacrifice' सर्वे यजमानाः ॥

The word संयोग indicates that the principal sacrificer. *i.e.* the यजमान is meant and not every person who is associated in the performance of a sacrifice in a subordinate capacity; such as याजकाः 'the sacrificing priests'.

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अर्हत् ।

3113. The affix शतृ comes after the verb अर्ह in expressing praise.

As अर्हन्निह भवान्विद्याम् 'thou art worthy of this knowledge here'; अर्हन्निह भवान्पूजाम् 'thou art worthy of honor in this place'.

३११४ । आ क्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु । ३ । २ १३४ ।

क्विपमभिव्याप्य वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु कर्तृषु बोध्याः ।

3114. From this sûtra as far as क्विप् in sûtra III 2. 177 inclusive, the affixes that we shall treat of, are to be understood in the sense of 'agents having such a habit', or 'nature', or 'having skill in such and such action'.

The force of आ in this sûtra is limit inclusive, and includes, क्विप्. also. The term तच्छील means 'the natural inclination towards an action not prompted by a contemplation of its fruit or result'. The term तद्धर्म means 'who enters upon action, not from habit, but thinking that it is his duty'. The term तत्साधुकारि means 'who does the action expressed by the verb in an excellent way'. Illustrations of these will be given under the subsequent aphorisms.

३११५ । तृन् । ३ । २ । १३५ ।

कर्त्ता कटम् ।

3115. The affix तृन् comes after verbs in the sense of 'agents having such a habit &c'.

The न् of तृन् is indicatory, and regulates the accent (VI. 1. 197). As कृ + तृन् = कर्तृ, 1st. sing. कर्ता. This affix denotes *habit* in the following; as, कर्ता कटान् 'who is accustomed to make mats.' *Nature*:—as मुण्डयितारः श्राविष्ठायना भवन्ति वधूमूढाम् 'the family of Srâvishthâyana shave the heads of their widows'; अन्नमपहर्त्तार आह्वरका भवन्ति श्राद्धे सिद्धे 'the Ahvarakas steal away food as soon as Srâddha is accomplished'; उन्नेतारस्तौल्वलायना भवन्ति पुत्रे जाते 'the Taulvalâyanas become elated on the birth of a son'. *Skill*:—as कर्त्ता कटम् 'skilful maker of mats'. गन्ताऽऽखेटम् 'skilful hunter'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vart.—The simple verbs, without upsargas, take the affix तृन्, when the words so formed are names of sacrificial priests. As हु+तृन्=होतृ, 1st. sing. होता 'the *Hotri* priest'; so also पोतृ 'the *Potri* priest'.

Why do we say 'when not taking the upasargas'? Observe उद्गातृ 'the Udgâtri priest'; प्रतिहर्तृ 'the *Pratihartri* priest'. Here the affix is तृच्. Though the form is the same, there is difference however in the accent; *i.e.* तृन places udâtta accent on the first syllable (VI. 1. 197), while तृच् places it on the last (VI. 1. 163).

Vart.—The augment षुक् is added when नी takes the affix तृन्; as नी+षुक्+तृन्=नेष्टृ, 1st. sing. नेष्टा 'Neshtri priest'.

Vart.—When signifying deity, the verb त्विष् takes तृन्; the letter अ is the substitute for the इ of the root; and the affix does not take the intermediate इट् augment; as, त्विष्+तृन्=त्वष्टृ, 1st. sing. त्वष्टा 'Tvashtri'.

Vart.—The root क्षद takes तृन्, when the word to be formed means an officer; as क्षत्तृ 'an attendant, a door keeper'.

Vart—In the Veda, the root क्षद takes तृच्, as क्षत्तृ. The form is the same as the last, but there is difference of accent.

३११६। अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच्। ३। २। १३६।

अलंकरिष्णुः। निराकरिष्णुः। प्रजनिष्णुः। उत्पचिष्णुः। उत्पतिष्णुः। उन्मदिष्णुः। रोचिष्णुः। अपत्रपिष्णुः। वर्तिष्णुः। वर्धिष्णुः। सहिष्णुः। चरिष्णुः।

3116. The affix इष्णुच् comes after the following verbs in the sense of the 'agent having such a habit &c.; viz.— अलंकृ 'to adorn', निराकृ 'to expel', प्रजन् 'to be born', उत्पच् 'to be ripe', उत्पत 'to fly', उन्मद् 'to be mad', रुच् 'to shine अपत्रप् 'to be ashamed', वृत 'to be', वृध् 'to grow' सह् 'to bear' and चर् 'to walk'.

As अलंकरिष्णुः 'decorating', निराकरिष्णुः 'repudiating', प्रजनिष्णुः 'procreative', उत्पचिष्णुः 'apt to ripen', उत्पतिष्णुः 'flying', उन्मदिष्णुः 'mad', रोचिष्णु 'bright', अपत्रपिष्णुः 'bashful', वर्तिष्णुः 'revolving,' वर्धिष्णुः 'growing', 'सहिष्णुः 'patient', चरिष्णुः 'moveable'.

Vart.—The affix इष्णुच् debares by anticipation the affix षुन् of III. 2. 151, after the root अलंकृ though it has the sense of decorating.

३११७। णेश्छन्दसि। ३। २। १३७।

वीरुधः पारयिष्णवः'।

3117. The affix इष्णुच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after a verb that ends in the causative णि.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The Causatives take this affix in the Vedic literature. As दृषद्ं धारयिष्णवः 'who hold the stones'; वीरुधः पारयिष्णवः।

३११८। भुवश्च। ३। २। १३८।

छन्दसीत्येव। भविष्णुः। कथं तर्हि 'जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवम्' इति। निरंकुशाः कवयः। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। भ्राजिष्णुरिति वृत्तिः। एवं क्षयिष्णुः। नैतद्भाष्ये दृष्टम्।

3118. The affix इष्णुच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after the verb भू 'to be' also.

Thus भविष्णुः 'becoming'. How do you explain its use in the classical literature, as in the following जगत्प्रभोर प्रभविष्णु वैष्णवम्। "The Poets are above all rules and free."

The *yoga-vibhâga* or the division of this sûtra from the last, with which it could well have been read, is for the sake of the subsequent sûtras.

The word 'also' indicates the existence of other verbs not included in the above two sûtras; as, भ्राजिष्णुना लोहितचन्दनेन। This example is given in the Kâsika. Also क्षयिष्णुः। This is, however, not found in the Bhâshya.

३११९। ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः। ३। २। १३९।

छन्दसीति निवृत्तम्। गिदयं न तु कित्। तेन स्थ ईत्वं न। ग्लास्नुः। गित्वान्न गुणः। जिष्णुः। स्थास्नुः। चाद्भुवः। 'श्र्युकः किति' (२३८१) इत्यत्र गकारप्रश्लेषान्नेट्। भूष्णुः। '*दंशेश्छन्दस्युपसंख्यानम् *'। दङ्क्ष्णवः पशवः।

3119. The affix ग्स्नु comes after the following verbs in in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz.—ग्ला 'to be weary', जि 'to conquer' and स्था 'to stand', as well as after भू 'to be'.

As, ग्लास्नुः 'languid'; जिष्णुः 'victorious'; स्थास्नुः 'disposed to stand firm, immoveable'; भूष्णुः 'being'.

The anuvritti of the word *Chhandasi* does not extend to this sûtra The indicatory letter of this affix is really ग and not क, and therefore, there is no substitution of long ई for the आ of स्था, which would otherwise have taken place, had the affix been कित् (VI. 4. 66).

In the sûtra I 1. 5. (क्ङिति च) the letter ग is also included; for ग coming before क, is changed by the rules of *sandhi* into क and is not therefore visible. This affix therefore does not cause *gun'*. As जिष्णुः। स्थास्नुः। By the force of च, the rule applies to √भू also.

So also in sûtra VII. 2. 11. S. 2381 (श्र्युकः किति) the augment इट् does not come after the verb श्रु, or a monosylliabic verb ending in a letter of the partyâhâra उक्, when an affix having an indicatory क follows. Here also क includes ग; and therefore in भूष्णु we have no intermediate augment इट्.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vart.—In the Chhandas this affix comes after the verb दंश 'to bite; as दंशवः पशवः 'the beasts that bite'.

३१२० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः । ३ । २ । १४० ।

त्रस्नुः । गृध्नुः । धृष्णुः । क्षिप्नुः ।

3120. The affix क्नु comes after the verbs त्रस् 'to tremble', गृध् 'to be greedy', धृष् 'to be bold' and क्षिप् 'to throw' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As, त्रस्नुः 'trembling'; गृध्नुः 'greedy'; धृष्णुः 'bold'; and क्षिप्नुः 'throwing'.

३१२१ । शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् । ३ । २ । १४१ ।

उकार उच्चारणार्थ इति काशिका । अनुबन्ध इति भाष्यम् । तेन शमिनितरा शमिनीतरेत्यत्र 'उगितश्च'(९८७) इति ह्रस्वविकल्पः । न चैवं शमी शमिनावित्यादौ नुम्प्रसङ्गः । झल्ग्रहणमपकृष्य झलन्तानामेव तद्विधानात् । 'नोदात्तोपदेशस्य-' (२७६३) इति वृद्धिनिषेधः । शमी । तमी । दमी । श्रमी । भ्रमी । क्षमी । क्लमी । प्रमादी । उत्पूर्वान्मदेः अलंकृञादिसूत्रेणेष्णुचि प्राप्ते वासरूपविधिना घिनुणपि । उन्मादी । 'ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति +' इति तु प्रायिकम् ।

3121. The affix घिनुण् comes after the eight verbs beginning with शम 'to be calm', in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The word इति in the aphorism indicates beginning. These eight verbs begin with शम and end with मद in the list of verbs. Of the affix घिनुण् the real affix is इन्, the other letters are servile; the घ is for the sake of substituting guttural for the final palatals; उ is for the sake of euphony according to Kâśikâ, or for the sake of rule VI. 3. 45 according to the Bhâshya; and the letter ण् causes vriddhi (VII. 2. 116): which in the case of roots ending in म is prohibited by the rule VII. 3. 34 S. 2763, the only verb taking vriddhi being मद् ।

As शमिन् 1st. sing. शमी 'calm'; likewise तमी 'desiring'; दमी 'taming' श्रमी 'laborious'; भ्रमी 'whirling', 'moving round'; क्लमी 'fatiguing'; क्षमी 'bearing'; प्रमादी 'mad' and उन्मादी 'mad'. Though by III. 2. 136, S. 3116 the verb उन्मद takes the affix इष्णुच्, it also takes the affix घिनुण् by the rule of वाऽसरूप (III. 1. 94).

All these verbs belong to the *Divâ li* class. After other verbs than these eight, we have other affixes; as असिता.

The उ being an indicatory letter, we have शमनितरा or शमनीतरा । Here there is optional shortening by considering the affix as "ugit" under VI. 3. 45, S. 987. Nor is there any occasion to add नुम् augment in शमी, शमिनौ &c. because नुम् is added to झल् ending words only: the word झल् being drawn into VII. 1. 70 S. 361, from VII. 1. 60 S. 2517, that rule (S. 361) is limited to words ending in a झल् letter. The vriddhi is prohibited by S. 2763.

Paribhâshâ:—"The rule III. 1. 94. S. 2830 by which an *Apavâda*-affix which is not uniform with an *utsarga* affix should supersede the

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

latter only optionally, has no concern with *Apavada* affixes added in the sense of 'having such a habit' *i.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177.

This Paribhâshâ is not of universal application; hence we have two derivatives उन्मदिष्णुः by S. 3. 11. 6, and उन्मादित्र् by the present sûtra.

३१२२। संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च । ३ । २ । १४२ ।

घिनुणस्यात् । संपर्की । अनुरोधी । आयामी । आयासी । परिसारी । संसर्गी । परिदेवी । संज्वारी । परिक्षेपी । परिराटी । परिवादी । परिदाही । परिमोही । दोषी । द्वेषी । द्रोही । दोही । योगी । आक्रीडी । विवेकी । त्यागी । रागी । भागी । अतिचारी । अपचारी । आमोषी । अभ्याघाती ।

3122. The affix घिनुण् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. viz :—सम्पृच्, अनुरुध्, आयम्, आयस्, परिसृ, संसृज्, परिदेव, संज्वर, परिक्षिप्, परिरट्, परिवद्, परिदह्, परिमुह्, दुष्, द्विष्, द्रुह्, दुह्, युज्, आक्रीड्, विविच्, त्यज्, रज्, भज्, अतिचर्, अपचर्, आमुष् and अभ्याहन्.

The root संपृच् is to be taken as belonging to the Rudhâdi class, and not as belonging to the Adâdi, because the vikaraṇa is elided in the latter. The root परिदेवि belongs to the Bhvâdi class, the simple verb being देव 'to sport'. The verb क्षिप् 'to throw' is common both to the Tudâdi and the Divâdi, and both are taken here. युज् 'to concentrate' is Divâdi, and युज् 'to join' is Rudhâdi; both are meant here. The verb रंज् 'to color' has lost its nasal in this sûtra, irregularly.

Thus संपृच्+घिनुण्=संपर्क+इन् (VII. 2. 52)=सम्पर्किन् 1st sing. सम्पर्की 'mixture'; similarly, अनुरोधी 'compliant'; आयामी 'one who restrains'; आयासी one who exerts'; परिसारी 'that which flows round'; संसर्गी 'united'; परिदेवी 'lamenting'; संज्वारी 'greatly heating'; परिक्षेपी 'moving about'; परिराटी 'crying aloud'; परिवादी 'reviling,; परिदाही 'burning'; परिमोही 'beguiling'; दोषी 'guilty'; द्वेषी 'hating'; द्रोही 'quarrelling'; दोही 'milking'; योगी 'uniting or concentrating'; आक्रीडी 'playing'; विवेकी 'discriminating'; त्यागी 'renouncing'; रागी 'yearning after'; भागी 'sharing'; अतिचारी 'transgressing'; अपचारी 'offending'; 'आमोषी a thief; अभ्याघाती 'attacking'.

The. indicatory घ of the affix shows that the final palatal is changed into a corresponding guttural before this affix. (VII. 3. 52 and 54).

३१२३। वौ कषलसकत्थस्रम्भः । ३ । २ । १४३ ।

विकाषी । विलासी । विकत्थी । विस्रम्भी ।

3123. The affix घिनुण् comes after the verbs कष् 'to injure', लस् 'to embrace and sport', कत्थ 'to praise' and स्रम्भ 'to believe', when these are in composition with the preposition वि ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As विकाषी 'injuring; विलासी 'sportive, a sensualist'; विकत्थी 'vaunting'; and विस्रम्भी 'confiding'.

३१२४ । अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

चाद्वी । अपलाषी । विलाषी ।

3124. The affix घिनुण् comes after the verb लष 'to wish' when compounded with the preposition अप and वि।

As अपलाषी 'thristy'; विलाषी. The term वि is to be read into this sûtra by the force of the word 'and'.

३१२५ । प्रे लपसृद्रुमथवदवसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रसारी । प्रद्रावी । प्रमाथी । प्रवादी । प्रवासी ।

3125. The affix घिनुण् comes after the verbs लप्, सृ, द्रु, मथ, वद and वस when compounded with the preposition प्र।

As प्रलापी 'prattling'; प्रसारी 'extending around'; प्रद्रावी 'running away, fugitive'; प्रमाथी 'tormenting'; प्रवादी 'reporting'; प्रवासी 'a traveller'.

The root वस् here is the Bhvâdi वस् meaning 'to dwell' and is not the Adâdi meaning 'to cover', because in the latter the vikarana is elided.

३१२६ । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पञ्चम्यर्थे प्रथमा । एभ्यो वुञ्स्यात् । निन्दकः । हिंसक इत्यादि । ण्वुला सिद्धे वुञ्वचनं ज्ञापकं तच्छीलादिषु वासरूपन्यायेन तृजादयो नेति ।

3126. The affix वुञ् is added to the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c'.—निन्द, हिंस, क्लिश्, खाद, विनाश्, परिक्षिप्, परिरट्, परिवादि, व्याभाष् and असूय ।

In this sûtra the whole phrase ending with असूय has taken the termination of the first case; which, however, has the force of the ablative here.

As निन्द+वुञ् =निन्दकः (VII. 1. 1) 'blaming'; so also हिंसकः 'injuring'; क्लेशकः 'tormenting or troublesome; खादकः 'eating'; विनाशकः 'destroying'; परिक्षेपकः 'surrounding'; परिराटकः 'who cries aloud'; परिवादकः 'a plaintiff; व्याभाषकः 'detracting'; and असूयकः 'detracting'.

The same forms as the above would have been obtained by adding the affix ण्वुल taught in III. 1. 133, as by adding वुञ्: its separate enunciation indicates the existence of the following paribhâsha :—

The rule of III. 1. 94 by which an *apavâda*-affix which is not uniform with *utsarga*-affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *apavâdâ*-affixes added in the sense of 'having such a habit' *i.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177". Therefore the affixes तृच् &c, are not added in the sense of 'having such a habit &c'.

३१२७ । देविक्रुशोश्चोपसर्गे । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । 'उपसर्गे' किम् । देवयिता । क्रोष्टा ।

3127. The affix वुञ् comes after the verbs देवि 'to lament' and क्रुश् 'to cry', when an upasarga is in composition with them.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As आदेवकः 'one who sports or laments'; आक्रोशकः 'vociferous, a reviler'; परिदेवकः 'one who laments'; परिक्रोशकः 'a reviler'.

Why do we say 'when in composition with an *upasarga*'? Observe देविता and क्रोष्टा formed by तृन् (III. 2. 135).

३१२८ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलनार्थाच्छब्दार्थाच्च युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । 'अकर्मकात्' किम् । पठिता विद्याम् ।

The affix युच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. after intransitive verbs denoting 'motion' or 'sound'.

As चल्+युच्=चलनः 'moving' (VII. 1. 1); चोपनः 'creeping'; कम्पनः 'shaking'; शब्दनः 'sounding'; रवणः 'roaring'.

Why do we say 'intransitive'? Observe पठिता विद्याम्.

३१२९ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ ।

अकर्मकाद्युच् स्यात् । वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेतः' किम् । भविता । 'हलादेः' किम् । एधिता । 'अकर्मकात्' किम् । वसिता वस्त्रम् ।

3129. The affix युच् comes in the same sense after such intransitive verbs as are Atmanepadi and begin with a 'consonant and are Anudâttet *i. e.* have a gravely accented vowel as indicatory.

As वर्त्तनः 'being'; वर्द्धनः 'growing'.

Why do we say 'Anudâttet'? Observe भविता.

Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe एधिता, which though Atmanepadi, takes तृन्.

Why after 'Intransitive'?. This rule will not apply if the root is transitive; as वसिता वस्त्रं ।

३१३० । जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० ।

'जु' इति सौत्रो धातुर्गतौ वेगे च । जवनः । चङ्क्रमणः । दन्द्रमणः । सरणः । पूर्वेण सिद्धे पदग्रहणं 'लषपतपद–' (३१३३) इत्युकञा बाधा मा भूदिति । तेन ताच्छीलिकेषु परस्परं वासरूपविधिर्नास्तीति । तेनालंकृञस्तृन्न ।

3130. The affix युच् comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit *&c*', viz:— जु, चंक्रम्य, दन्द्रम्य, सृ, गृध, ज्वल, शुच, लष, पत and पद.

The verb जु is not to be found in the Dhâtupâtha, but is taught in the aphorisms and is hence called a *sautra dhâtu*. It means 'to go', 'to be quick'. As जु+युच्=जो+अन (VII. 1. 1. and VII. 3. 84)=जवनः (VI. 1. 78, II. 3. 46) 'a courser, a swift horse'. चंक्रम्य+युच्=चंक्रम्+अन (II. 4. 74)= चंक्रमणः 'moving about'; so also दंद्रमणः 'wandering'; सरणः 'flowing'; गर्द्धनः 'greedy'; ज्वलनः 'burning'; शोचनः 'grieving'; लषणः 'desiring'; पतनः 'falling', पदनः 'moving'.

The enumeration of the word पद in the above, indicates that this sûtra applies to the transitive verbs; otherwise the sûtra III. 2. 148 would

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

have been sufficient, as पद is a चलनार्थ verb. Moreover the affix ukañ of III. 1. 154, S. 3134 will not now debar this युच् after पद, otherwise it would have. Others say that the inclusion of पद् in this aphorism indicates the existence of the *paribhâshâ* already given under sûtra III. 2. 141 *i.e.* the rule of III. 1. 94 has no concern with affixes added in the sense of 'having such a habit &c'. The affix इष्णुच् which by III 2. 136 is added to अलंकृञ्, supersedes, therefore, not merely the addition of तृन् to अलंकृञ् (III. 2. 135), but also the addition of ण्वुल् to the same. If a *tâchchhilika apavâda* were to supersede only an *atâchchhilika utsarga*, it would have been superfluous for Pâṇini to teach in this sûsra the addition of युच् to पद्, because in that case the addition of उकञ् to पद् by III. 2. 154 would not have debarred the addition of युच् to पद् by III. 2. 149. The repetition is for the sake of *jnâpana* therefore, and it indicates the existence of the above-mentioned maxim. The *jnâpana* is not, however, of universal application; for sometimes both affixes are applied concurrently; as गन्ता खेट विकत्थनः ।

३१३१ क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ ।

क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ।

3131. And after the verbs having the sense of क्रुध् 'to be angry' and मण्ड 'to adorn', the affix युच् is employed.

As क्रोधनः 'wrathful'; रोषणः 'irascible,; मण्डनः 'adorning'; भूषणः 'ornament'. But not so after the verb अलंकृ to which sûtra III. 2. 136 applies.

३१३२ । न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्युज्न स्यात् । क्नूयिता । क्ष्मायिता ।

3132. The affix युच् is not employed after those verbs which end in the letter य.

This debars III. 2. 149. As क्नूयिता 'making creaking sound'; क्ष्मायिता 'trembling'. In these cases the affix तृन् is employed (III. 2 135).

३१३३ । सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

युज्न स्यात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । 'नमिकम्पि–' (३१४७) इति रेण युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति '+ ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति +' इति प्रायिकमिति । तेन कम्रा कमना युवतिः । कम्रा कम्पना शाखा । यदि सूदेर्युज्न कथं मधुसूदनः । नन्द्यादिः ।

3133. The affix युच्, does not come after the verbs सूद् 'to strike', दीप् 'to shine' and दीक्ष् 'to initiate'.

These three verbs are *anudâttet*, and by sûtra III. 2. 149, would have taken युच् । The present sûtra prohibits that. Therefore, they take तृन्. As, सूदितृ 1st sing सूदिता 'one who strikes'; 'दीपितृ one who shines'; दीक्षितृ 'one who initiates'.

Now, it might be objected—"We find that sûtra III. 2. 167 specifically enjoins the affix र after दीप्; this apavâda rule will therefore, supersede the general rule; where is then the necessity of the present

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

rule? If you say that the affix युच् is also obtained by the rule of non-uniformity (III. 1. 94), we reply that the Paribhâshâ given under sûtra 3121 will prevent that." This objection is answered by saying that the above-mentioned Paribhâshâ is not of universal application; there are exceptions to it, as कम्रा युवतिः and कमना युवतिः 'a young girl' which are both valid forms derived by adding र and युच् to the verb कम्. So also कम्प्रा and कम्पना शाखा 'a shaking branch.'

If we prohibit युच् after the root सूद्, how do we get the forms मधुसूदन and रिपुसूदन? This objection may be answered in three ways: (1) the present is *anitya* rule, not of universal application, which can be inferred from finding this sûtra separated from the last (yogavibhâga), when it was easier to make them one, (2) the words मधुसूदन &c, belong to the नन्द्यादि class (III. 1. 134) taking the affix ल्यु or (3) they are formed by III. 3. 113 by the affix ल्युट्.

३१३४ । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् । ३ । २ । १५४ ।

लाषुकः । पातुक इत्यादि ।

3134. The affix उकञ् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c':—लष्, पत्, पद्, स्था, भू, वृष्, हन्, कम्, गम् and शॄ ।

As अपलाषुकं वृषलसंगतं, प्रपातुका गर्भा भवन्ति, उपपादुकं सत्त्वं उपस्थायुका एनं पशवो भवन्ति 'प्रभावुकमन्नं भवति, प्रवर्षुकाः पर्जन्याः, आघातुकं कापालिकस्य शूलम्, कामुका एनं स्त्रियो भवन्ति, आगामुकं वाराणसीं रक्ष आहुः, किंशारुकं तीक्ष्णमाहुः । The य is added after स्था in उपस्थायुक by VII. 3. 33. The हन् is changed into घात् by VII 3. 32 and 54.

३१३५ । जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः षाकन् । ३ । २ । १५५ ।

जल्पाकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः । वराकी ।

3135. The affix षाकन् comes, in the sense of the 'agent having such a habit &c', after the following verbs:—जल्प्, भिक्ष्, कुट्ट, लुण्ट and वृ ।

The ष is indicatory showing that the feminines of the words so formed take the affix ङीष् *i.e.* long ई (IV. 1. 41.) As जल्पाकः 'talkative'; भिक्षाकः 'a beggar'; कुट्टाकः 'who or what cuts'; लुण्टाकः 'a thief or robber'; वराकः 'low, miserable'. In the feminine जल्पाकी, वराकी &c.

३१३६ । प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ ।

प्रजवी । प्रजविनौ । प्रजविनः ।

3136. The affix इनि comes in the sense of 'the agent having such a habit etc', after the verb प्रजु 'to hasten forward.'

As प्रजविन्, sing. प्रजवी 'an express, courier', dual प्रजविनौ, pl. प्रजविनः ॥

३१३७ । जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ ।

जयी । दरी । क्षयी । विश्रयी । अत्ययी । वमी । अव्यथी । अभ्यमी । परिभवी । प्रसवी ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3137. The affix इनि comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs जि 'to conquer', दृ 'to respect', क्षि 'to waste, to dwell, to go', विश्रि 'to shelter', इ 'to go', वम् 'to vomit', अव्यथ 'not to give pain', अभ्यम 'to injure', परिभू 'to humiliate' and प्रसू 'to beget'.

As जयिन् 1st. sing. जयी 'conquering'; similarly, दरी 'respecting'; क्षयी 'wasting'; विश्रयी 'wasting', अत्ययी 'exceeding'; वमी 'vomiting'; अव्यथी 'free from pain'; अभ्यमी 'not injuring'; परिभवी 'humiliating' and प्रसवी procreating'..

३१३८ । स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् । ३ । २ । १५८

आद्यास्त्रयश्चुरादावदन्ताः । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तत्पूर्वा द्रा । तदो नान्तत्वं निपात्यते । तन्द्रालुः । '* शीङो वाच्यः *' । शयालुः ।

3138. The affix आलुच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the following words:—स्पृह 'to desire', गृह 'to seize', पत 'to fall', दय 'to give, to go, to protect', निद्रा 'to sleep', तन्द्रा 'to be tired' and श्रद्धा to venerate'.

The first three verbs belong to the Churâdi class and end in short अ and take णिच् without guṇa or vriddhi.

As, स्पृहयालुः 'disposed to be desirous of; गृहयालु 'disposed to catch hold of or seize'; पतयालुः 'tending or prone to fall'; दयालुः 'compassionate'; निद्रालुः 'disposed to sleep'. The word निद्रा is formed by adding the preposition नि to the verb द्रा 'to go crookedly'; तन्द्रालुः 'slothful'; तन्द्रा is formed by adding तद् to द्रा, and then irregularly changing the द् into न्. श्रद्धालुः 'full of faith'. The term श्रद्धा is formed by adding श्रत् to the verb डुधाञ् 'to hold'. See VI. 4. 55 for adding श्रत्।

Vart.—The affix आलुच् comes also after the root शीङ् 'to lie down'; as शयालुः 'disposed to lie down'.

३१३९ । दाधेट्सिशदसदो रुः । ३ । २ । १५९ ।

दारुः । धारुः । सेरुः । शद्रुः । सद्रुः ।

3139. The affix रु comes after the verbs दा 'to give', धेट् 'to suck', सि 'to bind', शद 'to fall' and सद 'to sit'.

As, दारुः 'a munificent man'; धारुर्वत्सो मातरम् 'a sucking child of the mother'. The genitive case is here prohibited by II. 3. 69, the रु being taken as equivalent to उ. As सेरुः 'binding'; शद्रुः 'falling'; and सद्रुः 'resting'.

३१४० । सृघस्यदः क्मरच् । ३ । २ । १६० ।

सृमरः । घस्मरः । अद्मरः ।

3140. The affix क्मरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes after the verbs सृ 'to flow', घसि 'to eat', and अद 'to eat'.

As सृमरः 'going, a kind of deer'; घस्मरः 'gluttonous'; अद्मरः 'voracious'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१४१ । भञ्जभासमिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः । भासुरः । मेदुरः ।

3141. The affix घुरच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c.', after the verbs भञ्ज् 'to break', भास् 'to shine', and मिद 'to be fat.'

As भंज्+घुरच्=भंग्+उर (VII. 3. 52)=भंगुरः 'brittle'; the palatal being changed into guttural because of the indicatory घ. So also मेदुरः पशुः 'a fat beast'; भासुरं ज्योतिः 'splendid light'.

After the verb भञ्ज् this affix gives a reflexive signification—that which naturally breaks of itself.

३१४२ । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः । भिदुरम् । छिदुरम् ।

3142. The affix कुरच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs विद् 'to know', भिद् 'to divide' and छिद् 'to pierce'.

As विदुरः पण्डितः 'a knowing Pandit': भिदुरं काष्ठम् 'a splitting or fragile wood'; छिदुरा रज्जुः 'a cutting or breaking rope'. The affix is employed in a reflexive sense after the verbs भिद and छिद.

Note.—The affix कुरच् comes after the verb व्यध 'to kill'; and there is vocalisation of the semivowel; as विधुरः ।

३१४३ । इण्नशजिसर्तिभ्यः क्वरप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सृत्वरः ।

3143. The affix क्वरप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs इ 'to go', नश् 'to destroy', जि 'to conquer', and सृ 'to flow.'

The प् is indicatory employed in order to introduce the augment तुक् between the verb and the affix (VI. 1. 71). Thus इ+क्वरप्=इ+त्+वर=इत्वरः, fem. इत्वरी a traveller'; नश्वरः, fem. नश्वरी 'transitory.' जित्वरः, 'victorious', fem. जित्वरी; सृत्वरः fem. सृत्वरी 'going, a river'.

Though the affix begins with a letter of वश् *pratyâhâra*, and ought to have taken the intermediate इट् (VII. 2. 35) yet it is prohibited by VII. 2. 8.

३१४४ । गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गमेरनुनासिकलोपोऽपि निपात्यते । गत्वरी ।

3144. And the word गत्वर is irregularly formed.

The word गत्वर is formed by eliding the म् of गम् and adding the affix क्वरप्. As गत्वरः, fem. गत्वरी 'locomotive, transient'.

३१४५ । जागरूकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्तेरूकः स्यात् । जागरूकः ।

3145. The affix ऊक comes after the verb जागृ 'to be awake', in the sense of 'the agent having such a habit.'

As जागरूकः 'wakeful',

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१४६ । यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

एभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् । दशामिति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः । जञ्जपूकः । दन्दशूकः ।

3146. The affix ऊक comes in the sense of 'the agent having such a habit &c'. after the verbs यज्, जप् and दंश् when they end in the affix यङ्.

The intensives of these verbs take ऊक. As यायजूकः 'a performer of frequent sacrifices'; जंजपूकः 'a mutterer of prayers repeatedly; दन्दशूकः a snake (what bites frequently)'. The nasal is inserted by VII. 4. 86. S. 2658. The root दंश् (Bhvâdi) is shown in the sûtra without its nasal, in anticipation of its losing it before the affix by VI. 4. 24. S. 415.

३१४७ । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ ।

नम्रः । कम्प्रः । स्मेरः । जसिर्नञ्पूर्वः क्रियासातत्ये वर्तते । अजस्रं संततमित्यर्थः । कम्रः । हिंस्रः । दीप्रः ।

3147. The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c' after the verbs नम 'to bow', कम्प् 'to shake', स्मि 'to smile', अजस् 'not to cease', कम 'to desire', हिंस 'to injure', and दीप 'to shine'.

Thus, नम्रं काष्ठं 'soft wood'; कम्प्रा शाखा 'shaking branch'; स्मेरं मुखं 'smiling face'; अजस्रं जुहोति 'he sacrifices perpetually'; कम्रा युवती 'a beautiful maiden'; हिंस्रं रक्षः 'the injuring Râkshas'; दीप्रं काष्ठं 'brilliant wood.'

The word अजस्रं is an adverb, and is derived from the root जस् 'to set free', with the negative particle अ, and the affix र; as अ+जस्+र=अजस्रं।

३१४८ । सनाशंसभिक्ष उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिक्षुः ।

3148. The affix उ comes after roots that have taken the affix सन् and after the verbs आशंस् 'to wish' and भिक्ष् 'to beg' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The term सन् in the aphorism means Desideratives in the affix सन्, and not the verb सन्, because the verb सन् is never seen with this affix.

As, चिकीर्षुः 'desirous of doing'; जिहीर्षुः desirous of taking'; आशंसुः 'desirous'; भिक्षुः 'a beggar'.

The verb आशंस् with the upasarga आ is the verb शंसि 'to desire' and not the verb शंसि 'to praise'.

३१४९ । विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेर्नुम् इषेश्छत्वं च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

3149 The words विन्दु and इच्छु are irregularly formed by the addition of the affix उ, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

To the verb विदि we add the augment नुम् and then the affix उ; as, विद्+नुम+उ=विन्दुः (I. 1. 47)=वेदनशीलः 'intelligent'; so of इष् 'to wish', the ष is replaced by छ, and we have इच्छुः=एषणशीलः 'desirous'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१५० । क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १७० ।

'देवाञ्जिगाति सुम्नयुः' ।

3150. The affix उ comes in the Chhandas, after the roots that have taken the Denominative affix क्य in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The term क्य includes the three affixes क्यच्, क्यङ् and क्यष् (see sûtras III. 1. 8. 11, 13, &c). As मित्रयुः, संस्वेदयुः, सुम्नयुः (Rig. Ved. I. 3. 4). As देवाञ् जिगाति सुम्नयुः ।

In the modern Sanskrit इच् will be employed. As मित्रीयिता,. By sûtra VII. 4. 33, the long ई replaces the final अ, when क्यच् follows; as पुत्र+क्यच् =पुत्री+य=पुत्रीय. Why then in the case of मित्रयुः there is not the substitution of long ई for the अ of मित्र? Because the rule VII. 4. 33 is set aside by VII. 4. 35 which declares that in the Chhandas the long ई is not substituted for the अ ।

३१५१ । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ ।

आदन्तादृदन्तादृवर्णान्ताद्गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिड्वत् । पपिः सोमम् । ददिर्गाः । बभ्रिर्वज्रम् । जग्मिर्युवा । 'जघ्निर्वृत्रममित्रियम्' । जज्ञिः । '* भाषायां धाञ्कृसृजनिगमिनमिभ्यः *' । दधिः । चक्रिः । सस्रिः । जग्मिः । जज्ञिः । नेमिः । '* सासहिवावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानम् *' । यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ।

3151. In the Chhandas, the affixes कि and किन् in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long आ, or short or long ऋ, and after the verbs गम् 'to go', हन् 'to kill', and जन् 'to be produced', and these affixes operate like लिट् causing reduplication of the root.

The ॠ after आ is either for the sake of euphony, or for the sake of precision. Had it been ऋ, then by the rule of तपर (I. 1. 70) short ऋ would only be included and not long ॠ. But the present rule is applicable to long ॠ as well.

Thus पा+कि=पपिः 'drinking'; as पपिः सोमं 'drinking the soma-juice'; ददिर्गाः 'giving cows' (Rig. Ved. VI. 23. 4). मित्रावरुणौ ततुरिः (Rig. Ved. IV. 39. 2, VI. 68. 7). दूरे ह्यध्वा जगुरिः (Rig. Ved. X. 108. 1). गम्+किन्=जग्मिः 'being in constant motion, wind,'; जग्मिर्युवा (Rig. Ved. II. 23. 11), हन्+किन् =जघ्निः 'killing, a weapon offensive'; जघ्निर्वृत्रम् (Rig. Ved. IX. 61. 2); जन्+ किन्=जज्ञिः as जज्ञिर्बीजम् (T. S. VII. 20. 1). So also बभ्रिर्वज्रम् ।

The letter क् in these affixes is indicatory. It might be said 'it is superfluous to make these affixes कित्, because these being treated like लिट् will be कित् by rule I. 2. 5'. True, they would be कित् by the rule I. 2. 5, but then the rule VII. 4. 11. (when *lit* follows, *guna* is the substitute of the verb ऋच्छ and of those that end in the long ॠ) would also have applied to these affixes, and would have caused *guṇa*. It is to prevent this *guṇa* of the letter ॠ that we have annexed an indicatory क to these affixes.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vart.—The affixes कि and किन् are of universal application in the Chhandas, and are not confined to the verbs enumerated in the sûtra, as we see them in यज् &c.; as येजिः (Yaj. Ved XII. 105); नेमिः (Rig. Ved. II. 5. 3).

Vart.—The affixes कि and किन् come after the roots घस्, कृ, गृ, जनि, गमि, and नमि in the classical literature also; as, दधिः, चक्रिः, पप्रिः, जज्ञिः, जग्मिः, नेमिः।

Vart.—The affixes कि and किन् come after the Intensive (यङन्त) roots of सह्, वह्, चल्, and पत्. As, सासहिः, वावहिः, चाचलिः, पापतिः (VII. 4. 83).

३१५२ । स्वपितृषोर्नजिङ् । ३ । २ । १७२ ।

स्वप्नक् । तृष्णक् । तृष्णजौ । तृष्णजः । 'धृषेश्च' इति वाच्यमिति काशिकादौ । धृष्णक् ।

3152. The affix नजिङ् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c', after the verbs स्वप् 'to sleep' and तृष 'to be thirsty'.

As स्वप्+नजिङ्=स्वप्नज् 1st. sing. स्वप्नक् 'sleeping, drowsy'; तृष्णज् 1st. sing. तृष्णक् covetous, thirsty'.

Vart.—So also after the verb धृष् 'to insult, be bold'; as, धृष्णज् 1st. sing. धृष्णक् 'bold, impudent'. (This vârtika is found in Kâsikâ).

३१५३ । शॄवन्द्योरारुः । ३ । २ । १७३ ।

शरारुः । वन्दारुः ।

3153. The affix आरु comes in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs शॄ 'to injure' and वन्द 'to praise', 'to salute'.

As शरारुः 'noxious, a mischievous animal'; वन्दारुः 'praising, a bard'.

३१५४ । भियः क्रुक्लुकनौ । ३ । २ । १७४ ।

भीरुः । भीलुकः । '* क्रुकन्नपि वाच्यः *' । भीरुकः ।

3154. The affix क्रु and क्लुकन come in the sense of 'the agent having such a habit' after the verb भी 'to fear'.

As, भीरुः 'fearful, timid'; भीलुकः 'timorous, a bear, a tiger, a jackal'.

Vart.—The affix क्रुकन् should also be stated; as भीरुकः ।

३१५५ । स्थेशभासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १७५ ।

स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ।

3155. The affix वरच comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs स्था 'to stand', ईश 'to rule', भास् 'to shine', पिस् 'to go' and कस 'to go.'

As स्थावरः 'immoveable'; ईश्वरः 'ruler, God'; भास्वरः' luminous.' पेस्वरः 'going, destructive'; विकस्वरः 'opening, expanding'.

३१५६ । यश्च यङः । ३ । २ । १७६ ।

यातेर्यङन्ताद्वरच्स्यात् । 'अतो लोपः' (२३०८) । तस्य 'अचः परस्मिन्–' (५०) इति स्थानिवद्भावे प्राप्ते पदस्य चरमावयवे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत् । तस्य यलोपं प्रति स्थानिवद्भावनिषेधात् 'लोपो व्योः–' (८७३) इति यलोपः । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वमाश्रित्यातो लोपे प्राप्ते 'वरे लुप्तं न स्थानिवत्' ॥ यायावरः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3156. The affix वरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c' comes after the verb या when it ends with the affix यङ्.

With the affix यङ्, the intensives of verbs are formed ; as यायावरः 'a vagrant, an ascetic'. See sûtra I. 1. 58.

Thus या+यङ्+वरच्। Now applies VI. 4. 48. S. 2308, requiring the elision of the अ of the य of यङ्। Thus या+य्+o+वर॥ This elided अ caused by a subsequent rule would have been sthânivat by I. 1. 57 S. 50. But it is not sthânivat for the purposes of the rules relating to the final member of a pada, or for doubling &c. See I. 1. 58. S. 51. Now VI. 1. 66. S. 873 requires the elision of य् before वर। But if the elided अ be sthânivat, then it would intervene, and य् could not be said to be followed by व् and so there would be no elision of य्। But I 1. 58. S. 51 declares that for the purposes of य् elision the vowel substitute is not sthânivat. Thus यायाय्+o+वर=याया+o+o+वर। Now the आ of या requires to be elided, if the elided अ be sthânivat. But this is prevented by the same rule (I. 1. 58. S. 51) with regard to वर विधिः।

Note.—To understand this sthânivat question properly, we give the following quotation from the Ashtâdhâyî I. 1. 58. S. 51.

Thus from the intensive verb यायाय we have यायावरः 'a vagrant.' It is formed in this wise यायाय+वर (III. 2. 176)=यायाय्+o+वर (VI. 4. 48). Here the अ of य has been dropped and replaced by lopa, on account of its being followed by the ârdhadhâtuka affix वरच्. The next step is to drop the य् by rule VI. 1. 66, which declares that the letters व् and य् are dropped before affixes beginning with any consonant except य् *i.e.*, beginning with consonants of वल् pratyâhâra. Now if the lopa substitute be considered as sthânivat to अ, then the affix वरच् is not an affix having an initial consonant and the rule, which requires the dropping of य्, would not apply. The sûtra I. 1. 58. however provides for this by not making it sthânivat.

Thus याया+ o +वर. Now there is a rule (VI. 4 64) which declares that the final long आ of a base is dropped before ârdhadhâtuka affixes having an initial vowel. Here therefore, if the âdeśa 'lopa,' which replaced the vowel अ, be considered as sthânivat, by I. 1. 57. S. 50 and वर be considered as an affix having a latent initial vowel, then the आ of याया requires to be dropped. But this sûtra prevents this and we have the form यायावर ; as अप्सु यायावरः प्रवपेत पिण्डान् ॥

३१५७ । भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् । ३ । २ । १७७ ।

विभ्राट् । भाः । भासौ । धूः । धुरौ । विद्युत् । ऊर्क् । पूः । पुरौ । दृशिग्रहणस्यापकर्षाज्ज-वतेर्दीर्घः । जूः । जुवौ । जुवः । ग्रावशब्दस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते । ततः क्विप् । ग्रावस्तुत् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3157. The affix क्विप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs भ्राज् 'to shine' भास 'to shine' धुर्व 'to injure', द्युत 'to shine', ऊर्ज 'to be strong', पॄ 'to fill', जु 'to move rapidly' and स्तु 'to praise', when it is preceded by the word ग्रावन् 'a stone'.

Thus, विभ्राज् 1st. sing. विभ्राड् 'splendid'; भास् 1st. sing. भाः 'light' d; भासौ ॥; धुर्व्+क्विप्=धुर् (VI. 4. 21), 1st. sing. धूः 'who injures' d. धुरौ। विद्युत 'lightning'; ऊर्ज 1st. sing. ऊर्क् 'strength'; पुर् 1st. sing. पूः 'what fills; पुरौ; जूः 'swift'. In the case of जु, a long vowel is the substitute of जु by applying the next sûtra, where the word दृश्यते shows that the rules, of legthening &c., apply also. Thus S. जूः। d. जुवौ। pl. जुवः। See vârtika under that sûtra. ग्रावस्तुत (VI. 1. 71) 'a priest (VII. 2. 92). The compounding of the noun grâvan with a root is anomalous and formed by this sûtra. After such compounding क्विप् is added. Though by the universal rule III. 2. 76, the affix क्विप् would have come after these verbs also, the repetition of the affix shows that वाऽसरूपविधि does not apply in *tâchchhilika* affixes.

३१५८। अन्येभ्योऽपि दृश्यते। ३। २। १७८।

क्विप्। छित। भिद्। दृशिग्रहणं विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम्। क्वचिद्दीर्घः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्द्वे क्वचिद्ध्रस्वः। तथा च वार्तिकम्। '* क्विब्वचि प्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं च *'। क्विब्वचीत्यादिनोणादिसूत्रेण केषांचित्सिद्धे तच्छीलादौ तृना बाधा मा भूदिति वार्तिके ग्रहणम्। वक्तीति वाक्। पृच्छतीति प्राट्। आयतं स्तौति आयतस्तूः कट'। प्रवते कटप्रूः। जुरुक्तः। श्रयति हरिं श्रीः। '* द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे च *'। दृशिग्रहणादभ्याससंज्ञा। दिद्युत। जगत। '* जुहोतेर्दीर्घश्च *'। जुहूः। 'दॄ भये'। अस्य ह्रस्वश्च। दीर्यति। दद्दृत। '* ध्यायतेः संप्रसारणं च *'। धीः।

3158. The affix क्विप् is seen after other verbs also, besides those mentioned above, in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As युज्, 1st. sing. युक् 'joining'; छित् 'piercing'; भिद् 'dividing'.

By using the words 'is seen' in the aphorism, it is implied that other rules also apply concurrently with क्विप्. Thus in some cases we find lengthening of the vowel; in some, there is reduplication of the root; in some instances there is *samprasârana* of the semivowel; and in other cases there is shortening. These are taught in the following vârtikas.

Vart.—When क्विप् follows, the long vowel is the substitute of वच् 'to speak', प्रच्छ् 'to ask', आयतस्तु 'to praise long', कटप्रु 'to move through a mat', जु 'to move rapidly', and श्री 'to serve', and there is no substitution of a vowel for the semivowel (VI. 1. 16). Some of these would have been formed by the Unâdi sûtra (II. 57). Their inclusion in the vârtika shows that in the tachchhilâdi sense, the kvip should not be superseded by तृन।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As, वाक् 'the voice'; प्रच्छ+क्विप्=प्रश्+क्विप् (VI. 1. 10)=प्रष्+क्विप् (VIII. 2. 36) प्राड् (VIII. 4 56) 'who asks'; आयतस्तूः 'who praises long'; कटप्रूः 'a worm'; जूः 'swift'; श्रीः 'the goddess Lakshmi'.

The word जु which was mentioned in the last sûtra is redundant here.

Vart.—There is reduplication of the verbs द्युत् 'to shine', गम् 'to go' and जु 'to invoke', when क्विप् follows. By force of 'drisyate', the words get the designation of abhyâsa : so the doubling of the eighth adhyâyâ applies also. As, दिद्युत् 'shining'; जगत् 'going, the world.

Vart.—There is lengthening also of the vowel of जुहुः as जुहूः 'a crescent-shaped wooden ladle used for pouring the sacrificial ghee into the fire.'

Vart.—The root दृ 'to fear' is shortened also ; as दद्दत् 'fearing.'

Vart.—The verb ध्या 'to think' has samprasârana ; as धीः 'thinking'.

३१५९ । भुवः संज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १७९ ।

मित्रभूर्नाम कश्चित् । धनिकाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं स प्रतिभूः ।

3159. The affix क्विप् comes after the verb भू 'to be' when the word so formed denotes a name or a surety.

As, विभूः 'a person called Vibhû'; प्रतिभूः 'a surety *i-e.* he who stands intermediate between the debtor and the creditor'. So also मित्रभूः ।

३१६० । विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायाम् । ३ । २ । १८० ।

एभ्यो भुवो डुः स्यान्न तु संज्ञायाम् विभुर्व्यापकः । प्रभुः स्वामी । संभुर्जनिता । संज्ञायां तु विभुर्नाम कश्चित् । '* मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानम् *' । मितं द्रवतीति मितद्रुः । शतद्रुः । शम्भुः । अन्तर्भावित ण्यर्थोऽत्र भवति ।

3160. The affix डु comes after the verb भू when it is preceded by the upasargas वि, प्र and सम् ; provided that the word to be formed does not mean an appellative.

As विभुः 'all pervading'; प्रभुः 'lord'; संभुः 'Creator'.

Why do we say 'when it is not a proper name ? Observe विभूः 'a person called Vibhû'.

Vart.—The words मितद्रु &c, also are formed by this affix. As मितद्रुः 'the sea'; शंभुः 'causing happiness'. This has the force of latent causative: as शं (सुखं) भावयति=शंभुः 'causing happiness'. So also शतद्रुः ।

३१६१ । धः कर्मणि ष्ट्रन् । ३ । २ । १८१ ।

धेटो धाञश्च कर्मण्यर्थे ष्ट्रन्स्यात् । 'धात्री जनन्यामलकीवसुमत्युपमातृषु' ।

3161 The affix shṭran comes, in denoting the object, after the verb धा 'to feed'.

The indicatory ष denotes that the feminine is formed by ङीष् (ई) affix. As धात्री 1, "the mother" whom the children suck (*dhayanti*) 2, the Amalaki fruit, which holds (*dadhâti*) all medicinal properties)' 3, "the earth" which sustains all); 4 the wet nurse'. See Amarakosa III. 3. 176.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१६२ । दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । ३ । २ । १८२ ।

दावादेः ष्ट्रन्स्यात्करणेऽर्थे । दायन्त्यनेन दात्रम् । नेत्रम् ।

3162. The affix shtran with the sense of instrument, comes after the verbs दाप् 'to cut', नी 'to lead' शस 'to hurt', यु 'to join', युज् 'to join', स्तु 'to praise', तुद 'to inflict pain', सि 'to bind', सिच् 'to sprinkle', मिह 'to urine', पत 'to fall', दश 'to bite' and नह 'to bind'.

As दात्र, 1st. sing. neuter दात्रम् 'a sickle' (lit, that with which one cuts); नेत्र 1st sing. नेत्रम् 'eye'.

३१६३ । तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च । ७ । २ । ९ ।

एषां दशानां कृत्प्रत्ययानामिण्न स्यात् । शस्त्रम् । योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् । तोत्रम् । सेत्रम् । सेक्त्रम् । मेढ्रम् । पत्त्रम् । दंष्ट्रा । नद्धी ।

3163. The इट augment is not taken by the following Krit-affixes:— ति, तु, त्र, त, थ, सि, सु, सर, क and स ॥

शस्त्रं (VII. 2. 9) 'a weapon'; योत्रं 'the tie that fastens the yoke'; योक्त्रम् 'the tie of yoke'; स्तोत्रं a penegyric'; तोत्रं 'a goad', सेत्रं 'a ligament'; सेक्त्रं 'a sprinkling vessel'; मेढ्रम् 'the penis'; पत्रम् 'a vehicle'; दंष्ट्रा 'a large tooth'.

The word दंष्ट्रा belongs to the *Ajadi* class and hence forms its feminine in टाप् (आ) and not in ङी (IV. 1. 4).

The root दंश is read in the aphorism without its nasal *i.e.* as दश् . This indicates by implication that दश् loses its nasal before some affixes such as ल्युट्; thus we have दशनम् 'tooth'.

And lastly नह्+ष्ट्रन्=नद्ध्र fem. नद्ध्री (VIII. 2. 34), and 40), 'a thong'.

Note.—Thus (1) क्तिच्—तन्तिः but तनिता तनितुम्, क्तिन् - दीप्तिः but दीपिता, दीपितुम् ॥ (2) तुन् (Uṇ I 70)—सक्तुः but सचिता, सचितुम् ॥ (3) ष्ट्रन् (III. 2. 182)—पत्रं but पतिता, पतितुम्, so also Uṇâdi ष्ट्रन् (Uṇ IV. 158), as तन्त्रम् from तन् ॥ (4) तन् (Uṇ III. 86)—हस्तः but हसिता, हसितुम्; so also लोतः, पोतः, धूर्त्तः from लू, पू, धूर्वि forming सेट् लविता, पविता धूर्विता ॥ The affix mentioned in the sûtra refers to this Uṇâdi त (Uṇ III. 86), and not to the त (क्त) of Nishṭhâ, for the Nishṭhâ त takes the augment, as हसितम् ॥ (5) क्थन् (Uṇ II. 2)—कुष्ठम but कोषिता, कोषितुम्, काष्ठम् but काषिता, काषितुम् ॥ (6) क्सि (Uṇ III. 155), as कुक्षिः but कोषिता, कोषितुम् ॥ (7) क्सु (Uṇ III. 157)—इक्षुः but एषिता, एषितुम्; (8) सरन् (Uṇ III. 70)—अक्षरम्.

३१६४ । हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

पूङ्पूञोः करणे ष्ट्रन्स्यात् । तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा पोत्रम् । मुखमित्यर्थः ।

3164. The affix ष्ट्रन् is employed after the verb पू with the sense of instrument, when denoting a member of the body of a plough or of a hog.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The verb पू includes both पूङ् and पूञ्; as पोत्रम् 'a plough-share'; पोत्रम् 'the snout of a hog'.

३१६५ । अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः । ३ । २ । १८४ ।

अरित्रम् । लवित्रम् । धवित्रम् । सवित्रम् । खनित्रम् । सहित्रम् । चरित्रम् ।

3165. The affix इत्र comes after the verbs ऋ 'to go', लू 'to cut', धू 'to shake', सू 'to bring forth', खन् 'to dig', सह् 'to bear', and चर to go' with the sense of instrument.

Thus, अरित्रं 'a rudder'; लवित्रं 'a sickle'; धवित्रं 'a fan'; सवित्रं 'cause of production'; खनित्रं 'a spade'; सहित्रं 'patience'; चरित्रं 'an instituted observance or a narrative'.

३१६६ । पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । १८५ ।

पवित्रम् । येनाज्यमुत्पूयते यच्चानामिकावेष्टनम् ।

3166. The affix इत्र comes after the verb पू 'to purify' with the force of the instrument; when the sense of the complete word is simply appellative, and not descriptive.

The verb पू includes two verbs पूङ् and पूञ् both meaning 'to purify', but belonging to two different conjugations; as पवित्रं 'an instrument for cleansing or purifying', such as a sieve or a strainer; and in this sense it means 'two blades of *Kusa* grass used at sacrifices in purifying and sprinkling ghee'. It also means 'the sacred thread, the clarified butter' &c.

३१६७ कर्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुव इत्रः स्यात् ऋषौ करणे देवतायां कर्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः । तदुक्तमृषिणेति दर्शनात् । पूयतेऽनेनेति पवित्रम् । देवतायां तु 'अग्निः पवित्रं स मा पुनातु' ।

3167. The affix इत्र comes after the verb पू 'to purify' in the sense of 'the agent or the instrument' when it is respectively employed in connection with a Vedic mantra or a deity.

That is to say, when applied to a *Rishi* the force is that of an instrument, and when applied to a *Devatâ* the force is that of an agent. As, पवित्रोऽयमृषिः 'this Vedic Ṛishi or the Mantra of the Veda is sacred' (through whose instrumentality one is sanctified). The word Ṛishi here means 'mantra or sacred Vedic verse': as we find in the sentence तदुक्तमृषिणा ॥ अग्निः पवित्रं स मा पुनातु 'the God Agni is sacred' (one that purifies), 'let him purify me'. So also, वायुः सोमः सूर्य इन्द्रः पवित्रं ते मा पुनन्तु ।

HERE ENDS THE FIRST PART OF THE KRIT-AFFIXES.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

THE UNÂDI SÛTRAS.

The *Unâdi* suffixes, though as necessary as the *Kridanta* ones, and as important as the *taddhita* suffixes added to the nouns of the *gaṇa-pâtha*, are seldom treated of in ordinary treatises of grammar as an essential subject of grammatical instruction. Pâṇini himself, though diffuse in other respects, stops short when treating of the *Unâdis* by saying "Unâdayo bahulam, they are too many." Moreover the formation of *Unâdi* words are so very arbitrary and complicated on account of the insertion, transposition, substitution and transmutation of letters by the indeterminate laws of prosthesis, epenthesis, metathesis, paragoge, synalepha, synesis, synacresis, synecphonesis, &c., that it can hardly be brought under the definite rules of permutation by sandhi, or reduced under the strictest forms of grammar for the adhesion of these suffixes. The primary signification of the root also is utterly lost in the derivative word formed from it.

Dr. Carey, at the end of his Sanskrit Grammar, has a Chapter devoted to the rules for the formation of aunâdika words, and says they were contrived by the ancient grammarian Kátyáyana for the derivation of doubtful words in the same manner as the Sautra roots are supposed for the themes of some derivative words of uncertain origin. Dr. Aufrecht, in the preface to his edition of the *Unâdi vritti* says. "The Unádi Sûtras are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *krits*, are not commonly used for the purposes of derivation." Again, in another place, for distinguishing them from the *krit* suffixes, he says, "We find the *krit* suffixes in whole classes of verbs, employed for the same purpose, and subject to the same grammatical laws. The *Unâdi* suffixes, on the contrary, seem in both respects to baffle the efforts of the grammarian who tries to bind them to a definite rule. Lastly, it must be confessed that the derivations given of *Unâdi* words are frequently arbitrary and whimsical." It is necessary to notice in this place, in the words of Goldstucker, p. 171, "that there were two classes of scholars in ancient India, who entertained different views of the formation of words,—the one comprising the Nairuktâs or etymologists (except Gârgya), and the other consisting of some of the *Vaiyâkaranas* or grammarians, and the etymologist Gârgya. The former maintained that all nouns are derived from verbal roots, and the latter that only those nouns are so derived in which the accent and formation are regular, and the sense of which can be traced to the verbal root,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

which is held to be their origin." The former prove the possibility of the undertaking, by the *Nirkutá* and *Unâdi Sûtras*, as Yaska says, नामाख्यात जानीति शाकटायनो नैरुक्तसमयश्च "that all nouns derive their origin from verbs ; so says Sákaṭâyana, and all the commentators of the Vedâs." The latter denied the possibility of deriving the Uṇâdi words from verbal roots. Pâtanjali, in his commentary on Páṇini, says उणादीन्यव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि "Uṇádis are crude forms without origin;" and another grammarian, उणादीनि यथा जातानि तथा साधूनि "the Uṇádi words are perfect as they are;" thus expressing the opinion that it is impossible to assign to them the same grammatical rules to which we are accustomed in other words.

"We have no direct tradition," says Aufrecht, "as to the author of the sûtras. They were composed before the time of Páṇini, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both *Yáska* and the author of the *Káriká* (व्याकरणशक्त टस्य च तोकं) specify Sákaṭáyana as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of Nágoji's conjecture that the authorship is to be attributed to Sákatáyana." Again says he, on page IX, "That in Vimala's Rúpaṃálâ grammar, I find the statement that Vararúchi is their author." उणादि स्फुटीकरणाय वररुचिना पृथगेव सूत्राणि प्रणीतानि तद्यथा कृवापाजि मीत्यादिः। This assertion which makes Vararúchi older than Páṇini, would have a claim to probability. But if Vararúchi be another name for Katyáyana, then Dr. Carey's text of the sûtras has every right to be attributed to him. Goldstucker, however, in his strictures on Aufrecht, would not have him for the elder Kátyáyana, but Vararúchi himself, who as he explains from the above passage on page 171, composed a separate work of his own on the *Unadi Sutras* in order to illustrate the suffixes. He does not allow the *Unadi Sutras* to be anterior to Páṇini, but acknowledges the suffixes to be of higher antiquity, and that Pánini lived a considerable time before the author of the *Unâdi Sûtras*, who compiled them for supplying the defects in Páṇini's work. (Dr. Râjendralal Mitra).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

अथउणादयः ।

THE UNÂDI AFFIXES.

PALA I.

१ । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । १ । १ ॥

करोतीति कारुः शिल्पी कारकश्च । 'आतो युक्'— (२७६१) । वातीति वायुः । पायुर्गुदम् । जयत्यभिभवति रोगाञ्जायुरौषधम् । मिनोति प्रक्षिपति देहे ऊष्माणमिति मायुः पित्तम् । स्वादुः । साध्नोति परकार्यं साधुः । अश्नुते आशुः । शीघ्रम् । 'आशुर्व्रीहिः पाटलः स्यात्' ।

1. The affix uṇ comes after √kṛi 'to do' (VIII. 10), √vâ 'to scent', to 'blow' (II. 41), √pâ 'to drink', 'to protect' (I. 972, II. 47), √ji 'to conquer' (I. 593), √mi 'to throw' (V. 4) √svad 'to be pleasant to taste' (I. 18), √sâdh 'to accomplish' (V. 17) and √aśû 'to pervade' (V. 18).

Thus कृ+उण्=कार्+उण्=कारुः 'an artificer, artist' lit. the maker. वा+उण् =वा+युक्+उण् (the augment yuk is added by VII. 3. 33. S. 2761)= वायुः 'wind,' lit. the blower.' पा+उण्=पायुः 'anus :' 'protector'. In this last sense, we find it in भुवस्तस्य स्वतवां पायुरग्ने (स्वतवान्+पायुः=स्वतवां पायुः VIII. 3. 11. S. 3633). See also Amarakośa I. 6. 73. So also जि+उण्=जै+उण्= जायुः 'medicine'. अगदो जायुः Amarakośa.

So also मि+उण्=मायुः 'bile, phlegm'. (Amarakośa I. 6. 62). It means 'sound' also. स्वद्+उण्=स्वादुः 'sweet'. साध्+उण्=साधुः 'saint', lit. 'who helps or accomplishes the work of another'. आशुः 'quick', 'rice'. See Amarakosá II. 9. 15.

By virtue of III. 3. 1, S. 3169, the uṇâdi affixes are added to roots other than those specifically mentioned in these sûtras : because of *bahulam* ("diversely"). Thus √रह 'to abandon—राहुः 'the demon Râhu'; lit. 'that which after catching the Moon, again *abandons*, it.' √वस् 'to dwell' वासुः 'The Container, the All-pervading',—lit. 'that in which all *dwell*', or 'who dwells every where'. He who is All-pervading (vâsu) and divine (Deva) is called Vâsudeva.

२ । छन्दसीणः । १ । २ ।

'मा न आयौ' ।

2. In the Vedas the affix उण् comes after इण् (to go).

Thus इण्+उण्=ऐ+उ=आय्+उ=आयुः 'man'.

As in त्वामग्ने प्रथममायुमायवे &c. (Rig. I. 31. 11), मा नस्तोके तनये मान आयौ &c. (Rig. I. 114. 8.) This आयुः is a word ending in उ, and should be dis-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

tinguished from the word आयुस् ending in स् which is formed by the affix उस् (See Uṇádi II. 118.) In the classical Sanskrit the word आयुस् meaning 'life- period' of man, is Neuter and ends always in स् । See Amarakosá (I. 3. 119.) आयुर्जीवितकालो ना । So also जटायुस् and जटायुः ॥

३ । दृसनिजनिचरिचटिभ्यो ञुण् । १ । ३ ।

दीर्यत इति दारु । 'सानुः प्रस्थः सानुरस्त्रियाम्' । जानु । जानुनी । इह 'जनिवध्योश्च' (२५१२) इति न निषेधः । अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् । चारु रम्यम् । चाटु प्रियं वाक्यम् । मृगय्वादित्वात्कुप्रत्यये 'चटु' इत्यपि ।

3. The affix ñun comes after the roots √dṛi (I. 846) 'to tear', √shanu (I. 492) 'to give', √jana (I. 862) 'to beget', √chara 'to walk' (I 591) and √chaṭa (I. 316) 'to pierce'.

Thus दृ + ञुण् = दारुः 'timber' (Amarakośa II. 4. 13): lit. 'that which is torn asunder' सानुः 'summit' (A. K. II. 3. 5.) जानु n. knee. dual जानुनी । Here the prohibition against vṛiddhi, as ordained by VII 3. 35, S 2512, does not apply, because the affix ञुण् has two letters ञ् and ण् both of which are potent enough to produce vṛiddhi. If the vṛiddhi force of one letter be debarred by VII. 3. 35' the other letter will produce its effect. चारुः, 'pleasant' चाटुः 'flattery' or 'flattering speech'. Another form is चटु derived by affixing कु under Mṛigayvádi class.

४ । किञ्जरयोः श्रिणः । १ । ४ ।

किं शृणोतीति किंशारुः सस्यशूकं वाणश्च । जरामेति जरायुर्गर्भाशयः । 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' ॥

4. The affix ñuṇ comes after √śri (IX. 18) 'to injure' preceded by *kim*, and √iṇ (II. 36) 'to go' preceded by *jara.*

Thus किम्शॄ + ञ् उण् = किंशारुः 'the beard of corn', 'an arrow' 'A. K. II. 9. 21 and III. 3. 162.) जरा इ + उण् = जरायुः 'the uterus'. (A. K. II. 6. 8). The Medinî Kosá says "Kim śâru. masc. means the ear of corn; an arrow, a heron's feather". It means a desert, a bleak mountain also.

५ । त्रो रश्च लः । १ । ५ ।

तरन्त्यनेन वर्णा इति तालुः ।

5. The affix ञुण् comes after the √tṛi (I. 1018) 'to cross over' and ऋ 'to go' and thereby its र is changed into ल ॥

Thus तॄ + ञुण् = तालुः the palate, lit 'over which the sounds of letters cross'. The sûtra is त्रः रः चलः । Some read ऋ into it, thus तृ + ऋ = तॄ, dual त्रौ । Gen. dual त्रोः । Thus ऋ + ञुण् = आर् + उ = आलुः 'potato'; 'pot.' A. K. II. 9. 31.

६ । कृके वचः कश्च । १ । ६ ।

कृकेन गलेन वक्तीति कृकवाकुः । 'कृकवाकुर्मयूरे च सरटे चरणायुधे' इति विश्वः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

6. The affix ñuṇ comes after the √vach (III 54) 'to speak' preceded by कृक, and the च is changed into क ॥

Thus कृकवच् + ञुण् = कृकवाकुः (a peacock) lit. that which speaks or makes sound 'through the throat'. Krika = throat. Viśva Kośa says "Krikavâku means a peacok and a lizard (saraṭa) and a cock (charaṇâyudha)."

७ । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्य उः । १ । ७ ।

भरति बिभर्ति वा भरुः स्वामी हरश्च । म्रियन्तेऽस्मिन्प्राणिनः मरुर्निर्जलदेशः । शेते शयुरजगरः । तरुर्वृक्षः । चरन्ति भक्षयन्ति देवता इममिति चरुः । त्सरुः खड्गादिमुष्टिः । तनुः स्वल्पम् । तन्यते कर्मपाशोऽनया तनुः शरीरम् 'स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः' । धनुः शस्त्रविशेषः । 'धनुर्ना च धनुर्विदुः' । 'धनुरिवाजनि वक्त्रः' इति श्रीहर्षः । मयुः किन्नरः । 'मद्गुः पानीयकाकिका' इति रभसः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वं जश्त्वेनसस्यदः ।

7. The affix उ comes after the √bhṛi (I. 946. to support) √mṛi (VI, 110. to die) √śi II. 22 (to sleep), तृ (to cross over), चर (to move), 'to eat' त्सर (to go with speed), तन (to spread), धन (to produce or yield corn), मि (to scatter,) मस्ज (to purify).

Thus भृ + उ = भरुः 'Master', 'God'. lit, who supports, मरुः 'desert', lit. the waterless place where people die. शयुः 'python' lit. who sleeps: (A. K. I. 8. 5); तरुः 'tree', lit. by which the planters thereof cross the hell. चरुः 'charu,' the food offered to the gods: lit. that which the Devas eat. त्सरुः 'sword,' 'the fist' तनु 'a little', 'body' (fem). Then it is either तनुः or तनूः । Literally that by which the noose of Karma is drawn out is tanu—as embodiment means further production of new karmas. धनुः 'a bow' The word धनु ending in उ is masculine. Another form is धनुस् ending स् । The masculine form is found in the following verse of Sri Harsha: धनुरिवाजनि वक्त्रः ।

So also from मि—मयुः 'kinnara' (see A. K. I. 1. 74). The आ required by VI. 1. 50. S. 2508 does not take place as a diversity. So also मस्ज् + उ = मद्गुः 'an aquatic bird', lit. that which immerses itself in water.' Rabhasa says "madgu and Pâṇîya-kâkikâ are synonyms." The ज is gutturalised to ग by its belonging to Nyankvâdi class. The स becomes द by जश्त्व change.

८ । अणश्च । १ । ८ ।

'लवलेशकणाणवः' । चात्कटिवटिभ्याम् । कटति रसनां कटुः । वटति वदतीति वटुः ।

8. The affix उ comes after the root अण (I. 471 to sound).

Thus अण् + उ = अणुः (an atom). By force of the word च, this affix comes after कट् (to go) and वट् (to surround), also कटु as 'bitter' that which cuts the tongue, वटुः speaker, 'the child of a twiceborn.'

९ । धान्ये नित् । १ । ९ ।

धान्ये वाच्येऽणः उप्रत्ययः स्यात् । स च नित् । नित्वादाद्युदात्तः । प्रियङ्गवश्चनेऽणवश्चने । व्रीहिभेदस्त्वणुः पुमान्' । निद्ग्रहणं 'फलिपाटि-' इत्यादिसूत्रमभिव्याप्य संबध्यते ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

9 The affix उ comes after the root अण (to sound), and it is considered as having an indicatory न, when the word denotes a kind of barley.

Thus अँणुः grain, barley. The indicatory न makes this word have the acute accent on the first syllable, while अणुँः formed by the previous sûtra, has the accent on the last syllable.

This consideration of the affix as नित् governs the subsequent sûtras as far as फलिपाटि &c, (Un I. 19). Thus प्रियङ्गवश्च मेऽणवश्च मे (Yajur Veda).

The word अणुः (mas.) is a kind of rice. See A. K. II. 9. 20.

१० शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च । १ । १० ।

शृणातीति शरुः । 'शरुरायुधक्रोधयोः' । स्वरुर्वज्रम् । स्नेहुर्व्याधिः । चन्द्र इत्यन्ये । त्रपु सीसम् । 'पुंसि भूम्न्यसवः प्राणाः' । वसुर्देऽग्नौ योक्त्रेऽशौ वसु तोये धने मणौ' हनुर्वक्त्रैकदेशः । क्लेदुश्चन्द्रः । बन्धुः । मनुः । चात् 'बिदि अवयवे' । बिन्दुः ।

10. The affix उ comes after the root शॄ (to hurt), स्वृ (to sound), स्निह (to be easily attached), त्रपुष् (to be ashamed), असु 'to throw', वस् ('to live', 'to cover') &c., हन् (to kill), क्लिद् (to become wet), बन्ध् (to tie), मण् (to sourd) 'to know'.

Thus शॄ+उ=शरुः (weapon), स्वरुः (Thunder-bolt) A. K. I. 1. 50. स्नेहु (disease, moon) त्रपुः (Tin), असुः (life), (असु is always used as masculine gender plural) (see Amara kosha II. 8. 119). वसु m. lake, fire, yoke, and rays, nent. 'water,' 'wealth,' and 'gem'. हनुः (chin), क्लेदुः (moon) बन्धु (friend), मनुः (The divine sage supposed to be the father of the human race.)

The affix उ comes after the root बिद् also because of the word च in the sûtra, as बिन्दुः 'a drop ?

Note.—शरुः 'anger, arrow, thunder bolt.' (Hema Chandra). Trapu, tin or lead : because on seeing fire it trembles (trapate) as if it was ashamed. Trapu-ranga or sîsaka (Medinî). असुः 'life-breaths' lit. they throw about the body human aura. हनुः masculine means 'cheek'. It is feminine also हनुमान् 'Hanumân'—the broad-cheeked one. Sometimes it is long, as हनूमान् । बन्धुः 'friend' lit. one who *binds* another with the ties of affection'. मनुः the first king : it means Mantra also.

११ । स्यन्देः संप्रसारणं धश्च । १ । ११ ।

'देशे नदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम्' इत्यमरः ।

11. The affix उ comes after the root स्यन्द् (to run, to trickle, to flow out) and there is vocalisation and the change of द into ध ॥

Thus स्यन्द्+उ=सिन्धुः ('Sindh'. Ocean, the Indus,) Amarakosha III. 3. 100. It is masculine when it means the country 'Sindh,' the river 'Indus,' and 'Ocean'. It is feminine when it means 'a lake'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

१२ । उन्देरिच्चादेः । १ । १२ ।

उनत्ति इन्दुः ।

12. The affix उ comes after the root उन्द् (to make wet), and इ is substituted in the place of उ of the root,

Thus उन्द्+उ=इन्दुः 'The moon'.

१३ । ईषेः किच्च । १ । १३ ।

ईषेरुः स्यात्स च किदादेरिकारादेशश्च । ईषते हिनस्ति इषुः शरः । 'इषुर्द्वयोः' ।

13. The affix उ comes after the root ईष् (I. 642) 'to move', (to kill), and it is treated as if it had an indicatory क and ई is replaced by short इ ॥

Thus ईष्+उ=इषुः 'an arrow', lit. the killer. See Amarakosá (II. 8. 87).

१४ । स्कन्देः सलोपश्च । १ । १४ ।

कन्दुः ।

14. The affix उ comes after the verb स्कन्द् (I. 1028 to ascend,) and the स is elided thereby.

Thus स्कन्द्+उ=कन्दुः (a boiler', an oven). A. K. II. 9. 30.

१५ । सृजेरसुम्च । १ । १५ ।

चात्सलोप उप्रत्ययश्च । रज्जुः ।

15. The affix उ comes after the root सृज् (IV. 69. "to let go'), the स is elided and the augment असुम् is added.

Thus सृज्+असुम्+उ=रज्जुः 'rope'. The स of the augment is changed first to श् by श्चुत्व, and then to ज by जश्त्व । रज्जुः means 'braid of hair,' 'rope'. 'woman'. (Medinî).

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । १ । १६ ।

ककारतकारयोर्विनिमयः । तर्कुः सूत्रवेष्टनम् ।

16. The affix उ comes after the root कृत 'to cut off,' and there is the transposition of the letters क and त ॥

Thus कृत+उ=तृक्+उ=तर्कुः 'a spindle'.

१७ । नावञ्चेः । १ । १७ ।

न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । नियतमञ्चति न्यङ्कुर्मृगः ।

17. The affix उ comes after the root अञ्च 'to make clear' preceeded by the preposition नि ।

Thus नि+अञ्च्+उ=न्यङ्कुः (a kind of antelope').

१८ । फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्च । १ । १८ ।

फलेर्गुक् फल्गुः । पाटेः पटिः । पाटयतीति पटुः । नम्यतेऽनेन नाकुर्वल्मीकम् । मन्यत इति मधुः । जायत इति जतु ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

18. The affix उ and the augment गुक् come after the roots फल् (to bear fruit), पाट replaced by पद (to go), नम् (to salute, to bow down) replaced by नाक्, मन (to consider, to think); जन् (to be born); the final न s of the last two roots are respectively replaced by घ् and त् ॥

Thus फल्+गुक्+उ=फल्गुः 'unsubstantial'. पट्गुः 'clever. नाकुः 'a white ant hill'. A. K. II. 1. 14. मधु 'sweet,' and मधुः 'a demon'. जतु 'red resin of certain trees'.

१९ । वलेर्गुक्च । १ । १९ ।

'वल संवरणे' ।

19. The augment गुक् comes after the root वल् (I 520. 'to live',) before the affix उ.

Thus वल्+उ=वल्गुः 'beautiful'. The root is √vala संवरणे (I 520)

२० । शः कित्सन्वच्च । १ । २० ।

श्यतेरुः स्यात्स च कित्सन्वच्च । शिशुर्बालः ।

20. The affix उ is कित and is treated like सन् (desiderative) after the √शो (IV. 39) 'to sharpen', 'to make thin'.

Thus शिशुः 'child', शो+उ=शा+उ (VI. 1. 45. S. 2370)=शाशा+उ= शिशा+उ (S. 2317)=शिशुः (VI. 4. 64. S. 2371).

२१ । यो द्वे च । १ । २१ ।

सन्वदिति प्रकृते द्वेग्रहणमित्वनिवृत्त्यर्थम् । ययुरश्वोऽश्वमेधीयः ।

21. The affix उ comes after the verb या (II. 40) 'to go away', and it is doubled.

Thus ययुः 'a horse, fit for the Aśvamedha sacrifice'. या+उ=याया+उ=ययुः। Had the affix been like the desiderative as in the last, the form would have been यियुः by सन्यतः S. 2317. Hence the sûtra kâra uses the words 'dve cha' 'There is doubling, but not like Sanvad.

२२ । कुर्भ्रश्च । १ । २२ ।

'बभ्रुर्मुन्यन्तरे विष्णौ बभ्रुर्नकुलपिङ्गलौ' । चाद्न्यतोऽपि । चक्रुः कर्ता । जघ्नुर्हन्ता । पपुः पालकः ।

22. The augment कु comes after the root भृ (I. 946. III. 5) 'to support', and the root is doubled.

Thus बभ्रुः 'an epithet of Síva', 'Brown'. बभ्रुः means the Vaisvânara fire, 2, the Sûlâpâṇi—the Trident carrier; 3, the Garuḍa-bannered (Vishṇu), 4, broad, 5, mungoose. In these senses it is masculine, when adjective it means 'brown', and then takes the gender of the noun it qualifies.

By force of the word च 'and', the affix कु comes after other roots also. As कृ+कु=चक्रुः 'agent'. हन्+कु=जघ्नुः 'killer'. पा+कु=पपुः 'protector'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२३ । पॄभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः । १ । २३ ।

कुः स्यात् । पुरुः । भिनत्ति भिदुर्वज्रम् । 'ग्रहिज्या–' (२४१२) इति संप्रसारणम् । विरहिणं विध्यति विधुः । 'विधुः शशाङ्के कर्पूरे हृषीकेशे च राक्षसे' । गृधुः कामः । धृषुर्दक्षः ।

23. The affix कु comes after the verbs पॄ (III. 4.) 'to protect, 'to fill up', भिद् (7. 2) 'to divide', व्यध (4. 72) 'to hurt', गृध (4. 136) 'to desire', धृष (5. 22,) 'to conquer' [and हृष (1. 741, 4. 119) 'to rejoice'.]

Thus पुरुः [पॄ+कु=पुर्+कु (VII. 1. 102 S. 2494)=पुर्+उ]. 'much' heaven; the name of a prince; the pollen of flowers. भिदुः 'Indra's thunderbolt', lit. that which splits asunder. विधुः from व्यध, the य is vocalised to इ by S. 2412. It means 'the moon, lit. 'he who pains the lonely whose lover is absent'. The Viśvakosha gives its meaning as. 'The moon, 2, the camphor, 3, the Hṛishîkeśá, and 4 Rakshasa. गृधुः 'God of love', धृषुः 'expert' हृषुः 'pleasant', 'sun', 'fire', 'Râhu.'

२४ । कृग्रोरुच्च । १ । २४ ।

करोतीति कुरुः । गृणातीति गुरुः ।

24. The affix कु comes after the roots कृ (VIII. 10) 'to do', and गृ (IX. 28) 'to sound' and उ is substituted in the place of ऋ and र follows such उ by S. 70.

Thus कुरुः 'a species of amaranth, गुरुः 'a spiritual preceptor'. Kuru is the name of a King: it means 'a priest' and 'boiled rice' also.

२५ । अपदुःसुषु स्थः । १ । २५ ।

'सुषामादिषु च' (१०२२) इति षत्वम् । अपष्ठु प्रतिकूलम् । दुष्ठु । सुष्ठु ।

25. The affix कु comes after the verb स्था (I. 975.) 'to stand' when it is preceded by अप, दुर् and सु.

Thus अपष्ठुः 'unfavourable', 'a child' दुष्ठुः 'a wicked person.' सुष्ठुः 'a good person.' The स of स्था is changed to ष under VIII. 3. 98. S. 1022: as these words are considered to belong to the Sushâmâdi class.

२६ । रपेरिच्चोपधायाः । १ । २६ ।

अनिष्टं रपतीति रिपुः ।

26. The affix कु comes after the verb रप् (I. 428) 'to speak', and its penultimate अ is changed to इ ।

Thus रिपुः 'enemy' lit. who talks always to the injury of one.

२७ । अर्जिदृशिकम्यमिपंसिबाधामृजिपशितुग्धुग्दीर्घहकारश्च । १ । २७ ।

अर्जयति गुणानृजुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । कन्तुः । अन्धुः कूपः । 'पांसुर्ना न द्वयो रजः' । तालव्या अपि दन्त्याश्च संबसूकरपांसवः' । बाधत इति बाहुः स्त्रीपुंसयोर्भुजः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

27. Before the affix कु, ऋज is substituted for अर्ज्ज (I. 242, X. 186) 'to gain', पश is substituted for दृश (I. 1037) 'to see,' the augment तुक् is added to कमि (I. 470. 869) 'to desire,' धुक् to अमि (I. 493, 869, X. 180) 'to be afflicted with disease', long आ is substituted for the short अ of पषि (10. 179) 'to destroy', and हु for the final ध of बाध (1. 5) 'to oppress.'

Thus ऋजुः 'straight', lit. who acquires or takes up good points or qualities, पशुः 'cattle' lit. who see all without discriminating anything. कन्तु 'cupid', अन्धुः 'a well', पांसुः 'dust' पांशुः 'manure', बाहुः 'arm', lit. that which obstructs.

The word पांसु is spelt as पांशु also. It is masculine. See A. K. II. 8. 98 (पांसुर्ना &c). The three words सम्ब, सूकर and पांसु are spelt with the palatal श also instead of the dental स as शम्ब, शूकर and पांशु । बाहु is masculine ; while its synonym भुजः is both masculine, and feminine as भुजा ।

२८ । प्रथिम्रदिभ्रस्जां संप्रसारणं सलोपश्च । १ । २८ ।

त्रयाणां कुः संप्रसारणं भ्रस्जेः सलोपश्च । पृथुः । मृदुः । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । भृज्जति तपसा भृगुः ।

28. The affix कु is added to the roots प्रथ (I. 802) 'to become known', म्रद (I. 804) 'to crush' and भ्रस्ज (VI. 4) 'to try', and there is the vocalisation of र into ऋ and the elision of the स of bhrasj.

Thus पृथुः 'wide', मृदुः 'delicate' भृगुः 'a Rishi'. The ज is changed to ग as the word is considered to belong to the Nyankvâdî class, literally it means 'he who parches up by the force of austerity.'

२९ । लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च । १ । २९ ।

लघुः । '* बालमूललघ्वलमङ्गुलीनां वा लो रत्वमापद्यते' । रघुर्नृपभेदः । बहुः ।

29. The affix कु comes after the roots लङ्घ (I. 108, 172, X. 220, 254) 'to leap' and बंह (I. 664) 'to increase' and the nasal is elided.

Thus लघुः 'light'; बहुः 'many'.

Vart.—The ल is optionally replaced by र in the following :—bâla, mûla, laghu, alam, and anguli. Thus बाल or बार ; मूल or मूर, लघु or रघु, अलम् or अरम् and अङ्गुलि or अङ्गुरि । Raghu is the name of a King, the ancestor of Sri Rama Chandra.

३० । ऊर्णोतेर्नुलोपश्च । १ । ३० ।

ऊरु सक्थि ।

30. The affix कु comes after the root ऊर्णु (II. 30) 'to cover', and the णु of the verb is elided thereby.

Thus ऊरुः 'the thigh.'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१ । महति ह्रस्वश्च । १ । ३१ ।

ऊष महत् ।

31. The ऊ of ऊष is shortened when the sense is that of great'.

Thus उषः 'precious'.

३२ । श्लिषेः कश्च । १ । ३२ ।

श्लिष्यतीति श्लिकुर्भृत्यः । उद्धतो ज्योतिश्च ।

32. The affix कु comes after the root श्लिष (I. 734, IV. 77, X. 38) 'to embrace', and the final ष is changed to क ॥

Thus श्लिकुः 'a servant', 'a libertine'; 'astronomy'.

३३ । आङ्परयोः खनिशॄभ्यां डिच्च । १ । ३३ ।

आ खनतीत्याखुः । परं शृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलोपात्पर्शुरपि ।

33. The verb खन् (I. 927) 'to dig up', preceded by आ, and शॄ (9. 18) 'to hurt', preceded by पर, take the affix कु, and thereby the last vowel and the consonant following it are elided.

Thus आखुः 'a mouse', lit. that which digs all round, परशुः 'a weapon in general', lit. that which hurts an enemy. The word assumes the form पर्शुः also, by the elision of अ of र under the Prishodarâdi class.

३४ । हरिमितयोर्द्रुवः । १ । ३४ ।

'द्रु गतौ' अस्माद्धरिमितयोरुपपदयोः कुः स च डित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृक्षः । मितं द्रवति मितद्रुः समुद्रः ।

34. The verb द्रु (I. 992, V. 34) 'to run', preceded by हरि or मित, takes the affix कु under the same circumstances.

Thus हरिद्रुः a kind of tree', मितद्रुः 'Ocean'.

३५ । शते च । १ । ३५ ।

शतधा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि । द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुर्वृक्षः शाखा च । तद्वान्द्रुमः ।

35. So also when द्रु (I. 992, V. 34) 'to run' is preceded by शत ॥

Thus शतद्रुः = शतधा द्रवति इति literally that which runs in a hundred differrent channels.

By force of the word बहुलं, the affix comes, even after the root singly. As द्रुः (द्रु+कु=द्र्+उ=द्रुः a tree) a branch of a tree, lit. that which goes up. That which possesses "dru" or branches, is called द्रुमः 'a tree'. S. 1915.

३६ । खरुशङ्कु पीयु नीलङ्गु लिगु । १ । ३६ ।

पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रेफश्चान्तादेशः । खरुः कामः । क्रूरो मुर्खोऽश्वश्च । निपूर्वाच्छगिगता- 'शङ्कुर्ना कीलशल्ययोः' । 'पिबतेरीत्वं युगागमश्च' । पीयुर्वायसः कालः सुवर्णं च । निपूर्वाल्लगिगता-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

वस्नात्कुत्वने दीर्घश्च। नीलङ्गुः कृमिविशेषः शृगालश्च। 'नीलाङ्गुः' इति पाठान्तरम्। तत्र धातोरपि दीर्घः। 'लगे सङ्गे' अस्मात् इत्वं च। लगतीति लिगु चित्तम्। लिगुर्मूर्खः।

36. The five words खरु, शङ्कु, पीयु, नीलङ्गु, and लिगु, are irregularly formed by कु affix.

खरु is from √खनु 'to dig' (I. 927), शङ्कु from √शकि 'to doubt' (I. 86). In खरु the न् of khan is replaced by र before the affix कु॥ Kharu means 'cupid, cruel, stupid and a horse'. It is the name of a Daitya also. It means also white. It is the name of Síva.

2. शङ्कुः masculine means 'a dart, spear, spike, javelin, dagger'; 'a stake' 'a nail, pin or peg', 'poison', 'a measure of twelve fingers', 'the sine of altitude', 'the trunk of a tree'.

3. पीयुः is from √पा 'to drink': the आ is changed to ई and युक् augment is added before कु। It means 'a crow', time', 'gold', 'the sun', 'awful'.

4. नीलङ्गु is from √लगि 'to go' (I. 154), preceded by नि, the vowel इ is lengthened before कु। Some derive it from नील+गम्+कु, the अम् of गम् is elided and the augment नुम् is added. Another form is नीलाङ्गु where the root vowel is also lengthened. It means 'an insect', 'a jackal', 'a large black bee'.

5. लिगु from √लगे 'to adhere' (I. 823), the अ is changed to इ. लिगु (Neut) the 'heart, लिगुः 'a block head' (masc.)

३७। मृगय्वादयश्च। १। ३७।

एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते। मृगं यातीति मृगयुर्व्याधः। देवयुर्धार्मिकः। मित्रयुर्लोकयात्राभिज्ञः। आकृतिगणोऽयम्।

37. So also the words मृगयुः 'hunter' &c are irregularly formed by the affix कु।

Thus मृगयुः 'a hunter', lit. 'one who goes (yâti) after deer;' देवयुः 'pious', मित्रयुः 'an expert in worldly matters', 'friendly'. It is an Akṛitigaṇa.

Note.—Mṛigayu means 'a jackal', 'a hunter', the Supreme Spirit'. Other words not enumerated above also belong to this class. √पील to check: पीलुः 'an elephant', 'a tree', 'the trunk of a tree', 'an atom', 'a fruit.' The Aryâs generally mean by this word 'a tree', the Mlechchhas apply it to elephant (فیل). So also √पडि 'to go', पाण्डुः 'yellow &c, with the vṛiddhi of the root vowel. √कडि 'to be proud', कण्डुः 'itching.'

३८। मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क्यङ्किभ्य उरच्। १। ३८।

मन्दुरा वाजिशाला। वाशुरा रात्रिः। मथुरा। चतुरः। चङ्कुरो रथः। अङ्कुरः। खर्जूरादित्वात्स्वादङ्कूरोऽपि।

38. The affix उरच् comes after the verbs मन्द (I. 13) to praise &c, वाशृ (4. 54) 'to roar', मंथ (I. 901) 'to churn', चते

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

(I. 918) 'to beg', चंकु (I. 93, 820) 'to resist' and अकि (I. 87) 'to count or mark'.

Thus मन्दुरा 'a stable for horses' वाशुरा 'night' lit. in which animals, roar, मथुरा 'a town', चतुरः 'cunning', चङ्कुरः 'a chariot, a tree', अङ्कुरः 'root' 'blood' 'hair of the body', 'drink', 'a sprout'. The word is अङ्कूरः also with long ऊ, when it belongs to the Kharjurâdi class, and takes the affix ऊर।

३९। व्यथेः संप्रसारणं किच्च। १। ३९।

'विथुरस्त्वोरस्त्वयोः'।

39. The affix उरच् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be afraid, or vexed', the य is changed to इ and the affix is treated as if it had an indicatory क्।

Thus विथुरः 'a thief' 'a Râkshas', see V. 4. 68. S. 676 Padamanjari.

Note.—Another reading of the sûtra is व्यथेः संप्रसारणं धः किच्च। By this the थ is changed to ध also. According to this reading we cannot get the form विथुर। But this is a valid form as found in the Vedâs:—त्वमेषां विथुरा शावा। So also अथ विह्वा विथुरेणाचिदस्त्रा। There is however another word विधुर with *dh* also. It is derived from धुर 'a yoke or axle' compounded with the preposition वि and means 'whose yoke or companion is gone', hence, distressed, love lorn.

४०। मुकुरदर्दुरौ। १। ४०।

मुकुरो दर्पणः। बाहुलकान्मकुरोऽपि। दॄ विदारणे' धातोर्द्विर्वचनमभ्यासस्य रुक्टिलोपश्च। 'दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः'। 'दर्दुरा चण्डिकायां स्याद्ग्रामजाले च दर्दुरम्' इति विश्वः।

40. The words मुकुर 'a mirror', and दर्दुर 'frog', are formed by उरच् affix.

Another form of मुकुर is मकुर। This is because of the word bahulam. From √dṛî 'to tear' (IX. 23) is obtained दर्दुरः by reduplication, and adding रुक् augment to the abhyâsa, and eliding the final consonant, with the vowel that precedes it. Dardurah means 'cloud', 'a frog', 'a musical instrument like flute &c', 'a mountain', and the name of a mountain in the south. The Feminine दर्दुरा means 'Chaṇḍikâ—a name of Dûrgâ'. The Neuter दर्दुरम् 'a group or assembly of villages'. (Viśva kośa).

Note.—From √मकि 'to adorn' (I. 89), is formed मकुरः by adding उरच् and dropping the nasal. It means 'a mirror', 'the Bakula tree', 'the rod or handle of a potter's wheel'. Dardura is derived by some by the guṇa of dṛî, and the addition of the augment डक। Instead of ग्रामजाल other readings are 'दाम जाल' and वामजाल।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४१ । मद्गुरादयश्च । १ । ४१ ।

उरजन्ता निपात्यन्ते । माद्यतेर्गुक् । मद्गुरो मत्स्यभेदः । 'कर्ब वर्णे' । वगागमः । 'कर्बुरः श्वेतरक्षसोः' । बध्नातेः खर्जूरादित्वाद्बन्धूरोऽपि । 'बन्धूरबन्धुरौ स्यातां नम्रसुन्दरयोस्त्रिषु' इति रन्तिदेवः। 'कोकतेर्वा कुक्' । कुक्कुरः-कुकुरः ।

41. So also with the words मद्गुर 'a kind of fish' and the rest.

These are words formed by the affi उरच् ।

1. From √मदी is formed मद्गुरः with the augment गुक् । It is the name of a kind of fish. √मदी 'to be glad. (IV. 99)

2. √कर्ब 'to colour' (I. 405), कर्बुरः । The augment is वक् । It means 'white', and 'a demon' Karburam (Neut.) 'water', 'gold'. Karburah (masc.)' sin', 'an evil spirit'; Karburâ (Fem.) 'name of a plant.'

3. बन्धुरः from √बध्नाति (IX. 37) 'to bind'. As it belongs to the Kharjurâdi class also, बन्धूरः with long ऊ is also valid. It means 'bent', and 'lovely': and is used in all the three genders.

Vart.—The augment कुक् is optionally added to the √कुक 'to accept' (I. 91) before the affix उरच् । As कुक्कुरः or कुकुरः 'a dog.'

Similarly √अत 'to move continuously'—आतुरः 'hurt', √वा 'to blow'—वागुरा the augment गुक् is added: 'a trap, a net'.

४२ । असेरुरन् । १ । ४२ ।

असुरः । प्रज्ञाद्यण् । आसुरः ।

42. The verb अस् (IV.. 100) 'to throw up' takes the affix उरन् ॥

Thus असुरः 'a demon', with the अण् of the Prâjñâdi class, आसुरः 'demoniac'. (V. 4, 38)

४३ । मसेश्च । १ । ४३ ।

पञ्चमे पादे 'मसेरूरन्' इति वक्ष्यते । 'मसूरा मसुरा व्रीहिप्रभेदे पण्ययोषिति' । 'मसूरा मसुरा वा ना वेश्याव्रीहिप्रभेदयोः' । 'मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुमान्' । 'मसूरमसुरौ च द्वौ' इति विश्वः ।

43. The verb मस् (4. 112) 'to measure' 'to become changed' also takes the उरन् affix.

Thus मसुरा 'kind of small pulse' 'a harlot.' In the Fifth Pâda, there is a sûtra declaring that the verb मस् takes the affix. ऊरन् । So we get मसूरा 'a lentil', 'a harlot'. In these senses the words are masculine optionally: namely मसुरः or मसूरः । while मसूरी means 'a kind of disease, small-pox', and मसुरः (masc.) means 'a pillow', also.

४४ । शावशेराप्तौ । १ । ४४ ।

शु इत्याशव्यर्थे । श्वशुरः । 'पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः श्वशुरस्तु पिता तयोः' इत्यमरः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

44. The verb अशू (5 18.) to pervade, preceded by श्व the abbreviated form of आशु takes the affix उरन् when the sense is that of obtaining.

Thus श्वशुरः 'father-in-law.' आशु+अश्+उरन्= शु+अश्+उरन् = श्वशुरः 'wife's father, or husband's father'. Fem. श्वश्रूः। See Amarakośa. (II. 6. 31)

४५। अविमह्योष्टिषच्। १। ४५।

अविषः। महिषः।

45. The affix टिषच् comes after the verbs अव (I. 631). 'to protect', and मह (I. 766) 'to worship'.

Thus अविषः 'The Ocean, a king', महिषः 'great'. (Buffalo) 'The demon Mahisha'. As तुरीयं धाम महिषो विवक्ति। So also उत माता महिषमन्ववेनत्। Fem. महिषी 'Queen'.

४६। अमेर्दीर्घश्च। १। ४६।

'आमिषं त्वस्त्रियां मांसे तथा स्याद्भोग्यवस्तुनि'।

46. The affix टिषच् comes after the verb अम (I. 493, 869,) 'to eat.'

Thus आमिषम् 'food', 'flesh-food', 'an object of enjoyment'.

४७। रुहेर्वृद्धिश्च। १। ४७।

'रङ्कुशम्बररौहिषाः'। 'रौहिषो मृगभेदे स्याद्रौहिषं च तृणं मतम्' इति संसारावर्तः॥

47. The affix टिषच् comes after the verb रुह' (I, 912) 'to grow', and there is vriddhi of the vowel of the root.

Thus रौहिषम् 'a kind of deer', a kind of straw'. Thus रङ्कु, शम्बर and रौहिष are different kinds of deer. रौहिषः (masc). is a kind of deer, रौहिषम् (neut.) is grass. (Sansârâvarta).

४८। तवेर्णिद्वा। १। ४८।

'तव' इति सौत्रो धातुः। 'तविषताविषावब्धौ स्वर्गे च'। स्त्रियां तविषी–ताविषी नदी देवकन्या भूमिश्च। 'तविषी बलम्' इति वेदभाष्यम्।

48. The affix टिषच् comes after the verb तव् 'to be powerful' and it is treated as if it had an indicatory ण्।

The √तव is a Sautra root. The words तविषः and ताविषः mean 'the Ocean' and 'heaven'. The feminine तविषी or ताविषी means 'a river', a divine nymph, daughter of Indra', and 'the earth'. तविषी means 'power' according to the Veda Bhashya; as in the following Vedic Mantras :—इन्द्रो वृत्रस्य तविषीम् इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्शिन्। It means strong, and old in the Vedas. Gold is one of its meanings.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४९ । नञि व्यथेः । १ । ४९ ।

अव्यथिषोऽब्धिसूर्ययोः' । अव्यथिषी धरारात्र्योः ।

49. The affix टिषच् comesafter the verb व्यथ (I. 801) 'to be agitated', when it is preceded by the negative particle अ

Thus अव्यथिषः 'The Ocean' 'the sun'. The feminine अव्यथिषी, 'the earth' 'the midnight'.

५० । किलेर्बुक्च । १ । ५० ।

किल्बिषम् ।

50. The augment बुक् is added to टिषच् when the affix comes after the verb किल् (VI. 61.) 'to become white', 'to play'.

Thus किल्बिषम् 'sin', 'disease', 'a fault'.

५१ इषिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचि-रुचिरुधिबन्धिशुषिभ्यः किरच् । । १ । ५१ ।

इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । 'मुदिरः कामुकाभ्रयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । खिदिरश्चन्द्रः । 'छिदिरोऽसिकुठारयोः' । भिदिरं वज्रम् । मन्दिरं गृहम् । स्त्रियामपि । 'मन्दिरं मन्दिरापि स्यात्, इति विश्वः । 'चन्दिरौ चन्द्रहस्तिनौ' । तिमिरं तमोऽक्षिरोगश्च । मिहिरः सूर्यः । 'मुहिरः काम्यमूर्खयोः' । मुचिरो दाता । रुचिरम् । रुधिरम् । बधिरः । 'शुष शोषणे' शुषिरं छिद्रम् । शुष्कमित्यन्ये ।

51. The affix किरच् comes after the verbs इषु (6. 59,) 'to wish', मदी (4. 99,) 'to delight', मुद (I. 16,) 'to be glad', खिद (4 61,) 'to suffer pain', छिदिर् (7. 3) 'to cut off', भिदिर (7. 2) 'to pierce through' मन्द (I. 13) 'to praise', चन्द (I. 68) 'to be glad or rejoice', तिम् (4. 68) to be wet or damp' मिह (I. 1041) 'to make water', 'to wet,' मुह (4. 89) 'to lose consciousness', मुच (6. 136,) 'to release', रुच (I. 781) 'to shine beautifully', रुध (VII. 1.) 'to confine' बन्ध (I. 1022,) 'to tie' शुष (4. 74) 'to become dry'.

Thus इषिरः 'fire', मदिरा 'wine, मुदिरः 'a cloud', a libertine' (Viśva and Medini Kośâs). खिदिरः 'an ascetic', 'the moon, छिदिरः 'a sword, an axe, भिदिरम् 'Thunder bolt', मन्दिरम् 'house'. It is fem. also, मन्दिरा Viśva Kośa चन्दिरम् 'an elephant', 'the moon', तिमिरम् 'darkness', eye-disease,' मिहिरः 'The sun', मुहिर: 'Blockhead', 'god of love', 'a libertine'. मुचिरः 'a generous man' रुचिरम् 'Bright,' रुधिरम् 'Blood', बधिरः 'Deaf'. From √शुष 'to dry', is formed शुषिरम् a hole,' according to others it means 'dry'.

Note:—Ishiram 'food' also: Chhidirah 'fire,' 'rope or cord,' 'a sword', 'an axe,' Mandiram 'a city', 'a house': mandirah (masc.) 'an ocean. Mihira 'the sun', 'the mind.' Rudhirah (masc.) the planet Mars: (neut.)' saffron, and blood.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

५२ । अशेर्णित् । १ । ५२ ।

आशिरो वह्निरक्षसोः ।

52. The affix किरच् comes after the verb अश (IX. 51), 'to eat', and it is treated as if it had an indicatory ण ।

Thus आशिरः 'fire', 'a demon'.

५३ । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः । १ । ५३ ।

अजेर्वीभावाभावः । अजिरमङ्गणम् । शशेरुपधाया इत्वम् । 'शिशिरं स्याद्धृतोर्भेदे तुषारे शीतलेऽप्यवत्' । 'श्रथ मोचने' उपधाया इत्वं रेफलोपः । प्रत्ययरेफस्य लत्वम् । शिथिलम् । स्थास्फाय्योष्टिलोपः । स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्वुक् ह्रस्वत्वं च । स्थविरः । खदिरः । बाहुलकाच्छीङो वुक् ह्रस्वत्वं च शिविरम् ।

53. The words अजिर 'court', शिशिर 'dew, cold' शिथिल 'loosened', स्थिर 'steady', स्फिर 'abundant', स्थविर 'an old man' and खदिर 'the moon', 'name of a tree', are formed by किरच् affix.

Thus 1. √अज (I. 248) 'to go'—अजिरम् 'court-yard' The root अज् is not replaced by वी here (II. 4. 56. S. 2292.) 2. √शश (I. 762) 'to go by leaps'—शिशिरः the penultimate अ is changed to इ । It means the cold season, hoar-frost, and cold. 3. √श्रथ (X. 280) 'to release', शिथिलम् । The penultimate अ is changed to इ, the र is elided, the र of the affix changed to ल । 4 and 5. The टि of √sthâ and √sphay is elided. स्थिरम् 'steady' स्फिरम् 'abundant' 6. √sthâ takes the augment वुक् and is shortened, to make स्थविरः 'an elder.' 7. खदिरः 'a kind of tree'. By bahulam, we get. 8. शिविरम् from √शीङ् with the augment वुक् and the shortening of the vowel of the root. It means 'the camp'—lit. where the army sleeps.

५४ । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इलच् । १ । ५४ ।

सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलिलम् । अनिलः । महिला । पृषोदरादित्वान्महेलापि । भड इति सौत्रो धातुः । 'भडिलौ शूरसेवकौ' । भण्डिलो दूतः कल्याणं च । शण्डिलो मुनिः । पिण्डिलो गणकः । तुण्डिलो मुखरः । कोकिलः । भविलो भव्यः । बाहुलकात्कुटिलः ।

54. The affix इलच् comes after the verbs सल् (1. 580) 'to go', कल् (I. 526, X. 64) 'to count' अन् (II. 61, IV. 66) 'to live', मह् (I. 766) 'to worship', भड (sautra) 'to speak', भण्ड (IX 50) 'to make fortunate', शण्ड् (I. 299) 'to be attacked with disease', पिण्ड (I. 293) 'to collect' तुण्ड् (I. 295,) 'to break.' कुक् (I. 91) 'to accept'·and भू (I. 1.) 'to be.'

Thus सलिलम् 'water' lit. what goes down; 2 कलिलम् 'covered with', 'mixed', 3. अनिलः 'wind', 4. महिला 'a woman,' 'a creeper' महेला is another

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

form valid under the Prishodarâdi class. (VI. 3. 109) 5. भण्डिलः 'a hero', 'a servant' from the sautra root √भड 6. भण्डिलः 'ambassador', 'lucky', 7. शण्डिलः 'a Ṛishi', 8. पिण्डिलः 'an astrologer', 9. तुण्डिलः 'talkative' 10. कोकिलः 'Indian cuckoo', 11. भविलः 'that which happens'.

By virtue of bahulam, √कुट 'to be crooked', कुटिलं ।

५५ । कमेः पश्च । १ । ५५ ।

कपिलः ।

55. The affix इलच् comes after the verb कमु (I. 470,) 'to desire', and the म is changed to प ॥

Thus कपिलः 'Tawny.' 'the name of a sage', 'a dog', 'Vishnu,' 'incense'; fem. 'a brown cow', 'a kind of timber', 'a leech', 'a fire,' 'the sun'.

५६ । गुपादिभ्यः कित् । १ । ५६ ।

गुपिलो राजा । तिजिलो निशाकरः । गुहिलं वनम् ।

56. The affix इलच् comes after the verbs गुप (I. 422) 'to protect' &c. and the affix is treated as if it had an indicatory क ।

Thus गुपिलः 'a king', तिजिलः 'the moon' गुहिलम् 'forest,' from √gupû to protect, √tija (I. 1020) to sharpen, and √guhû (I. 944) to cover.

५७ । मिथिलादयश्च । १ । ५७ ।

मथ्यन्तेऽत्र रिपवो मिथिला नगरी । पथिलः-पथिकः ।

57. The words मिथिला 'town' and the rest are formed by इलच् affix.

Thus मिथिला 'the name of a city', literally 'where the enemies are crushed, (mathyante).' So also पथिलः 'a traveller'. These are from √mathe (I. 901) 'to agitate', and √pathe (I. 900) 'to go'.

५८ । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् । १ । ५८ ।

पतेरः पक्षी गन्ता च । कठेरः कृच्छ्रजीवी । कुठेरः पर्णाशः । घाहुलकान्नुम् । गडेरो मेघः । गुडेरो गुडकः । दंशेरो हिंस्रः ।

58. The affix एरक् comes after the verbs पत्लृ (I. 898, IV. 51) 'to fly', कठ (I. 356) 'to suffer pain or trouble', कुठि (I. 365.) 'to be blunted', गड (I. 814) to water' गुड (6. 77) 'to preserve' and दंश (I. 1038) 'to bite.'

Thus पतेरः 'a bird' 'a traveller' कठेरः 'a man leading a painful life' कुठेरः 'water pot.' The nasal is not added as a diversity for the इ of कुठि, required a nasal the root being really कुण्ठ । गडेरः 'cloud', गुडेरः 'globe' दंशेरः = 'cruel', 'ferocious.'

५९ । कुम्बेर्नलोपश्च । १ । ५९ ।

कुबेरः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

59. The affix एरक् comes after the verb कुम्ब (I. 453,) 'to cover' and the nasal of the root is elided thereby.

Thus कुबेरः 'the God of wealth'.

६० । शदेस्त च । १ । ६० ।

शतेरः शत्रुः ।

60. The affix एरक comes after the root शद्लृ (I. 908,) 'to perish', and the द is changed to त।

Thus शतेरः 'an enemy'.

६१ । मूलेरादयः । १ । ६१ ।

एरगन्ता निपात्यन्ते । मूलेरो जटा । गुधेरो गोप्ता । गुहेरो लोहघातकः । मुहेरो मूर्खः ।

61. The words मूलेर and the rest are formed by एरक् affix.

Thus मूलेरः 'a lock of hair', गुधेरः 'a protector' मुहेरः 'a block-head; गुहेरः 'a blacksmith'.

These are from √mûla 'to establish or take root' √gudha 'to surround', √guda to protect, √guhû to cover, and √muhû to faint.

६२ । कबेरोतच्पश्च । १ । ६२ ।

कपोतः पक्षी ।

62 The affix ओतच् comes after the verb कब (I. 405) 'to fly', the ब is changed to प.

Thus कपोतः 'a pigeon'.

Note.—From √कब् 'to colour' is derived कपोतः 'a pigeon'. It is so called because its throat is variously coloured. The च् of ओतच् is redundant or rather misleading. The word कपो॑तः has always the acute on the ओ of the affix as in the lines: यत् कपो तः पदमग्नौ कृणोति। देवाः कपोत इषितो यदिच्छन् ।

६३ । भातेर्डवतुः । १ । ६३ ।

भातीति भवान् ।

63. The affix डवतु comes after the root भा (II. 42) 'to shine', 'to glitter'.

Thus भवान् 'your honor', 'your shining excellency'.

६४ । कठिचकिभ्यामोरन् । १ । ६४ ।

कठोरः । चकोरः ।

64. The affix ओरन् comes after the root, कठि (I. 365) 'to suffer pain', and चक (I. 93, 820) 'to be satisfied'.

Thus कठोरः 'Hard', 'full.' चकोरः 'a kind of bird'. As कठोरताराधिपका-ञ्छनच्छविः (Mâgha).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

६५ । किशोरादयश्च । १ । ६५ ।

किंपूर्वस्य शृणातेष्टिलोपः । किमोऽन्त्यलोपः । किशोरोऽश्वशावः । सहोरः साधुः ।

65. The किशोर and the rest are formed by ओरन् affix.

Thus किशोरः 'the young of any animal'; सहोरः 'a saint'.

From शॄ 'to injure', preceded by किम्, is derived किशोरः। The टि of the root is elided, and the final of किम् is dropped. It means 'a colt,' 'the sun', 'a youth,' 'a medicinal 'herb', 'sandal.' From √saha (I. 905) सहोरः ॥

६६ । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् । १ । ६६ ।

कपीति निर्देशान्नलोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकपर्यायौ । कटोलः कटुः । पटोलः ।

66. The affix ओलच् comes after कंप (I. 808) 'to shake', गड् (I. 814) 'run or flow as liquids' गण्ड (I. 65, 384) 'cheek', कटे (I. 315, 342) 'to cover from rain', पट (I 318,) 'to go'.

Thus कपोल: 'cheek' the nasal is elided as it is so shown in the sûtra, गडोलः 'raw sugar', गण्डोलः 'raw sugar', कटोलः 'bitter', पटोलः 'a kind of cloth and vegetable,' 'moon-light.'

Some read कण्डि (I. 302) instead of कपि, and form कण्डोलः 'a chaṇḍâlâ. √कल्ल 'to sound,' (I. 527) कल्लोलः 'the noise of the waves.'

६७ । मीनातेरूरन् । १ । ६७ ।

मयूरः ।

67. The affix ऊरन् comes after the verb मी (IX 4.) 'to injure'.

Thus मयूरः 'a peacock'.

६८ । स्यन्देः संप्रसारणं च । १ । ६८ ।

सिन्दूरम् ।

68. The affix ऊरन् comes after the verb स्यन्दू (I. 798) 'to flow out' and the य is changed to इ ॥

Thus सिन्दूरम् 'a kind of tree'; (neut.) 'red lead'.

६९ । सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन् । १ । ६९ ।

सिनोतीति सेतुः । 'तितुत्र–' (३१६३) इति नेट् । तन्तुः । गन्तुः । मस्तु दधिमण्डम् । सच्यत इति सक्तुः । अर्थचर्यादिः । 'ज्वर त्वर–' (२६५४) इत्यूठ् । तत्र क्ङितीत्यनुवर्तत इति मते तु बाहुलकात् । ओतुर्बिडालः । धातु । क्रोष्टा ।

69. The affix तुन् comes after the verbs षि (V. 2. IX. 5) 'to tie', तनि (8. 1.) 'to spread', गम्लृ (I. 1031) 'to go' मसी (IV. 112) 'to complete', षच् (I. 176., 1046) 'to sprinkle', अवि (I. 631) 'to protect', धाञ् (III. 10) 'to bear', 'to support', क्रुश (I. 909) 'to lament'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus सेतुः 'a bridge' 'a dam'. No इट् augment because of the prohibition of (VII. 2. 9). तन्तुः 'a thread' गन्तुः 'going', मस्तुः 'sour cream' वस्तुः 'that which unites.' It is masculine (II. 4. 31) ओतुः 'a cat.' It is thus formed: अव्+तुन्=अ+ऊठ्+तुन् (VI 4. 20) Thus sûtra क्ङिति च (I. 1. 6) is understood in that sûtra (VI 4. 20) according to some. So there is no guṇa. Thus ओतुः। धातुः 'an element', क्रोष्टुः 'a jackal.'

७० । पः किच्च । १ । ७० ।

पिबतीति 'पीतुर्वह्नौ दिवाकरे' ।

70. The affix तुन् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink, to preserve' and is treated as a कित् whereby the आ is changed to ई. (VI. 4. 66. S. 2462)

Thus पीतुः 'fire'; 'The sun.'

७१ । अर्तेश्च तुः । १ । ७१ ।

अर्तेस्तुः स्यात्स च कित् । 'ऋतुः स्त्रीपुष्पकालयोः' ।

71. The affix तु comes after the verb ऋ (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go', and it is कित् ॥.

Thus ऋतुः 'season' and menstrual period &c. The word has acute on the final: As ऋतुना यज्ञम् य ऋतुर्जनीनाम् .

७२ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च । १ । ७२ ।

एभ्यस्तुः स्यात् । 'कन्तुः कंदर्पचित्तयोः' । मन्तुरपराधः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः पुंस्कोकिले भृङ्गे गन्धर्वे गायनेऽपि च' । भातुरादित्यः । 'यातुरध्वगकालयोः' । रक्षसि क्लीबः । हेतुः कारणम् ।

72. The affix तु comes after the verb कम (I. 470, 869) 'to desire', मन् (IV. 67, VIII. 9, X. 169) 'to think', जन् (I. 862, III. 24, IV. 41) 'to be born', गा (I. 998, III. 25) 'to sing' भा (II. 42) 'to glitter', या (II. 40) 'to become', and हि (V. 11) 'to go.'

Thus कन्तुः 'the heart', 'kâmadevâ, मन्तुः 'offence', जन्तुः 'animal', गातुः 'the male cuckoo,' 'bee' 'a celestial singer', and 'a song.' भातुः 'The sun', यातुः 'time, wind, traveller': when neuter, it means 'a demon.' हेतु 'cause'.

७३ । चायः किः । १ । ७३ ।

'केतुर्ग्रहपताकयोः' ।

73. The affix तु comes after the √chây̆ri 'to honor' (I. 929) and कि is substituted for चाय् ।

Thus केतुः 'comet', 'a banner'. Thus चाय्+तु=कि+तु=केतुः ।

७४ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्च । १ । ७४ ।

अप्तुः शरीरम् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

74. The affix उ comes after the √आप्ऌ (V. 14; X. 295) 'to pervade', and the vowel is shortened.

Thus अप्तुः 'body.' 'a sacrificial animal'.

७५। वसेस्तुन्। १। ७५।

वस्तु।

75. The affix तुन् comes after √vas 'to dwell,' (I. 1054.)

As वँस्तु 'an object.'

७६। अगारे णिच्च। १। ७६।

'वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम्'।

76. The affix तुन् comes after the verb वस् (I. 1054,) 'to dwell, when the sense is that of a house and it is treated as if it had an indicatory ण्.

Thus वास्तु 'a house.' A. Kosha II. 2. 19.

७७। कृञः क्तुः। १। ७७।

क्रतुर्यज्ञः।

77. The affix क्तु comes after the verb कृ VIII. 10) 'to do.'

Thus क्रतुः 'a sacrifice' yajña.

७८। एधिवह्योश्चतुः। १। ७८।

एधतुः पुरुषः। वहतुरनड्वान्।

78. The affix चतु comes after the verb एध (I. 2) 'to prosper,' and वह (I. 1053) 'to carry.'

Thus एधतुँः 'a man', वहतुँ 'an ox,' 'a traveller.' The affix has an indicatory च and so the word is end-acute. Thus स्योनं पत्ये वहतुं कृणुष्व।

७९। जीवेरातुः। १। ७९।

'जीवातुरस्त्रियां भक्ते जीविते जीवनौषधे'।

79. The affix आतु comes after √जीव (I. 594) 'to live.'

Thus जीवातुः (masculine), 'food.' 'life,' 'a medicine.' A. K. II. 8. 119.

८०। आतृकन्वृद्धिश्च। १। ८०।

जीवेरित्येव। 'जैवातृकस्त्विन्दुभिषगायुष्मत्सु कृषीवले'।

80. The affix आतृकन् comes after the verb √जीव (I. 495) 'to live' and there is vṛiddhi of ई॥

Thus जैवातृक 'long-lived', 'moon', 'drug,' and 'an agriculturist,' 'a physician.' A. Kosha I. 3. 16. III. 1. 6.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

८१ । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः । १ । ८१ ।

'कर्षूः पुंसि करीषाग्नौ कर्षूर्नद्यां स्त्रियां मता' । चमूः । तनूः । धनूः प्रहस । 'सर्ज अर्जने' । सर्जूर्वणिक् । 'खर्ज व्यथने' । खर्जूः पामा ।

81. The affix ऊ comes after the verbs कृष (I. 1039, VI. 6) 'to plough', चम (I. 497, 869, VI. 28) 'to drink', तन (VIII. 1, X. 296) 'to spread', धन (III. 23) 'to become rich', सर्ज (I. 213) 'to gain', खर्ज (I. 247) 'to pain', and the words so formed are feminine.

Thus कर्षूः 'fire of dried cow-dung,' 'cultivation,' 'river,' चमूः 'an army' तनूः 'body,' धनूः 'a bow', सर्जूः 'a merchant, 'a lightening' खर्जूः 'cutaneous eruption,' 'scab,' 'a worm.'

Thus in the Rabhasa-kośa we find 'karśûh pumsi karîshâgnau karśûr nadyâm &c.' The Medini-kośa says 'karśû is masculine and means fire of dried cow-dung, and it is feminine when meaning 'a river,' 'a canal' sarjû, m. merchant, f. a lightening; heaven, m. Creator, Rudra.

८२ । मृजेर्गुणश्च । १ । ८२ ।

मर्जूः शुद्धिकृत ।

82. The affix ऊ comes after the √मृज (II. 57, X. 304) to clean', and there is guna of the ṛi into ar.

Thus मर्जूः 'purification,' 'a washerman.'

The vriddhi ordained by VII. 2. 114. S. 2473 is set aside by the guṇa specifically enjoined by this sûtra.

८२ क । खडेर्डुर्वा । १ । ८२ क ।

खड्डूः । खडूः ।

82. A. The augment डुङ is added to ऊ after the verb खड् (X. 44) 'to break', optionally.

Thus खड्डूः or खडूः 'breaking', 'dividing'.

८३ । वहो धश्च । १ । ८३ ।

'वधूर्जायास्नुषास्त्रीषु' ।

83. The substitute ध replace the ह of वह (I. 1053) 'to carry', before the affix ऊ ॥

Thus वधूः 'a wife', 'a daughter-in-law'. A. Kosha III. 3. 101.

८४ । कषेश्छश्च । १ । ८४ ।

कच्छूः पामा ।

84. The affix û comes after the verb कष (I. 934) 'to injure' and the ष is changed to छ ॥

Thus कच्छूः 'itch' scab'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

८५ । फिल्कसिपद्यर्तेः । १ । ८५ ।

कासूः शक्तिः । पादूरुपानत्पादरक्षिणी । आरुः पिङ्गलः ।

85. The affix ऊ comes after the verb, कस (I. 139) 'to go' पद् (IV. 60) 'to go' ऋ (1. 983, III. 16, V. 29) 'to go' and the affix is णित् ॥

Thus कासूः 'a lance', पादूः 'a shoe' आरुः 'yellow.' The word कासू means 'indistinct speech', 'a sort of spear or lance', 'understanding '.

८६ । अणो डश्च । १ । ८६ ।

आडूर्जलप्लवद्रव्यम् ।

86. The affix ऊ comes after the verb अण् (I. 471,) 'to sound', and the ण of अण् is changed to ड.

Thus आडूः 'a raft', 'a float'.

८७ । नञि लम्बेर्नलोपश्च । १ । ८७ ।

'तुम्बयलाबूरुभे समे' इत्यमरः ।

87. The affix ऊ comes after the verb लम्ब (I. 402, 404,) 'to hang down', and the nasal is elided, when the negative अ precedes it.

Thus अलाबूः 'the bottle gourd' so called because it floats on water and does not sink (lambate) in it. See A. K. II. 4. 153.

८८ । के अ एरङ् चास्य । १ । ८८ ।

कशब्द उपपदे शृणातेरूः स्यादेरङादेशः । 'कशेरुस्तृणकन्दे स्त्री' । बाहुलकादुप्रत्यये कशेरुः क्लीबे पुंसि च ।

88. The affix ऊ comes after the verb शॄ (IX. 18) 'to hurt', preceded by क and the ऋ is changed to एर्.

Thus कशेरूः 'a kind of grass'; and a root'. By force of the word 'diversely' (III. 3. 1. S. 3169) the affix उ (short) also comes: as कशेरु । The former is always feminine, the latter is masculine and neuter.

८९ । त्रो दुट् च । १ । ८९ ।

तरतेरूः स्यात्तस्य दुट् । 'दर्वूः स्याद्दारुहस्तकः' ।

89. The affix ऊ comes after the verb तॄ (I. 1018) 'to cross over', to which is added the augment दुट् . ॥

Thus दर्वूः 'a wooden ladle'. See A. K. II. 9. 34

९० । दरिद्रातेर्यालोपश्च । १ । ९० ।

इश्च आश्च यौ तयोर्लोपः । दर्दूः कुष्ठभेदः ।

90. The affix ऊ comes after the verb दरिद्रा (II. 64) 'to be poor' and the इ and आ of the verb are elided.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus दर्द्रुः 'a kind of leprosy', 'a cutaneous disease'. The word या of the sûtra is a compound of इ+आ=या ॥

Note.—Bhojadeva takes the word as र्यलोपः beginning with र. He explains it in two ways: (1) रि+आ=र्या, and the form then is दद्रुः for the sûtra then means, the रि and आ of daridrâ are elided. (2). र+इ+आ=र्या। In this view the second र r. of daridrâ is elided, Thus दद्रूः। With short उ, the form is दद्रुः। Thus there are four forms (1) dardrû दर्द्रूः (2) dadrû दद्रूः (3) dardû दर्दूः (4) दर्दुः dardru by Mṛigayvâdi class उ (uṇ. I. 37).

९१। नृतिशृध्योः कूः। १। ९१।

नृतूर्नर्तकः। शृधूरपानम्।

91. The affix कू comes after the verbs नृत (IV. 9) 'to dance', and शृध (I. 797, 922, X. 195.), 'to mock at 'to fart'.

Thus नृतूः 'a dancer', शृधूः 'the anus'.

९२। ऋतेरम्च। १। ९२।

ऋतिः सौत्रो धातुः। ततः कूरमागमश्च। रन्तूर्देवनदी सत्यवाक्च।

92. The affix कू comes after the verb ऋत (a sautra dhâtu) and the augment अम् is added to the verb.

Thus रन्तूः 'a celestial river' and 'true speech.' The √ऋत is a sautra dhâtu.

९३। अन्दूदृम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः। १। ९३।

एते कूप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते। अन्दूर्बन्धनम्। 'दृभी ग्रन्थे'। निपातनान्नुम्। दृम्भूः। अनुस्वाराभावोऽपि निपातनादित्येके। दृन्भूः। जनेर्बुक्। जम्बूः। 'जमु अदने' इत्यस्येत्येके। बाहुलका-दुदुत्वोऽपि। जम्बुः। कफं लाति कफेलूः श्लेष्मातकः। निपातनादेत्वम्। कर्कं दधाति कर्कन्धूर्बदरी। निपातनान्नुम्। दिधिं धैर्यं स्यति त्यजतीति दिधिषूः पुनर्भूः। केचित्तु 'अन्दूदृन्भूजम्बूकम्बू' इति पठन्ति। 'दृम्फ उत्क्लेशे' दृम्फू सर्पजातिः। 'कनेर्बुक्'। कम्बूः परद्रव्यापहारी।

93. The words अन्दू, दृम्भू, जम्बू, कफेलू, कर्कन्धू and दिधिषू are formed by कू affix.

Thus अन्दूः 'a chain, a fetter, 'an ornament worn round the ankles', दृम्भूः 'snake'. जम्बू. 'The rose apple and its fruit', (कम्बू a thief) कफेलू 'a kind of annual plant or herb which dies after becoming ripe', 'phlegmatic'. कर्कन्धू the jujube tree'. दिधिषू. 'The second husband of a woman twice married'.

Note.—From √adi 'to bind' (I. 63) is अन्दूः। From √ला 'to accept' (II. 49) is derived कफेलूः with the upapada कफ॥ From √डुधाञ् 'to support' (III. 10), with the upapada कर्क is obtained कर्कन्धूः।

(2) From the √दृभी 'to string together' (VI. 34) is derived दृम्भूः 'a composer, a versifier, a reciter'. It is declined like हूहू॥ Another form is दृन्भूः without anusvâra.

(3) The word जम्बु is formed by adding the augment बुक् to the root √jan before this affix. Some derive it from √jamu, 'to eat' (I. 499).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

By force of 'diversely,' there is short उ also, as जम्बुः। As in the line तस्य जम्बोः फलरसो नदीभूय प्रवर्तते।

(4) कफ+ला+उ=कफेलूः 'phlegm producing.' The insertion of ए is the irregularity.

(5) कर्क+धा+ऊ=कर्कन्धूः 'what supports the crab'—*i.e.* badarî or jujube. The insertion of the nasal is the anomaly.

(6) दिधि+स+ऊ+दिधिषू literally, 'who abandons (syati) the firmness (didhi), *i.e.* a widow who remarries.

Some read the sûtra as अन्दू–दृम्फू–जम्बू–कम्बू। In this view दृम्फूः meaning 'a snake,' is derived from √दृम्फ (VI. 29) 'to pain.'

(7) कम्बूः is derived from √कम् with the augment बुक्। It means 'one who steals the property of another,' 'a thief'.

९४। मृग्रोरुतिः। १। ९४।

मरुत्। गरुत्पक्षः।

94. The affix उति (ut) comes after the roots √गॄ (VI. 117) 'to swallow', and √मृ (VI. 110) 'to die.'

Thus गरुत् 'The wing of a bird', मरुत् 'wind'. This last word has two other forms also, मारुतः and मरुतः all meaning wind and breath. The word गरुत् belongs to Yavâdi class, (VIII. 2. 9) and with मतुप् forms गरुत्मान्।

९५। ग्रो मुट् च। १। ९५।

गिरतेरुतिस्तस्य च मुट्। गर्मुत्सुवर्णं तृणविशेषश्च।

95. The affix उति comes after the root √गॄ 'to swallow' with the augment मुट् added to it.

Thus गर्मुत् 'gold', 'a kind of grass'. The word is feminine.

९६। हृषेरुलच्। १। ९६।

'हर्षुलो मृगकामिनोः'। चाटुलकात्वटतेः। चटुलं शोभनम्।

96. The affix उलच् comes after the verb हृष (I. 741 IV. 119.) 'to rejoice' 'to be satisfied.'

Thus हर्षुलः 'a deer', 'a lover'. By force of the word 'diversely', this affix comes after the root √चटे 'to rain' 'to cover' (I. 316) also. Thus चटुलम् 'beautiful' inconstant'.

९७। हृसृरुहियुषिभ्य इतिः। १। ९७।

'हरित्ककुभि वर्णे च तृणवाजिविशेषयोः'। सरिन्नदी। 'रोहित्' मृगविशेषस्य स्त्री। 'युष' इति सौत्रो धातुः। मत्स्यस्य (or स्त्रुयस्य) रोहित युषस्य योषिदिति भाष्यम्।

97. The affix इति (it) comes after the roots √hri (I. 947, III. 15.) 'to steal', √सृ (I. 932, III. 17.) 'to go', √रुहि (I. 912) 'to grow' and √युष (I. 711) 'to please'.

Thus हरित् 'a quarter of the compass, direction'; 2. 'yellowish', 3. 'Turmeric, grass'. 4. 'the horse of the sun', 'a bay horse'. See Viśvakosha for

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the verse "harit kakubhi varṇe cha &c." हरित् 'a river' रोहित् 'female of a kind of deer' योषित् a woman'. √yush is a sautra root not found in the original Dhâtupâṭha. Thus in the Bhâshya we have ऋश्यस्य रोहित् "the female of the deer called ṛishya or white footed antelope is called *rohit.*" Similarly पुरुषस्य योषित् "the female of a man is called yoshit."

९८ । ताडेर्घिलुक् च । १ । ९८ ।

ताडयतीति तडित् ।

98. The affix इति comes after the verb तड (X. 43, 259) 'to beat', and the causative sign णि is elided.

Thus तडित् 'lightening': literally that which *strikes* (tâḍayati).

९९ । शमेर्ढः । १ । ९९ ।

बाहुलकादित्संज्ञा यथादेश इट् च न । 'शण्ढः स्यात्पुंसि गोपतौ' । शण्ढः क्लीबः ।

99. The affix ढ dha comes after the root √शम (IV. 92, X. 156),) 'to be appeased.'

Thus षण्ढः 'a eunuch'. The letter ढ is not इत्, nor is it replaced by यथ (VII. 1. 2. S. 475), nor the augment इट् comes before it: all this is anomalous because of the "bahulam"—the Uṇâdi affixes are *diversely* applied.

Note.—The affix ढ would not have taken इट् by the prohibition of नेड् वशि कृति (VII. 2. 8. S. 2981); but that sûtra is restricted by the vârtika नेड्वर मनादौ "the इट् does not come before the kṛit affixes beginning with va, ra, ma and na" hence the above explanation.

The word शण्ढः when masculine means "the bull." It also means 'a eunuch,' 'an emasculated person.'

१०० । कमेरठः । १ । १०० ।

कमठः । 'कमठः कच्छपे पुंसि भाण्डभेदे नपुंसकम्' इति मेदिनी । बाहुलकाज्जरठः ।

100. The affix अठ (aṭha) comes after the root √कम (I. 470) 'to desire'.

Thus कमठः 'a tortoise'. According to the Medinîkosha this word when masculine means 'a tortoise'; and when Neuter, 'a water-jar'.

By the force of the word "bahulam" this affix comes after √jrî 'to grow old' As जरठः 'hard, solid, old, decrepit, pale, cruel.'

१०१ । रमेर्वृद्धिश्च । १ । १०१ ।

रामठं हिङ्गु ।

101. The affix अठ (aṭha) comes after the root √रम (I. 906) 'to delight', and there is Vṛiddhi of the vowel of the root.

Thus रामठम्. 'The name of the plant called asafoetida'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

१०२ । शमेः खः । १ । १०२ ।

शङ्खः ।

102. The affix ख (kha) comes after the root √शम (IV. 92,) 'to be appeased.'

Thus शङ्खः 'the conch-shell' 'the bone of the forehead,' 'a hundred billions.'

Note.—The ख is not इत् nor is it replaced by ईन (VII. 1. 2. S. 475).

१०३ । कणेष्ठः । १ । १०३ ।

कण्ठः ।

103. The affix ठ (ṭha) comes after the √कण् (I. 476, 831,) 'to sound.'

Thus कण्ठः 'thoat,' 'the neck,' 'vicinity', 'sound', 'a kind of tree.'

१०४ । कलस्तृपश्च । १ । १०४ ।

तृपतेः कलप्रत्ययः । चात्तृफतेः । तृपला लता । 'तृफला तु फलत्रिके' ।

104. The affix कल (ala) comes after the √तृप (IV. 86, V. 25, VI. 24,) 'to become satisfied'.

Thus तृपला 'a creeping plant.' By the force of the word च 'and' in the sûtra, this affix comes after the root √तृफ also. Thus तृफला "a creeper." It should be distinguished from the word त्रिफला "the three myrabolans." See Amarakosa II. 9. 111. Compare IV. 1. 21, S 479 where this word तृफला is considered as a Dvigu compound. त्रिफला and त्रिफली are also valid forms.

१०५ । शपेर्वश्च । १ । १०५ ।

शबलः ।

105. The affix कल (ala) comes after the root √शप् (IV. 59) 'to curse.' and the प् is changed to ब ॥

Thus शबलः 'a variegated colour'.

Note.—Another reading is शमेर्बश्च ॥

१०६ । वृषादिभ्यश्चित् । १ । १०६ ।

वृषलः । पललम् । बाहुलकाद्गुणः । सरलः । तरलः । 'कमेर्बुक्' । कम्बलः । 'कुश खण्डने' कुशलम् । 'लङ्गेर्वृद्धिश्च' । लाङ्गलम् । 'कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य मुट्' । कुट्मलः । कुडेरपि । कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद्गुणः । कोमलम् ।

106. The affix कल (ala) comes after the root √वृष (I. 738) 'to rain' and the rest and it is considered as if it had an indicatory ch.

Thus वृषलः 'a horse,' 'a Sûdra.' Similarly from √पल, पललम् "a sweet-meat made of ground sesamum and sugar," "mire," "flesh." पललः *m.* "a demon." The affix कल being कित् would not have caused guṇa, but owing to the Uṇâdi diversity it does so in the case of √सृ and √तृ । Thus सरलः 'a kind

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

of pine tree:' 'straight', 'artless'. As in the following verse: सरला विरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः। न शमी न च पुन्नागा अस्मिन् संसार कानने। Here every noun has a double meaning. Similarly तरलः 'trembling,' 'liquid.'

१०७। कमे बुक्। १। १०७।

107. The affix कल (ala) comes after √कम् (I. 470, 869) 'to desire' and the augment is बुक्॥

Thus कम्बलः "the king of serpents *i. e.*, Śesha'; 'a dew-lap,' 'a wall,' 'a small worm,' 'an upper garment of wool;' when neu ter it means 'water.' It means also 'a blanket of wool.' Similarly from √मुस 'to break' (Divadi), we get मुसलम् 'a mace, club,' 'a pestle,' other forms of this word are मुषल and मुशला॥

१०८। लङ्गे र्वृद्धिश्च। १। १०८।

लाङ्गलम्।

108. The affix कल (ala) comes after the root √लगि (I. 154) 'to obtain', 'to go,' and there is vṛiddhi of the root.

Thus लांगलम् 'a plough'.

१०९। कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्यस्य मुट्। १। १०९।

109. The affix कल comes after the verbs कुट (VI. 73) 'to curve' कश् 'to whip' (I. 762, 939, II. 14.) and कु (I. 999, II. 33,) 'to groan, to hum,' and there is augment मुट् added also.

Thus कुट्मलम् 'an opening bud'. The affix is added to √कुड also, as कुड्मलम् कश्मलम्. 'Sin', कोमलम् 'delicate.' In this last word the उ of √कु has taken guṇa by uṇâdi diversity.

Note:—The affix कल comes after other roots also as a uṇâdi diversity. As from √कुस or √कुश श्लेषणे we get कोशलः or कोसलः 'the name of a country.' From √सब or √शंब संबलं or शंबलं 'provisions for a journey,' 'a bank or shore,' 'jealousy.' From √कदि आह्वाने, by the elision of the न we have कदली। The feminine affix ङीष् is added as it belongs to the gaurâdi class. It means 'the plantain tree,' 'a flag,' 'a king of deer,' 'the Bimba plant.' From √कमु कान्तौ we have कमलं 'water,' 'copper,' a lotus,' 'space,' 'a medicament.' The masculine कमलः means 'a kind of deer.' कमला means 'an excellent woman.' From √कुश we get कुशलः "expert, trained." From √मडि भूषायाम् we have मण्डलम् 'orb', 'a district,' a circle of a king's near and distant neighbours consisting of twelve kings.'

११०। मृजेष्टिलोपश्च। १। ११०।

मलम्।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection, Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

110. The affix कल (ala) comes after √मृज (I. 269, II. 57,) 'to clean' and there is elision of the final vowel with the consonant that follows it.

Thus मलम् 'sin', 'excrement', 'impure secretion of the body', 'mean or covetous'.

१११ । चुपेरच्चोपधायाः । १ । १११ ।

चपलम् ।

111. The affix कल (ala) comes after the root √चुप (I. 430, VI. 125) 'to move slowly' and उ is changed to अ before this.

Thus चपलम् 'unsteady'. The masculine चपलः means 'quick-silver', 'fish', 'the châtaka bird', 'a sort of perfume' The feminine चपला means 'Lakshmi', 'lightening' long pepper'.

११२ । शकिशम्योर्नित् । १ । ११२ ।

शकलम् । शमलम् ।

112. The affix कल (ala) comes after the √शक् (IV. 78, V. 15) 'to be able' and शम (I. 870,) 'to be appeased' and it is नित् ॥

Thus शकलम् 'a part', 'the scales of a fish'; 'bark' शमलम् 'sin' 'fæces,' 'calamity'.

११३ । छो गुग्घ्रस्वश्च । १ । ११३ ।

छगलः । प्रज्ञादित्वाच्छागलः ।

113. The affix कल comes after the root √छो (IV. 38) 'to cut', whereby the vowel of the root is shortened and the augment गुक is added before the affix.

Thus छगलः 'a goat,' 'a blue garment' another form is छागलः as the word belongs to the Prajñâdi class.

११४ । अमन्ताड्डः । १ । ११४ ।

दण्डः । रण्डा । खण्डः । मण्डः । षण्डश्छिन्नहस्तः । अण्डः । बाहुलकाण्णत्वाभावः । षण्डः । संघातः । तालव्यादिरित्यपरे । शण्डः । गण्डः । चण्डः । पण्डः क्लीवः । पण्डा बुद्धिः ।

114. The affix ड comes after a verb ending in a nasal.

Thus दण्डः 'a stick', रण्डा 'a widow' 'a slut', खण्डः 'a fragment or portion', 'candied sugar' 'a flaw in a jewel,' मण्डः 'the castor oil tree', 'ferment', 'scum of boiled rice', षण्डः 'a maimed or circumcised man' 'he whose hands are cut' अण्डः 'an egg,' षण्डः 'a group or multitude' 'a bull', 'an eunuch.' The ष of the root is not changed to स as required by VI. 1. 64 S. 2264, as a unâdi anomaly. Some read it as शण्डः with the palatal श ॥ गण्डः 'the cheek,' 'a mark', 'a hero,' 'the temples', 'horse's trappings', 'a bubble', 'a kind of disease, चण्डः 'violent, पण्डः 'a eunuch', पण्डा 'wisdom',

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note.—The अन् in this aphorism is a pratyâhâra meaning the letters ञ, म, ङ, ण and न ॥ No such pratyâhâra, however, is found in the Ashtâdhyâyî: the pratyâhâras ending in न are only three अन्, यन् and ञन् ॥ See Kâshikâ and my Ashtâdhyâyî. The above words are derived from √damu to tame (IV. 94) √ramu 'to play' (I. 906), √khanu 'to dig' (I. 927), √mana 'to think' (IV. 67), √vand 'to honor,' (I. 290), √ama to go &c' (I. 493), √shaṇu 'to give' (VIII. 2), √gam 'to go' (I. 103) √chaṇa 'to give' (I. 833), √paṇa 'to barter,' to praise.' (I. 466).

११५ । कादिभ्यः कित् । १ । ११५ ।

कवर्गादिभ्यो डः कित्स्यात् । कुण्डम् । काण्डम् । गुड् । गुण्डः । 'घुण भ्रमणे' घुण्डो भ्रमरः ।

115. The affix ड is कित् after a verb beginning with a guttural.

Thus कुण्डम्. 'A bowl shaped vessel,' काण्डम् 'a section', गुडः 'treacle' घुण्डः 'a bee'.

Note.—From √kuṇ 'to sound, to support' comes कुण्डम् meaning "a hole in the ground for fire" 'a kind of measure', 'a natural basin of water', while कुण्डी means 'a Kamaudalu bowl': कुण्डः also means 'a son born in adultery'.

From √Kamu 'to wish', is formed काण्डम् । It means a stem, a portion of a tree, an arrow, an opportunity, wâter, vile, private place, a staff.

From √guṅ 'to make inarticulate sound' comes गुडः, a globe or ball, treacle or molasses, an elephant's armour, the cotton tree, the milk hedge plant. गुडाकेशः 'he whose hair is like गुडा or milk hedge plant'. *i.e.*, जटाधारी 'matted hair' or Shiva. Or गुडाका + ईश 'Lord of sleep or sloth.'"

From घुण 'to wander', we get घुण्डः 'a bee."

११६ । स्थाचतिमृजेरालज्वालजालीयचः । १ । ११६ ।

तिष्ठतेरालच् । स्थालम्–स्थाली । चतेर्वालच् । चात्वालः । मृजेरालीयच् । मार्जालीयो बिडालः ।

116. The affix आलच् comes after the root स्था (I. 975) 'to stand', वालच् after the root चत (I. 918) 'to beg', and आलीयच् after the root मृज (I. 269, II. 57,) 'to wash off' 'to make pure.'

Thus स्थालम् or स्थाली 'a plate', चात्वालः 'a hole in the ground to receive sacrificial fire'. 'kuśa grass'. मार्जालीयः 'a cat,' 'a Śûdrâ 'one who cleanses his body.'

Note.—The root स्था would have given स्थालः by the affix लच् alone. Why read the affix as आलच्?

११७ । पतिचण्डिभ्यामालञ् । १ । ११७ ।

पातालम् । चण्डालः । प्रज्ञादित्वादणि चाण्डालोऽपीत्येके ।

117. The affix आलञ् comes after the roots पत (I. 898,) 'to fly', and चण्ड् (I. 298) 'to become violent'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus पातालम् "the lower world whereinto people fall owing to sin." चण्डालः 'lion', according to some the form is चाण्डालः, the vriddhi taking place as the word is considered to belong to the Prajnâdi class.

११८। तमिविशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन्। १। ११८।

तमालः। विशालः। बिडालः। मृणालम्। कुलालः। कपालम्। पलालम्। पञ्चालाः।

118. The affix कालन् comes after the roots तम् (IV. 93) to grow tired', विश् (VI. 130) 'to enter'. बिड् (I. 339) 'to curse', 'to cry out against', मृण् (VI. 41) 'to kill', कुल (I. 895) 'to be united', कप् (I, 808) 'to shake', पल् (I. 892,) to go', पच् (I. 187,1045) 'to develop.'

Thus तमालः 'a kind of tree, a kind of sword' विशालः 'Big', 'king', 'woman', बिडालः 'a cat' मृणालम् 'the fibrous root of a lotus', कुलालः 'a potter', कपालम् 'the skull', पलालम् 'a straw', पञ्चालाः 'a city'.

Note.—तमालः a tree, a sword, the bark of bamboo, sectarial mark on the forehead. विशाला name of Ujjayinî, of a river. विशालः noble, a kind of deer, a kind of bird.

११९। पतेरङ्गच्पक्षिणि। १। ११९।

पतङ्गः।

119. The affix aṅgach comes after the root पत (I. 898) 'to fly', when meaning an *insect*.

Thus पतंगः 'a bird', 'an insect'. It means also a kind of rice, and quick silver, the sun, a bird,

१२०। तरत्यादिभ्यश्च। १। १२०।

तरङ्गः। लवङ्गम्।

120. So also after the roots तॄ (I. 1018) 'to cross over' &c. comes the affiix अंगच् ॥

Thus तरंगः 'a wave', लवङ्गः 'clove' from लूञ् 'to cut.'

१२१। बिडादिभ्यः कित्। १। १२१।

बिडङ्गः। मृदङ्गः। कुरङ्गः। बाहुलकाद्गुणं च।

121. The affiix अंगच् comes afer the root बिड् (I. 380) 'to sound' and the rest, and is कित् ॥

Thus बिडङ्गः 'clever' मृदङ्गः 'a kind of drum'; from √मृद क्षोदे ॥ कुरङ्गः 'a deer in general; from कॄ 'to scatter'. The ऋ is changed to उर् anomalously.

Note.—बिडङ्गः is the Name of a vegetable and medicinal substance that destroys worms.

१२२। सृवृञोर्वृद्धिश्च। १। १२२।

सारङ्गः। वारङ्गः खङ्गादिमुष्टिः।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

नीरः the ocean, a limit, boundary, a drink, beverage, a particular part of a mountain.

१८६ । वाविन्धेः । २ । २६ ।

वीध्रं विमलम् ।

186. The affix *kran* comes after √indhi 'to shine' when preceded by *vi*.

From √ञि इन्धी 'to shine' (VII. 11) we get विध्रम् thus: वि+इन्ध्+क्रन्= वि+इध्+र (the nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415)=वीध्रम् pure, clean, the sky, wind, air, fire.

१८७ । वृधिवपिभ्यां रन् । २ । २७ ।

वर्ध्रं चर्म । वप्रः प्राकारः ।

187. The affix रन् comes after √वृधु (I. 796) 'to increase' and √डुवप (I. 1052) to sow seed.

Thus वर्ध्रम् leather, वप्रः or वप्रं a field, a rampart, earth work, mud wall, a bank or mound of any kind, the slope or declivity of a hill, a summit or peak, the bank of a river, the foundation of a building, the gate of a fortified town, a ditch, the circumferance of a sphere, dust, वप्रः a father, a Prajapati, वप्रं lead.

१८८ । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरामालाः । २ । २८ ।

रन्नन्ता ऊनविंशतिः । निपातनाद्गुणाभावः । ऋज्रो नायकः । इदि इन्द्रः । अगेर्नलोपः ॥ अग्रम् । 'वज्रोऽस्त्री हीरके पवौ' । वपेः उपधाया ह्रस्वत्वम् । विप्रः । कुबिचुब्योर्नलोपः । कुब्रम् अरण्यम् । चुब्रं मुखम् । क्षुर विलेखने' रेफलोपः । क्षुरः । खुरः । 'खुर छेदने' रलोपो गुणाभावश्च । भन्देर्नलोपः । भद्रम् । 'उच समवाये' चस्य गः । उग्रः । ञिभी । भेरी । बस्य लः । भेलः । शुचेश्चस्य कः । शुक्रः । रस्य लः । शुक्लः । गुङ् वृद्धिः । 'गौरोऽरुणे सिते पीते' ... । 'वन संभक्तौ' । वन्नो विभागी । इणो गुणाभावः । 'इरा भूर्वाक् च वारिषु' । 'मा माने माला' ।

188. The words ऋज्र a leader, इन्द्र foremost, अग्र first, वज्र thunder, विप्र Brahmin, कुब्र, forest चुब्र face, क्षुर razor, खुर hoof, भद्र wise, उग्र mighty, भेर drum. भेल timid, शुक्र pure, शुक्ल white, गौर white and yellowish, वन्नः divider, इरा water, माला garland, are so formed with the affix ra. 28.

These nineteen words are irregularly formed by the affix रन् । There is no guṇa of the root vowel as anomaly. Thus 1. ऋज्रः 'a leader.' It is from √ऋजु गति स्थानार्जनेषु (I. 189). 2. From √इदि परमैश्वर्ये (I 64) इन्द्रः Indra: the Inner Self; the sun. 3. From √अगि गतौ (I. 830,) अग्रम् first, over, surplus, front, a weight=pala. The nasal is elided. 4. From √वज गतौ (I. 271) वज्रः *m.* diamond: the thunder-bolt. 5. From √डुवप 'to sow seed' (I. 1052) comes विप्रः; the penultimate अ is changed to इ ॥ 6. From √कुबि आच्छादने (I. 453) comes कुब्रम् forest. The nasal is elided. 7. From √चुबि

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

'to kiss' (I. 456) comes चुबुम् 'face.' The nasal is elided here also. 9. From √क्षुर विलेखने (VI. 52 and 54) comes क्षुरः 'the razor.' Thus क्षुर्+र= क्षुरः The root र is elided, and there is no guṇa. 10. From √खुर छेदने (VI. 52) comes similarly खुरः hoof; the र is elided and there is no guṇa. 11. From √भदि कल्याणे (I. 12) comes भद्रम् or भद्रः with the elision of the nasal. It means good, auspicious, happiness; gold, a fragrant grass, iron, a bullock, a species of wagtail, a kind of elephant, an imposter, an epithet of mount Meru 12. From √उच समवाये (IV. 114) comes उग्रः, the च is changed to ग । It means fierce, formidable, उग्रः Name of a mixed caste; Name of Rudra. 13. From √ञिभी भये (III. 2) comes भेरी । Sometimes the र is changed to ल and we get भेली or भेलः ॥ भेरी a kettledrum 14. भेलः a boat, a raft, a float, timid, foolish, unsteady, tall, agile. 15. From √शुच शोके (I. 198) or √ईशुचिर् पूतीभावे (IV. 56) comes शुक्रः; the च is changed to क । Similar to the last we have शुक्लः also where र is changed to ल । शुक्रः bright, the planet Venus, Name of the preceptor of asuras, the month of Jyeṣṭha, fire, the chitraka plant, the essence of anything, the male and female energy, शुक्लः white, Name of Shiva, a disease of the white part of the eye, fresh butter, sour gruel. 16. From √गुङ् (I. 997) by virddhi of the root-vowel, we get गौरः white, shining, pure, the white mustard, the moon, a kind of buffalo, a kind of deer, the planet Jupiter, the name of Chaitanya; yellowish color, गौरी Name of Pârvati, a virgin, the earth, turmeric, the tulsi plant. 17. From √वन संभक्तौ (I. 491) comes वन्रः wealthy. 18. From √इण् गतौ (II. 36) comes इरा spirituous liquor, water, the earth, speech, food. 19. From √मा माने (II. 53) is derived माला, the र is changed to ल । मालः name of a district in west Bengal, name of a tribe, name of Vishnu, मालम् a field, high ground, a wood near a village, fraud. माला a garland, wreath chaplet, a row, line, series, a group, a string, necklace; a rosary, a streak.

१८९ । समि कसे उकन् । २ । २९ ।

'कस गतौ' । सम्यक्कसन्ति पलायन्ते जना अस्मादिति संकसुको दुर्जनः । अस्थिरश्च ।

189. The उकन् comes after the root √कस् (I. 913), to go, when preceded by the preposition सम्. 29.

Thus संकसुकः unsteady, fickle, bad, wicked. Literally he from whom people thoroughly (सम्यक्) run away (कसन्ति): whom people religiously avoid.

१९० । पचिनशोर्गुकन्कनुमौ च । २ । ३० ।

पचेः कः । पाकुकः सूपकारः । नशेर्नुम् । नंशुकः ।

190. The affix शुकन् comes after the verbs √पच (I. 1045) to cook, and नश (IV. 85) to become invisible and the च of पच is changed to क, the augment नुम is added to नश । 30.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

From √डुपचष् (I. 1045) to cook and √तसु अदर्शने (IV. 85) are derived पाकुकः 'cook,' and तंसुकः injurious, destructive, small, thin. A nasal is inserted in the last The ण of the affix causes vṛiddhi in the case of √पच ॥

१९१ । भियः क्रुकन् । २ । ३१ ।

भीरुकः ।

191. The affix *krukan* comes after the root √bhî to fear (III. 2.) 34.

Thus भीरुकः timid, cowardly, a tiger, a jackal, a bear; an owl, a kinp of sugarcane *n.* a forest, wood.

१९२ । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । २ । ३२ ।

रजकः । इक्षुकुट्टकः । चरकः । 'चष भक्षणे' । चषकः । शुनकः । भषकः ।

192. When the word to be formed denotes an artisan, or is a name then the affix *kvun* is added to a root, even when not preceded by an upapada (as well as when preceded by an upapada). 32.

As regards śilpin or an artisan or artists. From √रञ्ज रागे (IV. 58) we get रजकः a washerman. √कुट्ट छेदने (X. 23) इक्षुकुट्टकः 'sugarcane-cutter,' one whose profession is to make sugar-cane into sugar=गौडिकः । Here there is an upapada इक्षु, the word is equal to इक्षून् कुट्टयति ॥ As examples of Sañjñâ or Appellation :—From √चर गतिभक्षणयोः (I. 591) चरकः a spy, a wandering mendicant. From √चष भक्षणे (I. 938) चषकः a vessel used for drinking spirits. From √शुन गतौ (VI. 46) शुनकः a dog, Name of a sage. From √भष भर्त्सने (I. 726) भषकः 'a dog.'

१९३ । रमेरश्च लो वा । २ । ३३ ।

रमको विलासी । लमकः ।

193. When the affix क्वुन् is added to the root रम the र is optionally changed to ल and the form it assumes is either रमकः or लमकः 33.

The word रमकः means licentious. लमकः is the name of a sage.

१९४ । जहातेर्द्वे च । २ । ३४ ।

जहकस्त्यागी कालश्च ।

194 When this affix kvun is applied to the √ओहाक् (III. 8) the root is doubled. 34.

The word जहकः is derived from √ओहाक् त्यागे (III. 8), and means abandoning, leaving, time, the child, the slough of a snake.

१९५ । ध्मो धम च । २ । ३५ ।

धमकः कर्मकारः ।

195. When the affix kvun is applied to the √ध्मा, the root assumes the form of धम before the affix is added to it. 35.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus धमति शब्दं करोति, अग्निं वा संयुनक्ति, वः वः धमकः कर्मकारो वा. (The herald ?; the blacksmith.)

From the root √ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः (I. 974) 'to blow' is derived धमकः 'a blacksmith.'

१९६ । हनो वध च । २ । ३६ ।

वधकः ।

196. The root हन् is changed to वध् when this affix kvun is applied to it. 36.

Thus वधकः 'an executioner', 'a murderer,' a kind of reed.'

By force of 'bahulam. the affix kvun comes after other roots also. As √कुह विस्मापने (X. 353) gives कुहकः 'a juggler, cheat, rogue'. Similarly √कृती छेदने (VI.141) gives कृतकः 'cutter'.

This diverse application of the affix क्वुन् is shown in the next sûtra.

१९७ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ३७ ।

'कुह विस्मापने' । कुहकः । कृतकम् ।

137. The affix क्वुन् comes diversely after other roots also. 37.

Thus कोहयति, विस्मयं कारयतीति कुहकः (the magician, the juggler) कृन्तति छिनत्ति अनेन इति कृतकं, भिनत्ति येनसः भिदकः (the axe), छिनत्ति येनतच्छिदकं वज्रो वा (the pearl piercer an instrument for boring diamond, pearl, &c); रोचते अनेन तद्रुचकं, मातुलुंगकस्वा. (that which makes food savoury, generally applied to a kind of lemon tree. called *cit-on*, or its fruit, the acid juice of which makes food agreeable.); लङ्गति गच्छतीति लङ्गकः (a paramour); उज्झति उत्सृजतीति उज्झकः योगी मेघो वा (that which gives off, a devotee or a cloud).

१९८ । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् । २ । ३८ ।

कार्षकः—कृषकः ।

198. When this affix kvun is applied to the root √कृष् (I. 1039), there is vriddhi of the vowel of the root, according to the Northern grammarians. 38.

Thus कृषकः or कार्षकः । It is derived from the root √कृष विलेखने (I. 1039) The word कार्षकः means a husbandman, cultivator, a ploughman. कृषकः has the additional sense of attractive, drawing. The neuter कृषकं means a plough share.

१९९ । उदकं च । २ । ३९ ।

अपदार्थम् ।

199. This affix kvun is applied to √उन्दी (VII. 20), to form the word *udaka*. 39.

From √undî kledane (VII. 20) is derived उदकः by kvun affix: and it means water. The word उदकः could have been derived regularly under the preceding sûtra 38, as it is a name; its separate mention here is a superfluity.

Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

122. The affix अङ्गच् comes after the roots शृ (I. 982, III. 17) 'to go', and वृ (V. 8, IX. 38, X. 271) 'to choose', 'to worship', 'to cover', and there is Vṛiddhi.

Thus शारङ्गः 'an antelope,' वारङ्गः 'the handle of a sword.

Note :—These words are derived from √sṛi gatau, and √vṛiñ varaṇe, Sâraṅga m. means the spotted deer, the cuckoo, a large crane, the flamingo, an elephant, a lotus, the châtaka bird.

As a diversity (bahulam), this affix comes after नृ 'to lead.' As नारङ्गः 'the orange tree, the juice of the pepper plant.

१२३ । गन्गम्यद्योः । १ । १२३ ।

गङ्गा । अङ्गः पुरोडाशः ।

123. The affix गन् comes after the root गम् (I. 1031) 'to go' and अद् (II. 1.) 'to eat.'

Thus गंगा 'The river Ganges' अद्गः "a sacrificial oblation called Puroḍâśâ."

Note:—By diversity (bahulam), the affix comes after the root अम् 'to go' also. As अङ्गः the country called Aṅga : the body, the means, the subsidiary or supplementary portion &c.

१२४ । छापूखडिभ्यः कित् । १ । १२४ ।

छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् 'षिट अनादरे' गन्षत्वाभावश्च। षिड्गस्तरलः । 'षिड्गैरगदात ससंभ्रममेवमेका' इति माघः

124. The affix गन् comes after the roots छा (I. 498) 'to cut', पू (I. 1015, IX. 12) 'to make pure'. खडि (X. 44) 'to separate' and it is कित ॥

Thus छागः 'a goat', literally that which is cut for the sake of sacrifice. पूगः 'a betel nut, areca nut, so called as the mouth is *purified* by chewing it, 'a heap,' खड्गः 'a sword.

Note :—By the force of the word bahulam 'diversely,' this affix comes after the root षिट् 'to disregard, despise' (I. 326) also and the ष is not changed to स। As षिड्गः fickle, an inconsistent lover. As in the Sisupâla Badha V. 34 :—षिड्गै रगदत ससंभ्रममेव काचित् ॥

१२५ । भृञः कित्नुट् च । १ । १२५ ।

भृञो गन्कित्स्वात्तस्य नुट् च । 'भृङ्गाः षिड्गालिधूम्याटाः' ।

125. The affix गन comes after the root भृ (I. 916, III. 5.) 'to support' with the augment नुट् and it is कित ॥

Thus भृङ्गः a libertine (ṣhiḍga), a large black bee (ali)': the bark of Laurus cassia (दालचिनीः) the cloud-rover (a kind of bird) (dhûmyâṭa).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

१२६ । श्रृणातेर्ह्रस्वश्च । १ । १२६ ।

शृङ्ग ।

126. The affix गन् with the augment नुट् comes after the root शॄ (IX. 18) 'to kill' and the vowel is shortened and it is कित्.

Thus शृङ्गः "a horn : the top or summit of a mountain, elevation, lordship, a syringe, a mark or sign, the horn of the moon, a lotus शृङ्गी: fem. gold used for ornaments, a kind of fish *i.e.*, sheat-fish, a kind of medicinal root, a kind of poison.

१२७ । गणाशकुनौ । १ । १२७ ।

नुट् चेत्यनुवर्तते । शार्ङ्गः ।

127. The affix गन् comes after the root शॄ (IX. 81) to injure with the augment नुट् when it means a bird.

Thus शार्ङ्गः a bird.

The vriddhi takes place by VII. 2. I15. S. 254. There is another word शार्ङ्ग meaning 'a bow'. It is a Taddhita word derived from शृङ्ग as शृङ्गस्य विकारः=शार्ङ्गः ॥

१२८ । मुदिग्रोर्गग्गौ । १ । १२८ ।

मुद्गः । गर्गः ।

128. The affix गक् comes after the √मुद (I. 16,) 'to rejoice.' and the affix ग after √गॄ (I. 984) 'to swallow.

Thus मुद्गः 'a kind of bean, a sea bird'; गर्गः the sage Garga.

१२९ । अण्डन्कृसृभृवृञः । १ । १२९ ।

करण्डः । सरण्डः पक्षी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोगः ।

129. The अण्डन् comes after the roots कृ (I. 946), 'to do' सृ (I. 982), to go' भृ (I. 946) 'to support,' वृञ् (IX. 20) 'to choose.'

Thus करण्डः, a hive, a box or basket of bamboo, सरण्डः 'a rogue' or a bird; भरण्डः 'a king,' वरण्डः 'an eruption on the face.'

Note :—Karaṇḍa means a small box or basket of bamboo, a bee-hive, a sword, a sort of duck, liver. Varaṇḍa means a multitude, a pimple or eruption on the face, a veranda, a heap of grass, the string of a fish hook, a pocket.

By diversely (bahulam) we get from तॄ 'to cross or flow,' तरण्डः the string, of a fish hook, old, wood, a raft.

१३० । शॄदृभसोऽदिः । १ । १३० ।

शरत् । 'दरद् दयकूलयोः' । भसज्जघनम् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

130. The affix अदि comes after the roots शॄ (IX. 18) 'to injure 'and दॄ (IX. 23) 'to tear', the and भस (III. 18) 'to shine.',,

Thus शरद् ' autumn', दरद् heart' 'bank:' and भसद् 'sun.'

Note :—Śarad means a year, the season called autumn. Darad means the heart, terror fear, a mountain, precipice, a bank or mound. Bhasad means the sun, a fish, a kind of duck, time, a float, the hinder parts, pudendum muliebre, a mouth.

१३१ । दृणातेः षुग्घ्रस्वश्च । १ । १३१ ।

दृषत् ।

131. The affix अदि comes after the root दॄ (IX. 23) 'to tear,' the vowel is shortened and the augment षुक् is added.

Thus दृषद् ' stone '.

Note :—Dṛishad means a rock, large stone, or stone in general, a mill-stone, a flat stone for grinding condiments upon.

१३२ । त्यजितनियजिभ्यो डित् । १ । १३२ ।

त्यद् । तद् । यद् । सर्वादयः ।

132. The affix अदि comes after the roots त्यज (I. 1035) 'to forsake' तन (VIII. 1) 'to extend' यजि (I. 1051) 'to worship'.

Thus त्यद् 'he 'or 'that,' तद that, यद who, which or that.

These are Pronouns belonging to the Sarvâdi class.

१३३ । एतेस्तुट् च । १ । १३३ ।

एतद् ।

133. The affix अदि: comes after the root इ (II. 36) 'to go.' and the augment तुट् is added, and इ is gunated to ए।

Thus एतद् this.

१३४ । सर्तेरतिः । १ । १३४ ।

'सरट् स्यादृक्कातमेघयोः' । वेदभाष्ये तु 'याभिः कृशानुम्' इति मन्त्रे 'सरड्भ्यो मधुमक्षिकाभ्यः' इति व्याख्यातम् ।

134. The affix अटि comes after the root सृ (I. 982) 'to go.'

Thus सरट् ' wind', ' cloud', ' a bee.'

In the Veda-bhâshya, commenting on the hymn याभिः कृशानुम् &c. Sâyana explains the word सरड्भ्यः by मधुमक्षिकाभ्यः "the honey bees."

१३५ । लङ्घेर्नलोपश्च । १ । १३५ ।

लघट् वायुः ।

135. The affix अटि comes after the root लङ्घ (I. 172) ' to dry,' and the nasal is elided.

Thus लघट् ' air.'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

१३६ । पारयतेरजिः । १ । १३६ ।

पारक्सुवर्णञ्च ।

136. The affix अजि comes after the causative root पारि (X. 363) 'to accomplish.'

Thus पारक् or पारज् 'gold.'

१३७ । प्रथेः षिवन्संप्रसारणं च । १ । १३७ ।

पृथक् । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

137. The affix अजि comes after the verb प्रथ (I. 802) to become famous and there is vocalization of the र into ऋ ॥

Thus पृथक् 'separately.' Thus word is an Indeclinable, as it has been listed in the Svarâdi class.

१३८ । भियः षुग्घ्रस्वश्च । १ । १३८ ।

भिषक् ।

138. The affix अजि comes after the verb भी (III. 2.) 'to fear' and the ई is shortened and षुक् augment is added.

Thus भिषक् a physician.

१३९ । युष्यसिभ्यां मदिक् । १ । १३९ ।

'युष्' सौत्रो धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वम् । अहम् ।

139. The affix मदिक् comes after the verbs युष a sautra root and अस (IV. 100) 'to throw.'

Thus युष्मद् 'you,' अस्मद् 'I' The √yush is a sautra root.

१४० । अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन् । १ । १४० ।

एभ्यश्चतुर्दशभ्यो मन् । अर्मश्चक्षूरोगः । स्तोमः संघातः । सोमः । होमः । सर्मो गमनम् । धर्मः । क्षेमं कुशलम् । क्षोमम् । प्रज्ञादित्वात् क्षौमं च । भाम आदित्यः । यामः । 'वामः शोभनदुष्टयोः' । पद्मम् । यक्ष पूजायाम् । यक्ष्मा रोगराजः । नेमः ।

140. The affix मन् comes after the fourteen roots ऋ (I. 983) 'to go,' ष्टुञ् (II. 34) 'to praise', षुञ् (V. 1.) 'to anoint' to produce, हु (III. 1.) 'to give or to take,' सृ (I. 982) 'to go,' धृञ् (I. 948) 'to maintain,' क्षि (I. 255) 'to waste,' टुक्षु (II. 27) 'to sound,' भा (II. 42) 'to shine,' या (II. 40) 'to attain,' वा (II. 41) 'to move, to blow,' पदि (IV. 60) 'to go,' यक्ष (X. 153) 'to worship' and नी (I. 950) 'to carry.'

Thus अर्म्मः 'eye disease', स्तोमः 'sacrifice' or 'assemblage,' सोमः sacrifice, होमः offering in fire, सर्मः going, धर्म्मः duty, religion, क्षेमम् happiness, क्षोमम् a kind of cloth, a room on the top of a house. Another form is क्षौमम् with vriddhi, as belonging to Prajñâdi class. भामः the sun, यामः a period of three hours. वामः beautiful, vile, पद्मम् a lotus, यक्ष्मः consumption from यक्ष 'to honor. नेमः the foundation of a wall.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note.—Soma means a kind of plant, nectar, the moon, a ray of light, camphor, water, air, wind, name of Kubera, of Shiva, of Yama, of Sugriva, chief; rice gruel, sky. Dharma means holy, usage, nature, disposition resemblance, a sacrifice, non-killing, the upanishad, the law, a bow, Yama, a drinker of Soma.

Kshaumam means linen, silken cloth, wove silk, an airy room on the top of a house, the back of an edifice, a fortified place before the building, linseed, flax.

Bhâma means passion, wroth, anger, the sun, brightness, lustre, splendour, a sisters' husband.

Vâma means wealth, name of Shiva, of cupid, an udder, left, vile &c. vâmî means the female of a jackal, a mare, a she ass, the female elephant.

Padma means lotus, an army arranged in the form of a lotus, treasure, a high number (one thousand billions), an elephant.

Nema means half, a part, a boundary, an enclosure, fence, the foundation of a wall, fraud, deceit, evening, a hole, a ditch, a root, acting, dancing upper part. Vedic. food.

१४१ । जहातेः सन्वदालोपश्च । १ । १४१ ।

'जिह्मः कुटिलमन्दयोः' ।

141. The affix मन् comes after the root हा (III. 8.) to leave, the आ is elided and it is treated as the desiderative with सन् ॥

Thus जिह्म crooked, and slow.

The affix मन् is to be treated as the desiderative affix सन्, when it is added to the root हा ॥ The result is that there is reduplication (VI. 1. 9. S. 2395) and the adding of इ by VII. 4. 79. S. 2317 for the अ of the reduplicate. हा+मन्=हहा+मन्=जहा+मन्=जिहा+मन्=जिह्मः । The neuter जिह्मम् is the name of ṭagara-plant.

१४२ । अवतेष्टिलोपश्च । १ । १४२ ।

मन्प्रत्ययस्यायं टिलोपो न प्रकृतेः । अन्यथा डिदित्येव ब्रूयात् । 'ज्वरत्वर-' (२६५४) इति ऊठौ । तयोर्दीर्घे कृते गुणः । चादिपाठादव्ययत्वमित्युज्ज्वलदत्तस्तन्न । तेषामसत्वार्थत्वात् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । अवतीति ओम् ।

142. The affix मन् comes after the root अव (I. 631) 'to preserve' and there is elision of the अन् portion of मन् ।

Thus ओम् । The sacred syllable (Om), the praṇava.

The elision of टि ordained by this sûtra applies to the टि portion of the *affix* मन्, and not of the *base* √अव ॥ For were it intended that the टि portion of the base was to be elided, then the easier thing would have been to call the affix मन् a डित् affix, and the indicatory ड would have elided the टि of the *base*.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

This अव्+म= av + m = û û + m—The penultimate अ and the final व् are both changed to ऊठ् by VI. 4. 20 S. 2654. Then these two ऊ's coalesce into one long ऊ: as, ऊ+म्=ओम् by changing ऊ to guṇa ओ ॥

Ujvaladatta says "The word ओम् is an Indeclinable, because it is listed in the चादि class (I. 4. 57. S. -20. and I. 1, 37. S. 447)." But it is a mistake, for चादि words are Indeclinabes only then when they do not denote any substance ; but ओम् denotes the Supreme Substance. So it is not an Indeclinable under Châdi class. As a matter of fact, it is an Avyaya, because it is read in the Svarâdi class (I. 1. 37. S. 447) The God is called ओम् 'Protector,' because He protects (अवति).

"ओ प्रणवे स्वीकृतौ रोषे" इति विश्वः ॥

१४३ । ग्रसेरा च । १ । १४३ ।

ग्रामः ।

143. The affix मन् comes after the root ग्रस् (I. 661) to eat, with the substitution of आ for स् ॥

Thus ग्रामः a collection, a village, literally that which swallows up or is swallowed up, that is, which comprehends all. The word संग्रामः means battle. ग्रामः musical note, शालिग्रामः, षड्जग्रामः, गुणग्रामः where grâma has the meaning of 'collection.'

१४४ । अविसिविसिशुषिभ्यः कित् । १ । १४४ ।

ओमं अवनम् । स्यूमो रश्मिः । सिमः सर्वः । 'शुष्मसमिद्बलीस्येयोः' ।

144. The affix मन् is कित् after the verbs अव (I. 631) 'to preserve', षिव (IV. 2) to sew, षिञ् (V. 2, IX. 5,) to bind, and शुष् (IV. 74) to dry.

Thus ओमम् town, स्यूमः light, सिमः all, शुष्मम् fire, air sun. In the Veda Bhâshya, the word ओमाः pl. is explained as बर्यं का यजमानाः under the verse इति स्थे अतुम् &c. In the feminine the form is उमा, the long ऊ is shortened. Umâ is a name of Pârvati.

स्यूमः meays ray. Some say it means thread. सिमः all. It is a Pronoun. It is listed in the Sarvanâma class.

शुष्मं splendour, the sun. In the Veda bhâshya it is explained by the word बलं 'strength'.

१४५ । इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् । १ । १४५ ।

'इष्मः कामवसन्तयोः' । ईषीति पाठे दीर्घादिः । युध्मः शरो योद्धा च । इध्मः समित् । दस्मो यजमानः । श्यामः । धूमः । सूमोऽन्तरिक्षम् । बाहुलकादीर्मं ग्रामः ।

145. The affix म क comes after the roots इष (IV. 19, VI. 59, IX. 53) to go, to desire to kill, to give. युध (IV. 64) to fight. इन्ध (VII. 11.) to light. दस् (IV. 104) throw up. श्यैङ् (I. 10 12) to go. धूञ् (V. 9.) to shake सू (II. 21.) to bring forth.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus इध्मः the desire, the spring season. Some read the root as ईष with long ई, which means 'to go'. Then the word is ईष्मः ॥ युष्मः an arrow, a warrior; इध्म : fuel, especially that which is used for the sacred fire; दस्मः a sacrificer. स्यामः cloud. धूमः smoke; सूमः sky, heaven.

By force of the word बहुलं, we get ईर्मम् 'wound' also from ईर 'to go'. So also जन्मन् from √जन 'to beget'. दस्मः means sacrificer, thief, fire. श्यामः dark-blue, black, श्यामा night, a shade, a dark woman, the indigo plant, basil, श्यामः name of a sacred fig tree at Allahabad, a cloud, the thorn-apple; the cuckoo, *n.* Black pepper, sea-salt. f. a woman who has borne no children, a cow, turmeric, the Priyangu creeper.

१४६ । युजिरुचितिजां कुश्च । १ । १४६ ।

युग्मम् । रुक्मम् तिग्मम् ।

146. The affix मक् comes after the roots युज (VII 7.) to unite; रुच (I. 781) to shine; and तिज (I. 1020) to sharpen, and the final of the verb is changed into the guttural.

Thus युग्मम् a couple, रुक्मम् gold red, radiant, तिग्मम् sharp (hence) voilent.

१४७ । हन्तेर्हि च । १ । १४७ ।

हिमम् ।

147. The affix मक् comes after the root हन (II. 2.) to kill, which is replaced by हि ॥

Thus हिमम् the winter season, frost, the sandal tree.

१४८ । भियः षुग्वा । १ । १४८ ।

भीमः । भीष्मः ।

148. The affix मक् comes after the root भी (III. 2. X. 278) 'to fear', with the optional augment षुक् ॥

Thus भीमः terrible, भीष्मः fearful. These are two well-known names of the Mahabhârata also.

१४९ । घर्मः । १ । १४९ ।

घृधातोर्मग्गुणश्च निपात्यते ।

149. The word घर्मं is irregularly formed with the मक् affix. To the root घृ to sprinkle, to shine (III. 14) is added the affix मक् and the vowel ऋ is guṇated to form घर्मः ॥

Note.— घर्मः hot, heat, summer, perspiration, boiler, sun shine, juice, milk.

१५० । ग्रीष्मः । १ । १५० ।

ग्रसतेर्निपातोऽयम् ।

150. Grishma is irregularly formed.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

To the root ग्रस् to eat (I. 661) is added मक् and anomalously we get ग्रीष्मः summer season.

१५१ । प्रथेः षिवन्संप्रसारणं च । १ । १५१ ।

पृथिवी । षवन्मित्यके । पृथवी । पृथवी पृथिवी' पृथ्वी इति शब्दार्णवः ।

151. The affix षिवन् comes after the verb प्रथ (I. 802) 'to become famous', and the र is changed to ऋ ।

Thus पृथिवी the earth. Some read the affix षवन्; then the form is पृथवी ॥ Some make the affix ष्वन् and then the form is पृथ्वी ॥

In the Sabdârnava we have पृथिवी पृथ्वी ॥

Note.—The indicatory ष् of the affix denotes that the feminine is formed by ङीष् ॥ The full text of the Sâbdârṇava is :—पृथिवी पृथ्वी पृथवी धरा सर्वंसहा रसा ॥

१५२ । अशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः क्वन् । १ । १५२ ।

अश्वः । 'प्रुष स्ने हनादौ' । 'प्रुष्वः स्यादृतुसूर्ययोः' । प्रुष्वाः जलकणिका । लट्वा पक्षिभेदः फलं च । कण्वं पापम् । बाहुलकादित्वे किण्वमपि । खट्वा । विश्वम् ।

152. The affix क्वन् comes after the verbs अशू (V. 18) to pervade, प्रुष (I. 803) to extend, लट (I. 320) to grow childish, कण (X. 175) to close, खट (I. 331) to desire, and विश (VI. 130) to enter.

Thus अश्वः a horse, प्रुष्वः the rainy season, the sun, a drop of water, लट्वा a sparrow, safflower ; कण्वम् sin ; another diversely made form is किण्वम् also. Kaṇva is the name of a sage also खट्वा a couch ; विश्व the universe.

Note :—लट्वा means a house, a fruit, a kind of musical instrument, a sparrow, and game.

कण्व means sin and the sage Kaṇva. किण्व means a drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirits.

खट्वा literally that which is *desired* by the persons feeling sleepy—*viz.* couch.

१५३ । इण्शीभ्यां वन् । १ । १५३ ।

एवो गन्ता । 'ये च एवा मरुतः' । असत्त्वे निपातोऽयम् । 'शेव मित्राय वरुणाय' ।

153. The affix वन् comes after the roots इण् (II. 36) to go and शी (II. 22) to sleep.

Thus एवः going, शेव happiness.

एवः going, moving, speedy, quick. It means also a course, way, or a courser, a fleet horse as एव या मरुत् ॥

When not denoting a substantive, it is an Indeclinable.

So also शेव as in शेवं मित्राय वरुणाय ।

Note :—According to Ujjvaladatta शेव means 'male organ.' The meaning given to it in the Veda Bhâshya is that of happiness.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

१५४ । सर्वनीघृष्वरिष्वलष्वशिवपट्वप्रह्वेष्वा अस्वतन्त्रे । १ । १५४ ।

अकर्त्तर्येते निपात्यन्ते । सृतमनेन विश्वमिति सर्वम् । निपूर्वाद्घृषेर्गुणाभावोऽपि । निघृष्यतेऽनेन निघृष्वः खुरः । रिष्वो हिंस्रः । लष्वो नर्तकः । लिष्व इत्यन्ये । तत्रोपधाया इत्वमपि । शेतेऽस्मिन् सर्वमिति शिवः शंभुः । शीङो ह्रस्वत्वम् । पट्वो रथो भूलोकश्च । प्रह्वयत इति प्रह्वः । ह्वेञ आकारवकारलोपः । जहातेराकारलोपो वा । ईषेर्वन् । ईष्व आचार्यः । इष्व इत्यन्ये । 'अस्वतन्त्रे' किम् । सर्ता सारकः । बाहुलकाद्ध्रसतेः । ह्रस्वः ।

154. The words सर्व all, निघृष्व friction, रिष्व anger, लष्व a dancer, शिव fortunate, पट्व a chariot, प्रह्व slanting, bowing humbly and ईष्व teacher are formed by वन् affix, when not denoting the agent.

All these are irregularly formed words not denoting an agent. Thus that by which the universe is pervaded (सृतं) is सर्वम् 'All.' With the preposition नि added to the √ghṛish 'to rub,' we have निघृष्वः । The ऋ is not guṇated. That by which anything is grazed or pounded is निघृष्वः namely a hoof. (It means also wind, an ass or mule, a boar, a road.) रिष्वः injurious, hurtful. लष्वः a dancer. Some read it as लिष्वः । In this case the penultimate अ of the root लष् is changed to इ ॥ That in which the universe sleeps is शिवः "Shiva." The long ई of √शीङ् is shortened. पट्वः means chariot, and the Bhuloka (the physical plane). That which is subdued is प्रह्वः stooping, submissive. It is either from the root ह्वेञ् the आ and व् of the root being elided; or it is from the root जहाति, with the elision of आ only. To the √ईष is added the affix वन् and we get ईष्वः 'teacher âchâryá.' Some read it as इष्वः with short इ ॥

The word स्वतन्त्र in the sûtra means agent (कर्त्ता). Another reading is अतन्त्रे ॥

Why do we say 'when not denoting the agent'? Observe √सृ सर्ता, सारकः ।

By the force of bahulam, we have ह्रस्वः from the root ह्रस् ॥

१५५ । शेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्वामीवाः । १ । १५५ ।

शेव इत्यन्तोदात्तार्थम् । यान्त्यनेन यह्वः । ह्रस्वो हुगागमश्च । लिहन्त्यनया जिह्वा । लकारस्य जः गुणाभावश्च । गिरन्त्यनया ग्रीवा । ईडागमश्च । आप्नोतीत्याप्वा वायुः । मीवा उदरकृमिः । वायुरित्यन्ये ।

155. The words शेव happiness, यह्व sacrifice, जिह्वा tongue, ग्रीवा neck आप्वा air, मीवा tapeworm, air, are also valid forms in वन् ॥

The शेवँ of this sûtra differs from the ँशेव of I. 153, in its accent only. The word शेव of the present sûtra has acute on the final consonant. It is derived from √शीङ् 'to lie down' 'to sleep.' The यह्वः is from √या 'to go', The long या is shortened, the augment हुक् is added to the root. It means great, powerful, active, restless.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note:—According to Ujjvaladatta this word is derived from √यज् 'to worship', the ज is changed to ह। यह्वः means a sacrificer यजमानः according to him. In the Vedic Dictionary the word यह्व is read in the list of 'great'-denoting words. In Rigveda I. 36. 1. प्रवो यह्वं पुरूणां Sâyana explains यह्वं as महान्तं ॥

The word जिह्वा is derived from लिह् to lick The ल is changed to ज, and ह is not gunated. That by which they lick (lihanti) is called जिह्वा 'tongue'. ग्रीवा is from गॄ 'to swallow' That by which a thing is swallowed is ग्रीवा 'throat or neck'. There is added the augment ईट् to the affix. From आप 'to obtain', we have आप्वा 'air'. मीवा means the intestinal worms, *e.g.* tape-worm; some say it means wind in bowels.

Note:—मीवा is derived from मी to injure. The sûtra gives us also the form अमीवा (अप्वा+अमीवा=अप्वामीवा) If the word in the text be अमीवा then it is derived from अम 'to be ill': and means affliction, terror, a demon, an enemy. Thus in the Rig Veda VII. 55. 1. the word अमीवहा is explained as अमीवानां रोगानां नाशकं ॥

१५६ । कॄगॄशॄदॄभ्यो वः । १ । १५६ ।

कर्वः काम आखुश्च। गर्वः । शर्वः । दर्वो राक्षसः ।

156. The affix व् comes after the roots कॄ (VI. 116) to scatter, गॄ (VI. 117) to swallow, शॄ (IX. 18) to injure, दॄ (IX. 23) to tear.

Thus कर्वः desire, a rat; गर्वः pride. शर्वः An epithet of Shiva; दर्वः a demon.

१५७ । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । १ । १५७ ।

यौतीति युवा । वृषेन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वा मरुः । धन्व शरासनम् । द्युवा सूर्यः । प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्प्रतिदिवा दिवसः ।

157. The affix कनिन् comes after the roots यु (II 23) to mix; वृष (I. 738) to sprinkle, तक्ष (I. 685) to make small, राज (I. 874) to shine, धन्वि (I. 628) to go, द्यु (II. 31) to go before, प्रतिदिव (IV. 1.) to play.

Thus युवा young man, वृषा the sun, the ear, or Indra. तक्षा a carpenter, राजा king, moon, धन्वा a desert, waste, धन्व a bow द्युवा the sun' प्रतिदिवा a day.

१५८ । सप्यशूभ्यां तुट् च । १ । १५८ ।

सप्त । अष्ट ।

158. The affix कनिन् comes after the roots सप् (I. 427) to connect, and अशू (V. 18) to occupy, and the augment तुट् is added thereby.

Thus सप्त seven, अष्ट eight.

From √षप समवाये and अशूव्याप्तौ are derived these two numerals.

१५९ । नञि जहातेः । १ । १५९ ।

अह्नः ।

159. The affix कनिन् comes after the root हा (III. 8) to leave, preceded by the negative अ ॥

Thus अह्नः day That which separates the darkness from light, or removes, (जहाति) the darkness.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

१६० । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्धन्मज्जन्नर्यमन्विश्वप्सन्परि-ज्मन्मातरिश्वन्मघवन्निति । १ । १६० ।

एते त्रयोदश कनिन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उक्षा । पूषा । 'प्लिह गतौ' । इकारस्य दीर्घत्वम् । प्लेहतीति प्लीहा कुक्षिव्याधिः । 'क्लिदू आर्द्रीभावे' । क्लिद्यति क्लेदा चन्द्रः । स्निहातेर्गुणः । स्निह्यतीति स्नेहा सुहृच्चन्द्रश्च । मुह्यन्त्यस्मिन्नाहते मूर्धा । मुहेरुपधाया दीर्घो धोऽन्तादेशो रुगागमश्च । मज्जत्यस्थिषु मज्जा अस्थिसारः । अर्यपूर्वो माङ् । अर्यमा । विश्वं प्साति विश्वप्साग्निः । परिजायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । जनेरुपधालोपो मश्चान्तादेशः । मातर्यन्तरिक्षे श्वयतीति मातरिश्वा । धातोरिकारलोपः । 'मह पूजायाम्' । हस्य घो वुगागमश्च । मघवेन्द्रः । इत्युणादिषु प्रथमः पादः ।

160. The words श्वन् from श्वि (I. 96) to go, उक्षन् from उक्ष (I. 687) to sprinkle, पूषन् from पूष (I. 706) to nourish, प्लीहन् from प्लिह to go (I 673) क्लेदन् from क्लिदू (IV. 132) to wet, स्नेहन् from स्निह (IV. 91.) to be kind, मज्जन् from मज्ज (VI. 122) to purify, अर्यमन् from मा to measure, विश्वप्सन् from प्सा (II. 46) to eat, परिज्मन् from जन् (I. 862) to produce, मातरिश्वन् from श्वि (I. 1059) to grow and मघवन् from मह (X. 321) to worship, are formed with कनि affix.

These thirteen words are irregularly formed with the affix कनि ।

Thus from टु ओ श्वि 'to go, increase' we have श्वा 'dog.' From उक्ष सेचने 'to sprinkle' we get उक्षा 'ox.' So also पूषा from पूष 'to grow old.' From प्लिह to go, we have प्लीहा; the इ is lengthened. प्लीहा is the disease of the spleen, the enlargement of spleen. क्लेदा means moon and is from क्लिदू to wet, as the moon causes wet. From ष्णिह 'to please' we get स्नेहा 'a friend' 'moon.' The root vowel इ is guṇated here to ए ॥ From मुह we get मूर्धा 'head'; because one *faints* or *loses consciousness* when struck on this part. The उ of √मुह is lengthened, and ह is replaced by ध and the augment रुक् is inserted. That which *sinks into* the bones is मज्जा 'the marrow of the bone.' अर्यमा comes from √माङ् preceded by अर्य । That which *eats* (प्साति) all, is विश्वप्सा 'fire, the all—devourer.' परिज्मा 'fire or moon' because it *grows* all round. It is from √जन्, the penultimate अ is elided, and a म is added at the end before the affix. मातरिश्वा that which grows (श्वयति) in the mother (मातरि)—mother space. The इ of the root श्वि is elided. From मह 'to honor' is derived मघवा 'Indra'. The ह is changed to घ and the augment वुक् is added before the affix.

Note :—The affix here is कनि and not कनिन् । So that it is not a नित् affix. अर्यमा is the name of the sun, and of Pitris.

In his gloss on the Rig Veda verse परिज्मानं सुखं रथं, Sâyana explains the word परिज्मा by परिगन्ता 'running or walking round', He derives it from √añj preceded by परि and the affix मन् of the Uṇâdi I. 159. The अ is elided, and the udâtta is on the first syllable. Ujjvaladatta reads it as परिज्मा from √ज्मु a sautra dhâtu.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

CHAPTER II.

१६१ । कृहृभ्यामेणुः । २ । १ ।

करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् ।

161. The affix एणु comes after the roots कृ (I. 949) to do, हृ (I. 947) to take. 1.

Thus करेणुः an elephant, हरेणुः pease, scent : a respectable woman, a copper coloured deer.

१६२ । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् । २ । २ ।

हथो विषण्णः । कुष्ठः । नीथो नेता । रथः । काष्ठम् ।

162 The affix क्थन् comes after the roots हन (II. 2) to kill, कुष (IX 46) to extract, नी (I. 950) to carry, रम (I. 906) to play, काश (I. 678) to shine. 2.

Thus हथः a man who is sad or depressed, कुष्ठः leprosy, नीथः leader, रथः a chariot, a limb, काष्ठम् wood, turmeric.

Note :—Kuśhṭha means 'leprosy' as well as a scent.

नीथ is explained as स्तोत्र 'hymn' in the Veda Bhâshya on the mantra नीथे नीथे मघवानं सुतासः

१६३ । अवे भृञः । २ । ३ ।

अवभृथः ।

163. The affix क्थन् comes after the root भृ (III. 5) to support, to nourish, preceded by अव ॥ 3.

Thus अवभृथः bathing at the end of a principal sacrifice for purification. It means the end of a sacrifice or yajña.

१६४ । उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् । २ । ४ ।

ओष्ठः । कोष्ठम् । गाथा । अर्थः । बाहुलकाच्छोथः ।

164. The affix थन् comes after the roots उष (I. 727) to burn, कुष (IX. 46) to extract, गै (I. 965) to sound, and ऋ (III. 16) to go. 4.

Thus ओष्ठः a lip (lower or upper). कोष्ठः any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. the belly, abdomen, a granary, store room : गाथा a religious verse, अर्थ desire. By force of bahulam, we get शोथः from शु 'to go'. It means swelling' intumescence.

१६५ । सर्तेर्णित् । २ । ५ ।

सार्थः समूहः ।

165. The affix थन is णित् after the root सृ (I. 982) to go. 5.

Thus सार्थः a collection or multitude in general; a company of merchants, caravan of traders, troops.

१६६ । जॄवृभ्यामूथन् । २ । ६ ।

जरूथं मांसम् । 'यदवो रथगुप्तौ मा' ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

166. The affix क्थन् comes after the roots जॄ (IX. 24) to grow old, decay, and वृञ् (V. 8.) to choose. 6.

Thus जरूथम् flesh, वरूथः a sort of wooden fence or fender with which a chariot is provided as a defence against collision: an armour, a coat of mail, a shield, a group. In the Veda Bhâshya Varutha is the name of an Asura.

१६७ । पातॄतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् । २ । ७ ।

पीथो रविर्घृतं पीथम् । 'तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु' । 'अवतारर्षिजुष्टाम्भःस्त्रीरजःसु च विश्रुतम्' इति विश्वः । तुत्थोऽग्निः । उक्थं सामभेदः । रिक्थम् । बाहुलकाद्रिचेरपि । 'रिक्थमृक्थं धनं वसु' । सिक्थम् ।

167. The affix थक् comes after the roots पा (I. 972) to drink, तॄ (I. 1018) to cross over, तुद (VI. 1) to give pain, वच (II. 54) to speak, रिच (VII. 4.) purge, सिच (VI. 140) to ooze. 7.

Thus पीथः The sun, ghee; तीर्थम् means "science, road, field, a remedy or expedient, a teacher, a minister, an avatâra, a sage, remnants of a meal, water, menstrual courses of a woman"—Viśvakosha. It means also a holy place of pilgrimage; तुत्थः fire, collyrium, sulphate of copper, indigo, small cardamons. उक्थम्. Name of the Samaveda; रिक्थम् wealth. By force of bahula, the affix comes after √ऋच also. As ऋक्थम् । सिक्थम् boiled rice.

१६८ । अर्तेर्निरि । २ । ८ ।

निर्ऋथं साम ।

168. The affix थक् comes after the verb ऋ (III· 16.) to go, preceded by निर् ॥ 8.

Thus निर्ऋथः Name of Sâma Veda. In the Veda Bhâshya on दूरेपवायस्ते निर्ऋथं सचन्ताम् this word is explained as हिंसा 'injury.'

१६९ । निशीथगोपीथावगथाः । २ । ९ ।

निशीथोऽर्धरात्रो रात्रिमात्रं च । गोपीथं तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नातः ।

169. The words निशीथ mid-night, गोपीथ pilgrimage and अवगथ bathed early in the morning, are formed irregularly. 9.

निशीथः means mid-night or night in general. गोपीथं = तीर्थं place of pilgrimage. अवगथः = bathed in the morning.

Notes:—Niśîtha is from √शीङ् to sleep, with the upasarga नि. Gopîtha from √पा to drink with the upapada गो ॥ Avagatha from √गाङ् to go, with the proposition अव and the root vowel is shortened. In Rig Veda I. 19. 1. the word गोपीथ is explained by Sâyana as सोमपानं 'Soma-drinking' Swâmî Dayânand explains it as गां वाणीं पृथिवीं वा पाति = पण्डितः or राजा 'a learned man or a king,' or गावः पिबन्त्युदकं यस्मिन् = a river or a tank.

१७० । गश्चोदि । २ । १० ।

उद्गीथः साम्नो भागविशेषः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

170. The affix थक् comes after the root गै (I. 965) to sound preceded by उद् ॥ 10.

Thus उद्गीथः the second part of the Sâma Veda or the chanting of the Sâma Veda.

१७१ । समीणः । २ । ११ ।

समिथो वह्निः संग्रामश्च ।

171. The affix थक् comes after the root इ (II. 36) to go, preceded by सम् ॥ 11.

The समिथः battle, fire.

In the Veda Bhâshya on Rig Veda IX. 95. 4, the word समिथः is explained युद्धानि ॥ It means where they *go* for success सम्यगेति जयार्थम् अत्र ॥ In the classical literature also, the √युष् preceded by सम् and ending in क्तिन् has this meaning of "battle"; as in Amarakoshá II. 8. 106 where समितिः means 'battle.'

१७२ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः । २ । १२ ।

तिजेर्जलोपः । तिथोऽनलः कामश्च । पृष्ठम् । गूथं विष्ठा । यूथं वृन्दः । 'प्रोथमस्त्री तुरङ्गास्ये प्रोथः प्रस्थित उच्यते' ।

172. The words तिथ fire, love, पृष्ठ the back, गूथ excrements, यूथ flock, and प्रोथः the nostrils of a horse, are irregularly formed with the affix थक ॥ 12.

The word तिथ is derived from √तिज निशाने (I. 1020). The letter ज is elided before the affix थक् ॥ It means 'fire' and 'desire or love.' From √पृषु सेचने (I. 737) is derived पृष्ठः which means 'back' of the body. From √गु 'to evacuate' (VI. 106) is obtained गूथ the lengthening is anomalous (nipâtana). From √यु मिश्रणे (II. 23) comes यूथम् and similarly the vowel is lengthened. It means a herd, a collection, a flock. From √प्रुङ् गतौ (I. 1006) is derived प्रोथ by the guṇa of the root-vowel irregularly. प्रोथम् (*neuter*) means the mouth or nose of a horse; प्रोथः (*masc.*) means 'march or journey.' *Quere.* May it not be derived directly from √प्रोथ पर्याप्तौ (I. 919).

१७३ । स्फायितञ्चिवञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्वितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिवसिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् । २ । १३ ।

द्वात्रिंशद्भ्यो रक् स्यात् । वलि यलोपः । स्फारम् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । तक्रम् । वक्रम् । शक्रः । क्षिप्रम् । क्षुद्रः । सृप्रश्चन्द्रः । तृप्रः पुरोडाशः । दृप्रो बलवान् । वन्द्रः पूजकः । उन्द्री उन्द्रो जलचरः । श्वित्रं कुष्ठम् । 'वृत्रो रिपौ ध्वनौ ध्वान्ते शैले चक्रे च दानवे' । अजेर्वी । वीरः । नीरम् । पद्रो ग्रामः । मद्रो हर्षो देशभेदश्च । 'मुद्रा प्रत्ययकारिणी' । 'खिद्रो रोगी दरिद्रश्च' । छिद्रम् । भिद्रं वज्रम् । मन्द्रः । चन्द्रः । यद्यपि चन्दोऽपि । 'हिमांशुश्चन्द्रमाश्चन्द्रः शशी चन्दो हिमद्युतिः' । दह्रोऽग्निः । दस्रःस्वर्वैद्यः । 'दभ्रः समुद्रः स्वल्पं च' । वसेः संप्रसारणे ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

173. The affix रक् comes after the following 32 roots, 1. √स्फायी (I. 516) to increase, 2. √तञ्चु (VII. 22), to contract, 3. वञ्चु (X. 136) to deceive, 4. √शक्लृ (V. 15) to be able, 5. √क्षिप (IV. 14.) to send, 6 √क्षुदिर् (VII. 6.) to pulverise, 7. √सृ (I. 1032) to go, 8. √तृप (IV. 86) to be satisfied, 9. √दृप (IV. 87) to rejoice, to be proud, 10 √वदि (I. 11) to salute, to praise, 11 √उन्दी (VII. 20) make wet, 12 √श्विता (I 778) to be white, 13. √वृङ् (I. 795) to remain, 14 √अज (I 248) to go, to throw, 15 √नी (I. 950) to carry, 16 √पद (IV. 60) to go, 17 √मदी (IV. 99) to rejoice, 18 √मुद (I. 16) to rejoice, 19 √खिद (IV. 61) to be sorrowful, 20 √छिदिर् (VII. 3.) to divide, 21 √भिदिर् (VII. 2.) to divide, 22 √मदि (I. 13.) to praise, 23 √चदि (I. 68) to rejoice, 24 √दह (I. 1040) to reduce to ashes, 25 √दसु (I V. 104) to throw up 26 √दम्भु (V. 23) to defraud, 27 √वस (I. 1054) to dwell, 28 √वाशृ (IV. 54) to sound, 29 √शीङ् (II. 22) to sleep, 30 √हसे (I. 757) to laugh, 31 √सिध (I. 48) to go, 32 √शुभ (I. 786) to shine.

Thus 1. स्फारम् 'enlargement.' स्फाय्+रक् The य is elided by र which is a valâdi affix, by S. 873. 2. From √तच we get तच्+रक्=तक्रम्। The च is changed to क as the word belongs to Nyankvâdi class. It means butter milk. So also 3. वक्रम् crooked. 4. शक्रः Indra, and a tree. 5. क्षिप्रम् quick. 6. क्षुद्रः small. 7. सृप्रः moon. 8. तृप्रः a sacrificial cake or puroḍâśa. 9. दृप्रः 'powerful.' 10. वन्द्रः worshipper. 11. उद्रः a kind of aquatic animal. 12. श्वित्रम् white leprosy. 13. वृत्रः an enemy, a sound, darkness, rock, wheel and the demon Vritra. 14. From √अज we get वीरः The √aja is replaced by वी by II. 4. 56. S. 2292. 15. From √नी we get नीरम् 'water.' 16. पद्रः a village. 17. मद्रः joy, and the country called Madra. 18. मुद्रा a seal, a coin, a secret sign of recognition. 19. खिद्रः a disease, poor. 20. छिद्रम् hole. 21. भिद्रम् a thunder bolt. 22. मन्द्रः deep sound. 23. चन्द्रः moon. Another form is चन्द without र formed by अच affix of Pachâdi class. As we find in the Sâbdârnava the synonyms of moon are हिमांशुः, चन्द्रः, चन्द्रमा, शशी and चन्दः ॥ 24. दह्रः fire. 25. दस्रः a divine physician. 26. दभ्रः ocean and small. 27. The root वस् is vocalised to उस् and we have उस्+र ॥ and the स is not changed to ष though it comes after उ, because of the following sûtra, which ordains that when स is followed by र, there is no mûrdhanya change.

३१६८। न रपरसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम्। ८। ३। ११०।

रेफपरस्य सकारस्य सृप्यादीनां सवनादीनां च मूर्धन्यो न स्यात्। 'पूर्वपदात्' (३६४३) इति प्राप्तः प्रतिषिध्यत इति वृत्तिकृतोऽभिप्रायः। तेन 'घस्विवसि-' (२४१०) इति प्राप्तमपि न। उस्रो रश्मिः। उस्रा गौः। वास्रो दिवसः। वास्रं मन्दिरम्। शीरोऽजगरः। हस्रो मूर्खः। सिध्रः साधुः। शुभ्रम्। '* सुषेरक् *'। शुभ्रम्। बाहुलकादम्।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3168. The ष substitution does not take place if र follows the स, as well as in सृप, सृज, स्तृभ and स्तृह, and the words listed in in the Savanâdi class.

This debars the ष change otherwise required by VIII. 3. 106. S. 3643; according to the opinion of Kâsikâ-vritti: *i.e.* in the Vaidic literature also there is no ष change; much less would there be such a change in the classical literature, and so VIII. 3. 60. S. 2410. also does not apply. Thus उस्+रक्=उस्रः 'ray.' see Amarakosa I 3. 33. and in the same II. 9. 66 उस्रा means 'a cow.' 28. From √वाश we get वास्रः: 'a day.' वास्रम् 'a temple. 29. From √शीङ् is derived शीरः a python snake, 30 From √इस comes इस्रः 'a fool.' 31. From √विध we get विध्रः 'a saint.' 32. √शुभ gives शुभ्रम् white.

By force of the word बहुलं, this affix रक् comes after √खुर खण्डने (IV. 111) also: as क्षुरम् meaning a pestle, a tear. It is synonym of उदश्रुः a tear.

Note:—In the Dasapâdî 33 roots are given, namely the root वह is inserted between दम्भि and वञ्चि। The example is उह्रः 'ox.' Mâdhava also has the same.

१७४। चक्रिरम्योरुच्चोपधायाः। २। १४।

चुक्रमम्लद्रव्यम्। रुग्रोऽश्वः।

174. The affix *rak* comes after √चक (I. 93) to satisfy, √रम (I. 906.) to play and the penultimate is changed to उ. 14.

Thus चुक्रम् an acid, a sour. रुग्रः delight, tawny, bright.

Note:— चुक्रः *m.* means sourness, and a kind of cane or sorrel: and चुक्री *f.* आम्लेरिका॥ चुक्रम् *n.*= the sourness or acidity obtained from a tree.

१७५। वौ कसेः। १। १५।

विकुस्रश्चन्द्रः।

175. The affix रक् comes after √कस् (I. 913) 'to do,' preceded by वि, and thereby the अ of the root is changed to उ॥ 15.

Thus:— विकुस्रः The moon.

१७६। अमितम्योर्दीर्घश्च। २। १६।

आम्रम्। ताम्रम्।

176. The affix रक् comes after the verbs √अम (I. 493) 'to speak', √तमु (IV 93.) 'to grow tired', and there is lengthening of the vowel of the root 16.

Thus:— आम्रम्, mango, ताम्रम् red, metal,

१७७। निन्देर्नलोपश्च। २। १७।

निद्रा।

177. The affix रक् comes after √निन्द (I. 66), 'to blame', and there is elision of the nasal before the affix. 17.

Thus:—निद्रा sleep.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

१७८ । अर्देर्दीर्घश्च । २ । १८ ।

आर्द्रम् ।

178. The affix रक् comes after the verb √अर्द (I. 56) 'to go', and there is lengthening. 18.

Thus आर्द्रम् a star आर्द्रा *f.* = the asterism Ardrâ.

१७९ । शुचेर्दश्च । २ । १९ ।

शूद्रः ।

179. The affix रक् comes after √शुच (I. 198) to grieve, and thereby the च is changed to द and the vowel of the root is lengthened. 19.

Thus शूद्रः a Sûdra; literally 'a depressed or grieving person'.

१८० । दुरीणो लोपश्च । २ । २० ।

दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरम् ।

180. The affix रक् comes after the verb √इण् (IV. 35) "to go" preceded by दुर् and the root is elided. 20.

Thus दूरम् distance: literally that which is reached with difficulty. It is thus evolved: दुर+इ+रक्=दुर्+रक्=दु+रक् (र is elided by VIII. 3 14. S 173,)=दूरम् (lengthening by VI. 3. 111 S. 174).

१८१ । कृतेश्छः क्रू च । २ । २१ ।

कृच्छ्रम् । क्रूरः ।

181. The affix रक् comes after √कृती (VI. 141, VII. 11) to cut, to light, and the final त is changed to छ in one case, and in the other क्रू replaces the whole verb also. 21.

Thus कृच्छ्रम् painful. क्रूरः wicked, cruel.

१८२ । रोदेर्णिलुक् च । २ । २२ ।

रोदयतीति रुद्रः । 'बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः' । णिलुगित्येव । 'वान्तिपर्णशुषो वातास्ततः पर्णशुषोऽपरे' ।

182. The affix रक् comes after √रोदि (II. 58), to shed tears, and there is elision of the causative sign णि. 22.

Thus रुद्रः dreadful. He who causes others to cry out.

Note:—The word रुद्रः is derived from the causative of the √रुदिर् to shed tear The Upanishads, however, derive it from the simple root रुद्, namely who himself cries out: and not who makes others to cry out.

23. A. बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः ।

23. A. Diversely in proper names and in the Vaidic literature, the causative णि is elided after other roots than √rud, and before other affixes than rak also.

Note:—Thus of संज्ञा, we have प्रज्ञा derived from the causative root ज्ञपयति —वर्धयितप्रजाः ॥ So also शं (सुखं) भावयति=शम्भुः । &c.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note :—In the chhandas, we have from √vridhu to increase ; वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः where वर्धन्तु=वर्धयन्ति ॥ So also न इत्था जजान from √janî 'to produce' =जनयामास ॥

Thus पर्णशुषः=पर्णानि शोषयन्ति " hot winds which cause the leaves to dry up", *i e.*, the winter season. Similarly पर्णसुषः=पर्णानि सेधयन्ति " which cause the leaves to fall down" *i.e.* The winter season. As in the sentence यान्ति पर्णशुषो वाताः ततः पर्णसुचोऽपरे ॥

१८३ । जोरी च । २ । २३ ।

जीरोऽणुः । क्षिप्रेऽपेक्षे ।

183. The affix रक् comes after the verb √जु (I. 995) to go, and ई replaces the उ of the root. 23.

Thus जीरः an atom: Vedic-quick, swift. According to Viśvakośa it means a sword, cumin seed. So also Medini.

According to some the root is √Jyâ 'to grow old' (IX. 29). Thus ज्या+रक्=जि+रक् (vocalisation by VI. 1. 16. S. 2412)=जीरः (lengthening by VI. 4. 2. S. 2559). This is an opinion apparently finding its support in the Mahâbhâshya where in commenting on I. 1. 4 न धातुलोप आर्धधातुके, the vârtika जीवेरदानुक् is set aside on the strength of the vârtika रक्षि ज्यः संप्रसारणम् ॥

१८४ । सुसूधाग्रधिभ्यः क्रन् । २ । २४ ।

सुरा । सूरः । धीरः । गृध्रः ।

184. The affix क्रन् comes after the verbs √सु (V 1) to press out, सू (II. 21) to bring forth, धा (III. 10) to support, गृधि (IV. 136) to be greedy. 24.

Thus सुरा 'wine, lit. that which is distilled,' sometimes it means the goblet or vessel. The masculine सुरः means 'a god.' सूरः means 'the sun' *i.e.*, सुवति प्रेरयति कर्मणि लोकम् ॥ धीरः *m.* strong-minded, wise; gentle, धीरम् *n.* saffron. गृध्रः a vulture: a greedy person.

१८५ । शुसिचिमीनां दीर्घश्च । २ । २५ ।

शुः सौत्रः । शूरः । सीरम् । चीरम् । मीरः समुद्रः ।

185. The affix क्रन् comes after √शु (I. 995) to go, √सि (V. 2), to bind, √चि (V. 5) to gather, √मि (V. 4), to throw away, and there is lengthening of the root of the vowel. 25.

Thus :—शूरः a hero, the sum, the lion. सीरं a plough, चीरम् a rag, मीरः the ocean. √शु is a sautra root : like √जु ॥

Note :—शूरः a hero, warrior, a lion, a boar, the sun, the Śála tree, name of Yâdava the grand-father of Krishna : the Arka plant, the Chitraka tree.

सीरः a plough, the sum, the Arka plant.

चीरं a rag, a bark, a cloth or garment a necklace of pearls consisting of four strings, a stripe stroke ; lead, a crest, the dress of a Buddhist priest, a manner of writing with strokes. चीरी *f.* a cricket : veil.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२०० । वृश्चिकृषोः किकन् । २ । ४० ।

वृश्चिकः । कृषिकः ।

200. The affix किकन् is applied to the roots वृश्चि and कृष् . 40.

Thus; वृश्चति छिनत्ति इति वृश्चिकः विषी जीव विशेषः शूक कीटोवा. A centipede a scorpion; also an earth worm; कृषति येन सः कृषिकः the ploughman. These words are from √ओ व्रश्च छेदने (VI. II) and √कृष विलेखने (I. 1039).

२०१ । प्राङि पणिकषः । २ । ४१ ।

प्रापणिकः पण्यविक्रयी । प्राकषिकः परदारोपजीवी ।

201. The affix किकन् comes after the roots पण and कष, preceded by the prefix प्रा (*i e.* प्र and आ). 41.

These, are derived from √पण व्यवहारे to barter, (I. 466), and √कष (I. 716) to injure. The word प्रापणिकः means a merchant, a trader: and प्राकषिकः a catamite, a man supported by another's wife.

२०२ । मुषेर्दीर्घश्च । २ । ४२ ।

मूषिकः आखुः ।

202. When this *kikan* affix is applied to the root मुष् the उ of मु is lengthened. 42.

Thus मूषिकः a mouse. It is derived from √मुष स्तेये (I. 707) to steal.

२०३ । स्यमेः संप्रसारणं च । २ । ४३ ।

चाद्दीर्घः । सीमिको वृक्षभेदः ।

203. When the affix *kikan* is added to √syam there is vocalisation of the root as well. 43.

The force of च 'as well,' is that there is lengthening also. Thus सीमिकः 'a kind of tree.' It also means an ant hill, an ant. The root is स्यमु शब्दे (I. 878).

२०४ । क्रिय इकन् । २ । ४४ ।

क्रयिकः क्रेता ।

204. To the root क्री is added the affix इकन् । 44.

Thus क्रयिकः 'the purchaser.' The root is डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये (IX. 1).

२०५ । आङि पणिपनिपतिखनिभ्यः । २ । ४५ ।

आपणिकः । आपनिकः । इन्द्रनीलः किरातश्च । आपतिकः श्येनो दैवायत्तश्च । आखनिको मूषिको वराहश्च ।

205. This affix ikan is also applied to the roots पण्, पन्, पत, and खन, when they are preceded by the preposition आ ॥ 45.

Thus आपणिकः a shopkeeper. It is a superfluity; for when we get प्रापणिकः by sûtra 41 ante, a fortiori we get आपणिकः । From √पन we get आपनिकः an emerald, sapphire, a kirâta or barbarian. It comes from √पन स्तुतौ (I. 467). From √पतॢ गतौ (I. 868) comes आपतिकः a hawk, falcon,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

accidental, unforeseen, sent from heaven. From √खनु अवदारणे (I. 927) comes आखनिकः a mouse or rat, a hog : a digger, ditcher, miner, a thief, a spade.

२०६ । श्यास्त्याहृञविभ्य इनच् । २ । ४६ ।

श्येनः । स्त्येनः । हरिणः । अविनोऽध्वर्युः ।

206. The affix इनच् is applied to the roots श्यै, स्त्यै, हृ, and अव ॥ 46.

Thus from श्यै गतौ (I. 1012) comes श्येनः the white color, a falcon ; from स्त्यै or ष्ट्यै शब्द संघातयोः (I. 959) comes स्त्येनः a thief. Some read this as स्तेनः without य।

From हृञ् हरणे (I. 947) comes हरिणः a deer, the white colour, a goose, the sun, Vishṇu, Shiva. हरिणी one of the four classes of women : a yellow jasmine, a good golden image, name of a metre, the green color, turmeric, madder. From अव रक्षणादौ (I. 631) comes अविनः an officiating priest at a sacrifice : an Adhvaryu.

२०७ । वृजेः किच्च । २ । ४७ ।

वृजिनम् ।

207. The affix inach is treated as कित् when added to the root √vṛij. 47.

From the root वृजी वर्जने (II. 19) we get वृजिनं sin. It means sorrow and 'curve' also.

२०८ । अजेरज च । २ । ४८ ।

वीभावबाधनार्थम् । अजिनम् ।

208. The affix inach is added to the root √aja ; and the root √aja (I. 248) is replaced by aja. 48.

In other words, the root remains unchanged. Otherwise by the general rule II. 4. 56 S. 2292, the root aja would have been replaced by √vi. This prevents that substitution.

Thus अजिनम् । The word means skin. See Amarakośa II. 7. 47.

२०९ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ४९ ।

कठिनम् । नलिनम् । मलिनम् । कुण्डिनम् । द्रुतेः । 'वत्सवर्षि दिनम्' । दिवसोऽपि दिनम् ।

209. The affix inach comes diversely after other roots also. 49.

Thus √कठ कृच्छ्र जीवने (I. 356) gives us कठिनम् hard. √णल गन्धे (I. 891) gives नलिनम् a lotus. √मल धारणे (I. 522) gives मलिनम् dirty. √कुडि दाहे (I. 289) gives कुण्डिनम् Name of a city, the capital of the Vidarbhas.

Note :—कठिन hard, stiff ; cruel, inexorable, sharp, giving pain *mas.* a thicket. कठिना or sweetmeat made with refined sugar, an earthen vessel for cooking. कठिनी chalk, a water jar. मलिन dirty, foul, unclean, soiled, black, sinful, low, मलिनी a woman during menstruation.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२६७ । क्षिपेः किच्च । २ । १०७ ।

क्षिपणिरायुधम् ।

267. The affix अनि comes after the verb क्षिप् 'to discharge, to let go &c.' (VI. 5) and the affix is treated as कित्. 107.

Thus क्षिप्+अनि=क्षिपणिः 'a stroke with a whip' a weapon. In the Veda Bhâshya क्षिपणिः is explained by क्षेपणं throwing, in the mantra उतस्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ॥ (Rv. IV. 40. 4).

२६८ । अर्चि शुचि हु सृपि छादि छर्दिभ्य इसिः । २ । १०८ ।

अर्चिर्ज्वाला । इदन्तोऽप्ययम् । 'अग्ने भ्राजन्ते अर्चयः' । शोचिर्दीप्तिः । हविः सर्पिः । 'इस्मन्–' (२९८५) इति ह्रस्वः । छदिः पटलम् । छर्दिर्वमनव्याधिः । इदन्तोऽपि । 'छर्दतीसारशूलवान्' ।

268. The affix इसि comes after the verb अर्च् (I. 219) 'to worship' शुच् (I. 198) 'to grieve'; हु (III. 1) 'to offer or present as an oblation to fire'; सृप् (I. 1032) 'to creep or crawl'; छादि (X. 290) 'to cover' and छर्द् (X. 51) 'to vomit'. 108.

Thus अर्च्+इसि=अर्चिस् (a ray light: flame;) The affix इ of the uṇâdi अच इः (IV. 138) also comes after this verb. Thus अर्च्+इ=अर्चिः (ray, flame of fire or of the morning twilight).

अर्चिस् formed with the affix इसि is neuter; but अर्चिः formed with the affix इ is feminine and its plural is अर्चयः as in अग्ने भ्राजन्ते अर्चयः । शुच्+इसि =शोचिस् light; lustre, radiance' हु+इसि=हविस् 'clarified butter' for offering. सृप्+इसि=सर्पिस् 'clarified butter.' छादि+इसि=छदिस् 'the roof or thatch of a house'. The word is always feminine. See Liṅgaruśâsana. III. 21. See A. K. II. 2. 14. The final इ of छादि is elided by VI. 4. 51. S. 2313 and the penultimate vowel of छादि is shortened by VI 4. 97. S. 2985. छर्द्+इसि=छर्दिस् (vomiting; sickness). The affix इ also comes after this verb. The word छर्दि ending in इ is also a valid form, meaning vomitting. As छर्दतीसारशूल वान्=छर्दि+अतीसार+शूलवान् ।

२६९ । बृंहेर्नलोपश्च । २ । १०९ ।

'बर्हिर्ना कुशशुष्मणोः' ।

269. The न of बृंह् 'to grow, increase' (X. 228) is elided when the affix इसि comes after it. 109.

Thus बृंह्+इसि=बर्हिः m. 'fire, the kuśa grass' शुष्मा means fire. See Amarakośá I. 1. 57.

२७० । द्युतेरिसिन्नादेश्च जः । २ । ११० ।

ज्योतिः ।

270. The affix इसिन् comes after the verb द्युत् 'to shine, be bright or brilliant' (I. 777) and the initial letter, that is द is changed to ज् । 110.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus द्युत्+इसिन्=द्युत+इसिन्=ज्योतिस् 'light, lustre', fire, the sun, sight, the star.

२७१ । वसौ रुचेः सञ्ज्ञायाम् । २ । १११ ।

वसुरोचिर्यज्ञः ।

271. The affix इसिन् comes after the verb रुच् to shine (I. 781) when preceded by वसु and the word so formed is an appellative. 111.

Thus वसुरुच्+इसिन्=वसुरोचिस् a sacrifice; religious ceremony. By bahulam, this affix comes after the single uncompounded verb also. As रोचिस्। See Amarakosha I. 3. 34.

२७२ । भुवः कित् । २ । ११२ ।

भुविः समुद्रः ।

272. The affix इसिन् comes after the verb भू (I. 1.) 'to become' and the affix is treated as if it had an indicatory क। 112.

Thus भू+इसिन्=भुविस् 'the ocean.'

२७३ । सहो धश्च । २ । ११३ ।

सधिरनड्वान् ।

273. The affix इसिन् comes after the verb सह् (IV. 20) 'to endure, to support,' and the ह is changed to ध. 113.

Thus सह्+इसिन्=सधिस् an ox, a bull.

२७४ । पिबतेः थुक् । २ । ११४ ।

'पाथिश्चक्षुःसमुद्रयोः' ।

274. The affix इसिन् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink' and the augment थुक् is also added to it. 114.

Thus पा+थुक्+इसिन्=पाथिस् 'the sea; the eye'.

२७५ । जनेरुसिः । २ । ११५ ।

जनुर्जननम् ।

275. The affix उसि comes after the verb जन् (IV. 41) 'to be born.' 115.

Thus जन्+उसि=जनुस् birth; production.

२७६ । मने र्धश्च छन्दसि । २ । ११६ ।

मधुः ।

276. In the chhandas the affix उसि comes after the verb मन् (VIII. 9) 'to think' and the न is changed to ध. 116.

Thus मन्+उसि=मधुः 'honey' (compare also Uṇ I. 18.).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२७७ । अर्त्ति पॄ वपि यजि तनि धनि तपिभ्यो नित् । २ । ११७ ।

अरुः । परुर्ग्रन्थिः । वपुः । यजुः । तनुः । तनुषी । तनूंषि । धनुरस्त्रियाम् । 'धनुर्वंशविशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति' । सान्तस्योदन्तस्य वा रूपम् । 'तपुः सूर्याग्निशत्रुषु' ।

277. The affix उसि comes after the following verbs, and is treated as if it was नित and so makes the word first-acute. ऋ (III. 16) 'to go, to move or to obtain'; पॄ (III. 4) 'to fill or to satisfy'; वप् (I. 1052) 'to be get' 'to produce'; यज् (I. 1051) 'to sacrifice'; तन् (VIII. 1) 'to stretch'; धन् (III. 23) 'to sound or to bear fruit'; तप् (I. 1034) 'to shine or to blaze.' 117.

Thus ऋ+उसि=अरुस् 'the sun ; the boil'; A. K. II. 6. 54. परुस् 'a joint or knot'; A. K. II. 4. 162. वपुस् 'body or person'; यजुस् 'a sacrificial prayer or formula', the Yajur Veda. तनुस् 'the body'; it is a neuter noun. Its N. dual and plural are तनुषी and तनूंषी. धनुस् 'a bow'; it is never used as a feminine noun. This word either ends in the consonant स् or the vowel उ. Thus in the passage धनुर्वंश विशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति. 'a bow, though made of pure bamboo, but if without the bow string, can do nothing." The pun is on dhanu and guṇa. If धनु means a rich man, then the verse would mean " A rich man of a pure lineage, can do little if he has no good qualities." In the above verse the word is either *dhanus* ending in स or *dhanu* ending in उ ॥ तपुः 'Fire ; the sun ; an enemy.'

२७८ । एतेर्णिच्च । २ । ११८ ।

आयुः । आयुषी ।

278. The affix उसि comes after the verb इण् (II. 36) to go ; 'to invigorate' and the affix is treated as a णित and causes the vriddhi of the root. 118.

Thus इ+उसि=ऐ+उस्=आयुस् 'life, duration of life'. This word is of the neuter gender. So its N. Dual is आयुषी.

२७९ । चक्षेः शिच्च । २ । ११९ ।

चक्षुः ।

279. The affix उसि comes after the verb चक्ष् (II. 7) to speak and the affix is treated as if it had an indicatory श । 119.

Thus चक्ष्+उसि=चक्षुस् 'the eye' The affix being treated as शित the root चक्ष is not replaced by ख्या by II. 4. 54. S. 2434, though the affix is ârdha-dhâtuka.

२८० । मुहेः किच्च । २ । १२० ।

मुहुरव्ययम् ।

280. The affix उसि comes after the verb मुह् (IV. 89) 'to faint, swoon, lose consciousness, become senseless'; and the affix is treated as if it had an indicatory क । 120.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus मुह्+उसि=मुहुस् । It is an अव्यय or indeclinable and means constantly.

२८१ । बहुलमन्यत्रापि । २ । १२१ ।

आचक्षुः । परिचक्षुः ।

281. This affix comes diversely in other places also. 121.

Thus आचक्षुस् 'a learned man'; परिचक्षुस् ।

२८२ । कॄ गॄ शॄ वृञ् चतिभ्यः ष्वरच् । २ । १२२ ।

'कर्वरो व्याघ्ररक्षसोः' । गर्वरोऽहंकारी । शर्वरी रात्रिः । 'वर्वरः प्राकृतो जनः' । चत्वरम् ।

282. The affix ष्वरच् comes after √कॄ (VI. 116) 'to scatter' गॄ (VI. 117) to swallow, शॄ (IX. 18) 'to kill, destroy, injure'; वृञ् (V. 8) 'to choose, select' and चत (I. 918) 'to ask, beg, request'. 122.

Thus कॄ+ष्वरच=कर्वरः 'a tiger; a demon' a Râkshasa, गर्वरः 'a proud man'; शर्वरी 'night'; वर्वरः 'a barbarian, चत्वरं 'a quadrangular place or courtyard.'

Note:—वर्वरः also means curly hair, a mode of dancing, the class of weapons, वर्वरा a kind of basil. वर्वरं yellow sandalwood, ver million, gum myrrh.

२८३ । नौ सदेः । २ । १२३ ।

'निषद्वरस्तु जम्बालः' । निषद्वरी रात्रिः । इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

283. The affix ष्वरच् comes after the verb षद् (I. 907) 'to sit down' preceded by the preposition नि. 123.

Thus नि+षद्+ष्वरच्=निषद्वरः 'mud or mire.' निषद्वरी 'night'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271.

CHAPTER III.

२८४ । छित्वर छत्वर धीवर पीवर मीवर चीवर तीवर नीवर गह्वर कट्वर संयद्वराः । ३ । १ ।

एकादश ष्वरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । 'छिदिर्' 'छद्' अनयोस्तकारोऽन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च । छित्वरो धूर्तः । 'छत्वरो गृहकुञ्जयोः । धीवरः कैवर्तः । पीवरः स्थूलः । मीवरो हिंसकः । चिनोतेर्दीर्घश्च । चीवरं भिक्षुकप्रावरणम् । तीवरो जातिविशेषः । नीवरः परिव्राट् । गाहतेर्ह्रस्वत्वम् । गह्वरम् । कटे वर्षादौ कट्वरं व्यञ्जनम् । यमेर्दकारः । संयद्वरो नृपः । पदेः संपद्वर इत्येके ।

284. The following eleven words are irregularly derived with the addition of the affix ष्वरच् Chhitvara, chhatvara, dhîvara, pîvara, mîvara chîvara nîvara, gahvara, kaṭvara, saṃyadvara 1.

1. छित्वरः 'fit for cutting hostile or roguish', from the verb छिद् 'to cut (VII. 3). 2. छत्वरः 'a house, a bower', from the verb छद् 'to cover', (I. 851).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The final इ of the verbs छद् and छिद् is changed to व and there is no guṇation of इ of छिद्. 3. धीवरः 'a fisherman' from the verb डुधाञ् 'to hold, to support' (III. 10). 4. पीवरः 'fat, large, or a tortoise' from the verb पा 'to drink' (I. 972) or from the verb प्यै 'to grow, increase, swell'. (I. 1013). Some derive it from √पीव (I. 595). The व is elided by VI. 1. 66 S. 873. 5. मीवरः 'hurtful, injurious or the leader of an army' from the verb मा 'to measure' (II. 53). Some derive it from √मी 'to injure.' IV. 29. *Quere*: or √मीव (I 596). 6. चीवरं 'a tatter, rag,' the dress of a mendicant, particularly of a Buddhist mendicant, from the verb चि 'to collect, to gather', (V. 5) the इ of which is lengthened before this Uṇâdi affix. *Quere* or from जीव (I. 594), ज changed to च। 7. तीवरः 'one of the mixed tribes being the offspring of a Râjputrî by a Kshatriya, it also means the ocean or a hunter; from the root-तीव् 'to be large or strong' (I. 597). 8. नीवरः 'a trader, a religious mendicant' from the verb नी 'to lead' (I. 950), *Quere*. Or from √नीव (I. 598). 9. गह्वरम् 'a cave' from, the verb गाहृ 'to dive or plunge into' (I. 680). The long आ is shortened before this uṇâdi affix. 10. कट्वरम् 'a sauce, condiment or the skim or whey of curds' from the verb कट् 'to go or to rain,' (I. 315). 11. संयद्वरः 'a king', from the verb यम् 'to go' (I. 1033) preceded by the preposition सम्. The म of the verb यम् is changed to द. According to some, संयद्वरः (a king) is derived from the verb यद् (to go or move) preceded by the preposition सम्.

By bahulam we get उपह्वरः from the root ह्वृ (III. 1) with the preposition उप। The उ of the root is elided. It means proximity: privacy, a solitary or lonely place.

२८५। इणसिञ्जिदीङुष्यविभ्यो नक्। ३। २।

'इनः सूर्ये नृपे पत्यौ'। सिनः कायः। जिनोऽर्हन्। दीनः। उष्णः। ऊनः।

285. The affix नक् comes after the verbs इण्, 'to go' (II. 36) षिञ् 'to bind' (V. 2) जि 'to conquer' (I. 993) दी, 'to waste' (IV. 26) उष 'to burn' (I. 727) and अव् 'to protect or defend' (I. 631). 2.

Thus इ+नक्=इनः 'a lord, the sun, a king'; सिनः 'one-eyed'; जिनः 'the Arhat of the Jainas, or the Buddha' or an old man; दीनः, 'a poor man'; उष्णः warm; ऊनः 'wanting, deficient'; sûtra VI. 6. 20. S. 2654 causes ऊ ॥

Note:—दीनः *f.* female of a mouse, or shrew.

२८६। फेनमीनौ। ३। ३।

एतौ निपात्येते। स्फायतेः फेनः। मीनः।

286. The words फेनः the 'foam, froth' and मीनः, 'a fish' are anomalous. 3.

These are irregularly derived by the addition of the affix नक् to the verbs स्फाय्, 'to swell, increase' (I 516) and मीञ्, 'to injure' (IV. 29), फे replaces sphây.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२८७ । कृषेर्वर्णे । ३ । ४ ।

कृष्णः ।

287. The affix नक् comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) when it means one of the colors. 4.

Thus कृष्+नक्=कृष्णः 'the dark color, Kṛishṇa is the name of the son of Satyavati (Vyâsa), name of Keśava (Shrî Kṛishṇa), a crow, name of Arjuna, कृष्णा is the name of Draupadî, a grape, a kind of plant. *n.* black pepper, iron.

२८८ । बन्धेर्ब्रधिबुधी च । ३ । ५ ।

ब्रध्नः । बुध्नः ।

288. The affix नक् comes after the verb बन्ध् 'to bind' (I. 1022) when the âdeśas बुधि and ब्रधि replace it (the verb). 5.

Thus बन्ध्+नक्=ब्रध्नः, 'the sun'; बन्ध्+नक्=बुध्नः 'the foot of a tree; an epithet of Śiva'.

२८९ । धापॄवस्यज्यतिभ्यो नः । ३ । ६ ।

'धाना भ्रष्टयवे स्त्रियः' । पर्णं पत्रम् । पर्णः किंशुकः । 'वस्नो मूल्ये वेतने च' । अजेर्वी । वेनः । अत आदित्यः । बाहुलकाच्छ्रुणोतेः श्रोणः पङ्गुः ।

289. The affix न comes after the verb धा 'to hold, to contain', (III. 10); पॄ 'to protect or fill', (III. 4); वस् 'to dwell, inhabit, live' (I. 1054); अज् 'to go, to drive', (I. 248); and अत, 'to go, walk, wander' (I. 38). 6.

Thus धा+न=धानाः *f.* 'fried barley or rice'; पॄ+न=पर्णम् 'a leaf' or पर्णः 'the Palâśa tree' वस्+न=वस्नः, 'price' or वस्नम् 'hire or wages'. अज्+न=वेनः the root अज् is replaced by the root वी before ârdhadhâtuka affixes (II. 4. 56 S. 2292.) वेनः means a thief or Prajâpati. अत+न=अत्नः 'the sun, wind, a traveller'.

The word श्रोणः 'a lame man' is diversely derived by adding the uṇâdi affix न to the root श्रु 'to go, move' or hear (I. 987 or 989).

Note:—There is no vocalisation of √वस् and there is guṇa of √वी—the contrary would have been the case had the affix been नक् (कित्) like the last.

२९० । लक्षेरट् च । ३ । ७ ।

लक्षेश्चुरादिण्यन्तान्नः स्यात्तस्याडागमश्च । चान्मुडित्येके । 'लक्षणं लक्ष्मणं नाम्नि चिह्ने च' । लक्षणो लक्ष्मणश्च रामभ्राता । 'लक्षणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा' ।

290. The affix न comes after the √लक्ष to mark (X. 5) when it belongs to the Churâdi class and the root also takes the augments अट् and मुट् । 7.

Thus लक्ष्(which in the Churâdi class becomes लक्षयति)+अट्+न=लक्षणम् 'a name, sign', but when it takes the augment मुट्, then लक्ष्+मुट्+न=लक्ष्मणः 'the step brother of Râma'. The feminine लक्षणा means a goose; and लक्ष्मणा a female Sârasa bird.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note:—The neuter nouns लक्षणं and लक्ष्मणं both mean a name, a mark. The same Lakshaṇa and Lakshmaṇa when masculine are the names of a brother of Râma.

२९१ । वनेरिच्चोपधायाः । ३ । ८ ।

वेन्ना नदी ।

291. The affix न comes after the root वन्, 'to honor, to worship' (I. 492) and the penultimate vowel is changed to इ. 8.

Thus वन्+न=विन्+न=वेन्ना, 'a river.' There is guṇa of the short penultimate इ ॥

२९२ । सिवेष्टेर्यू च । ३ । ९ ।

दीर्घोच्चारणसामर्थ्यान्न गुणः । स्यून आदित्यः । बाहुलकात्केवलोनः । ऊठ् । अन्तरङ्गत्वाद्यण् गुणः । स्योनः ।

292. The affix न comes after the root सिव्, 'to sew, darn stitch together or weave, (IV. 2)', and the टि portion of the root (namely इव) is changed to यू. 9.

Thus सिव्+न=स्यूनः 'the sun'.

The word स्योन is diversely formed without changing the टि portion to यू. Thus सिव्+न=सि+ऊ+न=स्यू+न (by the Paribhâsha असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे)=स्योनः (VII. 3. 86 S. 2189.)

Note:—See Kaiyyaṭa on VI. 4. 19 S. 2561 and I. 1. 72 S. 26. Had the guṇa taken place first, then the form would have been सिव्+न=सि+ऊ+न =से+ऊ+न=सय्+ऊ+न=सयू+न=सयोनः (the ऊ is guṇated by VI. 3. 84 S. 2168.) But this is not the valid form. Therefore the इ of सि is not guṇated but changed to य for the यण् âdeśa is antaranga as compared with guṇa.

२९३ । कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् । ३ । १० ।

कर्णः । वर्णः । 'जर्णश्चन्द्रे च वृक्षे च' । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

293. The affix न comes after the following roots and it is नित whereby the acute falls on the first syllable., *viz.*, कृ to scatter, (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8. IX. 16), जृ 'to decay, to become old', (IV. 22 and IX. 21; X. 272) सि, 'to bind', (IV. 2), द्रु 'to go', (I. 992), पन 'to praise' (I. 467), अन 'to breathe' (II. 61), स्वप् 'to sleep' (II. 59). 10.

Thus कृ+न=कर्णः 'ear'; वर्णः 'color'; जर्णः 'the moon or the tree; सेना 'army'; द्रोणः 'a measure of capacity'; पन्नः 'a snake'; अन्नम् 'food'; स्वप्नः 'dream, sleep.'

Note:—Karṇa is the name of the first born of Kuntî, Varṇa means caste, color, fame, painting, letters of alphabet.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२९४ । घेट इच्च । ३ । ११ ।

'घेनः सिन्धुर्नदी घेना' ।

294. The affix न comes after the root धेट् 'to drink' (I. 951) and there is short इ substituted for the final ए of the root. 11.

Thus धे+न=धि+न=धेनः 'the ocean'. The feminine धेना means a river, speech, and in the Vedas, a milk cow also.

Note:—Had the ए been not replaced by इ then this ए would have been changed to आ before the ârdhadhâtuka affix न and the form would have been धाना or धानः See VI. 1. 45 S. 2370.

२९५ । तृषिशुषिरसिभ्यः कित् । ३ । १२ ।

तृष्णा । शुष्णः सूर्यो वह्निश्च । रत्नं द्रव्यम् ।

295. The affix न comes after the following roots and it is कित्; तृष् 'to be thirsty'; (IV. 118) शुष् 'to be dry'; (IV. 74) रस् 'to' roar, yell, cry out, scream' (I. 745) 12.

Thus तृष्+न=तृष्णा 'thirsty' शुष्णः 'the sun, fire'; रत्नम्ः 'a thing, object'.

२९६ । सुञो दीर्घश्च । ३ । १३ ।

सूना वधस्थानम् ।

296. The affix न comes after the root सु (V. 1) 'to extract Soma juice, or to perform the Soma sacrifice), and the vowel उ of the root is also lengthened. 13.

Thus सु+न=सूना 'a slaughter house'.

Note:—सूना 'a slaughter house, the sale of meat, hurting, killing, the soft palate, uvula, girdle, zone, mumps, a ray of light, a river, a daughter, a elephant's trunk. सून born, produced, blown, blossomed, empty, a flower.

२९७ । रमेस्त च । ३ । १४ ।

रमयतीति रत्नम् ।

297. The affix न comes after the root रम 'to sport (I. 906) and the म is changed to त. 14.

Thus रम्+न=रत्नम् 'a gem'. The affixis added to the causative of रम। That which causes joy (रमयति) is called रत्नम् ।

२९८ । रास्नासास्नास्थूणावीणाः । ३ । १५ ।

रास्ना गन्धद्रव्यम् । सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ।

298. The words रास्ना 'the incense or the name of a plant,' सास्ना 'the dew-lap of an ox'; स्थूणा 'the post or pillar of a house'; and वीणा 'the lute or the lightning' are irregular. 15.

They are derived from the following thus: by. adding the affix न to the roots रस् 'to taste', (X. 85), सस् 'to sleep,' (II. 69), स्था१ 'to rest, depend on', (I. 975), वी 'to go, move', (II. 39), we get the above words.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२९९ । गादाभ्यामिष्णुच् । ३ । १६ ।

गेष्णुर्गायनः । देष्णुर्दाता ।

299. The affix इष्णुच् comes after the roots गै 'to sing' (I. 965) and दा 'to give' (III. 9). 16.

Thus गा + इष्णुच् = गेष्णुः 'a singer, an actor'; देष्णुः 'a giver, *i. e.* a generous man'.

३०० । कृत्यशूभ्यां क्स्नः । ३ । १७ ।

कृत्स्नम् । अक्ष्णमखण्डम् ।

300. The affix ksna comes after the roots कृत 'to surround, encompass' (VII. 10) and अश् 'to pervade' (V. 18). 17.

Thus कृत + क्स्न = कृत्स्नः 'all, whole, entire, or कृत्स्न' water, the flank or hip'. अश् + क्स्न = अक्ष्णः 'not broken, entire'.

३०१ । तिजेर्दीर्घश्च । ३ । १८ ।

तीक्ष्णम् ।

301. The affix क्स्न 'comes after the root तिज 'to sharpen' (I. 1020) and the vowel of the root is lengthened. 18.

Thus तिज् + क्स्न = तीक्ष्णं 'sharp.' The vowel of the root is lengthened. The word means pungent, fiery, nitre, pepper, iron, war, poison, death, sea salt, plague.

Note:—This word is declinable in all the three genders, but it has different meanings when used in the masculine and neuter. For the different meanings of this word, any dictionary may be consulted.

३०२ । श्लिषेरच्चोपधायाः । ३ । १९ ।

श्लक्ष्णम् ।

302. The affix क्स्न comes after the root श्लिष् 'to embrace, to unite,' (I. 734) and the penultimate vowel, *i. e.* इ is changed to अ. 19.

Thus श्लिष् + क्स्न = श्लक्ष्णः 'beautiful'.

३०३ । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् । ३ । २० ।

यज्युरध्वर्युः । 'मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि' । शुन्ध्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः शरीरी ।

303. The affix युच् comes after the roots यज् 'to worship' (I. 1051), मन 'to think', (IV. 67), शुंध् 'to cleanse, purify' (I. 74) दस् 'to bite, destroy, over power' (IV. 104), जन 'to be born or produced' (I. 862) 20.

Thus यज् + युच् = यज्युः 'a priest familiar with the Yajur-Veda'; मन्युः distress, sacrifice or anger', शुन्ध्युः 'fire'; दस्युः 'robber or thief'; and जन्युः 'a creature, fire or the creator, *i. e.* Brahmâ'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३०४ । भुजिमृङ्भ्यां युक्त्युकौ । ३ । २१ ।

भुज्युर्भाजनम् । मृत्युः ।

304. The affixes युक् and त्युक् come respectively after the roots भुज् 'to eat, to rule or protect &c'; (VII. 17) and मृङ् 'to die, perish' (VI 110). 21.

Thus भुज्+युक्=भुज्युः 'food, a pot, vessel'; मृ+त्युक्=मृत्युः 'death'.

३०५ । सर्तेरयुः । ३ । २२ ।

सरयुर्नदी । अयूरिति पाठान्तरम् । सरयूः ।

305. The affix अयुः comes after the root सृ 'to go' (I. 982). 22.

Thus सृ+अयुः=सरयुः the name of the river, on the banks of which stood Ayodhyâ. Some texts read the affix अयूः. In that case it will be सरयूः and not सरयुः।

३०६ । पानीविषिभ्यः पः । ३ । २३ ।

पाति रक्षत्यस्मादात्मानमिति पापम् । तद्योगात्पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुलकाद्गुणाभावे नीपो वृक्षविशेषः । वेष्पः पानीयम् ।

306 The affix पः comes after the root पा 'to protect'; (II. 47); नी 'to lead, carry' (I. 950); विष् 'to pervade, spread through' (III. 13). 23.

Thus पा+प=पापम् 'sin.' This word literally means that from which one should protect or defend himself: that which should be guarded against. He who is immersed in or mixed up with it is called पापः 'a wretch' or sinner.

नी+पः=नेपः 'a priest'. Owing to diversity, when there is no guṇa, then it is नीपः 'the Kadumba tree'. विष्+पः=वेष्पः 'water'.

३०७ । च्युवः किच्च । ३ । २४ ।

च्युपो वक्त्रम् ।

307. The affix पः comes after the root च्यु 'to move, to speak' (I. 1004) and it is कित् and so causes no guṇa of the root vowel. 24.

Thus च्यु+पः=च्युपः 'the mouth': literally through which one speaks. Another reading is चुपः किच्च। The root is चुप् to move slowly (I. 430). The noun is चुपुपः a languid walker.

३०८ । स्तुवो दीर्घश्च । ३ । २५ ।

स्तूपः समुच्छ्रायः ।

308. The affix प comes after the root स्तु 'to praise, eulogize, extol', (II. 34) and the short उ of the root is lengthened. 25.

Thus स्तु+प=स्तूपः 'a heap, pile, mound, a Buddhistic monument.'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३०९ । सुशूभ्यां निच्च । ३ । २६ ।

चात्कित् । सूपः । बाहुलकाद्दूत्वम् । शूर्पम् ।

309. The affix प causing lengthening of the preceding उ comes after the roots सु 'to extract Soma juice or perform Soma sacrifice,' (V. 1), and शॄ 'to kill, destroy (IX. 18) and it is नित् (which thereby places the accent on the first syllable VI. 1 197 S. 2686), and (it is कित् also and so there is no guna,. 26.

We read the anuvritti of कित् here by virtue of च "and."

Thus सु+पः=सूपः 'soup, a sauce', the lengthening takes place on account of diversity. शॄ+पः=शूर्पम् 'a winnowing basket,' here the long ऊ in शूर्पम् takes place by virtue of VIII. 2. 77 S. 354.

३१० । कुयुभ्यां च । ३ । २७ ।

कुवन्ति मण्डूका अस्मिन्कूपः । युवन्ति बध्नन्त्यस्मिन्पशुमिति यूपो यज्ञस्तम्भः ।

310. The affix प comes after the roots कु 'to sound, to moan, groan, cry, hum, (I. 999) and यु 'to join, unite' (II. 23), and the vowel of the root is lengthened. 27.

Thus कु+प=कूपः the well, *literally*, that in which frogs make noise. यु+प=यूपः 'sacrificial post, *literally* that to which animals for sacrifice are fastened'.

३११ । खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः । ३ । २८ ।

सप्तैते पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनतेर्नकारस्य षत्वम् । 'खष्पौ क्रोधबलात्कारौ' । शीङ्तेर्ह्रस्वः । शिल्पं कौशलम् । शसु हिंसायाम् । निपातनात्षत्वम् । शष्पं बालतृणं प्रतिभाक्षयश्च । बाधतेः षः । 'बाष्पो नेत्रजलोष्मणोः' । बाष्पं च । रौतेर्दीर्घः । 'रूपं स्वभावे सौन्दर्ये' । पॄ । पर्पं गृहं बालतृणं पङ्गुपीठं च । 'तल प्रतिष्ठाकरणे' । चुरादिणिचो लुक् । 'तल्पं शय्याट्टदारेषु ।

311. The seven words khashpa, śilpa, śaṣhpa, bâṣhpa, rûpa, parpa, and talpa are irregularly formed by प । 28.

Thus खष्प 'anger or violence' from the root खन् 'to dig', (I. 927) the न् of which is changed to ष्. 2. शिल्पम् 'an art' from the root शील् 'to meditate, contemplate, (I. 556) the long ई of which is shortened. 3. शष्पम् 'young grass or loss of intellect' from the root शस् 'to kill or destroy', (I. 763) the स् is irregularly changed to ष्. 4. बाष्पम् 'tears', from the root बाधृ 'to harass, oppress, (I. 5) the ध् is changed to ष्. 5. रूपम् 'form, appearance or beauty' from the root रु 'to cry, to sound, (II. 24) the short उ is changed to long ऊ. 6. पर्पम् 'young grass, house, a wheel carriage in which cripples are moved about'; from the root पॄ 'to fill up or gratify' (III. 4). 7. तल्पम् 'a couch, a wife, an upper story' from the root तल् 'to fix, to establish'. (X. 58). This root belongs to the *Churâdi* class and so there is the elision of णिच् when this affix is added.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१२ । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच् । ३ । २९ ।

'अयामन्त-' (२३११) इति णेरयादेशः । स्तनयित्नुः । हर्षयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुर्वाक्-बहुकः । मदयित्नुर्मदिरा ।

312. The affix itnuch comes after the causatives of √stana (X. 313) to sound, √hṛisha, (IV. 119) to be pleased, √pusha (I. 732) to nourish, √gada (X. 313) to thunder, and √mada (I. 853) to intoxicate. 29.

Thus स्तन् + णि + इत्नुच् = स्तन् + अय + इत्नुच् (the णिच् is changed to अय by VI. 4. 55. S. 2311), = स्तनयित्नुः 'thundering, a cloud, falling-sickness', हर्षयित्नुः 'gladdening; gold, a son'; पोषयित्नुः 'cuckoo or the twice born, the Brahman', गदयित्नुः 'talkative, lustful', मदयित्नुः 'the god of love, a drunken man,' the wine.

३१३ । कृहनिभ्यां क्त्नुः । ३ । ३० ।

कृत्नुः शिल्पी । हत्नुर्व्याधिः शस्त्रं च ।

313. The affix क्त्नुः ktnu comes after the roots कृ 'to do' (VIII. 10) and हन् 'to kill' (II. 2). 30.

Thus कृ + क्त्नु = कृत्नुः 'an artist'. There is no guṇa as the affix is कित्। हत्नु 'a hunter or disease' and a weapon. The न of the root √han is elided by VI. 4. 37. S. 2428. The same takes place in the following sûtra also.

Note:—By force of च in the above शस्त्रं च, the word hatnu means hantâ killer also. In the Dasapadîvṛitti the affix is read as *knu* without त; and the example given is कृष्णुः agent: and हनुः check, the न of √han is elided diversely: and jigatnu is given as illustration from गम् ।. But all this is erroneous: for we find hatnu and kritnu in the following:—

As सुरूपकृत्नुमूतये (Rv. I. 4. 1), ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुं (kritnu), मानो वधाय हत्नवे (Rv. I. 25. 2), शृणं न भीमसुपहत्नुमुग्रम् । But योनः सनुत्य उत वा जिघत्नुः (Rv. II. 31. 9). In his Dhatu vritti Mâdhava also calls the affix *ktnu* and he explains the form उपहत्नुः । See Dhatuvritti of Madhava under the root हन् ।

Note:—जिघत्नु means enemy in the Vedas.

३१४ । गमेः सन्वच्च । ३ । ३१ ।

जिगत्नुः ।

314. The affix क्त्नुः a comes after the root गम् 'to go' (I. 1031) and there is सन् वद् भाव *i. e.* the root is reduplicated &c. like the Desiderative. 31.

Thus गम् + क्त्नुः = जिगत्नुः Breath, life.

३१५ । दाभाभ्यां नुः । ३ । ३२ ।

दानुर्दाता । भानुः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

315. The affix उ comes after the root दा 'to give' (III. 9) and भा 'to shine' (II. 42) 32.

Thus दाउः 'a donor, valiant'; भाउः rays, 'the sun'.

३१६ । वचेर्गश्च । ३ । ३३ ।

वग्नुः ।

316. The affix उ comes after the root वच् 'to speak' (II. 54) and the च् is changed to ग. 33.

Thus वग्नुः 'talkative'.

३१७ । धेट इच्च । ३ । ३४ ।

धयति तामिति धेनुः ।

317. The affix उ comes after the root धेट् 'to drink' (I. 951) and the ए of the root is replaced by short इ। 34

Thus धे+नुः=धि+नु=धेनुः a cow, literally she who gives *suck* to her calves. Had the ए not been replaced by इ it would have been changed to उ by VI. 1. 45. S. 2370.

३१८ । सुवः कित् । ३ । ३५ ।

'सूनुः पुत्रेऽनुजे रवौ' ।

318. The affix उ comes after the root सू 'to beget' (II. 21) and it is treated as कित्, and so there is no guṇa of the vowel. 35.

Thus सूनुः 'a son, a younger brother, the sun'. Viśvakośá.

३१९ । जहातेर्द्वे ऽन्त्यलोपश्च । ३ । ३६ ।

जहुः ।

319. The affix उ comes after the root हा to abandon (III. 8) which is reduplicated and the final (vowel) is elided. 36.

Thus हा+उ=हाहा+उ=जहुः 'name of an ancient king.' The first ह is changed to ज by VII. 4. 62. S. 2245.

३२० । स्थो णुः । ३ । ३७ ।

'स्थाणुः कीले स्थिरे हरे' ।

320. The affix उ comes after the root स्था 'to stand' (I. 975). 37.

Thus स्थाणुः 'a peg, firmness and a name of Śiva'. Viśvakośá.

३२१ । अजिवृरीभ्यो निच्च । ३ । ३८ ।

अजेर्वी । वेणुः । वर्णुर्नदद्देशभेदयोः । 'रेणुर्द्वयोः स्त्रियां धूलिः' ।

321. The affix उ comes after the roots अज् 'to go' (I. 240) वृ 'to select', (IX 38); री 'to go and to howl', (IX. 30) and it gets the designation नित् which places the accent on the first syllable. 38

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus अज्+नु (By II. 4. 56. S. 2292 अज् is replaced by वी)=वी+नु=वेँनुः 'a flute, a reed,' name of a dynasty of kings'; वेँणुः 'a river or a country' रेँणुः 'dust or pollen'.

३२२ । विषेः किच्च । ३ । ३९ ।

विष्णुः ।

322. The affix नु comes after the root विष् 'to pervade' (III. 13) and it is treated both as कित and नित (the vowel is not gunated and the accent is on the first syllable). 39.

Thus विँष्णुः Vishṇu.

३२३ । कृदाधाराचिकलिभ्यः कः । ३ । ४० ।

बाहुलकान्न कस्येत्संज्ञा । 'कर्को धवलघोटकः' । दाको दाता । धाकोऽनड्वानाधारश्च । राका पौर्णमासी । अर्कः । 'कल्कः पापाशये पापे दम्भे विट्किट्टचोरपि' ।

323. The affix क comes after the root कृ 'to do', (VIII. 10), दा 'to give', (III. 9); धा 'to hold and to nourish', (III. 10); रा 'to give', (II. 48); अर्च 'to worship', (I. 219); कल् 'to go', (X. 319). 40.

Because of the force of बहुलं 'diversely', which governs all the uṇâdi sûtras, the क् of the affix क is not इत्, as it would otherwise have been by I. 3. 8. S. 195. Had it been कित् the affix would have been merely अ.

Thus कृ+क=कर्कः 'a white horse, a crab, a mirror, fire, a water-jar'; दाकः 'a generous man,' an institutor of sacrifice'; धाकः 'an ox, a reservoir'; राका 'the full moon night, a river, a scab, a girl in whom menstruation has just commenced. अर्कः 'the sun', a leaf, a crystal; copper, कल्कः 'sinful; sin, filth and dirt, arrogance'.

By force of बहुलं, the affix क comes also after the root रम् 'to play (I. 906). Thus रङ्कः 'a poor man or miser'.

The र of रम् is changed to ल by VIII. 2. 18 S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class. Thus रम्+क=लम्+क=लङ्क. To this we add the feminine affix टाप् and thus get लङ्का 'Ceylon', a harlot, a branch, a kind of grain.

३२४ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् । ३ । ४१ ।

'सृक उत्पलवातयोः' । 'वृकः श्वापदकाकयोः' । भूक छिद्रम् । शुष्कः । मुष्कोऽण्डम् ।

324. The affix कक् comes after the roots सृ 'to go', (III. 17) वृ 'to select' (V. 8.) भू 'to be', (I. 1) शुष् 'to dry up' (IV. 74) and मुष् 'to steal' (I. 707) 41.

Thus सृकः 'Air, an arrow, a lotus'; वृकः a beast of prey, a wolf, a crow, भूकम् a hole, time, शुष्कः 'dry'; मुष्कः 'testicle'.

Note:—In the Veda Bhâshya on सृकं संशाय पविमिन्द्रतिग्मम् the word सृकं is explained as सरणशीलं flowing. Pavi thunderbolt; samśâya fully sharpened. Mushka means a mass, heap, a thief, or tree; scrotum.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३२५ । शुकवल्कोल्काः । ३ । ४२ ।

शुभेरन्त्यलोपः । शुकः । 'वल्कं वल्कलमस्त्रियाम्' । 'उष दाहे' । षस्य लः । उल्का ।

325. The words शुकः 'a parrot, the Śirisha tree; name of a son of Vyâsa; the name of the Minister of Râvana. वल्कः 'the bark of a tree' उल्का a meteor, are irregularly formed. 42.

These words are formed by adding *kak* affix to √शुभ् 'to shine' (I. 459) the final letter of this root is elided, √वल् 'to go, approach, hasten', (I. 520) and √उष 'to burn', (I. 727) the ष is changed to ल respectively.

३२६ । इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् । ३ । ४३ ।

'एके मुख्यान्यकेवलाः' । 'भेको मण्डूकमेघयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । काकः । पाकः शिशुः । शल्कं शकलम् । अत्कः पथिकः शरीरावयवश्च । मर्कः शरीरवायुः ।

326. The affix कन् comes after the roots इ 'to go' (II. 36) भी 'to fear' (III. 2) कै 'to sound', (I. 964) पा 'to drink' (I. 972) शल्, 'to go', (I. 896) अत 'to go' walk 'wander', (I 38) मर्च 'to cleanse, sound, to threaten to hurt', (X. 107). 43.

Thus इ+कन्=एकः 'one, chief, alone', भी+कन्=भेकः 'a frog and according to the authors of Viśva and Medini, also a sheep or rain.' काकः 'a crow, a lame man, bathing by dipping the head only into water, a sectarial mark, a kind of measure, name of a Dvîpa, name of several plants, a multitude of crows, a modus coeundi. पाकः 'very young; greyness of hair caused by old age; cooking, boiling &c.' शल्कन्=शकलम् the scale of a fish, bark, rind, a part, portion fragment.

अत्कः 'a traveller' a limb or member of the body'. मर्कः 'the vital breath life wind.' Some say √march is a sautra dhâtu. मर्चयति=मर्द्‌चयति (Veda Bhâshya)

By force of बहुल, the affix कन् comes after the root शो 'to sharpen, whet; make thin, attenuate' (IV. 37). Thus शो+कन्=शाकः 'name of the sixth Dvîpa, power, strength, the peak, tree &c.' The root शो becomes शा by VI. 1. 45. S. 2370.

३२७ । नौ हः । ३ । ४४ ।

जहातेः कन्स्यान्नौ । निहाका गोधिका ।

327. The affix कन् comes after the root हा 'to abandon' (III. 8) preceded by the pre-fix नि. 44.

Thus निहा+कन्=निहाका 'a kind of lizard, the Gangetic alligator.' See Amarakośa I. 10. 22.

३२८ । नौ सदेर्डिच्च । ३ । ४५ ।

'निष्कोऽस्त्री हेम्नि तत्पले' ।

328. The affix कन् comes after the root सद् to split, to go, to be dejected (I. 907), when it is preceded by the prefix नि and

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the affix has the force of डित्, whereby the last vowel with the consonant after it is to be elided. 45.

Thus नि सद्+क=निष्कः 'a golden coin equal to one *karsha* or suvarṇa of 16 mâshas'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271. Nishka means a dinâra, a thunderbolt, an ornament, gold in general, a piece of gold.

३२९ । स्यमेरीट् च । ३ । ४६ ।

स्यमीको वल्मीकः वृक्षभेदश्च । इट् ह्रस्व इति केचित् । स्यमिकः ।

329 The affix कन् comes after the root स्यम् 'to sound' (I. 878) and the augment ईट् is added to the affix. 46.

Thus स्यम्+ईट्+कन्=स्यमीकः 'an ant-hill, a kind of tree.'

According to some 'the augment इट् is a short इ and not long ई. So the form is स्यमिकः ।

३३० । अजियुधुनीभ्यो दीर्घश्च । ३ । ४७ ।

'वीकः स्याद्वातपक्षिणोः' । यूका । धूको वायुः । नीको वृक्षविशेषः ।

330. The affix कन् comes after the roots अज् 'to go', (I. 248), यु 'to join, unite' (II. 23)' धु 'to shake, agitate, (V. 9) नी 'to lead' (I. 950) and the short vowel is lengthened: and so there is no guna. 47.

Thus अज्+कन्=वीकः 'wind or a bird', यूका 'a louse'; धूकः 'wind' नीका 'a channel for irrigation' a kind of tree.

Note.—√aja is replaced by √vî by II. 4. 56. S. 2292.

३३१ । ह्रियो रश्च लो वा । ३ । ४८ ।

'ह्रीका ह्लीका त्रपा मता' ।

331. The affix कन् comes after the root ह्री to blush, be modest (III. 3) and the र is optionally changed to ल्; the vowel of the root is lengthened and so there is no guna. 48.

Thus ह्रीका or ह्लीका 'bashfulness' timidity.'

३३२ । शकेरुनोन्तोन्त्युनयः । ३ । ४९ ।

'उन' 'उन्त' 'उन्ति' 'उनि' एते चत्वारः स्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ।

332. The four affixes उन, उन्त, उन्ति and उनि come after the root शक् to be able (V. 15): 49.

Thus शकुनः 'a bird in general, a vulture' a kind of song, an omen, a prognostic, शकुन्तः 'a kind of bird, a sort of insect'; शकुन्तिः 'a bird'; शकुनिः 'a bird, vulture', an eagle or kite; a cock; name of the villain in Mahabhârata.

३३३ । भुवो झिच् । ३ । ५० ।

भवन्तिर्वर्तमानकालः । बाहुलकाद्वेश्च । अवन्तिः । वदेर्वदन्तिः । 'किंवदन्ती जनश्रुतिः' ।

333. The affix झिच् comes after the root भू 'to be'; (I. 1). 50.

Thus भू+झिच्=भू+अन्त (VII. 1. 3 S. 2169)+इच्=भवन्तिः: 'the present time.'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

By force of बहुलं, this affix comes also after the root अव् 'to protect' (I. 631). Thus अवन्तिः 'name of a city, the modern उज्जयिनी'.

So also after the root वद् 'to speak' (I. 1058). Thus वदन्तिः as in किंवदन्तीः 'a rumour.'

Note :—भवन्ती *f.* is another name of the present tense. See Mahâbhâshya अस्तिर्भवन्तीपरः प्रयोक्तव्यः ॥ The affix comes after कम् also. As कम्+झिच्= कुन्तिः। Here the initial अ of अन्त is elided, and the root changed to कु ॥ The feminine is कुन्ती by ङीष् (IV. 1. 65. S. 520).

३३४ । कन्युच्क्षिपेश्च । ३ । ५१ ।

चाद्भुवः । 'क्षिपण्युर्वसन्तः' इत्युज्ज्वलदत्तः । 'भुवन्युः स्यात्प्रभुसूर्ययोः' ।

334. The affix कन्युच् comes after the roots क्षिप् 'to throw' (IV. 14) and भू 'to be' (I. 1.). 51.

The √bhû is read into the sûtra by the force of च 'and'.

Thus क्षिप्+कन्युच्=क्षिपण्युः 'the spring season' according to Ujjvaladatta, the body; a fragrant smell; भू+कन्युच्=भुवन्युः 'a master; the sun'; the fire, the moon.

३३५ । अनुङ् नदेश्च । ३ । ५२ ।

चात्क्षिपेः । नदनुर्मेघः । क्षिपणुर्वातः ।

335. The affix अनुङ् comes after the roots नद् 'to sound' (I. 55) and क्षिप् 'to throw' (IV. 14), 52.

By the force of च 'and', the verb kship is read into this sûtra.

Thus नद्+अनुङ्=नदनुः 'a cloud'; क्षिपणुः 'wind'. There is no guṇa as the affix is ङित् (I. 1. 5. S. 2217).

३३६ । कृवृदारिभ्य उनन् । ३ । ५३ ।

'करुणो वृक्षभेदः स्यात्कृदया च कृपा मता'। वरुणः । दारुणम् ।

336. The affix उनन् comes after the roots कॄ 'to scatter, (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8) दॄ 'to kill, hurt, (IX. 23). 53.

Thus कॄ+उनन्=करुणः 'pity, a kind of a tree; करुणा means compassion; वरुणः 'the ocean, firmament, the sun, the Varuṇa tree' दारुणं 'severity, cruelty, horror'. The affix is added to the causative of the root dṛî: namely to √dâri.

३३७ । त्रो रश्च लो वा । ३ । ५४ ।

'तरुणस्तलुनो युवा' ।

337. The affix उनन् comes after the root तॄ 'to cross over' (I. 1018) and the र् is optionally changed to ल्. 54.

Thus तॄ+उनन्=तरुणः or तलुनः 'a young man'. The feminine is तरुणी or तलुनी । The ङीष् is added as it belongs to the Gaurâdi class.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३८। क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित्। ३। ५५।

क्षुधुनो म्लेच्छजातिः। पिशुनः। मिथुनश्च।

338. The affix उनन् comes after the roots क्षुध् 'to be hungry', (IV. 81) पिश् 'to shape, fashion, form', (VI. 143), मिथ् 'to associate with, to unite', and it is treated as कित and so there is no guṇa. 55.

Thus क्षुध्+उनन्=क्षुधुनः 'name of a savage race, the Mlechchas'; पिशुनः 'a slanderer, traitor,' a spy. मिथुनश्च 'a pair, couple, sexual union.'

Note:—मिथि is a saûtra root. पिशुनं means also cotton, a crow, saffron, a goblin.

३३९। फलेर्गुक्च। ३। ५६।

फल्गुनः पार्थः। प्रज्ञाद्यण्। फाल्गुनः।

339. The affix उनन् comes after the root फल् 'to bear fruit' (I. 563) and the augment गुक् is added to the root. 56.

Thus फल्+गुक्+उनन्=फल्गुनः 'name of Arjuna'. A name of a river: a kind of tree.

As this word belongs to the प्रज्ञादि class of Gaṇapâtha, the affix अण् comes after it. Thus फाल्गुनः।

३४०। अशेर्लशश्च। ३। ५७।

लशुनम्।

340. The affix उनन् comes after the root अश् 'to eat' (IX. 51) which is replaced by लश्. 57.

Thus अश+उनन्=लश्+उनन्=लशुनम्. 'garlic.

३४१। अर्जेर्णिलुक्च। ३। ५८।

अर्जुनः।

341. The affix उनन् comes after the causative of अर्ज to go, stand (I. 189) and there is the elision of णिच् the sign of the causative. 58.

Thus अर्ज्+णिच्+उनन्=अर्ज्+O+उनन्=अर्जुनः name of the third Pâṇḍava who was a son of Kunti by Indra.

Note:—The root may be अर्ज of the Churâdi class (X. 186). Arjuna means white, clear, bright, peacock, a cutaneous disease, a tree: the only son of his mother.

३४२। तृणाख्यायां चित्। ३। ५९।

चित्त्वादन्तोदात्तः। अर्जुनं तृणम्।

342. When अर्जुन means grass, the affix is treated as चित्. which thereby places the accent on the final syllable. 59.

Thus अर्जुनं a kind of grass.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note:—अर्जुनी a procuress, bawd, a cow, a kind of serpent, name of Ushâ wife of Aniruddha, name of a river: अर्जुनम् silver, gold, slight inflammation of the white of the eye, grass.

३४३ । ऋतेश्च । ३ । ६० ।

अरुणः ।

343. The affix उनन् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and it is treated as चित्, throwing the accent on the final (VI. 1. 163. S 3710). 60.

Thus ऋ+उनन्=अरुणः 'the sun, ; tawny, perplexed, embarrassed, dumb, red color, the dawn personified as charioteer of the sun, a kind of leprosy a poisonous creature, a plant, molasses.'

३४४ । अजियमिशीङ्भ्यश्च । ३ । ६१ ।

'वयुनं देवमन्दिरम्' । यमुना । शयुनोऽजगरः ।

344. The affix उनन् comes after the roots अज् 'to go', (I 248), यम् 'to check, curb, restrain', (I. 1033) and शी 'to sleep' (II. 22): and the affix is चित् । 61.

Thus अज्+उनन्=वी (II. 4. 56. S. 2292)+उनन्=वयुनम् 'a temple; यमुना 'the river Yamunâ, Jumna, शयुनः, Python.

Note:—In the mantra विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्, the word वयुना is explained as प्रज्ञानानि 'thoughts' in the Veda Bhsâhya. In the Nighaṇṭu, Vayuna is read synonym with प्रज्ञा and प्रशस्य ।

३४५ । वृतृवदिहनिकमिकषिभ्यः सः । ३ । ६२ ।

वर्षम् । 'तर्षः प्लवसमुद्रयोः' । वत्सः । वत्सं । वक्षः । हंसः । 'कंसोऽस्त्री पानभाजनम्' । कक्षं नक्षत्रम् ।

345. The affiix स comes after the roots वृ 'to select', (IX 16) तृ 'to cross', (I. 1018), वद् 'to speak', (I. 1058), हन् 'to kill' (II. 2) कम् 'to shine', (I. 470), कष् 'to injure' (I. 716). 62.

Thus वृ+स=वर्षम् 'a year'; तर्षः 'flood or the ocean'; वद्+स=वत्सः 'a calf, a boy, son'; one just born, but the neuter वत्सम् means 'the breast'; हंसः a swan, goose, duck, flamings, the supreme soul, the individual soul, the vital airs, the sun, Shiva, Vishnu, an unambitious monarch, an ascetic of a particular order, a spiritual preceptor, one free from malice, a mountain, envy, a buffalo. कंसः 'a drinking vessel; also the name of the maternal uncle of Krishṇa. कक्षम् 'a star an asterism.

Note:—In वर्ष &c. thee is no intermediate इ because of the prohibition of VII. 2. 9. S. 3163. The स is not changed to ष as a diversity. But there is षत्व change in कक्ष ॥ Though all commentators on Uṇâdi sûtras have given वर्षम् and तर्षम् as illustrations: yet the forms वर्सम् and तर्सम् are also valid according to the authority of the Mahâbhâshya. In the other alternative, the forms will be वर्षम् and तर्षम् । Or the latter forms may be evolved from वृषि तृषि

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection: Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

with घञ् affix; or by adding the affix क to the causative roots of these, and under the vârtika घञर्थे क विधानम् (See III. 3. 58. S 3234).

वर्षः *m.* a continent, such as भारतवर्षः, Jambudvipa, a year, rain; वर्षा *f.* the rainy season: the earth.

तर्षः desire, thirst, वत्सः a calf, the young of an animal, a boy, son, कंसः a drinking vessel, cup, can, goblet, bell-metal, white copper particular measure. कक्षः lurking or hiding place, the end of the lower garment, a creeper, grass, dry wood, the arm-pit, the harem of a king, the interior of a forest, the side or flank, a woman's girdle, a surrounding wall, a part of a boat, the or bit of a planet, a buffalo, a gate. *n.* a star, sin.

३४६ । प्लुषेर्ह्रस्वश्चोपधायाः । ३ । ६३ ।

प्लक्षः ।

346. The affix स comes after the root प्लुष् 'to burn' (I. 736) and the penultimate उ is changed to short अ. 63.

Thus प्लुष्+स=प्लक्षः 'the Indian fig-tree; one of the seven Dvîpas or continents of the world; a side or back-door the space at the side of a door; an ass, an egg.

३४७ । मनेर्दीर्घश्च । ३ । ६४ ।

मांसम् ।

347. The affix स comes after the root मन् 'to think', (IV. 67), and the अ is changed to आ । 64

Thus मन्+स=मांसम् 'flesh, meat, *f.* the Kakkoli plant.

३४८ । अशेर्देवने । ३ । ६५ ।

अक्षः ।

348. The affix स comes after the root अश् (V. 18) when it means 'to gamble.' 65.

Thus अश्+स=अक्षः 'a die'. The श is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294; then changed to क by VIII. 2. 41 S. 295. It means an axis, axle, a cart, the beam of a balance, latitude of a place, rosary seed, a weight: a plant, a serpent, the soul, knowledge, law, an organ of sense, sea-salt, vitriol.

३४९ । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः कित् । ३ । ६६ ।

स्नुषा । वृक्षः । कृत्वसुदकम् । ऋक्षं नक्षत्रम् ।

349. The affix स comes after the roots स्नु 'to flow, to trickle', (II. 29), व्रश्च् 'to cut, to wound', (VI. 11), कृत 'to cut', (VI. 141), and ऋष् 'to go', (VI. 7), and it is treated as कित and causes no guna. 66.

Thus स्नु+स=स्नुषा 'daughter-in-law or a kind of a tree', व्रश्च+स=वृश्+स=वृष्+स=वृक्+स=वृक्षः 'a tree.' The र is vocalised to ऋ as the affix is कित (VI. 1. 16 S. 2412). See VIII. 2. 36 S. 294 and 295. कृत्वसम् 'water'; ऋक्षम्.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

' a star name of a mountain, a bear, a kind of plant / north. pl. the pleiades.

३५० । ऋषेर्जातौ । ३ । ६७ ।

'ऋक्षोऽद्रिभेदे भल्लूके' इति च ।

350. The affix स comes after the root ऋष् 'to go, to kill', (VI. 7) and the word so formed means a species of an animal. 67.

Thus ऋष्+स=ऋक्षः 'a bear; a name of a mountain'.

Though the word has been formed by the last sûtra also, the present sûtra makes a niyama, namely √ṛish never takes स except when it denotes a species: while the other three roots take स without any such restriction.

३५१ । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्च । ३ । ६८ ।

उत्सः प्रस्रवणम् । गुत्सः स्तबकः । कुक्षो जठरम् ।

351. The affix स comes after the roots उन्द् 'to wet, moisten', (VII. 10), गुध् 'to be angry (IX. 45), and कुष् 'to extract, (IX 46), and it is treated as कित् । 68.

Thus उन्द्+स=उत्सः 'a spring, fountain', the न् of the root is elided by VI. 4. 24 S. 415.

गुत्सः 'a bunch of flowers'; a pillar, a pearl necklace, the plumage of a peacock. कुक्षः 'the womb'.

३५२ । गृधिपण्योर्दकौ च । ३ । ६९ ।

गृत्सः कामदेवः । पक्षः ।

352. The affix स comes after the roots गृध् 'to covet', (IV. 136) and पण् 'to purchase, to praise' (I. 466) the ध् and ण् of the roots are respectively changed to द् and क् । 69.

Thus गृध्+स=गृद्+स=गृत्सः 'the God of love'; पण्+स=पक्+स=पक्षः 'a fort night, &c'. Q. The ष् ordinarily would have been changed to त् by चर्त्व rule; and so we get गृत्स? Ans. No. The चर्त्व is asiddha, and so there would have been भष् by VIII. 2. 37 S. 326.

३५३ । अशेः सरः । ३ । ७० ।

अक्षरम् ।

353. The affix सर comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18). 70.

Thus अश्+सर=अक्षरम् a letter. The श is changed to ष, and the latter to क by S. 294 and 295. The word means All-pervading, the supreme Brahman, the Summum Bonum, the letters of an alphabet. Ujjvaladatta reads the affix as सरन् having an indicatory न्; but it is incorrect. For न् would place the accent on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686): while

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the word has acute on the middle, by the affix accent (III. 1. 3. S. 3708). As in the following Rik mantra ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् (Rv. I. 164. 39) and the following Yajush mantra त्रीणि च शतानि षष्टिश्चाक्षराणि । So also the Mahâbhâshya at the end of second Ahnika says अक्षरं न क्षरं विद्यात् अश्नोतेर्वा सरोऽक्षरम् ॥

३५४ । वसेश्च । ३ । ७१ ।

वत्सरः ।

354. The affix सर comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054). 71.

Thus वस्+सर=वत्सरः 'a year'. The स् of वस् is changed to त् because सर is an Ardhadhâtuka affix beginning with स । (VIII. 4. 49. S. 2342).

३५५ । सपूर्वाच्चित् । ३ । ७२ ।

संवत्सरः ।

355. The affix सर comes after the root वस् 'to dwell' when it is preceded by any upapada, and the affix is treated as चित्, which places the accent on the last syllable. 72.

Thus सम्+वस्+सर=संवत्सरः 'a year'. So also इद्वत्सरः, परिवत्सरः &c. Some read the sûtra as संपूर्वाच्च, which is incorrect, for चित् accent is not limited to संवत्सर only. As in mantra इद्वत्सराय परिवत्सराय the accent is on the final.

३५६ । कृधूमदिभ्यः कित् । ३ । ७३ ।

बाहुलकान्न षत्वम् । 'कृसरः स्यात्तिलौदनम्' । धूसरः । मत्सरः । 'मत्सरा मक्षिका ज्ञेया मत्सरी च खरा मता' ।

356. The affix सर comes after the roots कृ 'to do', (VIII. 10), धू 'to shake', (V. 9), मद् 'to be pleased, satisfied', (VI 99), and it is treated as कित् । 73.

Thus कृ+सर=कृसरः 'a dish made of milk, sessamum and rice'. Here the स is not changed to ष, because of the force of बहुल diversely, which governs all the Unâdi sûtras.

धूसरः 'the grey color'; स here also is not changed to ष because of the force of बहुल, मत्सरः 'envy, jealousy &c'. But मत्सरा means 'a gnat'. But in the Vedas, the etymological meaning of the word मत्सर is taken, namely 'cause of delight, Thus in इन्दुरिन्द्राय मत्सरम्, and तं सिन्धवो मत्सरमिन्द्र पानम् (Rv. X. 30. 9)

३५७ । पते रश्च लः । ३ । ७४ ।

पत्सलः पन्थाः ।

357. The affix सर comes after the root पत् to fall, to move', (I. 898) and the र of the affix is replaced by ल. 74.

Thus पत्+सर=पत्सलः 'a road'.

३५८ । तन्यृषिभ्यां क्सरन् । ३ । ७५ ।

तसरः सूत्रवेष्टने । ऋक्षरः ऋत्विक् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

358. The affix क्सरन् comes after the roots तन् 'to stretch', (VIII. 1) and ऋष 'to go' (VI. 7). 75.

Thus तन्+क्सरन्=तँसरः the shuttle. See Amarakoshá III. 2. 24. The न is elided by VI. 4. 37. S. 2428 ऋष+क्सरन्=ऋँक्षरः 'a priest, a thorn'.

Note:—Ṛiksharam means shower of rain, and ṛiksharah *m* means a a priest But in the mantra अनृक्षरा ऋजवः सन्तुपन्था the word anṛiksharâh is explained as thornless.

३५९ । पीयुक्वणिभ्यां कालन्ह्रस्वः संप्रसारणं च । ३ । ७६ ।

पीयुः सौत्रः । पियालो वृक्षभेदः । कुणालो देशभेदः ।

359. The affix कालन् comes after the roots पीय् (a sautra dhâtu) and क्वण् 'to sound' (I. 477), and thereby the root pîya is shortened to पियु and kvan is vocalised to कुण् respectively. 76.

Thus पीय+कालन्=पियालः 'name of a tree'; here the long ई of पीय has been shortened; क्वण्+कालन्=कुणालः 'the name of a country'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all the Uṇâdi sûtras the word भगालं (a skull) is formed by the addition of the affix कालन् to the root भंज् (to break).

Thus भञ्ज्+कालन्=भङ्ग (VII. 3. 53. S. 2864)+कालन्=भगालन् (the न in भङ्ग is elided by VI. 4. 37 S. 2428.)

३६० । कठिकुषिभ्यां काकुः । ३ । ७७ ।

कठाकुः पक्षी । कुषाकुरग्निः सूर्यश्च ।

360. The affix काकु comes after the root कठ 'to live in distress', (I. 356) and कुष 'to extract. (IX. 46). 77.

Thus कठ्+काकु=कठाकुः 'a bird'; कुष्+काकु=कुषाकुः 'fire, the sun, a monkey.

Note :—Ujjvaladatta reads the root कष (I. 716) to injure instead of कुष, and gives the example कषाकुः ।. This is, however ,against Dictionary. The Medini reads the word कुषाकुः । *Querc.* Is there any word as कषाकुः ?

३६१ । सर्तेर्दुक्च । ३ । ७८ ।

'सृदाकुर्वातसरितोः' ।

361. The affix काकु comes after the root सृ 'to move' (I. 982) and the augment दुक् is added to the root. 78.

Thus सृ+दुक+काकु=सृदाकुः 'the wind, the river, a wheel, fire, a deer, the thunderbolt of Indra, the suns disc or orb.

३६२ । वृतेर्वृद्धिश्च । ३ । ७९ ।

वार्ताकुः । बाहुलकाट्टकारस्याभावः । वार्ताकम् ।

362. The affix काकु comes after the root वृत 'to be, to exist' (I. 795) and the ऋ of the root is *vriddhied*. 79.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus वृत+काकु=वार्ताकुः 'the egg-plant'. By the force of बहुलं 'diversely which governs all Uṇâdi sûtras, the उ of the affix काकु is replaced by अ. Thus वृत+काकु=वृत+काक=वार्ताकम् ।

३६३ । पर्दर्निल्संप्रसारणसल्लोपश्च । ३ । ८० ।

'पृदाकुर्वृश्चिके व्याघ्रे चित्रके च सरीसृपे' ।

363. The affix काकु, comes after the root पर्द 'to break wind', (I. 29) and it is treated as नित्, the र is changed to ऋ, and there is elision of the अ of the root. 80.

Thus पर्द+काकु=पृदाकुः 'a scorpion, a tiger, a panther, a serpent or a tree'.

३६४ । सृयुवचिभ्योऽन्युजागूजक्नुचः । ३ । ८१ ।

अन्युजागूजक्नुजेते क्रमात्स्युः । 'सरण्युर्मेघवातयोः' । यवागूः । 'वचक्नुर्विप्रवाग्मिनोः' ।

364. The affixes अन्युच्, आगूच् and अक्नुच् come respectively after the roots सृ 'to go', (I. 982), यु 'to unite', (II. 23) वच् 'to speak'. (II. 54). 81.

Thus सृ+अन्युच्=सरण्युः 'a cloud; and wind'. यु+आगूच्=यवागूः 'rice gruel'; A.K. II. 9. 50. वच्+अक्नुच्=वचक्नुः 'a Brâhman or a good speaker'.

Note:—The word सरण्यु has been explained in the Veda Bhâshya as शीघ्रगामी swift going, in commenting on the mantra सरण्यु रस्य सूनुरश्वः ।

३६५ । आनकःशीङ्भियः । ३ । ८२ ।

शयानकोऽजगरः । भयानकः ।

365. The affix आनक comes after the roots शी 'to lie down', (II. 22) and भी 'to fear'. (III. 10) 82.

Thus शी+आनक=शयानकः 'a python', भयानकः 'fearful, a tiger, name of Rahu, the sentiment of terror, one of the nine sentiments in poetry (रस).

३६६ । आणको लूधूशिङ्घिधाञ्भ्यः । ३ । ८३ ।

लवाणकं दात्रम् । धवाणकोवातः । शिङ्घाणकः श्लेष्मा । पृषोदरादित्वात्पक्षे कलोपः । 'शिङ्घाणं नासिकामले' । 'धाणको दीनारभागः' ।

366. The affix आणक comes after the roots लू 'to cut', (IX. 13), धू 'to shake, agitate', (IX. 17), शिंघ 'to smell', (I. 174) and धा 'to hold, to nourish'. (III. 10) 83.

Thus लू+आणक=लवाणकम् 'a sickle, scythe', धवाणकः 'wind'; शिङ्घाणकः 'mucus discharge from the nostrils', the final क of this word is sometimes elided by the force of VI. 3. 109. S. 1034, thus शिङ्घाणम् 'the mucus of the nose, rust of iron, a glass vessel,; धाणकः 'a gold coin, part of a dinara'.

Note:—In the Vikramâditya Kosá Śinghâṇa means शिंघाणः फेनश्लिष्टेरि मकरेतस पिच्छिले ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३६७ । उल्मुकदर्विहोत्रिनः । ३ । ८४ ।

उष दाहे । षस्य लः मुकप्रत्ययश्च । उल्मुकं ज्वलदङ्गारम् । दृणातेर्विः । दर्विः । जुहोतेर्त्रिनिः । होत्री ।

367. The words उल्मुकः 'a fire brand, torch', दर्वि 'a ladle, spoon', and होत्री 'a sacrificer' are irregular. 84.

These are derived from the respective roots उष 'to burn (I. 727) with the addition of the affix मुक्, the ष् of the root being replaced by ल्; दृ 'to hurt, kill', (V. 34) with the addition of the affix वि; and हु 'to worship' (III. 1) with the affix त्रिन्। See A. K. II. 9. 34 for darvi.

३६८ । ह्रियः कुक् रश्च लो वा । ३ । ८५ ।

ह्रीकुर्ह्लीकुर्लज्जावान् ।

368. The affix कुक् comes after the root ह्री 'to shy' be modest or shy', (III. 13); and the र of the root is optionally changed to ल्। 85.

Thus ह्री+कुक्=ह्रीकुः or ह्लीकुः 'modest or bashful'. The affix being कित् does not cause guṇa.

३६९ । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन् । ३ । ८६ ।

दशभ्यस्तन्स्यात् । 'तितुत्र–' (३१६३) इति नेट् । हस्तः । मर्तः । गर्तः । एतः कर्बुरः । वातः । अन्तः । दन्तः । 'लोतः स्यादश्रुचिह्नयोः' । 'पोतो बालवहित्रयोः' । बाहुलकात्तुसेर्दीर्घश्च । तूस्तं पापं धूलिर्जटा च ।

369. The affix तन् comes after the ten roots हस् 'to smile, laugh', (I. 757), मृ 'to die', (VI. 110), गॄ to swallow (VI. 117), इण् 'to go', (II. 36), वा 'to blow', (II. 41), अम 'to go,' (I. 493), दम 'to tame, conquer', (IV. 94), लू 'to cut', (IX. 13), पू 'to cleanse, to purify', (IX. 12) and धुर्वी 'to hurt, injure, kill (I. 604) 86.

The इट् augment is prohibited by VII. 2. 9 S. 3163. Thus हस्+तन्= हस्तः 'the hand'; मर्त्तः 'the earth, 'the mortal, the human being'; गर्तः 'the hole'; एतः 'a deer or antelope'; वातः 'wind'; अन्तः 'the end'; दन्तः 'a tooth'; लोतः 'tears, a mark or sign'; पोतः 'a child, a boat'; धूर्तः 'a rogue'; the व् of धुर्वी is elided by VI. 1. 66 S. 873 and not by VI. 4. 21. S. 2655; the penultimate उ is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354.

By the force of बहुल diversely' which governs all the Uṇadi sûtras the affix तन् comes after the root तुस् to sound, of which the short उ is lengthened. Thus तुस्+तन=तूस्तम् 'sin, dust, matted hair'.

३७० । नञ्याप इट् च । ३ । ८७ ।

नापितः ।

370. The affix तन् comes after the root आप् 'to obtain', (V. 14), preceded by the prefix न and there is also the augment इट्. 87.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus न+आप्+इट्+तन्=नापितः 'a barber'. The न is not elided as a diversity. See VI. 3. 73 S. 757.

३७१ । तनिमृङ्भ्यां किच्च । ३ । ८८ ।

ततम् । मृतम् ।

371. The affix तन् comes after the roots तन् 'to spread', (VIII. 1), and मृ 'to die', (VI. 110), and is treated as कित् which causes the nasal of tan to be elided, and prevents guṇa of √mri. 88.

Thus तन्+तन्=ततम् 'any stringed musical instrument; wind'; मृ+तन्= मृतम् 'death'.

३७२ । अञ्जिघृसिभ्यः क्तः । ३ । ८९ ।

अक्तम् । जितम् । घृतम् । सितम् ।

372. The affix क्त comes after the roots अञ्ज् 'to smear, to make clear', (VII. 21), घृ 'to sprinkle, to shine', (III. 14), and सि 'to bind'. (V. 2). 89.

Thus अञ्ज्+क्त=अक्तम् 'a tiger, a kind of fish. This is according to Ujjvaladatta. This appears to be wrong, for he cites Visva kosá अक्तं व्याम्र च संकुले, but the true reading is व्यक्तं व्याप्ते च संकुले । घृतम् 'clarified butter', सितम् 'silver, white color, bound'; when used as a feminine, it means 'candied sugar'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇâdi sûtras, the affix क्त comes also after the root ऋ 'to go'. Thus ऋ+क्त=ऋतम् 'gleaning, truth, water, worship &c'.

३७३ । दुतनिभ्यां दीर्घश्च । ३ । ९० ।

दूतः । तातः ।

373. The affix क्त comes after the roots दु 'to go', (I. 991), and तन् 'to spread' (VIII. 1) and the root vowels are respectively lengthened to long ऊ and आ. 90.

Thus दु+क्त=दूतः 'a messenger'. Its feminine is दूती (Gaurâdi ङीष्). दूति is from √dûñ by ktich. तन्+क्त=तातः 'father, brother &c'. It is a word of endearing address.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇadi sûtras, the affix क्त comes also after the root शी 'to sleep', to lie down'. Thus शी+क्त=शीतम् or शीता । शीता means the furrow made by the plough. It is synonym of सीता ।

३७४ । जेर्मूट् चोदात्तः । ३ । ९१ ।

जीमूतः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

374. The affix *kta* comes after √ji (I. 593), and thereby the affix takes the augment नुट् which is udâtta : and the इ of the root is lengthened. 91.

By force of च 'and', there is lengthening of the vowel इ of the root. Thus जि+नुँट्+क्त=जीनुँतः 'a cloud, a mountain, a nourisher, an epithet of Indra'.

Note:—According to some, this sûtra is said to be a non-rishi one, that is, not approved of, or composed by any Rishi. Hence they read the word जीनूत in the Ganapâtha in the पृषोदरादि class.

३७५ । लोष्टपलितौ । ३ । ९२ ।

लुनातेः क्तः तस्य सुट् धातोर्गुणः । लोष्टम् । पलितम् ।

375. The word लोष्ट 'a clod, a lump of earth' and पलित 'grey hair, mud heat' are anomalous. 92.

They are irregularly derived from the respective roots लू 'to cut', (IX. 13), and पल् 'to go, move' (I. 892) by the addition of the affix क्त. After the root लू, the त of the affix क्त is replaced by सुट् and the vowel of the root is also gunated. Thus लू+क्त=लो+सुट्+त=लोष्टः । Similarly पलितम् ।

Note:—लोष्ट is both masculine and neuter : so the plural is लोष्टानि or लोष्टाः ।

३७६ । हृश्याभ्यामितन् । ३ । ९३ ।

हरितश्येतौ वर्णभेदौ ।

376. The affix इतन् comes after the roots हृ 'to steal, rob' (I. 947) and श्यै 'to go, move' (I. 1012). 93.

Thus हृ+इतन्=हँरित 'green or yellow color'; श्यै+इतन्=श्या+इतन् (VI. 1. 45. S. 2370) =श्येँतः 'white color'; brilliant.

३७७ । रुहे रश्च लो वा । ३ । ९४ ।

'रोहितो मृगमत्स्ययोः' । लोहितं रक्तम् ।

377. The affix इतन् comes after the root रुह् 'to grow'; (I. 912) of which the र is optionally changed to ल. 94.

Thus रुह्+इतन्=रोहितः 'red color, saffron, a kind of deer, a kind of fish' or लोहितम् 'blood.'

Note:—Rohita means red, a fox, a kind of deer, red horse, name of Harishchandra's son, a kind of fish; *n.* blood, saffron, a straight rain bow. Lohita copper, Mars, a serpent, a kind of rice.

३७८ । पिशेः किच्च । ३ । ९५ ।

पिशितं मांसम् ।

378. The affix इतन् comes after the root पिश् 'to shape, to light, to adorn' (VI. 143) and is treated as कित्. 95.

Thus पिश्+इतन्=पिशितम् 'flesh'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३७९ । श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः । ३ । ९६ ।

श्रवाय्यो यज्ञपशुः । दक्षाय्यो गरुडो गृध्रश्च । स्पृहयाय्योः । गृहयाय्यो गृहस्वामी ।

379. The affix आय्य comes after the roots श्रु 'to hear', (I. 98 9), दक्ष् 'to grow', (I. 639), स्पृह् 'to desire for', (X. 325), ग्रह् 'to take' (I. 681). 96.

Thus श्रु + आय्य = श्रवाय्यः 'an animal fit for sacrifice', दक्षाय्यः 'a vulture, an epithet of garuḍa'; स्पृहयाय्यः 'desirous of obtaining, or a star' and गृहयाय्यः 'a house holder'.

Note:—In the Veda Bhâshya on the mantra उद्धतः स्रुचे भवति श्रवाय्यः the word Śravâyya is explained by श्रवणीय 'worthy of hearing.' So also the etymological meaning of दक्षाय्य is taken in the mantra दक्षाय्यो यो दम आस नित्यः ।

३८० । दिधिषाय्यः । ३ । ९७ ।

दधातेर्द्वित्वमित्वं षुक्च । 'मित्र इव यो दिधिषाय्यः' ।

380. The word दिधिषाय्य is formed by reduplication of the root धा 'to hold, to nourish', (III. 10) and adding the affix आय्य and the augment षुक् । 97.

Thus धा धा + षुक् + आय्य = दिधिषाय्यः 'a false friend, spirituous liquor'. As in the mantra मित्र इव यो दिधिषाय्यः । The reduplicate आ is changed to इ ।

Note:—Ujjvaladatta reads the sûtra as दधिषाय्यः, and derives the word from √स्यति with the upapada dadhi : the word meaning clarified butter.

The author of Daśapâdî vṛitti derives it from √dhish to sound (III. 22), by reduplication and without guṇa, and changing the इ of the reduplicate into अ। The author Prasâda also gives the same derivation. But all these are erroneous. The Vedic reading is दिधिषाय्य and not दधिषाय्य । *Quere* : may not the word दिधिषाय्य be derived regularly from √धिष् (III. 22) with reduplication, want of guṇation and adding आय्य ? In this view, the augment षुक् need not be added.

३८१ । वृञ एण्यः । ३ । ९८ ।

वरेण्यः । स्तुवः ।

381. The affix एण्य comes after the root वृ 'to choose' (V. 9). 98.

Thus वृ + एण्य = वरेण्यः 'the best, the chief'.

३८२ । स्तुवः क्सेय्यश्छन्दसि । ३ । ९९ ।

'स्तुषेय्यं पुरुवर्पसम्' ।

382. In the chhandas, the affix क्सेय्य comes after the root स्तु 'to praise' (II. 34). 99.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus स्तुषेय्यं पुरुवर्पसम् (Rv. X. 120 6) स्तुषेय्यम्=स्तोतव्यम् worthy or deserving of being praised.' पुरुवर्पसम्=बहुरूपम् protœan in form.' Ujjvaladatta reads the sûtra as स्तुवः केय्यः and gives the example स्तुवेय्यः Indra. क् prevents guṇa, and उवङ् augment is added. This is against the Veda and the commentary. The word is stusheyya and not stuveyya in the Vedas.

३८३ । राजेरन्यः । ३ । १०० ।

राजन्यो वह्निः ।

383. The affix अन्य comes after the root राज् 'to shine' (I. 874) 100.

Thus राज्+अन्य=राजन्यः 'fire'. Râjanya meaning a Kshatriya is formed by यत् under IV. 1. 137 S. 1153. It has svarit on the final.

३८४ । शॄरम्योश्च । ३ । १०१ ।

शरण्यम् । रमण्यम् ।

384. The affix अन्य comes after the roots शॄ 'to injure' (IX. 18) and रम 'to play'. (I. 906). 101.

Thus शॄ+अन्य=शरण्यम् 'a place of refuge'. रमण्यम् 'pleasant, delightful'.

३८५ । अर्तेर्निच्च । ३ । १०२ ।

अरण्यम् ।

385. The affix अन्य comes after the root ऋ 'to go', (III. 16) and it is treated as नित् which places the accent on the first syllable. 102.

Thus ऋ+अन्य=अरण्यम् 'forest'.

३८६ । पर्जन्यः । ३ । १०३ ।

'पृषु सेचने' । षस्य जः । 'पर्जन्यः शक्रमेघयोः ।

386. The word पर्जन्य 'cloud, Indra' is irregular. 103.

This is formed by adding the affix अन्य to the root पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and changing the ष् to ज्. It means a rain cloud, thundering cloud and Indra; and Vishṇu.

३८७ । वदेरान्यः । ३ । १०४ ।

'वदान्यस्त्यागिवाग्मिनोः' ।

387. The affix आन्य comes after the root वद् 'to speak' (I. 1058). 104.

Thus वद्+आन्य=वदान्यः 'a liberal or generous person, a fluent speaker'. The line वदान्यस्त्यागिवाग्मिनोः is from Ajayakosha.

३८८ । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् । ३ । १०५ ।

अमत्रं भाजनम् । नक्षत्रम् । यजत्रः । वधत्रमायुधम् । पतत्रं तनूरुहम् ।

388. The affix अत्रन् comes after the roots अम् 'to go',

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

(I. 493) नक्ष् 'to go', (I. 692) यज् 'to worship', (I. 1051) वध् 'to kill' (X. 14 and पत 'to go', (I. 898 . 105.

Thus अस्+अत्रन्=अमत्रम् 'a pot, vessel'; नक्षत्रम् 'a star'; यजत्रः 'a Brâhman who maintains the sacred fire'; वधत्रम् 'a deadly weapon'; पतत्रम् 'a wing, pinion, a feather, a vehicle'.

Note:—See Amarakosha for पतत्रम् च तनूरुहम् (A. K. II. 5. 36). See VI. 3. 75 S. 759 for another derivation of नक्षत्र ॥ According to some yajatra means agnihotra ceremony. But it really means the deity worshipped in any ceremony: and has been so explained in Veda Bhâshya on यन्ते वायुर्वातेन गच्छतां संयजत्रैरंगति ॥

३८९ । गडेरादेश्च कः । ३ । १०६ ।

कडत्रम् । डलयोरेकत्वस्मरणात्कलत्रम् ।

389. The affix अत्रन् comes after the root गड् 'to distil, to run as a liquid', (I. 814) and the ग is changed to क. 106.

Thus गड्+अत्रन्=कड्त्रम्, a kind of vessel, a wife. Since ड् is interchangeable with ल, so we also get the form कलत्रम् 'a wife, hip'.

३९० । वृञश्चित् । ३ । १०७ ।

वरत्रा चर्ममयी रज्जुः ।

390. The affix अत्रन् comes after the root वृ 'to choose (V. 8) and is treated as चित् which thereby places the accent on the last syllable. 107.

Thus वृ+अत्रन्=वरत्रा 'a strap, thong or girth of leather'. See A K. II. 10. 31 In the following verse the चित् accent is patent:—वरत्रायां दार्वां नह्यमानः ।

३९१ । सुविदेः कत्रः । ३ । १०८ ।

'सुविदत्रं कुटुम्बकम्' ।

391. The affix कत्र comes after the root विद् 'to know' (II. 55) preceded by the preposition सु. 108.

Thus सुविद्+कत्र=सुविदत्रम् 'a relative'.

Note:—Some read the affix as katran, with नित् । But it is erroneous: for we do not find the accent of नित् in बृहस्पते सुविदत्राणि राध्या &c. The affix-accent is here on द (III. 1. 3. read with VI. 1. 139.); and not on वि ॥

३९२ । कृतेर्नुम् च । ३ । १०९ ।

कृन्तत्रं लाङ्गलम् ।

392. The affix कत्र comes after the root कृत 'to cut' (VI. 14) and there is also the augment नुम. 109.

Thus कृत+नुम+कत्र=कृन्तत्रम् 'a plough'.

Note:—The word Kṛintatram is explained as that which ought to be cut, namely, a forest, in the mantra धन्व च यत् कृन्तत्रं च । (Rv. X. 86. 20)

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३९३ । भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् । ३ । ११० ।

दृशभ्योऽतच्स्यात् । भरतः । मरतो मृत्युः । 'दर्शतः सोमसूर्ययोः' । यजतः ऋत्विक् । पर्वतः । पचतोऽग्निः । अमतो रोगः । तमतस्तृष्णापरः । नमतः प्रह्वः । हर्यतोऽश्वः ।

393. The affix अतच् comes after the roots भृ 'to maintain', (I. 946), मृ 'to die', (VI. 110), दृश् 'to see', (I. 1037), यज् 'to worship', (I. 1051), पर्व् 'to fill', (I. 608), पच् 'to cook', (I. 1045), अम् 'to go', (I. 493), तम् 'to desire', (IV. 93), नम् 'to salute, to sound', (I. 1030), and हर्य् 'to go, to desire, to be wearied' (I. 547). 110.

Thus भृ + अतच् = भरतः 'name of the younger brother of Râma, as well as of the son of Dushyanta and Sakuntala; an actor &c.,); मरतः 'death'; दर्शतः 'the sun, the moon'; यजतः 'an officiating priest at a sacrifice'; पर्वतः 'a mountain'; पचतः 'fire'; अमतः 'sickness, disease'; तमतः 'desirous'; नमतः 'bent, bowed, an actor'; हर्यतः 'a horse'.

Note :—In the Daśapâdî the sûtra is read as भृदृशीङ् &c. According to it, the affix comes after √dṛin (VI. 118) âdare, and √śîṅ (II. 22) to sleep; and he gives the examples as दरतः and शयतः; but not दर्शतः। This however is not correct: for we find दर्शतः in the following mantras: यन्तमग्निं दर्शतं बृहन्तम् ; and तरणि विश्वदर्शतः (Rv. I. 50. 4) and दैव्यो दर्शतो रथः &c.

The word Yajata however has been explained in the Veda-Bhâshya by यष्टव्य worthy of worship or what should be worshipped, in the mantra हिरण्यशम्यं यजतो बृहन्तम् &c.

The word parvata means *m.* a tree, a kind of vegetable, a kind of fish, a Deva, name of a sage, a rock, hill, a mountain.

In the gloss on mantra परित्यं हर्यतं हरिम् (Rv. IX 98. 7) haryata however is explained by "sarvaih sprihaṇîya" desired or liked by all.

३९४ । पृषिरञ्जिभ्यां कित् । ३ । १११ ।

पृषतो मृगो बिन्दुश्च । रजतम् ।

394. The affix अतच् comes after the roots पृष् 'to sprinkle (I. 737) and रंज् 'to color, to please' (I. 1048) and is treated as कित्. 111.

Thus पृष् + अतच् = पृषतः 'a variegated antelope, a drop of water, a spot, mark'; रजतम् 'silver, gold, a pearl ornament, a mountain'. The nasal is elided because the affix is कित् ।

३९५ । खलतिः । ३ । ११२ ।

स्खलतेः सलोपः अतच्प्रत्ययान्तस्येत्वं च । खलतिर्निष्केशशिराः ।

395. The word *khalati* is irregular. 112.

It is formed by the affix अतच् added to the root स्खल् 'to stumble, to trip'; (I. 577), when the स् is elided, and there is short इ added at the end. Thus स्खल् + अतच् = खल् + अतच् + इ = खलतिः 'bald-headed'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३९६। शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः। ३। ११३।

सप्तभ्योऽथः स्यात्। शयथोऽजगरः। शपथः। रवथः कोकिलः। गमथः पथिकः पन्थाश्च। वञ्चथो धूर्तः। वन्दीति पाठे वन्दते वन्द्यते वा वन्दथः स्तोता स्तुत्यश्च। जीवथ आयुष्मान्। प्राणथो बलवान्। बाहुलकाच्छमिदमिभ्याम्। 'शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः'।

396. The affix अथ comes after the seven roots शी 'to lie down', (II. 22), शप् 'to curse', (I. 1049), रु 'to sound', (II. 28), गम् 'to go', (I. 1031), वञ्च् 'to cheat', (I. 204 and X. 163) जीव् 'to live' (I. 594), and प्र+अन् 'to breathe' (II. 61). 113.

Thus शी+अथ=शयथः 'a python'; शपथः 'a curse'; रवथः 'the cuckoo'; गमथः 'a traveller' a road; वञ्चथः 'a rogue'. But when the reading in the text, *i. e.* in the sûtra is वन्द् (to salute) instead of वञ्च्, then we have वन्दथः 'a praiser, a bard, one who deserves praise'; जीवथः 'life'; प्राणथः 'strong, powerful, breahting.' By VIII. 4. 19 S. 2478 the न is changed to ण ॥.

By the force of बहुल (diversely), which governs the Uṇâdi sûtras, the affix अथ comes after the roots शम् 'to be calm or quiet or tranquil.' (IV. 92) and दम् 'to restrain' (IV. 94).

Thus शमथः 'tranquility, calmness'; दमथः 'self-restraint'. See Amarakośa III. 2. 3 for the verse शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः।

३९७। भृञश्चित्। ३। ११४।

भरथो लोकपालः।

397. The affix अथ comes after the root भृ 'to nourish or maintain, (III. 5) and is treated as चित्. 114.

Thus भृ+अथ=भरथः 'a sovereign, fire, a deity presiding over one of the regions of the world'.

३९८। रुदिविदिभ्यां ङित्। ३। ११५।

रोदितीति रुदथः शिशुः। वेत्तीति विदथः।

398. The affix अथ comes after the roots रुद् 'to weep' (II 58) and विद् 'to know (II. 55) and is treated as ङित्. 315.

Thus रुद्+अथ=रुदथः शिशुः 'a weeping, or crying child', विदथः 'knowing or the science of yoga'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sûtra as रुविदिभ्यां कित्, *i. e.* the affix अथ comes after the roots रु (to cry) and विद् and is treated as कित्, and so he has evolved the form रु + अथ=रुवथः।

The author of Daśapâdi vṛitti has read the sûtra as रुदि विदिभ्यां कित्. But we have followed the Bhâshya and so have read the sûtra as रुदि विदिभ्यां ङित्. The affix is ङित् for in commenting on the sûtra गाङ् कुटादि &c. (I. 2. 1. S. 2461) Patanjali while enumerating ङित् affixes, mentions अथङ् thus: के पुनश्चङादयः? चङ् अङ् नतिङ् अथङ् नङ् इति॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३९९ । उपसर्गे वसेः । ३ । ११६ ।

आवसथो गृहम् । संवसथो ग्रामः ।

399. The affix अथ comes after the root वसु 'to dwell' (I. 1054), when preceded by an upasarga. 116.

Thus आ+वस+अथ=आवसथः 'a dwelling house'; संवसथः 'a village'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sûtra as सोपसर्गाद्वसेः whereas others have read it as आङि वसेः। According to this latter view, âvasatha is the only form; and not samvasatha.

४०० । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपणि-
महिभ्योऽसच् । ३ । ११७ ।

त्रयोदशभ्योऽसच् स्यात् । अततीत्यतसो वायुरात्मा च । अवतीत्यवसो राजा भानुश्च । चमत्यस्मिंश्चमसः सोमपानपात्रम् । ताम्यत्यस्मिन्निति तमसोऽन्धकारः । नमसोऽनुकूलः । 'रभसो वेगहर्षयोः' । लभसो धनं याचकश्च । नभति नभ्यति वा नभस आकाशः । तपसः पक्षी चन्द्रश्च । पतसः पक्षी । 'पनसः कण्टकिफलः' । पणसः पण्यद्रव्यम् । महसं ज्ञानम् ।

400. The affix असच् comes after the following thirteen roots: *viz*:—अत 'to go' (I. 38), अव् 'to protect' (I. 631), चम् 'to drink, to eat' (I. 497), तम् 'to desire' (IV. 93), नम् 'to salute' (I. 1031), रभ् 'to begin, to embrace, to long for' (I. 1023), लभ् 'to obtain' (I. 1024), नभ् 'to injure' (I. 788 and IX. 48), तपु 'to suffer pain' (I. 1034), पत 'to go' (I. 898), पन् 'to praise' (I. 467), पण् 'to purchase, to honor, to praise' (I. 466), महु 'to honor, to respect' (X. 321.), 117.

Thus अत+असच्=अतसः 'wind, the soul'; lit. that which constantly moves, ; चमसः 'the cup for drinking Soma-juice', lit. in which they drink. अवसः 'a king, the sun'; lit. he who protects. &c; तमसः 'darkness', नमसः (favorable, kindly disposed); रभसः 'violence, anger, joy', लभसः 'wealth, a solicitor'; नभसः 'the sky, the ocean'; तपसः 'the sun, the moon, a bird'; पतसः 'a bird'; पनसः 'the jack-fruit', पणसः 'an article of sale, a commodity'; महसस् 'knowledge'.

Note:—अतसी *f.* common flax, hemp, linseed. चमसः a vessel can, ladle &c. used at sacrifices for drinking the Soma juice, a cake made of barley. पनसः the bread-fruit tree, a thorn, a kind of monkey, *f.* a kind of malady.

४०१ । वेञस्तुट् च । ३ । ११८ ।

बाहुलकादात्वाभावः । वेतसः ।

401. The affix असच् comes after the root वेञ् 'to weave, to sew' (I. 1055), and there is also the augment तुट्. 118.

By force of बहुलं (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the आ is wanting. Thus वे+तुट्+असच्=वेतसः 'the reed'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note:—In the Daśapâdî vṛitti, the sûtra is read as वियस्तुट् च, *i. e.* all the above operations take place after the root वी 'to go &c. (II. 39). Thus वी+तुट् +असच्=वेतसः ।

४०२ । वहियुभ्यां णित् । ३ । ११९ ।

वाहसोऽजगरः । यावसस्तृणसंघातः ।

402. The affix असच् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053), and यु 'to join' (II. 23), and is treated as णित. 119.

Thus वह्+असच्=वाहसः 'the python, a water course'; यावसः 'a heap of grass'. There, is vṛiddhi as the affix is णित् ।

४०३ । वयश्च । ३ । १२० ।

वय गतौ । वायसः काकः ।

403. The affix असच् comes after the root वय् 'to go, move' (I. 504), and is treated as णित. 120.

Thus वय्+असच्=वायसः 'a crow'.

४०४ । दिवः कित् । ३ । १२१ ।

दिवसं-दिवसश्च ।

404. The affix असच् comes after the root दिव् 'to play' (IV. I.), and is treated as कित 121.

Thus दिव्+असच्=दिवसम् or दिवसः 'a day'.

४०५ । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् । ३ । १२२ ।

करभः । शरभः । शलभः । कलभः । गर्दभः ।

405. The affix अभच् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116), शॄ 'to injure' (IX. 18), शल् 'to go, to tremble' (I. 896), कल् to scratch (I. 526), and गर्द 'to sound, to roar' (I. 58). 122.

Thus कॄ+अभच्=करभः 'the back of the hand from the wrist to the root of the fingers; the trunk of an elephant, a young camel'; शरभः 'a young elephant'; शलभः 'a grass-hopper, locust, a moth'; कलभः 'a young elephant'; गर्दभः 'a donkey, the white water lily : smell : an insect.

४०६ । ऋषिवृषिभ्यां कित् । ३ । १२३ ।

ऋषभः । वृषभः ।

406. The affix अभच् comes after the roots ऋष् 'to go' (VI. 7) and वृष् 'to sprinkle' (I. 738) and it is treated as कित. 123.

Thus ऋष्+अभच्=ऋषभः 'a bull'; वृषभः 'a bull'.

Note:—Ṛishava means a bull, the male animal, the best or most excellent, the note ऋ, the hollow of the ear, a boar's tail, a crocodile's tail, a dried plant, name of an antidote, an incarnation of Vishṇu, a sacrifice.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४०७ । रुषेर्नित्लुप् च । ३ । १२४ ।

'रुष हिंसायाम्' । अस्मादभच्निन्त्कित्स्यात् । लुपादेशश्च । 'लुपभो मत्तदन्तिनि' ।

407. The affix अभच् comes after the root रुष् 'to be angry' (I. 724) and is treated as नित् (which thereby places the accent on the first syllable) and also as कित्. The root रुष् is replaced by लुप्. 124.

Thus रुष्+अभच्=लुप्+अभच्=लुपभः 'an elephant in rut'.

४०८ । रासिवल्लिभ्यां च । ३ । १२५ ।

रासभः । वल्लभः ।

408. The affix अभच् comes after the roots रास् 'to cry' (I. 657), and वल्ल् 'to go, to cover, to enclose (I. 520). 125.

Thus रास्+अभच्=रासभः 'an ass, a donkey'; वल्लभः 'a cowherd, a cook, beloved, dear, supreme, a lover, a favourite, an overseer, a good horse.

४०९ । जॄविशिभ्यां झच् । ३ । १२६ ।

जरन्तो महिषः । वेशन्तः । पल्वलम् ।

409. The affix झच् comes after the roots जॄ 'to grow old' (IV. 22) and विश् 'to enter' (VI. 130). 126.

Thus जॄ+झच्=जॄ+अन्तः (VII. 1. 3. S. 2169)=जरन्तः 'old, decayed'; वेशन्तः 'a small pond, pool, fire'. A. K. I. 10. 28.

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the affix झच् also comes after the root अर्हं (I. 776) 'to deserve, merit, worthy of', thus अर्ह्+झच्=अर्हन्तः 'a Buddhist or Jaina priest'.

४१० । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषि । ३ । १२७ ।

रोहन्तो वृक्षभेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधम् । प्राणन्तो वायुः । षित्वान्ङीष् । रोहन्ती ।

410. The affix झच् comes in the sense of benediction after the roots रुह् 'to grow' (I. 912), नन्द् 'to be glad' (I. 67), जीव् 'to live' (I. 594), प्र+अन् 'to breathe' (II. 61), and is treated as षित्. 127.

Thus रुह्+झच्=रोहन्तः 'a tree'; नन्दन्तः 'a son'; जीवन्तः 'a drug, life'; प्राणन्तः 'wind'. Since the affix is treated as षित्, the feminines of the above words are formed by adding ङीष्। Thus रोहन्तः+ङीष्=रोहन्ती ।

४११ । तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्च । ३ । १२८ ।

दशभ्यो झच्स्यात् । स च षित् । तरन्तः समुद्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । वहन्तो वायुः । वसन्त ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडेर्घटादित्वान्मित्वं ह्रस्वः । 'अवामन्त–' (२३११) इति णेरयः । गण्डयन्तो जलदः । मण्डयन्तो भूषणम् । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्दयन्तो नन्दकः ।

411. The affix झच् comes after the following ten roots and is treated as षित्:—1. तॄ 'to cross over' (I. 1018). 2. भू 'to be'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

(I. 1). 3. वह् 'to carry' (I. 1053). 4. वस् 'to live' (I. 1054). 5. भास् 'to shine' (I. 655). 6. साध 'to complete' (V. 17) 7. गड् 'to distil, to run as a liquid' (I. 814). 8. मण्ड् 'to decorate' (I. 314). 9. जि 'to conquer' (I. 593)and 10 नन्द् 'to be pleased' (I. 67). 128.

Thus तृ+झच्=तरन्तः 'the ocean'. Since the affix is treated as षित्, the feminine of the word तरन्तः will be formed by adding ङीष् to it; thus, तरन्ती 'a boat'. भवन्तः 'the present time'; वहन्तः 'the wind'; वसन्तः 'the spring'; भासन्तः 'the sun'; साधन्तः 'the mendicant'. The roots गड्, मण्ड्, जि and नन्द् belong to the घटादि subdivision of the भ्वादि class and they get the designation of मित्; hence by VI. 4. 92. S 2568, they retain their penultimate short vowel before the causative णि. By VI 4. 55 S. 2311, अय् is substituted for the इ of णि before अन्त. So गडयन्तः 'cloud'; मण्डयन्तः 'ornament'; जयन्तः 'the son of Indra, नन्दयन्तः a son.

४१२ । हन्तेर्मुट् हि च । ३ १२९ ।

हेमन्तः ।

412. The affix झच् comes after the root हन् 'to kill' (II. 2), and there is the augment मु. The root हन् is replaced by हि 129.

Thus हन्+मुट्+झच्=हि+मुट्+अन्त=हेमन्तः 'winter season'.

४१३ । भन्देर्नलोपश्च । ३ । १३० ।

भदन्तः प्रव्रजितः ।

413 The affix झच् comes after the root भन्द् 'to tell a good news, to be glad' (I 12) and न् of the root is elided. 130.

Thus भन्द्+झच्=भदन्तः 'an ascetic'.

४१४ । ऋच्छेररः । ३ । १३१ ।

ऋच्छरा वेश्या । बाहुलकाच्चर्चजर्झर्झरादयः ।

414. The affix अर comes after the root ऋच्छ् 'to go' (VI. 15). 131.

Thus ऋच्छ्+अर=ऋच्छरा 'a harlot.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the words चर्चरी a kind of song, the recitation of scholars', जर्जरं (the banner of Indar, and moss) and झर्झरः (a kind of drum, the Kali age, a cane staff) are respectively derived from the roots चर्च् 'to read, to discuss', जर्ज् (to say, to speak) and झर्झ् (to speak') by adding the affix अर्.

Note:—Swâmi Dayânanda Sarasvati derives such words as बदर, कदर, मन्दर, कन्दर, धीवर, कोटर, मघर, समर, बर्बर, बर्कर, कर्पर, पिञ्जर, अम्बर, आडम्बर, कर्कर, नखर, तोमर &c, in short all words endings in अर, by the force of the बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras. According to him, कदली is the feminine formed by adding ङीष् to the word कदर, the र् being replaced by ल by VIII. 2. 18. S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४१५ । अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् । ३ । १३२ ।

षड्भ्योऽरश्चित्स्यात् । अररं कपाटम् । कमरः कामुकः । भ्रमरः । चमरः । देवरः । वासरः ।

415. The affix अर comes after the six roots ऋ 'to go' (III. 16), कम् 'to love, to be enamoured of' (I. 470), भ्रम् 'to travel' (IV. 96), चम् 'to eat, to drink' (I. 497), and causatives of दिव् 'to play' (IV. 1), and वस् 'to live' (I 1054), and it is treated as चित् (*i. e.* the accent is placed on the final syllable'). 132.

Thus ऋ+अर=अररं a covering, 'a door'; कमरः 'lustful, desirous'; भ्रमरः 'a bee, a lover'; चमरः 'a kind of an antelope'; देवरः 'brother-in- law, *i. e.* husband's younger brother'; वासरः 'a day of the week'.

Note:—Some have read in the sûtra वाशिभ्यः instead of वासिभ्यः Accordingly they derive the word वाशरः (a cuckoo) from the root वाश् 'to roar, to sound' (IV, 54) with the addition of the affix अर.

४१६ । कुवः क्ररन् । ३ । १३३ ।

कुररः पक्षिभेदः ।

416. The affix क्ररन् comes after the root कु 'to make noise' (II. 33). 133.

Thus कु+क्ररन्=कुररः an osprey, 'a kind a bird'.

४१७ । अङ्गिमदिमन्दिभ्य आरन् । ३ । १३४ ।

अङ्गारः । मदारो वराहः । 'मन्दारः पारिजातकः' ।

417. The affix आरन् comes after the roots अङ्ग् 'to go' (I. 155), मद् 'to be pleased' (I. 853), मन्द् 'to praise (I 13). 134.

Thus अङ्ग्+आरन्=अङ्गारः 'charcoal', the planet Mars; मदारः 'a hog, an elephant in rut' 'a thorn-apple or dhatura, a lover, libertine; मन्दारः 'the coral tree, an elephant', the celestial tree, the Arka plant, the dhattura plant, heaven : a cheat or rogue. After the root √mada, there comes the affix *dru* also, as मद्रुः ।

४१८ । गडेः कड च । ३ । १३५ ।

कडारः ।

418 The affix आरन् comes after the root गड् 'to distil, to run as a fluid' (I. 814, 65 (*a*), and it is changed to कड. 135.

Thus गड्+आरन्=कडारः 'the tawny color, a servant'.

४१९ । शृङ्गारभृङ्गारौ । ३ । १३६ ।

शृभृभ्यामारन्नुम्गुक् ह्रस्वश्च । शृङ्गारो रसः । 'भृङ्गारः कनकालुका' ।

419. The words शृङ्गारः 'sexual passion' and भृङ्गारः (a golden vase or pitcher) are irregular. They are derived from the respective roots शॄ 'to injure' (IX. 18) and भृ 'to nourish or maintain' (III. 5), by adding the affix आरन् and the augments

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

नुम and गुक्. There is shortening of the vowel of the root शॄ also. 136.

Thus शॄ+नुम्+गुक्+आरन्=शृंगारः the erotic sentiment, love, passion, coiton, marks made with red lead on the body of an elephant. भृंगारः a golden vase or pitcher, a vase used at the coronation of a king.

४२० । कञ्जिमृजिभ्यां चित् । ३ । १३७ ।

कञ्जिः सौत्रः । कञ्जारो मयूरः । मार्जारः ।

420. The affix आरन् comes after the roots कञ्ज् (a sautra root) and मृज् 'to purify' (II. 57), and is treated as चित् and so the acute is on the final. 137.

The root कञ्ज् is a sautra one.

Thus कञ्ज्+आरन्=कञ्जारः 'a peacock, the sun, an elephant the belly, an epithet of Brahmâ, a hermit. मार्जारः 'a cat'.

४२१ । कसेः किदुच्चोपधायाः । ३ । १३८ ।

चिदित्यनुवृत्तेरन्तोदात्तः । कुमारः ।

421. The affix आरन् comes after the root कस् 'to love' (I. 470), and is treated as कित् and the penultimate vowel of the root is replaced by उ. 138.

Thus कस+आरन्=कुमारः 'a son'. The anuvritti of चित् comes from the previous sûtra and so the accent falls on the last syllable.

Note:—कुमारः means a son, boy, a youth, a prince, an heir apparent, name of Kârtikeya, of Agni, a parrot, groom, Varunâdri.

४२२ । तुषारादयश्च । ३ । १३९ ।

तुषारः । कासारः । सहार आम्रभेदः ।

422. The words tusâra and the rest are irregularly formed by the addition of the affix आरन् 139.

Thus 1. तुषारः 'snow,' from the root तुष् 'to please' (IV. 75.) 2. कासारः 'a pond,' from कास् 'to make a sound indicating any disease' (I. 654). 3. सहारः 'the mango tree,' from the root सह 'to suffer' (I. 905).

४२३ । दीङो नुट् च । ३ । १४० ।

दीनारः सुवर्णाभरणम् ।

423. The affix आरन् comes after the root दी 'to perish, die' (IV. 26), as well as the augment नुट्. 140.

Thus दी+नुट्+आरन्=दीनारः 'a golden coin'.

४२४ । सर्तेरपः षुकच । ३ । १४१ ।

सर्षपः ।

424. The affix अपः comes after the root सृ 'to move' (III. 17) as well as the augment षुक्. 141.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus सृ+षुक्+अपः=सर्षपः 'mustard seed'.

४२५ । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यां कपन् । ३ । १४२ ।

'उषपो वह्निसूर्ययोः' । कुटपो मानभाण्डम् । दलपः प्रहरणम् । कचपं शाकपत्रम् । खजपं घृतम् ।

425. The affix कपन् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727), कुट् 'to be crooked' (VI. 73), दल् 'to burst open, split, clean, crack' (I. 581), कच् 'to bind' (I. 181), खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 142

Thus उष्+कपन्=उषपः 'fire, the sun'; कुटपः 'a measure of grain'; दलपः 'a weapon'; कचपं 'a vessel for vegetables'; खजपं 'clarified butter'.

४२६ । क्वणेः संप्रसारणं च । ३ । १४३ ।

कुणपम् ।

426. The affix अप (kapan) comes after the root क्वण् 'to sound, jingle, tinkle' (I. 477), and the semi-vowel व is vocalised to उ ॥ 143.

Thus क्वण्+अप=कुणपम् 'a dead body'.

४२७ । कपश्चाक्रवर्मणस्य । ३ । १४४ ।

स्वरे भेदः ।

427. According to Châkravarmaṇa, the affix कप should be used instead of kapan, which thereby places the accent on the first syllable of the affix itself. 144.

Thus क्वण्+कप=कुणपम् । The accent is on the first अ of the affix.

४२८ । विटपपिष्टपविशिपोलपाः । ३ । १४५ ।

धात्वर्थोऽमी कपन्प्रत्ययान्ताः । 'विट शब्दे' । 'विटपः' । विशतेरादेः पः । प्रत्ययस्य तुट् । षत्वम् । पिष्टपं भुवनम् । विशतेः प्रत्ययादेरित्वम् । विशिपं मन्दिरम् । 'वलतेः संप्रसारणम्' । 'उलपं कोमलं तृणम्' ।

428. The words विटपः 'a branch of a tree', पिष्टपः 'a division of the universe', विशिपं 'a temple', and उलपः 'a creeping plant' are irreglarly formed. These are formed by adding the affix कपन् to the roots विट् 'to sound' (I. 338), विश् 'to enter' (VI. 130), and वल् 'to go, hasten' (I. 520). 145.

Thus विट्+कपन्=विटपः a branch, a bush, a thicket. विश्+कपन्. The व of the root विश् is changed to प and there is the augment तुट् and the श् is also changed to ष, hence विश्+कपन्=पिश्+तुट्+कपन्=पिष्टपः a universe, a world. c. f. विष्टपम् । In forming विशिपं, the augment इत् comes before the affix कपन्. Thus विश्+इत्+कपन्=विशिपं a temple, an abode, a palace.

The word उलपं is formed by the root वल् undergoing *Samprasârana.* Thus वल्+कपन्=उलपम् a creeping plant, soft grass, a shrub.

Note:—The word पिष्टप is so derived from √विश, acording to Ujjvaladatta. But others read the sûtra differently, instead of पिष्टप they read

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

विष्टप। This seems more appropriate as विष्टप is a well known word; as यत्र वृध्नस्य विष्टपं। A. K. II. 1. 6.

४२९। वृतेस्तिकन्। ३। १४६।

वर्तिका।

429. The affix तिकन् comes after the root वृत्, to be, to exist, subsist' (I. 795). 146.

Thus वृत्+तिकन्=वर्त्तिका 'a quail; a paint-brush'.

४३०। कृतिभिदिलतिभ्यः कित्। ३। १४७।

कृत्तिका। भित्तिका भित्तिः। लत्तिका गोधा।

430. The affix तिकन् comes after the roots कृत् 'to cut' (VI. 141), भिद् 'to penetrate' (VII. 2), लत् (a sautra root) and is treated as कित्. 147.

Thus कृत्+तिकन्=कृत्तिका' the third of the 27 lunar mansions or asterisms, consisting of 6 stars, the Pleiades;' भित्तिका 'a wall, partition, a small house lizard' लत्तिका 'a kind of lizard'.

४३१। इष्यशिभ्यां तकन्। ३। १४८।

इष्टका। अष्टका।

431. The affix तकन् comes after the roots इष् 'to desire for' (VI. 59), and अश् 'to pervade (V. 18). 148.

Thus इष्+तकन्=इष्टका 'a brick'. अष्टका 'a collection of three days beginning with the 7th day after the full moon; the 8th day of three months on which the manes are to be propitiated'.

Note:—Sûtra VII. 3. 44. S. 463 might have caused the insertion of an इ, but it is not so because Pânini himself reads it as इष्टका in VI. 3. 65. S. 1009. Others say that VII. 3. 44. S. 463 is anitya because had इ been nitya, where was the necessity of reading a separate affix tikan.

४३२। इणस्तशन्तशसुनौ। ३। १४९।

एतशो ब्राह्मणः। स एव एतशाः।

432. The affixes तशन् and तशसुन् come after the root इण् 'to go' (II. 37). 149.

Thus इण्+तशन्=एतशः 'a Brâhman'. Similarly एतशस् nom. s. एतशा formed by taśasun, the अ is lengthened to आ in शा by VI. 4. 14. S. 425. The dual is एतशसौ, pl. एतशसः। This word means a dappled horse also. The adjective एतश means of a variegated color.

४३३। वीपतिभ्यां तनन्। ३। १५०।

'वी गत्यादौ'। वेतनम्। पत्तनम्।

433. The affix तनन् comes after the roots वी 'to go, to pervade' (II. 39), and पत् 'to fall (I. 898). 150.

Thus वी+तनन्=वेतनम् 'pay, hire, wages'; पत्तनम् 'a town, city, a musical instrument'. See A. K. II. 2. 1.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४३४ । दृदलिभ्यां भः । ३ । १५१ ।

दर्भ । 'दल्भः स्याद्वृषिचक्रयोः' ।

434. The affix भ comes after the roots drī (IX. 23) 'to respect, tear honor, worship' and दल् 'to burst open' (I. 581). 151.

Thus दृ+भ=दर्भः 'kuśa grass used at sacrificial ceremonies'; दल्भः a wheel, the name of a sage.

४३५ । अर्तिगृभ्यां भन् । ३ । १५२ ।

अर्भः । गर्भः ।

435. The affix भन् comes after the roots ऋ 'to go' (I. 983) and गॄ 'to sound (IX. 28). 152.

Thus ऋ+भन्=अर्भः a child; from it we get अर्भकः also with the affix कन्. गर्भः 'the womb, the belly, conception &c.

४३६ । इणः कित् । ३ । १५३ ।

इभः ।

436. The affix भन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36) and is treated as कित. 153.

Thus इण्+भन्=इभः 'an elephant.' See Amarakosá II. 8. 35.

४३७ । अस्सिसञ्जिभ्यां क्थिन् । ३ । १५४ ।

अस्थि । सक्थि ।

437. The affix क्थिन् comes after the roots अस् 'to throw (IV. 100) and सञ्ज् 'to stick to, to adhere' (I. 1036). 154.

Thus अस्+क्थिन्=अस्थि 'a bone' सक्थि 'the thigh'.

४३८ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सि । ३ । १५५ ।

प्लुक्षिर्वह्निः । कुक्षिः । शुक्षिर्वातः ।

438. The affix क्सि comes after the roots प्लुष् to burn', (I 736), कुष् 'to draw out' (IX. 46 and शुष् 'to become dry' (IV. 74). 155.

Thus प्लुष्+क्सि=प्लुक्षिः 'fire' the burning of a house, oil; कुक्षिः the belly, the womb, a cavern, the sheath. शुक्षिः 'wind' light, lustre.

४३९ । अशेर्नित् । ३ । १५६ ।

अक्षि ।

439. The affix *ksi* comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18) and it is treated as नित. 156.

Thus अश्+क्सि=अक्षि 'the eye'.

४४० । इषेः क्सुः । ३ । १५७ ।

इक्षुः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

440. The affix क्सु comes after the root इष् 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus इष्+क्सु=इक्षुः 'sugarcane'. See Amarakosá II. 4. 163.

४४१ । अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अवीर्नारी रजस्वला' । तरीर्नौः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वीणादेर्गुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अव् 'to protect' (I. 631), तॄ 'to cross over (I. 1018), स्तॄ 'to cover' (IX. 14) and तन्त्र् 'to rule' (X. 139). 158.

Thus अव्+ई=अवीः 'a woman who has mensturated'. तरीः 'a boat'; स्तरीः 'smoke'; तन्त्री the string of a flute &c.

४४२ । यापोः किद्वे द्वे च । ३ । १५९ ।

ययीरश्वः । 'पपीः स्यात्सोमसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या 'to go, obtain' (II. 40) and पा 'to drink (I. 972), and is treated as कित and there is reduplication of the roots 159.

Thus या+ई=यया+ई=ययी 'a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as कित.

So also पपीः 'the sun and the moon'.

४४३ । लक्षेर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । इत्युणादिषु तृतीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लक्ष् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign णि is elided. 160.

Thus लक्ष्+मुट्+ई=लक्ष्मीः 'the goddess of prosperity.

CHAPTER IV.

---

४४४ । वातप्रमीः । ४ । १ ।

वातशब्द उपपदे माधातोरीप्रत्ययः । स च कित् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीपुंसयोः ।

444. The affix ई comes after the root मा 'to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as कित. 1.

Thus वात+प्र+मा+ई=वातप्रमीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is कित, the long आ of √मा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhûti, Chandra &c. have also taken वातप्रमी as of both genders.

४४५। ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः कत्निज्यतुजलि-
जिष्टुजिष्ठजिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः । ४ । २ ।

द्वादशभ्यः क्रमात्स्युः । ऋतेः कत्निच्यण् । 'बद्धमुष्टिः करो रत्निः सोऽरत्निः प्रसृताङ्गुलिः' । तनोतेर्यतुच् । तन्यतुर्वायू रात्रिश्च । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । वनेरिष्टुच् वनिष्टुः स्थविरान्त्रम् । अञ्जेरिष्ठच् । अञ्जिष्ठो भानुः । अर्पयतेरिसन् । अर्पिसोऽग्रमांसम् । मदेः स्यन् । मत्स्यः । अतेरिथिन् । अतिथिः । अङ्गेरुलिः । अङ्गुलिः । कौतेरसः । कवसः । अच इत्येके । कवचम् । यौतेरासः । यवासो दुरालभा । कृशेरानुक् । कृशानुः ।

445. The twelve affixes कत्निच्, यतुच्, अलिच्, इष्टुच्, इष्ठच्, इसन्, स्यन्, इथिन्, उलि, अस (or अच according to some), आस and आनुक् come respectively after the twelve roots ऋ 'to go' (I. 983), तन्, 'to spread' (VIII. 1), अंज 'to decorate, to go' (VII. 21), वन् 'to beg' (VIII. 8), अंज् 'to go' (VII. 21), अर्पि causative of √ri to go', मद् 'to be pleased' (IV. 99), अत 'to go' (I. 38), अङ्ग् 'to go' (I 155), कु 'to sound' (II. 33), यु 'to join' (II. 23), and कृश् 'to become lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus ऋ+कत्निच्=रत्निः 'the closed fist', the elbow, the distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरत्निः a cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel ऋ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अत्निच्॥ So we get ratni. In Daśapâdî the affix is atnich without क and so it causes guṇa, and then the regular form is aratni. 2. तन्+यतुच्=तन्यतुः 'wind, night', a cloud, a thunderbolt. 3. अञ्ज्+अलिच्=अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वन्+इष्टुच्=वनिष्टुः 'part of the entrails of an ainmal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज्+इष्ठच्=अञ्जिष्ठः 'the sun'; according to some, the affix इष्णुच् comes after tho root अञ्ज्, so they evolve the form अञ्जिष्णुः 'the sun'. 6. अर्पि+इसन्=अर्पिसः 'the heart, flesh in the heart'. 7. मद्+स्यन्=मत्स्यः 'a fish'; name of a country'. 8. अत+इथिन्=अतिथिः 'a guest', lit. a traveller: name of a son of Kuśa and Kumudavatî and grand son of Râma. अङ्ग+उलि=अङ्गुलिः 'a finger'. 10. कु+अस or अच=कवसः or कवचः 'an armour, a prickly shrub'. 11. यु+आस=यवासः a kind of Khadira. 12. कृश्+आनुक्=कृशानुः 'fire'.

Note :—The word tanyatu has been explained by गर्जितं thundered, in the mantra आविष्कृण्वोमि तन्यतुर्न वृष्टिम; and by मेघ or cloud in the mantra वृजा वृष्टिर्न तन्यतुः; and by अशनि or thunder-bolt in the mantra दिव श्चित्रं न तन्यतुम्। For वनिष्टु see the mantra वनिष्ठो हृदयादधि। The word अर्पिस is derived from

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

440. The affix क्सु comes after the root इष् 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus इष्+क्सु=इक्षुः 'sugarcane'. See Amarakosá II. 4. 163.

४४१ । अवितॄस्तृतन्त्रिभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अवीर्नारी रजस्वला' । तरीर्नौः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वीणादेर्गुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अव् 'to protect' (I. 631), तॄ 'to cross over (I. 1018), स्तॄ 'to cover' (IX. 14) and तन्त्र् 'to rule' (X. 139). 158.

Thus अव्+ई=अवीः 'a woman who has mensturated'. तरीः 'a boat'; स्तरीः 'smoke'; तन्त्री the string of a flute &c.

४४२ । यापोः किद् द्वे च । ३ । १५९ ।

ययीरश्वः । 'पपीः स्यात्सोमसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या 'to go, obtain' (II. 40) and पा 'to drink (I. 972), and is treated as कित् and there is reduplication of the roots 159.

Thus या+ई=यया+ई=ययी 'a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as कित्.

So also पपीः 'the sun and the moon'.

४४३ । लक्षेर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । इत्युणादिषु तृतीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लक्ष् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign णि is elided. 160.

Thus लक्ष्+मुट्+ई=लक्ष्मीः 'the goddess of prosperity.

CHAPTER IV.

---

४४४ । वातप्रमीः । ४ । १ ।

वातशब्द उपपदे माधातोरीप्रत्ययः । स च कित् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीपुंसयोः ।

444. The affix ई comes after the root मा 'to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as कित्. 1.

Thus वात+प्र+मा+ई=वातप्रमीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is कित्, the long आ of √मा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhûti, Chan… have also taken बातप्रमी as of both genders.

४४५ । ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकु… …

जिद्युजिद्युजिसन्ध्वनिधिमुल्वदासा…

द्वादशभ्यः क्रमात्स्युः । यर्तेः कत्निच्यत् । …
तनोतेर्यतुच् । तन्यतुर्वायु रात्रिश्च । अञ्जेरलिच् । …
अञ्जेरिष्टुच् । अञ्जिष्ठो भानुः । अर्पयतेरिसन् । …
थिन् । अतिथिः । अङ्गेर्वलिः । अङ्गुलिः । …
यवासो दुरालभा । कृशेरानुक् । कृशानुः ।

445. The twelve affixes … स्यन्, इथिन्, उलि, असं (or अच ac… …me), आस an… respectively after the … ऋ 'to go' … 'to spread' (VIII. 1), अंज् … …e, to go' (VII. … beg' (VIII. 8), अंज् 'to go' (…), अर्पि causative of … मद् 'to be pleased' (IV. 99), अत 'to go' (I. 38), अङ्ग् 'to go' … कु 'to sound' (II. 33), यु 'to join' (II. 23), and कृश् 'to b… lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus ऋ + कत्निच् = रत्निः 'the closed fist', the elbow, the distance fr… the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरत्निः a cubit of the midd… length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel ऋ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अत्निच् ॥ So we get ratni. In Daśapâdî the affix is atnich without क and so it causes guṇa, and then the regular form is aratni. 2. तन् + यतुच् = तन्यतुः 'wind, night', a cloud, a thunderbolt. 3. अञ्ज् + अलिच् = अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वद् + इष्टुच् = वनिष्ठुः 'part of the entrails of an ainmal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज् + इष्टुच् = अञ्जिष्ठः 'the sun'; according to some, the affix इष्णुच् comes after the root अञ्ज्, so they evolve the form अञ्जिष्णुः 'the sun'. 6. अर्पि + इसन् = अर्पिसः 'the heart, flesh in the heart'. 7. मद् + स्यन् = मत्स्यः 'a fish'; name of a country'. 8. अत + इथिन् = अतिथिः 'a guest', lit. a traveller: name of a son of Kuśa and Kumudavatî and grand son of Râma. अङ्ग + उलि = अङ्गुलिः 'a finger'. 10. कु + असं or अच = कवसः or कवचः 'an armour, a prickly shrub'. 11. यु + आस = यवासः a kind of Khadira. 12. कृश् + आनुक् = कृशानुः 'fire'.

Note :—The word tanyatu has been explained by गर्जितं thundered, in the mantra आविष्कृण्वानि तन्यतुर्न वृष्टिम; and by मेघ or cloud in the mantra कृवर वृष्टिर्न तन्यतुः; and by अशनि or thunder-bolt in the mantra दिव श्रितं न तन्युत । For वनिष्ठ see the mantr. वनिष्ठो हृदयादधि । The word अर्पिस is derived from

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

440. The affix कुसु comes after the root इष् 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus इष्+कुसु=इक्षुः 'sugarcane'. See Amarakosá II. 4. 163.

४४१ । अवितॄस्तॄतन्त्रिभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अवीर्नारी रजस्वला' । तरीर्नौः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वीणादेर्गुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अव् 'to protect' (I. 631), तॄ 'to cross over (I. 1018), स्तॄ 'to cover' (IX. 14) and तन्त्र् 'to rule' (X. 139). 158.

Thus अव्+ई=अवीः 'a woman who has mensturated'. तरीः 'a boat'; स्तरीः 'smoke'; तन्त्री the string of a flute &c.

४४२ । यापोः किद् द्वे च । ३ । १५९ ।

ययीरश्वः । 'पपीः स्याल्सोमसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या 'to go, obtain' (II. 40) and पा 'to drink (I. 972), and is treated as कित् and there is reduplication of the roots 159.

Thus या+ई=यया+ई=ययी 'a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as कित्.

So also पपीः 'the sun and the moon'.

४४३ । लक्षेर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । इत्युणादिषु तृतीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लक्ष् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign णि is elided. 160.

Thus लक्ष्+मुट्+ई=लक्ष्मीः 'the goddess of prosperity.

CHAPTER IV.

---

४४४ । वातप्रमीः । ४ । १ ।

वातशब्द उपपदे माधातोरीप्रत्ययः । स च कित् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीपुंसयोः ।

444. The affix ई comes after the root मा 'to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as कित्. 1.

Thus वात+प्र+मा+ई=वातप्रमीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is कित्, the long आ of √मा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhûti, Chandra &c. have also taken वातप्रमी as of both genders.

४४५ । ऋतन्यञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः कत्निज्यतुजलि-
जिष्ठुजिष्ठजिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः । ४ । २ ।

द्वादशभ्यः क्रमात्स्युः । ऋतेः कत्निच्यण् । 'बद्धमुष्टिः करो रत्निः सोऽरत्निः प्रसृताङ्गुलिः' । तनोतेर्यतुच् । तन्यतुर्वायु रात्रिश्च । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । वनेरिष्टुच् वनिष्टुः स्थविरान्त्रम् । अञ्जेरिष्ठच् । अञ्जिष्ठो भानुः । अर्पयतेरिसन् । अर्पिसोऽग्रमांसम् । मदेः स्यन् । मत्स्यः । अतेरिथिन् । अतिथिः । अङ्गेरुलिः । अङ्गुलिः । कौतेरसः । कवसः । अच इत्येके । कवचम् । यौतेरासः । यवासो दुरालभा । कृशेरानुक् । कृशानुः ।

445. The twelve affixes क्त्निच्, यतुच्, अलिच्, इष्टुच्, इष्ठच्, इसन्, स्यन्, इथिन्, उलि, अस (or अच according to some), आस and आनुक् come respectively after the twelve roots ऋ 'to go' (I. 983), तन्, 'to spread' (VIII. 1), अंज 'to decorate, to go' (VII. 21), वन् 'to beg' (VIII. 8), अंज् 'to go' (VII. 21), अर्पि causative of √ri to go', मद् 'to be pleased' (IV. 99), अत 'to go' (I. 38), अङ्ग् 'to go' (I 155), कु 'to sound' (II. 33), यु 'to join' (II. 23), and कृश् 'to become lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus ऋ+क्त्निच्=रत्निः 'the closed fist', the elbow, the distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरत्निः a cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel ऋ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अत्निच्॥ So we get ratni. In Daśapâdî the affix is atnich without क and so it causes guṇa, and then the regular form is aratni. 2. तन्+यतुच्=तन्यतुः 'wind, night', a cloud, a thunderbolt. 3. अञ्ज्+अलिच्=अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वन्+इष्टुच्=वनिष्टुः 'part of the entrails of an ainmal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज्+इष्ठच्=अञ्जिष्ठः 'the sun'; according to some, the affix इष्णुच् comes after tho root अञ्ज्, so they evolve the form अञ्जिष्णुः 'the sun'. 6. अर्पि+इसन्=अर्पिसः 'the heart, flesh in the heart'. 7. मद्+स्यन्=मत्स्यः 'a fish'; name of a country'. 8. अत+इथिन्=अतिथिः 'a guest', lit. a traveller: name of a son of Kuśa and Kumudavatî and grand son of Râma. अङ्ग+उलि=अङ्गुलिः 'a finger'. 10. कु+अस or अच=कवसः or कवचः 'an armour, a prickly shrub'. 11. यु+आस=यवासः a kind of Khadira. 12. कृश्+आनुक्=कृशानुः 'fire'.

Note:—The word tanyatu has been explained by गर्जितं thundered, in the mantra आविष्कृण्वोति तन्यतुर्न वृष्टिम; and by मेघ or cloud in the mantra वृजा वृष्टिर्न तन्यतुः; and by अशनि or thunder-bolt in the mantra दिव श्चित्रं न तन्यतुम्। For वनिष्टु see the mantra वनिष्ठो हृदयादधि। The word अर्पिस is derived from

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the causative of स्तृ; the पुक् is added by VII. 3. 36 S. 2570: and the causative sign इ is elided by VI. 4. 51. S. 2313.

४४६ । शॄः करन् । ४ । ३ ।

उत्तरसूत्रे किद्ग्रहणादिह काकरस्य नेत्वम् । शर्करा ।

446. The affix karan (kara) comes after the root शॄ 'to injure' (IX. 18). 3.

In the next sûtra, the affix is treated as कित् therefore we conclude that it is not so in the present one, so the क of the affix is not indicatory and is not elided, and the guṇa operation in not prevented.

Thus शॄ+करन्=शर्करा sugar: candied sugar, a pebble, gravel, small stone, a fragment, any hard particle.

४४७ । पुषः कित् । ४ । ४ ।

पुष्करम् ।

447. The affix करन् comes after the root पुष् to nourish (I. 732) and is treated as कित्. 4.

Thus पुष्+करन्=पुष्करम् 'a pond' a blue lotus, the tip of an elephant's tongue, the skin of a drum, the blade of a sword, the sheath of a sword, an arrow, air, sky, atmosphere, a cage, water, intoxication, the art of dancing, war, battle, union, a place of pilgrimage in Ajmere, the bowl of a spoon, a part, portion; a kind of serpent, a kind of drum, the sun, an epithet of Krishna, of Shiva &c.

४४८ । कलश्च । ४ । ५ ।

पुष्कलम् ।

448. The affix कल् also comes after the root पुष् 'to nourish' (I. 732). 5.

Thus पुष्+कल=पुष्कलम् 'much, copious', full, complete, rich, magnificient, splendid; excellent, best, eminent, near, loud, resonant, a kind of drum: an epithet of Shiva, of mount Meru; a particular measure of capacity, alms to the extent of four morsels of food.

४४९ । गमेरिनिः । ४ । ६ ।

गमिष्यतीति गमी ।

449. The affix इनि comes after the root गम् 'to go' (I. 1031). 6.

Thus गम्+इनि=गमिन् n. s. गमी. one who intends to go. The force of the affix is that of futurity. See III. 3. 3. S. 3171. The गम्यादि of that sûtra refers to this गमी ॥

४५० । आङि णित् । ४ । ७ ।

आगामी ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

450. The affix इनि comes after the root गम् (to go) when preceded by the preposition आङ् and is treated as णित् (whereby the penultimate vowel of the root is lengthened). 7.

Thus आङ्+गम्+इनि=आगामिन्: n. s. आगामी 'coming, future' =आगमिष्यति ।

४५१ । भुवश्च । ४ । ८ ।

भावी ।

451. The affix इनि comes after the root भू 'to be' (I 1.) and is treated as णित्. 8.

Thus भू+इनि=भाविन्, n. s. भावी 'future'=भविष्यति ॥

४५२ । प्रे स्थः । ४ । ९ ।

प्रस्थायी ।

452. The affix इनि comes after the root स्था (I. 975) 'to stand' preceded by the preposition प्र. 9.

Since the affix is treated as णित् and as the root-stem ends in आ, the augment युक् (य्) is ordained by VII. 3. 33. S. 2761.

Thus प्र+स्था+इनि=प्रस्था+युक्+इनि=प्रस्थायिन् 'departing going'=गन्तुकामः ।

४५३ । परमे कित् । ४ । १० ।

परमेष्ठी ।

453. The affix इनि comes after the root स्था to stand (I. 975) preceded by the word परमे and is treated as कित् 10.

Thus परमे+स्था+इनि=परमेष्ठिन् n. s. परमेष्ठी. An epithet of Siva &c.

Note :—The affix being regarded as कित्, causes the elision of the आ of the root स्था by VI. 4. 64. S. 2372. By VI. 3. 9. S. 966, the locative ending of परमे is not elided, as it is a name. See A. K. I. 1. 16.

४५४ । मन्थः । ४ । ११ ।

मन्थतेरिनिः कित्स्यात् । कित्त्वान्नकारलोपः । मन्थाः । मन्थानौ । मन्थानः ।

454. The affix इनि comes after the root मन्थ् 'to churn' (I. 43) and is treated as कित which thereby causes the elision of न of the root. 11.

Thus मन्थ+इनि=मथ्+इनि=मथिन् 'a churning stick'. Its Nom. forms are मन्थाः, मन्थानौ, मन्थानः by VII. 1. 86 and 87. S. 366 and 367.

४५५ । पतस्थ च । ४ । १२ ।

पन्थाः । पन्थानौ ।

455. The affix *ini* comes after पत् to go (I. 898), and the final of पत् is replaced by थ । 12.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus पत्+इनि=पथ्+इनि=पथिन् । n. s. पन्थाः, पन्थानौ &c. See VII. 1. 86 and 87 S 866 and 367.

Note :—The word पथ is another word having the same meaning. It is formed by अच् affix of Pachâdi as we find in Subhûti Chandra वाटः पथ स्र मार्गश्च ।

From ऋभुक्ष with इनि of Matup-sense, we get ऋभुक्षिन् Indra lit. lord of heaven or thunderbolt. The nom. S. is ऋभुक्षाः (the long आ is by VII. 1. 85 S. 365, and इ is changed to अ by VII. 1. 86. S. 366) dual ऋभुक्षाणौ, pl. ऋभुक्षाणः । This is according to Ujjvaladatta. ऋभुक्षः meaning heaven and thunderbolt, is derived by adding the affix ड to the root क्षि to dwell (VII. 114) preceded by ऋभु thus ऋभवो देवाः क्षयन्ति अस्मिन् that in which the Devas (ṛibhus) dwell or decay, namely heaven or thunderbolt.

But the Daśapâdî derives the word ṛibhukshin from the root ऋ to go, with the affix भुक्षिनक्. The sûtra given there is ऋतेः भुक्षिनक् । This sûtra is quoted in the Veda Bhâshya on ऋभुक्षणमिन्द्रमाहुवऊतये । (Rig Veda I. 112. 4). The difference in these two etymologies consists in this. The first (formed with इनि affix) is final acute : for the इ of इन् gets accent of the affix (III. 1. 3. S. 3708). In the other case, the accent is anomalous

४५६ । खजेराकः ४ । । १३ ।

खजाकः पक्षी ।

456. The affix आक comes after the root खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 13.

Thus खज्+आकः=खजाकः 'a bird, a churning stick'.

Note :—Swâmi Dayananda Sarasvatî says that the word मन्थाकः (a current, stream) from the root मन्थ् (to move slowly) can be evolved under the present sûtra by the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras.

४५७ । बलाकादयश्च । ४ । १४ ।

बलाका । शलाका । पताका ।

457. The words balâkâ &c are irregular. 14.

The words बलाका 'a crane, a mistress,' शलाका 'a pencil or small stick used in painting the eyes with collyrium' and पताका 'a banner,' are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots बल् 'to breathe, to live' (I. 893), शल् 'to shake, stir, agitate' (I. 896) and पत् 'to go' (I. 898).

Note :—Svâmi Dayânanda Sarasvatî, under the present sûtra places also the following words :—मनाका (a female elephant) from the root मन् (to know) ; पवाका (a hurricane) from the root पू (to cleanse) ; पटाका (a bird) from the root पट् to go or move).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४५८ । पिनाकादयश्च । ४ । १५ ।

पातेरिच्चवं तुक्च । क्लीबपुंसोः पिनाकः स्याच्छूलशंकरधन्वनोः । 'तड आघाते' । तडाकः ।

458. The words pinâka &c. are also irregular. 15.

The words पिनाकः (the trident or the bow of Siva) and तडाकः (a pond) are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots पा 'to protect' (II. 47) the आ of which is replaced by इ and which receives the augment नुट् also ; and तड् ' to beat (X. 43).

See Amarakosá III. 3. 14, for the verse शूलशङ्कर धन्वनोः ।

Note:—Under the present sûtra, Svâmi Dayânanda Saraswati places the following words also :—तडाकः (a pond) from the root तड् (to beat); चदाकः (prosperity good fortune) from the root चंद् (to be glad) 'श्यामाकः (a kind of grain or corn) from the root श्यै (to go, move), नभाकस् (the cloudy sky) from the root भा (to shine) with the negative particle न. पिण्याकः (oil cake) from the root पिष् (to grind), the ष of which is changed to ण् and there is the augment of य. वार्ताकः or वार्ताकी (egg-plant) from the root वृत (to exist), the ऋ of which is vriddhied. गुवाकः (the betel-nut tree) from the root गु (to sound indistinctly), the gunation being prevented by the क in the affix.

४५९ । कषिदूषिभ्यामीकन् । ४ । १६ ।

कषीका पक्षिजातिः । 'दूषिका नेत्रयोर्मलम्' ।

459. The affix ईकन् comes after the roots कष् to injure (I. 716), and दुष् 'to commit a mistake' (IV. 76). 16.

Thus कष + ईकन् = कषीका 'a kind of a bird'; VI. 4 90 S. 2604. In the case of the root दुष्, the affix is added to the causative base. Thus दुष् + णि + ईकन् = दूष् + णि + ईकन् (VI. 4. 90. S. 2604) = दूषिका (the णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313). It means the mucus discharge of the eyes. See A. K. II. 6. 67.

४६० । अनिहृषिभ्यां किच्च । ४ । १७ ।

अनीकम् । हृषीकम् ।

460. The affix ईकन् comes after the roots अन् to breathe (II. 61) and हृष् 'to be glad' (IV. 119) and is treated as कित्. 17.

Thus अन् + ईकन् = अनीकम् 'an army'; हृषीकम् 'an organ of sense'.

४६१ । चङ्कणः कङ्कणश्च । ४ । १८ ।

कणधातोर्यङ्लुगन्तादीकन्धातोः कङ्कणादेशश्च । 'चपिटकायां कङ्कणीका सैव प्रतिसरापि च' ।

461. The affix ईकन् comes after the root कण् 'to sound' (I. 476) when it is conjugated in the यङ् लुगन्त intensive, which is replaced by कङ्कण. 18.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus कण्+यङ् लुक्+ईकन्=कण् कण्+यङ् लुक्+ईकन् (VI. 1. 9. S. 2395)=चकण्+ईकन् (VII. 4. 62. S. 2245)=च+नुक्+कण्+ईकन् (VII. 4. 85. S. 2643)=चङ् कण्+ईकन्=कङ्कण्+ईकन्=कङ्कणीका a small bell or tinkling ornament.

४६२। शॄपॄवृञां द्वे रुक् चाभ्यासस्य। ४। १९।

शर्शरीको हिंस्रः। पर्परीको दिवाकरः। वर्वरीकः कुटिलकेशः।

462. The affix ईकन् comes after the roots शॄ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to maintain' (IX 19), and वृ 'to choose' (V. 8). The reduplication of the roots takes place; and the augment रुक् is added to the reduplicate 19.

Thus शॄ+ईकन्=शॄशॄ+ईकन्=शर्शॄ+ईकन् (VII. 41. 66. S. 2244 and I. 1. 51. S. 70)=श+रुक्+शॄ+ईकन् (VII. 4. 60. S. 2179)=शर्शरीकः 'a rogue; a mischievous man,' पर्परीकः 'the sun'; वर्वरीकः 'curly hair'.

४६३। फर्फरीकादयश्च। ४। २०।

'स्फुर स्फुरणे'। अस्मादीकन्धातोः फर्फरादेशः। फर्फरीकं किसलयम्। दर्दरीकं वादित्रम्। झर्झरीकं शरीरम्। तित्तिडीको वृक्षभेदः। चरेर्नुक् च। चञ्चरीको भ्रमरः। मर्मरीको हीनजनः। कर्करीका गलन्तिका। पुणतेः पुण्डरीकं वादित्रम्। पुण्डरीको व्याघ्रोऽग्निर्दिग्गजश्च।

463. The words फर्फरीक *&c.* are irregularly formed by the addition of the affix ईकन्. 20

Thus we add the affix ईकन् to the root स्फुर् 'to throb, palpitate' (VI. 95), which is replaced by फर्फर. स्फुर्+ईकन्=फर्फर्+ईकन्=फर्फरीकम् 'a young shoot or branch'.

Note:—In the above mentioned manner, Ujjvaladatta evolves the form फर्फरीकम्..

But Tattva Bodhini says that, in fact, it is derived by the operation of the previous sûtra, *i. e* the reduplication and the substitution of अ for उ of the root, elision of स् and the augment रुक् take place and thus फर्फरीक is formed. Because in the the gaṇa sûtra चरेर्नुक् च, which is included in this class, we read the anuvritti of द्वे रुक् &c. so that anuvritti should be read into this sûtra also.

Similarly दर्दरीकम् 'a musical instrument' from the root दॄ 'to hurt. to kill' (IX 23); and झर्झरीकम् the body; from the root झॄ 'to grow old' (IX. 24), are formed by the addition from the affix ईकन्. The word तित्तिडीकः (the Tamarind tree) is formed from the root तिम् 'to make wet (IV. 16). by adding the augment तुक् to the reduplicate and changing म to ड and affixing ईकन्.

Gaṇa sûtra. The augment नुक् is added to the reduplication of चर॥.

The word चञ्चरीकम् (a beetle) is formed from the root चर् 'to walk' (I. 591); to the reduplicate of which is added the augment नुक् when the affix ईकन् follows. The द्वे of the preceding sûtra is understood here also. Instead of adding the agument रुक् to the reduplicate, नुक् is added in the case of √चर॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The words मर्मरीकः ' a poor man, a pauper, a wicked man,' and कर्करीका ' a water jar with hole in the bottom from which the water drops upon the object of worship are derived from the reduplication of the roots मृ ' to die ' (VI. 110) and कृ ' to do' (VIII. 10) respectively and adding the augment रुक् and the affix ईकन्.

The word पुण्डरीकम् (a lotus, a musical instrument) is formed from पुण to be pious (VI. 43), the letter ड is added to ण and then the augment रुट् and the affix ईकन् come after it.

Thus पुण्+ईकन्=पुण्+ड+रुट्+ईकन्=पुण्ड रीकम् a tiger, fire, one of the eight elephants that guard and preside over the eight cardinal points *i. e.* the elephant of the S. E. direction. The other meanings of this word are, a lotus flower, a white parasol, a kind of serpent, a species of rice, a kind of leprosy: a kind of mango tree, a pitcher: a mark on the forehead, a medicine, drug.

Note:—फर्फरीकं the palm of the hand with the fingers extended, n. a young shoot or branch, softness, f. का a shoe. दर्दरीकः a frog, a cloud, a kind of musical instrument. कं a musical instrument in general. झर्झरीकं the body. a region, country, a picture. तिन्तिडीकः a kind of bull. But तिन्तिडीकः means the tamarind tree, a sour sauce, चञ्चरीकः a large black bee.

४६४ । ईषेः किद्ध्रस्वश्च । ४ । २१ ।

इषीका शलाका ।

464. The affix ईकन् comes after the root ईष् ' to go' (I. 642), is treated as कित् and the long ई of the root is shortened. 21.

Thus ईष्+ईकन्=इषीका reed, rush, stalk of grass, an arrow, a sort of sugar-cane, probe, a painter's brush'. The कित् prevents guṇa. The very fact that the short इ is ordained to replace the long ई of the root, would have prevented guṇa. The making of the affix a कित् is unnecessary here; though it is necessary for the subsequent sûtras.

४६५ । ऋजेश्च । ४ । २२ ।

ऋजीक उपहतः ।

465. The affix ईकन् comes afte the root ऋज् ' to go' (I. 189), and is treated as कित्. 22.

Thus ऋज्+ईकन्=ऋजीकः ' polluted, smoke', name of Indra, name of a mountain.

४६६ । सर्तेर्नुम्च । ४ । २३ ।

सृणीका लाला ।

466. The augment नुम् and the affix ईकन् come after the root सृ ' to go' (I. 982), and the affix is treated as कित्. 23.

Thus सृ+नुम्+ईकन्=सृणीका 'saliva'. See Amarakosá II. 6. 67.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४६७ । मृडः कीकच्कङ्कणौ । ४ । २४ ।

मृडीको मृगः । मृडङ्कणः शिशुः ।

467. The affixes कीकच् and कङ्कण come after the root मृड् 'to be gracious &c. (VI. 38) and are treated as कित्. 24.

Thus मृड्+कीकच्=मृडीकः 'name of Siva, a fish, deer'; मृड्+कङ्कण=मृडङ्कणः 'a child'. Ujjvaladatta reads the affix as कीकन् । But it is wrong. The word मृडीकँ is end-acute owing to चित accent. As in the verse मृडीके अस्य सुमतौ स्याम the accent is चित ॥

४६८ । अलीकादयश्च । ४ । २५ ।

कीकजन्ता निपात्यन्ते । 'अल भूषणादौ' । अलीकं मिथ्या । व्यिपूर्वाद्व्यलीकं विप्रियं खेदश्च । 'वलीकं पटलप्रान्ते' इत्यादि ।

468. The words अलीकम् (false) &c. are irregularly formed with the affix कीकच् । 25.

Thus अल् 'to adorn (I. 548)+ईकन्=अलीकम्; the word व्यलीकम् (unpleasantness) is formed from the root अल् preceded by the preposition वि and adding the affix ईकन्.

The word वलीकम् 'the edge of a thatched roof' is similarly formed from the root वल् 'to go' (I. 520). So also other forms.

Note:—The word वल्मीकम् (An ant-hill) is formed from the root वल् with the additions of the augment मुट् and the affix ईकन्.

The word वाहीकः (the cow, the horse) is formed from the root वह् (to carry), the vowel of which is *vriddhied* before the affix ईकन्.

The word सुप्रतीकः (an epithet of Kâmadeva, of Śiva, of the elephant of the north-east quarter) is formed from the root इण् (to go) preceded by सुप्र, and the root इण् takes the augment तुट्. Thus सुप्र+इण्+ईकन्=सुप्र+तुट्+इ+ईकन्=सुप्रतीकः ॥

The word यमीकः (the name of a Rishi) is formed from the root यम् (to restrain) by adding the affix ईकन्.

४६९ । कॄतॄभ्यामीषन् । ४ । २६ ।

करीषोऽस्त्री शुष्कगोमये । तरीषस्तरिता ।

469. The affix ईषन् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116) and तॄ 'to cross over' (I. 1018). 26.

Thus कॄ+ईषन्=करीषः 'dry cow-dung'. So also तरीषः 'a boat'.

४७० । शॄपॄभ्यां किच्च । ४ । २७ ।

शिरीषः । पुरीषम् ।

470. The affix ईषन् comes after the roots शॄ 'to injure' (IX. 18) and पॄ 'to nourish' (IX. 19) and is treated as कित्. 27.

Thus शॄ+ईषन्=शिरीषः (a kind of a tree); the ॠ of the root शॄ is changed to इर् by VII. 1. 100. S. 2390 read with I. 1. 51. S. 70. So also पुरीषम् 'fæces'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The ऋ is changed to उर् by VII 1. 102 S. 2494, read with I. 1. 51. S. 70. See Amarakośá II 6. 68.

४७१ । अर्जेर्ऋज च । ४ । २८ ।

'ऋजीषं पिष्टपचनम्' ।

471. The affix ईषन् is कित् when it comes after the root अर्ज् 'to procure' (I. 242) which is replaced by ऋज् . 28.

Thus अर्ज् + ईषन् = ऋज् + ईषन् = ऋजीषम् 'a frying pan'.

Note :—It also means the residue of Soma. See gloss on the Mantras ऋजीषिणं वृषणसश्चत श्रिये ; अमत्यो पातु मघवान् ऋजीषी &c. See Amarakośá for the verse ऋजीषं पिष्टपचनं (A K. II. 9. 32).

४७२ । अम्बरीषः । ४ । २९ ।

अयं निपात्यते । अबि शब्दे । 'अम्बरीषः पुमान्भ्राष्ट्रः' । अमरस्तु 'क्लीबेऽम्बरीषं भ्राष्ट्रो ना' ।

472. The word अम्बरीषः is irregularly formed. 29.

It is from the root अंब् 'to sound' (I. 403) by adding the affix ईषन्.

The author of the comment on the Uṇâdi sûtras says when used in the masculine the word अंबरीष, means 'a frying pan'.

The author of the Amarakośá says that the word अंबरीषं when used in the neuter gender means a frying pan. See Amarakośá II. 9. 30.

Note :—The masculine form अम्बरीष: is given by the author of the Uṇâdi sûtras only; but in Sanskrit lexicons, the word is exhibited in the neuter gender. It means also regret, remorse, war, battle, one of the bells, a young animal, colt, the sun, the hog plum plant, name of Vishṇu, name of Śiva, name of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Vishṇu.

४७३ । कॄगॄपॄकटिपटिशौटिभ्य ईरन् । ४ । ३० ।

करीरो वंशाङ्कुरः । गरीरम् । परीरं फलम् । कटीरः कन्दरोजघनप्रदेशश्च । पटीरश्चन्दनः कन्दर्पः कामश्च । 'शौटीरस्त्यागिवीरयोः' । ब्रह्मणादित्वात्ष्यञ् । शौटीर्यम् ।

473 The affix ईरन् comes after the roots कॄ to scatter (VI. 116), गॄ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to fill' (IX 19), कट् to rain, to cover (I. 315), and to go (I. 342) पट् 'to speak' (X. 212), and शौट् 'to be proud or haughty', (I. 310). 30.

Thus कॄ + ईरन् = करीरः 'the shoot of a bamboo'; गरीरम् 'the body'; परीरम् 'a fruit'; कटीरः 'a cave, the hip'; पटीरः 'sandal wood, the God of love, that is the cupid'; शौटीरः 'an ascetic, a hero'. As in the Gaṇa pathа, the word शौटीर is enumerated in the ब्रह्मणादि class, it takes the affix ष्यञ् also by V. 1. 124 S. 1788. Thus शौटीर्यम् (pride, arrogance. &c).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the words हिण्डीरः (a man) from the root हिंड् 'a wander' (I. 287) किर्मीरः (the variegated color, the orange tree) from the root क्रम (to walk, to step), जम्बीरः (the citron tree) from the root जम् (to eat), तूणीरः (a quiver) from

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the root तूष् (to fill up) and other words ending in ईर e. g कुम्भीरः (an alligator), कुटीरः (a hut) &. are evolved under the present rule.

४७४ । वशेः किम् । ४ । ३१ ।

उशीरम् ।

474. The affix ईरन् comes after the root वश् to shine (II. 70) and is treated as कित्. 31.

Thus वश्+ईरन्=उशीरम् 'the fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*'; the root वश् undergoes Samprasâraṇa, since the affix is regarded as कित्. See Amarakosá II. 4. 164.

४७५ । कशेर्मुट् च । ४ । ३२ ।

कश्मीरो देशः ।

475. The augment मुट् and the affix ईरन् come after the root कश् a sautra root and the affix is treated as कित्. 32.

Thus कश्+मुट्+ईरन्= कश्मीरः 'Kashmir'.

Another form is काश्मीरः under the Pṛishodarâdi class.

४७६ । कृञ उच्च । ४ । ३३ ।

कुटीरं मैथुनम् ।

476. The affix ईरन् comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10), the ऋ of which is replaced by उ (I. 1. 51. S. 70). 33.

Thus कृ+ईरन्=कुर्+ईरन्=कुटीरम् 'copulation'.

Swâmî Dayânanda Saraswatî derives कुलीरः (a crab), by the present sûtra, by saying that the र is changed to ल by कपिलकादि rule.

४७७ । घसेः किच्च । ४ । ३४ ।

क्षीरम् ।

477. The affix ईरन् comes after the root घस् 'to eat' (I. 747) and is treated as कित्. 34.

Thus घस्+ईरन्=घ्स् (the root-vowel of घस् is elided by VI 4. 98 S. 2363)+ईरन्=क्षीरम् 'milk'.

४७८ । गभीरगम्भीरौ । ४ । ३५ ।

गमेर्भः । पक्षे नुम्च ।

478. The words *gabhira* and *gambhira* are irregular. 35.

The affix ईरन् comes after the root गम् 'to go' (I. 1031), the म of which is changed to भ. Optionally the root receives the augment नुम्.

Thus गम्+ईरन्=गभीरम् 'deep'; or, गम्+नुम्+ईरन्=गंभ+ईर=गम्भीरम्.

४७९ । विषा विहा । ४ । ३६ ।

व्यते र्डहातेश्च विपूर्वाभ्यामाप्रत्ययः । विषा बुद्धिः । विहा स्वर्गः । अव्यये इमे ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

479. The words *visha* and *vihâ* are irregular. 36.

The affix आ comes after the roots षो 'to bring to an end' (IV. 39), and हा to abandon (III. 8) when preceded by the preposition वि and thus these words are formed.

Thus वि+षों+आ=विषा (intellect); विहा+आ=विहा (heaven).

These two words are Avyayas (or Indeclinables).

४८० । पच एलिमच् । ४ । ३७ ।

'पचेलिमो वह्निरव्योः' ।

480. The affix एलिमच् comes after the root पच् 'to cook' (I. 1045). 37.

Thus पच्+एलिमच्=पचेलिमः 'fire or the sun'. The force of the affix is to denote the agent. A similar affix is found among the krityas (केलिमर्), but with Passive force. See vârtika under III. 1. 96. S. 2834.

४८१ । शीङो धुक्लक्वलञ्वालनः । ४ । ३८ ।

चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शिधु मद्यम् । शीलं स्वभावः । शैवलः शेवालम् । बाहुलकाद्वस्य पो ऽपि । 'शेवालं शैवलो न स्त्री शेपालो जलनीलिका' ।

481. The four affixes धुक्, लक्, वलञ् and वालन् come after the root शी 'to sleep' (II. 22). 38.

Thus शी+धुक्=शीधु 'an alcoholic liquor'; lit. which sends one to sleep'; शी+लक्=शीलम् 'conduct'; lit. the innate tendency; the latent tendency, the germs of which sleep in the nature. शी+वलञ्=शैवलः 'the green moss-like substance growing on the surface of water; a kind of plant'; शी+वालन्=शेवालम् (the same as शैवल).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the व of शेवल is optionally changed to प. Thus शेवालः or शेपालः as in the Sabdârṇava "शेवालं शैवलो न स्त्री शेपालो जलनीलिका" ।

४८२ । मृकणिभ्यामूकोकणौ । ४ । ३९ ।

मरूको मृगः । काणूकः काकः ।

482. The affixes ऊक and ऊकण् come respectively after the roots मृ 'to die' (VI. 110) and कण् 'to sound' (I. 476). 39.

Thus मृ+ऊक=मरूकः 'a quadruped, a peacock,' कण्+ऊकण्=काणूकः a crow.

४८३ । वलेरूकः । ४ । ४० ।

वलूकः पक्षी उत्पलमूलं च ।

483. The affix ऊक comes after the rooot वल् 'to go, hasten' (I. 520). 40.

Thus वल्+ऊक=वलूकः 'a kind of bird; the root of lotus'.

CC-0 Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४८४ । उलूकादयश्च । ४ । ४१ ।

वलेः संप्रसारणमूकश्च । 'उलूकाविन्द्रपेचकौ' । वावदूको वक्ता । भल्लूकः । 'शमेर्बुक्च । शम्बूको जलशुक्तिः ।

484. The words उलूकः &c. are irregularly formed by adding the affix ऊक. 41.

Thus उलूकः Indra, the owl, is formed by adding the affix ऊक to the root वल् (I. 520) which undergoes Samprasârana. It is the name of a country and its king who was an ally of the Kurus.

वावदूकः (a speaker) is derived by adding the affix ऊक to the root वद् (to speak) after its having undergone reduplication in यङ्लुगन्त Intensive base.

Thus वद्+ऊक=वद् वद्+ऊक=वावदूकः an orator. See Amarakosá III. 1. 35.

भल्लूकः (a bear) from भल्ल् 'to wound' (I. 525) plus ऊक.

Ganasutra. The augment बुक् is added to √शम् before the affix ऊक ।

Thus शम्बूकः (a shell) from शम् 'to control' (IV. 92) and adding the augment बुक् and the affix ऊक. It means a bivalve shell, a conch shell, a snail, the edge of the frontal protuberance of an elephant, name of a Sûdra who performed penance.

Note :—By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sûtras, such words as जम्बूक, बन्धूक, एलूक, &c. are derived under the present rule. जम्बूकः a jackal, a low man, the rose apple tree, an epithet of Varuna. बन्धूकः name of a tree, एलूक a kind of perfume, a medicinal substance or plant.

४८५ । शलिमण्डिभ्यामूकण् । ४ । ४२ ।

शालूकं कन्दविशेषः । मण्डूकः ।

485. The affix ऊकण् comes after the roots शल्, to go' (I. 896) and मण्ड् 'to decorate' (I. 344). 42.

Thus शल्+ऊकण्=शालूकम्' the root of the water-lily ; nutmeg'. See A. K. I. 10 38.

मण्ड+ऊकण=मण्डूकः 'a frog' lit. who adorns the rainy season.

४८६ । नियो मिः । ४ । ३४ ।

नेमिः ।

486. The affix मि comes after the root नी to carry (I. 950). 43.

Thus नी+मि=नेमिः the circumference, ring or felly of a wheel ; lit. what *leads* the wheel. It also means an edge, rim, a windlass, thunderbolt, the earth, the tree तिनिश ।

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sûtras, यामि a sister from the root या (to go) is also derived under the present rule. Another form is यामिः according to Ajayakosá.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

४८७ । अर्तेरूच्च । ४ । ४४ ।

ऊर्मिः ।

487. The affix मि comes after the root ऋ 'to go' (I. 983), and the ऋ is replaced by ऊ. 44.

Thus ऋ+मि=ऊर्+मि=ऊर्मिः 'a wave, bellow'.

Instead of ऊच्च with long ऊ the short उ might have been used as उच्च and then this उ would have been lengthened by VIII. 2. 77 S. 354. The word ûrmî means also current, flow, light, speed, velocity, a fold or plait in a garment, a row, line, a human infirmity, distress, the course of a horse, missing, regretting, association &c.

४८८ । भुवः कित् । ४ । ४५ ।

भूमिः ।

488. The affix मि comes after the root भू (to be) and is treated as कित. 45.

Thus भू+मि=भूमिः 'the earth' lit, on which creatures come into being.

४८९ । अश्नोते रश्च । ४ । ४६ ।

रश्मिः किरणो रज्जुश्च ।

489. The affix मि comes after the root अश् 'to pervade' (V 18) which is replaced by रश्. 46.

Thus अश्+मि=रश्+मि=रश्मिः 'the ray of light' a string, cord, rope, a bridle, rein, a goad, whip, an eye lash, a measuring cord, a finger.

४९० । दल्मिः । ४ । ४७ ।

'दल विशरणे' । दल्मिरिन्द्रायुधम् ।

490. The word *dalmi* is also formed by *mi*. 47.

The affix मि comes after the root दल् to split (I. 581).

Thus दल्+मि=दल्मिः. Indra's thunderbolt.'

४९१ । वीज्याज्वरिभ्यो निः । ४ । ४८ ।

बाहुलकाणत्वम् । 'वेणिः स्यात्केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे' । ज्यानिः । जूर्णिः ।

491. The affix नि comes after the roots वी 'to go to shine, to be beautiful' (II. 39), ज्या 'to become old' (IX. 29) and ज्वर् 'to be hot with fever or passion' (I. 813) 48.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the न of the affix is changed to ण after the root वी । Thus वी+नि=वेणिः 'braided hair'. See Amarakosá II. 6. 98'; ज्यानिः 'old age'; जूर्णिः 'speed, anger a disease of the female'. The व of ज्वर is changed into ऊ by VI. 4. 20. S. 2654.

Note:—Under the present rule, by the force of बहुल (diversely) which governs all Unâdi sûtras, Swâmî Dayânanda Sarasvati evolves such words

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

as क्षीणिः 'the earth' from the root क्षि 'to dwell' and क्रेणिः 'buying, purchasing' from the root क्री 'to purchase'.

Note :—By the rule कृदिकारात् &c. the feminine of these words is formed by ङीष्। Thus वेणी braided hair, hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back, said to be worn by women whose husbands are absent from them ; continuous flow, current, stream, the confluence of two or more rivers, the confluence of the Ganges, the Yamuna and the Saraswati. See Amarakosá II. 4. 69; ज्यानिः old age, decay, quitting, abandoning, a river, stream, oppression, deprivation, loss. जूर्णिः swift, speedy, quick, running, praising, speed, an epithet of Aditya or sun, the body, the Brahm, anger, a fiery weapon.

४९२। सृवृषिभ्यां कित्। ४। ४९।

सृणिरङ्कुशः। 'वृष्णिः क्षत्रियमेषयोः'।

492. The affix नि comes after the roots सृ 'to move' (I. 982) and वृष् 'to sprinkle' to moisten' (I. 738) and is treated as कित्. 49.

Thus सृ+नि=सृणिः 'a goad, a hook to drive an elephant'; वृष्णिः 'a name of Yâdava, an ancestor of Krishṇa ; a cloud ; a ram'.

Note :—सृणिः is masculine also when meaning a goad : as used in Mâgha आरस्य मग्नमवमत्य सृणिं श्रितायस । According to Amarakosá it is feminine II. 8. 41. वृष्णि means heretical, heterodox, raining, *m*. a cloud, a ram, a ray of light, name of an ancestor of Kṛishṇa, name of Kirshṇa, of Indra, of Agni, air, wind, a heretic.

४९३। अङ्गेर्नलोपश्च। ४। ५०।

अग्निः।

493. The affix नि comes after the root अङ्ग् 'to go' (I. 155) whereby the nasal ङ् is elided. 50.

Thus अङ्ग्+नि=अग्निः *m*. 'fire', name of various plants.

४९४। वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित्। ४। ५१।

वह्निः। श्रेणिः। श्रोणिः। योनिः। द्रोणिः। ग्लानिः। हानिः। तूर्णिः। बाहुलकाम्लानिः।

494. The affix नित् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053) श्रि 'to help' (I. 945), श्रु 'to hear' (I. 989, यु 'to join, to unite' (II. 23), द्रु 'to go' (I. 992), ग्लै' to be weary' (I. 952), हा 'to kill' (III. 8), and त्वर् 'to hurry, to move with speed' (I. 812). 51

Thus वह्+नि=वह्निः 'fire'; श्रेणिः 'a line, a rod ; श्रोणिः 'the hip the loins' ; योणिः 'womb. द्रोणिः 'an oval vessel of wood used for holding or pouring out water ; ग्लानिः' decay'; हानिः (loss); तूर्णि speed ; the mind ; a Sloka.'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the words म्लानिः fading from the root म्लै (to fade), and शिनिः name of a warrior belonging to the side of the Yadavas from the root शी to lie down are evolved under the persent sûtra.

४९५ । घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णि । ४ । ५२ ।

एते पञ्च निपात्यन्ते । घृणिः । किरणः । स्पृशतेः सलोपः । पृश्निरल्पशरीरः । पृषेर्वृद्धिश्च । पार्ष्णिः पादतलम् । चरेरुपधाया उत्वम् । चूर्णिः कपर्दकशतम् । बिभर्तेरुत्वम् । भूर्णिर्धरणी ।

495. The words ghṛiṇi, pṛiśṇi, pârshṇi, chûrṇi and bhûrni are irregular. 52.

The following five words *viz*:—घृणिः (sun shine), पृश्निः, a dwarf, पार्ष्णिः 'the heel', चूर्णिः 'a sum of a hundred cowries'; भूर्णिः 'the earth, a desert' are irregularly formed by adding the affix निः to the respective roots घृ to sprinkle (I. 985), स्पृश्, to touch (VI. 128) by eliding its स्; पृष to sprinkle (I. 737) by vṛiddhi of its ऋ; चर्; 'to go' (I. 591) by substituting ऊ for its penultimate vowel; and भृ 'to nourish, maintain' (III. 5) the ऋ of which is replaced by ऊ.

Note:—In Rv. I. 66. 1 the word भूर्णिः is explained as भर्ता supporter, nourisher.

Note:—Swâmî Dayânanda Saraswati places the word घूर्णि (rolling, revolving) from the root घृ (to sprinkle) in this list.

४९६ । वृदृभ्यां विन् । ४ । ५३ ।

वर्विर्घस्मरः । दर्विः ।

496. The affix विन् comes after the root वृ 'to select' (V. 8), and दृ 'to worship, regard' (VI. 118). 53.

Thus वृ + विन् = वर्विः 'voracious, devourer'; दर्विः 'a ladle, spoon': *fem.* दर्वी with ङीष् of कृदिकारात् &c.

४९७ । जॄशॄस्तॄजागृभ्यः क्विन् । ४ । ५४ ।

जीर्विः परशुः । शीर्विर्हिंस्रः । स्तीर्विरध्वर्युः । जागृविर्नृपः ।

497. The affix क्विन् (वि) comes after the roots जॄ 'to grow old' (IX. 24), शॄ 'to injure' (IX. 18) स्तॄ 'to cover' (IX. 14). and जागृ to awake from sleep (II. 63). 54.

Thus जॄ + क्विन् = जीर्विः 'an axe, the body, a cart'; शीर्विः 'destructive, a savage'; स्तीर्विः 'an officiating priest at a sacrifice'; जागृविः a king.

The affix being कित् the long ॠ is changed to ईर् by VII. 1. 100. S. 2390. The वि is not elided VI. 1. 67. S. 375 notwithstanding.

४९८ । दिवो द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य । ४ । ५५ ।

'दीदिविः स्वर्गमोक्षयोः' ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

498. The affix *kvin* (*vi*) comes after the root दिव् 'to sport, play' (IV. 1). The root is reduplicated and the short vowel of the reduplicate is lengthened. 55.

Thus दिव्+क्विन्=दिव् दिव्+वि=दीदिविः 'the heaven; salvation'.

Note:—दीदिवि shining, risen (as a star); दीदिविः boiled rice, heaven, an epithet of Agni, Brihaspati, final emancipation. In Rv. I. 1. 8 दीदिविम् is explained by द्योतकं manifestor.

४९९ । कृविघृष्विछविस्थविकिकीदिवि । ४ । ५६ ।

कृविस्तन्तुवायद्रव्यम् । घृष्विर्वराहः । छास्योर्ह्रस्वत्वं च । छविर्दीप्तिः । स्थविस्तन्तुवायः । दीव्यतेः किकीपूर्वात् । किकीदिविश्चाषः । बाहुलकाद्ध्रस्वदीर्घयोर्विनिमयः । 'चाषेण किकिदीविना' ।

499. The words kṛivi, ghṛishvi, chhavi, sthavi, and kikîdivi are irregular. 56.

The words कृविः (an instrument of weaving), घृष्विः (a boar), छविः (light), स्थवि (a weaver), किकी दिविः (the bird known as châtaka or blue jay) are irregularly formed with the affix क्विन् from the respective roots कृ 'to do', (VIII. 10), घृष् 'to sprinkle, (I. 740) छो 'to cut', (IV. 38), स्था 'to stand', (I. 957), the vowel आ of the last two roots is shortened to अ; and दिव् 'to play', (IV. 1) preceded by the word किकी. By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, in किकीदिवी, the short इ's are some times changed to long ones and *vice versa*.

As in the line चाषेण किकिदीविना ।

५०० । पातेर्डतिः । ४ । ५७ ।

पतिः ।

500. The affix डति comes after the root पा 'to protect' (II. 47) whereby the final vowel of the root is elided: as the affix has an indicatory ड. 57.

Thus पा+डति=पतिः 'master, lord, husband.

५०१ । शकेर्ऋतिन् । ४ । ५८ ।

शकृत् ।

501. The affix ऋतिन् comes after the root शक् 'to be able' (V. 15). 58.

Thus शक्+ऋतिन्=शकृत् ordure, excrement, especially of animals. See A. K. II. 6. 67.

५०२ । अमेरतिः । ४ । ५९ ।

अमतिः कालः ।

502. The affix अति comes after the root अम 'to go' (I. 493). 59.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus अव्+अति=अवतिः 'time, the moon'.

५०३ । वहिवस्यर्तिभ्यश्चित् । ४ । ६० ।

वहतिः पवनः । 'वसतिर्वहयामिन्योः' । अरतिः क्रोधः ।

503. The affix अति comes after the roots वह् 'to carry' (I 1053), वस् 'to dwell', (I. 1054) ऋ 'to go' (III. 16), and is treated as चित्. 60.

Thus वह्+अति=वहतिः 'wind'; वसतिः 'a house, night'; अरतिः 'anger'.

५०४ । अञ्चेः कौ वा । ४ । ६१ ।

अङ्कतिरञ्चतिर्वातः ।

504. The affix अति comes after the root अञ्च् 'to go' (I. 203) the च् of which is optionally changed to क्. 61.

Thus अञ्च्+अति=अञ्चतिः or अङ्कतिः 'wind, fire'.

५०५ । हन्तेरंह च । ४ । ६२ ।

हन्तेरतिः स्यादंहादेशश्च धातोः । हन्ति दुरितमनया अंहतिर्दानम् । 'प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः' ।

505. The affix अति comes after the root हन् 'to kill' (II. 2) which is replaced by अंह्. 62.

Thus हन्+अति=अंह्+अति= *f.* अंहतिः alms, charities, a gift: lit. by which misfortunes are warded off. See Amarakosà II. 7. 30 for the line प्रादेशनं &c. प्रादेशनं, निर्वपणं, अपवर्जनं are synonyms of अंहतिः a gift.

५०६ । रमेर्नित् । ४ । ६३ ।

रमतिः कालकामयोः ।

506. The affix अति comes after the root रम् 'to play, to rejoice at' (I. 906) and is treated as नित् which thereby places the accent on the first syllable. 63

Thus रम्+अति=रँमतिः the God of love; time.

५०७ । सूङः क्रिः । ४ । ६४ ।

सूरिः ।

507. The affix क्रिः comes after the root सू 'to beget' (IV. 24). 64.

Thus सू+क्रिः=सूरिः 'a God, the sun, a learned or wise man, a sage: a priest, a worshipper, a title of respect given to Jaina teachers: name of Krishṇa.

In the Daśapâdî the sûtra reads thus: सुञोरिन् दीर्घश्च। There the न् of रिन् is not an anubandha or indicatory letter, but is part of the affix. In this view, the resultant word is सूरिन्, declined as:—Nom. S. सूरी, du. सूरिणौ, pl. सूरिणः ।

The न् in रिन् is not indicatory, but is part of the affix for two reasons. In the next sûtra the affix क्रिन् is taught, where the न् is indicatory.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Had the न of रिन् been indicatory, it would have been briefer to say भुजः क्रिन्, and omit it from the next sûtra. Secondly सूरिँ has not the accent of नित्; it is finally acute. See Rv. I. 22. 20 तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः &c.

The commentator on Dasapâdî has taken न् as indicatory, and gives the example as सूरिः। But it is wrong: as the accent is not on the first.

५०८ । अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन् । ४ । ६५ ।

अद्रिः । शद्रिः शर्करा । भूरि प्रभुत्वम् । शुभ्रिर्ब्रह्मा ।

508. The affix क्रिन् comes after the roots अद् 'to eat' (II. 1), शद् 'to perish' (I 908), भू 'to be' and शुभ् 'to shine' (I. 459) 65.

Thus अद्+क्रिन्=अँद्रिः 'a mountain'; शँद्रिः 'candied sugar; an elephant; lightning'; भूँरि 'plenty, abundance'; शुँभ्रिः 'an epithet of Brahman'.

Note:—भूरिः *m.* an epithet of Vishṇu, of Brahmâ, of Śiva, of Indra, *n.* gold.

५०९ । वङ्क्र्यादयश्च । ४ । ६६ ।

क्रिन्नन्ता निपात्यन्ते । वङ्क्रिर्वाद्यभेदो गृहदारु पार्श्वास्थि च । वप्रिः क्षेत्रम् । 'अंह्रिरङ्घ्रिश्च चरणः' । तन्द्रिः सौत्रो धातुः । तन्द्रिर्नीद्रा । बाहुलकाद्गुणः । भेरिः ।

509. The words vaṅkri &c. are irregularly formed with the affix क्रिन्. 66.

Thus वङ्क् 'to be crooked (I. 88)+क्रिन्=वङ्क्रिः 'a kind of musical instrument; the timber of a roof; a rib of an animal.' वप् 'to sow' (I.1052)+क्रिन्=वप्रिः 'a field'.

In the above two instances the व् of the roots वङ्क् and वप् has not undergone Samprasârana. अंह् to speak (X. 255)+क्रिन्=अंह्रिः 'a foot'; अंघ् 'to go' (I. 109)+क्रिन्=अंघ्रिः (a foot).

तन्द् (it is a सौत्रधातु *i. e.* not enumerated in Dhâtu pâṭha but found in the sûtras only)+क्रिन्=तन्द्रिः (sleep). fem. तन्द्री with ङीष् of कृदिकारात् &c. भी (to fear)+क्रिन्=भेरिः (a drum). Here guṇa has taken place by the force of बहुल (diversely), though the affix is कित्.।

५१० । राशदिभ्यां त्रिप् । ४ । ६७ ।

रात्रिः । शत्रिः कुञ्जरः ।

510. The affix त्रिप् comes after the roots रा 'to give' (II. 48) and शद् 'to perish' (I. 908). 67.

Thus रा+त्रिप्=रात्रिः 'night'; शद्+त्रिप्=शत्त्रिः 'an elephant, a cloud name of Vishṇu. In the Veda Bhâshya on शत्रिनृप उपमा केतुमर्यः the word is explained as the name of a Royal sage.

५११ । अदेस्त्रिनिश्च । ४ । ६८ ।

चात्त्रिप् । अत्री । अत्रिणौ । अत्रिणः । अत्रिः । अत्री । अत्रयः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

511. The affixes त्रिनि and त्रिप् come after the root अद् (to eat). 68.

Thus अद्+त्रिनि=अत्रिन् (a devourer). Its Nominative forms are अत्री, अत्रिणौ, अत्रिणः ॥ अद्+त्रिप्=अत्रि (Name of a celebrated sage). Its Nominative forms are अत्रिः, अत्री, अत्रयः.

Note:—Ujjvaladatta reads the sûtra as अदेस्त्रिन्, and so according to him, the affix is त्रिन्, the न is indicatory. He gives the example as अत्रिः। But this is not right. For the form अत्रिः could have been evolved by the affix त्रिप् of the preceding sûtra, where was the necessity of teaching a new affix त्रिन्, for the accent of अँत्रिः whether formed by *trip* or *trin* is the same, for a पित् is unaccented (III. 1. 4. S. 3709), and so the root retains its accent in the case of त्रिप् ॥

Govardhana also reads the sûtra as Ujjvaladatta, but explains it differently, saying that the न् of *trin* is not indicatory but part of the affix. He gives the example as S. अत्री dual अत्रिणौ pl. अत्रिणः। But then the difficulty would be as to accent. The word अत्रिँन् has acute on the final, as in जहीन्वा अत्रिणं वधिं and अग्ने इंधिनि अत्रिणम् (Rv. X. 118. 1).

We have the authority of Kaiyaṭa for reading the sûtra as अदेस् त्रिनिश्च See Kaiyata's gloss on न लुमताङ्गस्य (I. 1. 63. S. 263).

५१२ । पतेरत्रिन् । ४ । ६९ ।

पतत्रिः पक्षी ।

512 The affix अत्रिन् comes after the root पत 'to go' (I. 898). 69.

Thus पत्+अत्रिन्=पँतत्रिः 'a bird'.

Note:—There is another word पतत्रिन् ending in न्। It is derived from पतत्र 'a wing', with the taddhita affix इनि with the force of matup. It is declined as पतत्री, पतत्रिणौ, पतत्रिणः &c.

५१३ । मृकणिभ्यामीचिः । ४ । ७० ।

मरीचिः । कणीचिः पल्लवो निनादश्च ।

513. The affix ईचि comes after the roots मृ 'to die' (VI. 110) and कण 'to sound' (I. 476). 70

Thus मृ+ईचि=मरीचिः 'the name of a Prajâpati,'a ray of light, mirage, a miser; कणीचिः 'a sound, a tree, a creeper in flower' *fem*. a cart.

५१४ । श्वयतेश्चित् । ४ । ७१ ।

श्वयीचिर्व्याधिः ।

514. The affix ईचि comes after the root श्वि 'to increase, to swell' (I. 1059) and is treated as चित which thereby places the accent on the last syllable. 71.

Thus श्वि+ईचि=श्वयीचिँः 'sickness; disease'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

५१५ । वेञो ङ्वित्च । ४ । ७२ ।

वीचिस्तरङ्गः । नञ्समासेऽवीचिर्निरयभेदः ।

515. The affix ईचि comes after the root वे 'to weave, to cover (I. 1055) and is treated as ङित् whereby the final vowel of the root is elided. 72.

Thus वे+ईचि=वीचिः (wave, billow, pleasure, leisure). The word वीचि with नञ् compound forms अवीचिः (name of a particular hell) lit. where there is no vibration, nor pleasure.

५१६ । ऋहनिभ्यामूषन् । ४ । ७३ ।

अरूषः सूर्यः । हनूषो राक्षसः ।

516. The affix ऊषन् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and हन् 'to kill' (II. 2). 73.

Thus ऋ+ऊषन्=अरूषः 'the sun'; हनूषः 'a Râkshasa, a Demon'.

५१७ । पुरः कुषन् । ४ । ७४ ।

पुर अग्रगमने । पुरुषः । 'अन्येषामपि-' (३५३९) इति दीर्घः । पूरुषः ।

517. The affix कुषन् comes after the root पुर् 'to become a head' (VI. 56). 74.

Thus पुर्+कुषन्=पुरुषः a person; no guṇa as the affix is कित् । By the sûtra VI. 3. 137. S. 3539, the lengthening of the vowel of the root also takes place. So पूरुषः a male being, man, men, mankind, an officer, the height or measure of a man, the Supreme Being, the pupil of the eye, the soul, the Punnâga tree, the first, third, fifth, seventh, ninth and eleventh signs of the zodiac, the seven divine principles of universe.

५१८ । पृनहिकलिभ्य उषच् । ४ । ७५ ।

परुषम् । नहुषः । कलुषम् ।

518. The affix उषच् comes after the roots पॄ to protect, to fill (IX. 19)' नह् 'to bind' (IV. 57), कल् 'to count, to sound' (I 526). 75.

Thus पॄ+उषच्=परुॅषम् hard, abuse, gross, spotted, variegated, नॅहुषः (name of a king of the lunar race). कलुॅषम् 'sin, foul, angry, cruel, dark, idle, a buffalo, filth.

Note:—The accent of नहुष is anomalous. It is first acute. See gloss on Mantra देवा अकृण्वन् नहुषस्य विश्पतिम् ।

५१९ । पीयेरूषन् । ४ । ७६ ।

पीय इति सौत्रो धातुः । पीयूषम् । बाहुलकाद्गुणे 'पीयूषोऽस्मिनवं पयः' ।

519. The affix ऊषन् comes after the root पीय (which is a sautra dhâtu). 76.

Thus पीय्+ऊषन्=पीयूषम् nectar, ambrosia. See A. K. I. 1. 51.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the vowel of the root is some times guṇated and so we get the form पेयूष: (nectar; the milk of a cow that has calved within seven days). See A. K. II. 9. 54. for the line पेयूषोऽभिनवं पयः।

Swami Dayânanda places the word अङ्कुष: (a hook, a goad) under this sûtra, deriving it from the root अंक् (to count, to mark).

५२० । मस्जेर्नुम्च । ४ । ७७ ।

मञ्जूषा ।

520. The affix ऊषन् comes after the root मस्ज् 'to bathe, to sink, to purify' (VI. 122), and there is the augment नुम्. 77.

Thus मस्ज्+ऊषन्=मज् (the स् being elided by the vârtika कलि सडीति वक्तव्यम् under VIII. 2. 29)+नुम्+ऊषन्=मञ्जूषा (a box; Madder).

Note:—The स of √masj becomes श by श्चुत्व rule, then the श is changed to ज by जश्त्व rule, thus the base is majj, which with नुम् &c. gives mañjjûshâ with two ज's. Or one ज is elided by VIII. 4. 65 S. 71.

५२१ । गण्डूष । ४ । ७८ ।

गण्डूषः—गण्डूषा ।

521. The affix ऊषन् comes after the root गड् 'to cheek, (I. 384), and there is the augment नुम्. 78.

Thus गण्ड+ऊषन्=गण्डूषः or गण्डूषा a mouthful, handful of water.

५२२ । अर्तेररुः । ४ । ७९ ।

अररुः शत्रुः । अररू । अररवः ।

522. The affix अरु comes after the root ऋ 'to go' (III. 16). 79.

Thus ऋ+अरु=अररुः 'an enemy'.

Its Nominative forms are अररुः, अररू, अररवः.

Note:—The affix is *aru* ending with उ and not *arus* ending with स।

Sâyana however has taken this affix as *arus*. In explaining अररुषः in Rv. I. 18. 3, he says so. अररुषः is not however genitive of *ararus*, but of अररिवस् formed with क्वसु and the negative अर् ।

It is from the root रा to give with the Vaidic Perfect Participial affix क्वसु । This अ॑ररुषः being a Tatpurusha, has acute on the first by VI. 2. 2. S. 3736, because the first member retains its accent. While had this word been formed by the affix अरुस् (if there be such an affix), it could never have acute on the first syllable. In fact Sâyana has himself explained the अररुषे (dative) in this way, in his gloss on mantra गुहद्वेषोऽररुषे दन्ति। Moreover there is a word अररु ending in उ as in the mantras कपिद्धविररुं शूर मर्त्यम् and अपारुरमेदेवयजनो जहि &c. See also Rv. I. 147. 4.

५२३ । कुटः किच्च । ४ । ८० ।

कुटरुर्वस्त्रगृहम् । क्रित्वप्रयोजनं चिन्त्यम् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

523. The affix अव comes after the root कुट् 'to curve, to bend' (VI. 73), and is treated as कित्. 80.

Thus कुट्+अवः=कुटवः a tent, a cock.

Why the author says that the affix अव after कुट् should be treated as कित् is difficult to understand. Because by I. 2. 1. S. 2461. all affixes coming after the root कुट् are treated as ङित् and thus do not cause the guṇa substitution of the उ of कुट्.

५२४ । शकादिभ्योऽटन् । ४ । ८१ ।

शकटोऽस्त्रियाम् । कङ्किर्गत्यर्थः । कङ्कटः संनाहः । देवटः शिल्पी । करट इत्यादि ।

524. The affix अटन् comes after the roots शक् (to go) &c. 81.

Thus शक्+अटन्=शकटः a 'carriage'; कंक् (to go)+अटन्=कंकटः 'military accoutrements'. दिव् 'to play' (IV. 1)+अटन्=देवटः 'an artist'; कॄ 'to scatter (VI. 116), +अटन्=करटः 'an elephant's cheek'. Or from डुकृञ् to do (VIII. 10).

Note:—Under the present sûtra, Svâmi Dayânanda Saraswati places many such words as कपटः, कर्दटः, कर्पटः, पर्पटः, कक्खटन, चर्पटः, नवटः &c.

Note:—Some derive शकटः from √śak to be able (V. 15) देवटः is from √devṛi devane (I. 529). करटः means also safflower a crow, an athiest, a degraded Brâhmaṇa, a man of a low profession, a musical instrument, the first Śrâddha ceremony performed in honor of a dead person, करटा a cow difficult to be milked.

५२५ । कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् । ४ । ८२ ।

करम्बं व्यामिश्रम् । 'कदिकडी' सौत्रौ । कदम्बो वृक्षभेदः । कडम्बोऽग्रभागः । कटम्बो वादित्रम् ।

525. The affix अम्बच् comes after the roots कृ to do (VIII. 10) कद् and कड् (these two are sautra dhâtus, not being enumerated in Dhâtupâṭha) and कट् to rain, to cover (I. 315) 82.

Thus कृ+अम्बच्=करम्बम् 'mixed, variegated,' कदम्बः 'a kind of tree'; कडम्बः 'the stem or stalk of a pot-herb; the end or point'; कटम्बः 'a kind of musical instrument'.

५२६ । कदेर्णित्पक्षिणि । ४ । ८३ ।

कादम्बः कलहंसः ।

526. The affix अम्बच् comes after the root कद् (a Sautra dhâtu) and is treated as णित् when meaning a kind of bird. 83.

Thus कद्+ अम्बच्=कादम्बः 'kind of goose'. The affix being treated as णित् causes vṛiddhi of the end-vowel of the root by VII. 2. 115 S. 254.

५२७ । कलिकर्द्योरमः । ४ । ८४ ।

कलमः । कर्दमः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

527. The affix अम comes after the roots कल् 'to count' (I. 526) and कर्द 'to rumble as the bowels, to caw as a crow' (I. 60). 84.

Thus कल् + अम् = कलमः 'a pen, a reed for writing with; rice which is sown in May-June and ripens in December-January', a thief, a rogue.

कर्दमः 'mud, mire'.

५२८ । कुणिपुल्योः किन्दच् । ४ । ८५ ।

'कुण शब्दोपकरणयोः' । कुणिन्दः शब्दः । पुलिन्दो जातिविशेषः ।

528. The affix किन्दच् comes after the roots कुण् 'to support, to converse or speak with (VI. 45), and पुल् 'to grow, to become tall' (I. 894). 85.

Thus कुण् + किन्दच् = कुणिन्दः 'noise'; पुलिन्दः 'name of a tribe; a savage, a barbarian'.

५२९ । कुपेर्वा वश्च । ४ । ८६ ।

कुपिन्दकुविन्दौ तन्तुवाये ।

529. The affix किन्दच् come after the root कुप् 'to be angry' (IV. 122) of which the प् is optionally changed to व. 86.

Thus कुप् + किन्दच् = कुपिन्दः or कुविन्दः (a weaver).

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇadi sûtras, the word अलिन्द (a terrace before a house-door, a place like the square at the door) is derived from the root अल् (to decorate) with the addition of the affix किंदच्

५३० । नौ षञ्जेर्घथिन् । ४ । ८७ ।

निषङ्गथिरालिङ्गकः ।

530. The affix घथिन् (*athi*) comes after the root सञ्ज् 'to embrace, to fasten (I. 1036) preceded by the preposition नि. 87.

Thus नि + सञ्ज् + घथिन् = निषञ्ज् (the स is changed to ष् by VIII. 3. 65 S. 2270) + घथिन् = निषंग् (the last consonant ञ् being changed to ग् by VII. 3. 52 S. 2863 because the affix has an indicatory *gh*.) + घथिन् = निषंगथिः 'an embrace', a bow man, a charioteer, a car, grass, the shoulder.

५३१ । उद्यर्तेश्चित् । ४ । ८८ ।

उदरथिः समुद्रः ।

531. The affix घथिन् (*athi*) comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) preceded by the preposition उत् and is treated as चित. 88.

Thus उद् + ऋ + घथिन् = उदरथिः 'the ocean'.

५३२ । सर्तेर्णिच्च । ४ । ८९ ।

सारथिः

Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

532. The affix घथिन् (*athi*) comes after the root सृ 'to move to go' (III. 17) and is treated as णित्. 89.

Thus सृ + घथिन् = सारथिः 'the charioteer'.

५३३ । खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ । ४ । ९० ।

खर्जूरः । कर्पूरः । वल्लूरं शुष्कमांसम् । पिञ्जूलं कुशवर्तिः । 'लङ्गेर्वृद्धिश्च' (गणसू ।) लाङ्गूलम् । कुसूलः । तमेर्दुग्वृद्धिश्च (गणसू ।) । ताम्बूलम् । शृणातेर्दुग्वृद्धिश्च (गणसू ।) । शार्दूलः दुकुवोः कुक्च। (गणसू ।) दुकूलम् । कुकूलम् ।

533. The affixes ऊर and ऊलच् come respectively after the roots खर्ज् &c. (to pain, to be uneasy), and पिञ्ज् (to kill) &c. 90.

Thus खर्ज् (I. 247) + ऊर = खर्जूरः 'date palm'; कृप् 'to be able (I. 799) + ऊर = कर्पूरः 'camphor'; वल्ल् 'to cover' (I. 521) + ऊर = वल्लूरः 'dried flesh', पिञ्ज् (X. 31) + ऊलच् = पिञ्जूलम् (the leaf of the Kuśá grass). लङ्ग् 'to go, to go lame' (I. 154) + ऊलच् = लाङ्गूलम् (the tail of an animal), G. S. The vowel of √laṅg takes vṛiddhi. कुस् 'to embrace (IV. 109) + ऊलच् = कुसूलः 'a granary; तम् 'to be fatigued (IV. 93) + ऊलच्. G. S. The augment दुक् is added to the root which is also vṛiddhied. Thus ताम्बूलम् 'the areca nut, the *pân* leaf' शॄ 'to hurt, to kill (IX. 18) + ऊलच्, G. S. The augment दुक् is added to the root which also gets vṛiddhi, thus forming शार्दूलः 'a tiger, a wolf'; a demon, a bird, an eminent person; दु 'to go' (I. 991), + ऊलच् and कु 'to sound' (I. 999) + ऊलच् G. S. Both √du and √ku receive the augment कुक्. Thus दुकूलम् woven silk, a silk garment', and कुकूलम् chaff, a fire made of chaff, a hole, an armour'.

५३४ । कुवश्चट् दीर्घश्च । ४ । ९१ ।

कूची चित्रलेखनिका ।

534. The affix चट् comes after the root कु 'to sound' (I. 999), the vowel of which is also elongated. 91.

Thus कु + चट् = कूचः (the female breast). As the affix has an indicatory ट, therefore its feminine form is made by adding ङीप्, thus कूची (a small brush of hair, a pencil).

५३५ । समीणः । ४ । ९२ ।

समीचः समुद्रः । समीची हरिणी ।

535. The affix चट् comes after the root इण् 'to go' (II. 36), preceded by the preposition सम्, and the vowel of the root is elongated. 92.

Thus सम् + इण् + चट् = समीचः 'the ocean'. Its feminine is formed by adding ङीप्, thus समीची 'a doe'.

५३६ । सिवेष्टेरू च । ४ । ९३ ।

सूचो दर्भाङ्कुरः । सूची ।

536. The affix चट् comes after the root षिवु 'to sew, to write' (IV. 2) the टि portion of which is replaced by ऊ. 93.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus सिव्+चट्=सूचः 'a pointed shoot or blade of Kuśa grass'. The feminine is with ङीप् as सूची a needle.

५३७ । शमेर्बन् । ४ । ९४ ।

शम्बो मुसलम् ।

537. The affix बन् comes after the root शम् 'to control' (IV 92) 94.

Thus शम्+बन्=शम्बः 'the iron head of a pestle'.

५३८ । उल्बादयश्च । ४ । ९५ ।

बन्नन्ता निपात्यन्ते । 'उच समवाये' । चस्य लत्वं गुणाभावश्च । उल्बो गर्भाशयः । शुल्ब ताम्रम् । निम्बः । विम्बम् ।

538. The words उल्ब &c., are irregularly formed with affix बन्. 95.

Thus उच् 'to collect together' (IV. 114)+बन्=उल्बम् 'the womb', the च् of the root is changed to ल् and there is also absence of guṇa.

शुच् 'to grieve' (I-198)+बन्=शुल्बम् 'copper, a rope', there being also as in the previous instance the change of च् into ल् and absence of guṇa. नी (to lead)+बन्=निम्बः (the Nimba tree), and वी 'to pervade, to conceive, to be born' (II. 39)+बन्=विम्बम् 'the disc of the sun or moon'. In these two instances the roots नी and वी receive the augment मुम् and their long vowel ई is also shortened to इ before the affix बन्. The word बिंब is formed from the root वी, since there is no difference between the letters ब and व (बवयोरभेदात्).

५३९ । स्थः स्तोऽम्बजबकौ । ४ । ९६ ।

तिष्ठतेरम्बजबक एतौ स्तस्तादेशश्च । 'स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः' । स्तबकः पुष्पगुच्छः ।

539. The affixes अम्बच् and अबक come after the root स्था 'to stand' (I. 975), whereby स्थ is changed to स्त. 96.

Thus स्था+अम्बच्=स्तम्बः 'a clump of grass &c'; स्तबकः 'a bunch of flowers.

५४० । शाशपिभ्यां ददनौ । ४ । ९७ ।

'शादो जम्बालशष्पयोः' । शब्दः ।

540. The affixes द and दन् come respectively after the roots शो 'to sharpen, to make thin' (IV. 37) and शप् 'to curse' (IV. 59). 97.

Thus शो+द=शादः 'mud, young grass'. शप्+दन्=शब्दः 'noise'. It is different from the शब्द meaning a word.

५४१ । अब्दादयश्च । ४ । ९८ ।

अवतीत्यब्दः । 'कौतेर्नुम्' । गवसूं) । कुन्दः ।

541. The words अब्द &c. are irregularly formed with the affix दन्. 98.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus अव् (to defend, protect)+ दन्=अब्दः (a year). Gana sûtra. The augment *num* comes after √ku (II. 33). Thus कु 'to sound'+दन्=कुन्दः 'a jasmine flower', the verb receiving the augment नुम्.

Note:—Swâmi Dayânanda derives the words वृन्दम्, कन्दः and तुन्दः by the force of the present sûtra.

५४२ । वलिमलितनिभ्यः कयन् । ४ । ९९ ।

वलयम् । मलयः । तनयः ।

542. The affix कयन् comes after the roots वल् to go, (I. 520), मल् 'to hold', (I. 522) and तन् 'to spread' (VIII. 1) 99.

Thus वल+कयन्=वलयम् 'a bracelet'; मलयः 'name of a mountain range in the south of India, abounding in sandal trees', तनयः 'the son'.

५४३ । वृह्रोः षुग्दुकौ च । ४ । १०० ।

वृषयः आश्रयः । हृदयम् ।

543. The affix कयन् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) and हृ 'to steal or rob' (I. 947) which respectively receive the augments षुक् and दुक्. 100

Thus वृ+षुक्+कयन्=वृषयः 'refuge, shelter'; हृ+दुक्+कयन्=हृदयम् 'the heart' lit. that which is attracted or stolen away by sense objects.

५४४ । मिपीभ्यां रुः । ४ । १०१ ।

मेरुः । पेरुः सूर्यः । बाहुलकात्पिबतेरपि । 'संवत्सरवपुः पारुः पेरुर्वासीर्दिनप्रणीः' ।

544. The affix रु comes after the roots मि 'to throw, to scatter' (V. 4), पी 'to drink' (IV. 33). 101.

Thus मि+रु=मेरुः 'the Meru or the Polar mountain'; पी+रु=पेरु 'the sun'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇadi sûtrâs, the affix रु comes after the root पा (to drink) also. This पारु 'the sun'. As in Haṭṭa Chandra we find संवत्सर वपुः पारुः &c.

५४५ । जत्र्वादयश्च । ४ । १०२ ।

जत्रु । जत्रुणी । अश्रु । अश्रुणी ।

545. The words जत्रु &c. are irregularly formed with the affix रु. 102.

Thus जन् 'to beget (IV. 41)+रु=जत्रु 'the collar bone', the न् of the root is changed to त । Its Nom. dual is जत्रुणी.

अश् 'to pervade' (V 18)+रु=अश्रु 'tears'; dual अश्रुणी ।

Note:—Similarly शिग्रु (a pot-herb, a kind of tree) from the root शी (to lie down) with the augment गुक् and the affix रु; the long ई of the root being shortened.

Under the present rule, Swâmi Dayânanda places such words as चितद्रु and शद्रु &c.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

५४६ । रुशातिभ्यां क्रुन् । ४ । १०३ ।

रुरुर्मृगभेदः । शातयतीति शत्रुः । प्रज्ञादौ पाठाद्ध्रस्वत्वम् ।

546. The affix क्रुन् comes after the roots रु to cry, howl (II. 24), and शद् 'to sharpen' (I. 908) in the causative. 103.

Thus रु + क्रुन् = रुरुः 'an antelope'.

शादि (causative) + क्रुन् = शत्रुः 'an enemy'. The word is शत्रु and not शात्रु the shortening takes place as the word is considered to belong to the प्रज्ञादि class.

५४७ । जनिदाच्युसृवृमदिपमिनमिभृञ्भ्य इत्वन्त्वन्तिण्क्निन्शक्स्य-ढडटाटचः । ४ । १०४ ।

जनित्वौ मातापितरौ । दात्वो दाता । च्यौत्नो गन्ताण्डजः क्षीणपुण्यश्च । सृणिरङ्कुशश्चन्द्रः सूर्यो वायुश्च । वृश आर्द्रकं मूलकं च । मत्स्य । षण्ढः । डित्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः । बिभर्ति भरटः कुलालो भृतकश्च ।

547. The following nine affixes इत्वन्, त्वन्, त्नण्, क्निन्, शक्, स्य, ढ, डट and अटच् come respectiveby after the nine roots जन् 'to be born, to beget', (IV. 41), दा 'to give' (III. 9), च्यु 'to drop down' (I. 1004), सृ 'to move', (III 17), वृ 'to choose', (V. 8) मद् 'to be pleased' (IV. 99), षम् 'to be confused' (I. 882), नम् 'to salute (I. 1030) भृ 'to support, to maintain' (III. 5) 104.

Thus जन् + इत्वन् = जँनित्वौ 'the father and mother'; दा + त्वन् = दाँत्वः 'a giver, a generous man'; च्यु + त्नण् = च्यौत्नः 'a goer, oviparous, void of virtue' the vriddhi is caused by the affix त्नण् being regarded as णित.

सृ + क्निन् = सृँणिः 'the goad to drive the elephant, the moon, the sun, the air', the affix क्निन् being regarded as कित prevents guṇa operations taking place and places the accent on the first syllable, as it has an indicatory न; whereas the accent of सृणिँ formed under Uṇadi IV. 49 (सृ वृषिभ्यां कित) has the accent on the last syllable. वृ + शक् = वृशः 'ginger, a root a rat; मद् + स्य = मत्स्यँः (a fish), the accent being on the last syllable, whereas the word मँत्स्य formed under Uṇâdi sûtra IV. 2 has the accent on the first syllable. षम् + ढ = षण्ढः 'a eunuch'. As a diversity, the ष of the root षम् is not changed to स though so required by VI. 1. 64 S. 2264. The ढ is not इत । Compare शण्ढः of शमेर्ढः Uṇ I. 99. नम् + डट = नटः (an actor), the म of the root is elided by the affix being regarded as डित.

भृ + अटच् = भरटः 'a potter, a servant'.

५४८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ४ । १०५ ।

पेत्वममृतम् । भृशम् ।

548. These affixes come after other roots also. 105.

Thus पा (to drink) + इत्वन् = पेत्वम् 'nectar'. भृ 'to nourish' + शक् = भृशं 'much'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note:—Swâmi Dayânanda places also the following words under this sûtra.—*viz*: — कच्छः । सरटः । ध्मात्वम् । होलः । लूनिः

५४९ । कुषेरुम्भोमेदेताः । ४ । १०६ ।

कुसुम्भम् । कुसुमम् । कुसीदम् । कुसितो जनपदः ।

549. The affixes उम्भ, उम, ईद and इत come after the root कुस् 'to embrace', (IV. 109). 106.

Thus कुस्+उम्भ=कुसुम्भम् 'safflower'; कुस्+उम=कुसुमम् 'a flower'; कुस्+ईद=कुसीदम् 'usury'; कुस्+इत=कुसितः 'an inhabited country.

५५० । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेल्वलपल्वलधिष्ण्य-शल्याः । ४ । १०७ ।

सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यम् । वृञो नुक्च । वर्णसिर्जलम् । पॄ । पर्णसिर्जलगृहम् । 'तड आघाते' । तण्डुलाः । अकि लक्षणे उशच् । अङ्कुशः । चषेरालच् । 'चषालो यूपकटकः' । इल्वलो दैत्यभेदः । पल्वलम् । ञिधृषा ण्यः । ऋकारस्यैकारः । धिष्ण्यम् । शलेर्यः । 'शल्यं वा पुंसि शङ्कुर्ना' ।

550. The words Sânasi, varṇasi, parṇasi, taṇḍula, aṅkuśa, chashâla, ilvala, palvala, dhishṇya and śalya are irregular. 107.

These words are irregularly formed thus. 1. सानसिः (gold), from the root सन् 'to give, (VIII. 2) with the affix असि the penultimate vowel of the root gets vṛiddhi. 2. वर्णसिः (water), from the root वृ 'to choose' (V. 8) with the additions of the augment नुक् and the affix असि । In the Daśápâdî, धर्णसि is read instead. It means Lokapâla and is to be found in the Mantra धर्णसिं भूरिधायसं. 3. पर्णसिः 'a house standing in the midst of water, a summer-house', from the root पॄ 'to fill' (III. 4) with the affix असि and the augment नुक् 4. तण्डुलाः (rice) from the root तड् 'to beat' (X. 43) with the augment नुम् and the affix उलच्. It is end-acute, as the affix is चित् । See mantra त्रेधा तण्डुलान् विभजेत् । 5. अङ्कुशः 'the goad to drive an elephant' from the root अंक 'to mark' (I. 87) and the affix उशच्. It is also end-acute, because the affix is चित् । As in the Mantra दीर्घं ह्यङ्कुशं यथा (Rv. X. 134. 6). 6. चषालः 'a wooden ring on the top of a sacrificial post', from the root चष् 'to eat' (I. 938) and the affix आल । Ujjvaladatta gives the affix as आलच् । But we do not find the चित् accent in the following चषालये अश्वयूपाय प्रतक्षति or चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम् । 7. इल्वलः (a demon; one of the five stars in the head of Orion) from the root इल् 'to go, to sleep' (VI. 65) and the affix वलच्. The irregularity consists in there being no guṇa of the root vowel. 8. पल्वलम् 'a small pool or tank lit. in which they drink from the root पा 'to drink' (I. 972), the long vowel of which is shortened before the augment लुक् and the affix वलच्. 9. धिष्ण्यम् (a house, a seat, fire &c.) from the root धृष् to conquer (V. 22) and the affix ण्य. The ऋ of the root is changed to इ without being followed by र. 10. शल्यम् 'a spear,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

javelin, dart' from the root शल 'to shake, to go' (I. 896), and the affix य. It is masculine also: and means a porcupine, hedge hog, the thorny shrub, extraction of splinters, a fence, boundary, the Bilva and Madana trees, a kind of fish; name of a king of Madra.

५५१ । मूशक्यबिम्भ्यः क्लः । ४ । १०८ ।

मूलम् । शक्लः प्रियंवदे । अम्बलो रसः । बाहुलकादमेः । अम्लः ।

551. The affix क्ल comes after the roots मू 'to bind' (I. 1016), शक् 'to be able' (V. 15), अम्ब 'to sound (I. 403). 108.

Thus मू+क्ल=मूलम् 'the root of a plant'. So also शक्लः speaking kindly sweet speaking. See Amarakosá III. 1. 36. It means also affable, agreeable: lit. he who *can* or *knows* how to speak, an able man. Another form is शक्नः। From अम्ब to sound, we get अम्बलः acid taste.

By force of Bahulam (diversity) the affix comes after आमि to be ill (X. 180). As अम्लः acid. The long आ is shortened as a diversity.

५५२ । माछाससिभ्यो यः । ४ । १०९ ।

माया । छाया । सस्यम् । बाहुलकात्सुनोतेः । 'सव्यं दक्षिणवामयोः' ।

552. The affix य comes after the roots मा 'to measure' (II. 53), छो 'to cut (IV. 38), and सस. 'to sleep' (II. 69). 109

Thus मा+य=माया 'magic, illusion'; छाया 'shade', सस्यम् 'crop'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sûtras, the affix य comes after the root सु (to perform a sacrifice). Thus सु+य=सव्यं 'the usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder'. It means also left, left hand, southern, contrary, right.

Note:—By the present rule, Swâmi Dayânand derives the word अन्य (another) from the root अन् (to breathe) with the affix य.

५५३ । जनेर्यक् । ४ । ११० ।

'ये विभाषा' (२३१९) । जन्यं युद्धम् । जाया भार्या ।

553. The affix यक् comes after the root जन्. 'to be born, to beget' (III. 24). 110.

Thus जन्+यक्=जन्यम् 'a battle' a market, a fair; जन्या the friend of a mother, the relation of a bride, जन्यः a father.

By VI. 4. 43. S. 2319, the न् of जन् is optionally replaced by long आ. Then the form will be जा+यक्=जाया (wife).

५५४ । अघ्न्यादयश्च । ४ । १११ ।

यगन्ता निपात्यन्ते । हन्तेर्यगडागमं उपधालोपश्च । अघ्न्या माहेयी । अघ्न्यः प्रजापतिः । 'कनी दीप्तौ' । कन्या । वन्धयोरेवंयस् । वन्ध्या ।

554. The words *aghnya* &c. are irregularly formed with the affix यक्. 111.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus हन् 'to kill' (II. 2)+यक्। By VI 4. 98 S 2363, the root vowel of हन् is elided; by VII. 3 54 S. 358, the ह् is changed to घ्. Then as the root receives the augment अट्, the letter अ precedes the root. So हन्+यक्=घ्न्य and by adding the augment अट् it becomes अघ्न्यः the creator, but when feminine अघ्न्या 'a cow'.

According to some, अघ्न्यः is not formed with the augment अट् but by the negative particle नञ्.

Similarly कन्या (a girl) and वन्ध्या are formed with the affix यक् added to the roots कन् 'to shine' (I. 488) and वन्ध् 'to bind' (I. 1022) as व and ब are considered to be identical, the from is बन्ध्या also. It means barren.

Note:—The word सन्ध्या (morning and evening prayer) is formed from the root धा (to hold) preceded by the preposition सम् and followed by the affix यक्. According to Ujjvaladatta, कुड्यम् is formed from कु to sound, with the affix यत् and the augment डुक। The word is first acute as it is formed by यत् (VI. 1. 213. S. 3701). According to others, it is formed by यक् and so is end-acute. See also VI. 2. 8 S. 3742 where कुड्य is said to be formed by the affix ड्यक्।

५५५ । स्नामदिपद्यर्तिपॄशकिभ्यो वनिप् । ४ । ११२ ।

स्नावा रसिकः। मद्वा शिवः। पद्वा पन्थः। 'अर्वा तुरङ्गगर्ह्ययोः'। पर्व ग्रन्थिः प्रस्तावश्च। शक्वा हस्ती। ङीब्रौ। शक्वर्यङ्गुलिः।

555. The affix वनिप् comes after the roots स्ना 'to bathe', (II. 43), मद् 'to be pleased', (IV. 99), पद् 'to go', (IV. 60) ऋ 'to go' (III. 16) पॄ 'to protect, to fill' (III. 4) and शक् 'to be able' (V. 15). 112.

Thus स्ना+वनिप्=स्नावन् lnom. S. स्नावा 'a tendon, muscle, tasteful' मद्वन् 'an epithet of Siva; fond of enjoyment', पद्वन् 'a road, way'; अर्वन् 'a horse; running and unworthy, censurable', पर्वन् ।'a knot, joint, a book, section'; शक्वन् 'an elephant'; the feminine of this word is formed by adding the augment र and the affix ङीप्, thus शक्वरी 'a finger'.

See IV. 1. 7. S. 456 for the augment र ॥ The word is used in this sense in the Mantra आरोहतं दशतं शक्वरीर्मम. It also means a kind of metre, a river, a girdle.

५५६ । शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिसृधृभ्यः क्वनिप् । ४ । ११३ ।

शीवाजगरः। क्रुश्वा सृगालः। रुह्वा वृक्षः। जित्वा जेता। क्षित्वा वायुः। सृत्वा प्रजापतिः। धृत्वा विष्णुः।

556. The affix क्वनिप् comes after the roots शी 'to sleep', (II. 22) क्रुश् 'to cry, to lament', (I. 909), रुह् 'to grow' (I. 912) जि 'to conquer, (I. 993) क्षि 'to dwell', (VI. 114), सृ 'to go', (III. 17), धृ 'to support. (I, 948). 113.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus ग्री + क्वनिप् = ग्रीवन् 'a large snake, python' क्रुश्वन् 'a jackal'; वहन् 'a plant', जित्वन् 'a conqueror' क्षित्वन् 'wind', सृत्वन् 'the creator'; धृत्वन् 'an epithet of Vishṇu',

५५७ । ध्याप्योः संप्रसारणं च । ४ । ११४ ।

धीवा कर्मकरः । पीवा स्थूलः ।

557. The affix क्वनिप् comes after the roots ध्यै 'to contemplate (I. 957) and प्यै 'to grow' (I. 1013) which also undergo Samprasâraṇa. 114.

Thus ध्यै + क्वनिप् = धीवन् 'clever, an artist'; पीवन् 'stout'. The lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559.

५५८ । अदेर्ध च । ४ । ११५ ।

अध्वा ।

558. The क्वनिप् comes after the root अद् 'to eat' (II. 1) of which the final द् is changed to ध्. 115.

Thus अद् + क्वनिप् = अध्वन् 'a road'.

५५९ । प्र ईरशदोस्तुट् च । ४ । ११६ ।

प्रेत्वा प्रशत्वा च सागरः । प्रेत्वरी प्रशत्वरी च नदी ।

559. The affix क्वनिप् comes after the root ईर् 'to go' (II. 8) and शद् 'to perish' (I. 908), preceded by the preposition प्र, to which is added the augment तुट्. 116.

Thus प्र + ईर् + तुट् + क्वनिप् = प्रेत्वन् 'the ocean'; प्र + शद् + तुट् + क्वनिप् = प्रशत्वन् 'the ocean'.

The feminines of these words are formed by adding the affix ङीप् (IV. 1. 7. S. 456.) Thus प्रेत्वरी and प्रशत्वरी 'a river'.

५६० । सर्वधातुभ्य इन् । ४ । ११७ ।

पचिरग्निः । तुडिः । तुण्डिः । वलिः । वटिः । देवयजिः । काशत इति काशिः । यतिः । मल्लिः । मल्ली । केलिः । 'मसी परिणामे' । मसिः । बाहुलकाद्गुणः । कोटिः । हेलिः । बोधिः । नन्दिः । कलिः ।

560. The affix इन् comes after all roots. 117.

Thus पच् to cook (I. 1045) + इन् = पचिः (fire); तुडिः (face) from the root तुड् 'to break' (I. 374); तुंडि (mouth, face) from तुंड् to injure, 'to press out' (I. 295); वलि: 'a fold or wrinkle on the skin' from the root वल् 'to go, approach; (I. 520); वटिः 'circular' from the root वट् 'to surround (X. 311); यजिः 'a sacrificer' from यज् 'to sacrifice' (I. 1015) Similarly we have देवयजिः 'a priest or sacrificer to the Gods. काशिः 'the city named Kâśi or Benares', from the root काश् 'to shine' (I. 678); यतिः (an ascetic) from यत 'to go' (I. 30); मल्लिः 'a kind of jasmine' from मल्ल् 'to hold, possess'; (I. 523); केलिः 'play' from केल् 'to sport' (I. 570); मसिः 'ink' from मस् 'to change form, to weigh' (IV. 112); कोटिः (a crore, *i. e.* ten millions) from

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

कुट् 'to curve, to bend (VI. 73). Though I. 2. 1. S. 2461 would prevent the guṇa of कुट्, yet it takes place by the बहुल rule which governs the Uṇâdi sûtras. हेलिः 'the sun, amorous sport', from हिल् 'to sport amorously' (VI. 69); बोधिः 'perfect wisdom or enlightenment' from the root बुध् 'to know' (I. 911); नन्दिः (joy) from नन्द् 'to be glad' (I. 67); कलिः 'strife, quarrel' from कल् 'to sound' (I. 526).

Note:—Some hold that the words सर्वधातुभ्यः is an interpolation, because redundant. The real sûtra is इन् ॥

५६१ । हृपिषिरुहिवृतिविदिछिदिकीर्तिभ्यश्च । ४ । ११८ ।

'हरिर्विष्णावहाविन्द्रे भेके सिंहे हये रवौ । चन्द्रे काले प्लवङ्गे च यमे वाते च कीर्तितः' पेषिर्वज्रम् । रोहिर्व्रती । वर्तिः । वेदिः । छदिरछेत्ता । कीर्तिः ।

561. The affix इन् comes after the roots हृ 'to steal' (I. 947), पिष् 'to grind' (VII. 15), रुह् 'to grow' (I. 912), वृत 'to choose' (I. 795), विद् 'to exist (IV. 62), छिद् 'to cut', (VII. 3), कृत 'to name, 'to glorify' (X. 111). 118.

Thus हृ+इन्=हरिः 'a name of Vishṇu, a day, the God Indra, the frog, the lion, the horse, the sun, the moon, a parrot, an ape, the God Yama and wind'; पेषिः 'lightening'; रोहिः 'a religious man; a tree; a seed'; वर्त्तिः 'anything wrapped round, a pad, an ointment'; वेदिः 'a learned man; an altar; a name of the Goddess Saraswati'; छदिः 'a cutter'; कीर्त्तिः 'glory':

५६२ । इगुपधात्कित् । ४ । ११९ ।

कृषिः । ऋषिः । शुचिः । लिपिः । बाहुलकाद्वत्वे लिविः । 'तूल निष्कर्षे' । तूलि । तूली कूर्चिका ।

562. The affix इन् treated as कित् comes after those roots which have for their penultimate an इक् vowel. 119.

Thus कृष् 'to plough' (I. 1039)+इन्=कृषिः 'a farmer'; ऋषिः 'a sage' from ऋष् 'to approach' (VI. 7); शुचिः 'pure' from शुच् 'to grieve' (I. 198); लिपिः (writing) from लिप् 'to stain' (VI. 139); by the force of बहुल (diversely), it is sometimes written as लिविः also; तूलिः (a painter's brush) from तूल् 'to drive out, to measure' (I. 560); the feminine of this is तूलि.

Note:—Some read the sûtra as इगुपधात् किः and make the affix कि an apavâda of इन् । But it is not correct For कि would make these words final-acute by affix accent. But we find that ऋषिः, शुचिः have acute on the first, as in the Mantras अग्निः पूर्वेभिः ऋषिभिः (Rv. I. 1. 2) and शुचिर्विप्र शुचिः कविः &c.

Note:—The words कृषिः &c. are also formed by the *Vart* इकृष्यादिभ्यः given under III. 3. 108 S. 3285, but there is difference in accent. Then they have acute on the final: as in the Mantra अक्षैर्मा दीव्यः कृषिमित् कृषस्व (Rv. X. 34. 13) where कृषिम् has acute on the final.

Note:—शुचिः means summer, fire, pleasure, pure &c.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

५६३ । भ्रमेः संप्रसारणं च । ४ । १२० ।

भृमिर्वातः । बाहुलकाद्भ्रमिः ।

563. The affix इन् comes after the root भ्रम् 'to wander (IV. 96), which also undergoes Samprasâraṇa. 120.

Thus भ्रम्+इन्=भृमिः 'whirl wind'. By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, there is also the from भ्रमिः (whirl wind). In the gloss on the mantra भृमिं विक्षया वसवो घृषन्ति, the word bhṛimi is explained by भ्रमणशीलं दरिद्रं जनम् ।

५६४ । क्रमितमिशतिस्तम्भामत इच्च । ४ । १२१ ।

क्रिमिः । संप्रसारणानुवृत्तेः कृमिरपि । तिमिर्मत्स्यभेदः । 'शितिर्मेचकशुक्लयोः' । स्तिम्भिः समुद्रः ।

564. The affix इन् comes after the roots क्रम् 'to walk, to step' (I. 502) तम् 'to be suffocated, to be fatigued' (IV. 93), शत and स्तम्भ् (these two are सौत्र roots) and is treated as कित्. The अ of these roots is replaced by इ. 121.

Thus क्रम्+इन्=क्रिमिः, sometimes the र् of the root undergoes Samprasâraṇa and then we get कृमिः (an intestinal worm); तिमिः 'the ocean, a whale fish'; शितिः 'black; white'; स्तिम्भिः 'the ocean'.

५६५ । मनेरुच्च । ४ । १२२ ।

मुनिः ।

565. The affix इन् comes after the root मन् 'to think' (IV. 67) of which the अ is replaced by उ. The affix is treated as कित् । 122.

Thus मन्+इन्=मुनिः 'a sage', lit. who knows, or who thinks; a thinker,

५६६ । वर्णेर्वलिश्चाहिरण्ये । ४ । १२३ ।

वर्णिः सौत्रः । अस्य वलिरादेशः । 'करोपहारयोः पुंसि वलिः प्राण्यङ्गके स्त्रियाम्' । हिरण्ये तु वर्णिः सुवर्णम् ।

566. The affix इन् comes after the root वर्ण् which is replaced by वल् when not meaning हिरण्य (i. e. gold.) 123.

The affix इन् is treated as कित्. The root वर्ण् is a sautra one i. e. not found in Dhâtupṭâh.. but only in the sûtras. Thus वर्ण्+इन्=वल्+इन्=वलिः 'a tax, an offering usually religious, when in the masculine gender, but when in the feminine gender, it means a fold, winkle'.

The root वर्ण् is not replaced by वल् when it means हिरण्य (gold). Thus वर्ण्+इन्=वर्णिः 'gold'.

५६७ । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् । ४ । १२४ ।

'वासिरच्छेदनवस्तुनि' । वापिः—वापी । याजिर्यष्टा । राजिः—राजी । व्राजिर्वातालिः । सादिः सारथिः । निघातिर्लोहघातिनि । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जले तु क्लीबम् । बाहुलकात् 'वारिः पांथकसंहती' ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

567. The affix इञ् comes after the roots वस् 'to dwell' (I. 1054) वप् 'to sow' (I. 1052), यज् 'to sacrifice' (I 1051), राज् 'to shine' (I. 874), व्रज् 'to go' (I. 272), सद् 'to decay' (I. 907), हन् 'to kill' (II. 2), वाश् 'to roar' (IV. 54), and causative of वद् 'to say' (I. 1058), and वारि causative of वृ 'to choose' (V. 8) 124.

Thus वस्+इञ्=वासि a small hatchet.

Note:—This word vâsi is found in the following text of the Vaiseshika:—वास्यादीनाम् इव करणानां कर्तृव्यापार्यत्वनियमात् । So also in the Mahâbhâshya: वास्यर्थमिति अत्रस्कोः इति सलोपः प्राप्नोति । वापिः (a well); याजिः (a sacrificer); राजिः or राजी (a streak, line) ; व्राजिः (a gust or gale of wind); सादिः (charioteer); the root हन् takes the preposition नि, thus निहन्+इञ, (here by VII. 3. 54. S 358, the ह of हन् is changed to घ) निघन्+इञ्= निघातिः 'a hammer, an iron club'. The न् of हन् is replaced by त by VII. 3. 32. S. 2574.

वाशिः (fire); वादिः (a learned man); वारिः (a place for fastening an elephant; but the word वारि when of the neuter gender means water). By the force of बहुल (diversely) वारि also means a caravan.

Note:—See vartikas under III. 3. 108. S. 3285 for some of these forms.

५६८ । नहो भश्च । ४ । १२५ ।

'नाभिः स्यात्क्षत्रिये पुंसि' । प्राण्यङ्गे तु स्त्रियां । पुंस्यपीति केचित् ।

568. The affix इञ् comes after the root नह् 'to tie, to bind', (IV. 57) of which ह् is changed to भ्. 125.

Thus नह्+इञ्=नाभिः 'a Kshatriya when the word is used in the masculine gender, but in the feminine it means the navel'. Some use it as masculine when meaning even navel. See Linganuśâsana नाभिरक्षत्रिये।

५६९ । कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि । ४ । १२६ ।

कार्षिः ।

569. In the Chhandas the ऋ of the root कृष् to plough (I. 1039) undergoes vriddhi before the affix इञ्. 126.

Thus कृष्+इञ्=कार्षिः 'fire, ploughing'. In the secular literature, the form is कृषिः ।

५७० । श्रः शकुनौ । ४ । १२७ ।

शारिः । शारिका ।

570. The affix इञ् comes after th root शॄ to injure, to kill (IX. 18) the ॠ of which undergoes vriddhi, when the word means a vulture. 127.

Thus शॄ (IX. 18)+इञ्=शारिः 'the brid called Sârikâ'.

The र of शारि is changed to ल by considering it to belong to कपिलकादि class, and so is evolved the word शालिः 'rice, the civet cat'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

५७१ । कृञ उदीचांकारुषु । ४ । १२८ ।

कारिः शिल्पी ।

571. The affix इञ् comes, after causing vṛiddhi of the root कृ 'to do' (VIII. 10) when the sense is that of an artist. 128.

Thus कृ+इञ्=कारिः 'an artist'.

५७२ । जनिघसिभ्यामिण् । ४ । १२९ ।

जनिर्जननम् । घासिर्भक्ष्यमग्निश्च ।

572. The affix इण् comes after the roots जन् 'to produce' (IV. 41) and घस् 'to eat' (I. 747). 129.

Thus जन्+इण्=जानिः 'birth, a woman, a mother' the vṛiddhi is prevented by VII. 3. 35 S. 2512. It is feminine gender. घस्+इण्=घासिः fire, and food.

५७३ । अजयतिभ्यां च । ४ । १३० ।

आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ।

573. The affix इण् comes after the roots अज् 'to go' (I. 248) and अत 'to go constantly' (I. 38). 130.

Thus अज्+इण्=आजिः 'battle'; आतिः 'a kind of bird.'

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi affixes, the root अज् is not replaced by वी, as required by II. 4. 56.

Thus Uṇâdi sûtra is in fact a vârtika. See III. 3. 108 S. 3285.

५७४ । पादे च । ४ । १३१ ।

पदाजिः । पदातिः ।

574. The affix इण् comes also after the roots अज् and अत when preceded by the word पाद. 131.

Thus पाद+अज्+इण्=पदाजिः (a foot soldier); पदातिः ॥ By VI. 3. 52 S. 990, पद is substituted for पाद.

५७५ । अशिपणाय्योरुडायलुकौ च । ४ । १३२ ।

अशेरुट् । राशिः पुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ।

575. The affix इण् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and पणाय 'to bargain, to praise' (I. 466). The अ of अश् is replaced by रुट् and the आय of पणाय is elided before the affix इण्। 132.

Thus अश्+इण्=रश्+इण्=राशिः 'a heap'; पणाय+इण्=पाणिः (a hand). The root पण always takes आय by III. 1. 28 S. 2303. This आय is ordained to be elided by the present sûtra.

५७६ । वातेर्डिच्च । ४ । १३३ ।

विः पक्षी । स्त्रियां वीरपि ।

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

576. The affix इण् comes after the root वा 'to blow' (II. 41), and is treated as डित् (*i. e.* the last vowel of the root is elided). 133.

Thus वा+इण्=विः 'a bird'. The feminine is वी.

५७७ । प्रे हरतेः कूपे । ४ । १३४ ।

प्रहिः कूपः ।

577. The affix इण् comes after the root हृ 'to steal' (I. 947) preceded by the preposition प्र; (when the word so formed means a well, and is treated as डित्. 134.

Thus प्र+हृ+इण्=प्रहिः 'a well'. See Amarakośá I. 10. 26.

५७८ । नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । ४ । १३५ ।

व्येञ इण्स्याद्यलोपश्च नेर्दीर्घः । नीविः । नीवी वस्त्रग्रन्थौ मूलधने च ।

578. The affix इण् comes after the root व्ये (to cover) preceded by the preposition नि. The य् of the root व्ये is elided and the short इ of the prefix नि is elongated. 135.

Thus नि+व्ये+इण्=नि+व्या+इ (VI. 1. 45 S. 2370)=नि+वा+इ=नीविः 'a cloth worn round a woman's waist. See Amarakosá III. 3. 211.

५७९ । समाने ख्यः स चोदात्तः । ४ । १३६ ।

समानशब्द उपपदे ख्या इत्यस्मादिण्स्यात् । स च डिच्च यलोपश्च समानस्य तूदात्तः स इत्यादेशश्च । समानं ख्यायते जनैः इति सखा ।

579. The affix इण् comes after the root ख्या 'to relate, to tell (II. 51) preceded by समान and is treated as डित्; and समान is replaced by स which has the udâtta accent. 136.

Thus समान+ख्या+इण्=सँ+ख्=इण्+सँखि 'a friend' Nom. S. सखा

Note:—Ujjvaladatta explains the sûtra by saying 'the affix इञ् which has udâtta accent comes after khyâ". This is wrong. The anuvritti of इण् is current here, not of इञ । The स of the sûtra is not the pronoun स (तद्); but an adeśá or substitute of samâna. Moreover सखि has acute on the first in the Vedas.

५८० । आङि श्रिहनिभ्यां ह्रस्वश्च । ४ । १३७ ।

इण्स्यात्स च डित् आङो ह्रस्वश्च : 'स्त्रियः पाल्यश्रिकोटयः' । 'सर्वे वृत्रासुरेऽप्यहिः' ।

580. The affix इण् comes after the roots श्रि 'to serve (I. 945) and हन 'to kill' (II. 2) preceded by आङ्, and is treated as डित्. The आ of आङ् is also shortened. 137.

Thus आङ्+श्रि+इण्=अश्रिः 'a corner, angle of a room, house &c'. It is feminine. See Amarakośà II. 8. 93 for the phrase स्त्रियः पाल्यश्रिकोटयः—pâlî, aśṛi and koṭi are feminine meaning a corner, and the sharp side or edge of a weapon. अहिः 'a snake; the demon Vṛitra'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note :—The word अश्रि occurs in the sûtra V. 4. 120. S. 860.

५८१ । अच इः । ४ । १३८ ।

रविः । पविः । तरिः । कविः । अरिः । अलिः ।

581. The इ comes after the roots ending in vowels. 138.

Thus रु 'to sound' (II. 24)+इ=रविः 'the sun'; पू to purify (IX. 12)+इ=पविः 'the thunderbolt of Indra'; तरिः 'a boat' a box for clothes, from तॄ 'to cross over' (I. 1018), कविः 'a wise man, a poet', from कु to sound, (II. 33); अरिः 'an enemy' from ऋ 'to go' (III. 16); अलिः (a black bee) from ऋ (to go), the र् being changed to ल् by considering it to belong to the Kapilakâdi class

५८२ । खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च । ४ । १३९ ।

खनिः । कषिर्हिंस्रः । अजिः । असिः । वसिर्वस्त्रम् । वनिरग्निः । सनिर्भक्तिर्दानं च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः ।

582. The affix इ comes after the roots खन् 'to dig' (I. 927), कष् 'to injure (I. 716), अज् 'to go' (I. 248), अस् 'to throw (IV, 100), वस्' to cover' (II. 13), 'वन् 'to honor, (I. 491 and VIII. 8), वन् to love, to worship (I. 492) and VIII. 2), ध्वन् 'to sound' I 881 and X. 343), ग्रन्थ् 'to tie '(X. 282), and चल् 'to move (I. 885). 139.

Thus खन्+इ=खनिः 'a mine'; कषिः 'injurious, harmful'; अजिः 'motion'; असिः 'a sword'; वसिः 'a cloth'; वनिः 'fire'; सनिः 'worship, gift'; ध्वनिः 'sound'; ग्रन्थिः 'a joint'; चलिः 'an animal' or चरिः ॥ Another form of खनि is खानिः । वनिः means begging also.

५८३ । वृतेश्छन्दसि । ४ । १४० ।

वर्तिः ।

583. The affix इ comes after the root वृत '(to exist)', in the Chhandas. 140.

Thus वृत्+इ=वर्ति 'anything wrapped round', an ointment, eye-slave, any cosmetic, the wick of a lamp, the fringe, a surgical instrument, a streak, a swelling.

५८४ । भुजेः किच्च । ४ । १४१ ।

भुजिः ।

584. The affix इ comes after the root भुज् to protect, to eat (VII. 17) and is treated as कित्. 141.

Thus भुज्+इ=भुजिः fire; in the Vedas, it signifies the two Aświnas.

५८५ । कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिछिदिभ्यश्च । ४ । १४२ ।

इः कित्स्यात् । किरिर्वराहः । 'गिरिर्गौत्राक्षिरोगयोः' । गिरिणा काणः गिरिकाणः । शिरिः शलभो हन्ता च । पुरिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः शाला शरीरं च । भिदिर्वज्रम् । छिदिः परशुः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

585. The affix इ comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116), गॄ 'to swallow' (VI. 117), शॄ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to fill' IX. 19), कुट् 'to curve' (VI. 73), भिद् 'to divide' (VII. 2), छिद् 'to penetrate' (VII. 3) and is treated as कित्. 142.

Thus कॄ+इ=किरिः a boar, a hog; गिरिः 'a hill, a huge rock, a disease of the eyes, an honorific title given to Sanyasins'; शिरिः 'a locust, a killer, a sword'; पुरिः 'a city, a king, a river'; कुटिः 'a house, a body,; भिदिः 'the thunderbolt; छिदिः 'an axe'.

५८६ । कुडिकम्प्योर्नलोपश्च । ४ । १४३ ।

'कुडि दाहे' । कुडिर्देहः । कपिः ।

586. The affix इ comes after the roots कुंड् 'to burn' (I. 289) and कम्प् 'to shake, agitate' (I. 400) of which the न is elided. The affix is treated as कित्. 143.

Thus कुंड्+इ=कुडिः 'the body'; कपिः 'a monkey'.

५८७ । सर्वधातुभ्यो मनिन् । ४ । १४४ ।

क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म । जन्म । शर्म । स्थाम बलम् । 'इस्मन्–' (२९८५) इति ह्रस्वः । छद्म । सुत्रामा ।

587. The affix मनिन् comes after all roots. 144.

Thus कृ 'to do' (VIII. 10)+मनिन्=कर्मन् act, 'work'; चर्मन् (skin) from चर् 'to go' (I. 591), भस्मन् 'ashes' from भस् to censure to blame, to shine' (III. 18); जन्मन् (birth) from जन् 'to beget' (III. 24); शर्मन् 'happy, prosperous' from शॄ 'to injure' (IX. 18); स्थामन् 'strength, fixity' from स्था 'to stand' (I. 975); छद्मन् 'a disguise' from the Churâdi छादि 'to cover' (X. 388) the penultimate आ of छाद is shortened by VI. 4. 97 S. 2985; सुत्रामन् 'a name of Indra' from त्रै 'to protect' (I. 1014) preceded by the preposition सु lit. he who delivers excellently.

५८८ । बृंहेर्नोऽच्च । ४ । १४५ ।

नकारस्याकारः । 'ब्रह्म तत्वं तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः' ।

588. The affix मनिन् comes after the root बृंह् 'to grow, increase' (I. 772), the nasal being replaced be अ. 145.

Thus बृंह्+मनिन्=ब्रह्मन् the Nom. Sing. is ब्रह्मा 'one who knows Brahma, a Brâhmaṇa, the creator'. The neuter means Brahman the Supreme. It means austerity and the Vedas also

५८९ । अशिशकिभ्यां छन्दसि । ४ । १४६ ।

अश्मा । शक्मा ।

589. The affix मनिन् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and शक् 'to be able' (V. 15) in the Chhandas. 146.

Thus अश्+मनिन्=अश्मन्, 'eating or pervading, a stone, a cloud'; शक्मन् 'a name of Indra'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

५९० । हृभृधृसृस्तृशृभ्य इमनिच् । ४ । १४७ ।

हरिमा कालः । भरिमा कुटुम्बम् । धरिमा रूपम् । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पम् । शरिमा प्रसवः ।

590. The affix इमनिच् comes after the roots हृ 'to steal' (I. 947), भृ 'to nourish' (III. 5) धृ 'to hold' (I. 948), सृ to move (III. 17), स्तृ to cover (V. 6), शृ 'to injure' (IX. 18). 147.

Thus हृ + इमनिच् = हरिमन् nom. s. हरिमा 'time or death'; भरिमन् 'relation' धरिमन् 'a form, figure'; सरिमन् 'wind'; स्तरिमन् 'a bed, couch'; शरिमन् 'bearing 'bringing forth'.

Note:—In the Daśapâdî the affix is read as ईमन् with long ई and नित् । According to it the anuvṛitti of chhandas runs in this sûtra: so that these are Vaidic words. This view appears to be right. The Daśapâdî sûtra is स्तृसृभ्यामीमन्, and forms are सरीमन्, स्तरीमन् &c; as found in the following mantras वातस्य सर्गे अभवत् सरीमणि; स्तीर्णं बर्हिः सुष्टरीमा जुषाणा &c. The words सर्वत्र also, in the sûtra after the next, indicates that these intermediate sûtras are Vaidic.

५९१ । जनिमृङ्भ्यामिमनिन् । ४ । १४८ ।

जनिमा जन्म । मरिमा मृत्युः ।

591. The affix इमनिन् comes after the roots जन् (to beget) and मृ (to die). 148.

Thus जन् (III. 24) + इमनिन् = जनिमन् 'birth, offspring'; मृ (VI. 10) + इमनिच् = मरिमन् death'.

५९२ । वेञः सर्वत्र । ४ । १४९ ।

छन्दसि भाषायां चेत्यर्थः । वेमा तन्तुवायदण्डः । अर्धर्चादिः । सामनी वेमनी इति वृत्तिः ।

592. The affix इमनिन् comes every where after the root वे 'to weave' (I. 55) *i. e.* both in the Vaidic and secular literature. 149.

Thus वे + इमनिन् = वेमन् (a loom); this word belongs to the अर्धर्चादि class (II. 4. 31 S. 816). It is read in the Gaṇapâṭha both in the पामादय class (V. 2. 100) and संकलादय class (IV. 2. 75). See सामनी वेमनी in the Kâśikâ vṛitti.

According to Vṛittikâra, this word is of the feminine gender and not masculine or neuter as required by II. 4. 31 S. 816.

Thus he says the word form वेमनी is as valid as सामनी a rope for trying cattle. For the formation of the word सामनी, see Uṇâdi IV. 152.

५९३ । नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन् । ४ । १५० ।

सप्तामी निपात्यन्ते । म्नायतेऽनेनेति नाम । सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानौ । सीमानः । पक्षे डाप् । सीमे । सीमाः । व्येञोऽन्त्यस्योत्वं गुणः । व्योम । रौतेः रोम । लोम । पाप्मा पापम् । ध्याम परिमाणं तेजश्च ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

593. The seven words nâman, sîman, vyoman, roman, loman, pâpman, and dhyâman, are irregularly formed with the affix मनिन् 150.

Thus 1. नामन् 'a name', from the root म्ना to repeat, 'to remember', (I. 976), the irregularity consists in the elision of the म् of the root. 2. सीमन् (a boundary) from षि 'to bind' (IX. 5), the इ of which is elongated before the affix मनिन्. Its Nom. forms are सीमा, सीमानौ, सीमानः. The word सीमन् forms its feminine with डाप् (IV. 1. 13 S. 461). Thus its Nom. forms are सीमा, सीमे, सीमाः। 3. व्योमन् (the sky) from व्ये 'to cover' (I. 1056), the final of which is replaced by उ which undergoes guṇa. 4. रोमन् 'the hair on the body of men and animals', from the रु 'to cry'. (II. 24). 5. लोमन् 'the hair on the body of men and animals', from लू 'to cut' (IX. 30). 6. पाप्मन् (sin) from पा 'to drink', (I. 972) with the augment पुग्. 7. ध्यामन् measure, lustre, splendour from ध्यै 'to think, to contemplate' (I. 957).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the following words are also irregularly formed under the present rule:— यक्ष्मन् 'consumption', from यक्ष् 'to worship' (X. 153) सोमन् 'the moon', from षु to send, (I. 987), धामन् 'a house, the body &c'. from धा 'to hold, to maintain' (III. 10).

५९४। मिथुने मनिः। ४। १५१।

उपसर्गक्रियासंबन्धो मिथुनम्। स्वरार्थमिदम्। सुशर्मा।

594. The affix मनि comes after roots which are coupled with a Preposition. 151.

The relation of an upasarga with a verb is called मिथुन or coupling. Such compound roots take the affix मनि instead of मनिन्। The difference is in the accent. The word formed by मनिन् will have acute on the first syllable, as the affix is नित् (VI. 1. 197 S. 3686). While a word formed by मनि will have the affix-accent, for all affixes are first acute, if not otherwise provided for (III. 1. 3. S. 3708): *i.e.* the accent will fall on the last syllable. Thus from √शॄ to injure (IX. 18) we have with मनिन् (Uṇ IV. 144), शर्मन्; but with मनि we get शर्मन्। In compounding these words with the preposition सु, they retain their accent by VI. 2. 139 S. 3873. Thus सुशर्मा or सुशर्मा, one under Uṇ IV. 144 and the last under the present sûtra.

५९५। सातिभ्यां मनिन्मनिणौ। ४। १५२।

स्यतीति साम। सामनी। आत्मा।

595. The affixes मनिन् and मनिण् come respectively after the roots सो 'to put an and to, destroy' (IV. 39) and अत 'to go' (I. 38). 152,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus शो+मनिन्=साँमन् 'appeasing. the Sâmaveda itself', so called because it is very difficult to study. This word is of the neuter gender, its Nom : forms being साम, सामनी, सामानि. Similarly अत्+मनिण्=आँत्मन् 'the soul'. This word is of the masculine gender.

Note :—These two affixes have indicatory न and ण, which show that by both the accent is placed on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686) and by the latter (ण), vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem (VII. 2. 115 S. 254).

५९६ । हनिमशिभ्यां सिकन् । ४ । १५३ ।

'हंसिका हंसयोषिति' । मक्षिका ।

596 The affix सिकन् comes after the roots हन् 'to kill (II. 2) and मश् 'to buzz, hum' (I. 760). 153.

Thus हन्+सिकन्=हंसिका 'a female goose *i. e.* a gander ; मक्षिका 'a fly'.

५९७ । कोररन् । ४ । १५४ ।

कवरः ।

597. The affix अरन् comes after the root कु 'to sound' (II. 33). 154.

Thus कु+अरन्=कवरः 'mixed, intermingled'; a reader or lecturer. Since there is no difference between व and ब, the feminine of कवर is कबरी formed with ङीप् (IV. 1. 42. S. 500), meaning a fellet or braid of hair. In other places the feminine form of the word is कवरा (a female reader or lecturer.)

५९८ । गिर उडच् । ४ । १५५ ।

गरुडः ।

598. The affix उडच् comes after the root गॄ 'to swallow' (VI. 117). 155.

Thus गॄ+उडच्=गरुडः 'a kind of bird '.

Note :—Some do not read the sûtra as given in the text, but analyse the word गरुड, as गरुता डयते namely one who flies with wings (garut) and say that the affix ड comes after the root डी to fly (I. 1017) when preceded by the word गरुत, enumerated in the Guṇapâṭha under यवादि class. The affix having an indicatory ड causes the elision of the final vowel of डी; and the त of गरुत is elided by taking it to belong to the Prishodaradi class. Thus गरुत+डी+ड=गरुडः ।

५९९ । इन्देः कमिर्नलोपश्च । ४ । १५६ ।

इदम् ।

599. The affix कमि comes after the root इन्द् 'to be supremely powerful' (I. 64) of which the nasal is elided. 156.

Thus इन्द+कमि=इदम् 'this'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note :—Ujjvaladatta has read this sûtra as इन्देः कमिन् with न। But we do not find the नित् accent in idam in the Vedas. Thus in इदँम् त्यत् पॉत्रम् इन्द्रपॉनम् (Rv. VI. 44. 16), इदँम् ते सोम्यँम् मँधु (Rv. VIII. 54. 8) the accent is on the second, and not on इ, which would have been the case if the affix were नित् (VI. 1. 197. S. 3686). But in Daśapâdî, the sûtra is read as इणो दमक्, *i. e.* the affix दमक् comes after the root इण् 'to go'.

६०० । कायतेर्डिमिः । ४ । १५७ ।

किम् ।

600. The affix डिमि "comes after the root कै 'to sound' (I. 964). 157.

Thus कै+डिम्=किम् 'what, &c'. The affix having an indicatory ड causes the elision of ऐ of the root कै.

Note :—The final इ in डिमि is merely for the sake of euphony. In fact, Daśapâdi gives the affix as डिम् and not डिमि ।

६०१ । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् । ४ । १५८ ।

वस्त्रम् । अस्त्रम् । शस्त्रम् । 'इस्मन्–' (२९८५) इति ह्रस्वत्वम् । छादनाच्छत्रम् ।

601. The affix ष्ट्रन् comes after all roots. 158.

Thus वस् 'to dwell (I. 1054) +ष्ट्रन्=वस्त्रम् 'a cloth'; अस् 'to throw' (IV. 100)+ष्ट्रन्=अस्त्रम् 'a weapon'; शस् 'to injure' (I. 763) +ष्ट्रन्=शस्त्रम् 'a weapon'; छादि 'to cover' (X. 290)+ष्ट्रन्=छत्रम् 'an umbrella', the long आ of the root is shortened by VI. 4. 97. S. 2985.

The words like पत्रम् 'a leaf' from पत् 'to fall' (I. 898) पात्रम् 'a vessel' from पा 'to drink' (I. 927), दंष्ट्रा 'a tooth' from दंश् 'to bite' (I. 1038) &c. are formed by this rule.

६०२ । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । ४ । १५९ ।

भ्राष्ट्रः । गान्त्रं शकटम् । नान्त्रं स्तोत्रम् । हान्त्रं मरणम् । वैष्ट्रं पिष्टपम् । आष्ट्रमाकाशम् ।

602. The affix ष्ट्रन् comes after the roots भ्रस्ज् 'to cook' (VI. 4), गम् 'to go' (I. 1031), नम् 'to bow down, to sound' (I. 1030), हन् 'to kill' (II. 2), विश् 'to enter (VI. 130), and अश् 'to pervade' (V. 18.) and it causes the vṛiddhi of the vowel of the root. 159.

Thus भ्रस्ज्+ष्ट्रन्=भ्राष्ट्रः 'light, ether', by VIII .2. 23 S. 54, the स् of भ्रस्ज् is elided, and by VIII. 2. 36 S. 294, the ज् is replaced by ष, and the त of the affix is then changed to ट ॥ गान्त्रम् 'a car'; नान्त्रम् 'a stotra'; हान्त्रं 'death'; वैष्ट्रम् 'the Heaven'; आष्ट्रम् 'the sky'.

६०३ । दिवेर्द्युच्च । ४ । १६० ।

द्यौत्रं ज्योतिः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

603. The affix ष्ट्रन् comes after the root दिव् 'to shine' (IV. 1) which is replaced by द्युत्. 160.

The letter च in the sûtra indicates that the root substitute undergoes vriddhi by force of the last sûtra.

Thus दिव्+ष्ट्रन्=द्युत्+ष्ट्रन्=दौत्रम् 'light'.

६०४ । उषिखनिभ्यां कित् । ४ । १६१ ।

उष्ट्रः । खात्रं खनित्रं जलाधारश्च ।

604. The affix ष्ट्रन् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727) and खन् 'to dig' (I. 927) and is treated as कित्. 161.

Thus उष्+ष्ट्रन्=उष्ट्रः 'a camel'; खात्रम् 'a spade, an oblong pond'.

६०५ । सिविमुच्योष्टेरूच् । ४ । १६२ ।

सूत्रम् । मूत्रम् ।

605. The affix ष्ट्रन् comes after the roots सिव् 'to sew' (IV. 2) and मुच् 'to save' (VI. 136), the टि portions of which are replaced by ऊ. The affix is treated as कित्. 162.

Thus सिव्+ष्ट्रन=सू+ष्ट्रन्=सूँत्रम् 'a thread'; मूँत्रम् (urine).

Note:—These two words could have been formed from the roots सूत्र and मूत्र of the Churâdi class also (X. 360 and 361) by the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231), but the difference would be in the accent.

६०६ । अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्रः । ४ । १६३ ।

आन्त्रम् । चित्रम् । मित्रम् । शस्त्रम् ।

606. The affix क्त्र comes after the roots अम् 'to go' (I 493) चि 'to collect, gather' (V. 5), मिद् 'to love' (I. 779), and शस् 'to injure' (I. 763). 163.

Thus अम्+क्त्र=आन्त्रँम् 'an entrail', intestine'; चित्रँम् 'a picture, मित्रँम् 'a friend" शस्त्रँम् 'a weapon'.

Note:— The lengthening in ântram is by VI. 4. 15. S. 2666. All these words are end acute by affix accent (III. 1. 3. S. 3708) as in मुग आन्त्राणि पेचे । चित्रं देवानाम् । मित्रं नयनम् । शस्त्रस्य शस्त्रमसि ।

६०७ । पुवो ह्रस्वश्च । ४ । १६४ ।

पुत्रः ।

607. The affix *ktra* comes after the root पू 'to purify (IX. 12)' of which the long ऊ is shortened. 164.

Thus पू+क्त्र=पुत्रः 'a son'.

Note:—Some derive the word पुत्र as पुंनाम्ना नरकस्तस्मात् त्रायते *i. e.* one who saves from the hell called पुत्. In this sense the word will be formed thus :—पुत्+त्रा+क=पुत्रः (III. 2. 3 S. 2915).

६०८ । स्त्यायतेर्ड्ट् । ४ । १६५ ।

स्त्री ।

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

608. The affix ḍraṭ comes after the root स्त्यै 'to sound, to collect, crowd' (I. 959). 165.

Thus स्त्यै+ड्रट्=स्त्री 'a woman'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि (*i. e* ऐ) portion of the root स्त्यै. Then the य् of the root is elided by VI. 1. 66 S. 73. Thus the stem formed is स्त्र. The feminine is formed by adding ङीप् by IV 1. 5. S. 470.

६०९ । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः । ४ । १६६ ।

'गोत्रस्यान्नामवंशयोः'। गोत्रा पृथिवी। धर्त्रं गृहम्। वेत्रम्। पक्त्रम्। वक्त्रम्। यन्त्रम्। सत्रम्। क्षत्रम्।

609. The affix त्र tra comes after the root गु to speak indistinctly (I 997); धृ 'to hold (I. 948); वी to go, to beget (II. 39); पच् to cook (I. 1045); वच् to speak; (II. 54); यम 'to abstain' (I. 1033); सद् 'to go, to break' (I. 907) and क्षद् (it is sautra root) 166.

Thus गु+त्र=गोत्रः 'a family', its feminine is गोत्रा 'the earth'; धर्त्रम् 'the house'; वेत्रम् 'the cane'; पक्त्रम् 'the sacred fire maintained by a house holder'; वक्त्रम् 'the face'; यन्त्रम् 'an instrument'; सत्रम् 'a sacrificial session'; क्षत्रम् the Kshatriya caste.

६१० । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । ४ । १६७ ।

होत्रम्। यात्रा। मात्रा। श्रोत्रम्। भस्त्रा।

610. The affix *tran* comes after the roots हु to sacrifice, to worship' (III. 1); या 'to go' (II. 40); मा to measure (II. 53) श्रु to hear (I. 986); and भस to censure, to shine' (III 18). 167.

Thus हु+त्रन्=होत्रम् 'a sacrifice or worship'; यात्रा 'going'; मात्रा 'a measure'; श्रोत्रम् 'hearing, the ear'; भस्त्रा 'a pair of bellows, 'a leathern vessel for holding water'.

६११ । गमेरा च । ४ । १६८ ।

गात्रम्।

611. The affix त्रन् comes after the root गम् 'to go' (I. 1031) of which म is replaced by आ। 168.

Thus गम्+त्रन्=गात्रम् 'the body'.

६१२ । दाद्भियश्छन्दसि । ४ । १६९ ।

दात्रम्। पात्रम्।

612. In the Chhandas the affix त्रन् comes after the roots दा 'to cut' (II. 50), and the rest. 169.

Thus दा+त्रन्=दात्रम् 'an instrument of cutting, a sickle', पात्रम् 'a vessel' from the root पा 'to drink' (I. 972); क्षेत्रम् 'a field' from the root क्षि 'to dwell' (VI. 114).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

६१३ । भूवादिगृभ्यो णित्रन् । ४ । १७० ।

भावित्रम् । वादित्रम् । गारित्रमोदनम् ।

613. The affix णित्रन् comes after the roots भू 'to be' (I. 1), वद् 'to speak, to inform' (I, 1058) and गॄ 'to swallow' (VI. 117). 170.

Thus भू + णित्रन् = भावित्रम् 'the three worlds *i. e.* heaven, earth and lower regions. The indicatory ण of the affix causes the vṛiddhi. वादित्रम् 'a musical instrument' गारित्रम् 'water'.

६१४ । चरेर्वृत्ते । ४ । १७१ ।

चारित्रम् ।

614. The affix णित्रन् comes after the root चर to walk (I. 591) when the derivative word means 'conduct'. 171.

Thus चर + णित्रन् = चारित्रं 'conduct, behavior'.

Note:—The word चरित्र has been also formed by इत्र affix, as already taught before. From this word, we can get चारित्रम् by अण् of Prajñâdi class. But the difference is in accent.

६१५ । अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ । ४ । १७२ ।

अशित्रम् । वहित्रम् । धरित्री मही । त्रैङ् एवमादिभ्य उत्रः । त्रोत्रं प्रहरणम् । वृञ् । वरत्रं प्रावरणम् ।

615. The affix *itra* and *utra* come respectively after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and √trai 'to protect' (I. 1014) and like these. 172.

Thus अश् + इत्र = अशित्रम् 'a thief, an oblation of rice'; वहित्रम् 'a raft, boat'; धरित्री 'the earth'. त्रै + उत्र = तोत्रम् 'a goad, a kind of disease'; वरत्रम् 'a cloak, mantle' from √vṛiñ (I. 8)

६१६ । अमेर्द्विषति चित् । ४ । १७३ ।

अमित्रः शत्रुः ।

616. The affix इत्र, treated as चित्, comes after the root अम् to go (I. 493) when the derivative word means 'an enemy'. 173.

Thus अम + इत्र = अमित्रः 'an enemy'. *Q.* Is it not अ + मित्र a non-friend. अ + मित्र = अमित्रम् which is Neuter.

६१७ । आः समिण्निकषिभ्याम् । ४ । १७४ ।

संपूर्वादिणो निपूर्वात्कषेश्च आ स्यात् । स्वरादित्वादव्ययत्वम् । समया । निकषा ।

617. The affix आ comes after the roots इण् 'to go' (II. 36), preceded by the preposition सम्, and कष् 'to extract' (I. 716) preceded by the preposition नि. 174.

The derivative words are avyayas, (indeclinables) since they are enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 37. S. 447).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus सम्+इण्+आ=समया 'duly, seasonably'; निकषा 'near', hard, close by &c.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all Uṇâdi sûtras, दोषा (at night) is formed from the root दुष् 'to be bad or corrupted'. (IV. 76) with the affix आ; दिवा 'at day,' is from the root दिव् to shine (IV. 1) with the affix आ, there is no guṇa of the root by the बहुल (diversely); स्वधा 'the oblation of food offerred to the pitris or manes of deceased ancestors,' from the root स्वद् 'to be sweet' (I. 18) the द being changed to ध by the force of बहुल 'diversely'.

६१८ । चितेः कणः कश्च । ४ । १७५ ।

बाहुलकादगुणः । 'चिक्कणं मसृणं स्निग्धम्' ।

618. The affix कण comes after the root चित् 'to think' (I. 39), of which the final is replaced by क. 175.

Thus चित्+कण=चिक्कणम् 'greasy'. There is want of guṇa as a diversity. See Amarakosha II. 9. 46 for the line चिक्कणं मसृणं स्निग्धम् &c.

६१९ । सूचेः स्मन् । ४ । १७६ ।

सूक्ष्मम् ।

619. The affix स्मन् comes after the root सूच् 'to pierce' (X. 327). 176.

Thus सूचि+स्मन्=सूक्ष्मम् fine, subtle. The णि is elided. The च is changed to क, and the स to ष ।

६२० । पातेर्डुम्सुन् । ४ । १७७ ।

पुमान् ।

620. The affix डुम्सुन् comes after the root पा 'to protect' (I 47). 177.

Thus पा+डुम्सुन्=पुंस् the आ of पा is elided by the affix being डित्; म् is changed to anusvâra. By VII. 1. 89 S. 436, असुङ् is substituted for the final of पुंस् in the strong cases. So its Nom. forms are पुमान्, पुमांसौ, पमांसः the न् being added in the strong cases after अ by VII. 1. 70 S. 361. This word is, however, differently derived in the Mahâbhâshya; while others read the sûtra as पुओ डुम्सुन् ।

६२१ । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् । ४ । १७८ ।

रुचिष्यमिष्टम् । भुजिष्यो दासः ।

621. The affix किष्यन् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), and भुज् 'to protect', enjoy (VII. 17), 178.

Thus रुच्+किष्यन्=रुचिष्यम् 'agreeable, pleasing'; भुजिष्यः 'a servant'.

६२२ । वसेस्तिः । ४ । १७९ ।

'वस्तिर्नाभेरधो द्वयोः' । 'वस्तयः स्युर्दशासूत्रे' । बाहुलकाच्छासः । शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्यास्तमगमस्यतीत्यगस्तिः । प्रकाशवादिः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

622. The affix ति comes after the root वस् 'to dwell, to cover' (I. 1054, II, 13). 179.

Thus वस्+ति=वस्तिः 'the abdomen', the portion of the abdomen below the navel. The plural वस्तयः means the thread at the end of a piece of woven cloth: the fringe of a garment, the skirt, the edge or hem of a garment.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇâdi sûtras, the root शास् 'to rule' (II. 66) takes also the affix ति after it. Thus शास्तिः punishment by the king.

So also अगस्तिः 'the name of a sage'; this word belongs to the शकन्ध्वादि class of the Gaṇapâṭha. It is formed from the root अस् to throw (IV. 100): with the upapada अग a mountain. It literally means he who humiliates (अस्यति) the mountain (अगं). Agasti humiliated or threw down the Vindhya hills.

६२३ । सावसेः । ४ । १८० ।

स्वस्ति । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

623. The affix ति comes after the root अस् to be (II. 56) preceded by the preposition सु. 180.

Thus सु+अस्+ति=स्वस्ति a term of blessing. This word is an indeclinable, as it is enumerated in the class of स्वर &c. I. 1. 37. S. 447.

६२४ । वौ तसेः । ४ । १८१ ।

वितस्तिः ।

624. The affix ति comes after the root तस् 'to fade away' (IV. 103) preceded by the preposition वि. 181.

Thus वि+तस्+ति=वितस्तिः 'a measure of length equal to 12 *angulas* being the distance between the extended thumb and the little finger'.

Similarly विशस्तिः from the root शस् (to rule).

६२५ । पदिप्रथिभ्यां नित् । ४ । १८२ ।

पत्तिः । प्रतिथिः । '* तितुत्रेष्वग्रहादीनाम्-*' इतीट् ।

625. The affix ति comes after the roots पद् 'to go' (IV. 60) and प्रथ् 'to be famous' (I. 802). and is treated as नित्. 182.

Thus पद्+ति=पँत्तिः 'a footman'; प्रथ्+तिन्=प्रँथितिः 'celibrity, fame'. The root प्रथ् has received the augment इट् by the *Vârtika* तित्र &c. given in the Siddhânta Kâumudi under III. 3. 103 S. 3280, but in Kâśikâ under VII. 2. 9.

६२६ । दृणातेर्ह्रस्वश्च । ४ । १८३ ।

दृतिः ।

626. The affix ति comes after the root दृ to tear (IX. 23) of which the long ऋ is shortened. 183.

Thus दृ+ति=दृतिः 'a leathern bag for holding water, a fish'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

६२७ । कृतकृपिभ्यः कीटन् । ४ । १८४ ।

किरीटं शिरोवेष्टनम् । तिरीटं सुवर्णम् । 'कृपीटं कुक्षिवारिणोः' ।

627. The affix कीटन् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116) तॄ to cross over (I. 1018), कृप् 'to be weak'. (I. 799). 184

Thus कॄ+कीटन्=किरीटम् 'a diadem, a crown', तिरीटम् 'gold'; कृपीटम् 'the belly, water, forest'.

Note:—In the Daśapâdi, the sûtra is read as कॄगॄ कृपिकम्पिभ्यः। Accordingly, a fourth example is given there as कम्प् (to shake)+कीटन्=कम्पीटः।

६२८ । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् । ४ । १८५ ।

रुचितमिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् । कुटितं कुटिलम् ।

628. The affix कितच् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), वच् 'to speak' (II. 54), कुच् 'to utter a shrill cry as a bird' (I. 199, 200), कुट् 'to be crooked' (VI. 73). 185.

Thus रुच्+कितच्=रुचितम् 'pleasing, agreeable'; वच्+कितच्=उचितम् 'proper', the व of the root undergoing samprasârana before the affix having an indicatory क by VI. 1. 15 S. 2409. कुचितम् 'small, little'; कुटितम् crooked.

६२९ । कुटिकुषिभ्यां क्मलन् । ४ । १८६ ।

कुड्मलम् । कुष्मलम् ।

629. The affix क्मलन् comes after the roots कुट् 'to be crooked' (VI. 73) and कुष् 'to pull out, extract' (IX. 46). 186.

Thus कुट्+क्मलन्=कुड्मलः 'an opening bud'; in the neuter, a hell. कुष्मलम् 'cutting, a leaf'.

६३० । कुषेर्लश्च । ४ । १८७ ।

कुल्मलं पापम् ।

630. The affix क्मलन् comes after the root कुष् the ष् of which is changed to ल्. 187.

Thus कुष्+क्मलन्=कुल्मलम् 'sin'.

६३१ । सर्वधातुभ्योऽसुन् । ४ । १८८ ।

चेतः । सरः । पयः । सदः ।

631. The affix असुन् comes after all roots. 188.

Thus चित् to perceive (I. 39) +असुन्=चेतस् 'consciousness'; सरस् a pond from सृ 'to move' (III. 16) it forms its feminine with ङीष् thus सरसी 'a large lake', पयस् 'water, milk' from पी 'to drink' (IV. 33), सदस् 'an assembly, from सद 'to injure, to cut' (I. 907). Other words are also thus formed by this affix as वर्चस् (light) from वर्च् 'to shine' (I. 175), रोदस् 'weeping' from रुद् 'to weep' (II. 58), वयस् 'age' from वी 'to go, to grow &c', (II. 39), मनस्

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

food, boiled rice' from अन् 'to breathe' (II. 61), तमस् darkness, from तम् 'to fade' (IV. 93), सहस् 'courage' from सह् 'to endure' (I. 905), तपस् 'austerity' from तप् 'to burn' (I. 1034), महस् 'great' from मह् 'to worship' (X. 321), नभस् 'heaven' from नभ् 'to injure' (I. 788), रजस् 'dust, powder, diet' from रञ्ज् 'to color' (I. 1018), the nasal of रंज् is elided, because the affix is कित् after this root, as is taught in the subsequent sûtra IV. 216.

The words नभं, तपं, सहं, तमं and रजं ending in अ are also valid forms. They are derived by the affix अच् (Pachâdi), except रज which is formed by क (घञर्थे कविधानम्).

६३२ । रपेरत एच्च । ४ । १८९ ।

रेपोऽवद्यम् ।

632. The affix असुन् comes after the root रप् to speak distinctly, to praise (I. 428) of which अ is replaced by ए। 189.

Thus रप्+असुन्=रेपस् 'low, vile &c'. See mantra अरेपमातन्वा where the word is so explained in the gloss.

६३३ । अशेर्देवने युट् च । ४ । १९० ।

देवने स्तुतौ । यशः ।

633. The affix असुन् comes after the root अश् 'to pervade' (IV. 18) when the derivative word means praise, and there is also the युट् augment. 190

Thus अश्+युट्+असुन्=यशस् 'praise'. The word देवन means praise.

६३४ । उब्जेर्बले बलोपश्च । ४ । १९१ ।

ओजः ।

634. The affix असुन् comes after the root उब्ज् to make straight (VI. 20) when the derivative word means strength. There is the elision of ब of the root also. 191.

Thus उब्ज्+असुन्=ओजस् strength, power, light, aura.

६३५ । श्वेः संप्रसारणं च । ४ । १९२ ।

शवः । शवसी । बलपर्यायोऽयम् ।

635. The affix असुन् comes after the root श्वि to go, to swell, the व् of which undergoes Samprasârana (*i. e.* व is changed to उ). 192.

Thus श्वि+असुन्=शँवस् 'strength'. This word is of the neuter gender. Its Nom. forms are शवः, शवसी, शवांसि.

६३६ । अयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्च । ४ । १९३ ।

अयतेः शिर आदेशोऽसुन्किच्च । शिरः । शिरसी ।

636. The affix असुन् treated as कित् comes after the root श्रि 'to serve' (I. 945) which is replaced by शिरः when the derivative word means a part of the body. 193.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus शि + असुन् = शिरस् 'the head'. Its Nom. forms are शिरः, शिरसी, शिरांसि ॥ The word शिर ending in अ is also a valid from, as पिण्डं दद्यात् गया शिरे (Vâyu Purana).

६३७ । अर्तेरुच्च । ४ । १९४ ।

उरः ।

637. The affix असुन् (treated as कित्) comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) which is replaced by उ । 194.

Thus ऋ + असुन् = उरस् 'the breast, excellent'.

६३८ । व्याधौ शुट् च । ४ । १९५ ।

अर्शो गुदव्याधिः ॥

638. The affix असुन् comes after the root ऋ 'to go' and also the augment शुट् when the derivative word means a disease. 105.

Thus ऋ + शुट् + असुन् = अर्शः 'piles'.

६३९ । उदके नुट् च । ४ । १९६ ।

अर्तेरसुन्स्यात्तस्य च नुट् । अर्णः । अर्णसी ।

639. The affix असुन् comes after the root ऋ 'to go', and also the augment नुट् when the derivative word means water. 196.

Thus ऋ + नुट् + असुन् = अर्णस् 'water, stream, flood'. Its Nom. forms are अर्णः, अर्णसी, &c

६४० । इण आगसि । ४ । १९७ ।

एनः ।

640. The affix असुन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36), and also the augment नुट् when the derivative word means 'sin'. 197.

Thus इण् + नुट् + असुन् = एनः 'sin'.

६४१ । रिचेर्धने घिच्च । ४ । १९८ ।

चात्प्रत्ययस्य नुट् । घित्वात्कुत्वम् । रेक्णः सुवर्णम् ।

641. The affix असुन् treated as घित् comes after the root रिच् 'to purge' (VII. 4) and also the augment नुट्, when the derivative word indicates wealth. 198.

The affix being treated as घित्, the च् of the root is changed to क् (VII. 3. 52 S. 2863).

Thus रिच् + नुट् + असुन् = रिक् + नुट् + असुन् = रेक्णः 'wealth, gold'. (The न being changed to ण् by VIII. 4. 2. S. 197).

Note:—In Dasapâdî vritti, the augment नुट् is not read into the sûtra, and the example given is रेकः, रेकसी &c. Ujjvaladatta reads the sûtra as

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

'richer dhane chit kichcha' and he gives the example रिञ्जस् । But they are both wrong. We find the form रेक्णस् in the Vedas, as in नित्यं रेक्णोः मर्त्याः, परिष द्यं ह्यरणस्य रेक्णः (Rv. VII. 4. 7).

६४२ । चायतेरन्ने ह्रस्वश्च । ४ । १९९ ।

चनो भक्तम् ।

642. The affix असुन् comes after the root चाय् 'to worship, to discern' (I. 929), the long आ of which is shortened to short अ, and there is also the augment नुट् when the derived word has some reference to food. 199.

Thus चाय्+नुट्+असुन्=चय्+नुट्+असुन्=चनस्. Food, delight. The य् of the root is elided by VI. 1. 66. S. 873.

Note:—The word is चन and not चण as wrongly given by the author of Daśapâdî vritti. In the Vedas we find चनो दधिष्व पचतः and सुते दधिष्व नश्चनः with the dental न ।

६४३ । वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च । ४ । २०० ।

वर्पो रूपम् । शेपो गुह्यम् ।

643. The affix असुन् comes after the roots वृ 'to choose' (IX. 38), and शी 'to sleep' (II. 22.) and also the augment पुट्, when the derived words mean 'form' and 'a part of the body' respectively. 200.

Thus वृ+पुट्+असुन्=वर्पस् 'form'; शी+पुट्+असुन्=शेपस् 'the penis, a testicle, a tail'.

Note:—See the mantra च्नन्त्विरन्तदेवाअभिवर्पसाभूत । The word शेपः ending in अ is also a valid form, as in the verse यस्यामुशन्तः प्रहराम शेपम् ।

६४४ । स्रुरिभ्यां तुट् च । ४ । २०१ ।

स्रोतः । रेतः ।

644 The affix असुन् comes after the roots स्रु 'to go, to flow' (I. 987) and री 'to trickle' (IV. 30), and also the augment तुट्. 201.

Thus स्रु+तुट्+असुन्=स्रोतस् 'current'; the senses. रेतस् a flow, current, the semen, the quick silver.

६४५ । पातेर्बले जुट् च । ४ । २०२ ।

पाजः । पाजसी ।

645. The affix असुन् comes after the root पा 'to protect' (II. 47), and also the augment जुट्, when the derived word means 'strength'. 202.

Thus पा+जुट्+असुन्=पाजस् (strength). Its Nom. forms are पाजस्, पाजसी &c. Ujjvaladatta reads the augment as युट् but it is incorrect. In the mantra पृथुपाजा अमर्त्यः (Rv. III. 27. 28) the letter is ज and not य ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

६४६ । उदके थुट् च । ४ । २०३ ।

पाथः ।

646. The affix असुन् comes after the root पा to protect, and the augment थुट् when the derived word means 'water.' 203.

Thus पा+थुट्+असुन्=पाथस् 'water'. A. K. I. 10. 4.

६४७ । अन्ने च । ४ । २०४ ।

पाथो भक्तम् ।

647. The affix असुन् and the augment थुट् come after the root पा to protect when the derived word means food. 204.

Thus पा+थुट्+असुन्=पाथस् 'food'.

६४८ । अदेर्नुम्धौ च । ४ । २०५ ।

अदेर्भक्ते वाच्येऽसुन्नुमागमो धादेशश्च । अन्धोऽन्नम् ।

648. The affix असुन् and the augment नुम् come after the root अद् 'to eat' (II. 1), the द् of which is changed to ध्; when the derived word means 'food'. 205.

Thus अद्+नुम्+असुन्=अन्धस् 'food'. A. K. II. 9. 48.

६४९ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । ४ । २०६ ।

स्कन्धः-स्कन्धसी ।

649. The affix असुन् comes after the root स्कन्द् 'to go, to be dry' (I. 1028), the द् of which is changed to ध्, when the derived word refers to 'a part of the body.' 206.

Thus स्कन्द्+असुन्=स्कन्धस् 'the shoulder'. Its Nom. forms are स्कन्धस्, स्कन्धसी.

६५० । आपः कर्माख्यायाम् । ४ । २०७ ।

कर्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वा । अप्नः । अपः । बाहुलकात् । आपः । आपसी ।

650. The affix असुन् and optionally the augment नुट् come after the root आप् 'to pervade' (V. 14) the long आ of which is shortened to short अ, when the derived word refers to 'work' or 'form'. 207.

Thus आप्+नुम्+असुन्=अप्नस् or without the augment नुम्, अपस् 'work, sacrificial act or rite, form, shape'.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇadi sûtras, the long आ is neither shortened nor the augment नुम् added to, the root आप्, before the affix असुन्. Thus आपस् is formed. It is of the Neuter gender and means water, sin, a religious ceremony. Its Nom. forms are आपः, आपसी &c.

६५१ । रूपे जुट् च । ४ । २०८ ।

अज्जो रूपम् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

651. The affix असुन् and the augment जुट् come after the root आप् (to pervade), the long आ of which is shortened to अ when the derived word means 'shape' or 'form'. 208.

Thus आप्+जुट्+असुन्=अञ्जस् (shape, beauty). The प् of the root is changed to ब by VIII. 4. 53. S. 52

६५२ । उदके नुम्भौ च । ४ । २०९ ।

अम्भः ।

652. The affix असुन् and the augment नुम् come after the root आप् the प् of which is replaced by भ, and the long आ is shortened to अ, when the derived word means 'water'. 209.

Thus आप्+नुम्+असुन्=अम्भस् 'water'.

६५३ । नहेर्दिवि भश्च । ४ । २१० ।

नभः ।

653. The affix असुन् comes after the root नह् 'to bind (IV. 57), the ह् of which is replaced by भ, when the derived word means 'the sky'. 210.

Thus नह्+असुन्=नभस् 'the sky'.

६५४ । इण आगोऽपराधे च । ४ । २११ ।

'आगः पापापराधयोः' ।

654. The affix असुन् comes after the root इण् 'to go' (II. 36) which is replaced by आग, when the derived word means fault, a wrong act. 211.

Thus इण्+असुन्=आग+असुन्=आगस् 'fault, offence, sin'.

६५५ । अमेर्हुक्च । ४ । २१२ ।

अंहः ।

655. The affix असुन् comes after the root अम् 'to go' (I. 493), and also the augment हुक्. 212.

Thus अम्+हुक्+असुन्=अंहस् a sin, trouble, anxiety, care &c.

६५६ । रमेश्च । ४ । २१३ ।

रंहः ।

656. The affix असुन् and the augment हुक् come also after the root रम् 'to play' (I. 906). 213.

Thus रम्+हुक्+असुन्=रंहस् enjoyment, speed, eagerness, violence.

६५७ । देशेऽह च । ४ । २१४ ।

रमन्तेऽस्मिन्रहः ।

657. The affix असुन् comes after the root रम् (to play) the म of which is changed to ह् when the derived word means a place. 214.

Thus रम्+असुन्=रहस् 'a deserted, lonely or hiding place; a secret, mystery; solitude &c'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

६५८ । अञ्चयञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्च । ४ । २१५ ।

एभ्योऽसुन्कवर्गश्चान्तादेशः । 'अङ्कश्चिह्नशरीरयोः' । अङ्गः पक्षी । योगः समाधिः । भर्गस्तेजः ।

658. The affix असुन् comes after the roots अञ्चु 'to go, to worship' (I. 203), अञ्ज् 'to anoint, to make clear' (VII. 21), युज् 'to unite (VII. 7), भृज् 'to break (I. 191) the last letters of each of these is replaced by क. 215.

Thus अञ्चु+असुन्=अङ्कस् 'a sign'. Its Nom. forms are अङ्कः, अंकसी, अंकांसि. So also अंगस् 'a bird' its Nom. forms, being अंगः, अंगसी, अंगांसि । योगस् 'yoga or contemplation and meditation; भर्गस् 'light'. The word योगस् is declined as योगस्, d. योगसी, pl. योगांसि ।

Note:—In हरः स्मरहरो भर्गः the word bharga ends in अ formed by घञ् । Similarly we get from √ucha (IV. 114), ओकस् dwelling, temple.

६५९ । भूरञ्जिभ्यां कित् । ४ । २१६ ।

भुवः । रजः ।

659. The affix असुन् treated as कित् comes after the roots भू 'to be' (I. 1) and रंज् 'to color (I. 1048)'. 216.

Thus भू+असुन्=भ्+उव् (VI. 4. 77. S. 271)+असुन्=भुवस् 'the atmosphere, the ether'. It is an Indeclinable. So also रजस् 'dust &c.'

६६० । वसेर्णित् । ४ । २१७ ।

वासो वस्त्रम् ।

660. The affix असुन् comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054) is treated as णित्. 217.

Thus वस्+असुन्=वासस् 'a cloth'. The vṛiddhi is caused by the affix being treated as णित्.

६६१ । चन्देरादेश्च छः । ४ । २१८ ।

छन्दः ।

661. The affix असुन् comes after the root चन्द् 'to gladden, to shine' (I. 68) the initial च of which is changed to छ. 218.

Thus चन्द्+असुन्=छन्दस् (the Veda; a metre).

६६२ । पचिवचिभ्यां सुट् च । ४ । २१९ ।

'पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ' । वक्षो हृदयम् ।

662. The affix असुन् with the augment सुट् comes after the roots पच् 'to cook (I. 1045) and वच् 'to speak (II. 54)'. 219.

Thus पच्+सुट्+असुन्=पक्षस् 'a wing, a half month'. Its Nom. forms are पक्षः d. पक्षसी pl. पक्षांसि. In the Śrutis (*i. e.* Vedas), the word पक्षस् is of the neuter gender and ends in the consonant स् as in आलाये पक्षसी and पूर्वोत्तरे द्वे पक्षसी । But in the Smritis, the word is of the masculine gender, ending in a vowel. Thus its Nom. forms are पक्षः, पक्षौ &c. So also is the word वक्षस् formed meaning the chest.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

६६३ । वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसि । ४ । २२० ।

वहा अनड्वान् । हासाश्चन्द्रः । धासाः पर्वत इति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु णिदित्यनुवर्तते न तु तुट् । तेन वहेरुपधावृद्धिः । इतरयोः 'आतो युक्–' (२७६१) इति युक् । 'ओणा घृष्णू नृवाहसा' । 'ओता इवं पृणतः स्तोमवाहाः' । विश्वो विहायाः । 'वाजम्भरो विहायाः' । 'देवो नयः पृथिवीं विश्वधायाः' । 'अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसम्' । 'धर्णसं भूरिधायसम्' इत्यादि ।

663. In the chhandas the affix असुन् comes after the roots वह् 'to carry' (I 1053) हा 'to abandon (III. 8)' and धा to hold (III. 10). 220.

According to Ujjvaladatta, and others the augment तुट् comes after the roots, by the force of the last sûtra. Thus the examples given by the ancient commentators Prasâdakâra &c. are वह् + तुट् + असुन् = वहस् 'an ox'; हासस् 'the moon'; धासस् 'a mountain'.

But these forms are not correct; for no such words are to be found in the Vedas and this is a Vaidic sûtra. On the contrary, the forms found there are shown below. The anuvritti of णित् is only current in this sûtra and not that of तुट् ।

Thus वह् + असुन् = वाहस् 'Agni, a hymn'. In fact, the affix is treated as णित्, thus causing vṛiddhi of the penultimate vowel of the root. As in the Rig Veda, ओणा घृष्णू नृ वाहसा and ओता इवं पृणत स्तोमवाहाः ।

After the other two remaining roots (*i. e.* हा and धा), the affix असुन् being treated as णित् causes the augment युक् to be added by VII. 3. 33. S. 2761. Thus हा + युक् = हायस् (abandoning) and धा + युक् = धायस् supporting. As in the Rig Veda, विश्वो विहायाः (Rv. I. 128. 6) where विहायाः means महान् great. So also वाजम्भरो विहायाः । Similarly देवो नय पृथिवीम् विश्वधायाः(Rv. I. 73. 3) "Like a God who (Agni) is the supporter of the whole universe." &c, where विश्वधायाः means सर्वस्य जगतो धर्ता । So also अधारयत् पृथिवी-न्विश्वधाय सम् ।ध र्णसम्भूरिधायंसम् &c.

६६४ । इण आसिः । ४ । २२१ ।

अयाः वह्निः । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

664. The affix आसि comes after the root इण् 'to go' (II. 36). 221.

Thus इण् + आसि = अयाः 'fire'. It is an avyaya or Indeclinable since it has been enumerated in the list of words beginning with स्वर् &c. See I. 1. 37. S. 447.

६६५ । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । ४ । २२२ ।

उपसर्गविशिष्टो धातुर्मिथुनं तत्रासुनोपवादोऽसिः स्वरार्थः ।

665. The affix असि comes after all roots instead of असुन् when they are in combination with an upasarga or preposition and every thing else is like as if *asun* was added. 222.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The difference between असि and असुन् is in accent only: otherwise the forms are the same. A root joined with an upasarga is called mithunam.

Thus यँशस् formed by असुन् Uṇ IV. 190, but सुयँशस् under the present sûtra. Similarly सुपयँस् । सुस्रोतँस् &c.

६६६ । नञि हन एह च । ४ । २२३ ।

अनेहाः । अनेहसौ ।

666. The affix असि comes after the root हन् 'to kill' (II. 3) preceded by the negative particle नञ्, and the root हन् is replaced by एह. 223.

Thus हन+असि=अन्+एह+असि=अनेहस् (without a rival, incomparable, not killed or destroyed or obstructed). Its Nom. sing. is अनेहाः by VII. 1. 94 S. 276. Its Nom. Dual is अनेहसौ.

६६७ । विधाञो वेध च । ४ । २२४ ।

विदधातीति वेधाः ।

667. The affix असि comes after the root विधाञ् (धा 'to hold (III. 10) preceded by वि) and the root विधा is replaced by वेध 224.

Thus विधा+असि=वेध+असि=वेधस् 'the creator, Name of Brahman'. Its Nom. sing. is वेधाः ।

६६८ । नुवो धुट् च । ४ । २२५ ।

नोधाः ।

668. The affix *asi* comes after the root नु 'to praise (II. 26), and there is also the augment धुट्. 225.

Thus नु+धुट्+असि =नोधस् the panegyrist. In the Mantra सद्यो भवद् वीर्याय नोधाः the word nodhâḥ is explained in the Nirukta by नोधा ऋषिर्भवति the Rishi is called *nodhas* or he who praises.

६६९ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । ४ । २२६ ।

असिः स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे प्राप्ते तदपवादार्थमिदम् ।

669. The affix असि comes after compound words which have for their first member either a *gati* word, or when the upapada is a kâraka; and the first member retains its original accent. 226.

This sûtra regulates accent.

Thus सु+तप् 'to burn (I. 1034) +असि=सुँतपस् । Similarly जातँवेदस् from √विद (II. 55 and VI. 138).

By VI. 2. 139. S. 3873 compound words whose first member is a *gati* preposition or a Kâraka noun, retain the accent of their *second* member, and the first member becomes anudâtta. This sûtra makes an exception

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

to it and declares that such compounds, when असि formed, retain the accent of their *first* member, and the second member becomes anudâtta.

६७० । चन्द्रेमो डित् । ४ । २२७ ।

चन्द्रोपपदान्माङोऽसिः स्यात्स च डित् । चन्द्रमाः ।

670. The affix असिः treated as डित् comes after the root मा 'to measure' (III. 6 and IV. 34) preceded by the word चन्द्र as upapada. 227.

Thus चन्द्र+मा+असि=चन्द्रस्+असि=चन्द्रमस् 'the moon, a month, camphor'. Its N. S. is चन्द्रमाः d. चन्द्रमसौः pl. चन्द्रमसः । Haradatta explains it by चन्द्रं रजतं अमृतं च तदिव मीयते असौ ।

६७१ । वयसि धाञः । ४ । २२८ ।

वयोधास्तरुणः ।

671. The affix असि treated as डित् comes after the root धा 'to hold' (III. 10) preceded by the word वयस् as upapada. 228.

Thus वयस्+धा+असि=वयोधस् (a young man); its Nom. sing. is वयोधाः

६७२ । पयसि च । ४ । २२९ ।

पयोधाः समुद्रो मेघश्च ।

672. The affix असि treated as डित् comes after the root धा (to hold) preceded by the word पयस् as upapada. 229.

Thus पयस्+धा+असि=पयोधस् (the ocean, a rain cloud), its Nom. sing. is पयोधाः ।

६७३ । पुरसि च । ४ । २३० ।

पुरोधाः ।

673. The affix असि treated as डित् comes after the root धा (to hold) preceded by the word पुरस् as upapada. 230.

Thus पुरस्+धा+असि=पुरोधस् (a family priest, particularly that of a king). Its Nom. sing. is पुरोधाः ।

६७४ । पुरूरवाः । ४ । २३१ ।

पुरुशब्दस्य दीर्घो रौतेरसिश्च निपात्यते ।

674. The word पुरूरवस् (the Nom. sing. of which is पुरूरवाः) is irregularly formed with the affix असि. 231.

The short उ of पुरु is elongated before the root रु 'to sound' (II. 24) to which the affix असि is added. Thus पुरु+रु+असि=पुरूरवस् 'the son of Budha and Ilâ and founder of the lunar race of kings.

६७५ । चक्षेर्बहुलं शिच्च । ४ । २३२ ।

नृचक्षाः ।

675. The affix असि which is diversely treated as शित् comes after the root चक्ष 'to observe' (II. 7). 232.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus नृ+चक्ष्+असि=नृचक्षस् 'a God, lit. seeing or guiding men'.

By the affix being treated as ख्यित्, it gets the designation of Sârvadhâtuka (III. 4. 113 S. 2166), hence चक्ष् is not changed to ख्या, as is the case when the affix is not treated as ख्यित्. Thus प्र+चक्ष्+असि=प्रख्यस् (a name of Prajâpati). Its N. S. is प्रख्याः।

६७६ । उषः कित् । ४ । २३३ ।

उषः ।

676. The affix असि comes after the root उष् 'to burn' (I. 727) and is treated as कित्. 233.

Thns उष्+अस्=उषस् 'the dawn'.

*Note*l:—In the Dasapâdi, the sûtra is read as वसः कित्. *i. e.* the affix असि treated as कित् comes after the root वस् (to dwell). Thus वस्+असि=उषस्। Before भ beginning affixes it is declined like अपस्; as उषुषद्भिः। See Vârtika उषसस्त्रेष्यते under VII. 4. 48.

६७७ । दमेरुनसिः । ४ । २३४ ।

'समर्चिर्दमुनाः'।

677. The affix उनसि comes after the root दम 'to control, to restrain' (IV. 94). 234.

Thus दम+उनसि=दमुनस् 'fire. See A. K. I. 1. 59 for the verse समर्चिर्दमुनाः &c. Sometimes there is lengthening of the उ, as in जुष्टो दमूनाः (Rv. V. 4. 18) where damûnâḥ is explained by दानमनाः दान्तमनावा charitably disposed, generous, or controlled of mind. दमूनसो अपसो ये सुहस्ताः (Rv. V. 42. 12).

The Dasápâdî gives the sûtra as दमेरू नसिः with long ऊ। According to it, the word with short उ is a diversity.

६७८ । अङ्गतेरसिरिरुडागमश्च । ४ । २३५ ।

अङ्गिराः ।

678. The affix असि comes after the root अङ्ग् (to go) and also the augments इ and रुट्. 235.

Thus अङ्ग (I. 155)+इरुट्+असि=अङ्गिरस् (the name of a celebrated sage who composed some of the vaidika hymns).

६७९ । सर्तेरप्पूर्वादसिः । ४ । २३६ ।

अप्सराः । प्रायेणायं भूम्नि । अप्सरसः ।

679. The affix असि comes after the root सृ 'to move' (III. 17) preceded by the word अप्. 236.

Thus अप्सृ+असि=अप्सरस् (a celestial damsel), its Nom. sing. is अप्सरा.

The word is said to be generally plural, as अप्सरसः। The singular is अप्सरा ending in long आ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

६८० । विदिभुजिभ्यां विश्वे । ४ । २३७ ।

विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

680. The affix असि comes after the roots विद् 'to know (II. 55) and भुज् 'to feed, preserve' (VII. 17), when preceded by the word विश्व. 237.

Thus विश्व+विद्+असि=विश्व वेदस् 'Fire', its Nom. sing. is विश्व वेदाः lit. he who knows all (विश्वं वेत्ति). So also विश्व भोजस् 'Indra'. lit. he who preserves all विश्वं भुङ्क्ते । The forms विश्वेवेदाः and विश्वे भोजाः given by Ujjvaladatta, with the locative case—sign unelided, by virtue of VI. 3. 14. S. 972, does not appear to be correct. The locative of विश्व is with स्मिन्। In the following there is no locative sign:—सुभूलीको भवतु विश्ववेदाः and युपाभगः प्रभूडे विश्वभोजाः ।

६८१ । वशेः कनसिः । ४ । २३८ ।

संप्रसारणम् । उशनाः ।

681. The affix कनसि comes after the root वश् (to desire). 238.

Thus वश् (II. 70)+कनसि=उशनस् (Name of Şukra).

Its Nom. sing. is उशनाः ।

इत्युणादिषु चतुर्थः पादः ।

CHAPTER V.

६८२ । अदि भुवो डुतच् । ५ । १ ।

अद्भुतम् ।

682. The affix डुतच् comes after the root भू (to be) preceded by अत (an Indeclinable, meaning sudden). 1.

Thus अतभू+डुतच्=अद्भू+उतच्=अद्भुतम् (curious). The affix having an indicatory ड causes the elision of the vowel of the root भू.

६८३ । गुधेरूमः । ५ । २ ।

गोधूमः ।

683 The affix ऊम comes after the root गुध् 'to wrap up, envelope' (IV. 13). 2.

Thus गुध्+ऊम=गोधूमः 'wheat, the orange'.

६८४ । मसेरूरन् । ५ । ३ ।

मसूरः । प्रथमे पादे असेरुरन् 'मसेश्च' इत्यत्र व्याख्यातः ।

684. The affix ऊरन् comes after the root मस् 'to weigh, measure' (IV. 112). 3.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus मस+उरन्=मसूरः 'a kind of pulse; a pillow'. By Uṇâdi I. 43., it was taught that the affix उरन् comes after the root मस् giving the form मसुरः with short उ। Thus we have two forms.

६८५। स्थः किच्च। ५। ४।

स्थूरो मनुष्यः।

685. The affix उरन् comes after the root स्था to stand (I. 975) and is treated as कित्. 4.

Thus स्था+उरन्=स्थूरः 'a man'. As the affix is कित्, it causes the elision of the long आ of the root. In the Mantra स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे (Rv. IV. 21. 4) the word sthûra is explained by sthûla 'fat', 'big', steady.

६८६। पातेरतिः। ५। ५।

पातिः स्वामी। संपातिः पक्षिराजः।

686. The affix अति comes after the root पा 'to protect' (II. 47). 5.

Thus पा+अति=पातिः 'master, lord, husband', सम्पातिः, (the lord of birds).

६८७। वातेर्नित्। ५। ६।

'वातिरादित्यसोमयोः'।

687. The affix अति comes after the root वा to move, to blow and is treated as नित्. 6.

Thus वा+अति=वातिः 'the sun, the moon'. See Rabhasa Kosha for the line वातिरादित्यसोमयोः।

६८८। अर्तेश्च। ५। ७।

अरतिरुद्वेगः।

688. The affix अति comes after the root ऋ (to go) and is treated as नित्. 7.

Thus ऋ (III. 16)+अति=अरतिः 'dissatisfied, languid'.

६८९। तृहेः क्नो हलोपश्च। ५। ८।

तृणम्।

689. The affix क्न comes after the root तृह् 'to injure, hurt, kill' (VI. 58) of which the ह् is elided. 8.

Thus तृह्+क्न=तृणम् 'grass'. No guṇa as the affix is कित्।

६९०। वृञ्लुटितनिताडिभ्य उलच्तण्डश्च। ५। ९।

वृणुन्ते लुटयन्ते तन्यन्ते ताड्यन्त इति वा तण्डुलाः।

690. The affix उलच् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) लुट 'to roll' (I. 336), तन् 'to spread' (VIII. 1), and ताडि 'to beat' (X. 43), which are replaced by तण्ड्. 9.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus चु or तुट or तन् or ताड्+उलच्=तण्ड्+उलच्=तण्डुलः 'rice' lit. that which is picked, or rolled, or stretched or thrashed.

Note :—Although by Uṇâdi IV. 107 (वानवि चर्चिसि &c), the word तण्डुलः was irregularly formed, yet the difference between the word formed under that sûtra and the one formed under the present sûtra consists in the position of the accent. The affix उलच् of the present sûtra, being चित् places the accent on the last syllable (VI. 1 '163 S. 3710), whereas the accent was placed on the middle syllable of तण्डुल formed under IV. 107 by force of प्रत्ययस्वर. (III. 1. 3. S. 3708).

६९१ । दंसेष्टटनौ न आ च । ५ । १० ।

'दासः सेवकशूद्रयोः' ।

691. The affixes ट and टन् come after the root दंस (to serve), of which the न is changed to आ. 10.

Thus दंस्+ट or टन्=दासः or दासः 'a slave, a servant'. The न् of the second affix shows that the accent should be placed on the first syllable. The affix having an indicatory ट shows that the word takes the affix ङीप् in forming its feminine. Thus दास+ङीप्=दासी.

६९२ । दंशेश्च । ५ । ११ ।

दाशो धीवरः ।

692. The affixes and operations applicable to दंस् by the last sûtra, also apply to दंश् (to bite). 11.

Thus दंश+ट or टन=दाशः or दाशः 'a fisherman'.

६९३ । उदि चेर्डैसिः । ५ । १२ ।

स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । उच्चैः ।

693. The affix डैसि comes after the root चि 'to collect, to pick up' (V. 5) preceded by the preposition उत्. 12.

Thus उत् चि+डैसि=उत्च् 'the affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root' +डैसि=उच्चैस् 'loudly, high, above'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर (I. 1. 37. S. 437).

६९४ । नौ दीर्घश्च । ५ । १३ ।

नीचैः।

694. The affix डैसि comes after the root चि (to collect) preceded by नि of which the short इ is elongated. 13.

Thus निचि+डैसि=नीचैस् 'low, below'. This word is also an Indeclinable.

६९५ । सौ रमेः क्तो दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । ५ । १४ ।

रमेः सुपूर्वाद्दमे वाच्ये क्तः स्यात् । कित्त्वादनुनासिकलोपः । सूरत उपशान्तो दयालुश्च ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

695. The affix क्त comes after the root रम to play (I. 906) preceded by सु when the word so formed refers to puinshment. The short उ of सु is elongated. 14.

The affix having an indicatory क causes the elision of the nasal (म) of the root. Thus सु रम+क्त=सूरतः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । पूञो यण्णुक्ह्रस्वश्च । ५ । १५ ।

यत्प्रत्ययः । पुण्यम् ।

696. The affix यत comes after the root पू to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment णुक्. The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus पू+णुक्+यत=पुण्यम् 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । स्रंसेः शि कुट् किच्च । ५ । १६ ।

स्रंसतेः शिरादेशो यत्प्रत्ययः कित्तस्य कुडागमश्च । शिक्यम्

697. The affix यत treated as कित comes after the root स्रंसु 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment कुट्. The root is replaced by शि. 16.

Thus स्रंस्+कुट्+यत=शि+क्+य=शिक्यम् 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as कित prevents guṇa taking place.

६९८ । अर्तेः क्युरुच्च । ५ । १७ ।

उरणो मेषः ।

698. The affix क्यु comes after the root ऋ 'to go' (III. 16), and उ replaces the ऋ of the root. 17.

Thus ऋ+क्यु=उरणः a sheep or ram. The उ which replaces ऋ is followed by र by I. 1. 51 S. 70. The यु becomes अन by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । हिंसेरीरन्नीरचौ । ५ । १८ ।

हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः ।

699. The affixes ईरन् and ईरच् come after the root हिन्स् 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus हिन्स्+ईरन् or ईरच्=हिँसीरः or हिंसीरँः 'a tiger, a wicked man'.

Note :— The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । उदि दृणातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

उदरम् ।

700. The affixes अच् and अल् come after the root दृ to tear (IX. 23) preceded by the preposition उत, of which the last letter (*i. e.* त) is elided. 19.

Thus उत दृ+अच् or अल्=उदँरम् or उदरँम् 'the stomach'.

Note :—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

७०१ । डित्खनेर्मुट् स चोदात्तः । ५ । २० ।

अजल् च डित्स्याद्धातोर्मुट् स चोदात्तः । मुखम् ।

701. The affixes अच् and अल् treated as डित् come after the root खन् to dig (I. 927), and also the augment मुट् which is उदात्त. 20.

Thus खन्+मुँट्+अच् or अल्=मुँ+ख्+अ=मुँखम् (the mouth). The affixes being treated as डित् cause the elision of the टि portion of the root; the augment being मुट् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

७०२ । अमेः सन् । ५ । २१ ।

अंसः ।

702. The affix सन् comes after the root अम् 'to go' (I. 493). 21.

Thus अम्+सन्=अंसः 'the shoulder'.

७०३ । मुहेः खो मूर्च । ५ । २२ ।

मूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्. 22.

Thus मुह्+ख=मूर्खः 'an ignorant man'.

७०४ । नहेर्हलोपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix ख comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह्+ख=नखः 'a nail'.

७०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखा ।

705. The affix ख comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ई is shortened. 24.

Thus शी+ख=शिखा 'the peak of a mountain; the wick of a candle', the crest.

Note:—No guṇa takes place as the shortening of the root vowel has been specifically ordained.

७०६ । माङ ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा+ऊख=मयूखः 'a ray of light; beauty; flame'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

695. The affix क्त comes after the root रम् to play (I. 906) preceded by सु when the word so formed refers to puinshment. The short उ of सु is elongated. 14.

The affix having an indicatory क causes the elision of the nasal (म्) of the root. Thus सु रम्+क्त=सूरतः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । पूञो यण्णुक्ह्रस्वश्च । ५ । १५ ।

यत्प्रत्ययः । पुण्यम् ।

696. The affix यत् comes after the root पू to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment णुक्. The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus पू+णुक्+यत्=पुण्यम् 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । स्रंसेः शि कुट् किच्च । ५ । १६ ।

स्रंसतेः शिरादेशो यत्प्रत्ययः कित्तस्य कुडागमश्च । शिक्यम्

697. The affix यत् treated as कित् comes after the root स्रंस् 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment कुट्. The root is replaced by शि. 16.

Thus स्रंस्+कुट्+यत्=शि+क्+य=शिक्यम् 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as कित् prevents guṇa taking place.

६९८ । अर्तेः क्युरुच्च । ५ । १७ ।

उरणो मेषः ।

698. The affix क्यु comes after the root ऋ 'to go' (III. 16), and उ replaces the ऋ of the root. 17.

Thus ऋ+क्यु=उरणः a sheep or ram. The उ which replaces ऋ is followed by र by I. 1. 51 S. 70. The यु becomes अन by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । हिंसेरीरन्नीरचौ । ५ । १८ ।

हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः ।

699. The affixes ईरन् and ईरच् come after the root हिंस् 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus हिंस्+ईरन् or ईरच्=हिँसीरः or हिंसीरँः 'a tiger, a wicked man'.

Note :— The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । उदि दृणातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

उदरम् ।

700. The affixes अच् and अल् come after the root दृ to tear (IX. 23) preceded by the preposition उत्, of which the last letter (*i. e.* त्) is elided. 19.

Thus उत् दृ+अच् or अल्=उदँरम् or उदरँम् 'the stomach'.

Note :—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

७०१ । डित्खनेर्मुट् स चोदात्तः । ५ । २० ।

अजल् च डित्स्याद्वाःतोर्मुट् स चोदात्तः । मुखम् ।

701. The affixes अच् and अल् treated as डित् come after the root खन् to dig (I. 927), and also the augment मुट् which is उदात्त. 20.

Thus खन्+मुट्+अच् or अल्=मु+ख्+अ=मुखम् (the mouth). The affixes being treated as डित् cause the elision of the टि portion of the root; the augment being मुट् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

७०२ । अमेः सन् । ५ । २१ ।

अंसः ।

702. The affix सन् comes after the root अम् 'to go' (I. 493). 21.

Thus अम्+सन्=अंसः 'the shoulder'.

७०३ । मुहेः खो मूर्च । ५ । २२ ।

मूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्. 22.

Thus मुह्+ख=मूर्खः 'an ignorant man'.

७०४ । नहेर्हलोपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix ख comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह्+ख=नखः 'a nail'.

७०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखा ।

705. The affix ख comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ई is shortened. 24.

Thus शी+ख=शिखा 'the peak of a mountain; the wick of a candle', the crest.

Note:—No guṇa takes place as the shortening of the root vowel has been specifically ordained.

७०६ । माङ ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा+ऊख=मयूखः 'a ray of light; beauty; flame'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

७०७ । कलिगलिभ्यां फगस्योच्च । ५ । २६ ।

कुल्फः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्फः पादग्रन्थिः ।

707. The affix फक् comes after the roots कल् 'to count, to sound', (I. 526), and गल् 'to eat (I. 579) and the vowel अ of the roots is replaced by उ. 26.

Thus कल्+फक्=कुल्फः 'a disease'; गुल्फः 'the ankle'.

७०८ । स्पृशेः श्वणशुनौ पृ च । ५ । २७ ।

श्वणशुनौ प्रत्ययौ 'पृ' इत्यादेशः । 'पार्श्वोऽस्त्री कक्षयोरधः' । पर्शुरायुधम् ।

708. The affixes श्वण् and शुन come after the root स्पृश् 'to touch' (VI. 128), which is replaced by पृ. 27.

Thus स्पृश्+श्वण्=पृ+श्वण्=पार्श्वः 'the part of the body below the arm-pit'. स्पृश्+शुन=पृ+शुन=पर्शुः 'an axe', a weapon'.

७०९ । श्मनि श्रयतेर्डुन् । ५ । २८ ।

श्मञ्छब्दो मुखवाची । मुखमाश्रयते इति श्मश्रु ।

709. The affix डुन् comes after the root श्रि 'to serve' (I. 945) preceded by श्मन् (face). 28.

Thus श्मन्+श्रि+डुन्=श्मश्+डुन्=श्मश्रुः 'moustache and beard'; *literally*, that which serves the face'. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root.

७१० । अश्रु्वादयश्च । ५ । २९ ।

अश्रु नयनजलम् ।

710. The words अश्रु (tears) &c. are irregularly formed. 29.

Note:—According to some, this word is formed by adding the affix क्रुन् to the root अश् (to pervade).

According to others, this word is formed by adding the affix डुन् to the root श्रि preceded by the negative particle नञ्.

But the opinion of Ujjvaladatta as to the formation of this word from the root अश् with the augment रुट् and the affix डुन् is incorrect. Since the affix has an indicatory ड it will cause the elision of the whole root अश् in whose stead will be left a zero only.

७११ । जनेष्टन्लोपश्च । ५ । ३० ।

जटा ।

711. The affix टन् comes after the root जन् 'to beget' (IV. 41), the न of which is elided. 30.

Thus जन्+टन्=जटा 'matted hair'.

७१२ । अच्तस्य जङ्घच् । ५ । ३१ ।

तस्य जनेः जङ्घादेशः स्यादच्च । जङ्घा ।

712. The affix अच् comes after the root जन् (to beget) which is replaced by जङ्घ. 31.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus जन्+अच्=जङ्+अच्=जङ्घ. The feminine of this will be जङ्घा leg from the ankle to the knee by IV. 1. 4. S. 454.

७१३ । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । ५ । ३२ ।

जघनम् । 'पश्चान्नितम्बः स्त्रीकट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः' ।

713. The affix अच् comes after the reduplication of root हन् to kill (II. 2), when the derived word refers to a part of the body. 32.

Thus हन्+हन्+अच्=जघनम् 'the hip and the loins'.

Note:—The ह is changed to घ by VII. 3. 55. S. 2430. See Amarakosha II. 6. 74 for the verse पश्चात् नितम्बः स्त्री कट्याः क्लीबे तु जघनं पुरः

७१४ । क्लिशेरन् लो लोपश्च । ५ । ३३ ।

लकारस्य लोपः । केशः ।

714. The affix अन् comes after the root क्लिश् to torment, to distress, to be afflicted, to suffer (IX. 50) the ल of which is elided. 33.

Thus क्लिश्+अन्=केशः 'hair'.

७१५ । फलेरितजादेश्च पः । ५ । ३४ ।

पलितम् ।

715. The affix इतच् comes after the root फल् 'to succeed' (I. 563) of which the initial letter (फ) is replaced by प. 34.

Thus फल्+इतच्=पलितम् 'grey hair'.

७१६ । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन् । ५ । ३५ ।

करकः—करका । कटकः । नरकम्—नरकः । 'नरको नारकोऽपि च' इति द्विरूपकोशः । सरकं गगनम् । कोरकः कोरकं च ।

716. The affix वुन् comes after the roots कृ 'to do' (I. 949) &c. when the words so formed refer to the names of some objects. 35.

Thus कृ+वुन्=कर+अक् (VII. 1. 1. S. 1247, which ordains the substitution of अक् for the affix वुन्) =करकः 'the water pot of an ascetic'. Its feminine करका formed with टाप् means hail-stone.

So also कटकः 'a bracelet of gold' from कट् 'to rain' (I. 315), ; नरकः or नरकम् 'hell' from नृ 'to carry' (I. 847), in the Dvirûpakosha, there is also the word नारकः

सरकम् 'the sky' from सृ 'to move' (III. 17) ; कोरकः or कोरकम् 'a bud, an unblown flower' from कुर् 'to sound' (VI. 51).

७१७ । चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च । ५ । ३६ ।

कीचको वंशभेदः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

717. The affix वुन् comes after the root चीक् to suffer (X. 284) the first and second consonants of which change places. 36.

Thus चीक्+वुन्=कीचकः (a bamboo).

७१८ । पचिमच्योरिच्चोपधायाः । ५ । ३७ ।

पेचकः । मेचकः ।

718. The affix वुन comes after roots पच् 'to cook' (I. 1045) and मच 'to be wicked, to cheat (I. 184), to the penultimate letters of which is added इत. 37.

Thus पच्+वुन=पइच्+अक्=पेचकः 'an owl'; मेचकः 'a peacock, the moon'.

७१९ । जनेररष्ठ च । ५ । ३८ ।

जठरम् ।

719. The affix अर comes after the root जन् 'to beget' (I. 862), the न् of which is replaced by ठ. 38.

Thus जन्+अर्=जठरम् 'the womb'.

७२० । वचिमनिभ्यां चिच्च । ५ । ३९ ।

वठरो मूर्खः । 'मठरो मुनिशौण्डयोः' । विदादित्वान्माठरः । गर्गादित्वान्माठर्यः ।

720. The affix अर treated as चित comes after the roots वच् 'to speak' (II. 54) and मन् 'to know' (IV. 67), the last letters of which are replaced by ठ. 39.

Thus वच्+अर=वठरः 'an ignorant or a cunning man'; a cock, मठरः a sage, intoxicated, drunk'. The form माठर is also correct as that is read in the Gaṇapâṭha in the विदादय class (IV. 1. 104).

The form माठर्य is also correct as it belongs to the गर्गादय class of the Gaṇapâṭha.

७२१ । ऊर्जिदृणातेरलचौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । ४० ।

'ऊर्दरः शूररक्षसोः' ।

721. The affixes अल् and अच् come after the root √dṛî 'to tear' (IX. 23) preceded by ऊर्ज् the last letter of which is elided. 40.

The two affixes mark the difference in accent.

Thus ऊर्ज दृ+अल् or अच्=ऊर्दरः 'a brave man, or a Râkshasa'.

७२२ । कृदरादयश्च । ५ । ४१ ।

कृदरः कुसूलः । मृदरं विलसत् । सृदरः सर्पः ।

722. The words कृदरः (granary) &c. are irregularly formed with the affixes अल् and अच् from the root दृ (to tear) with the Indeclinables kṛî, mṛî and sṛi. 41.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus कॄ+द+अल् or अच्=कृदरः 'granary'; दॄ+द+अल् or अच्=दृदरश्च 'sporting'; सृ+द+अल् or अच्=सृदरः 'a snake'.

७२३ । हन्तेर्युच्नाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे । ५ । ४२ ।

घातनो मारकः ।

723. The affix युच् comes after the rooot हन् (to kill), the first letter of which (*i. e.* ह) is changed to घ and the second (*i. e.* न्) to त. 42.

Thus हन्+युच्=घत+अन् (VII. 1. 1. S. 1247)=घातनः 'a killer'.

७२४ । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च । ५ । ४३ ।

क्रान्तुः पक्षी । गान्तुः पथिकः । क्षान्तुर्मशकः ।

724. The affix तुन् comes after the roots क्रम् to step (I. 502), गम् (to go), क्षम् 'to forgive' to endure, to suffer' (I. 469), and causes vṛiddhi. 43.

Thus क्रम्+तुन्=क्रान्तुः (a bird); गान्तुः 'a traveller'; क्षान्तुः 'a mosquito'.

७२५ । हर्यतेः कन्यन्हिरच् । ५ । ४४ ।

कन्यन्प्रत्ययः । हिरण्यम् ।

725. The affix कन्यन् comes after the root हर्य् to go, to be tired (I. 517) which is replaced by हिरच्. 44.

Thus हर्य्+कन्यन्=हिरच्+कन्यन्=हिरण्यम् (gold).

७२६ । कॄञः पासः । ५ । ४५ ।

कर्पासः । बिल्वादित्वात्कार्पासं वस्त्रम् ।

726. The affix पास comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10) 45.

Thus कृ+पास=कर्पासः 'cotton'. The word कार्पासम् (cloth) is formed by adding the affix अण् to कर्पास by IV. 3. 136. S. 1516.

७२७ । जनेरुतु रश्च । ५ । ४६ ।

जतुर्हस्ती योनिश्च ।

727. The affix उ comes after the root जन् (to beget), the न of which is changed to र. 46.

Thus जन्+उ=जर्तुः 'an elephant; the female organ of generation'. The word उ in the sûtra is exhibited without any case affix.

७२८ । ऊर्णोतेर्डः । ५ । ४७ ।

ऊर्णा ।

728. The affix ड comes after the root ऊर्णु 'to cover (II. 30). 47.

Thus ऊर्णु+ड=ऊर्ण (the ड causes the elision of the टि of the root). It forms its feminine by the affix टाप्.

Thus ऊर्ण+टाप=ऊर्णा 'wool, a circle of hair between the eye brows.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

७२९ । दधातेर्यन्नुट् च । ५ । ४८ ।

धान्यम् ।

729. The affix यत and the augment नुट् come after the root धा to hold (III. 10). 48.

Thus धा + नुट् + यत् = धान्यम् ' wheat, barley, paddy.

७३० । जीर्यतेः क्रिन्रश्च वः । ५ । ४९ ।

'जिव्रिः स्यात्कलपक्षिणोः' । बाहुलकात् 'हलि च' (३५४) इति दीर्घो न ।

730. The affix क्रिन् comes after the root जॄ to grow old (IX. 24), and व् replaces the र् of the root. 49.

Thus जॄ + क्रिन् = जिर् (VII. 1. 100. S. 2 390) + क्रिन् = जिव् + रिन् = जिव्रिः 'Time, bird'.

By the force of बहुल which governs the Uṇâdi sûtras, the penultimate इ of जिर is not elongated, as is required by VIII. 2. 77 S. 354.

७३१ । मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुट् चालः । ५ । ५० ।

मव्यतेरालप्रत्ययः स्यात्तस्यापतुडागमो धातोर्यलोपो मकारश्चान्त्यस्य । ममापतालो विषये ।

731. The affix आल and the augment आपतुट् comes after the root मव्य् ' to bind' (I. 541), of which य् is elided and the final letter (*i e* व) is replaced by म. 50.

Thus मव्य् + आपतुट् + आल = मम + आपत + आल = ममापतालः ' an object of sense'.

७३२ । ऋजेः कीकन् । ५ । ५१ ।

ऋजीक इन्द्रो धूमश्च ।

732. The affix कीकन् comes after the root ऋज् ' to go' (I. 189). 51.

Thus ऋज् + कीकन् = ऋजीकः 'Indra; smoke'.

७३३ । तनोतेर्डउः सन्वच्च । ५ । ५२ ।

'तितउः पुंसि क्लीबे च' ।

733. The affix ḍau which is treated like the Desiderative affix सन् comes after the root तन् ' to spread' (VIII. 1). 52.

Thus तन् + डउः = ततन् डउ = तित (the टि being elided by the affix having an indicatory ड) + डउ = तितउः ' a sieve, a parasol'. The अ of the reduplicate is changed to इ by Sanvadbhâva (VII. 4. 79 S. 2317). This is one of those rare words in which two vowels in juxtaposition do not coalesce. The word is both masculine and neuter.

७३४ । अर्भकपृथुकपाका वयसि । ५ । ५३ ।

'ऋधु' वृद्धौ । अतो वुन् । भकारश्चान्तादेशः । प्रथेः कुकन्संप्रसारणं च । पिबतेः कन् ।

734. The words अर्भकः (a boy, child, the young of an animal), पृथुकः (a child) and पाकः (a child, young one) when referring to 'age,' are irregularly formed. 53.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus ऋध् 'to increase' (IV. 135) + वुन् = अर्ध् + अक् = अर्भकः 'the ध् is replaced by भ्).

प्रथ 'to increase, rise' (I. 802) + कुकन् = पृथ् (the र् undergoing samprasâraṇa before the affix having an indicatory क) + कुक = पृथुकः. पा 'to drink' (I. 972) + कन् = पाकः a suckling child, or a grown up child.

७३५ । अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सिते । ५ । ५४ ।

वदेर्नञि यत् । अवद्यम् । अवतेरमः । वस्य पत्ते धः । अवमः । अधमः । अर्तेर्वन् । अर्वा । रिफतेस्तौदादिकाद्रेफः ।

735. The words अवद्यम् (censurable), अवम (sinful, wicked), अधमः (low, mean), अर्व्वन् (mean) and रेफः (low, vile) are irregularly formed when they refer to 'censurable conduct'. 54.

Thus, with the negative particle नञ्, to the root वद् 'to speak (I. 1058) is added the affix यत्, अवद् + यत् = अवद्यम्.

अव् 'to protect' (I. 631) + अम् = अवमः । The व of the root अव is replaced by ध, then we get the form अधम. ऋ 'to go' (III. 16) + वन् = अर्वन्; Nom. S. अर्वा ।

रिफ् 'to boast, to sound' (VI. 23) + अत् = रेफः low, vile, contemptible. The root √रिफ् belongs to the Tudâdi class.

७३६ । लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् च तरौ श्लेषणकुत्सनयोः । ५ । ५५ ।

तरौ प्रत्ययौ क्रमात्स्तो धातोर्ह्रस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिप्तं श्लिष्टम् । रिप्रं कुत्सितम् ।

736. The affixes त and र come respectively after the roots ली (IV. 31) 'to stick, to melt' and री to injure, to howl' (IV. 30), the long vowel (*i. e.* ई) of which is shortened, and they receive the augment पुट्, when they refer to 'clinging to, adhering to,' and 'censurable conduct' respectively. 55.

Thus ली + त = लि + पुट् + त = लिप्तम् 'besmeared, adhered, joined' री + र = रि + पुट् + र = रिप्रम् 'sin, impurity'.

७३७ । क्लिशेरीच्चोपधायाः कन्लोपश्च लो नाम्च । ५ । ५६ ।

क्लिशेः कन्स्यादुपधाया ईत्वं लस्य लोपो नामागमश्च । कीनाशो यमः । कित्वफलं चिन्त्यम् ।

737. The affix कन् comes after the root क्लिश् 'to be afflicted, to suffer (IX. 50), the penultimate of which is replaced by long ई and ल् is elided, and the augment नाम् is added. 56.

Thus क्लिश् + कन् = की + नाम् + श् + कन् = कीनाशः (a name of Yama). It is not clear why an affix having an indicatory क has been taught in this sûtra, for the guṇation would have been prevented by the penultimate of the root being ordered to get the ई long.

७३८ । अश्नोतेराशुकर्मणि वरट् च । ५ । ५७ ।

चकारादुपधाया ईत्वम् । ईश्वरः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

738. The affix वरट् comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18) when the word formed from it refers to 'having the power of granting success soon'. 57.

By the force of च in the sûtra, the penultimate letter is replaced by ई (as in the last sûtra).

Thus अश्+वरट्=ईश्वरः 'God'. The feminine will be ईश्वरी with ङीप् as the affix is टित्. The accent is in the middle (III. 1. 3. S, 3708) for all affixes are âdyudâtta as a general rule. The word ईश्वरी may be the feminine of ईश्वन् also. The latter is formed by adding वनिप् to √ईश and न is changed to र by IV. 1. 7. S. 456. The accent here is on the first syllable: for vanip and ñîp are accent less. But if ईश्वरी be formed by adding ङीष् (पुंयोगलक्षणं) then the accent is on the final. Thus ईश्वरी or ईश्वरी or ईश्वरी। The word ईश्वरः formed by the affix वरच् added to the root ईश under III. 2. 175. S. 3155 makes its feminine ईश्वरा with टाप्। (58 *a*)

५८। क। हन्ते रन् घश्च।

हन हिंसागत्योरस्माद्रन् प्रत्ययः स्यात् घश्चान्ता देशः। हन्यते गम्यतेऽतिथिभिरिति घरः गृहम्।

58 (*a*). The affix रन् is added to the root हन् to go (II. 2) and the letter घ is substituted for the final.

Thus हन्+रन्=घरः house lit. that which is visited by guests. It is a Daśapâdî sûtra.

७३९। चतेरुरन्। ५। ५८।

चत्वारः।

739. The affix उरन् comes after the root चत to beg (I. 918) 58.

Thus चत+उरन्=चतुर् (four) its Nom. pl. is चत्वारः (VII. 1. 98. S. 331).

Note:—The अ and न् in the affix उरन् are for the sake of accent, for the purpose of this sûtra could have been served by simply saying the affix उर्' &c. instead of उरन्.

७४०। प्राततेररन्। ५। ५९।

प्रातः।

740. The affix अरन् comes after the root अत 'to go' (I. 38) preceded by the preposition प्र. 59.

Thus प्र+अत+अरन्= प्रातर् 'morning'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर् &c. (I. 1. 57. S. 447).

Note:—The अन् portion of the affix अरन् is used for accent, as in the last sûtra.

७४१। अमेस्तुट् च। ५। ६०।

अन्तर्मध्यम्।

741. The affix अरन् comes after the root अम् 'to go' (I. 493) and there is also the augment तुट्.

Thus अम्+तुट्+अरन्=अन्तर् (in the middle).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

७४२ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । ५ । ६१ ।

गप्रत्ययो धातोरन्त्यस्य लोपो दकारस्य नकारः । नगः ।

742. The affix ग comes after the root दह् 'to burn' (I. 1040), the final letter (ह्) of which is elided, and द is changed to न. 61.

Thus दह्+ग=नगः 'a mountain, the sun &c'.

७४३ । सिचेः संज्ञायां हनुमौ कश्च । ५ । ६२ ।

सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारादेशो नुम्च स्यात् । सिंहः ।

743. The affix क comes after the root सिंच् 'to sprinkle' (VI. 140) when the word derived from it denotes the 'name of a thing'. The च of the root is replaced by ह and there is also the नुम् augment. 62.

Thus सिच्+नुम्+क=सिंहः 'a lion'.

७४४ । व्याङि घ्रातेश्च जातौ । ५ । ६३ ।

कप्रत्ययः स्यात् । व्याघ्रः ।

744. The affix क comes after the root घ्रा 'to smell' (I. 973) when preceded by वि and आङ् and when the word formed refers to a jâti (*i. e.* a class of animals.) 63.

Thus वि+आङ्+घ्रा+क=व्याघ्रः 'a tiger'. The affix having an indicatory क causes the elision of the final vowel of the root.

७४५ । हन्तेरच्घुरच् । ५ । ६४ ।

घोरस् ।

745. The affix अच् comes after the root हन् (to kill) which is replaced by घुर्. 64.

Thus हन्+अच्=घुर्+अच्=घोरम् 'fearful, dangerous'.

७४६ । क्षमेरुपधालोपश्च । ५ । ६५ ।

चादच् । क्ष्मा ।

746. The affix अच् comes after the root क्षम् 'to endure, to suffer' (I. 469) of which the penultimate vowel is elided. 65.

Thus क्षम्+अच्=क्ष्म्+अच्=क्ष्म. It forms its feminine with the affix टाप्. So we have क्ष्मा kṣhmâ (the earth).

७४७ । तरतेर्ड्रिः । ५ । ६६ ।

त्रयः । त्रीन् ।

747. The affix ड्रि comes after the root तॄ 'to cross over' (I. 1018). 66.

Thus तॄ+ड्रि=तिर् (VII. 1. 100. S. 2390; VII. 1. 101 S. 2571)+ड्रि=त्रिः three. The affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root Its Nom. pl. is त्रयः; Accusative pl. is त्रीन् &c.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

७४८ । ग्रहेरनिः । ५ । ६७ ।

ग्रहणिः । ङीष् । ग्रहणी व्याधिभेदः ।

748. The affix अनि comes after the root ग्रह् to accept (IX. 61.) 67.

Thus ग्रह् + अनि = ग्रहणिः an imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. It forms its feminine with the affix ङीष्. Thus ग्रहणी 'diarrhœa, dysentery'.

७४९ । प्रथेरमच् । ५ । ६८ ।

प्रथमः ।

749. The affix अमच् comes after the root प्रथ् to be famous to prosper. 68.

Thus प्रथ् + अमच् = प्रथमः 'the first'. Its plural is प्रथमे or प्रथमाः (I. 1. 33. S. 226).

७५० । चरेश्च । ५ । ६९ ।

चरमः ।

750. The affix अमच् comes after the root चर् 'to go (I. 591). 69.

Thus चर् + अमच् = चरमः 'last, ultimate, final'. Plural चरमे or चरमाः ।

Quere.—Why two separate sûtras: could not this be included in the last.

७५१ । मङ्गेरलच् । ५ । ७० ।

मङ्गलम् ।

751. The affix अलच् comes after the root मङ्ग् to go, move' (I. 157). 70.

Thus मङ्ग् + अलच् = मङ्गलम् good fortune, prosperous.

The Uṇâdi affixes are three hundred and twenty-five in number, according to Jñanendra Swamî whose commentary we have followed in translating and explaining these sûtras.

इत्युणादिषु पञ्चमः पादः ।

३१६९ । उणादयो बहुलं । ३ । ३ । १ ।

एते वर्तमाने संज्ञायां च बहुलं स्युः । केचिदविहिता अप्यूह्याः ।

'संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।
कार्याद्विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु' ॥

3169. The affixes 'Uṇ' and the rest, with the force of the present, and with a sense simply appellative, are attached diversely.

The phrase 'with the force of the present' (implying neither past nor future time) and 'with a sense simply appellative' (and not descriptive) must be read into this sûtra by anuvṛitti from sûtras III. 2. 123 & 185.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

By using the word 'diversely' it is indicated that these affixes are, of course, applied after roots about which they are ordained, but they come also after roots about which they are not ordained. Sometimes we must infer their application by seeing actual words. Some affixes, though there be no express injunction regarding them, are to be inferred to belong to this class. The maxim in regard to the *Unâdi* affixes is that when, in appellatives, we find the forms of verbal roots and affixes coming after them, then we may know, from the result as presented in the word, what are the indicatory letters which the affix must be possessed of in order to produce the result.

These *Unâdi* affixes come after a limited number of roots, and not after every root, as the affixes taught in Pâṇini whose application is general; hence the word बहुल has been employed. Moreover there has been no exhaustive enumeration of the several roots after which these affixes come: only some of them have been collected in works treating of *Unâdi* affixes. Thus though the affix उलच् is ordained after वृष, it comes also after शक as शंकुला. In fact there is a long discussion and it was a moot point at the time of Pâṇini whether these words said to be formed by *Unâdi* affixes were really derivative, or primitive ones. Moreover *all* the operations of these affixes have not been shown, that is their effects are not without remainder (सशेष). They are valid and good if found in sacred Scriptures or secular literature. The authors of *Niruktas* and grammarians of the school of Sâkaṭâyana, consider all nouns and substantives (नाम) as derivative words from simple roots (धातुज). Therefore where the derivation of a word is not apparent, one should infer the existence of proper base (प्रकृति) and affix (प्रत्यय) to form such a word.

The following slokas will be of some use to the student for ascertaining the *Unadi* affixes:

बाहुलकं प्रकृतेस्तनुदृष्टेः प्रायसमुच्चयनादपि तेषाम् ।
कार्यसशेषविधेश्च तदुक्तं नैगमरूढिभवं हि सुसाधु ॥ १ ॥
नाम च धातुजमाह निरुक्ते व्याकरणे शकटस्य च तोकम् ।
यन्न पदार्थविशेषसमुत्थं प्रत्ययतः प्रकृतेश्च तदूह्यम् ॥ २ ॥

३१७० । भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

3170. The 'Uṇâdi' affixes are seen also attached with the force of the past time.

By the last sûtra, it was taught that the *Unâdi* affixes come with the force of the present time. The present aphorism teaches that they come, with the force of the past also, not as a general rule, but in special cases. The force of the words 'are seen' being that no general rule can be laid.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

down about it, but on *finding* that certain words have a past significance we conclude that the affix in that particular case has the force of the past time.

Thus वृत्+मनिन्=वर्त्मन् 'a way, road' (that which has been established as a rule); चर्+मनिन्=चर्मन् 'skin' (that which is lived in); so also भस्मन् 'ashes' (that which has been reduced to ashes).

३१७१ । भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

3171. The words 'gamin &c. have the sense of the future time.

For the word गमी see Uṇâdi IV. 6. It is formed with इनि affix.

The force of the future time is in the affix, and is so ordained, and not in the original word which takes the affix. Thus we see that the *Unâdi* affixes, in a way, do come with the force of not only present, but past and future also, though in the latter two cases its scope is very limited. As गमी ग्रामम् 'intending to go to the village'; आगामी 'that which has to come'. So also प्रस्थायी 'departing'; प्रतिरोधी 'an opponent, (who is going to obstruct). प्रतिबोधी 'going to be awakened'. So also प्रतियोधी 'an adversary'; प्रतियोगी 'an enemy'; प्रतियायी; आयायी; भावी, &c.

The Future, for the purposes of this rule, must be *anadyatana* future *i. e.* the affix should come in the sense of what will happen but not in the course of the current day. In other words, the force must be of the first future लुट्, and not of the second future लृट्. As श्वो गमी ग्रामम् 'he intends to go to the village tomorrow'.

३१७२ । दाशगोघ्नौ संप्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

एतौ संप्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।

3172. The words 'dâśa' and 'goghna' are irregularly formed, and the affix in these denotes the idea of the Dative or Recipient.

The word दाश comes from the root दाशृ 'to give' by adding the affix अच् under III. 1. 134. S. 2896. This being a कृदन्त word would have otherwise denoted the agent by III. 4. 67 S. 2832. The present sûtra makes it denote the recipient or have the force of the dative case. Thus दाश means 'to whom something is given *i. e.* a servant'. Similarly *goghna* does not mean 'the killer of cow', but 'he on whose coming, the cow is driven in order to give him, that is to say, a guest'. It is this irregularly-formed word *goghna* which is made applicable to the priests, guests, sons-in-law &c, and not the regularly-formed word *goghna* which means 'a killer of cow' or a 'Chaṇḍâla.' Thus दाशः=दाशन्ति तस्मै; गोघ्नः= तस्मै दातुं गां हन्ति ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१७३ । भीमादयोऽपादाने । ३ । ४ । ७४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । प्ररुः । मूर्खः । खलतिः ।

3173. The words 'bhîma' &c. are irregularly formed and denote ablation.

These words are formed by the *Unâdi* affixes. Thus भी+मक्=भीमः (Uṇ. I. 145, 148); भी+पुक्+मक्=भीष्मः (Uṇ I. 148) &c. By the next sûtra, *Unâdi* words do not denote ordinarily the recipient and the ablation

The present sûtra makes them do so in the case of भीमादि words. The following is a list of Bhimâdi words :— भीमः, भीष्मः, भयानकः (Uṇ. III. 82), वरुः, चरुः, (Uṇ I. 7), भूमिः (Uṇ. IV. 45), रजः (Uṇ. IV. 217), संक्रन्दनः, (lyuṭ) मूर्खः (Uṇ V 22) समुद्रः, स्रुचः, or स्रुवः (Uṇ II. 61), स्रुक् (Un. II. 62) खलतिः (Uṇ. III. 112.)

३१७४ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । ३ । ४ । ७५ ।

संप्रदानापादानपरामर्शार्थं ताभ्यामिति । ततोऽसौ भवति तन्तुः । वृत्तं तदिति वर्त्म । चरितं तदिति चर्म ।

3174. The words formed by 'Uṇadi' affixes denote other ideas than these two, *i. e.* recipient and ablation.

The *Unâdi* affixes being a subdivision of *krit* affixes, would have, by III. 4. 67, S. 2832 denoted the agent. By the present sûtra they are made to denote the object, the instrument and the location also. The word ताभ्यां has been used in the sûtra in order to include the word *sampradâna* also. For, had the sûtra been अन्यत्रोणादयः, only the *Apâdâna kâraka* would have been excluded, as being the nearest; but not so the *Sampradâna kâraka.* Thus कृषितोऽसौ=कृषिः (Uṇ IV. 120) 'agriculture, *i. e.* what is ploughed' (object); तन्यत इति=तन्तुः (Uṇ. I. 69) 'a thread *i. e.* what is drawn out'; वृत्तमिति वर्त्म (Uṇ. IV. 145) 'a way *i. e.* what is established'; चरितं=चर्म (Un. IV. 145) 'skin' (in which they live).

THE KRIT-AFFIXES.—*(Continued.)*

CHAPTER IV.

३१७५ । तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ३ । ३ । १० ।

क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । मान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णं दर्शको याति । अत्र वासरूपेण तृजादयो न । पुनर्वुं लुक्तेः ।

3175. The affixes 'tumun' and 'ṇvul' are placed after a verbal root, with the force of the future, when the word in construction therewith is another verb, denoting an action performed for the sake of the (future) action.

The word ending in तुम् is an Indeclinable as it ends in म् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As भोक्तुम् व्रजति 'he goes to eat'; भोजको व्रजति 'he goes to eat.' Here the upapada or the verb in construction is व्रजति; it denotes an action performed for the sake of the future action (क्रियार्था), namely, eating.

Why do we say 'denoting an action'? The upapada must be an action and not a substantive; as भिक्षिष्ये इति अस्य जटाः 'matted hair is for the purpose that he should beg.' Here the affixes are not employed.

Why do we say 'performed for the sake of another action'? Observe धावतस्ते पतिष्यति दण्डः 'running, the stick will fall.'

Obj.—Now, it might be asked why ण्वुल् is taught a second time, when it was already taught generally by III. 1. 133; S. 2895 and that being a common rule, would have applied to this subject also? If you reply that the future affix लृट् would have prevented its application, in conditional sentences like the above, we say that the rule of 'non-uniform affixes applying simultaneously' given in III. 1. 94 S 2830 will step in and will conduce the application of ण्वुल् in spite of लृट्.

Ans.—The repetition of the affix ण्वुल् (ordained to come after a verbal root, when the word in construction therewith is another verb denoting an action performed for the sake of the future action,) is for the sake of prohibiting the application of the affixes like तृच् &c. in denoting the above sense; that is to say, the rule of वासरूप (III. 1. 94 S. 2830) does not apply here and we cannot optionally employ any other affix, with this gerundial sense. Thus we cannot say कर्त्ता व्रजति 'he goes to do'; but we must say कर्तुं व्र instead.

These affixes form the gerund of the infinitive of purpose.

३१७६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेष्वेककर्तृकेषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । इच्छति भोक्तुम् । वष्टि वाञ्छति वा ।

3176. The affix 'tumun' comes after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction, provided that the agent of both the verbs is the same.

Thus इच्छति, वष्टि or वांछति भोक्तुम् 'he desires to eat'; कामयते भोक्तुम् 'he wishes to eat'; पिनाकपाणिं पतिम् आप्तुम् इच्छति 'desires to obtain for her husband the Pinâka-handed God Siva'.

But why do we say 'when the agent of the Infinitive and the verb are the same'? We can not say देवदत्तं भोक्तुम् इच्छति यज्ञदत्तः 'Yajñadatta wishes Devadatta to eat'; for here the agents of भुज् and इष् are not the same. We must say, भुञ्जानम् instead of भोक्तुम्।

Why do not we use it here:—इच्छन् करोति 'wishing, he does'? Because the Infinitive is never found in such constructions. In other words, the Infinitive in तुम् is employed when both the verbs have the same agent.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१७७ । शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् । ३ । ४ । ६५ ।

एषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं धृष्णोतीत्यादौ । अर्थग्रहणमस्तिनैव संबध्यते । अनन्तरत्वात् । अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

3177. The affix 'tumun' is added to every verb, when another verb 'śak' (to be able), 'dhṛish' (to make bold), 'jñâ' (to know), 'glai' (to be wearied), 'ghaṭ' (to strive), 'rabh' (to begin), 'labh' (to get), 'kram' (to set about) 'sah' (to bear), 'arh' (to be pleased or to condescend), and a verb having the same meaning as 'as' (to be), is in construction.

Note :— The use of the Infinitive in तुमुन् formed by this rule, differs from that given in III. 3. 10. S. 3175 In that sûtra the Infinitive had the force of 'purpose' and here there is no such force. Moreover in this case there is an *upapada* in construction, though that *upapada* is a verb; in III, 3. 10, there was no such *upapada*.

Thus शक्नोमि भोक्तुम् 'In am able to eat'. Similarly जानाति—ग्लायति—घटते—आरभते—लभते—प्रक्रमते—सहते—अर्हति—अस्ति—भवति— or विद्यते भोक्तुम् 'he knows', he is wearied, he strives, he begins, he gets, he proceeds, he bears, he condescends or he is to eat'.

The word अर्थ in the sûtra applies to the root अस् only as it is nearest to it. As अस्ति or भवति or विद्यते भोक्तुम् ।

३१७८ । पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु । ३ । ४ । ६६ ।

पर्याप्तिः पूर्णता । तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि । 'पर्याप्तिवचनेषु' किम् । अलं भुक्त्वा । 'अलमर्थेषु' किम् । पर्याप्तं भुङ्क्ते । प्रभूतमेव गम्यते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

3178. The affix 'tumun' comes after a verb having in composition with it 'alam' and its synonyms, when these words express 'to be capable of something'.

The word पर्याप्ति means 'capability, ability, fulness'. Thus लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुम् कः समर्थः (Hitopadesa) 'who is able to avoid that which is stamped on his forehead'. लोकान् अलं दग्धुम् हि तत्तपः (Kumâra II. 56) 'his penance is able to burn the worlds'. अस्ति मे विभवः सर्वं परिज्ञातुं (Vikramorvasi 2) 'I have power to know every thing.' भोक्तुम् प्रवीणः कुशलः पटुर्वा 'skillful in eating'.

Another interpretation of the sûtra is "the affix *tumun* is added to a verb, when it has in composition with it, the word पर्याप्ति or अलम् or a *synonym* of *alam* having the sense of *paryâpta*." Thus पर्याप्तो भोक्तुम्, अलं भोक्तुम्, भोक्तुम् पारयति ।

Why do we say 'paryâpti vachana—synonyms of paryâpti or capable'? Observe अलं भुक्त्वा ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Why do we say "*alum* or its synonyms"? Observe पर्याप्तं भुङ्क्ते he eats fully? Here muchness is indicated, and not the capacity of the eater.

३१७९ । कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । कालः समयो वेलानेहा वा भोक्तुम् । प्रैषादिग्रहणमिहानुवर्तते तेनेह न । 'भूतानि कालः पचतीति वार्ता' ।

3179. The affix 'tumun' comes after a root, when the words 'kâla', 'samaya', and 'velâ' (all meaning time) are in composition.

Thus कालो भोक्तुम् 'time to eat'. समयः खलु स्नानभोजने सेवितुम् 'it is time to bathe and take food'; वेला भोक्तुम् 'time to eat'. In short, Infinitive in तुमुन् may be used with words meaning 'time'; as अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुम् 'this is, indeed, the time to show myself.

Why do not we use the Infinitive here कालः पचति भूतानि 'time devours all creatures'.? The sense of 'direction &c'. is understood in the sûtra from S. 2817 so when 'direction &c' is not meant, the Infinitive will not be used.

३१८० । भाववचनाश्च । ३ । ३ । ११ ।

भाव इत्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा घञादयः क्रियार्थायां क्रियायां भविष्यति स्युः । यागाय याति

3180. And the affixes that are ordained to come after a root with the force of denoting the mere action of the verb, such as घञ् *&c.* (III. 1. 13.) have also the force of the future, when the word in construction therewith, is another verb denoting an action performed for the sake of the future action.

As यागाय व्रजति 'he goes to sacrifice'; भूतये व्रजति 'he goes for the sake of success'; पुष्टये व्रजति ।

३१८१ । अण्कर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायां चाण्स्यात् । ण्वुलोऽपवादः । काण्डलावो व्रजति । परत्वादयं कादीन्बाधते । कम्बलदायो व्रजति ।

3181. The affix 'aṇ' comes after a root with the force of the future, when the word in construction with it is in the accusative case, and when the action is performed for the sake of another action.

The word 'future' is understood here. The force of च is merely that of a connective particle. By III. 2. 1. S. 2913 the affix अण् comes after a root when the word in composition is in the accusative case. That is a general injunction; and the rule of वाऽसरूप not applying, the affix ण्वुल would have debarred it as already said; hence this repetition. This rule being an apavâda rule (an exception or a special rule with regard to those verbs which have the accusative case in composition) will thus, within its own jurisdiction, prevent the application of ण्वुल् of III. 3. 10 S. 3157; and

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

by the rule of परत्व I. 4. 2, S.175 it will debar the affixes like क &c. Therefore this अण् comes after even those verbs also which were especially exempted from its operation by III. 2. 3. S. 2915&c. Thus by rule III. 2. 3 the अण् of III. 2. 1 could not have come after simple verbs ending in long आ, such as दा 'to give' &c. But the present अण् with a gerundial force will come even after such verbs. As गोदायो व्रजति he goes to give cows, and not गोदः। So also कम्बलदायो व्रजति 'he goes to give blanket'; अश्वदायो व्रजति। दा+अण्=दायः (VII, 3. 33).

So also काण्डलावो व्रजति 'he goes to cut wood.' In this case अण् would have been applied even by III 2. 1.S. 2913.

३१८२। पदरुजविशस्पृशो घञ्। ३। ३। १६।

भविष्यतीति निवृत्तम्। पद्यतेऽसौ पादः। रुजतीति रोगः। विशतीति वेशः। स्पृशतीति स्पर्शः।

3182. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pad' (to pace), 'ruj' (to pain), 'viś' (to enter), and 'spriś' (to touch).

The anuvritti of 'future' does not extend to this sûtra. The affixes hereinafter taught come in all the tenses.

As पद+घञ्=पादः 'foot'; रुज्+घञ्=रोगः 'disease'; so वेशः 'entrance.'

The verb स्पृश् takes घञ् when the sense is that of 'distress'; as स्पर्शः 'disease' or 'warmth.' The word स्पर्श meaning 'touch' is formed by adding the affix अच्, under rule III. 1. 134; as स्पर्शो देवदत्तः। There is difference in accent between these two words.

३१८३। सृ स्थिरे। ३। ३। १७।

'सृ' इति लुप्तविभक्तिकं सर्तेः स्थिरे कर्तरि घञ्स्यात्। सरति कालान्तरमिति सारः। '* व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यम् *'। अतिसारो व्याधिः। अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र सरतिः। रुधिरादिकमतिशयेन सारयतीत्यर्थः। विसारो मत्स्यः। 'सारो बले दृढांशे च'।

3183. The affix 'ghañ' comes after the verb 'sṛi' (to move) when the agent is permanently fixed.

The word स्थिर means an object remaining steady throughout any period of time. That which thus remaining permanent *moves* through any interval of time, will apply to the agent of the verb. Thus, सृ+घञ्=सारः 'an essence'; as चन्दनसारः 'the essence of sandal', खदिरसारः 'the essence of catechu.'

Why do we say 'permanently fixed'? Observe सर्त्ता 'moves', सारकः 'that which flows.'

Vart:—The word so formed also applies to disease, fish and strength. As अतिसारः 'dysentery'. The sense of causative is latent here in the root √sṛi. That which causes the excessive flow of blood &c. is called अतिसारः। विसारः 'a fish'; सारः 'strength.' See Amarakosá.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१८४ । भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे वाच्ये धातोर्घञ्स्यात् । पाकः । पाकौ ।

3184. The affix 'ghañ' comes after a root when mere action is denoted.

Thus, पच्+घञ्=पाकः 'cooking' (VII. 2. 116 and VII. 3. 52); त्यागः 'abandoning'; रागः 'colouring' (VI. 4. 27). An action expresses a general state; so that all roots denote 'condition' when their meaning is to be expressed. And as the meaning of the root can be expressed by the root itself, therefore, the affixes घञ् &c. come after all verbal roots, when the sense of the root is denoted *as having attained to the completed state.* It is not necessary that the words so formed should be always of the masculine gender, singular number. They may take any other gender or number. As पक्तिः, पचनम्, पाकौ, पाकाः । These affixes form, in short, verbal nouns, or abstract nouns being names of action.

३१८५ । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४७ ।

अनयोरेच आत्वं स्याद्घञि । स्फारः । स्फालः । 'उपसर्गस्य घञि–' (१०४४) इति दीर्घः । परीहारः । 'इकः काशे' (१०४५) । काशे उत्तरपदे इगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनूकाशः । 'इकः' किम् । प्रकाशः । 'नोदात्तोपदेश–' (२७६३) इति न वृद्धिः । शमः । आचमादेस्तु । आचामः । कामः । वामः । विश्राम इति त्वपाणिनीयम् ।

3185. In the roots स्फुर् and स्फुल् 'to move', there is the substitution of the आ for the diphthong when the affix घञ् follows.

Thus विस्फारः instead of विस्फोरः, and विस्फालः instead of विस्फोलः ॥ By VIII. 3. 76, the स is optionally changed to ष after वि, as विष्फारः, and विष्फालः ॥

By VI. 3. 122 S. 1044 the vowel of a preposition is optionally lengthened before this affix. As परीहारः or परिहारः

By VI. 3. 132 S. 1045, the simple vowels इ, उ, ऋ and ऌ of a preposition are lengthened before the word काश and of no other vowel. As, नीकाशः, अनूकाशः । Why do we say 'इक् vowels only'? Observe प्रकाशः; no lengthening of the अ of प ॥

There is no vṛiddhi of the penultimate of roots ending in म्, because of the prohibition of VII. 3. 34. S. 2763. As शम्+घञ=शमः । But there is vṛiddhi of the penultimate vowels of आचम्, कम् and वम् by the vârtika under S. 2763. As आचामः । कामः । वामः ।

The vṛiddhi in विश्रामः is against the rules of Paṇini: for श्रम् is an udâtta root and is governed by VII. 3. 34 S. 2763.

३१८६ । स्यदो जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देर्घञि नलोपो वृद्ध्यभावश्च निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

3186. The word स्यद is formed by घञ् in the sense of 'speed'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The nasal of स्यन्द is elided, and there is absence of vṛiddhi. As स्यदो वेगः। In other places, we have स्यन्दः

३१८७। अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः। ६। ४। २९।

अवोदोऽवक्लेदनम्। एध इन्धनम्। ओद्म उन्दनम्। अन्त्येर्नलोपो वृद्ध्यभावश्च।

3187. अवोद, एध, ओद्म, प्रश्रथ, and हिमश्रथ are irregularly formed by the elision of न॥

Thus उन्द्—अव+उन्द्+घञ्=अवोदः; इन्ध्+घञ्=एधः, the guṇa is irregular, for I. 1. 4 applied here, and prevented guṇa. उन्द+मन्=ओद्म (Uṇadi मन्). प्र+श्रन्थ+घञ्=प्रश्रथः (The want of vṛiddhi is the irregularity). So also हिमश्रथः॥

३१८८। अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्। ३। ३। १९।

कर्तृभिन्ने कारके घञ्स्यात्।

3188. And the affix 'ghañ' comes after a root, when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, as a kâraka, but not as an agent kâraka.

Thus रञ्ज्+घञ्। Now applies the following sûtra.

३१८९। घञि च भावकरणयोः। ६। ४। २७।

रञ्जेर्नलोपः स्यात्। रागः। 'अनयोः' किम्। रज्यत्यस्मिन्रङ्गः। प्रास्यत इति प्रासः। 'संज्ञायाम्' इति प्रायिकम्। को भवता लाभो लब्धः। इत उत्तरं 'भावे' 'अकर्तरि कारके' इति 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (२८४१) इति यावद्द्वयमप्यनुवर्तते।

3189. The penultimate nasal of रञ्ज् is elided before घञ्, when the word formed with it expresses a state or an instrument.

Thus रागः 'passion, color, or the coloring stuff'. Thus आश्चर्यो रागः, विचित्र रागः denote भाव, while रज्यतेऽनेनेति रागः denotes instrument. The घञ् is added by III. 3. 121; and च changed to क् by VII. 3. 52. But रङ्गः= रंजन्ति तस्मिन् 'a theatre.

Similary प्रासः (*i. e.* प्रास्यन्ति तम्) 'a dart, lit. that which men throw'; प्रसेवः (*i. e.* प्रसीव्यन्ति तम्) 'a sack, lit. that which men stitch together'; आहारः (*i. e.* आहरन्ति अस्माद्रसम्) 'food, lit. that from which men take out the juice to nourish themselves. As मधुराहारः, तक्षशिलाहारः।

Note :—Why do we say in S. 3188 'not related as an agent'? Observe मेषः 'a sheep, lit. that which looks helplessly. Here the word मेष is related to the verb मिषति as agent, and the affix is consequently not घञ्.

Note :—Why do we say 'when denoting an appellative'; ? Observe कर्तव्यः कटः 'the mat must be made'.

The force of च in the sûtra is to indicate that घञ् may be applied irregularly in cases where appellative is not meant: as को भवता दायो दत्तः 'what gift was given by you'; को भवता लाभो लब्धः 'what gain was gained by you'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Both the phrases, ' when denoting mere condition (भाव)' and ' a kâraka which is not an agent' are understood in the succeeding aphorisms. See. II. 2. 6 S. 756 about नञ् Compound.

३१९० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अजपोर्बाधनार्थमिदम् । एकस्तण्डुलनिचायः । द्वौ शूर्पनिष्पावौ । द्वौ कारौ । '* दारजारौ कर्तरि णिलुक्च *' । दारयन्तीति दाराः । जारयन्तीति जाराः ।

3190. The affix 'ghañ' comes after all roots, when the word so formed is the name of a measure.

Thus नि+चि+घञ्=निचै+अ (VII. 2. 115) =निचायः (VI. 1. 78) 'a heap'; as एकस्तण्डुलनिचायः; द्वौ शूर्पनिष्पावौ । कॄ 'to scatter' +घञ्=कारः । द्वौकारौ; त्रयः काराः ।

By using the word 'all' in the sûtra, it is indicated that the affix अप् (III. 3. 57) is also superseded when this sense is to be indicated. Otherwise the affix अच् would only be prohibited by the *Paribhâsha* :—" *Apavâdas* that precede the rules which teach operations that have to be superseded by the *apavâda*-operations, supersede only those rules that stand nearest to them, not the subsequent rules". Thus अच् being taught in III. 3. 56 would be superseded, but not so अप taught in the subsequent aphorism III. 3. 57.

Vart :—The affix घञ् comes after the causative verbs दारि and जारि, and there is *luk* elision of the causative affix णिच्; when the word so formed is related to the verb as agent. Thus दारयन्ति भ्रातॄन्=दाराः 'a wife' (lit. 'who divides brothers' a wife breaking up the brotherly love); जारयन्ति =जाराः 'a paramour'.

३१९१ । इङश्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अचोऽपवादः । उपेत्यास्मादधीयते उपाध्यायः । '* अपादाने स्त्रियामुपसंख्यानं तदन्ताच्च वा ङीष् *' उपाध्याया–उपाध्यायी । '* शॄ वायुवर्णनिवृतेषु *' । 'शॄ' इत्यविभक्तिको निर्देशः । शारो वायुः । करणे घञ् । शारो वर्णः । चित्रीकरणमिह धात्वर्थः । निव्रियते आव्रियतेऽनेनेति निवृतमावरणम् । बाहुलकात्करणे क्तः । 'गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः' । अकृतप्रावरण इत्यर्थः ।

3191. The affix 'ghañ' comes after the root 'iṅ' (to study).

This debars अच् (III. 3. '56). As अधि+इ+घञ्=अधि+ऐ+अ=अध्यायः 'a lesson or lecture'; उपाध्यायः (उपेत्यास्मादधीते) 'a teacher'.

Vart.—When the word to be formed is related to the verb इङ् as an ablative, the word is feminine also and optionally takes the affix ङीष्. As उपेत्याधीयतेऽस्या=उपाध्याया or उपाध्यायी 'a female teacher'. One who herself teaches, and not the wife of a teacher.

Vart.—The affix घञ् comes after the root शॄ when the word so formed means 'wind', 'color', or 'cover'. As शारः 'wind', 'green colour' &c. गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः "generally lean in autumn, like a cow without the shade over it."

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word यु is shown in the vârtika without any case-affix. In यारः meaning wind', the affix has the force of instrument. In यारः 'green colour', the sense of the root is to give diverse colours or to paint'. The word निवृत means by which any thing is covered. It is formed by क्त affix added with the force of instrument, as a diversity, to the root वृञ् वरणे। In नीशार the इ is lengthened by S. 1044. The words अकृतनीशारः mean अकृतप्रावरणः 'where no cover is made'.

३१९२ । उपसर्गे रुवः । ३ । ३ । २२ ।

घञ् । संरावः । 'उपसर्गे' किम् । रवः ।

3192. The affix 'ghañ' comes after the verb 'rû' (to roar), when it has an upasarga in composition with it.

This debars अप् (III. 3. 57). As संराव 'clamour', उपरावः &c.

Why do we say 'compounded with an upasarga'? Observe रवः 'sound'.

३१९३ । अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् । ८ । ३ । ८६ ।

अस्मात्स्तनः सस्य मूर्धन्य । अभिनिष्टानो वर्णः । 'शब्दसंज्ञायाम्' किम् । अभिनिः स्तनति मृदङ्गः ।

3193. The स् of स्तन् is optionally changed to ष् after the double preposition अभि निस् when the word so formed is the name of a particular letter (*i. e.* visarga).

As अभिनिष्टानो वर्णः, अभिनिष्टानो विसर्जनीयः or अभिनिस्तानो वर्णः or विसर्जनीयः॥ The compound preposition अभि-निस् causes this change, and not any one of them separately. Thus Apastamba:—द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वा नामपूर्वमाख्यातोत्तरं दीर्घाभिनिष्टान्तं, घोषवदाद्यन्तरन्तस्थम् "a name (nâme) should be such that it should consist of two syllables or four-syllables, that its first portion should be a noun (nama-pûrva), and its second portion a verb (âkhyâta), that it should end in a long vowel (dîrgha) or a visarga (abhinishṭâna), that the first letter of such a noun should be a ghosha or sonant letter (ghosha-vad-âdi), and a semivowel (antastha) should be in the body of it." Thus the names द्रविणोदा, वरिवोदा fulfill these conditions and are good names.

Why do we say 'when it is the name of a particular letter.'? Observe अभिनिः स्तनति मृदङ्गः॥ The anuvṛitti of घञ् ceases from this place.

३१९४ । समि युद्रुदुवः । ३ । ३ । २३ ।

संयूयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिरिति संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः । संद्रावः । संदावः ।

3194. The affix 'ghañ' comes after the roots 'yu' (to join), 'dru' (to run) and 'du' (to burn), when in composition with the preposition 'sam'.

As संयावः that which is mixed with sugar &c. a sort of sweet cake. संद्रावः, संदावः । But प्रयवः where the preposition is not *sam*.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१९५ । श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २४ ।

श्रायः । नायः । भावः । 'अनुपसर्गे' किम् । प्रश्रयः । प्रणयः । प्रभवः । कथम् 'प्रभावो राज्ञः' इति । प्रकृष्टो भाव इति प्रादिसमासः । कथम् 'राज्ञो नय' इति । बाहुलकात् ।

3195. The affix 'ghañ' comes after the roots 'śri' (to go to) ṇ'i' (to lead) and 'bhû (to be), when not in composition with an upasarga.

This debars the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231). As श्रायः 'shelter', नायः 'a means', भावः 'a condition'.

But with *upasargas,* we have प्रश्रयः 'respect', प्रणयः 'love'; प्रभवः 'source'.

How do we explain the form प्रभाव in प्रभावो राज्ञः 'the splendour of the king'? Here the word प्रभाव is not made from the compound root प्रभू+घञ्, but by compounding प्र with भाव by the rules of Prâdi samâsa, meaning 'excellent condition'.

How do you explain the form नय in नयो राज्ञः? Here the root नी has taken the affix अच् diversely by III. 3. 113. S. 2841.

३१९६ । वौ क्षुश्रुवः । ३ । ३ । २५ ।

विक्षावः । विश्रावः । 'वौ' किम् । क्षवः । श्रवः ।

3196. The affix 'ghañ' comes after the roots 'kshu' (to sneeze), and 'śru' (to move and hear) when the preposition 'vi' is in composition.

This debars the affix अप् (III. 3. 57 S. 3232); as विक्षावः 'cough'; विश्रावः 'flowing forth', 'celebrated'. But when without the preposition विः we have क्षवः and श्रवः ।

३१९७ । अवोदोर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनायोऽधो नयनम् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनम् । कथम् 'उन्नयः उत्प्रेक्षा' इति । बाहुलकात् ।

3197. The affix 'ghañ' comes after the verb 'nî' (to lead) when the prepositions 'ava' and 'ut are in composition.

As अवनायः 'throwing down'; उन्नायः 'elevation'.

How do you explain उन्नयः in उन्नयः पदार्थानाम्? Here the affix is 'ach, by the diversity of III. 3. 113. S. 2841.

३१९८ । प्रे द्रुस्तुस्रुवः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्रावः । 'प्रे' इति किम् । द्रवः । स्तवः । स्रवः ।

3198. The affix 'ghañ' comes after the roots 'dru', 'stu' and 'sru', when the word in composition is 'pra'.

As प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्रावः। But not so in द्रवः, स्तवः where there is no pra.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३१९९ । निरभ्योः पूल्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पूयते शूर्पादिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । 'निरभ्योः' किम् । पवः । लवः ।

3199. The affix 'ghañ' comes after the rooots 'pû' (to purify) and 'lu' (to cut) when 'nir' and 'abhi' are respectively in composition.

The root पू refers to both पूङ् and पूञ्. The I. 3. 10, S. 128 must be applied here, and thus निर् comes before पू, and अभि before लू। As निष्पावः a kind of grain, lit. purified by 'winnowing'; अभिलावः 'moving'. But पवः and लवः, without these prepositions.

३२०० । उन्न्योर्ग्रः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । 'उन्न्योः' किम् । गरः ।

3200. The affix 'ghañ' comes after the root 'gṛî' when the upasargas 'ut' and ni are in composition.

The verb गॄ here refers to both the verbs गॄ 'to make sound', and गॄ 'to swallow'. As उद्गारः समुद्रस्य 'the roaring of the sea'; निगारो देवदत्तस्य 'the swallowing of Devadatta'. But when without these prepositions, we have गरः ।

३२०१ । कॄ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

'कॄ' इत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्न्योर्घञ्स्यात् । उत्कारो निकारो धान्य विक्षेप इत्यर्थः । 'धान्ये' किम् । भिक्षोत्करः । पुष्पनिकरः ।

3201. The affix 'ghañ' comes after the verb 'kṛi', when the prepositions 'ut' and 'ni' are in composition and when the sense of the verb relates to grain.

The verb कॄ here means 'to scatter', and not 'to injure', because no words formed by this affix are found in Sanskrit in that sense.

As उत्कारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'; निकारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'. But when not referring to grain, we have भैक्षोत्करः 'a heap of alms', पुष्पनिकरः 'the essence or heap of flowers'.

३२०२ । यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन्देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः । 'यज्ञे' किम् । संस्तवः परिचयः ।

3202. The affix 'ghañ' comes after the root 'stu' when it is preceded by the upasarga 'sam' and the word refers to sacrificial subjects.

As संस्तावश्छन्दोगानाम् 'the Sanstâva of the Chhandogas; संस्तावः(=समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे छन्दोगाः स देशः) means 'the place which the Brâhmaṇas repeating hymns and prayers, occupy at a sacrifice'.

But when not referring to sacrifice we have संस्तवश्छात्त्रयोः 'the mutual praising of the two pupils'. *i. e.* becoming acquainted with each other.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३२०३ । प्रे स्त्रोऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

'अयज्ञे' इति छेदः यज्ञे इतिप्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । 'अयज्ञे' किम् । बर्हिषः प्रस्तरो मुष्टिविशेषः ।

3203. The affix 'ghañ' comes after the root 'stṛî' (to cover), when preceded by the preposition 'pra'; provided that the word so formed does not refer to sacrifice'.

The division of the sandhi is straḥ+ayajñe; and not straḥ+yajñe because there is no necessity of repeating yajñe in this sûtra, as it could have been drawn by anuvṛitti from the last.

As, शंखप्रस्तारः 'a bed of conch'; मणिप्रस्तारः 'strewing of gems'. Why do we say when not meaning sacrifice? Observe बर्हिषः प्रस्तरः 'a handful of straw.

३२०४ । प्रथने वावशब्दे । ३ । ३ । ३३ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्घञ्स्यादशब्दविषये प्रथने । पटस्य विस्तारः । 'प्रथने' किम् । तृणविस्तरः । 'अशब्दे' किम् । ग्रन्थविस्तरः ।

3204. The affix 'ghañ' comes after the root 'stṛi' (to cover), where the preposition 'vi' is in composition with it, when the sense is that of extension,¦and such spreading does not refer to words.

The word प्रथनं means 'extent, circuit, range'. As पटस्य विस्तारः 'the extension of the garment'.

Why do we say 'when meaning extent'? Observe, तृणविस्तरः 'a collection of grass'. Why do we say 'not referring to words'? Observe विस्तरो वचसाम् 'prolixity of words': or ग्रथविस्तरः ।

३२०५ । छन्दोनाम्नि च । ३ । ३ । ३४ ।

'स्तः' इत्यनुवर्तते । विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः । विस्तीर्यन्तेऽस्मिन्नक्षराणीत्यधिकरणे ,घञ् । ततः कर्मधारयः ।

3205. The affix 'ghañ' comes after 'stṛi' with the upasarga 'vi', when the word so formed is the name of a metre.

The word छन्द here means prosodial metre such as Gâyatri &c; and not the Vedas; otherwise the word नाम would not have been used. Thus वि+स्तृ+घञ्=वि+ष्टृ+घञ् (VIII. 3. 94) = विष्टारः 'the name of a metre called Vishṭâra-Pañkti'.

The whole word विष्टारपंक्ति is the name of a metre, and is not a word *ending* with the affix ghañ; only a member of this word, *i. e.* the first part ends with ghañ. The seventh case-affix in the word छन्दोनाम्नि has the force of location *i. e.* when the word so formed occurs *in* a portion of a name of a meter; it is not the *full,* name, but it is *in* the name *i. e.* forms a portion of the name. It is a Karmadhâraya compound.

३२०६ । छन्दोनाम्नि च । ८ । ३ । ९४ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्घञन्तस्य सस्य षत्वं स्याच्छन्दोनाम्नि । इति षत्वम् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3206. Also when it is the name of a metre, the irregular form विष्टार is used.

By sûtra III. 3. 34 the word विष्टार is formed denoting a sort of metre called विष्टारपंक्तिः ॥

Why do we say when denoting 'the name of a Chhandas'? Observe पटस्य विस्तारः ॥

In fact this sûtra makes unnecessary the sûtra III. 3. 34. To avoid this difficulty, some say that the sûtra III. 3. 34 is not confined to the preposition वि so that we can form प्रस्तारपङ्क्तिः । संस्तारपङ्क्तिः ॥

३२०७ । उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्राहः ।

3207. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), when the preposition 'ut' is in composition,

This debars the affix अप्. ; As उद्ग्राहः 'lifting up'.

३२०८ । समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ' किम् । द्रव्यस्य संग्रहः ।

3208. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when in composition with the preposition 'sam', when the sense of the root refers to fist

The word मुष्टि means 'boxing, fist'; as, अहो मल्लस्य संग्राहः 'O! the clenching of the fist of the athlete'; अहो मुष्टिकस्य संग्राहः O! the seizing of the boxer', meaning grasping firmly.

Why do we say, 'referring to fist'? Observe संग्रहो धान्यस्य 'a collection of grain'.

३२०९ । परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वान्नयतेर्निपूर्वादिणश्च घञ्स्यात्क्रमेण द्यूतेऽभ्रेषे च विषये । परिणायेन शारान्हन्ति । समन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः । 'द्यूताभ्रेषयोः' किम् । परिणयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

3209. The affix 'ghañ' comes after the roots 'nî' (to lead), and 'i' (to go), when the prepositions 'pari' and 'ni' are respectively in composition with them, and when the words so formed respectively mean 'a game' and 'propriety or arrangement or law'.

Here again we take help of I. 3. 10 in interpreting this sûtra. The verbs परि+नी and नि+इ, take घञ् when respectively meaning 'gambling' and 'fitness'. As परिणायेन शारान् हन्ति 'he kills (or takes) many pieces by moving a chessman.' Here परिणाय=समन्तान्नयन means 'the moving of chess-pieces from every side, and so winning the game.' So also नि+इ+घञ्=नि+ऐ+अ=नि+आय=न्यायः 'justice', 'propriety', 'logic'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

But when not having these senses, we have परिणयः 'marriage', and न्ययः 'decay'; as न्ययङ्गतः पापः 'the sin has been destroyed'. The word अभ्रेष means पादार्थानामनपचारो यथाप्राप्तकरणम्।

३२१० । परावनुपात्यय इणः । ३ । ३ । ३८ ।

क्रमप्राप्तस्यानतिपातोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । 'अनुपात्यये' किम् । कालस्य पर्ययः । अतिपात इत्यर्थः ।

3210. The affix 'ghañ' comes after the root 'i' (to go) in composition with the word 'pari', when the sense is that of following in regular succession.

As पर्यायः 'turn, succession'; तव पर्यायः 'thy turn'; मम पर्यायः 'my turn.' Why do we say 'when meaning turn'? Observe कालस्य पर्ययः 'the lapse of time'. The word अनुपात्ययः=क्रमप्राप्तस्यानतिपातः 'not breaking the series or order'.

३२११ । व्युपयोः शेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३९ ।

तव विशायः । तव राजोपशायः । 'पर्याये' किम् । विशयः संशयः । उपशयः समीपशयनम् ।

3211. The affix 'ghañ' comes after the root 'śî' (to lie down) when the prepositions 'vi' and 'upa' are in composition with it, and when the sense of the word so formed is that of 'regular succession'.

As, तव विशायः 'thy turn of sleeping' (*i. e.* the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch); मम विशायः 'may turn of rest'; तव राजोपशायः = तव राजानमु पशयितुम्पर्यायः 'thy turn of sleeping the king'.

Why do we say 'regular succession'? Observe उपशयः 'lying by the side of or ambush'; विशयः 'doubt'.

३२१२ । हस्तादाने चेरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्यासत्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । 'हस्तादाने' किम् । वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या प्रचयं करोति । 'अस्तेये' किम् । पुष्पप्रचयश्चौर्येण ।

3212. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to collect), when the sense expressed is that of taking by hand, provided it does not refer to stealing.

By saying 'taking by hand' the close proximity of the person taking, to the thing accepted or taken, is indicated. As पुष्पप्रचायः 'gathering flowers by hand'; फलप्रचायः 'gathering fruits by hand'.

Why do we say 'taking by hand'? Observe वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या प्रचयं करोति 'he gathers with the stick the fruits hanging on the top of the tree'.

Why do we say 'when not meaning to steal'? Observe पुष्पप्रचयश्चौर्येण 'the gathering of flowers by theft'.

Prohibition must be stated in the case of the word उच्चयः 'gathering'; as पुष्पोच्चयः 'gathering of flowers by hand'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३२१३ । निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः । ३ । ३ । ४१ ।

एषु चिनोतेर्घञादेश्च ककारः । उपसमाधानं राशीकरणं तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधिभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकायमग्निं चिन्वीत । शरीरे । चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति कायः । समूहे । गोमयनिकायः । 'एषु' किम् । चयः । 'चः कः' इति वक्तव्ये आदेरित्युक्तेर्यङ्लुग्यादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेचायः । पुनः पुना राशीकरणमित्यर्थः ।

3213. The affix 'ghañ', comes after the root 'chi' (to gather), and 'k' is the substitute of the initial 'ch'; in these senses *viz.*—'a dwelling', 'a fire on the funeral pile', 'the body' and 'collection.'

That in which people dwell (निवसति) is called निवासः or 'dwelling'. That which is gathered together (चीयते) is called चिति or 'funeral pile'. शरीर means the body of all living beings; and उपसमाधान: means making a heap: it refers to the meaning of the root: while the others refer to the meaning of the affix and of the Kâraka. Thus निकायः 'a dwelling'; as in काशीनिकायः 'Kâsi-dwelling'; आकायमग्निं चिन्वीत 'let him arrange the âkâya fire *i. e.* the funeral fire'; कायः 'body', as अनित्यः कायः 'a perishable body'. The meaning of the root चि is not very manifest in it. Literally it would mean "that in which are collected together blood, bones &c.—an organism". महान् गोमयनिकायः 'a heap of cow-dung'.

Why do we say 'when having these senses'? Observe चयः 'gathering'. Why is not this rule applied in महान् काष्ठनिचयः 'a large heap of wood'? Here multiplicity is expressed and not collection or aggregation.

Instead of saying "चः कः", the sûtra uses आदेः, indicating that in the yaṅluk, where there are *two* च's, the first only should be changed to क and not the second. As गोमयानां निकेचायः 'the frequent heaping of cow-dung'.

३२१४ । संघे चानौत्तराधर्ये । ३ । ३ । ४२ ।

चेर्घञादेश्च कः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनां समूहः संघः । 'अनौत्तराधर्ये' किम् । सूकरनिचयः । संघे किम् । ज्ञानकर्मसमुच्चयः ।

3214. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to gather) and 'k' is the substitute of the initial 'ch', in the sense of a multitude or assembly, (of living beings possessing some common characteristics), but not merely a confused crowd of men.

The word संघ means a collection or assembly of living beings. It is of two sorts:—either by collection of persons possessing common qualifications, or a mere confused crowd of men. The collection denoting a confused crowd is here excepted and by *paryudâsa* negation the other is taken. This भिक्षुनिकायः 'the assembly of Bhikshus; ब्राह्मणनिकायः 'the assembly of Brâhmaṇas'; वैयाकरणनिकायः 'the assembly of Grammarians'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

But सूकरनिचयः 'a herd of hogs'; because it is a mere collection. So also कृताकृतसमुच्चयः 'the collection of what is done and not done'; प्रमाणसमुच्चयः 'the collection of proofs'. So also ज्ञानकर्म समुच्चयः "the harmonious development and treading the path of wisdom and work both simultaneously". Here there is no संघ in either of the two senses, it not being a collection of living animals, the affix *ghan* is not employed.

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णच्स्त्रियाम् ३ । ३ । ४३ ।

स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

3215. The affix ṇach' comes after a root in denoting reciprocity of action, and the word so formed is in the feminine gender.

The word कर्म means 'action' and is not the technical 'Karma' meaning the accusative case. व्यतिहार means reciprocity or interchange of action. The word so evolved is feminine in form and denotes mere 'action' (भाव) also. The anubandha च in णच् is qualitative and is added to distinguish this affix from other affixes: thus in V. 4. 14. S. 3216 this particular affix is meant.

Thus वि+अव+क्रुश्+णच्+अञ्+ङीप्=व्यावक्रोशी (V. 4. 14, and VII. 3. 6) 'mutual abuse'. So also व्यावहासी, व्यावलेखी. The affix णच् forms only an imaginary stem; for this stem must take the अञ् by V. 4 14 which even does not form the complete word until the affix ङीप् of the feminine is added

Why do we say 'in the feminine'? Observe व्यतिपाको वर्त्तते ।

३२१६ । णचः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

3216. The affix aň (अ) comes without changing the sense, after a word ending in the affix ṇach (+/—अ), when the word is feminine.

By III. 3. 43 the affix अच् is ordained after feminine words denoting reciprocity of action. The affix अञ् comes after such a word without changing the sense, when the thing donoted is feminine. Thus व्यावक्रोशी, व्यावहासी वर्त्तते ॥

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत ऐज्न स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ।

3217. The prohibition and the augment, ordained by VII. 3 3, S. 1098 do not apply to a word which expresses the reciprocity of an action.

As व्यावक्रोशी, व्यावलेखी, व्याववर्त्ती, व्यावहासी ॥ See III. 3. 43 and V. 4. 14.

३२१८ । अभिविधौ भाव इनुण् । ३ । ३ । ४४ ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3218. The affix 'inuṇ' comes after a root in denoting condition, when co-extensiveness is meant.

The word अभिविधि means co-extensiveness, that is to say, the complete comprehension or relation between the action and the quality. Thus सांराविणम् 'a general or tumultuous uproar'; सं+कूट्+इन्+अण (V. 4. 15 and VI. 4. 164)=सांकूटिनम् 'a general confusion'; so संस्राविणम् 'a general flow or stream'.

Why do we say 'when meaning co-extensiveness'? Observe संकोटः, संरावः, संद्रावः ।

३२१९ । अणिनुणः । ५ । ४ । १५ ।

'इनण्यनपत्ये' (१२४५)। सांराविणं वर्तते ।

3219. The affix aṇ (+—अ) comes without changing the sense, after a stem ending in the affix inuṇ (इनुण्)

By III. 3. 44, the affix इनुण् is added to a root to express a condition resulting from a universal co-operation of the action denoted by the root. But a word formed by इनुण् is after all an imaginary word, it requires the further addition of this affix अण् to make it a complete word. In fact all svârtha affixes generally complete the not fully developed word. Thus सांराविणम् वर्त्तते, सांकूटिनम् ॥ The टि portion is not elided because of VI. 4. 164. S. 1245.

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ ।

'अव' 'नि' एतयोर्ग्रहेर्घञ्स्यात् शापे । अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । 'आक्रोशे' किम् । अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चौरस्य ।

3220. The affix 'ghañ, comes after the verb 'grah' (to seize), in composition with 'ava', and 'ni'; when malediction is meant.

Though इनुण् is immediately near, we take the anuvṛitti of घञ् (III. 3. 16), because we see that its anuvṛitti is possible.

The word आक्रोश means 'cursing'. As अवग्राहो हन्त ते वृषलभूयात् 'cursed be thou, O! sinner'. So also निग्राहस्ते भूयात् ।

Why 'when meaning cursing'? Observe अवग्राहः पदस्य; निग्रहश्चोरस्य ।

३२२१ । प्रे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः ।

3231. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when the word 'pra' is in composition, and the sense denoted is the desire of acquistiion.

As पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः पिण्डार्थी 'the Bhikshu walks for the sake of alms, carrying a vessel in hand'; स्रुवप्रग्राहेण चरति द्विजो दक्षिणार्थी 'carrying

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

a sacrificial ladle, the Brâhmaṇa walks about for his fee'. The word लिप्सा means the wish to have something.

Why do we say 'when meaning desire of gain'? Observe प्रग्रहो देवदत्तस्य।

३२२२। परौ यज्ञे। ३। ३। ४७।

उत्तरः परिग्राहः। स्फ्येन वेदेः स्वीकरणम्।

3222. The affix 'ghañ, comes after the root 'grah', in composition with 'pari' when it relates to sacrificial subjects.

As उत्तरः परिग्राहः 'the northern fencing of the sacrificial altar', अधरपरिग्राहः 'the southern fencing of the sacrificial altar'.

Why do we say 'when relating to sacrifices'? Observe परिग्रहः देवदत्तस्य 'the fencing of Devadatta'.

३२२३। नौ वृ धान्ये। ३। ३। ४८।

'वृ' इति लुप्तपञ्चमीकम्। नीवाराः। 'धान्ये' किम्। निवरा कन्या। क्तिन्विषयेऽपि बाहुलकादप्। प्रवरा सेतिवत्।

3223. The affix 'ghañ,' comes after the verb 'vṛi, preceded by 'ni'; when the sense is that of grain.

The वृ here means both वृङ् and वृञ् and is in the Ablative case, the case affix being elided. This debars the affix अप्. As नीवाराः 'rice growing wild or without cultivation'.

Why do we say 'meaning grain'? Observe निवरा कन्या 'a virgin girl'. The proper affix is ktin, but अप् is added diversely as प्रवरा (See III. 3. 58. S. 3234).

३२२४। उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः। ३। ३। ४९।

उच्छ्रायः। उद्यावः। उत्पावः। उद्द्रावः। कथं 'पतनान्ताः समुच्छ्रयाः' इति। बाहुलकात्।

3224. The affix 'ghañ' comes after the verbs 'śri', 'yu', 'pû' and 'dru', when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix *ach* (III. 3. 56). Thus उच्छ्रायः 'rising of a planet'; उद्यावः 'mixing', उत्पावः 'purifying ghee'; and उद्द्रावः 'flight'.

How do you explain the form समुच्छ्रयः in पतनान्ताः समुच्छ्रयाः? The word विभाषा 'optionally' in the next sûtra, exerts a retrospective effect on this sûtra, and the form is an optional one. This is a most unusual thing and is called सिंहावलोकनन्यायः 'the maxim of the lion's backward glance'. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within its reach.

३२२५। विभाषाङि रुप्लुवोः। ३। ३। ५०।

आरावः–आरवः। आप्लावः–आप्लवः।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3225. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verbs 'ru' (to roar) and 'plu' (to float), when the preposition 'âṅ' is in composition.

As आरावः or आरवः 'noise'; आप्लावः or आप्लवः 'bathing'.

३२२६ । अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः-अवग्राहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' किम् । अवग्रहः पदस्य ।

3226. The affix 'ghañ' is optionally employed after the root 'grah', when the word 'ava' is in composition, the sense being witholding of rain.

The word 'optionally' is understood here. The word वर्षप्रतिबन्ध means the absence of rain, from some cause or another, when the season has arrived; as अवग्राहः or अवग्रहो देवस्य 'the draught of rain'.

Why do we say 'when meaning 'obstruction of rain'? Observe अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । प्रे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

प्रे ग्रहेर्घञ्वा वणिजां संबन्धी चेत्प्रत्ययार्थः । तुलासूत्रमिति यावत् । तुलाप्रग्राहेण चरति । तुलाप्रग्रहेण ।

3227. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed relates to commerce.

Both the words *grah* and *vibhâshâ* are understood here. By 'relation to commence' is meant here the string of the balance; and not commerce in general. That string by which a balance is held is called तुलाप्रग्रहः or तुलाप्रग्राहः, as तुलाप्रग्राहेण चरति or तुलाप्रग्रहेण चरति; and this may be said of any person whether he be a trader or not.

Why do we say 'when belonging to commerce'? Observe प्रग्रहो देवदत्तस्य 'the whip of Devadatta'.

३२२८ । रश्मौ च । ३ । ३ । ५३ ।

प्रग्रहः-प्रग्राहः ।

3228. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed means 'a rein'.

The word रश्मि means here the bridle by means of which horses &c. joined to the carriage, are held under control; as प्रग्रहः or प्रग्राहः 'a rein'.

३२२९ । वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः-प्रवरः ।

3229. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'vṛi' (to choose), when 'pra' is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As प्रावारः or प्रवरः 'a cloak, a veil'.

Why do we say 'when it means a covering'? Observe प्रवरा गौः।

३२३० । परौ भुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावः-परिभवः । 'अवज्ञाने' किम् । सर्वतो भवनं परिभवः ।

3230 The affix 'ghañ is optionally employed after the verb 'bhu', the word 'pari' being in construction, when the sense of the word so formed is 'disregard'.

The word अवज्ञान means 'contempt', 'neglect', 'disregard' &c. As परिभावः or परिभवः 'insult, humiliation'.

Why do we say 'when meaning disregard'? The word परिभवः may be then construed to mean सर्वतोभवनं = परिभवः 'surrounding'.

३२३१ । एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

चयः । जयः । '* भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् *' । भयम् । वर्षम् ।

3231. The affix 'ach' comes after a root ending in 'i' or 'î' (when mere action is denoted, or when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as an agent).

The words within brackets are to be supplied from sûtras 18 and 19: and these words are to be supplied in every subsequent sûtra as far as sûtra III. 3. 113. This debars घञ्. The च् in अच् is qualitative, in sûtras like VI. 2. 144.

Thus, चयः 'collection'; अयः 'going'; जयः 'victory'; क्षयः 'wasting'.

Vart.—In this connection the words भय &c. should also be enmerated. As भी+अच्=भयम् 'fear'; वर्षम् 'rain'. These being neuter words, otherwise would have taken the affix क्त &c. but for this Vârtika.

३२३२ । ॠदोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

ॠवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ।

3232. After a root ending in long 'ṛî', short 'u', or long 'û', there is the affix 'ap'.

This debars घञ्. The प् is indicatory for the sake of accent (III. 1. 3); as कॄ+अप्=करः 'scattering'; गॄ—गरः 'beverage, poison'; शॄ—शरः 'arrow'; यु—यवः 'barley'; लू—लवः 'reaping'; पू—पवः 'winnowing corn'.

The त् in ॠदोः is merely for the sake of euphony: it is not त् changed into द; for then by the rule 'that which follows त् is also called तपर" short उ only would have been taken and not long ऊ (I. 1. 70).

३२३३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ९३ ।

अनयोर्विपूर्वस्य स्तृः षत्वं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनं च । 'वृक्ष-' इति किम् । वाक्यस्य विस्तरः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3233. The word विष्टर is irregularly formed in the sense of "tree" and "seat."

This word is formed by adding the affix अप् ' to the root स्तृ preceded by the preposition वि ॥ Thus विष्टरो वृक्षः ॥ विष्टरमासनम् ॥

Why do we say when meaning a 'tree' or a 'seat'? Observe श्लोकस्य विस्तरः ॥ See sûtra III. 3. 57. S. 3232 by which अप् is added here instead of घञ् ॥

३२३४ । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अपप्स्यात् । घञोऽपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । '* वशिरण्योरुप-संख्यानम् *' । वशः । रणः । '* घञर्थे कविधानम् *' । प्रस्थः । विघ्नः । '* द्वित्वप्रकरणे के कृञादी-नामिति वक्तव्यम् *' । चक्रम् । चिक्लिदम् । चक्नसः ।

3234. The affix 'ap' cames after the verbs 'grah', 'vṛi', 'dṛi', 'niśchi' and 'gam'.

This debars घञ्; and in the case of निश्चि the affix अच् is debarred. As ग्रहः 'a planet'; वरः 'a boon'; दरः 'tearing, a cave'; निश्चयः 'cartainty'; गमः 'march'.

The verb निश्चि would have taken अच्, but takes अप् which causes difference of accent.

Vart.—The roots वश् and रण् should also be included in this; as वशः 'obedient'; रणः 'battle'.

Vart.—When the sense is that of घञ्, the affix क is directed to be employed; after the following verbs:—स्था, स्ना, पा, व्यध्, हन् and युध् । As प्रस्थः 'a table-land' (on which they *move*); प्रस्नः 'a vessel for bathing' (in which they *bathe*); प्रपाः 'a place where water is distributed to travellers' (that out of which they *drink*); आविधः (VI. 1. 16) 'an awl, a drill' (that by which they *pierce*); विघ्नः 'an obstacle' (in which they are *obstructed*); आयुधः 'battle' (where they *fight*).

Vart:—The roots कृ &c. are reduplicated before the affix क । This vârtika comes under VI. 1. 12, relating to reduplications. Thus चक्रम्, चिक्लिदम् and चक्नसः

३२३५ । उपसर्गेऽदः । ३ । ३ । ५९ ।

अप्स्यात् ।

3235. The affix 'ap' comes after the verb 'ad '(to eat) when an upasarga is in composition.

Thus प्र+अद्+अप् । Now applies the following sûtra by which अद् is replaced by घस ।

३२३६ । घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्घस्लृ स्याद्घञ्यपि च । प्रघसः । विघसः । 'उपसर्गे' किम् । घासः ।

3236. And when the affix घञ् and अप् follow, घस्लृ is the substitute of अद्.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As विघसः (II. 4. 38) 'half-chewed morsel'; प्रघसः 'voracious'.

Why do we say 'when compounded with an upasarga'? Observe घासः 'grass' अद्+घञ्=घस्+अ (II. 4. 38)= घासः।

३२३७। नौ ण च। ३। ३। ६०।

नौ उपपदे अदेर्णः स्यादप् च। न्यादः। निघसः।

3237. And the affix 'ṇa' as well as 'ap' comes after the verb 'ad, (to eat), when the upasarga 'ni' is in composition.

As नि+ अद्+ण=नि+आद्+अ=न्यादः (VII. 2. 116) 'feeding'; नि+अद्+अप्=नि+घस्+अ (II. 4. 38)=निघसः 'eating, food'.

३२३८। व्यधजपोरनुपसर्गे। ३। ३। ६१।

अप् स्यात्। व्यधः। जपः। उपसर्गे तु। आव्याधः। उपजापः।

3238. The affix 'ap' comes after the verbs 'vyadh' and 'jap', when no upasarga is in composition with them.

This debars घञ्. As व्यधः 'wound; जपः 'muttering'.

Why do we say 'when upasarga-less'? Observe आव्याधः उपजापः।

३२३९। स्वनहसोर्वा। ३। ३। ६२।

अप्। पक्षे घञ्। स्वनः–स्वानः। हसः–हासः। अनुपसर्ग इत्येव। प्रस्वानः। प्रहासः।

3239. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'svan' and 'has' when no upasarga is in composition with them.

Thus स्वनः or स्वानः 'sound'; हसः or हासः 'laughter'. But with upasargas, we have only one from; प्रस्वानः 'a loud noise'; प्रहासः 'a loud laughter'.

३२४०। यमः समुपनिविषु च। ३। ३। ६३।

एष्वनुपसर्गे च यमेरब्वा। संयमः–संयामः। उपयमः–उपयामः। नियमः–नियामः। वियमः–वियामः। यमः–यामः।

3240. And the affix 'ap' comes optionally after the verb 'yam' when the upasargas 'sam', 'upa', 'ni' and 'vi', are in composition; or even when it is upasarga-less.

This debars घञ्. As संयमः or संयामः 'restraint'; उपयमः or उपयामः 'marriage'; नियमः or नियामः 'restrictive rule; वियमः or वियामः 'check, distress'; यमः or यामः।

३२४१। नौ गदनदपठस्वनः। ३। ३। ६४।

अब्वा स्यात्। निगदः–निगादः। निनदः–निनादः। निपठः–निपाठः। निस्वनः–निस्वानः।

3241. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'gad' (to speak), 'nad' (to sound), 'paṭh' (to read), 'svan' (to sound), when the upasarga 'ni' is in composition with them.

This debars घञ्. Thus निगदः or निगादः 'recitation'; निनदः or निनादः 'noise'; निपठः or निपाठः 'reading'; निस्वन or निस्वानः 'a noise'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३२४२ । क्वणो वीणायां च । ३ । ३ । ६५ ।

नावनुपसर्गे च वीणाविषयाच्च क्वणतेरब्वा स्यात् । वीणाग्रहणं प्रादार्थम् । निक्वणः-निक्वाणः । क्वणः-क्वाणः । वीणायां तु । प्रक्वणः-प्रक्वाणः ।

3242. The affix 'ap' comes optionally after the verb 'kvaṇ' (to jingle), when 'ni' is in composition with it, as well as when it is without any upasarga, or when 'flute' is meant.

This debars the affix घञ्. Thus निक्वणः or निक्वाणः 'a musical tone'. क्वणः or क्वाणः 'sound'. When it refers to 'flute', it must have some upasarga, not necessarily नि; as कल्याणप्रक्वणा वीणा.

But not so here, अतिक्वाणो वर्तते, where the upasarga being अति and the word not referring to 'a flute,' no option is allowed. When flute is not meant, the upasarga must be नि or no upasarga at all, for the optional application of the affix अप्. To sum up, क्वण् takes अप् optionally under three conditions :—1st when preceded by नि, or 2ndly when having no upasarga, or 3rdly when it refers to 'flute', and then it must have some upasarga.

३२४३ । नित्यं पणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अप्स्यात् । मूलकपणः । शाकपणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते सोऽस्य विषयः । 'परिमाणे' किम् । पाणः ।

3243. The affix 'ap' comes invariably after the verb 'paṇ' (to barter), when the sense is that of measure.

The word नित्यं 'invariably' is used in the aphorism in order to stop the anuvritti of the word optionally. Thus मूलकपणः 'a handful of radishes'; शाकपणः 'a handful of vegetable'. A small bundle of radishes &c, tied together for the purposes of sale is so-called. These words secondarily have come to mean 'a measure equal to a handful', irrespective of any thing.

When not meaning measure, we have पाणः 'trade'.

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

धनमदः । उपसर्गे तु । उन्मादः ।

3244. The affix 'ap' comes after the verb 'mad', when not in composition with an upasarga.

This debars घञ्. As विद्यामदः 'pride of knowledge'; धनमदः 'pride of wealth'; कुलमदः 'pride of family'. When compounded with upasargas, we have उन्मादः 'mad', प्रमादः 'error or carelessness'.

३२४५ । प्रमदसंमदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

'हर्षे' किम् । प्रमादः । संमादः ।

3245. The words 'pramada' and 'sammada' are irregularly formed, meaning 'joy'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

As कन्यानां प्रमदः 'the joy of girls'; कोकिलानां संमदः 'the rejoicing of cuckoos'.

Why do we say 'when meaning delight'? Observe प्रमादः 'carelessness'; संमादः 'frenzy'.

३२४६ । समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

संपूर्वोऽजिः समुदाय उत्पूर्वश्च प्रेरणे तस्मात्पशुविषयकादप्स्यात् । 'अघञपोः' इत्युक्तेर्वीभावो न । समजः पशूनां संघः । उदजः पशूनां प्रेरणम् । 'पशुषु' किम् । समाजो ब्राह्मणानाम् । उदाजः क्षत्रियाणाम् ।

3246. The affix 'ap' comes after the verb 'aj' (to go), when the prepositions 'sam' and 'ut' are in composition, and the word so formed refers to beasts.

This debars घञ्. The root अज ' means to go, to throw'. When preceded by सम्, it means 'a collection'; and preceded by उत् it means 'driving. As समजः पशूनां 'a herd of cattle'; उदजः पशूनां 'driving forth of cattle'. The अज is not changed to वी, because II. 4. 56 S. 2292 ordaining this substitution excepts the affixes घञ् and अप् ॥

Why do we say 'when applying to cattle? Observe समाजो ब्राह्मणानां, उदाजः क्षत्रियाणां ।

३२४७ । अक्षेषु ग्लहः । ३ । ३ । ७० ।

अक्षशब्देन देवनं लक्ष्यते तत्र यत्पणरूपेण ग्राह्यं तत्र 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । 'व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन्' । 'अक्षेषु' किम् । पादस्य ग्रहः ।

3247. The word 'glaha' is irregularly formed, when the sense of the root refers to gambling.

This word is derived from the root ग्रह्. The verb ग्रह takes the affix अप् and thus forms ग्रह; and then irregularly र is changed into ल; as अक्षस्य ग्लहः 'cast of the dice'; the bet to be delivered on the fall of the dice.

Why do we say 'when referring to gambling'? Observe ग्रहः पादस्य ।

Others say, this word is derived regularly from the root ग्लह् 'to gamble', by adding the affix अप्, and thus debarring घञ. They suppose, therefore, the existence of the root ग्लह् to explain the form ग्लहः । The counter-example which they would give is ग्लाहः 'receiving', formed by adding the affix घञ् ।

Thus व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन् (Mâgh VIII. 32).

३२४८ । प्रजने सर्तेः । ३ । ३ । ७१ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवामुपसरः । कथम् 'अवसरः' 'प्रसरः' इति । 'अधिकरणे पुंसि, संज्ञायाम्–' (३२९६) इति घः ।

3248. The affix 'ap' comes after the verb 'sri' (to flow), in the sense of impregnating (the covering of cows &c).

This debars घञ. The word प्रजनं means 'the first covering of a cow by a bull'. As गवामुपसरः 'impregnation of cows'; पशूनामुपसरः 'impregnation of cattle.'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

How do you explain avasara and prasara? They are formed by ghañ with the force of location denoting a name. under III. 3. 118. S. 3296.

३२४९ । ह्वः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु । ३ । ३ । ७२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । 'एषु' किम् । प्रह्वायः ।

3249. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' to call, when the prepositions 'ni', 'abhi', 'upa' and 'vi' are in composition with it, and its semivowel is changed into the corresponding vowel.

This debars घञ्. As नि+ह्वे+अप्=नि+हु+अ (VI. 1. 108)=नि+हो +अ (VII. 3. 84)=निहवः (VI 1. 78) 'invocation'; अभिहवः 'invocation'; उपहवः 'invitation; विहवः 'calling'. But प्रह्वायः 'a summons'.

३२५० । आङि युद्धे । ३ । ३ । ७३ ।

आहूयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । 'युद्धे' किम् । आह्वायः ।

3250. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' when the word in composition is the upasarga 'âṅ', and the semi-vowel of the root is changed into its corresponding vowel, when the word so formed means battle.

As आहवः 'battle' (where they *challenge* each other). But otherwise आह्वायः 'calling'.

३२५१ । निपानमाहावः । ३ । ३ । ७४ ।

आङ्पूर्वस्य ह्वयतेः संप्रसारणमब्वृद्धिश्चोदकाधारश्चेद्वाच्यः । 'आहावस्तु निपानं स्यादुपकूप-जलाशये' ।

3251. The word 'âhâva' is irregularly formed when meaning 'a trough.

The word आहावः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then samprasâraṇa, and the vṛiddhi of the vowel. Thus आ+ह्वे+अप्=आहु+अ =आहौ+अ=आहावः 'a trough near a well for watering cattle'. Otherwise आह्वायः 'calling'. Even in the word आहावः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water.

Thus आहावस्तु निपानं स्यादुपकूपजलाशये (Amarakosá I. 10. 26).

३२५२ । भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ७५ ।

अनुपसर्गस्य ह्वयतेः संप्रसारणमप्च स्याद्भावे । हवः ।

3252. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' and there is the change of the semi-vowel to its coroesponding vowel, when the root is upasarga-less, and mere action is denoted.

As हवः 'calling'; हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रम् ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Why do we say 'when no upasarga is in composition with it? Observe आहायः। Though the anuvṛitti of the word भाव was understood in this aphorism from sûtra 3184, its repetition here shows that the anuvṛitti of sûtra 3188, which was running, must not be taken; so that this word applies to agent-kâraka also.

३२५३ । हनश्च वधः । ३ । ३ । ७६ ।

अनुपसर्गाद्धन्तेर्भावे अप्स्यात् । वधादेशश्चान्तोदात्तः । 'वधेन दस्युम्' । चाद्घञ् । घातः ।

3253. The affix 'ap' comes after the root 'han' when upasarga-less, in the sense of mere action, and 'vadha' is the substitute of 'han' before this affix.

This वध has udâtta accent on its final. The affix अप् which is anudâtta generally (III. 1. 4) thus becomes udâtta.

As वधश्चोराणाम् 'the killing of thieves; वधोदस्यूनाम 'the killing of robbers'.

When action is not denoted, the affix घञ् applies; as घातः 'a blow.

So also when an upasarga is in composition with it; as प्रघातः, घातः।

The word च in the aphorism does not connect हन्, with the substitute वध, there being no co-ordination, it refers to the affixes under discussion. Thus we have the affix घञ् also; as घातः 'killing'.

३२५४ । मूर्तौ घन । ३ । ३ । ७७ ।

मूर्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप्स्यात् । घनश्चादेशः । अभ्रघनः । कथम् 'सैन्धवघनमानय' इति । घर्मशब्देन घर्मी लक्ष्यते ।

3254. The affix 'ap' comes after the verb 'han', when the word so formed means solidity, and 'ghan' is the substitute of han.

The word मूर्त्ति means 'hardness', 'solidity'. Thus अभ्रघनः 'a mass of cloud'; दधिघनः 'solid curd'. How do we say घनं दधि or सैन्धवघनमानय. Here the quality is taken for the thing qualified.

३२५५ । अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । ७८ ।

वाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयम् । 'अन्तर्घणः' इति पाठान्तरम् ।

3255. The verb 'han' preceded by the word 'antar' takes the affix 'ap' and 'ghan' is the substitute of the word 'han', when the word so formed means 'a country'.

As अन्तर्+हन्+अप्=अन्तर्+घन्+अ=अन्तर्घनः 'name of a country of Bâhika'; (a porch or court, an open space before the house between the entrance door and the house). Some write the word with a ण as अन्तर्घणः, that is also valid.

Why do we say 'when meaning a country'? Observe अन्तर्घातो 'striking in the middle'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३२५६ । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिन्दौ आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् । प्रविशद्भिर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यते इति प्रघणः-प्रघाणः । कर्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ।

3256. The words 'praghaṇa' and 'praghâṇa' are irregularly formed, meaning 'a portion of a dwelling house'.

Thus प्रघणः or प्रघाणः 'a porch before the door of a house, a portico'. The ap has the force of object'. There is vṛiddhi in one alternative. On both sides of an entrance to a house there are open spaces. The outer-yard is called praghâṇa or praghaṇa. Because persons entering *strike* that ground with their feet to throw off dust and dirt—so it is well stricken ground indeed.

This is formed from हन् with प्र, irregularly.

Why do we say when meaning a portion of a house? Observe प्रघातः ।

३२५७ । उद्घनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन्काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तक्षन्ते तदुद्घनः । अधिकरणेऽप् ।

3257. The word 'udghana' is irregularly formed in the sense of 'bench'.

This is formed from उत्+हन् irregularly. Thus उद्घनः 'a carpenter's bench' (the wood on which placing other planks &c. the carpenter planes, carves &c.) The ap has the force of location.

When not having this sense, we have उद्घातः 'uneven'.

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं शरीरावयवः । स चेह न सर्वः किं तु पाणिः पादश्चेत्याहुः । करणेऽप् । अपघातोऽन्यः ।

3258. The word 'apaghana' is irreguarly formed meaning 'a member of the body'.

This is formed irregularly from अप+हन्. Thus अपघनः 'a limb or member of the body'. The word अङ्गम् means a portion of the body, such as hand or foot, and not the whole body. The ap has the force of Instrument here. Otherwise we have अपघातः ।

३२५९ । करणेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

एषु हन्तेः करणेऽप्स्याद्घनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघनः । 'द्रुघणः' इत्येके । 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्–' (८५७) इति णत्वम् । संज्ञैषा कुठारस्य । द्रुर्वृघः ।

3259. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the words, 'ayas', 'vi' or 'dru' are in composition with it, when the word so formed is related to the verb as an instrument, and 'ghan' is the substitute of 'han'.

As अयोघनः 'a forge-hammer' (whereby the iron is destroyed); विघनः 'a mallet'; द्रुघनः 'an axe' lit. the tree (dru)-cutter. Some write द्रुघणः, the न being changed into ण either by rule VIII. 4. 3. S. 857 or by

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

including this word in the class of आरोहणादि (IV. 2. 80). 'Dru' means 'tree'.

३२६० । स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्ब उपपदे हन्तेः करणे कः स्यादप् च । पक्षे घनादेशश्च । स्तम्बघ्नः-स्तम्बघनः । करण इत्येव । स्तम्बघातः ।

3260. The affix 'ka' also comes after the verb 'han', when 'stamba' (a clump) is the word in composition, and the relation of the word so formed to the verb is that of an instrument.

The word च in the sûtra draws in अप् from the last aphorism and in that case घन् replaces हन्. Thus स्तम्बघ्न or स्तम्बघनः 'a small hoe for weeding clumps of grass'. In the feminine gender, the forms are स्तम्बघ्ना as well as स्तम्बघना । When क is added we have स्तम्बघ्नः । Thus हन्+क=ह्न्+अ (VI. 4. 98) =घ्न (VII. 3. 54). When अप् is added, हन् is totally replaced by घन् । When instrument is not meant, we have स्तम्बघातः ।

३२६१ । परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरप् स्यात्करणे घशब्दश्चादेशः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः ।

3261. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the upasarga 'pari' is in composition, and the relation between the word so formed, and the verb, is that of an instrument, and 'gha' replaces 'han'.

Thus परिघः 'an iron beam used for locking or shutting the gate, an iron club'. By the next sûtra, we get another form of this word.

३२६२ । परेश्च घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ ।

परे रेफस्य लो वा स्याद्घशब्देऽङ्कशब्दे च । पलिघः-परिघः । पर्यङ्कः-पल्यङ्कः । इह 'तरप्तमपौ घः' (२००३) इति कृत्रिमस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् ।

2262. The र् of परि is changed to ल् before gha and anka.

As परिघः or पलिघः, पर्यङ्कः or पल्यङ्कः ॥ The worb घ here means the word-form घ, and not the technical घ of तरप् and तमप् ॥ See I. 1. 22. S. 2003.

३२६३ । उपघ्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपपूर्वाद्धन्तेरप् स्यादुपधालोपश्च । आ श्रयशब्देन सामीप्यं लक्ष्यते । पर्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यत इति पर्वतोपघ्नः ।

3263. The word 'upaghna' is irregularly formed meaning 'an inclined place for leaning or support'.

It is formed by adding अप् (III. 3. 76) to the verb हन् preceded by the upasarga उप, then eliding the penultimate अ of ह; this is the irregularity. Then by sandhi rules हन् is changed into घ्नः । This form would have been given by the affix क also, without any irregularity.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word आश्रय refers to proximity, contiguity. Thus पर्वतोपघ्नः 'the declivity of the mountain'; so also ग्रामोपघ्नः 'bordering the village'.

Why do we say 'when meaning 'support'? Observe पर्वतोपघातः।

३२६४। संघोद्घौ गणप्रशंसयोः। ३। ३। ८६।

संहननं संघः। भावेऽप्। उद्धन्यते उत्कृष्टो ज्ञायत इत्युद्घः। कर्त्तर्यप्। गत्यर्थानां बुद्ध्यर्थत्वाद्धन्तिर्ज्ञाने।

3264. The words 'saṅgha' and udgha' are irregularly formed in the sense of 'a collection', and 'a praise' respectively.

These words are thus formed, सम्+हन्+अप्=सं+घ्+अ=सं+घ्+अ=संघः Thus संघः पशूनाम् 'a herd of cattle'; so also उद्घो मनुष्यः 'an excellent man' 'who knows' well. The word 'respectively' is inserted from I. 3. 10. When not used in these senses, we have संघातः 'union'. In saṅgha, the ap has the force of 'condition', and in udgha of 'object', as all roots meaning 'to go', denote also 'to understand', so 'han' here means 'to know', in udgha.

३२६५। निघो निमितम्। ३। ३। ८७।

समन्तान्मितं निमितम्। निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति निघाः वृक्षाः। समारोहपरिणाहा इत्यर्थः।

3265. The word 'nigha' is irregularly formed in the sense of 'as high as broad.'

The word निमित means 'measured all round' i. e. 'as high as broad' literally that which is known (hanyante=jñâyante) fully. As निघा वृक्षाः 'trees as high as broad'. निघा शालयः square or cubic or circular halls. Otherwise, when not meaning 'as high as broad', we have निघातः 'a blow'. The word निमितं=समन्तान्मितं, समारोहपरिणाहम्। It may be derived from मा or from मि। In the first case it will mean 'measured' and in the other, 'erected, built'. Professor Bothlingk refers to *Apastamba Dharma.* I. 20. 30 for the meaning of this word.

३२६६। ड्वितः क्त्रिः। ३। ३। ८८।

अयं भाव एव स्वभावात्। 'क्त्रेर्मम्नित्यम्'। नित्यग्रहणात्क्त्र्यन्तस्याविषयः। अत एव क्त्र्यन्तेन न विग्रहः। डुपचष्। पाकेन निवृत्तं पक्त्रिमम्। डुवप्। उप्त्रिमम्।

3266. The affix 'ktṛi' comes after the verb which has an indicatory 'ḍu', when denoting mere action &c.

The phrases 'when the sense is that of mere action', and 'when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent', are of course understood in this, as in all the previous aphorisms. Then by IV. 4. 20, S. 1570 (of the affix क्त्रि, मप् is always the augment) we must add म, for we can not use the affix त्रि alone; but we must always use त्रिमप्॥ Thus डुपचष् 'to cook'—

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

पक्त्रिमम् 'what is ripe'; डुवप्—उप्त्रिमम् 'sown' (VI. 1. 15); डुकृञ्—कृत्रिमम् 'artificial'.

३२६७ । ट्वितोऽथुच् । ३ । ३ । ८९ ।

अयमपि स्वभावाद्भाव एव । टुवेपृ । वेपथुः । श्वयथुः ।

3267. After that verb which has an indicatory 'ṭu', the affix athuch, comes with the force of denoting mere action &c.

As टुवेपृ—वेपथुः 'a trembling'; टुओश्वि—श्वयथुः 'swelling'; टुक्षु—क्षवथुः 'sneezing; टुदु—दवथुः 'burning'.

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् । ३ । ३ । ९० ।

यज्ञः । याच्ञा । यत्नः । विश्नः । प्रश्नः । 'प्रश्ने चासन्न–' (२१११) इति ज्ञापकान्न संप्रसारणम् । ङित्वं तु विश्न इत्यत्र गुणनिषेधाय । रक्ष्णः ।

3268. After the verbs 'yaj' (to worship), 'yâch' (to ask for,) 'yat (to strive), 'vichchh' (to shine), 'prachchh' (to ask) and 'raksh' (to preserve), comes the affix 'naṅ' with the force of denoting mere action &c.

The conditions of S. 3184 and 3188 are understood here also. The ङ् of नङ् is for the sake of prohibiting guṇa or vṛiddhi (I. 1. 5 S. 2217); as यज्ञः 'sacrifice'; याच्ञा 'solicitation'; यत्नः 'effort'; विश्नः (VI. 4. 19 S. 2561) 'lustre'; no guṇa, because of ङ्। प्रश्नः 'a question'; रक्ष्णः protection.

The root प्रच्छ, by VI. 1. 16, S. 2412 ought to have changed its र into ऋ the ङित् affix नङ्. Its not doing so must be taken to be an irregularity before countenanced by Pâṇini, as we know from the fact that Pâṇini himself uses the form प्रश्नः in III. 2. 117. S. 2777.

३२६९ । स्वपो नन् । ३ । ३ । ९१ ।

स्वप्नः ।

3269. The affix 'nan' comes, under similar circumstances, after the verb 'svap' (to sleep).

The final न् is indicatory and regulates the accent (VI. 1. 197 S. 3686;) as स्वप्नः 'a dream'.

३२७० । उपसर्गे घोः किः । ३ । ३ । ९२ ।

प्रधिः । अन्तर्धिः । उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः ।

3270. The affix 'ki' comes under similar conditions, after a 'ghu' verb (I. 1. 20 S. 2373), when an upasarga is in composition with it.

The क् is indicatory, by force of which the final आ is elided (VI. 4. 64 S. 2372). Thus प्र+दा+कि=प्रदिः 'a present'; प्रधिः 'the periphery of a wheel'; उपाधिः 'fraud'; अन्तर्द्धिः 'vanishing'.

३२७१ । कर्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे घोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे । जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति जलधिः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3271. The affix 'ki' comes after a 'ghu' verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of 'location'.

As जलधिः 'the ocean (in which water is held)'; शरधिः 'a quiver (that in which arrows are put)'.

The word 'location' in the aphorism indicates that the words so formed should have no other significance. The word च in the aphorism draws in the affix कि from the last sûtra.

३२७२ । स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ९४ ।

स्त्रीलिङ्गे भावादौ क्तिन्स्याद्घञोऽपवादः । अजपौ तु परत्वाद्बाधेते । कृतिः । चितिः । स्तुतिः स्फायी–स्फाति 'स्फीतिकामः' इति तु प्रामादिकम् । क्तान्ताद्भाववर्थे णिचि 'अच इः' इति वा समाधेयम् । '* श्रुयजीषिस्तुभ्यः करणे *' श्रूयतेऽनया श्रुतिः । यजेरिषेश्च इष्टिः । स्तुतिः । '* ॠल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः *' । तेन नत्वम् । कीर्णिः । गीर्णिः । लूनिः । धूनिः । यूनिः । 'ह्रादः–' (३०७३) इति योगविभागात्क्तिनि ह्रस्वः । प्रह्रन्निः । 'ति च' (३०३७) । चूर्तिः । फुल्विः । '* चायतेः क्तिनि चिभावो वाच्यः *' । अपचितिः । '* संपदादिभ्यः क्विप् *' । संपत् । विपत् । "क्तिन्नपीष्यते' । संपत्तिः । विपत्तिः ।

3272. To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix 'ktin' is added to the root.

The conditions of rules 3184 and 3188 are understood here also. This supersedes घञ्, अच् and अप् affixes, being taught subsequent to them. Thus कृतिः 'action', चितिः 'a gathering'; मतिः 'understanding': स्तुतिः 'praise'; स्फातिः 'swelling'. The form स्फीति is erroneous, for स्फा is changed to स्फी only in the Nishṭhâ (S. 3041). Or it is derived from the root स्फीति formed from the Past Part. स्फीत with णिच् and adding इ । Thus स्फीति + इ (अचः इः) = स्फीतिः (VI. 1. 22. S. 3044). The णिच् is added to p. p. स्फीत to make it a root by the gana—sûtra given under the Churâdi √कत्र (No. 368).

Note.—The affix *ktin* should be declared to come after the verbs आप् 'to get' &c. Thus आप्तिः 'getting'; राद्धिः 'accomplishment'; दीप्तिः 'shining'; स्रस्तिः 'a slip'; ध्वस्तिः 'destruction'; लब्धिः 'gain'.

Vart.—So also after the verbs श्रु 'to hear', यज् 'to worship' इष 'to wish' and स्तु 'to praise', when instrument is meant; as श्रुतिः 'ear' (that by which we hear)'; so इष्टिः, 'a sacrifice' or 'a wish' from yaj and ish: स्तुतिः 'a praise.

Note.—The affix नि comes after the verbs 'ग्लै to be exhausted', म्लै 'to fade, 'ज्या to grow old' and हा 'to leave'; as ग्लानिः 'exhaustion'; म्लानिः 'fading', ज्यानिः 'old age'; हानिः 'loss'.

Vart.—The affix क्तिन् coming after verbs ending in long ॠ and the verbs लू &c. is like a Nishṭhâ. Thus कीर्णिः 'scattering'; This form is thus evolved: कॄ + क्तिन् = कि + ति (VII. 1. 100 S. 2390) = किर् + ति (I. 1. 51 S. 70) = कीर् + ति (VIII. 2. 77 S. 354). At this stage, त is changed into न by the

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

affix being treated as a Nishṭhâ (VIII. 2. 42 S.3018), and this न is changed into ण by the ordinary rules of sandhi; so also गीर्णिः 'praise'; जीर्णिः 'old age'; शीर्णि 'drying' लूनिः (VIII. 2. 44) 'cutting'; यूनिः 'joining'; धूनिः 'agitation'; पूनि :'destruction' The आ of hlâd is shortened to अ by the analogy of Nishṭhâ (VI. 4. 95 S 3073) by dividing it into two). As प्रह्लन्निः ॥ Similarly चूर्तिः। फुल्ति। The अ of चर् and फल् is changed to उ by S. 3037.

Vart:—Before क्तिन् affix चाय् is always changed to चि, as अपचितिः 'Loss, destruction, showing reverence'. The affix क्तिन् is added to चाय् by considering it as belonging to the class of आप् &c. See above *Vart.* Otherwise it would take the affix अ by III. 3. 103.

Vart.—The affix क्विप् comes after the verbs संपद् &c, as संपद् 'prosperity'; विपद् 'a calamity'; प्रतिपद् 'access'. The affix क्तिन् is also employed after these verbs:—as संपत्तिः, विपत्तिः। The verbs लू &c. are 21 verbs of kryâdi class.

३२७३ । स्थागापापचो भावे । ३ । ३ । ९५ ।

क्तिन्स्यादङोऽपवादः। प्रस्थितिः। उपस्थितिः। संगीतिः। संपीतिः। पक्तिः। कथम् 'अवस्था' 'संस्था' इति। 'व्यवस्थायाम्' इति ज्ञापकात्।

3273. After the roots 'sthâ' (to stand), 'gâ' (to sing) pâ, (to drink) and 'pach' (to cook), the affix 'ktin' is employed, when a word in the feminine gender denoting a 'mere action' is to be expressed.

This debars the affix अङ् (III. 3. 106 S. 3283) which generally supersedes क्तिन् in cases of compound verbs ending in long आ. Thus प्रस्थितिः 'a journey' (VII. 4. 40 S. 3074.); उद्गीतिः 'a singing aloud'; गै+क्ति=गा+ति (VI. 1. 45 S. 2370) =गी+ति (VI. 4. 66 S. 2462); संगीतिः 'a concert', प्रपीतिः 'a cistern'; संपीतिः 'drinking together'; पक्तिः 'cooking'.

The repetition of the word भाव in this aphorism, in spite of its anuvritti being understood from S. 3184 is to exclude every other significance.

How do we get froms like अवस्था and संस्था? Pâṇini himself, in his sûtras, has used forms like व्यवस्था &c. See I. 1. 34. S. 218 This is enough justification for us to derive forms like अवस्था, संस्था &c. by applying the affix अङ् under S. 3283 in spite of the present sûtra, which requires us to apply क्तिन् only.

३२७४ । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च । ३ । ३ । ९७ ।

अवतेः 'ज्वरत्वर–' (२६५४) इत्यूठ्। ऊतिः। स्वरार्थं वचनम्। उदात्त इति हि वर्तते। यूतिः। जूतिः। अनयोर्दीर्घत्वं च निपात्यते। स्यतेः सातिः। 'द्यतिस्यतिमास्था–' (३०७४) इतीत्वे प्राप्त इत्वाभावो निपात्यते। सनोतेर्वा 'जनसन–' (२५०४) इत्यात्वे कृते स्वरार्थं निपातनम्। हन्तेर्हिनोतेर्वा हेतिः। कीर्तिः।

3274. And these words *viz.* 'ûti' (preserving, sport), 'yûti' (joining), 'jûti' (velocity), 'sâti', (destruction), 'heti'

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

(a weapon) and 'kîrti' (fame) are anomalous forms, acutely accented.

The anuvṛitti of the word मंत्रे does not exist in this; but the word उदात्त of the last Ashtâdhyâyî sûtra S. 3420 is understood here. The word ऊति is thus formed:—अव 'to protect'+क्तिन्=ऊ+ति: (VI. 4. 20. S. 2654)=ऊतिः। This form is regular and could be evolved from III 3. 94 also; but not so the accent. The irregularity in यूतिः and जूतिः consists in the lengthening of उ into ऊ; in सातिः the आ of the root षै which becomes सा by VI. 1 45 S. 2370 is not changed into इ, as rule VII. 4. 40 S. 3074 required, and this is the irregularity. This form may also be derived from the root सन् with perfect propriety, except as to the accent, which would be regulated by the present sûtra: thus सन्+क्तिन्=सा+क्तिन् (VI. 4. 42 S. 2504)=साति. The form हेतिः may by derived either from हन् or हिनोति।

इन्द्र वाजेषु नोऽव सहस्रप्रधनेषु च। उग्र उग्राभिरूतिभिः॥ (Rig. I. 7. 4) 'O Indra mayst thou mighty, defend us in battles and in fights of a thousand duels with thy mighty protections'. So also कीर्तिः।

३२७५। व्रजयजोर्भावे क्यप्। ३। ३। ९८।

व्रज्या। इज्या।

3275. The affix 'kyap' comes after the roots 'vraj' (to go) and 'yaj' (to worship) acutely accented, in forming a word in the feminine denoting action.

This supersedes क्तिन्. Thus व्रज्या 'wandering about'; इज्या (VI. 1. 15 S. 2409) 'worshipping'. The प् of क्यप् is indicatory, and though it serves no purpose in this sûtra, it is, however, necessary in the next, for it is by force of क्यप् having प्, that we add a त by VI. 1. 71 S. 2858, in the words formed in the next aphorism.

३२७६। संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः। ३। ३। ९९।

समजादिभ्यः स्त्रियां भावादौ क्यप्स्यात्स चोदात्तः संज्ञायाम्। '*अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यम्*'। समजन्त्यस्यामिति समज्या सभा। निषीदन्त्यस्यामिति निषद्या। आपणः। निपतन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः। मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वशिरा। विदन्त्यनया विद्या। सुत्याभिषवः। शय्या। भृत्या। ईयतेऽनया इत्या शिबिका।

3276. The affix 'kyap' comes after the following verbs in forming a word in the feminine denoting 'an appellative' and is acutely accented *viz*:—'sam-aj', 'nishad' 'ni-pat', 'man', 'vid', 'suñ', 'śîñ', 'bhṛiñ' and 'iṇ'.

Thus समज्या 'an assembly' *Vart*:—The अज्, is not changed to वी before the affix kyap inspite of II. 4. 56. S. 2292 निषद्या 'a small bed or couch'; निपत्या 'slippery ground'; मन्या 'the nape or the back of the neck', by which one *understands* when a man is an anger'; विद्या 'knowledge'; सुत्या (VI. 1. 71) 'extraction of soma juice, parturition'; शय्या 'bed'; भृत्या 'wages' service; इत्या 'a litter' palanquin'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३२७७ । कृञः श च । ३ । ३ । १०० ।

'कृञः' इति योगविभागः । कृञः क्यप्स्यात् । कृत्या । 'श च' । चात्क्तिन् । क्रिया । कृतिः ।

3277. And after the root 'kṛi' comes the affix 'śa' in forming a feminine, as well as the affix 'kyap'.

By the force of the word च we draw the affix क्यप् into this sûtra, and by the process called योगविभाग we can split up this aphorism into two :—

(1) कृञः 'after the root कृ there is the affix kyap'. As कृत्या ।

(2) श च 'and the affix श as well as ktin. Thus क्रिया, and कृतिः । When the affix श is added, the root assumes the form क्रिय by III 1. 67 S. 2756.

३२७८ । इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इषेर्भावे शो यगभावश्च निपात्यते । इच्छा । '*परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाटयानामुपसंख्यानम्*' । शो यक्च निपात्यते । परिचर्या पूजा । परिसर्या परिसरणम् । अत्र गुणोऽपि । मृग अन्वेषणे चुरादावदन्तः । अतो लोपाभावोऽपि । शे यकि णिलोपः । मृगया । अटतेः शे यकि टयशब्दस्य द्वित्वं पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाटया । '*जागर्तेरकारो वा*' । पक्षे शः । जागरा–जागर्या ।

3278. The form 'ichchhâ' (desire) is irregular.

The word is thus formed : इष्+श=इच्छ+अ=इच्छा. The यक् ordained by III 1. 67 S. 2756 is not added, this is the irregularity.

Vart.—The follwing words are also irregularly formed:—परिसर्या 'perambulation'; the guṇa is also an anomaly; परिचर्या attendance, service; मृगया 'hunting' from the churâdi root mriga (No. 137) 'to search': it ends in अ । This अ is not elided, the णि is elided before श and यक् । अटाटया 'the habit of roaming about as a religious mendicant'. The affixes श and यक् are irregularly added, and the syllable टय is reduplicated, but no य in the first portion, while the vowel is lengthened.

Vart.—From the root जागृ we have either जागरा or जागर्या 'waking'. The first is formed by the affix अ, the latter by श which brings in यक् (III. 1. 67 S. 2756).

३२७९ । अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाम्या ।

3279. After the verbs that end in an affix, there is the affix 'a', the word being feminine.

The verbs that end in an affix are derivative roots, such as Desideratives, Causatives, Intensives and Denominatives. Though taking affixes, they are called धातु (III. 1. 32 S. 2304), after these verbs the affix अ is used in forming the feminine noun.

Thus कृ+सन्=चीकिर्ष 'to wish to do; this is a Derivative root; after this root चिकीर्ष, we add अ। Thus चिकीर्ष+अ (VI. 4. 48 S. 2308)=चिकीर्ष । Then we add टाप् by IV. 1. 4. S. 454 and get चिकीर्षा 'the desire to do'; so also जिहीर्षा 'the desire to take'; पुत्रीया 'the desire to be like a son'; पुत्रकाम्या

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

'desire of a son'; लोलूया 'much cutting'; कण्डूया 'itch'. The sûtra is also found as अः प्रत्ययात्।

३२८० । गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुमतो हलन्तात्स्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा । 'गुरोः' किम् । भक्तिः । 'हलः' किम् । नीतिः । '* निष्ठायां सेट इति वक्तव्यम् *' । नेह । आप्तिः । 'तितुत्र–' (३१६३) इति नेट् । दीप्तिः । '* तितुत्रेष्वग्रहादीनामिति वाच्यम् *' निगृहीतिः । निपठितिः ।

3280. The affix 'a' comes after that verb which has a prosodially heavy vowel and ends in a consonant, when the word to be formed is feminine.

This debars क्तिन्। Thus कुण्डा 'an adulteress'; हुण्डा 'a tigress'; ईहा 'effort'; ऊहा 'supplying an ellipsis'.

Why do we say 'which has a prosodially heavy vowel'? Observe भक्तिः 'devotion'. Why do we say 'which ends in a consonant'? Observe नीतिः 'polity'.

Vart.—The affix ktin comes after roots which take an indicatory इ in the Niṣṭhâ. Not here as आप्तिः। The ktin does not take इट् by VII. 2. 9. S. 3163. So we get दीप्तिः।

Vart.—The affix ति, तु and त्र take इट् augment after ग्रह् and words of similar formation :— as निगृहीतिः, उपस्निहितिः, निकुचितिः । निपठितिः ॥

३२८१ । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

षिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् । जॄष् । 'ऋदृशोऽङि गुणः' (२४०६) । जरा । त्रपूष् । त्रपा । भिदा । विदारणे एवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । मृजा । क्रपेः संप्रसारणं च । कृपा ।

3281. The affix 'aṅ' comes after those verbs that have an indicatory 'ṣh', and after 'bhid' &c, when the word to be formed is feminine.

Thus जॄष् has an indicatory ष्, the real root being जॄ। From it we have जरा 'old age' (VII. 4. 16 S. 2406 causes guṇa), ; त्रपुष्—त्रपा 'bashfulness'.

So also from verbs of the *Bhidâdi* class we have भिदा 'breaking'; in the alternative we have भित्तिः। So also छिदा 'cutting'; छित्तिः 'cutting', आरा 'a knife, an iron instrument'; आर्त्तिः 'distress'; धारा a stream'; धृतिः। The list of *Bhidâdi* verbs will not be found given in one place in the *Dhatupâtha*. They have been collected from different *Ganas*, and are the following :—

भिदा, छिदा, विदा, क्षिपा, गुहा (गिर्योषध्योः), श्रद्धा, मेधा, गोधा, आरा, हारा, कारा, क्षिया, भारा, धारा लेखा, रेखा, चूडा, पीडा, वपा, वसा मृजा, सृजा, कृपा । (क्रपेःसंप्रसारणं च) and there is vocalisation of the र of krap. As क्रप्+अङ्+आ=कृपा ।

३२८२ । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । युचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3282. The affix 'aṅ' as well as the affix 'yuch' comes after the following verbs, forming feminine words:—'chint' (to think), 'pûj' (to worship) 'kath' (to narrate), 'kumb' (to cover) and 'charch' (to learn).

The force of च is to include the affix युच् into this sûtra (see III. 3. 107 S. 3284). All these verbs belong to the *Churâdi* or 10th class, and would have exculsively taken युच् by III. 3. 107 S. 3284.

Thus चिन्ता 'thought'; पूजा 'worship'; कथा 'narration'; कुम्बा 'a covering', 'a thick petticoat'; चर्चा 'recitation'.

When the affix is युच्, the forms are चिन्तना &c. (VII. 1. 1. S. 1247).

३२८३ । आतश्चोपसर्गे । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । क्तिनोऽपवादः । प्रदा । उपदा । * श्रदन्तरोरुपसर्गवद्वृत्तिः । श्रद्धा । अन्तर्धा । 'उपसर्गे घोः किः' (३२७०) इत्यनेन किः । अन्तर्धिः ।

3283. The affix 'aṅ' comes after those verbs which end in long â' when an upasarga is in composition, and when the word to be formed is feminine.

This supersedes क्तिन्. Thus प्रदा, प्रधा, उपदा, उपधा &c.

Vart.—For the purposes of this rule the particles श्रत् and अन्तर् should be treated like upasargas. Thus श्रद्धा 'faith' अन्तर्द्धा (I. 4. 59). So also कि is added by S. 3270. As अन्तर्धिः ।

३२८४ । ण्यासश्रन्थो युच् । ३ । ३ । १०७ ।

अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । श्रन्थना । '* घट्टिवन्दिविदिभ्यश्चेति वाच्यम् *' । घट्टना । वन्दना । वेदना । '* इषेरनिच्छार्थस्य *' । अन्वेषणा । '* परेर्वा *' । पर्येषणा । परीष्टिः ।

3284. After verbs ending in 'ṇi', and after 'âs' (to sit) and 'śranth' (to loose), there is the affix 'yuch' when the word to be formed is feminine.

This excludes the affix अ (III. 1. 102 S. 3279). Thus कृ+णिच्=कारि; कारि+युच्=कारणा (the इ is elided by VI. 4. 51) 'the causing to do'; हारणा 'the causing to take'; आसना 'the sitting'; श्रन्थना 'the loosening'.

The root श्रन्थ taken here belongs to the *Kryâdi* class, meaning 'to loosen' and is not the श्रन्थ of Churâdi class, for the latter would be included, as a matter of course by belonging to the Churâdi class, which class of verbs take the affix णिच् ।

Vart.—The verb घट्ट 'to move', वन्द 'to praise', and विद 'to feel', should also be enumerated, as taking युच्. Thus घट्टना 'shaking', वन्दना 'praising', वेदना 'knowledge, feeling, pain'. The verb घट्ट here belongs to the Tudâdi class, and means 'to move' and not the घट्ट of the Churâdi class, for that is already included by being णिजन्त ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vart.—The affix युच् comes after इष् when it does not mean 'to desire'. Thus अध्येषणा 'solicitation'; अन्वेषणा 'the searching after'.

Vart.—So also optionally when इष् takes the upasarga परि; as, पर्येषणा or परीष्टिः 'investigation by reasoning'.

३२८५। रोगाख्यायां ण्वुल्बहुलम्। ३। ३। १०८।

प्रच्छर्दिका। प्रवाहिका। विचर्चिका। क्वचिन्न। शिरोऽर्तिः। '* धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः *'। आसिका। शायिका। '* इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे *'। पचिः-पचतिः। '*वर्णात्कार*'। निर्देश इत्येव। अकारः। ककारः। '* रादिफः *'। रेफः। '*मत्वर्थाच्छः*'। बहुलवचनादकारलोपः। मत्वर्थीयः। '* इणजादिभ्यः *' आजिः। आतिः। '* इञ्वपादिभ्यः *'। वापिः। वासिः। स्वरे भेदः। '* इकृष्यादिभ्यः *'। कृषिः। *गिरिः*।

3285. The affix 'ṇvul' comes diversely after a verb, when the word to be formed is a feminine noun, being the name of 'a disease.'

This debars क्तिन् and all the rest. By using the word आख्या in the sûtra it is meant that the word so formed by this affix should be the appellation of the disease. The word 'diversely' shows the usual licence in the application all the rules of grammar. Thus प्रच्छर्दिका (VII. 1. 1 S. 1247) 'vomiting;' प्रवाहिका 'diarrhœa'; विचर्चिका 'itch'. scab'. Sometimes this affix does not apply; as शिरोर्त्तिः 'head-ache'.

Vart.—The affix *nvul* is employed also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, आशिका 'to enjoy', शायिका to 'lie down' &c.

Vart.—The affixes इक् and श्तिप् are also employed in merely pointing out the roots; as भिदिः, छिदिः, पचतिः, पठतिः &c. The constant use of these affixes is to be found in these very sûtras. In the aphorisms the roots are exhibited in various ways; thus in S 3224 we have the root श्रि and यु exhibited as श्रयतिः and यौतिः। These latter forms indicate nothing more than the simple roots. So also, see VIII. 4. 17 S. 2285; VI. 4. 49. S. 2631

Vart.—The affix कार is employed in merely pointing out letters; as ककारः means 'the letter क'; so also अकारः 'the letter अ'; इकारः 'the letter इ'।

Vart.—The affix इफ is employed in pointing out the letter र; as रेफः

Vart.—The affix छ comes after the word मत्वर्थ in merely pointing it out, and there is elision of the final अ diversely; as मत्वर्थीयः।

Vart.—The affix इण् comes after the verbs अज् &c; as आजिः, आतिः, आदिः।

Vart.—The affix इञ् comes after वप् &c As वापिः। वासिः। The difference is in accent. See S. 3686.

Vart.—The affix इक् comes after the verbs कृष् &c; as, कृषिः, किरिः, &c.

३२८६। संज्ञायाम्। ३। ३। १०९।

अत्र धातो ण्वुल्। उद्दालकपुष्पभञ्जिका।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3286. The affix 'ṇvul' comes after a verbal root, when the word to be formed is an appellative.

As उद्दालकपुष्पभंजिका 'a sort of game played by the people in the eastern district in which uddâlaka flowers are broken or crushed'. वरणपुष्पप्रचायिका 'a sort of game'; अभ्यूषखादिका; आचोषखादिका; शालभंजिका; तालभंजिका।

३२८७। विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च। ३। ३। ११०।

परिप्रश्न आख्याने च गम्य इञ्स्यात्। चात्ण्वुल्। विभाषोक्तेर्यथाप्राप्तमन्येऽपि। कां त्वं कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं वाकार्षीः। सर्वां कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं-वाकार्षम्। एवं गणिं-गणिकां-गणनाम्। पाचिं-पाचिकां-पचां-पक्तिम्।

3287. And the affix 'iñ' comes optionally after a root, when a question and answer is expressed, (as well as 'ṇvul' and other affixes ordained by other rules).

The word परिप्रश्न means 'question' and आख्यान means 'answer' in the sûtra. In making the compound of these words, the logical sequence is not observed. The compound आख्यानपरिप्रश्न may, however, be justified on the ground that in a Compound a word consisting of smaller number syllables should stand first (II. 2. 34 S. 905,) and hence *âkhyâna* is put first.

The force of च is to draw the anuvṛitti of the word ण्वुल् from the last sûtra into this. By the word 'optionally', it is meant that those affixes which would otherwise present themselves from the sub sequent rules, should also be applied; thus: Q.—कां त्वं कारिमकार्षीः 'What work did you do'? A.—सर्वां कारिमकार्षम् 'I did all work'. Optionally we may have instead of कारि the following also. Q.—कां कारिकां, कृत्यां, कृतिं, क्रियां, अकार्षीः A.—सर्वां कारिकां or कृत्यां or कृतिं or क्रियां अकार्षम्। Similarly, Q.—कां गणिं (गणनां, गणिकां &c.) अजीगणः A.—सर्वां गणिं &c. अजीगणम्. So also कां याजिम् or याजिकाम्; कां याचिम् or याचिकां &c.

Why do we say 'in question and answer? Observe कृतिः and हृतिः।

३२८८। पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच्। ३। ३। १११।

पर्यायः परिपाटीक्रमः। अर्हणमर्हः योग्यता। पर्यायादिषु द्योत्येषु ण्वुच्वा स्यात्। भवत आसिका। शायिका। अग्रगामिका। भवानिक्षुभक्षिकामर्हति। ऋणे। इक्षुभक्षिकां मे धारयति। उत्पत्तौ। इक्षुभक्षिका उदपादि।

3288. The affix 'ṇvuch' comes optionally after a root in the sense of succession, merit, debt or production.

The word पर्याय means turn or order of succession; अर्ह means worthy of respect; ऋण means debt owed to another; and उत्पत्ति means birth or production. This rule supersedes क्तिन् and other affixes. Thus: (1) भवतः शायिका 'your turn of sleeping'; भवतोऽग्रग्रासिका 'your turn of eating first'. (2) अर्हति भवानिक्षुभक्षिकाम् 'you deserve to have a meal of sugar and molasses'. (3) इक्षुभक्षिकां मे धारयसि 'thou owest me a meal of sugar and molasses'; ओदनभोजिकां 'a meal of rice'; पयः पायिकां 'a drink of milk'. (4) इक्षुभक्षिका मे उदपादि।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word 'optionally' is understood in this sûtra also; as चिकीर्षोत्पद्यते।

The forms given by ण्वुल and ण्वुच् are the same, the difference is only in the accent. (VI. 1. 193, S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710).

३२८९। आक्रोशे नञ्यनिः। ३। ३। ११२।

विभाषेति निवृत्तम्। नञ्युपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे। अजीवनिस्ते शठ भूयात्। अप्रयाणिः। 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (२८४१)। भावेऽकर्तरि च कारके संज्ञायामिति च निवृत्तम्। राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः। 'नपुंसके भावे क्तः' (३०९०)।

3289. The affix 'ani' comes after a verb when the particle 'nañ' is in composition with it, and the sense implied is that of cursing.

The anuvṛitti of the word 'optionally' does not extend to this aphorism. The word आक्रोश means to curse. This supersedes the affixes क्तिन् &c. Thus अकरणिस्ते वृषल भूयात् 'may failure be to thee, O sinner'! तस्याकरणिरेवास्तु 'may he be disappointed'. So also अजीवनिस्ते शठ भूयात्। अप्रयाणिः।

Why do we say 'when meaning to curse'? Observe अकृतिस्तस्य कटस्य 'the non-making of his mat'.

Why do we say 'when नञ् is in composition'? Observe मृतिस्ते वृषल भूयात् 'may death be to thee, O! sinner'!

३२८९। क। कृत्यल्युटो बहुलम्॥ ११३॥

वृत्तिः॥ कृत्यसंज्ञकाः प्रत्यया ल्युट् च बहुलमर्थेषु भवन्ति॥

3289A. The affixes called 'kritya' (III. 1. 95) and the affix 'lyuṭ', are diversely applicable and have other senses than those taught before.

The anuvṛitti of the phrases 'when denoting action' and 'when the relation of the word formed to its parent verb is not that of an agent', which began with sûtras III. 3. 18 and 19, does not extend to this sûtra or further. By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus the *kritya* affixes are ordained to come when 'act' or 'object' is to be expressed, but they come also when the *kâraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयो ब्राह्मणः 'a Brâhmaṇa' to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brâhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for the eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

By using the word 'diversely', even the *kriṭ* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus पादाभ्याम् ह्रियते = पादहारकः । गले चोप्यते = गलेचोपकः । For accent see VI. 2. 150.

३२८९ । ख । नपुंसके भावे क्तः ॥ ११४ ॥

वृत्तिः ॥ नपुंसकलिङ्गे भावे धातोः क्तः प्रत्ययो भवति ॥

3289B. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितं 'speech'; शयितं 'sleeping'. So also गतं, सहितं &c.

३२९० । ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ ।

हसितम् । हसनम् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

3290. The affix 'lyuṭ' is added to the root, when the name of an action is expressed, in the neuter gender.

Thus हसनं छात्रस्य 'the laughter of the student'; शोभनं 'beauty'; जल्पनं 'speech'; शयनं 'sleep'; आसनम् 'seat'. So also हसितं ॥

The separation of this sûtra from the last, in which it might well have been included, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvṛitti of *lyuṭ* only runs, and not that of क्त ।

३२९१ । कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् । ३ । ३ । ११६ ।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन्कर्मण्युपपदे ल्युट् स्यात् । पूर्वेण सिद्धे नित्यसमासार्थं वचनम् । पयः पानं सुखम् । 'कर्तरि' इति किम् । गुरोः स्नापनं सुखम् । नेह गुरुः कर्ता किं तु कर्म ।

3291. The affix 'lyuṭ' is added to a root, when the name of an action is expressed in the neuter gender; provided that the verb has in construction with it, such a word in the accusative case, as indicates the thing, from the contact with which, there arises a pleasant sensation corporally to the agent.

This sûtra is thus translated by Bohtlingk:—"The affix ल्युट् comes in connection with an object, when through the contact with that, the agent of the action feels a lively pleasure". Though the affix *lyut* would have presented itself by the last aphorism, under the circumstances mentioned in this sûtra, the framing of this sûtra, is really for the purpose of teaching, that the compound so formed is a नित्य or invariable compound *i. e.* a compound which cannot be analysed into its component members:—for every उपपद compouud is a नित्य compound, (II. 2. 19). Thus पयः पानंसुखं 'the pleasure of drinking milk'; ओदनभोजनं सुखं 'the pleasure of eating rice'.

Why do we say 'when the word in construction is in the accusative case'? Observe तूलिकाया उत्थानं सुखं 'rising from a bed of down is pleasant'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Here there is no compounding as the upapada तूलिका is in the ablative case.

Why do we say 'from the contact'? Observe अग्निकुण्डस्योपासनं सुखं 'it is pleasure to sit near by a fire-hearth'. Here there being no contact between 'fire' and 'body', there is no compounding.

Why do we say 'to the agent'? Observe गुरोः स्नापनं सुखं 'to the teacher it is pleasure, when he is made to bathe'. Here the word गुरुः is not the agent, but the object of the verb स्नापयति ।

Why do we say 'corporally'? Observe पुत्रस्य परिष्वञ्जनं सुखम् 'embracing of the son is a pleasure'. Here the pleasure is a mere mental satisfaction and not a physical one.

Why do we asy 'a pleasant sensation'? Observe कंटकानां मर्दनं दुःखम् 'it is painful to rub thorns'. In all the above counter-examples there is no compounding; see II. 2. 19 S. 782 and the connected sûtras.

३२९२ । वा यौ । २ । ४ । ५७ ।

अजेर्वी वा स्याद्यौ । प्रवयणम् । प्राजनम् ।

3292. वी is optionally the substitute of अज् when the affix यु (III, 3. 15 S. 3290.) follows.

This declares an option in the case of the affix ल्युट्, the word यु in the sûtra refers to this affix; as, प्रवयणः or प्राजनो दण्डः 'driving stick or whip'.

३२९३ । करणाधिकरणयोश्च । ३ । ३ । ११७ ।

ल्युट् स्यात् । इध्मप्रव्रश्चनः कुठारः । गोदोहनी स्थाली । खलः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः

3293. The affix 'lyuṭ' comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.

Thus इध्मप्रव्रश्चनः 'an axe' (lit. an instrument for cutting wood); पलाशशातनः 'palâsa-cutter'; गोदोहनी 'a milk-pail' (a vessel into which milk is milked); so laso सक्तुधानी । In other words, this affix expresses also the idea of the instrumental case (a tool), and of the locative case (a repository). The anuvṛitti of the words instrument and location extends up to S. 3304 inclusive.

३२९४ । अन्तरदेशे । ८ । ४ । २४ ।

अन्तः शब्दाद्धन्तेर्नस्य णः स्यात् । अन्तर्हणनम् । देशे तु अन्तर्हननो देशः । अत्पूर्वस्येत्येव । अन्तर्घ्नन्ति । 'तपरः' किम् । अन्तरघानि ।

3294. The न preceded by short अ of the root हन् is changed into ण, when the root follows the upasarga अन्तर्, and the word does not mean a country.

Thus अन्तर्हण्यते and अन्तर्हणनं ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Why do we say " when not meaning a country अदेशे ?" Observe अन्तर्हननो देशः ॥

The phrase अत्पूर्वस्य "preceded by short अ" of sûtra VIII. 4. 22 S. 359 is to be read into this sûtra also. Observe, अन्तर्घ्नन्ति ॥

Why do we say " *short* अ ? " See अन्तरघाणि ॥ The word antar is an upasarga for the purposes of ण change, by the vârtika under I. 4. 65 ; S. 766 therefore, it would have caused the ण change by VIII. 4. 22. The present sûtra is made, to show that the change takes place only then, when it does not mean a country.

३२९५ । अयनं च । ८ । ४ । २५ ।

अयनस्य णोऽन्तः शब्दात्परस्य । अन्तरयणम् । अदेश इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

3295. The न of अयन is changed to ण, when preceded by the word अन्तर्, and the word does not denote a country.

Thus अन्तरयणं शोभनम् ॥ Why do we say " not denoting a country"? Observe अन्तरयनो देशः ॥ This ण change would have taken place by VIII. 4. 29, this special sûtra is for अदेश purposes. The word अयन is formed by ल्युट् added to अय् or इण् ॥

३२९६ । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

3296. The affix 'gha' generally comes in the sense of an instrument or location, after a root, when the word to be formed is a name and is in the masculine gender.

The force of the word प्रायेण ' generally' is to show that this rule is not a universal rule. Thus दन्तच्छदः ' the lip'. छादि ' to cover' + घ (VI. 4. 96 S. 3297. See below) = छदः lit. ' that by which the teeth are covered' ; so also उरश्छदं ' a breast plate '; पटः । These denote instruments.

So also in denoting ' location'. Thus आ + कृ + घ = आकरः ' a mine', so named because men work (*âkurvanti*) in it, आलयः ' house' that in which men settle down.

Why do we say ' in the masculine gender' ? Observe प्रसाधनम् ' a comb' ; (lit. that by which men decorate). Here the affix is *lyut*.

Why do we say ' when the complete word so formed is merely an appellative ? Observe प्रहरणो दण्डः ' the beating stick'.

The indicatory घ् is merely qualifying for the application of sûtra VI. 4. 96, S. 3297 by which after the causative छादि, when घ is added, the long आ is shortened.

३२९७ । छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य । ६ । ४ । ९६ ।

द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्ह्रस्वः स्याद्घे परे । दन्ताश्छाद्यन्तेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्यस्मिन्नाकरः ।

3297. The penultimate of the Churâdi छद् is shortened

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

before the affix घ (III. 3. 118), when not preceded by two prepositions (or more).

As उरश्छदः, प्रच्छदः, दन्तच्छदः ॥ But समुपच्छादः with two prepositions. The same when preceded by more than two prepositions, as समुपातिच्छादः ॥ The elision of णि of छादि &c., by VI. 4. 51 S. 2313 should not be considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183) or sthânivat (I. 1. 57 S. 50), otherwise there would be no *penultimate* to be shortened.

३२९८ । गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ । ३ । ११९ ।

घान्ता निपात्यन्ते । 'हलश्च' (३३००) इति वक्ष्यमाणस्य घञोऽपवादः । गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देशः । संचरन्तेऽनेन संचरो मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्कन्धः । व्रजः । व्यजस्तालवृन्तम् । निपातनाद्वीभावो न । आपणः पण्यस्थानम् । निगच्छन्त्यनेन निगमश्छन्दः । चात्कषः । निकषः ।

3298. And the words 'gochara', 'sañchara', 'vaha' 'vraja', 'vyaja', 'âpaṇa' and 'nigama' are anomalous.

These words are irregularly formed by the affix घ with the same force as in the last aphorism. This is an *apavâda* or exception to rule III. 3. 121, S. 3300 by which after roots ending in consonants, the affix घञ् is added. Thus गोचरः 'pasturage', (lit. that in which the cows graze); संचरः 'a passage', (lit. through which they move); वहः 'a vehicle' (lit. by which men are carried); व्रजः 'a cow-pen, (by which they go); व्यजः 'a fan' (by which they move the air); the anomaly in this consists in not replacing the अज् of व्यज् (वि+अज्) by the substitute वी as required by sûtra II. 4. 56 S. 2292; आपण 'a market' (lit. that in which men come and *traffic*); निगमः 'the Veda', 'a market' (that into which they *enter*)

The force of the word च in this aphorism is to include other words also, which have not been already mentioned. Thus कषः, निकषः 'a touch-stone' (lit. that on which they rub).

३२९९ । अवे तॄस्त्रोर्घञ् । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कूपादेः । अवस्तारो जवनिका ।

3299. The affix 'ghañ' comes after the roots 'trî' (to cross) and 'strî' (to spread), when the upasarga 'ava' is in composition with them, and when the word so formed is an appelative related to the verb either as an instrument or as a location.

This supersedes घ. The ञ् is indicatory and causes the vriddhi of ऋ (VII 2. 115 S. 254) and is also for the sake of regulating the accent (VI. 1. 195, 197 S. 3678,3686). The indicatory घ् is useful in the subsequent aphorism where it changes the palatals into gutturals. Thus अवतारः "the descent" into the well &c. अवस्तारः 'a screen round a tent'.

How do we apply अवतार also in phrases like अवतारो नद्याः 'the descent of rivers', for here the word *avatâra* is not an appellative? This use is

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

also allowed, because the anuvṛitti of the word प्राय is understood here also; so that these words *avatâra* &c. may be employed in senses other than appellative.

३३०० । हलश्च । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्ताद्घञ्स्यात् । घापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः । अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादि-रित्यपामार्गः । विमार्गः समूहनी ।

3300. And after a verb ending in a consonant, comes the affix 'ghañ', (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and thereby the palatal is changed into a guttural).

The whole of the phrase within brackets is to be read into this sûtra from III. 3. 118 S. 3296. This excludes घ. Thus लेखः 'a writing' (that in which something is inscribed); वेदः 'the Veda' (that by which all is known); वेषः 'dress' (that which is *entered into*); बन्धः 'obstruction'; मार्गः 'a way' (that on which they seek); अपामार्गः 'a plant' (that by which disease or the like is cleared away); रामः 'Râma' (*i. e.* in which the devout delight); विमार्गः

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन्नध्यायः । नियन्त्युद्युवन्ति संहरन्त्यनेनेति विग्रहः । '* अवहाराधारावाया-मानुपसंख्यानम् *' ।

3301. And the words 'adhyâya', 'nyâya', 'udyâva', and 'saṁhâra', are anomalous.

These words are formed by adding the affix घञ् to the exclusion of घ which would have come by III. 3. 118 S. 3296. All these words are derived from roots which end in vowels. Thus अधि+इ+घञ्=अध्यायः 'a chapter or book' (lit. that in which they read); नी—न्यायः 'logic, justice', (lit. नियन्ति अनेन that by which men are *led*); उत्-यु—उद्यावः 'mixture' (lit. उद्युवन्ति अनेन that in which they *blend*); सम्-हृ—संहारः 'destruction' (lit. संहरन्ति अनेन by which they are destroyed). *Vart*:—avahâra, âdhâra and âvâya should be enumerated. आ-धृ—आधारः 'support' (lit. in which anything is held); आ-वि—आवायः=आवयन्ति अस्मिन् । So also अवहारः ।

३३०२ । उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्पूर्वादञ्चतेर्घञ्स्यात् न तूदके । घृतमुदच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन्निति घृतोदङ्कश्चर्ममयं भाण्डम् । 'अनुदके' किम् । उदकोदञ्चनः ।

3302. The word 'udaṅka' is anomalous, when the sense of the root refers to subjects other than 'water'.

The word is thus formed: उत्+अंच+घञ्=उदङ्कः 'a vessel'.

Would not the affix घञ् have come by sûtra III. 3. 121, S 3300 why then this aphorism? This is made a seperate aphorism in order to prohibit the application of the affix, where the word to be formed means 'water'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus तैलोदङ्कः 'a leathern vessel for oil'. So also घृतोदङ्कः।

Why do we say 'when not referring to 'water'? Observe उदकोदंचनः 'a bucket for drawing water' (उ+अञ्चु+ल्युट्).

३३०३ । जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । 'जालम्' इति किम् । आनयः ।

3303. The word 'ânâya' is irregularly formed when meaning 'a net'.

The word is thus formed in the sense of instrument. आ+नी+घञ्=आनायः 'a net (by which they are caught); as आनायो मत्स्यानां 'a net for fish'; आनायो मृगाणाम् 'a net for wild deer &c'. Why do we say 'net'? Observe आनयः॥

३३०४ । खनो घ च । १ । ३ । १२५ ।

चाद्घञ् । आखनः-आखानः । घित्करणमन्यतोऽप्ययमिति ज्ञापनार्थम् । तेन भगः पदमित्यादि । '*खनेर्डडरेकेकवका वाच्याः*' । आखः-आखरः-आखनिकः-आखनिकवकः । एते खनित्रवचनाः ।

3304. The affix 'gha' as well as 'ghañ' comes after the verb 'khan' (to dig), (when the word to be formed is an appellative related to the verb as instrument or location).

The affix घञ् has been read into the sûtra by force of the word च ।

Thus आखानः or आखनः 'a spade, a hoe.' The indicatory घ serves no purpose in the case of khan, for the rule of gutturalisation (VII. 3. 52. S. 2863) has no applicability here. Therefore, since some scope must be given to 'घ्' we infer that it applies to roots other than खन् also. As भगः । पदम् । (neut.)

Vart.—The affix ड also comes in this sense after the verb खन्. Thus आखन्+ड=आखः 'a spade'. The indicatory ड् shows that the final portion called टि should be elided.

Vart.—The affix डर also comes in the same sense : as आखरः a spade.

Vart.—So also the affix इक; as आखनिकः 'a spade'.

Vart.—So too the affix इकवक as आखनिकवकः 'a spade'.

३३०५ । ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एषु दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल्स्यात् । 'तयोरेव–' (२८३३) इति भावे कर्मणि च । कृच्छ्रे । दुष्करः कटो भवता । अकृच्छ्रे । ईषत्करः । सुकरः । '* निमिमीलियां खलचोरात्वं नेति वाच्यम् *' । ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । सुविलयः । निमयः । मयः । लयः ।

3305. In the sense of 'hard and difficult' or 'light and easy', the affix 'khal' is added to a verb, when 'îshad', and 'dur' and 'su' are combined with it as upapadas.

The anuvritti of the phrase 'when related as instrument or location' ceases with this aphorism. The word कृच्छ्र means heavy, and दुर् has the force of conveying that sense. The word अकृच्छ्र means 'light, easy'; and the words ईषद् and सु convey that sense. The affix comes with the force

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

of bhâva. and karma (S. 2833). Thus ईषत्करो भवता कटः 'a mat is made easily by you'; so also दुष्करः 'made with difficulty'; सुकरः 'made with ease'. Similarly ईषद्भोजः eating pleasantly'; दुर्भोजः and सुभोजः ।

Why do we say 'after ईषत् &c.? See कृच्छ्रेण कार्यः कटः 'the mat which is made with difficulty'.

Why do we say 'when meaning 'hard or light'? Observe ईषत्कार्यं 'a small work'.

Of the affix खल्, the letter ख and ल् are indicatory; ख causing the insertion of a nasal (technically called मुम् augment, VI.3. 67 S. 2942); and ल् regulates the accent (VI. 1. 193S. 3676). The augment मुम् will be added in the subsequent sûtra, the ख thus has no work in this sûtra.

Vart:—The आ substitution does not take place when the affix अच् (III. 3. 56, III. 1. 134) and खल् III. 3. 126) come after नि, मि मी and लीः as. ईषन्निमयः, निमयो वर्त्तते । ईषत्प्रमयः, प्रमयो वर्त्तते । ईषद् विलय, विलयो वर्त्तते ॥

३३०६ । उपसर्गात्खल्घञोः । ७ । १ । ६७ ।

उपसर्गादेव लभेर्नुम्स्यात् । ईषत्प्रलम्भः । दुष्प्रलम्भः । सुप्रलम्भः । उपालम्भः ॥ 'उपसर्गात्' किम् । ईषल्लभः । लाभः ।

3306. The augment नुम् is added to लभ् preceded by a Preposition, before the affixes खल् (III. 3 126) and घञ् ॥

Thus ईषत्प्रलम्भः, सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः, प्रलम्भः, विप्रलम्भः ॥ This is a Niyama rule, and restricts the scope of VII. 1. 64 S. 2582. Before the vowel affixes खल् and घञ्, the root लभ् gets the augment नुम् only then when it is preceded by a Preposition, and not otherwise, as ईषल्लभः, लाभो वर्तते ॥

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् । ७ । १ । ६८ ।

उपसर्गान्तररहिताभ्यां सु दुर्भ्यां लभेर्नुम्न स्यात्खल्घञोः । सुलभम् । दुर्लभम् । 'केवलाभ्याम्' किम् । सुप्रलम्भः । अतिदुर्लम्भः । कथं तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभमिति । यदा स्वती कर्मप्रवचनीयौ तदा भविष्यति ।

3307. The augment नुम् is not added to लभ् before खल् and घञ् when सु or दुः alone (without another Preposition along with them) precedes the root.

Thus सुलभम्, दुर्लभम्, सुलाभः, दुर्लाभः ॥ But सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः ॥ The word केवल is used in the sûtra because सुदुर्भ्यां is in the Instrumental case and not in the Ablative. Had it been in the Ablative, there would have been no necessity of using the word केवलं, for the rule would not have applied, when a preposition intervened between these and the root. In अतिसुलभम्, the word अति is not an Upasarga but a Karmapravachaniya; when अति is used as an Upasarga, we have अतिसुलम्भः ॥ If the words सुदुर्भ्याम् be construed as Ablative, then also the use of केवल is for a purpose similar to that as above.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३०८ । कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः । ३ । ३ । १२७ ।

कर्तृकर्मणोरीषदादिषु चोपपदेषु भूकृञोः खल्स्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । कर्तृकर्मणी च धातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक् । '* कर्तृकर्मणोश्च्व्यर्थयोरिति वाच्यम् *' खित्वान्मुम् । अनाढ्येन दुःखेन भूयते दुराढ्यम्भवम् । ईषदाढ्यम्भवम् । स्वाढ्यम्भवम् । ईषदाढ्यङ्करः । दुराढ्यङ्करः । स्वाढ्यङ्करः । 'च्व्यर्थयोः' किम् आढ्येन सुभूयते ।

3308. The affix 'khal' comes after the verbs 'bhû' and kṛi', when the upapadas in composition with them are 'agent' or 'object' preceded by the words 'îshad' &c. in combination with them, meaning 'hard or light'.

Ishṭi :—The rule of respective allocation does not apply. The agent or the object stand inmediately near the root, the words ईषत् &c. are placed before them.

Thus ईषदाढ्य भवं 'being enriched easily'; दुराढ्यं भवम् 'to be enriched with difficulty'; स्वाढ्यंकरो देवदत्तो भवता 'Devadutta can be made rich by you easily'.

Vart.—It should be stated that the agent and object in composition should be, as if they ended in the affix च्वि (V. 4. 50 S. 2117). Compare III. 2. 56 and III. 2. 57. S. 2973,2974. Therefore we do not have it here: स्वाढ्येन भूयते or आढ्येन सुभूयते ॥

३३०९ । आतो युच् । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुष्पानः । '* भाषायां शासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युज्वाच्यः *' । दुःशासनः । दुर्योधन इत्यादि ।

3309. The affix 'yuch' comes after roots ending in long 'â', (when 'îshad', 'dur' and 'su' are combined as upapadas, in the sense of easily or with difficulty).

The word ईषद् &c. are to be read into this sûtra, not so the words कर्तृकर्मणोः &c. This supersedes the affix खल्. Thus ईषत्पानः सोमो भवता 'the soma juice can be lightly drunk by you'; दुष्पानः 'difficult to be drunk'; सुपानः 'easy to be drunk' ईषद्दानो गौर्भवता 'the cow can be given with ease by you'; दुर्दानः, सुदानः &c.

Vart.—In the classical Sanskṛit, the affix '*yuch*' comes after the verbs शास्, युध्, दृश्, धृष्, and मृष्; as दुःशासनः 'Duḥśâsana' दुर्योधनः 'Duryodhana'; दुर्दर्शनः, दुर्धर्षणः, दुर्मर्षणः ।

३३१० । षात्पदान्तात् । ८ । ४ । ३५ ।

नस्य णो न । निष्पानम् । सर्पिष्पानम् । 'षात्' किम् । निर्णयः । 'पदान्तात्' किम् । पुष्णाति । पदेऽन्तः पदान्तोऽयमिति सप्तमीसमासोऽयम् । तेनेह न । सुसर्पिष्केण ।

3310. After a ष् final in a Pada, the न is not changed to ण् ॥

Thus निष्पानम्, दुष्पानम्; 'the visarga is changed to ष् here by VIII. 3. 41. S. 155 and VIII. 4. 29 S. 2835 is debarred. सर्पिष्पानम् (is a genitive com-

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection, Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

pound contra II. 2. 14 S. 708). So also यजुष्पात्रम् (II. 1. 32 S. 694). The ष is in these two by VIII. 3. 45 S. 159, and VIII. 4. 10 S. 1054 debarred.

Why do we say "षात् *after a* षु?" Observe निर्णयः ॥

Why do we say पदान्तात् 'final in a Pada'? Observe कुष्णाति, पुष्णाति ॥ The word पदान्त is equivalent to पदे अन्तः or a Locative Tatpurusha; and does not mean final *of* a Pada. Therefore the rule does not apply here. सुसर्पिष्केण (ins. sg.) सुयजुष्केण ॥ Here the क is added by V. 4. 154. S. 891 शोभनं सर्पिरस्य=सुसर्पिष्क (a Bahuvrihi). The ष is by VIII. 3. 39. S. 153 Before the affix क, the word सुसर्पिस् is a Pada (I. 4. 17 S. 230), and thus स् (ष्) is final *of* a Pada: but it is final of a preceding member *followed* by another Pada. The rule, in fact, applies to compounds, the ष् being final in the first term.

३३११ । आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः । ३ । ३ । १७० ।

अवश्यंकारी । शतंदायी ।

3311. The affix 'nini' is added to the root in denoting agent, showing that there is some necessity or indebtedness or obligation on the part of the agent in connection with the action denoted by the verb.

Thus अवश्यं कारी 'must be done'. The compounding here takes place by II. 1. 72. S. 754 So also शतं दायी 'ought to be given a hundred'.

३३१२ । कृत्याश्च । ३ । ३ । १७१ ।

आवश्यकाधमर्ण्ययोरित्येव । अवश्यं हरिः सेव्यः । शतं देयम् ।

3312. The affixes called 'kṛitya' also come after a root when the sense to be indicated is that of 'necessity or obligation'.

Thus अवश्यं हरिः सेव्यः 'Hari *must* be served necessarily'. भवता खलु अवश्यं कटः कर्त्तव्यः, करणीयः, कार्यः or कृत्यः 'you ought to make the mat'; भवता शतं दातव्यं, देयं, &c, 'you ought to pay a hundred'.

३३१३ । क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । १७४ ।

धातोः क्तिच्क्तश्च स्यादाशिषि संज्ञायाम् । 'तितुत्र-' (३१६३) इति नेट् । भवताद्भूतिः ।

3313. The affixes 'ktich' and 'kta' are employed after a root, when benediction is intended, provided that the whole word so formed, is an appellative.

The affixes therefore, give the sense of the agent, with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent, the sense being simply appellative. Thus तन्तिः=तनुतात् 'a weaver' (lit. may he weave)'; सातिः or सतिः =सनुतात (VI. 4. 45) 'wealth or gift'; भूतिः=भवतात् 'success'; मन्तिः=मनुतात 'respect'. These are examples of words formed by the affix क्तिच् । Of words formed by क्त in this sense, we have देवदत्तः=देवा एनं देयासुः 'Devadatta (lit. may the Gods give him). Though the affix क्त has already once

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

been generally ordained, its repetition here is to prevent its being superseded by क्तिच्। The च् of क्तिच् is qualifying only, distinguishing it from क्तिन् &c. and is useful in sûtra VI. 4. 39 below The affixes do not take इट् augment (See S. 3163).

३३१४ । न क्तिचि दीर्घश्च । ६ । ४ । ३९ ।

अनिटां वनतितनोत्यादीनां च दीर्घानुनासिकलोपौ न स्तः क्तिचि परे। यन्तिः । रन्तिः । वन्तिः । तन्तिः ।

3314. Before the affix क्तिच्, the above roots neither drop their nasal nor lengthen their root-vowel

The above roots *i. e.* anudâttopadeśa, ending in a nasal, and वन and तनादि, do not lose their nasal before क्तिच्. Thus यन्तिः, तन्तिः, वन्तिः ॥ The lengthening would have taken place by VI. 4 15, S. 2666 wnen the nasal was not elided : that also is prohibited.

३३१५ । सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४५ ।

सनोतेः क्तिच्यात्वं वा स्याल्लोपश्च वा । सनुतात् । सातिः । सतिः । सन्तिः । देवा एनं देयासुर्देवदत्तः ।

3315. The long आ is optionally substituted for the final of सन् before the affix क्तिच्; and there is also elision optionally of the Nasal.

Thus we have three forms सातिः, सन्तिः and सतिः ॥ So also देवदत्तः ।

३३१६ । अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा । ३ । ४ । १८ ।

प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात् । प्राचां ग्रहणं पूजार्थम् । 'अमैवाव्ययेन' (७८३) इति नियमान्नोपपदसमासः । 'दो दद्घोः' (३०७७) । अलं दत्वा । 'घुमास्था–' (२४६२) । पीत्व खलु । 'अलंखल्वोः' किम् । मा कार्षीत् । 'प्रतिषेधयोः' किम् । अलंकारः ।

3316. According to the opinion of the Eastern Grammarians, the affix 'ktvâ' comes after a verb, when there are in combination with it, the words 'alam' and 'khalu', expressing the sense of prohibition.

The anuvṛitti of the words 'in the Vedas &c' does not extend further. Thus अलं कृत्वा 'do not make'; खलु पीत्वा 'do not drink'. पा changed to पी by S. 2462, अलं बाले रुदित्वा do not weep, O girl? So also अलं दत्वा (S. 3077) by which दा changed to दद् ।

Why do we say 'when there are अलं and खलु'? Witness माकार्षीः 'do not make'. Why do we say 'when expressing prohibition'? Observe अलङ्कारः 'decoration'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern Grammarians' shows that it is an optional rule. Therefore we have अलंरोदनेन 'do not weep'. Or if rule III 1. 94 be applied, then the use of the word प्राचां is for the sake of merely showing respect (pûjârtha); the rule could have well stood without it. There is no upapada compounding because of the restriction of S. 783.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३१७ । उदीचां माङो व्यतीहारे । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽर्थे माङः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

3317. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'ktvâ' is added to the root 'meṅ' (to exchange), when the sense is that of interchange, (though the action denoted by the former word is not prior to the action denoted by the latter word).

३३१८ । मयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ७० ।

मेङ इकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ल्यपि । अपमित्य याचते । अपमाय । उदीचांग्रहणाद्व्यत्ययमपि । याचित्वा अपमयते ।

3318. इ may optionally be substituted for the आ of मा, (मयति) before ल्यप् ॥

Thus अपमित्य अपमाय ॥

Thus अपमित्य याचते 'having offered an exchange, he asks' अप+मे+क्त्वा=अप+मा+ल्यप्=अप+मि+तुक्+य (VI. 1. 45 and 71) =अप+मित्य (VII. 4. 40). This is an optional rule, as the phrase 'according to the northern' indicates. So we have in the alternative, याचित्वाऽपमयते 'having asked he exchanges'; and this is the more general use of *ktvâ*; namely, it comes after that verb which is concerened about a time *anterior* to that of the other; see III. 4. 21 S. 3320. The sûtra III. 4. 19. S. 3317 is an exception to III. 4. 21.

The root मेङ् has been exhibited in the sûtra S. 3317 as माङ्, with the vowel आ instead of ए. This indicates the existence of the following Paribhâshâ :—

" A root, which, when destitute of anubandhas, ends in either ए, ओ or ऐ, must not be considered to have ceased to end in either ए, ओ, or ऐ, when an anubandha has been attached to it." By this Paribhâsha दैप् must be regarded as ending in ऐ, and as therefore आ may be substituted for the vowel ऐ (VI. 1. 45), even while प् remains, दैप् does assume the form दाप् and is consequently, by the prohibition अदाप् in sûtra I. 1. 20 S. 2373, forbidden to be termed घु ।

३३१९ । परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेण पूर्वस्यावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अप्राप्य नदीं पर्वतः । परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

3319. The affix 'ktvâ' is added to a root, to denote what is situate on that (para) side or on this (avara) side of something.

The situation on the पर 'the other' side and अवर 'this' side, is called परावरयोगः । Thus अप्राप्य नदीम् पर्वतः स्थितः 'the mountain is situate without

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

having reached the river *i. e.* on this side of the river, the river being on the other side. Here the word पर्वत is qualified by the word नदी which is the point from which the situation is taken; and which in this case, is on the other side of the mountain. Similarly अतिक्रम्य तु पर्वतं नदी स्थिता 'the river is situate on the other side of the mountain'. Here the relation between the 'mountain' and the 'river' is of अवर and पर ।

३३२० । समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्धातोः क्त्वा स्यात् । भुक्त्वा व्रजति । द्वित्वमतन्त्रम् । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति । 'अनुदात्त–' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । विष्णुं नत्वा स्तौति । स्वरत्यादेः 'श्रयुकः किति' (२३८१) इति नित्यमिडभावः पूर्वविप्रतिषेधेन । स्वृत्वा । सूत्वा । धूत्वा ।

3320. When two actions have the same agent, the affix 'ktvâ' comes after that verb which takes place in a time anterior to that of the other (*i e.* the Absolutive in 'tvâ' refers to that action which precedes in time).

Thus भुक्त्वा व्रजति 'having eaten he goes'; पीत्वा व्रजति 'having drunk, he goes'.

The rule is not confined to the case of *two* verbs: thus, स्नात्वा, पीत्वा, भुक्त्वा, दत्वा व्रजति 'having bathed, drunk, eaten and given, he goes'.

Similarly from नम् । विष्णुं नत्वा स्तौति 'He praises Vishṇu, bowing down'. The nasal is elided by S. 2428. In the case of स्वृ &c, there is always the absence of the इट् augment, because of the prohibition of S. 2381 by anticipation. As स्वृत्वा, सूत्वा and धूत्वा ।

Why do we say 'having the same agent'? When the agents are different, the gerund cannot be used, but the Locative Absolute construction will have to be used to express the same sense. Thus भुक्तवति ब्राह्मणे गच्छति देवदत्तः the Brâhmaṇa having been fed, Devadatta goes'.

Why do we say 'which denotes *prior* action'? For, if the actions are co-eval, the gerundial construction will not be employed. Thus व्रजति च जल्पति च 'he goes and chatters'.

३३२१ । क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

एतयोर्नलोपो न स्यात्क्त्वे परे । स्कन्त्वा । ऊदित्वादिड्वा । स्यान्त्वा–स्यन्दित्वा ।

3321. स्कन्द and स्यन्द retain their nasal before the affix ktvâ

Thus स्कन्त्वा, and स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा, the इट being added when स्यन्द is considered as having an indicatory ऊ in the dhâtupâṭha. When इट् is added, ktvâ is no longer कित by vritue of I. 2. 18, S. 3322 and elision would not take place, for no rule of elision would apply in that case.

३३२२ । न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् क्त्वा किन्न स्यात् । शयित्वा । 'सेट्' किम् । कृत्वा ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3322. The affix *ktvâ* when it takes the augment इट् (*i. e.* when it is seṭ) is not *kit*.

Thus शयित्वा। So also स्वेदित्वा, देवित्वा, वर्त्तित्वा, from स्विद्, दिव् and वृत् 'to sweat'' 'to shine', 'to be', Why do we say सेट्? Observe कृत्वा, no guṇa.

३३२३। मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा। १। २। ७।

एभ्यः सेट् क्त्वा कित्। मृडित्वा। 'क्लिशः क्त्वा-' (३०४९) इति वेट्। क्लिशित्वा-क्लिष्ट्वा। उदित्वा। उषित्वा। 'रुदविद-' (२६०९) इति कित्वम्। रुदित्वा। विदित्वा। मुषित्वा। गृहीत्वा।

3323. The सेट् *ktvâ* is however, *kit* after mṛiḍ 'to be gracious', mṛid 'to squeeze', gudh 'to warp up', kush 'to tear', kliś 'to suffer', vad 'to speak' and vas 'to dwell'.

All the seven verbs mentioned in this sûtra are सेट् verbs, and take an intermediate इ. The क्त्वा before these verbs would not have been *kit* by virtue of the last sûtra; therefore arose the necessity of this sûtra, to provide in anticipation an exception to that sûtra, in favor of these verbs, where the affix *ktvâ* is *necessarily kit*. Thus मृडित्वा 'being gracious' मृदित्वा 'having squeezed' गुधित्वा 'having wrapped' कुषित्वा 'having torn', क्लिशित्वा 'having suffered' or क्लिष्ट्वा by S. 3049, उदित्वा 'having spoken' उषित्वा 'having dwelt'. The व *v* of वद् and वस् is changed into उ by the rule of Samprasâraṇa (VI. 1. 15 S. 2409). It is कित् after रुद्, विद्, मुष, ग्रह by S. 2609. As रुदित्वा, विदित्वा, मुषित्वा and गृहीत्वा (vocalisation by S. 2412, and lengthening by S. 2562).

Moreover in the case of the verbs गुध, कुष् and क्लिश्, S. 2617 would have made *ktva optionally kit*; the present sûtra makes it *necessarily* so.

३३२४। नोपधात्थफान्ताद्वा। १। २। २३।

सेट् क्त्वा कित्स्याद्वा। श्रथित्वा-श्रन्थित्वा। गुफित्वा-गुम्फित्वा। 'नोपधात्' किम्। कोथित्वा। रेफित्वा।

3324. The seṭ *ktvâ* is optionally *kit* after the verbs having a penultimate न and ending in थ् and फ्.

The result of being *kit* is that the nasal is dropped. In other words the dropping of the nasal is optional in such verbs. Thus from ग्रंथ् we have ग्रथित्वा or ग्रन्थित्वा 'having twisted,' गुफित्वा or गुंफित्वा 'having tied round' श्रथित्वा or श्रन्थित्वा.

The word "Nishṭhâ" does not govern this sûtra, and comes to an end with the last Ashtâdhyâyî sûtra.

This rule does not apply to verbs that have not a penultimate न though they may end in थ or फ. As कोथित्वा and रेफित्वा 'having reviled' गोफित्वा 'having tied'. Here by S. 3322 the त्वा *tvâ* being not-kit, the vowels of the root रिफ्, and गुफ् have been gunated.

A verb may have a penultimate न, but if it has not final थ or फ, the rule does not apply. As स्रंसु+क्त्वा+स्रंसित्वा 'having dropped' ध्वंसित्वा 'having killed'. Had it been *kit*, the nasal would have been dropped.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३२५ । वञ्चिलुञ्च्यृतश्च । १ । २ । २४ ।

सेट् क्त्वा किद्वा । वचित्वा–वञ्चित्वा । लुचित्वा–लुञ्चित्वा । ऋतित्वा–अर्तित्वा ।

3325. The seṭ *ktvâ* is optionally *kit* after the verbs *vanch*, 'to cheat', *lunch* 'to pluck' and ṛit 'to dare or abhor.'

After the above three verbs, the *ktvâ* affix being *séṭ* may or may not be *kit*. As वचित्वा or वंचित्वा 'having cheated'. So also लुचित्वा or लुंचित्वा 'having plucked' ऋतित्वा or अर्तित्वा 'having dared'.

When the verb ऋत *ṛit* takes the affix ईयङ् it is not governed by this sûtra. See sûtra III. 1. 29.

When the *ktvâ* is not *séṭ* but *aniṭ*, then there is no option allowed.

As वच+क्त्वा=वक्त्वा.

३३२६ । तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

एभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा । तृषित्वा–तर्षित्वा । मृषित्वा–मर्षित्वा । कृशित्वा–कर्शित्वा । 'रलो व्युपधात्–' (२६१७) इति वा कित्त्वम् । द्युतित्वा–द्योतित्वा । लिखित्वा–लेखित्वा । 'रलः' किम् । सेवित्वा । 'व्युपधात्' किम् । वर्तित्वा । 'हलादेः' किम् । एषित्वा । 'सेट्' किम् । भुक्त्वा । 'वसतिक्षुधोरिट्' (३०३६) । उषित्वा । क्षुधित्वा–क्षोधित्वा । 'अञ्चेः पूजायाम्' (३०४७) इति नित्यमिट् । अञ्चित्वा । गतौ तु । अक्त्वेत्यपि । लुभित्वा–लोभित्वा । 'लुभो विमोहने' (३०४८) इतीट् । विमोहने तु लुब्ध्वा ।

3326. The seṭ *ktvâ* is optionally *kit*, according to the opinion of the Rishi Kâśyapa, after the verbs tṛish 'to be thirsty,' mṛish 'to sprinkle,' and kṛiś to become lean.

As तृषित्वा or तर्षित्वा 'having thirsted,' मृषित्वा or मर्षित्वा 'having sprinkled,' कृशित्वा or कर्शित्वा 'having become lean.' By sûtra 3322 the *séṭ ktvâ* is never *kit*. This sûtra adds another exception to that general rule.

The special mention of Kâśyapa is for the sake of showing respect. The वा is already understood in this sûtra by Anuvṛitti from sûtra 3324.

३३२६ । क । रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

3326A. A root, ending in a letter of रल् pratyâhâra (every consonant except य and व), and beginning with a consonant, and having a penultimate उ or इ optionally guṇates its vowel before the सेट् ktvâ and *san*.

Thus द्युतित्वा or द्योतित्वा । लिखित्वा or लेखित्वा । Why 'ending in a consonant other than व or य'? Observe सेवित्वा where सिव् ends in व ।

Why 'having इ or उ as penultimate'? Observe वर्तित्वा from वृत where the penultimate is ऋ ।

Why 'beginning with a consonant'? Observe एषित्वा from इष् ।

Why do we say 'सेट् ktvâ'? Observe भुक्त्वा ।

३३२६ । ख । वसति क्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3326B. The affixes ktvâ and the Nishṭhâ always get the augment इट् after the roots *vas* and kshudh.

Thus उषित्वा। क्षुधित्वा or क्षोधित्वा।

३३२६। ग। अञ्चेः पूजायाम्। ७। २। ५३।

3326C. The ktvâ and the Nishṭhâ affixes get इट् after the root añchu 'to honor'.

Thus अञ्चित्वा। But when añch means to go there is the optional form अक्त्वा also.

३३२६। घ। लुभो विमोहने। ७। २। ५४।

3326D. The ktvâ and the Nishṭhâ take इट् after √lubh when not meaning to be greedy.

Thus लुभित्वा or लोभित्वा। But लुब्ध्वा 'being greedy'.

३३२७। जॄव्रश्च्योः क्त्वि। ७। २। ५५।

आभ्यां परस्य क्त्व इट् स्यात्। जरीत्वा–जरित्वा। व्रश्चित्वा।

3327. The affix ktvâ takes the augment इट्, after जॄ and व्रश्च्॥

As जरित्वा or जरीत्वा, and व्रश्चित्वा॥ जॄ was prohibited by VII. 2 11, S. 2381 and व्रश्च् would have been optionally वेट्, as it has an indicatory long ऊ, by VII. 2. 44. S. 2279 Hence this rule. The special mention o ktvâ, stops the anuvṛitti of kta and ktavatu.

३३२८। उदितो वा। ७। २। ५६।

उदितः परस्य क्त्वा इड्वा। शमित्वा। 'अनुनासिकस्य क्वि–' (२६६६) इति दीर्घः। शान्त्वा। दान्त्वा–दवित्वा।

3328. The इट् is optionally the augment of ktvâ, after a root which has an indicatory short उ॥

As शमु—शमित्वा or शान्त्वा the lengthening is by VI 4. 15 S. 2666. तमु—तमित्वा or तान्त्वा; दमु— दमित्वा or दान्त्वा॥ So also दूत्वा or दवित्वा।

३३२९। क्रमश्च क्त्वि। ६। ४। १८।

क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात्। झलादौ क्त्वि परे। क्रान्त्वा–क्रन्त्वा। 'झलि' किम्। क्रमित्वा। 'पूङश्च' (३०५०) इति वेट्। पवित्वा–पूत्वा।

3329. The penultimate of क्रम् is optionally lengthened, before the affix ktvâ when it is jhalâdi, that is, without the augment इ॥

Thus क्रन्त्वा or क्रान्त्वा; but क्रमित्वा only, with इट् augment. The word झलोः is understood here from VI. 4. 15. S. 2666. But when क्त्वा is replaced by ल्यप्, the rule does not apply: as प्रक्रम्य, उपक्रम्य॥ This is on the maxim अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गोल्यप् बाधते 'a bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule."

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३२९ । क्र । पूङश्च । १ । २ । ५१ ।

3329A. The ktvâ and the Nishṭhâ optionally take इट् after पू ।

Thus पवित्वा (I 2. 22. S. 3051 causes guṇa), or पूत्वा ।

३३३० । जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तानां नशेश्च नलोपो वा स्यात्क्त्वि परे । भक्त्वा–भङ्क्त्वा । रक्त्वा–रङ्क्त्वा । 'मस्जिनशोः–' (२५१७) इति नुम् । तस्य पक्षे लोपः । नष्ट्वा–नंष्ट्वा । 'रधादिभ्यश्च' (२५१५) इतीट्पक्षे । नशित्वा । '* झलादाविति वाच्यम् *' । नेह । अञ्जित्वा । ऊदित्वाद्वेट् । पक्षे । अक्त्वा–अङ्क्त्वा । 'जनसन–' (२५०४) इत्यात्त्वम् । खात्वा–खनित्वा । 'द्यतिस्यति–' (३०७४) इतीत्त्वम् । दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा । 'दधातेर्हिः' (३०७६) । हित्वा ।

3330. The nasal may be optionally elided before ktvâ in a root ending in ज् and in नश् ॥

Thus रङ्क्त्वा or रक्त्वा, भङ्क्त्वा or भक्त्वा, नष्ट्वा or नंष्ट्वा ॥ See VII. 1. 60 S. 2517 for the augment नुम in नश् ॥ When इट् comes, we have नशित्वा ॥ It takes इट् by S. 2515.

Vart.—The elision of न् takes place before the jhalâdi ktvâ and not when it takes the augment इट् । Therefore not in अञ्जु, which forms its gerund as अञ्जित्वा । The root being ऊदित्, the इट् is optional. Therefore bef re the jhalâdi ktvâ, the forms are अक्त्वा, or अङ्क्त्वा । The final of जन् सन् &c. are replaced by आ before ktvâ (S. 2504). Thus खात्वा or खनित्वा । The roots द्यति स्यति get इ by S. 3074. Thus दित्वा, सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ।, The हि replaces धा before ktvâ (S. 3076). As हित्वा ।

३३३१ । जहातेश्च क्त्वि । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हाङस्तु । हात्वा । 'अदो जग्धिः–' (३०८०) । जग्ध्वा ।

3331. हि is substituted for हा (जहाति) before क्त्वा ॥

As हित्वा राज्यं वनं गतः, हित्वा गच्छति । The rule does not apply to हा जिहीते ॥ There we have हात्वा गतः ॥

The अद् is replaced by जग्ध before ktvâ. As जग्ध्वा ॥ See S. 3080.

३३३२ । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अव्ययपूर्वपदेऽनञ्समासे क्त्वो ल्यबादेशः स्यात् । तुक् । प्रकृत्य । 'अनञ्' किम् । अकृत्वा । पर्युदासाश्रयणान्नेह । परमकृत्वा ।

3332. In a compound, the first member of which is an Indeclinable but not नञ्; ल्यप् is substituted for क्त्वा ।

Thus प्रकृत्य, प्रहृत्य ॥ The tvâ is added by III. 4. 21, the compounding is by II. 2. 18, and तुक् by VI. 1. 71. पार्श्वतः कृत्य. The tvâ is added by III. 4. 61. and compounding is by II. 2. 22. नानाकृत्य; द्विधाकृत्य. The tvâ is added by III. 4. 62. Why do we say 'in a compound'? Observe कृत्वा हृत्वा. Here the counter example is हृत्वा, which is preceded by an Indeclinable कृत्वा, but as it is not compounded, there is no substitution. Why do we

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

say 'not preceded by नञ्'? Observe अकृत्वा, अहृत्वा। By explaining anañ as a paryudâsa prohibition, we get परमकृत्वा, उत्तमकृत्वा॥ But if it were a prasajya pratishedha then the forms would be परमकृत्य. The word अनञ् means other than नञ्, and words of the same class as नञ्, *i. e.* Indeclinables: and does not mean words which are not Indeclinables. The compounds like स्नात्वाकालक contained in the class of मयूरव्यंसका &c. (II. 1. 72.), do not take ल्यप् anomalously. Or the word समासे is in the Locative with the force of specification: and means those compounds which are specifically formed with ktvâ and not any compound in general.

Now by I. 1. 72, ktvâ would denote a form ending with ktvâ; and would include the case of a compound ending in ktvâ. But the general rule is modified by the maxim प्रत्यय ग्रहणे यस्मात् स विहित स्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् "an affix denotes, whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added and ends with the affix itself." But the affix ktvâ is never ordained after a compound. Therefore, the case of compounds ending in ktvâ, would not be covered by the mere employment of ktvâ. Then comes the maxim कृद् ग्रहणे गति कारक पूर्वस्यापि ग्रहणं 'a kṛit affix denotes whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that kṛit affix has been added and which ends with the kṛit affix, but moreover should a gati, or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the kṛit affix must denote the same word-form together with the gati or the noun which may have been prefixed to it." By this a compound also may end in ktvâ. This maxim will cover cases like प्रकृत्य, पार्श्वतः कृत्य but not उच्चैः कृत्य &c. because उच्चैः is neither a gati nor a kâraka. Hence the employment of the word समासे in the sûtra, and also of the word अनञ्पूर्वे, for नञ् is neither a Gati nor a Kâraka.

३३३३। षत्वतुकोरसिद्धः। ६। १। ८६।

षत्वे तुकि च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात्। कोऽसिचत्। इह षत्वं न। अधीत्य। प्रेत्य। 'ह्रस्वस्य–' (२८५८) इति तुक्।

3333. The substitution of a single âdeśa is to be considered as to have not taken effect, when otherwise स would have to be changed to ष, or when the augment त (तुक्) is to be added.

The word असिद्ध means not-accomplished *i. e.* the operation caused by its having taken effect is not produced. The word asiddha always debars operations dependent upon the âdeśa, and gives scope to the operations dependent upon the general rule (असिद्धवचनमादेशलक्षणप्रतिषेधार्थमुत्सर्गलक्षणभावार्थं च॥)

Thus कोऽसिचत् here स is not changed to ष॥ The equation is thus exhibited: कस्+असिचत्=कर्+असिचत् (the स changed to र by VIII.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2. 66) = कउ + असिचत् (उ being substituted for र by VI 1. 113) = को + असिचत् (अ-।-उ = ओ VI. 1. 87) = कोऽसिचत् (ओ-।-अ = ओ VI. 1. 109). Now applies our sûtra. By VIII. 3. 59, स coming after ओ required to be changed into ष, but here the single-substitute ओ is considered to be non-effective for this purpose. Similarly कोऽस्य, योऽस्य, कोऽस्मै योऽस्मै ॥

Similary in अधीत्य there is the addition of त् by VI. 1. 71 S. 2858 though actually preceded by a *long* vowel. That vowel had resulted from the ekâdeśa of ई for इ-।-इ, and this ekâdeśa is considered as if non-effective for the purposes of तुक् augment. Similarly in प्र-।-इ-।-तुक्-।-य = प्रेत्य. Here also (आ-।-इ = ए) is considered asiddha. The तुक् is added by S. 2858.

३३३४ । वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्याल्ल्यपि। व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन मान्तानिटां वा नान्तानिटां वनादीनां च नित्यम् । आगत्य-आगम्य । प्रणत्य-प्रणम्य । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रवत्य । वितत्य । 'अदो जग्धिः-' (३०८०) । '× अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यब्बाधते ×' । जग्धिविधौ ल्यब्ग्रहणात् । तेन हित्वदत्वात्वेत्वदीर्घत्वशूठिटो ल्यपि न । विधाय । प्रदाय । प्रखन्य । प्रस्थाय । प्रक्रम्य । आपृछ्य । प्रदीव्य ।

3334. The nasal of the roots mentioned in VI. 4. 37 S. 2428 (*i. e.* anudâtta ending in a nasal, and वनादि and तनादि) is optionally elided before the affix ल्यप् ॥

This is a vyavasthita-vibhâshâ. The option applies to roots ending in म्. In the case of roots ending in other nasals, the elision is compulsory. Thus प्रयत्य or प्रयम्य, प्ररत्य or प्ररम्य, प्रणत्य or प्रणम्य, आगत्य, आगम्य but no option in आहत्य, प्रमत्य, प्रवत्य, वितत्य ॥

By S. 3080, अद् is replaced by जग्ध before ल्यप् । From this we infer the existence of the maxim 'a bahiranga substitution of lyap supersedes, even the antaranga rules'. Because if this maxim did not exist, the substitution of jagdh for अद before lyap would follow already from the word क्ति in S. 3080.

In the case of प्रधाय and प्रस्थाय this maxim applies :—अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यप् बाधते "a Bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule". What are these antaranga rules superseded by the substitute ल्यप् ? (1) हित्वं—the substitution of हि for धा (VII. 4. 42). Thus हित्वा but प्रधाय and not प्रहित्वा ॥ (2) दत्वं—the substitution of दद् for दो (VII. 4, 46)—as दत्वा, but प्रदाय and not प्रदत्वा ॥ (3) आत्वं as required by VI. 4. 42 : as खात्वा, प्रखाय and प्रखन्य ॥ (4) इत्वं—as स्थित्वा but प्रस्थाय ॥ (5) ईत्वं by VI. 4. 66, as पीत्वा but प्रपाय ॥ (6) दीर्घत्व by VI. 4. 15, as शान्त्वा but प्रशम्य ॥ (7) शूट् by VI. 4. 19, as पृष्ट्वा but आपृच्छ्यत॥ (8) ऊठ्—as द्यूत्वा ॥ (9) इट् (VII. 2. 56)—देवित्वा but प्रदीव्य ॥

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३३५ । न ल्यपि । ६ । ४ । ६९ ।

ल्यपि परे घुमास्थादेरीत्वं न । प्रदाय । प्रधाय । प्रमाय । प्रगाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । 'मीनातिमिनोति-' (२५०८) इत्यात्त्वम् । प्रमाय । निमाय । उपदाय । 'विभाषा लीयतेः' (२५०९) । विलाय-विलीय । णिलोपः । उत्तार्य । विचार्य ।

3335. The ई substitution for आ under VI. 4. 66, S. 2462 does not apply when the absolutive affix ल्यप् follows घु मा, स्था, गा, पा, हा and सा ॥

Thus प्रदाय, प्रधाय, प्रमाय, प्रस्थाय, प्रगाय, प्रपाय, प्रहाय and अवसाय ॥ The affix ल्यप् as the substitute of क्त्वा, is a कित् affix by I. 1. 56. The आ replaces the vowels of मिनो and मीनाति by S. 2508. Thus प्रमाय, निमाय and उपदाय । In the case of ली there is option by S. 2508. As विलाय or विलीय । The णि is elided before lyap. As उत्तार्य, विचार्य ।

३३३६ । ल्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ ।

लघुपूर्वात्परस्य णेरयादेशः स्याल्ल्यपि । विगणय्य । प्रणमय्य । प्रबेभिदय्य । 'लघुपूर्वात्' किम् । संप्रधार्य ।

3336. अय् is substituted for the इ of णि, before the Absolutive affix ल्यप्, when the vowel preceding the इ is light.

Thus प्रणमय्य गतः, संदमय्य गतः, प्रबेभिदय्य, विगणय्य ॥ Why do we say preceded by the short इ'? Observe प्रपात्य गतः the vowel preceding the इ is long. Here VI 4. 51 applies. The shortening, the elision of य and the elision of अ should not be considered as asiddha, as their place of operation is not the same. Thus अम+णिच्=आमि; this आ is shortened by VI. 4 92, and we have अमि ॥ This shortening is not to be considered as asiddha, for if asiddha, there being no laghu pûrva, the present rule would not apply. Similarly बेभिद्य is the Intensive root, its य is elided by VI 4. 49, this elision is not considered as asiddha, if it were asiddha, the इ of भि would not be laghu. Similarly the elision of अ in गण which is a root which ends in अ, (see Dhâtupâṭha Churadi 309), is not considered as asiddha for similar reasons.

३३३७ । विभाषापः । ६ । ४ । ५७ ।

आप्नोतेर्णेरयादेशो वा स्याल्ल्यपि । प्रापय्य-प्राप्य ।

3337. अय् is optionally substituted for the इ of णि before the affix ल्यप्, after the verb आप् ॥

Thus प्रापय्य or प्राप्य गतः ॥ This however does not apply to the आप् substitute for इङ्, as अध्याप्य गतः (VI. 1. 48. VII. 3. 36). The maxim of Pratipadokta applies here.

३३३८ । क्षियः । ६ । ४ । ५९ ।

क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3338. A long is substituted for the इ of वि before ल्यप् ॥

As प्रवीय, उपवीय ॥

३३३९ । ल्यपि च । ६ । १ । ४१ ।

वेञो ल्यपि संप्रसारणं न स्यात् । प्रवाय ।

3339. The semivowel of वे is not vocalised when the Participial affix ल्यप् follows.

Thus प्रवाय, उपवाय ॥

३३४० । ज्यश्च । ६ । १ । ४२ ।

प्रज्याय ।

3340. The semivowel of ज्या 'to grow old' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

Thus प्रज्याय, उपज्याय ॥

३३४१ । व्यश्च । ६ । १ । ४३ ।

उपव्याय ।

3341. The semivowel of व्या (व्ये) 'to cover' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

As प्रव्याय, उपव्याय ॥ The separation of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sûtra, in which the anuvṛitti of व्ये runs.

३३४२ । विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ ।

परेर्व्येञो वा संप्रसारणं स्याल्ल्यपि । तुकं बाधित्वा परत्वात् 'हलः' (२५५९) इति दीर्घः । परिवीय-परिव्याय । कथम् मुखं व्यादाय स्वपिति' 'नेत्रे निमील्य हसति' इति । व्यादानसंमीलनोत्तरकालेऽपि स्वापहासयोरनुवृत्तेस्तदंशविवक्षया भविष्यति ।

3342. The vocalisation may optionally take place when व्ये preceded by परि takes the affix ल्यप् ॥

Thus परिवीय रूपम् or परिव्याय ॥ The augment तुक् presented by VI. 1. 71 is debarred by VI. 4. 2. S. 2559 which causes the lengthening of the vowel: since VI 4. 2 is subsequent to VI. 1. 71.

Vart.—:The phrase मुखम् व्यादाय स्वपिति नेत्रेनिमील्य हसति 'he sleeps, with his mouth open, and laughs with his eyes closed', is vaild, though the affix क्त्वा is not added to the verb denoting prior action. For he sleeps first, and then while so sleeping, he gapes: similarly he laughs first and then closes the eyes. So no ktvâ can be properly added under these conditions to verbs denoting subsequent'action. There being no ktvâ, *a fortiori* there can be no lyap also. The vartika makes an exception. Though the 'sleeping' and 'laughing' preceded the action of 'gaping' and 'closing of eyes', yet as they *subsist* even after 'gaping' and closing of eyes', they may be said in so far to be *subsequent* to these.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३४३ । आभीक्ष्ण्ये णमुल्च । ३ । ४ । २२ ।

पौनः पुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये णमुल्स्यात् क्त्वा च । द्वित्वम् । स्मारंस्मारं नमति शिवम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायम् । भोजंभोजम् । श्रावंश्रावम् । 'चिण्णमुलोः–' (२७६२) इति णमुल्परे णौ वा दीर्घः । गामंगामम्–गमंगमम् । 'विभाषा चिण्णमुलोः' (२७६५) इति नुम्वा । लम्भंलम्भम्–लाभंलाभम् । व्यवस्थितविभाषयोपसृष्टस्य नित्यं नुम् । प्रलम्भंप्रलम्भम् । 'जाग्रोऽविचिण्ण–' (२४८०) इति गुणः । जागरंजागरम् । ण्यन्तस्याप्येवम् ।

3343. The affixes 'ṇamul' and 'ktvâ' come after a root, when re-iteration is to be expressed.

The phrases 'when the agent of both the verbs is the same' and 'after the verb whose action occurs first in time' are to be read into this sûtra to complete the sense. The force of च is to introduce the affix क्त्वा into this sûtra. The affixes *ktvâ* and *ṇamul* express 're-iteration' then only when the verb is doubled, and not singly. See rule VIII. 1. 4. S 2140. Thus स्मारं स्मारं नमति शिवम् "Constantly remembering he bows to Shiva." So also we may have स्मृत्वा स्मृत्वा नमति शिवम् conveying the same sense. Similarly पायंपायं or भोजं भोजं or श्रावं श्रावं &c.

By VI. 4. 93 S. 2762 there is optional lengthening of the penultimate vowel before ṇamul, as गामं गामं or गमं गमं । This is of course confined to the causative मित् roots.

In the case of the root labh, there is optionally the augment नुम् inserted, as लम्भम् लम्भम् or लाभं लाभम् by VII. 1. 69 S. 2765. But we have already explained in that sûtra that the option taught therein is a restricted one (vyavasthita vibhâsâ) and the नुम् is *compulsory* and not *optional* after pra &c. Thus प्रलम्भम् प्रलम्भम् only one form. In the case of √jâgri there is guṇa by VII. 3. 85 S. 2480 as जागरम् जागरम् The same is the case when the root takes the causative ṇi also.

३३४४ । नयद्यनाकाङ्क्षे । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न यत्र पूर्वोत्तरे क्रिये तद्वाक्यमपरं नाकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पचति । इह क्त्वाणमुलौ न । 'अनाकाङ्क्षे' किम् । यदयं भुक्त्वा व्रजति ततोऽधीते ।

2344. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are not added to a root, when the word 'yad' is used, in a simple sentence, which does not depend upon another to complete the sense.

The word आकांक्षा means 'inter-dependence' or the inability of a word, phrase or sentence, to indicate the intended sense in the absence of another word, phrase, or sentence. In other words, when there are two actions one prior and another subsequent, and they complete the sense of the sentence, without standing in need of any other verb; in such a case, *ktvâ* and *ṇamul* are not used, when the word *yad* is in composition. This sûtra prohibits the affix *ktvâ* also, though the affix *ṇamul* is in immediate context. Thus यदयं भुङ्क्ते ततः पचति, यदयमधीते ततः शेते, having eaten, he cooks; having read, he sleeps'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

But when there is inter-dependence or आकांक्षा, we have यदयं भुक्त्वा व्रजति, अधीत एव ततः परस्। Professor Bothlingk translates it thus: ' In connection with यद् the above-mentioned Absolutives will not be applied, unless the two verbs required one more as complement."

३३४५। विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु। ३। ४। २४।

आभीक्ष्ण्य इति नानुवर्तते। एषूपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वाणमुलौ वा स्तः। अग्रेभोजं व्रजति। अग्रेभुक्त्वा। प्रथमंभोजम्-प्रथमंभुक्त्वा। पूर्वंभोजम्-पूर्वंभुक्त्वा। पक्षे लडादयः। अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति। आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः। अग्रे भोजंभोजं व्रजति। भुक्त्वाभुक्त्वा।

3345. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' come optionally after that verb which denotes the prior action, when both verbs have the same agent, provided that the following words are in composition:—'agre', 'prathama' and 'pûrva'.

This is an *Aprâpta-vibhâshâ.* The word 're-iteration' is not understood here. Thus अग्रे, भोजं व्रजति 'having first eaten he goes'. In the same sense we may use also अग्रे भुक्त्वा व्रजति। Similarly प्रथमं भोजं व्रजति or प्रथमं भुक्त्वा व्रजति। Similarly पूर्वं भोजं व्रजति or पूर्वं भुक्त्वा व्रजति।

By using the word 'optionally' it is indicated, that the regular Tenses, such as the Present &c, may be employed also. Thus अग्रे भुङ्क्ते ततः व्रजति 'he eats first and then goes'. The rule is compulsory when re-iteration (S. 3343) is denoted, for then that rule, though prior, will debar this subsequent rule. As अग्रे भोजं भोजं व्रजति or भुक्त्वा भुक्त्वा।

३३४६। कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ्। ३। ४। २५।

कर्मण्युपपद आक्रोशे गम्ये। चौरंकारमाक्रोशति। करोतिरुच्चारणे। चौरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः।

3346. The affix 'khamuñ' is added to the verb 'kri' (to utter), when a word in the accusative case is in construction with it, if the sense intended implies 'abuse'.

Of the affix खमुञ्, the efficient portion is अम्; the indicatory ख introduces the augment मुम् (VI. 3. 67 S. 2942). Thus चौरं कारमाक्रोशति 'he reviles him as thief, *i. e.* calls out in abuse ' thou art a thief., thou art a robber, &c.' The person is not really made a thief, but making him a thief is to express one's indignation. The verb कृ here means 'to utter'.

३३४७। स्वादुमि णमुल्। ३। ४। २६।

स्वाद्वर्थेषु कृञो णमुल्स्यादेककर्तृकयोः पूर्वकाले। पूर्वपदस्य मान्तत्वं निपात्यते। अस्वादुं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादुंकारं भुङ्क्ते। संपन्नंकारम्। लवणंकारम्। संपन्नलवणशब्दौ स्वादुपर्यायौ। वावचनात् क्त्वापि। स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते।

CC-0 Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3347. (When the actions, signified by the verbs 'kṛi' and another, have the same agent), the affix 'ṇamul' is added to the verb 'kṛi' (which is concerned about a time anterior to that of the other), provided that a word signifying 'sweet' is in composition.

The words within brackets are to be read into the sûtra by anuvṛitti from III. 4. 21 S. 3320. Thus स्वादुङ्कारं or लवणंकारं भुङ्क्ते 'he eats, having made his food sweet or seasoned. So also संपन्नकारं। The words संपन्नं and लवणं are synonyms of स्वादु।

In the sûtra, the word स्वादुम् is used ending with a म्. It is an anomalous form, and indicates that a म् must be added to the upapadas in these cases; the object served by this form being that rule IV. 1. 44 S. 502, by which feminine of words like स्वादु ending in उ is formed by long ई, does not apply here. Thus स्वाद्वीम् कृत्वा यवागूम् भुङ्क्ते=स्वादुङ्कारं यवागूम् भुङ्क्ते। Here though यवागू is feminine, the attribute is still स्वादुं and not स्वाद्वी।

By applying III. 1.|94 S. 2830 we have the affix क्त्वा in the alternative. Thus स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते। All these affixes form abstract nouns (भाव) as they have the sense of the affix तोसुन् (III. 4. 16 S. 3443). In connection with णमुल्, the Instrumental case can not, however, be used, *i. e.* we cannot use the Passive construction; *e.* g. स्वादुंकारं यवागूर्भुज्यते देवदत्तेन will be wrong.

३३४८। अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्। ३। ४। २७।

एषु कृञो णमुल्स्यात्। सिद्धोऽप्रयोगोऽस्यैवंभूतश्चेत्कृञ्। व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः। अन्यथाकारम्। एवंकारम्। कथंकारम्। इत्थंकारं भुङ्क्ते। इत्थं भुङ्क्त इत्यर्थः। 'सिद्ध–' इति किम्। शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते।

3348. When the words 'anyathâ' (otherwise), 'evam' (so), 'katham' (how) and 'ittham' (thus) are compounded with the verb, then 'ṇamul' comes after 'kṛi' (to make), if it be such that its omission would be unobjectionable.

When is the non-employment of कृञ् valid? When the same sentence will remain correct by omitting कृ, *i. e.* when without employing it, the same idea will be expressed. Thus अन्यथाकारं, एवंकारं, कथंकारं or इत्थंकारं भुङ्क्ते 'he eats otherwise, he eats so, how does he eat, or he eats thus'. In fact, the sentence अन्यथाकारं भुङ्क्ते is equivalent to अन्यथा भुङ्क्ते।

Why do we say 'if the non-employment would be valid? Witness अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते 'he eats, having turned his head aside'. Here कृञ् could not be spared.

३३४९। यथातथयोरसूयाप्रतिवचने। ३। ४। २८।

कृञः सिद्धाप्रयोग इत्येव। असूयया प्रतिवचने। यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं तवानेन।

3349. The affix 'ṇamul' is added to the root 'kṛi' (to make) when the words 'yathâ' and 'tathâ' are compounded with

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

it, and the sentence denotes an angry reply (if the omission of 'kṛiñ' is unobjectionable).

When one questions or replies in indignation, displeasure or anger, then is this construction valid. Thus तथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन 'I will eat in that way; what is that to you'? Similarly यथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन ।

Why do we say 'when an angry reply is made'? Observe यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा त्वं द्रक्ष्यसि 'in what way I will eat, that thou wilt see'.

Why do we say 'when the omission of कृञ् would be valid'? Witness यथाकृत्वाऽहं शिरो भोक्ष्ये किं तवानेन 'what is that to you, in what way turning my head I will eat'?

३३५० । कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्मण्युपपदे णमुल्स्यात् । कन्यादर्शं वरयति । सर्वाः कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

3350. When the object is compounded with it, the verb 'driś' (to see), or 'vid' (to know), takes the affix 'ṇamul', to denote the total number of such objects.

Thus कन्यादर्शं वरयति 'he woos every girl that he sees *i. e.* all the girls seen'. ब्राह्मणवेदं भोजयति 'he feeds as many Brâhmaṇas as he knows, *i. e.* all whom he knows, finds or thinks of".

३३५१ । यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्वेदं भुङ्क्ते । यावल्लभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

3351 The affix 'ṇamul' comes after the verb 'vid' (to get) and 'jîv', (to live), when the word yâvat, is combined with them.

As यावद्वेदं भुंक्ते 'he eats all that he gets'. यावज्जीवमधीते 'he studies as long as he lives, *i. e.* throughout his life'.

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरेः । ३ । ४ । ३१ ।

कर्मणीत्येव । चर्मपूरं स्तृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

3352. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the words 'charman' and 'udar' are compounded with it as object.

Thus उदरपूरं भुंक्ते 'he eats so as to fill his belly'? चर्मपूरं स्तृणाति 'he spreads so as to cover the skin'.

३३५३ । वर्षप्रमाण ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३२ ।

कर्मण्युपपदे पूरेर्णमुल्स्यादूकारलोपश्च वा समुदायेन वर्षप्रमाणे गम्ये । गोष्पदपूरं वृष्टो देवः । गोष्पदप्रं वृष्टो देवः । 'अस्य' इति किम् । उपपदस्य माभूत । मूषिकाबिलप्रम् ।

3353. The affix 'ṇamul' comes, after the verb 'pûr' (to fill), when the word so formed expresses a measure of rain-fall; and optionally the long 'û' of this 'pûr' is elided.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus गोष्पदपूरं or गोष्पदप्रं वृष्टो देवः 'it rained filling up small puddles (lit. the impression made by the foot of the cow on the soil)'. सीतापूरं or सीताप्रं वृष्टो देवः 'it rained filling up all furrows'.

Why have we used the word अस्य 'of this pûr' in the sûtra? The long ऊ of पूर् is to be elided, and not the long ऊ, if there be any, of the *upapada*. Thus मूषिकाबिलपूरं or मूषिकाबिलप्रं वृष्टो देवः। Here the long ऊ of मू is not shortened.

३३५४। चेले क्नोपेः। ३। ४। ३३।

चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्नोपेर्णमुल्स्याद्वर्षप्रमाणे। चेलक्नोपं वृष्टो देवः। वस्त्रक्नोपम्। वसनक्नोपम्।

3354. The affix 'ṇamul' comes after the causative of the root 'knûy' (to wet), when there is compounded with it a noun denoting 'clothing', in the accusative case, as an upapada, if the whole word so formed expresses a measure of the rain-fall.

The verb क्नोपि is the causative root formed from the simple root क्नूय् 'to wet'. Thus चेलक्नोपं वृष्टो देवः or वस्त्रक्नोपं or वसनक्नोपं &c. 'it rained so as to wet the clothes'.

३३५५। निमूलसमूलयोः कषः। ३। ४। ३४।

कर्मणीत्येव। कषादिष्वनुप्रयोगं वक्ष्यति। अत्र प्रकरणे पूर्वकाले इति न संबध्यते। निमूलकाषं कषति। समूलकाषं कषति। निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः। एकस्यापि धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसंबन्धाद्भेदः। तेन सामान्यविशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः।

3355. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'kash' to rub, when the words 'nimûla' and 'samûla' are compounded with it in the accusative case.

Thus निमूलकाषं कषति he scrapes down to the scraping up of the roots; समूलकाषं कषति he scrapes up to the scraping up of the roots. In fact, the gerund of the root and the root itself denote the same thing; the whole sentence निमूलकाषंकषति &c. is equal to निमूलं कषति and समूलंकषति। From this sûtra up to III. 4. 46, S. 3367 the subsequent verb governing the previous word, must be derived from the same root from which the gerund is derived. Though the verb is the same in the antecedent and the subsequent, yet there is a slight difference of meaning: the verbal derivative qualifies the verb and thus intensifies the meaning of the simple root. See III. 4. 46 S. 3367. The word pûrva kâla does not govern this and the subsequent sûtras.

३३५६। शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः। ३। ४। ३५।

एषु कर्मसु पिषेर्णमुल्। शुष्कपेषं पिनष्टि। शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषम्। रूक्षपेषम्

3356. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'pish' (to

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

grind), when the words 'śushka' (dry), 'chûrna' (powder), and 'rûksha' (dry), in the accusative case are compounded with it.

Thus शुष्कपेषं पिनष्टि = शुष्कं पिनष्टि 'he grinds it dry grinding *i. e.* grinds it dry'; चूर्णपेषं पिनष्टि 'he grinds to powder grinding *i. e.* grinds till it becomes a powder; रूक्षपेषं पिनष्टि' he grinds it dry'. Here also an appropriate verb from the same root पिष् must be used to govern the gerund.

३३५७ । समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाति । जीवतीति जीवः । इगुपधलक्षणः कः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

3357. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'han' (to kill), 'kṛi' (to make) and 'grah' (to seize), when the words, 'samûla', 'akṛita' and 'jîva' in the accusative case are respectively compounded with them.

Thus समूलघातं हन्ति (VIII. 3. 32 and 54) 'he destroys so as to tear up by the roots *i. e.* he totally extirpates'; अकृतकारं करोति 'he does a thing which was not done before'; तं जीवग्राहं गृह्णाति 'captures him so as to preserve his life, *i. e.* captures him alive'. Here also appropriate verbs from the same *roots* are used to govern the gerund. The affix क is added to जीव् because it has a penultimate इक् vowel, and so जीव means 'living' and is equivalent to जीवति ।

३३५८ । करणे हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः । यथाविध्यनुप्रयोगार्थः सन्नित्यसमासार्थोऽयं योगः । भिन्नधातुसंबन्धे तु हिंसार्थानां च–' (३३६९) इति वक्ष्यते ।

3358. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'han', when a word in the Instrumental case is in composition with it.

Thus पाणिघातं वेदिं हन्ति (VIII. 3. 32 and 54) = पाणिना वेदिं हन्ति, he strikes the *Vedi* with the hand; पादघातं भूमिं हन्ति 'he strikes the ground with the foot'. Reading this sûtra along with III. 4. 48, S. 3369 we find that हन् here does not mean 'to kill', and the further difference between this aphorism and that is, that in the case of this sûtra a *cognate* verb from the same root (S. 3367) must be used, as the gerund; not so in sûtra III. 4. 48 because III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund. Further this sûtra is for the sake of forming *Invariable* compounds with the upapadas, such as पादघातं ।

According to Pâtanjali, this affix comes after हन् under this apphorism, even when हन् means 'to injure'; thus counteracting rule III. 4. 48, S. 3369 by anticipation, and in opposition to the general principle of interpretation enunciated in rule I. 4. 2. Thus असिघातं हन्ति 'he kills with arrows'.
CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha
with the sword'; शरघातं हन्ति, 'he kills

३३५९ । स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

क्लिद्यते येन तस्मिन्नुपपदे पिषेर्णमुल् । उदपेषं पिनष्टि । उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

3359. The affix ṇamul, comes after the verb 'pish' (to grind), when a word in the Instrumental case denoting 'liquid' is in composition.

Thus उदपेषं पिनष्टि = उदकेन पिनष्टि (VI. 3. 58 S. 996.) 'he grinds with water'; तैलपेषं पिनष्टि 'he grinds with oil'. Here also III. 4. 46 S. 3367 applies, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund.

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थे करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्तम् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहम् । पाणिग्राहम् ।

3360. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'varti' (causative of vṛit) and 'grah' when a word denoting 'hand' in the Instrumental case, is in composition.

Thus हस्तवर्तं, करवर्तं or पाणिवर्तं वर्तयति = हस्तेन वर्तयति 'he revolves by the hand'. So also, तम् हस्तग्राहम् गृह्णाति 'he takes him by the hand': so पाणिग्राहम्, करग्राहम् &c.

Here also rule III. 4. 46 applies and *appropriate* verbs from the same roots must be employed to govern the gerund &c.

३३६१ । स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करण इत्येव । स्व इत्यर्थग्रहणम् । तेन स्वरूपे पर्याय विशेषे च णमुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषम् । गोपोषम् ।

3361. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'push' (to feed), when a word in the Instrumental case, having the sense of 'sva' is in composition.

The word स्व means 'self', 'kinsmen' and 'property'. Thus स्वपोषं पुष्णाति 'he feeds himself'; आत्मपोषं, गोपोषं, पितृपोषं, मातृपोषं, धनपोषं, रैपोषं &c. See I. 1. 68. Rule 3367 applies here also.

३३६२ । अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

3362. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when a word expressing location is in construction with it.

Of course, III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and the gerund must be governed by a verb from the same root as *bandh*. Thus चक्रबन्धं बध्नाति 'he binds to the wheel'; कूटबन्धं बध्नाति 'he binds in a snare'; मुष्टिबन्धं बध्नाति 'he binds in the fist'. [illegible]

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३६३ । संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

बध्नातेर्णमुल्संज्ञायाम् । क्रौञ्चबन्धं बद्धः । मयूरिकाबन्धम् । अट्टालिकाबन्धम् । बन्धविशेषाणां संज्ञा एताः ।

3363. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when the word so formed denotes an appellative.

Thus क्रौंचबन्धं बध्नाति 'he binds in the manner called *krauncha-bandhana* or 'heron-knot', मयूरिकाबन्धं बध्नाति or बद्धः 'he binds or is bound in a 'peacock-knot'. अट्टालिकाबन्धं बद्धः 'bound in a knot called *attâlikâ-bandhana*'.

All the above, *krauncha-bandhana* &c. are names of various sorts of 'bonds or knots'. The rule III. 4. 46. S. 3367 also applies here.

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

3364. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'naś' (to perish) and 'vah' (to carry), when the words 'jîva' (life) and 'purusha' (person) expressing the agent of these verbs, are respectively in construction with them.

Thus जीवनाशं नश्यति = जीवो नश्यति 'he perishes, so that his life perishes *i. e.* dies away'; पुरुषवाहं वहति 'the man carries, *i. e.* the man becoming a servant, carries another on him = पुरुषः प्रेष्यो भूत्वा वहति ।

३३६५ । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्ध्वे कर्तरि । ऊर्ध्वशोषं शुष्यति । वृक्षादिरूर्ध्व एव तिष्ठञ्छुष्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षोदकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः ।

3365. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'śush' (to dry), and 'pûr' (to fill), when the word 'ûrdhva', denoting an agent, is in composition with them.

Thus ऊर्ध्वशोषं शुष्यति वृक्षः = ऊर्ध्वं शुष्यति 'the tree is dried up while it is still standing'. Compare यद्वोर्ध्वशोषतृणवद्विशुष्कः 'or wither like the upheaved grass drying up, (Bhatti, III. 14); ऊर्ध्वपूरं पूर्यते 'the jar is filled full to the brim' such as by rain-water &c, the mouth of the pitcher &c being upwards. Rule III. 4. 46 S.3367 applies here also.

३३६६ । उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चात्कर्तरि । घृतनिधायं निहितं जलम् । घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः । अजकनाशं नष्टः । अजक इव नष्ट इत्यर्थः ।

3366. The affix 'ṇamul' comes after a root, when an object or an agent, denoting similitude, is in composition with it.

The word 'agent' is read into the sûtra, by virtue of the word च 'also'. That with which any thing is compared is called उपमान or 'object of comparison or similitude'. As घृतनिधायम् निहितम् जलम् 'water was kept as carefully ghee is kept'. सुवर्णनिधायम् निहितः 'was kept as gold'. The force is

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

that of इव; thus घृतनिधायम् निहितः = घृतमिव निहितः। So also when the object of comparsion is as agent: thus, अजनाशं नष्टः 'he perished like a goat'. So also चूडकनाशम्, दन्तनाशम्, &c.

३३६७। कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः। ३। ४। ४६।

यस्मात्णमुलुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः। तथैवोदाहृतम्।

3367. The same verb should be employed after the gerunds formed from the verbs 'kash' &c; as the verb from which the gerund is derived.

From sûtra III. 4. 34 up to sûtra III. 4. 45, a verb from the same root must be employed in the subsequent part, as *anuprayoga*, from which the gerund in *ṇamul* was formed. This rule has been illustrated in the examples under the previous aphorisms.

The present is a restrictive or *niyama* rule. This chapter deals with affixes employed in denoting syntactical relation between two verbs (धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः)। See III. 4. 1: so a gerund in *ṇamul*, would, of course, be followed by some verb as *anuprayoga*; the present sûtra declares that the *other* verb must be from the same root as the gerund.

३३६८। उपदंशस्तृतीयायाम्। ३। ४। ४७।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते। 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' (७८३) इति वा समासः। मूलकोपदंशं भुङ्क्ते। मूलकेनोपदंशम्। दश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया। यद्यप्युपदंशिना सह न शाब्दः संबन्धस्तथाप्यार्थोऽस्त्येव कर्मत्वात्। एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः समासश्च। तृतीयायामिति वचनसामर्थ्यात्।

3368. The affix 'ṇamul' comes after the root 'dańś' (to bite) preceded by the preposition 'upa'; when a word ending with the third case-affix is in composition with it.

The *Upapada samâsa* is optional in this case (II. 2. 21 S. 784). Thus मूलकोपदंशम् भुङ्क्ते or मूलकेनोपदंशम् भुङ्क्ते 'he eats after having relished the food with radish'. Similarly आर्द्रकोपदंशम् or आर्द्रकेणोपदंशम् 'relished with ginger'.

The words मूलक &c in the above examples are the 'objects' of the verb उपदंश्, and 'instruments' of the verb भुज्। Though there is no syntactical relation between the biter and the radish, yet the sense of the passage connotes such relation because it (radish) is the object of the verb 'to bite'. So even in the absence of verbal concordance, there is logical concordance: and so this gives rise to the affix and the compounding. Moreover the use of the word tritîyâyâm indicates this.

Note:—The sense is this. The whole sentence when analysed stands thus. 1. मूलकेन भुङ्क्ते 'he eats with the radish'. How does he eat *i. e.* what does he bite when eating? The word "मूलकं" is the logical object answering to this question, but it is not present in the sentence. It is by context that we supply this word in the analysis of the sentence मूलकोपदंशं भुङ्क्ते। The

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

whole sentence thus is मूलकेन = मूलकमुपदश्य = भुङ्क्ते। Thus though there is no verbal agreement, there is logical concordance.

If the affix were to be added only then where there was a *verbal* concordance between the word in the instrumental case and the root, then the proper construction of the sûtra ought to have been उपदंशः करणे just like हनः करणे (S. 3358). But it is not so. Pâṇini uses the words तृतीयायाम्, a bigger word than करणे, implying thereby that the instrumentality of मूलकेन is with relation to another verb than उपदंश। The word मूलक is not related to उपदंश as an instrument kâraka, but rather as an object kâraka and it is instrumeutal kâraka, by mediation, to the verb भुङ्क्ते।

By the rule of वाऽसरूप (III. 1. 94) the affix क्त्वा (or its substitute ल्यप्) may be optionally used, wherever we may use the affix णमुल्। Thus मूलकेनोपदश्य भुङ्क्ते।

३३६९। हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम्। ३। ४। ४८।

तृतीयान्त उपपदेऽनुप्रयोगधातुना समानकर्मकाद्धिंसार्थाण्णमुल्स्यात्। दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोपघातम्। दण्डताडम्। 'समानकर्मकाणाम्' इति किम्? दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति।

3369. The affix 'ṇamul' comes after roots having the sense of 'hins' (to strike), when the object of this gerund is the same as the object of the main verb, and when the noun with which it is compounded ends with the third case-affix.

Thus दण्डोपघातम् गाः कालयति 'he collects together cows, beating them with a club'. The compounding is optional (II. 2. 21.) Thus, we have also दण्डेनोपघातम्। Similarly with other verbs having the sense of हिंस thus, दण्डताडम् or दण्डेन ताडम्।

Why do we say 'when the object of the gerund is the same as the object of the main verb'? When the objects are different, णमुल् will not be employed. Thus चोरम् दण्डेनोपहत्य, गोपालको गाः कालयति having beaten the thief with the club, the cowherd collects together the cows'.

३३७०। सप्तम्यां चोपपीडरुधकर्षः। ३। ४। ४९।

उपपूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चोपपदे णमुल्स्यात्। पार्श्वोपपीडं शेते- पार्श्वयोरुपपीडम्-पार्श्वाभ्यामुपपीडम्। व्रजोपरोधं गाः स्थापयति। व्रजेन-व्रजे उपरोधं वा। पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति। पाणावुपकर्षम्-पाणिनोपकर्षम्।

3370. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'pîḍ' (to press), 'rudh' (to obstruct), and 'kṛish' (to draw), when they are preceded by the preposition 'upa', and when they are compounded with nouns ending with the seventh case-affix or the third case-affix.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The phrase 'the 3rd case-affix' must be read into the sûtra by virtue of the word च । Thus पार्श्वोपपीडं शेते 'he sleeps pressing on his sides'. The compounding is optional (II. 2. 21); so we have in the alternative, पार्श्वयोरुपपीडम् or पार्श्वाभ्यामुपपीडम् ।

So also व्रजोपरोधम् (or व्रजे उपरोधम् or व्रजेनोपरोधम्) गाः स्थापयति 'he stations the cows so that they are all in the fold'. पाण्युपकर्षं (or पाणावुपकर्षम् or पाणिनोपकर्षम्) धानाः संगृह्णाति । It is Bhvâdi कृष् here, aud not Tudâdi.

३३७१ । समासत्तौ । ३ । ४ । ५० ।

तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल्स्यात्संनिकर्षे गम्यमाने । केशग्राहं युध्यन्ते । केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहम् । हस्तेन गृहीत्वा ।

3371. (The affix 'ṇamul' comes after a root, when a word in the Locative or Instrumental case is in composition with it), and when immediate contiguity is intended *i. e.* 'to fall together by the ears'.

The word समासत्तिः means 'immediate contiguity'. Thus केशग्राहम् (or केशेषु ग्राहम् or केशैर्ग्राहम्) युध्यन्ते 'having closely caught each other by the hair, they fight'. Similarly हस्तग्राहम् or हस्तेषु ग्राहम् or हस्तैर्ग्राहम्; so also यष्टिग्राहम् 'taking a stick'; लोष्ट्रग्राहं &c. See II. 2. 21.

३३७२ । प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

तृतीयासप्तम्योरित्येव । द्व्यङ्गुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति । द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुले वोत्कर्षम् ।

3372. The affix 'ṇamul' comes after a root, when a noun in the Instrumental or Locative case is in composition with it, and when a measure of length is intended.

The word प्रमाणम् means 'length or extension'. Thus द्व्यङ्गुलोत्कर्षं (द्व्यंगुले उत्कर्षम् or द्व्यंगुलेनोत्कर्षम्) खण्डिकां छिनत्ति 'he cuts pieces of the length of two fingers'. See II. 2. 21.

३३७३ । अपादाने परीप्सायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीप्सा त्वरा । शय्योत्थायं धावति ।

3373. The affix 'ṇamul' is added to the root, when a noun in the Ablative case is in composition, and when 'haste' is intended.

The word परीप्सा means 'haste, hurry'. Thus शय्योत्थायं (or शय्याया उत्थाय) धावति 'having risen from bed, he runs away'. That is to say, he runs with such a haste that he does not perform even the necessary ablutions &c, but as soon as he rises from the bed, he runs off. Similarly रन्ध्रापकर्षम् पयः पिबति 'he drinks milk from a hole in the vessel', he being in such a haste, that he does not care to drink from the proper aperture. भ्राष्ट्रापकर्षमपूपान् भक्षयति 'he eats cakes hot from the frying pan', not waiting till they are placed on a dish.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Why do we say 'when meaning hurry'? Observe, आसनादुत्थाय गच्छति 'having risen from the seat, he goes'. Here 'haste' not being intended, the affix क्त्वा (ल्यप्) is employed. See II. 2. 21.

३३७४ । द्वितीयायां च । ३ । ४ । ५३ ।

परीप्सायामित्येव । यष्टिग्राहं युध्यन्ते । लोष्ट्रग्राहम् ।

3374. The affix 'ṇamul' comes after a verb, when a word in the Accusative case is in composition, and when 'haste' is intended.

Thus यष्टिग्राहम् (or यष्टिं ग्राहम्) युध्यन्ते 'they fight, having hastily taken up sticks'. That is, they are in such a haste to fight, that they do not tarry to take up the proper weapons, offensive, and defensive, but engage in fight with anything that is at hand, such as sticks, stones &c. Similarly लोष्ट्रग्रहम् or लोष्ट्रग्रहम् ।

३३७५ । अपगुरो णमुलि । ६ । १ । ५३ ।

'गुरी उद्यमने' इत्यस्यैचो वात्स्याण्णमुलि । अस्यपगोरं युध्यन्ते । अस्यपगारम् ।

3375. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root गुर 'to exert' when preceded by the preposition अप and taking the affix णमुल् ॥

The affix णमुल forming the Absolutive Participle is added by III. 4. 22 and the word formed by it is repeated. Thus अपगारमपगारम् or अपगोरमपगोरम् ॥ So also this affix is added by III. 4. 53: as, अस्यपगारं युध्यन्ते or, अस्यपगोरं युध्यन्ते "they are fighting with raised swords'.

३३७६ । स्वाङ्गेऽध्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल् । भ्रूविक्षेपं कथयति । भ्रुवं विक्षेपम् ।

'अध्रुवे' किम् । शिर उत्क्षिप्य । येन विना न जीवनं तद्ध्रुवम् ॥

3376 The affix 'ṇamul' comes after a root, when a word in the Accusative case is in composition, signifying the limbs of one's own body, when the limb is such that its loss will not destroy life.

Thus भ्रूविक्षेपं कथयति 'he narrates, throwing his eye-brows (glances) about in all directions'. अक्षिनिकाणम् जल्पति 'he prattles, having closed the eyes'.

The स्वाङ्ग word is "a word denoting a thing which not being liquid or gaseous, and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being, or though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to actually, (not figuratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being".

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word अध्रुव means 'non-vital organ', or a limb which even being cut off, does not necessarily destroy life. Therefore, we cannot use the affix णमुल् in the following, as *head* is not an अध्रुव limb :—उत्क्षिप्य शिरः कथयति 'he narrates, having thrown the head on one side'. Compare VI. 2. 177.

३३७७ । परिक्लिश्यमाने च । ३ । ४ । ५५ ।

सर्वतो विबाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्स्यात् । उरःप्रतिपेषं युध्यन्ते । कृत्स्नमुरः पीडयन्त इत्यर्थः । 'उरोविदारं प्रतिचस्करे नखैः' । ध्रुवार्थमिदम् ।

3377. The affix 'ṇamul' comes after a root, when a word in the Accusative case denoting a limb of one's own body, which is completely afflicted by the action, is in composition.

The word परिक्लिश्यमान means 'completely hurt or affected'. Thus उरःप्रतिपेषं or उरःपेषं युध्यन्ते = कृत्स्नमुरः पीडयन्तः 'they fight so as to afflict their whole bosom'. So also शिरःपेषं or शिरःप्रतिपेषं ।

The difference between this and the last sûtra consists in this, that this sûtra applies even to vital organs, such as 'breast', 'head' &c ; while the last aphorism applies to 'non-vital organs' only.

३३७८ । विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः । ३ । ४ । ५६ ।

द्वितीयायामित्येव । द्वितीयान्त उपपदे विश्यादिभ्यो णमुल्स्याद्व्याप्यमान आसेव्यमाने चार्थे गम्ये । गेहादिद्रव्याणां विश्यादिक्रियाभिः साकल्येन संबन्धो व्याप्तिः । क्रियायाः पौनः पुन्यमासेवा । 'नित्यवीप्सयोः' (२१४०) इति द्वित्वं तु न भवति । समासेनैव स्वभावतस्तयोरुक्तत्वात् । यद्यप्याभीक्ष्ण्ये णमुलुक्त एव तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायामिह पुनर्विधिः । गेहानुप्रवेशमास्ते । गेहं गेहमनुप्रवेशम् । गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम् । एवं गेहानुप्रपातम् । गेहानुप्रपादम् । गेहानुस्कन्दम् । असमासे तु गेहस्य णमुलन्तस्य च पर्यायेण द्वित्वम् ।

3378. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'viś' (to enter), 'pat' (to fall), 'pad' (to go) and 'skand' (to leap) when a word in the Accusative case is in composition, and when the sense denoted is that of complete pervasion and total absorption.

The word व्याप्ति (or व्याप्यमान) means the full and complete pervasion of the substances with the actions (denoted by the verbs विश्, &c). The word आसेवा means assiduous performance of any action, or absorption into it. In other words, 'frequency' of an action is आसेवा । The word व्याप्ति therefore refers to the noun (in the accusative case) and आसेवा to the verb (such as *vis* &c). These two words have the same significance here as the words नित्य and वीप्सा in sûtra VIII. 1. 4. S. 2140 and by the application of that rule, both the noun and the verb require to be repeated. That rule, however, will not apply here, when there is compounding by II. 2. 21. But when there is no compounding, (for rule II. 2. 21, makes composition only optional) then there is repetition of the noun if व्याप्ति 'all' is meant ; and of the verb, if आसेवा 'frequency or assiduous performance' is meant. Thus

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

गेहानुप्रवेशमास्ते, (or गेहंगेहमनुप्रवेशमास्ते or गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते) 'having entered the house, he sits down', meaning either, 'having entered every house in succession, he sits down', or 'having repeatedly entered the house, he sits down'.

Similarly with the roots पत्, we may have three examples as in the last, and so also with the roots पद् and स्कन्द् । Thus गेहानुप्रपातमास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपातमास्ते or गेहमनुप्रपातमनुप्रपातमास्ते); गेहानुप्रपादमास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपादं or गेहमनुप्रपादमनुप्रपादम्); |गेहावस्कन्दमास्ते (or गेहंगेहमवस्कन्दं or गेहमवस्कन्दमवस्कन्दम्) ।

Why do we say 'when the sense is that of *all* or *frequency*? Observe गेहमनुप्रविश्य भुङ्क्ते 'having entered|the house, he eats'.

Q.—By sûtra III. 4. 22, *namul* would have been valid, when *âbhikshnâ*. was meant; and *âbhikshna* and *âsevâ* mean the same thing *i. e.*|'frequency, Why then ordain *namul* again, by the present sûtra, in the sense of *aseva*? If you say, "we repeat it, in order to prevent the coming of the affix क्त्वा", that is not so. For क्त्वा would come by वाऽसरूप rule; (see III. 1. 94 and III. 4. 47).

A.—The repetition is for the sake of *Upapada-samâsa* with a word in the accusative case. Under III 4. 22, S. 3343 there was no *upapada*, while in the present case there is an *upapada*.

Professor Bohtlingk translates this sûtra thus:—"विश्, पत्, पद्, and स्कन्द् in composition with an accusative, form the absolutive gerund in अम् (ṇamul), when one wishes to express that every object of that name is completely affected by the action, or that the action is constantly repeated in that object."

३३७९ । अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ । ५७ ।

क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः । तस्मिन्नर्थेऽर्थे वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेषूपपदेषु णमुल्स्यात् । द्व्यहात्यासं गाः पाययति । द्व्यहमत्यासम् । द्व्यहतर्षम् । द्व्यहन्तर्षम् । अत्यसनेन तर्षणेन च गवां पानक्रिया व्यवधीयते । अद्य पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः ।

3379. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'as' (to throw) and 'trish' (to thirst), when it is intended to express an intermission of the action denoted by the root, provided that a word in the accusative case denoting time, is in composition.

The word क्रियान्तर means 'the interval between two actions'. Thus द्व्यहात्यासं or द्व्यहमत्यासम् गाः पाययति 'he gives drink to the cows, after an interval of two days, *i. e.* every third day'. So also द्व्यहतर्षं or द्व्यहं तर्षं गाः पाययति 'having kept the cows thirsty for two days, he makes them drink'. That is to say, 'having given them a drink today, he gives them another drink after an interval of two days', &c.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

३३८० । नाम्न्यादिशिग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयायामित्येव । नामादेशमाचष्टे । नामग्राहमाह्वयति ।

3380. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'âdiś' and 'grah', when the word 'nâman' (name) in the Accusative, is in composition.

Thus नामादेशमाचष्टे 'he mentions it, telling his name'. नामग्राहं माह्वयति 'he calls me by taking my name (*i. e.* by my name)'.

३३८१ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ । ३ । ४ । ५९ ।

अयथाभिप्रेताख्यानं नाम अप्रियस्योच्चैः प्रियस्य च नीचैः कथनम् । उच्चैःकृत्य–उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे । नीचैःकृत्य–नीचैःकृत्वा–नीचैःकारं ब्रूते ।

3381. The affixes 'ktvâ and 'ṇamul' come after the root 'kṛi' (to make), when an Indeclinable word is in composition with it, and the meaning is the communication of anything in a disagreeable or undesired way.

The word अयथाभिप्रेताख्यान means literally 'to denote the expression of that which is not really intended' *i. e.* a manner not suited to the proper communication of that news, such as communicating a bad news in a loud voice and good news in a low voice. The compounding being optional, the affix क्त्वा may be replaced by ल्यप्. Thus we have three forms नीचैःकृत्य, नीचैःकृत्वा, or नीचैःकारं. Thus if one had communicated an agreeable news like the birth of a son in a low voice, the other may retort "किं तर्हि वृषल नीचैः कृत्वा, नीचैः कृत्य or नीचैःकारमाचष्टे"; and so, if one had communicated an unpleasant news as ब्राह्मण कन्याते गर्भिणी in a loud voice, the other may reply "किं तर्हि वृषलोच्चैःकृत्वा, उच्चैः कृत्य, or उच्चैःकारमाचष्टे"। (See II. 2. 22 for compounding).

३३८२ । तिर्यच्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तीर्यक्शब्द उपपदे कृञः क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गम्यायाम् । तीर्यक्कृत्य गतः । तिर्यक्कारम् । समाप्य गत इत्यर्थः । 'अपवर्गे' किम् । तिर्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ।

3382. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' come after the root 'kṛi', when the word 'tiryak' is in composition in the sense of 'carrying to the end'.

The word अपवर्ग means 'completing or finishing'. Thus तिर्यक् कृत्य तिर्यक् कृत्वा or तिर्यक्कारं गतः = समाप्य गतः 'having completed, he went away'.

Why do we say 'when meaning completion'? Observe तिर्यक् कृत्वा काष्ठं गतः 'having placed the word *obliquely*, he went away'.

३३८३ । स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः । ३ । ४ । ६१ ।

मुखतःकृत्य गतः । मुखतःकृत्वा । मुखतःकारम् । मुखतोभूय । मुखतोभूत्वा । मुखतोभावम् ।

3383. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are added to the roots 'kṛi' (to make) and 'bhû' (to become), in composition

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

with a word denoting a member of one's own body; when the affix 'tas' is joined thereto.

Thus मुखतःकृत्य गतः or मुखतः कृत्वा गतः or मुखतः कारंगतः । Similarly पृष्ठतः भूय तिष्ठति or पृष्ठतः भूत्वा तिष्ठति or पृष्ठतः भावं तिष्ठति ।

३३८४ । नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे । ३ । ४ । ६२ ।

नाधार्थप्रत्ययान्ते च्व्यर्थविषय उपपदे कृभुवोः क्त्वाणमुलौ स्तः । अनाना नाना कृत्वा नानाकृत्य नाना कृत्वा–नानाकारम् । विनाकृत्य–विना कृत्वा–विनाकारम् । नानाभूय–नाना भूत्वा–नानाभावम् । अनेकं द्रव्यमनेकं भूत्वा एकधाभूय–एकधा भूत्वा–एकधाभावम् । एकधाकृत्य–एकधा कृत्वा–एकधाकारम् । 'प्रत्ययग्रहणं' किम् । हिरुक्कृत्वा । पृथग्भूत्वा ।

3384. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are added to the roots 'kṛi' and 'bhû', when a word ending in the affix 'nâ' (V. 2. 27) or in an affix having the force of 'dhâ' (V. 3. 42), or having the sense of the affix 'chvi' (to make or to become something what it had not been before, V. 4 50), is in composition.

The two words, नाना 'various' and विना 'without' are formed by the affix ना (V. 2. 27); affixes having the force of धा are धा, ध्यमुञ्, धमुञ् and एधाच् (V. 3. 42 to 46) which are added to numerals in the sense of 'part' or 'fold' &c. The force of *chvi* has already been explained.

Thus अनाना नाना कृत्वा गतः = नाना कृत्य गतः Similarly नाना कृत्वा or नानाकारं गतः । So also विना कृत्य, विना कृत्वा or विना कारं गतः । So also नाना or विना भूय—भूत्वा or भावं गतः । With words formed by धा and cognate affixes, we have:—द्विधा or द्वैधं कृत्य—कृत्वा—कारं—भूय—भूत्वा or भावं गतः । But not so in हिरुक् कृत्वा, पृथक् कृत्वा ।

Why do we use the word 'affix (प्रत्यय)' in the sûtra? Without it, the sûtra would have run thus: नाधार्थे च्व्यर्थे, and then any word, having the sense of ना, which has the force of 'except, various' or the sense of धा which means 'part or fold', when in composition with कृ or भू, would have taken the affix णमुल् and क्त्वा. But that is not so. Thus the words हिरुक् 'except' and पृथक् 'separately' have the sense of ना and धा respectively; as हिरुक्कृत्वा, or पृथक् कृत्वा ।

Why do we say 'when the upapada has the force of the affix *chvi*'? Observe नाना कृत्वा काष्ठानि गतः ।

The word अर्थ in नाधार्थ qualifies only the term धा, and not ना, for there is no other affix having the sense of ना, which is a single affix taught in V. 2. 27; while, as shown above, there are other affixes having the force of धा । The composition optionally takes place by II. 2. 22.

३३८५ । तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

तूष्णींशब्दे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः । ... तूष्णींभावम् ।

3385. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are added to the root 'bhû', when the word 'tûshṇîm' (silently) is in composition.

Thus तूष्णींभूय, तूष्णीं भूत्वा, or तूष्णींभावम् 'having become silent'. The repetition of भू in this sûtra shows that the anuvṛitti of कृ does not run into it and altogether ceases.

३३८६ । अन्वच्यानुलोम्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वक्शब्द उपपदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्त आनुकूल्ये गम्यमाने । अन्वग्भूय आ ते । अन्वग्भूत्वा-अन्वग्भावम् । अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वानुकूलो भूत्वा आस्त इत्यर्थः । 'आनुलोम्ये' किम् । अन्वग्भूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

3386. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' come after the root 'bhû', when the word 'anvak', in the sense of being favourably disposed, is in composition.

The word आनुलोम्य means 'agreeable, friendly or favourably disposed, or doing according to the wish of another.' Thus अन्वग् भूय—अन्वग् भूत्वा or अन्वग् भावमास्ते 'he is favourably disposed', *i. e.* he stands in front, or on the flanks or in the rear, ready to help.

Why do we say 'when meaning friendly'? Observe अन्वग् भूत्वा तिष्ठति 'he remains behind'.

इति कृदन्तप्रकरणम् ।

Epilogue.

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।
विस्तरस्तु यथाशास्त्रं दर्शितः शब्दकौस्तुभे ॥
भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।
प्रीत्यै भूयाद्भगवतोर्भवानीविश्वनाथयोः ॥

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्धं समाप्तम् ।

Thus a little guidance to the use and formation of the classical words has been shown (in these two volumes). Their full exposition is given, according to proper authorities and text, in the Sâbda Kaustubha.

May this Siddhânta-Kaumudî the work of Bhattoji Dikshita be acceptable to the two great Lords ———Bhavânî and Viśvanâtha.

Here ends the uttarardha.

OF

THE SIDDHANTA KAUMUDI.

OF

BHATTOJI DIKSHITA

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

आजङ्घत इत्यादि । 'उत्परस्य-' (२६३७) इति तपरत्वान्न गुणः । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घस्तु स्यादेव । तस्यासिद्धत्वेन तपरत्वनिवर्त्यत्वायोगात् । चञ्चुरीति-चञ्चूर्ति । चञ्चूर्तः । चञ्चुरति । अचञ्चुरीत् । अचञ्चूः । चङ्खनीति । चङ्खन्ति । 'जनसन-' (२५०४) इत्यात्वम् । चङ्खातः । 'गमहन-' (२३६३) इत्युपधालोपः । चङ्ख्नति । चङ्खाहि । चङ्खनानि । अचङ्खनीत् । अचङ्खन् । अचङ्खाताम् । अचङ्ख्नुः । 'ये विभाषा' (२३१९) । चङ्खायात्-चङ्खन्यात् । अचङ्खनीत्-अचङ्खानीत् । 'उतो वृद्धिः-' (२४४३) इत्यत्र 'नाभ्यस्तस्य' इत्यनुवृत्तेरतो वृद्धिर्न । योयोति-योयवीति । अयोयवीत्-अयोयोत् । योयुयात् । आशिषि दीर्घः । योयूयात् । अयोयावीत् । नोनवीति-नोनोति । जाहेति-जाहाति । 'ई हल्यघोः' (२४९७) । जाहीतः । इह 'जहातेश्च' (२४९८) 'आ च हौ' (२४९९) 'लोपो यि' (२५००) 'घुमास्था' (२४६२) 'एर्लिङि' (२३७४) इत्येते पञ्चापि न भवन्ति श्तिपा निर्देशात् । जाहाति । जाहासि-जाहेषि । जाहीथः । जाहीथ । जाहीहि । अजाहेत् । अजाहात् । अजाहीताम् । अजाहुः । जाहीयात् । आशिषि जाहायात् । अजाहासीत् । अजाहासिष्टाम् । अजाहिष्यत् । लुका लुप्ते प्रत्ययलक्षणाभावात् 'स्वपिस्यमि-' (२६४५) इत्युत्वं न । 'रुदादिभ्यः-' (२४७४) इति गणनिर्दिष्टत्वादिण्न । सास्वपीति । सास्वप्ति । सास्वप्तः । सास्वपति । असास्वपीत्-असास्वप् । सास्वप्यात् । आशिषि तु 'वचिस्वपि-' (२४०९) इत्युत्वम् । सासुप्यात् । असास्वापीत् । असास्वपीत् ।

2651. The पित् Sârvadhâtuka affixes, beginning with a consonant, optionally get the augment ईट् in the Intensive.

Note:—As लालपीति in शकुनिको लालपीति, so also दुन्दुभिर्वावदीति, त्रिधाबद्धो वृषभो रोरवीति महादेवो मर्त्यां आविवेश । (Rig. IV. 58. 3). Also not, as वर्वर्त्ति चक्रम् and वर्वर्त्ति॥ These are all examples of the Intensive with the elision of यङ्॥ When the stem retains यङ्, there can be no पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant after it, because then यङ् will intervene between the affix and the stem Hence no examples of the same can be given.

Thus भू+यङ्=भू+0=भू+भू+0=भो+भू+0=बोभू. This is the new root. बोभू+यङ्+ति=बोभू+0+तिप्। Now applies the present sûtra. बोभू+ई+ति। Then arises the question should the ऊ be gunated or not?

To this we answer by saying "there should be guṇa in the यङ् लुक् for the rule prohibiting guṇa in the case of भू, as taught in VII. 3. 88. S. 2224 cannot apply to the yañ luk in the classical literature. This we infer from VII. 4. 65. S. 3576 (jñâpaka). For if the yañ luk of the classical literature did not take guṇa because of the prohibition of VII. 3. 88. S. 2224, why did Pâṇini show बोभुतु (Imperative) as an exceptional form in the Vaidic yañ luk? That very form बोभुतु given by Pâṇini in VII. 4. 65. S. 3596 show by implication that in the classical यङ्लुक् the form would not be बोभुतु but some thing different *i.e.*, there would be guṇa." This jñâpaka further shows that yañ luk is not confined to the Vaidic forms, but in the classics also.

The sûtra VII. 3. 88. S. 2224 prohibits in express terms the guṇa of भू before the sârvadhâtuka तिङ् affixes. So it is argued that there should be no guṇa. But as a matter of fact that prohibition does not apply to यङ्लुक् in the classical literature. This we infer by Pâṇini using the Chhândasa form बोभुतु in S. 3596. Had the prohibition of the guṇation of भू applied to the classical yañ luk (as it applies to the Vaidic yañ luk) then Pâṇini

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

would not have given that particular example बोभूतु in the Vaidic when such would have been the regular form.

Nor can it be said that the prohibition of guṇa with regard to भू, as given in VII. 3. 88. S. 2224 applies to the simple root भू and not to the derivative root बोभू, and so there was the necessity for Pâṇini of showing the irregular form बोभूतु। For the Paribhâshâ प्रकृति &c., states, that a rule enunciated with regard to a simple root, applies to its यङ् लुक् form also. Therefore, the prohibition of guṇa with regard to भू would have applied to बोभू also. The maxim प्रकृति ग्रहणे यङ् लुगन्तस्यापि ग्रहणं is further strengthened by the fact that the reduplications in the sixth adhyâya of Pâṇini (VI. 1. 1. &c.) are really the double use or repetition of the original root; and so they are not essentially different from the original roots.

Therefore we have बोभू+ईति=बोभवीति। When there is not the ईट् augment, there we have बोभोति। The dual affix तस् being ङित् causes no guṇa, as बोभूतः। The Plural is बोभू+झि=बोभू+अति (VII. 1. 4. S. 2479)=बोभुवति।

The Perfect is बोभवां चकार। I. Fut. बोभविता। II. Fut. बोभविष्यति। Impve. 3. S. बोभवीतु or बोभोतु (Vaidic बोभूतु). With तातङ् we have बोभूतात्। 2. S. बोभूहि। 1. S. बोभवानि। D. बोभवाव॥ Imperfect अबोभोत् or अबोभवीत्। D. अबोभूताम्। pl. अबोभवुः॥ Pot. बोभूयात्। D. बोभूयाताम्। Ben. बोभूयात्। D. बोभूयास्ताम्।

In forming the Aorist the सिच् is elided by II. 4. 77 S. 2223. When ईट् is added by VII. 3. 94. S. 2651 the ऊ is replaced by वुक् (VI. 4. 88: S. 2174) which debars the guṇa; because it is nitya. Thus we have अबोभोत् or अबोभूवीत्। D. अबोभूताम्। The plural is formed by जुस्, and वुक् replaces ऊ। Thus अबोभुवुः। (*Note*:—Mâdhava gives अबोभूवन्).

The conditional is अबोभविष्यत्।

Now we shall take some typical roots and conjugate them in yañ luk.

2. √spardha. (Bhvâdi 3).

Pre. पास्पर्धीति। Here the reduplicate has been lengthened by VII. 4. 83. S. 2632. There is insertion of the long ई optionally by VII. 3. 94. S. 2651. When there is no insertion of the long ई, the form is पास्पर्द्धि। The त is changed to ध by VIII. 2. 40. S. 2280: and one ध is elided by VIII. 4. 65. S. 71. Dual पास्पर्धः। Pl. पास्पर्धति। 2nd Sing. पास्पर्त्सि।

In the Perfect, we have पास्पर्धाञ्चकार। I. Fut. पास्पर्धिता। II. Fut. पास्पर्धिष्यति। Imperative 3rd S. पास्पर्धीतु or पास्पर्द्धु or पास्पर्धात्। Dual. पास्पर्धाम्। Pl. पास्पर्धतु। 2nd S पास्पर्द्धि। The हि is changed to धि by VI. 4. 101 S. 2425. Imperfect अपास्पर्द् or अपास्पर्त्। When there is augment ईट् in the Imperfect, then the form is अपास्पर्धीत्। In the 2nd Per. singular one form is अपास्पाः where the final द् of the root is changed to रु by VIII. 2. 75. S. 2468 and one र is elided by VIII. 3. 14. S. 173. But

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

when there is no रुत्व by S. 2463, the form of the 2nd Per. singular is अपास्पर्त् or अपास्पर्द् । Pot. पास्पर्ध्यात् Dual. पास्पर्ध्याताम् । Ben. Dual. पास्पर्ध्यास्ताम् । Aor. अपास्पर्धीत् । Here the ईट् is compulsory by VII. 3. 96. S. 2225. The स is elided by VIII. 2. 28 S. 2266. Dual अपास्पर्धिष्टाम् । Pl. अपास्पर्धिषुः । Con. अपास्पर्धिष्यत् ।

3. √gâdhṛi. (Bhvâdi 4).

Pre 3rd S. जागाद्धि or जागाधीति with long ईट् । The sûtras VIII. 2. 40 S. 2280 and VIII. 4. 53 S. 52 apply in evolving the first form, for त of तिप् is changed to ध and the ध of the root is changed to द । The 2nd Sing. is जाघात्सि । Here by VIII. 2. 37 S. 326 the ग of the root is changed to घ, and by VIII. 4. 55 S. 121 the ध is replaced by त । The Perfect is जागाधां चकार । The form is Parasmaipadi. I. Fut. जागाधिता । II. Fut. जागाधिष्यति । Imperative 3rd S. जागाधीतु or जागाद्धु or जागाद्धात् । Dual जागाद्धाम् । Pl. जागाधतु । 1st S. जागाधानि ॥ Imperfect 3rd S. अजागाधीत् । अजाघात् । Dual अजागाद्धाम् । Pl. अजागाधुः । Or 2nd S. with रु is अजाघाः otherwise it is अजाघात् or ०द् । Pot. जागाध्यात् । जागाध्याताम् । Aorist अजागाधीत् । Dual अजागाधिष्टाम् । Ben. जागाध्यात् । जागाध्यास्ताम् । Con. अजागाधिष्यत् ।

4. √nâthṛi, (Bhvâdi 7).

Pre. 3rd Sing. नानात्ति or नानाथीति when ईट् is added. Dual नानात्तः । 2nd Dual नानात्थः । In नानात्ति the थ is replaced by ध (VIII. 2. 40 S. 2280. and then this is changed to त by VIII. 4. 55 S. 121.

5. √dadha, (Bhvâdi 8).

Pre, 3rd S. दादद्धि or दादधीति with ईट् । Dual दादद्धः । Pl दादधति । 2nd S. दादधीषि or दाधत्सि । 1st S. दादध्मि or दादधीमि । Per. दादधां चकार । I. Fut. दादधिता । II. Fut. दादधिष्यति । Impera. 3rd S. दादद्धु or दादद्धात् or दादधीतु । 1st S. दादधानि । Imperfect अदाधत् or अदाधद् । Dual अदादद्धाम् । Pl. अदादधुः । 2nd S. अदाधाः or अदाधत् or ०द् । अदादद्ध । 1st S. अदादधम् । Pot. दादध्यात् । Dual दादध्याताम् । Ben. दादध्यात् । Dual दादध्यास्ताम् । Aor. अदादधीत् or अदादाधीत् where the vṛiddhi is optional by VII. 2. 7. S. 2284. Dual अदादधिष्टाम् or अदादाधिष्टाम् । Con. अदादधिष्यत् ।

6. √skudi, (Bhvâdi 9).

Pre. चोस्कुन्दीति with ईट्; or चोस्कुन्ति without ईट् । Per. चोस्कुन्दाञ्चकार । Imperfect अचोस्कुन् or अचोस्कुन्दीत् with ईट् । Dual अचोस्कुन्ताम् Pl. अचोस्कुन्दुः । Aor. अचोस्कुन्दीत् । The ईट् is compulsory by VII. 3. 96. S. 2225. Dual अचोस्कुन्दिष्टाम् ।

7. √muda (Bhvâdi 16).

Pre. 3rd S. मोमुदीति or मोमोत्ति । Dual मोमुत्तः । Pl. मोमुदति । 2nd S. मोमोत्सि or मोमुदीषि । 1st S मोमोद्मि or मोमुदीमि । Dual मोमुद्वः । Per. मोमोदाञ्चकार । I. Fut. मोमोदिता । II. Fut. मोमोदिष्यति । Imperative. मोमोत्तु or मोमुदीतु or मोमुत्तात् । 2nd S. मोमुद्धि । There is no guṇa here, as हि is अपित् । 1st S. मोमुदानि । Dual मोमुदाव । The guṇa is prevented here by VII. 3. 87.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

S. 2503. *Quere* :—Why does not the sûtra I. 1. 4. S. 2656 prevent guṇa in the case of नोनोदिता (I. Fut.) also?

Answer.—The elision of यङ् is by II. 4. 74 S. 2650 where the word बहुलं is understood from the preceding Ashṭâdhyâyi sûtra बहुलं छन्दसि (II. 4. 73. S. 3400). Hence diversely, the guṇa is not prevented here, for the elision of the ârdhadhâtuka यङ् is by a bahulam rule, and so it does not occasion the application of the rule I. 1. 4. S. 2656. This is not however the view of the Mâdhavîya. The form there given is नोनुदिता ।

Imperfect, 3rd S. अनोनोत् or ०द्, or अनोनुदीत् । Dual अनोनुत्ताम् । Pl. अनोनुदुः । 2nd S. अनोनोत् or अनोनोद् or अनोनोः (VIII. 2. 75. S. 2468) or अनोनुदीः with ईट् । 1st S. अनोनुदम् । Pot. नोनुद्यात् । Ben. 3rd S. नोनुद्यात् । Dual नोनुद्यास्ताम् । Aorist अनोनोदीत् । Here there is guṇa, either because the elision of सिच् is considered as asiddha, and so सिच् causes guṇa; or there is guṇa by pratyaya-lakshaṇa (I. 1. 62. S. 262); therefore the sûtra VII. 3. 87 S. 2503 finds no scope here. Dual अनोनोदिष्टां । Con. अनोनोदिष्यत् ।

8. √kurda (Bhvâdi 21), √gurda (22) √khurda (23).

Pre. चोकूर्त्ति or चोकूर्दीति । 2nd S. चोकूर्त्तः । Per. चोकूर्दां चकार । I. Fut. चोकूर्दिता । Imperfect 3rd S. अचोकूर्दीत् or अचोकूर्त् or अचोकूर्द् (VIII. 4. 56 S. 206), 2nd S. अचोकूः (VIII. 2. 75. S. 2468), or अचोकूर्दीः । The Imperfect 2nd S. of √khurd and √gurd are अचोखूः and अजोगूः respectively.

9. √vanchu 'to go' (Bhvâdi 204). The force of the Intensive affix यङ् here is that of moving crookedly by III. 1. 23. S. 2634. By VII. 4. 84 S. 2642 there is inserted the augment नीक् ।

Pre, 3rd S. वनीवञ्चीति or वनीवङ्क्ति । Dual वनीवक्तः । Pl. वनीवचति । In the Dual the nasal is elided, because the Dual affix तस् is ङित् and so VI. 4. 24 S. 415 causes the elision. Imperative 3rd S. वनीवञ्चीतु or वनीवक्तु or वनीवक्तात् । Dual वनीवक्ताम् । pl. वनीवचतु । 2nd S. वनीवग्धि । 1st S. वनीवञ्चानि । Imperfect अवनीवञ्चीत् or अवनीवन् ।

10. √gamḷṛi to go (Bhvâdi 1031).

Pre. जङ्गमीति or जङ्गन्ति । The augment नुक् is added by VII. 4. 85 S. 2643. The final nasal is elided by VI. 4. 37 S. 2428 in the dual as जङ्गतः । Pl. जङ्ग्मति । The penultimate अ is elided by VI. 4. 98 S. 2363. The 1st Sing. is जङ्गन्मि । Dual जङ्गन्वः । The final म of गम् is changed to न् by VIII. 2. 65. S. 2309, I. Fut. जङ्गमिता । Here the intermediate इट् is not debarred, because the prohibition of S. 2246 we have already explained applies to monosyllabic roots and not to yaṅ luk. See sûtra VII. 2. 10. S. 2246. Compare I. Fut. गन्ता of the primitive √gam. Imperative 3rd S. जङ्गमीतु or जङ्गन्तु । 2nd S. जङ्गहि । *Q*. Why does not the sûtra अतो हेः (VI. 4. 105 S. 2202) cause the elision of हि for the stem जङ्ग ends in अ? *Ans*.—The real stem is जङ्गन् (म् changed to न् by S. 2309); and the final न् is elided before हि by the âbhîya rule VI. 4. 37 S. 2428, and consequently this elision is considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183), and so the हि is not

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

elided. But according to Sudhâkara the form would be जङ्गन्ति, the न् is not elided, for the sûtra VI. 4. 37 S. 2428 is confined to the primitive roots (upadeśa) as taught in the Dhâtupâṭha and which are annudâtta and not to derivative roots. The Imperfect is अजङ्गमीत् or अजङ्गन्। This latter form is got by the application of मो नो धातोः (VIII. 2. 64. S. 341) whereby the final म of the root is changed to न्। Dual अजङ्गताम्। Pl. अजङ्ग्मुः (ajaṅgmuh). 2nd S. अजङ्गमीः। Dual अजङ्गतम्। Pl. अजङ्गत। 1st S. अजङ्गमम्। Dual अजङ्गन्व। Pl. अजङ्गन्म। The Aorist 3rd S is अजङ्गमीत्। There is not the अङ् aorist here, for अङ् is confined to the primitive √gam which has an indicatory ऌ (III. 1. 55. S. 2343), and not to the derivative root where there is no anubandha lṛi. Nor is there vṛiddhi in the aorist, for it is prevented by VII. 2. 5. S 2299. The dual is अजङ्गमिष्टाम्।

11. √han to kill (Adâdi 2).

Pre. जङ्घनीति or जङ्घन्ति। *Q.*—Here the ह is changed to घ by VII. 3. 55 S. 2430. But a reference to that sûtra will show that its operation is confined to the primitive root हन् for in the sûtra अभ्यासाच्च (VII. 3. 55. S. 2430), the word हन्ति is understood from the preceding ashṭadhyâyî sûtra हो हन्तेः &c, (VII. 3. 54 S. 358), and as हन्ति in the sûtra is exhibited with श्तिप्, therefore that rule is confined to Primitive roots, and not to yaṅ लुक् because of the Paribhâshâ :—

श्तिपा शपानुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गणेन च।
यत्रैकाज्ग्रहणं चैव पञ्चैतानि न यङ्लुकि॥

See sûtra 2246 (VII. 2. 10) for its explanation. *Ans.*—The objection is valid. But according to Nyasakâra, the ह is changed to घ in spite of that Paribhâshâ; which only shows that the rule contained in the Paribhâshâ above given is not of universal application : and is anitya. That the Paribhâshâ is anitya, we infer from the jñâpaka of sûtra गुणो यङ्लुकोः (VII. 4. 82. S. 2630), which ordains guṇa of the abhyâsa of the yaṅ-root. But the rule requiring reduplication is enunciated by using the word एकाच् for VI. 1. 1. S. 2175 says एकाचो द्वे प्रथमस्य; and if the above Paribhâshâ were of universal application, there would be no reduplication in यङ्लुक् any where. But Pâṇini takes for granted that there is reduplication in yaṅ luk also; for he ordains guṇa of the reduplicate in yaṅ luk by S. 2630; which he would not have done had there been no reduplication in यङ्लुक्। The fact that there is reduplication in yaṅ luk, is a breach of the above Paribhâshâ. Hence the Paribhâshâ is *anitya* evidently, so far as reduplication is concerned. Why should it not be anitya in other respects also ?

The Dual is जङ्घतः। Pl. जङ्घ्नति। I. Fut. जङ्घनिता। Imperative 2nd Sing. जङ्घहि। The sûtra हन्तेर्जः (VI. 4. 36 S. 2431) does not apply here, and so the ह of हन is not changed to ज as in जहि; because the rule 2431 is shown with श्तिप् and so the above Paribhâsha applies. It is not consid-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

ered anitya here. The chhândas form of 2nd Sing. given in Nyâsa is is जङ्घनीहि। The elision of the final न् required by VI. 4. 37. S. 2428 does not take place in this example.

The Imperfect is अजङ्घनीत् or अजङ्घन्। Pot. जङ्घन्यात्। Ben. वध्यात्। Aor. 3rd S. अवधीत्। Dual अवधिष्टाम् &c. Here the √han is replaced by √vadha (II, 4. 42 S. 2433 and 2434) and when so, there is no reduplication. For the whole reduplicated stem "जङ्घन्" is replaced by वध in the Benedictive and Aorist, and this substitute वध is not again reduplicated. The reason of this is, that वध being a substitute of the *reduplicated* stem "jañghan," is sthânivat to it (I. 1. 56 S. 49) and is considered to be an *abhyasta* or reduplicated stem already; and there is no reduplication of an already reduplicated stem, because of the prohibition "अनभ्यासस्य" in VI. 1. 8. S. 2177; and as it is in apposition with धातोः in the same sûtra S. 2177, it qualifies the root. So that a root which is not a reduplicate, is reduplicated. Because the force of the Bahuvrihi in the compound अनभ्यास makes it a qualifying term to the word "dhâtoh" in S. 2177.

The √han is Atmanepadi when preceded by the Preposition आङ्। See sûtra S. 2695. The yañ luk of √âhan therefore will be आजङ्घते &c.

12. √chara to go, to eat. (Bhvâdi, 591).

Pre. चञ्चुरीति or चञ्चूर्ति। The अ of चर् is changed to उ by VII. 4. 88 S. 2637. This short उ is lengthened by VIII. 2. 77. S. 354 in the second form where there is no ईट्। Thus we have चञ्चूर्+ति। This long ऊ is to be considered as non-effective for the purposes of guṇa ordained by VII. 3. 86 S. 2189, because it is caused by a Tripâdi rule (VIII. 2. 77 S. 354) and is therefore asiddha for the purposes of the application of a prior rule (VIII. 2. 1. S. 12). This long ऊ therefore ought to be guṇated by VII. 3. 86 S. 2189. This however is not the case because the उ was ordained by उत्परस्यातः (VII. 4. 88 S. 2637), the indicatory त् in उत् shows that there is no guṇa, but the form उ is to be retained. *Q.*—If the form उ is to be retained, because of त् in उत् (I. 1. 70 S. 15), why is it lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 for त् should prevent lengthening also. *Ans.*—The lengthening is, however, considered as asiddha for the purposes of the application of all other rules, and hence it is not prevented.

The dual is चञ्चूर्तः। Pl. चञ्चुरति। I. Fut. चञ्चुरिता। II Fut. चञ्चुरिष्यति। Imperative चञ्चुरीतु or चञ्चूर्तु। Imperfect अचञ्चुरीत् or अचञ्चूः। The lengthening here is by VIII. 2. 76 S. 433.

13. √khan to dig (Bhvâdi 927).

Pre. चङ्खनीति or चङ्खन्ति। Dual चङ्खातः। Here the final न् is replaced by आ (VI. 4. 42 S. 2504). The lengthening of अ of खन् would have taken place by VI. 4. 15 S. 2666 also, but that rule is debarred by the subsequent rule VI. 4. 42 S. 2504. The plural is चङ्खनति (chañkhnati). The penul-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

timate अ of खन् is elided by VI. 4. 98 S. 2363. The Imperative 2nd Singular is चङ्खाहि। The हि being अपित् (III. 4. 87. S. 2201) is ङित् (I. 2. 4. S. 2234), hence जनसन् &c., (VI. 4. 42 S. 2504) applies and the न् is changed to आ। 1st Sing. चङ्खनानि। Imperfect 3rd Sing. अचङ्खनीत् or अचङ्खन्। Dual अचङ्खाताम्। Pl. अचङ्खनुः। Pot. चङ्खायात् or चङ्खन्यात्। The आ substitution for न् is optional here by VI. 4. 43 S. 2319, Aor. अचङ्खनीत् or अचङ्खानीत्। The vṛiddhi is here optional by अतोहलादेः (VII. 2 7. S. 2234).

Note :—Some give the Pre. 3rd Dual चङ्खन्तः।

14. √yu to mix. (Adâdi 23).

Pre. योयोति or योयवीति। Sûtra VII. 3. 89 S 2443 would have caused vṛiddhi of उ, but as the word नाभ्यस्तस्य is understood in that sûtra from the preceeding Ashṭâdhyâyî sûtra VII 3 87 S. 2503, the vṛiddhi does not take place in the case of the reduplicate stem युयु। I. Fut. योयविता। Imperative योयवीतु or योयोतु। Imperfect अयोयवीत् or अयोयोत्। Pot. योयुयात्। Ben. योयूयात्। Here there is lengthening (VII. 4. 25. S. 2298) Aor. अयोयावीत्।

15. √nu to praise, (Adâdi 25). Pre. नोनवीति or नोनोति। Imperative नोनवीतु। Imperfect अनोनवीत् or अनोनोत्। Pot. नोनुयात्। Ben. नोनूयात्। Aor. अनोनावीत्।

16. √hâ 'to go,' 'to abandon' (juhotyâdi 6 and 7)

Pre. जाहेति or जाहाति। Dual जाहीतः। Here the sûtra ई हल्यघोः। (VI. 4. 113 S. 2497) applies, and so there is long ई substitution. The following five sûtras which apply to the primitive root √hâ, do not apply to the Intensive root √jâhâ, because those rules specifically apply to the *primitive* root √hâ; as the root is exhibited in those sûtras with श्तिप् as हाति, and hence the Paribhâshâ given under the √han (above) applies and prevents the applications of these rules in यङ्लुक्। These five rules are (1) VI. 1. 116. S. 2498 which ordains optional short इ, (2) VI. 4. 117 S. 2499 which ordains long आ before हि affix, (3) VI. 4. 118. S. 2500 which teaches the elision of आ before an affix beginning with य। (4) VI. 4 66. S. 2462 which requires आ to be changed to ई, and (5) VI. 4. 67 S. 2374 which requires ए substitution. In all these sûtras the root √hâ is exhibited with श्तिप्।

The Plural, therefore, is जाहति। 2nd S. जाहासि or जाहेषि। Dual जाहीथः। Pl. जाहीथ। 1st S. जाहेमि or जाहामि। Dual जाहीवः Pl. जाहीमः। Imperative 2nd S. जाहीहि (S. 2497). Imperfect अजाहेत् or अजाहात्। Dual अजाहीताम्। Pl. अजाहुः। Pot. जाहीयात्। The long ई is by S. 2497. Ben. जाहायात्। Aor. अजाहासीत्। Dual अजाहिष्टाम्। Con. अजाहिष्यत्।

Note :—Mâdhavîya gives Pre. 3rd Sing. जाहीति instead of जाहाति।

17. √svap 'to sleep' (Adâdi 58).

Pre. सास्वपीति or सास्वप्ति। The vocalisation of व into उ which takes place in the case of यङ् as in सोषुप्यते by VI. 1. 19 S. 2645, does not take place in यङ् लुक् because the elision of an affix by लुक् prevents the affix

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

leaving any operative force behind. See I. 1. 62 S. 262, and I. 1. 63 S. 263. The sûtra रुदादिभ्यः (VII. 2. 76 S. 2474) requires the augment इट् to be added to sârvadhâtuka affixes. The √svap belongs to rudâdi subdivision and ought to take इट्। But the operation of this rule is prevented also, because the rule is enunciated with regard to a gaṇa by using the word रुदादि and so by the Paribhâsha given above under √han, that sûtra does not apply to yaṅ luk.

The Dual is सास्वप्तः। Pl. सास्वपति। Imperfect. असास्वपीत् or असास्वप्। Pot. सास्वप्यात्। Ben. सासुप्यात्। Here the व is changed to उ by samprasâraṇa, because VI. 1. 15 S. 2409 applies. This vocalisation is not inoperative in यङ्लुक् like the previous one of VI. 1. 19 S. 2645. The aorist is असास्वापीत् or असास्वपीत्। The vṛiddhi is optional by अतो हलादेः (VII. 2. 7. S. 2284)

18. √vṛit. (Bhvâdi 795)

Pre. वर्वृतीति or वरिवृतीति or वर्वर्ति or वरिवर्ति or वरीवर्ति। These five forms are obtained by the application of the following two aphorisms.

२६५२। रुग्रिकौ च लुकि। ७। ४। ९१।

ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य 'रुक्' 'रिक्' 'रीक्' एत आगमाः स्युर्यङ्लुकि।

2652. The augments रीक्, रुक् and रिक् come after the reduplicate of a root which has a ऋ in the penultimate, only when the यङ् of the Intensive is elided.

Note:—Thus नर्नर्ति, नरिनर्ति, and नरीनर्ति; वर्वर्ति, वरिवर्ति, वरीवर्ति॥ The उ in रुक् is for the sake of pronunciation, the augment is र्॥ The रीक् is read here from VII 4 90 S. 2644.

Note.—मर्मृज्यते and मर्मृज्यमानासः should also be enumerated. These have taken रुक् augment, though the यङ् is not elided here.

२६५३। ऋतश्च। ७। ४। ९२।

ऋदन्तधातोरपि तथा। वर्वृतीति-वरिवृतीति-वरीवृतीति-वर्वर्ति-वरिवर्ति-वरीवर्ति। वर्वृतः-वरिवृतः-वरीवृतः। वर्वृतति-वरिवृतति-वरीवृतति। वर्वर्तामास-वरिवर्तामास-वरीवर्तामास। वर्वर्तिता-वरिवर्तिता-वरीवर्तिता। गणनिर्दिष्टत्वात् 'न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः' (२३४८) इति न। वर्वर्तिष्यति-वरिवर्तिष्यति-वरीवर्तिष्यति। अवर्वृतीत्-अवरिवृतीत्-अवरीवृतीत्। अवर्वर्त्-अवरिवर्त्-अवरीवर्त्। सिपि 'दश्च' (२४६८) इति रुत्वपक्षे 'रो रि' (१७३) अवर्वाः-अवरिवाः-अवरीवाः। गणनिर्दिष्टत्वादङ्न। अवर्वर्तीत्-अवरिवर्तीत्-अवरीवर्तीत्। (19) चर्करीति-चर्कर्ति-चरिकर्ति-चरीकर्ति। चर्कृतः। चर्क्रति। चर्करांचकार। चर्करिता। अचर्करीत्। अचर्कः। चर्कृयात्। आशिषि रिङ्। चर्क्रियात्। अचर्कारीत्। 'ऋतश्च' (२६५३) इति तपरत्वान्नेह। (20) 'कॄ विक्षेपे'। चाकर्ति। (20) तातर्ति। तातीर्तः। तातिरति। तातीर्हि। तातराणि। अतातरीत्। अतातः। अतातीर्षाम्। अतातरुः। अतातारीत्। अतातारिष्टामित्यादि। (21) अर्तेर्यङ् लुकि द्वित्वेऽभ्यासस्योरत्वं रपरत्वम्। 'हलादिः शेषः' (२१७९)। रुक्। रिग्रीकोस्तु 'अभ्यासस्यासवर्णे' (२२९०) इति इयङ्। अरर्ति-अरियर्ति-अररीति-अरियरीति। अरृतः। अरियृतः। श्नि अत्। यण्रुको 'रो रि' (१७३) इति लोपः। न च तस्मिन्कर्तव्ये यणः स्थानिवत्त्वम्। पूर्वत्रासिद्धे तन्निषेधात्। आरर्ति।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

अरिवृति । लिङि श्तिपानिर्देशात् 'गुणोऽर्ति–' (२३८०) इति गुणो न । रिङ् रलोपः दीर्घः । आरियात्–अरिरियात्–अरीरियात् । (22) 'ग्रह ग्रहणे' । जर्गृहीति । जर्गर्ढि । जर्गृढः । जर्गृहति । अजर्घट् । (23) ग्रहणातेस्तु जाग्रहीति–जाग्राढि । तस्यादौ ङिन्निमित्तं संप्रसारणम् । तस्य बहिरङ्गत्वे नासिद्धत्वान्न ढत्वादयः । जागृढः । जागृहति । जाग्रहीषि–जाग्रक्षि । लुटि । जाग्रहिता । 'ग्रहोऽलिटि'–(२५६२) इति दीर्घस्तु न । तत्र 'एकाचः' इत्यनुवृत्तेः । माधवस्तु दीर्घमाह तद्भाष्य-विरुद्धम् । (24) जर्गृधीति । जर्गर्द्धि । जर्गृद्धः । जर्गृधति । जर्गृधीषि–जर्घर्त्सि । अजर्गृधीत् । इडभावे गुणः । हल्ङ्यादिलोपः । भष्भावः । अहस्वपदत्वं । अजर्घत् । अजर्गृधुः । विधि 'दश्च' (२३६८) इति पक्षे दत्वम् । अजर्घाः । अजर्गर्धीत् । अजर्गर्धिष्टाम् । (25) पाप्रच्छीति–पाप्रष्टि । तस्यादौ 'ग्रहिज्या–' (२३१२) इति संप्रसारणं न भवति श्तिपा निर्देशात् । 'च्छ्वोः शूट्–' (२५६१) इति शः । 'व्रश्च–' (२९४) इति षः । पाप्रष्टः । पाप्रच्छति । पाप्रक्षि । पाप्रच्छ्वः । पाप्रच्मः ।

(26) 'वकारवकारान्तानां तु ऊठ्भाविनां यङ्लुङ्नास्ति' इति 'च्छ्वोः–' (२५६१) इति सूत्रे भाष्ये ध्वनितम् । कैयटेन स्पष्टीकृतम् । इदं च 'च्छ्वोः–' (२५६१) इति यत्रोठ् तद्विषयकम् । 'ज्वरत्वर–' (२६५४) इत्यूठ्भाविनोः स्त्रिवमव्योस्तु यङ्लुगस्त्येवेति न्याय्यम् । माधवादिसंमतं च । (27) 'नव्य बन्धने' । अयं यान्त ऊठ्भावी । 'तेवृ देवृ देवने इत्यादयो वान्ताः । (28) 'हय गतौ' । जाहयीति–जाहति । जाहतः । जाहयति । जाहयीषि–जाहषि । वलि लोपे यञादौ दीर्घः । जाहामि । जाहावः । जाहामः । (29) 'हर्य गतिकान्त्योः' । जाहर्यीति–जाहर्ति । जाहर्तः । जाहर्यति । लोटि । जाहर्डि । अजाहः । अजाहर्ताम् । अजाहयुः । (30) 'नव बन्धने' ।

2653. The reduplicate of a root, which ends in short ऋ, gets, in the Intensive without यङ्, the above augments री, र and रि ॥

Note:—Thus चर्कर्ति, चरिकर्ति, and चरीकर्ति, जर्हर्ति, जरिहर्ति and जरीहर्ति ॥ Why do we say 'which ends in a *short* ऋ'? The rule does not apply to roots ending in long ॠ as, चाकर्ति, चाकीर्तः, चाकिरति from कॄ ॥ The word ऋतः qualifies the word अङ्ग and not the word अभ्यास, for an abhyâsa is always short, so the त in ऋत would become meaningless if the word quali- fied reduplicate. Therefore कॄ ending in long ॠ does not get री, र् and रि augments in the reduplicate.

Thus from वृत we get वर्वर्ति with रुक्, वरिवर्ति with रिक्; and वरीवर्ति with रीक् of VII. 4. 90 S. 2644. The Dual is वर्वृतः or वरिवृतः or वरीवृतः । Pl. वर्वृतति or वरिवृतति or वरीवृतति । Perfect वर्वर्तांमास or वरिवर्तांमास or वरीवर्तांमास । I Fut. वर्वर्तिता or वरिवर्तिता or वरीवर्तिता । II. Fut. वर्वर्तिष्यति or वरिवर्तिष्यति or वरीवर्तिष्यति । Here the affix स्य takes the augment इट्, in spite of the prohibition of VII. 2. 59 S. 2348, because that rule uses the word वृद्भ्यः and is thus a गणनिर्देश rule, and hence by the Paribhâshâ already mentioned under √han, such a rule does not apply to yan luk. Imperative, 3rd S. वर्वर्तीतु or वर्वर्तु or वरिवर्तु or वरीवर्तु or वरिवृतीतु or वरीवृतीतु । Dual वर्वृत्ताम् or वरिवृत्ताम् or वरीवृत्ताम् । Pl. वर्वृततु or वरिवृततु or वरीवृततु । 2nd S. वर्वृद्धि or वरिवृद्धि or वरीवृद्धि । Imperfect 3rd S. अवर्वृतीत् or अवरिवृतीत् or अवरीवृतीत् with ईट् । or अवर्वर्त् or अवरिवर्त् or अवरीवर्त् without ईट् । In the 2nd Person singular where there is रु substitution for द् by S. 2468, the र is elided by S. 173. Thus we have अवर्वाः or अवरिवाः or अवरीवाः । Where there

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

is no सत्व, for it is optional, there we have the regular forms अवर्वृतीः or अवरिवृतीः or अवरीवृतीः with ईट्; and अवर्वर्त—अवरिवर्त्—अवरीवर्त् without ईट्।

The aorist of the simple root वृत is formed by अङ् by पुषादिद्युतादि (III. 1. 55 S. 2343); but the rule is enunciated with regard to gaṇa by using the words pushâdi &c., so it does not apply to यङ् लुक् under the Paribhâshâ already mentioned before. Hence we have Aor. 3rd S. अवर्वर्तीत् or अवरिवर्तीत् or अवरीवर्तीत्।

19. √ḍu kṛiñ 'to do' (Rudhâdi 8).

Pre. चर्करीति or चर्कर्ति or चरिकर्ति or चरीकर्ति &c. The conjugation of √kṛi is perhaps the most difficult, even according to ancient grammarians. The old name of the yañ luk, *i.e.*, Charkarîta is derived from this root. The following karika shows the idea of the ancients as regards this root and root kṝ in long ṝi.

Kârikâ:—किरतिं चर्करीतान्तं पचतीत्यत्र यो नयेत्।
प्राप्तिज्ञं तमहं मन्ये प्रारब्धस्तेन संग्रहः॥

Kârikâ:—He who can conjugate, in the Present tense, the yañ luk Intensive of कॄ and of other roots ending in long ॠ, is considered by me to be a person who has attained the right knowledge of the employment of the augments र्, री, रि &c., and he has obtained the right use of words.

The word किरति in the Kârikâ is illustrative of all roots like कॄ (किरति) ending in long ॠ॥ चर्करीत is the name given to the यङ्लुक् form of the Intensive by ancient grammarians. चर्करीतान्त means, therefore, a form ending in yañ luk. पचति is illustrative of लट् or Present tense.

The following conjugation of √कॄ has been prepared by Pandit Jay Govinda Mâlavya and we give it here as a grammatical curiosity.

Note:—The difference between √कृ and √कॄ with long ॠ is shown in चाकर्ति without ईट्। With ईट् the form is चाकरीति। Imperative चाकरीतु or चाकर्तु or चाकीर्तात्। Dual चाकीर्तास्। Pl. चाकिरतु। 2nd Sing चाकीर्हि। Imperfect अचाकरीत् or अचाकः। अचाकीर्तास्। अचाकरुः। Pot. चाकीर्यात्। Ben. 3rd Dual चाकीर्यास्ताम्। Aor. अचाकारीत् dual अचाकारिष्टाम्।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

॥ डुकृञ् करणे ॥

		Singular.	Dual.	Plural.
Pre.	3rd	चर्करीति, चरिकरीति, चरीकरीति, चर्कर्ति, चरिकर्ति, or चरीकर्ति ॥	चर्कृतः, चरिकृतः, or चरीकृतः ॥ ...	चर्क्रति, चरिक्रति or चरीक्रति ॥
	2nd	चर्करीषि, चरिकरीषि, चरीकरीषि, चर्कर्षि, चरिकर्षि or चरीकर्षि ॥	चर्कृथः, चरिकृथः or चरीकृथः ॥ ...	चर्कृथ, चरिकृथ or चरीकृथ ॥
	1st	चर्करीमि, चरिकरीमि, चरीकरीमि, चर्कर्मि चरिकर्मि or चरीकर्मि ॥	चर्कृवः चरिकृवः or चरीकृवः ॥ ...	चर्कृमः, चरिकृमः or चरीकृमः ॥
Per.	3rd	चर्कराञ्चकार, चरिकराञ्चकार, or चरीकराञ्चकार ।	चर्कराञ्चक्रतुः, चरिकराञ्चक्रतुः or चरीकराञ्चक्रतुः ।	चर्कराञ्चक्रुः, चरिकराञ्चक्रुः or चरीकराञ्चक्रुः ॥
	2nd	चर्कराञ्चकर्थ, चरिकराञ्चकर्थ or चरीकराञ्चकर्थ ।	चर्कराञ्चक्रथुः, चरिकराञ्चक्रथुः or चरीकराञ्चक्रथुः ।	चर्कराञ्चक्र, चरिकराञ्चक्र or चरीकराञ्चक्र ।
	1st	चर्कराञ्चकार, चरिकराञ्चकार or चरीकराञ्चकार ।	चर्कराञ्चकृव, चरिकराञ्चकृव or चरीकराञ्चकृव ।	चर्कराञ्चकृम, चरिकराञ्चकृम or चरीकराञ्चकृम ।
	3rd	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास । ...	चर्करामासतुः, चरिकरामासतुः or चरीकरामासतुः ।	चर्करामासुः, चरिकरामासुः or चरीकरामासुः ।
	2nd	चर्करामासिथ चरिकरामासिथ or चरीकरामासिथ ।	चर्करामासथुः, चरिकरामासथुः or चरीकरामासथुः ।	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास ।
	1st	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास । ...	चर्करामासिव, चरिकरामासिव or चरीकरामासिव ।	चर्करामासिम, चरिकरामासिम or चरीकरामासिम ।
	3rd	चर्कराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव ।	चर्कराम्बभूवतुः, चरिकराम्बभूवतुः or चरीकराम्बभूवतुः ।	चर्कराम्बभूवुः, चरिकराम्बभूवुः or चरीकराम्बभूवुः ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

		Singular.	Dual.	Plural.
Per.	2nd	चर्कराम्बभूविथ, चरिकराम्बभूविथ or चरीकराम्बभूविथ ।	चर्कराम्बभूवथुः, चरिकराम्बभूवथुः or चरीकराम्बभूवथुः ।	चर्कराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव ।
	1st	चर्कराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव ।	चर्कराम्बभूविव, चरिकराम्बभूविव or चरीकराम्बभूविव ।	चर्कराम्बभूविम, चरिकराम्बभूविम or चरीकराम्बभूविम ।
I. Fut.	3rd	चर्करिता, चरिकरिता or चरीकरिता ।	चर्करितारौ, चरिकरितारौ or चरीकरितारौ ।	चर्करितारः, चरिकरितारः or चरीकरितारः ।
	2nd	चर्करितासि, चरिकरितासि or चरीकरितासि ।	चर्करितास्थः, चरिकरितास्थः or चरीकरितास्थः ॥	चर्करितास्थ, चरिकरितास्थ, or चरीकरितास्थ ।
	1st	चर्करितास्मि, चरिकरितास्मि or चरीकरितास्मि ।	चर्करितास्वः, चरिकरितास्वः or चरीकरितास्वः ॥	चर्करितास्मः, चरिकरितास्मः or चरीकरितास्मः ।
II. Fut.	3rd	चर्करिष्यति, चरिकरिष्यति or चरीकरिष्यति ।	चर्करिष्यतः, चरिकरिष्यतः or चरीकरिष्यतः ।	चर्करिष्यन्ति, चरिकरिष्यन्ति or चरीकरिष्यन्ति ।
	2nd	चर्करिष्यसि, चरिकरिष्यसि or चरीकरिष्यसि ।	चर्करिष्यथः, चरिकरिष्यथः or चरीकरिष्यथः ।	चर्करिष्यथ, चरिकरिष्यथ or चरीकरिष्यथ ।
	1st	चर्करिष्यामि, चरिकरिष्यामि or चरीकरिष्यामि ।	चर्करिष्यावः, चरिकरिष्यावः or चरीकरिष्यावः ।	चर्करिष्यामः, चरिकरिष्यामः or चरीकरिष्यामः ।
Imperative	3rd	चर्करीतु, चरिकरीतु, चरीकरीतु । चर्कर्तु, चरिकर्तु or चरीकर्तु ।	चर्कृताम्, चरिकृताम् or चरीकृताम् ।	चर्क्रतु, चरिक्रतु or चरीक्रतु ।
	2nd	चर्कृहि, चरिकृहि or चरीकृहि ।	चर्कृतम्, चरिकृतम् or चरीकृतम् ।	चर्कृत, चरिकृत or चरीकृत ।
	1st	चर्कराणि, चरिकराणि or चरीकराणि ।	चर्कराव चरिकराव or चरीकराव ।	चर्कराम, चरिकराम or चरीकराम ।
Imperfect.	3rd	अचर्करीत्, अचरिकरीत्, अचरीकरीत्, अचर्कः, अचरिकः or अचरीकः ॥	अचर्कृताम्, अचरिकृताम् or अचरीकृताम् ।	अचर्करुः, अचरिकरुः or अचरीकरुः ।

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

	2nd	अचर्करीः, अचरिकरीः, अचरीकरीः, अचर्कः, अचरिकः or अचरीकः ॥	अचर्कृतम्, अचरिकृतम् or अचरीकृतम् ।	अचर्कृत, अचरिकृत or अचरीकृत ।
	1st	अचर्करम्, अचरिकरम् or अचरीकरम् ...	अचर्कृव, अचरिकृव or अचरीकृव । ...	अचर्कृम, अचरिकृम or अचरीकृम ।
Poten.	3rd	चर्कृयात्, चरिकृयात् or चरीकृयात् । ...	चर्कृयाताम्, चरिकृयाताम् or चरीकृयाताम् ।	चर्कृयुः, चरिकृयुः or चरीकृयुः ।
	2nd	चर्कृयाः, चरिकृयाः or चरीकृयाः । ...	चर्कृयातम्, चरिकृयातम् or चरीकृयातम् ।	चर्कृयात, चरिकृयात or चरीकृयात ।
	1st	चर्कृयाम्, चरिकृयाम् or चरीकृयाम् । ...	चर्कृयाव, चरिकृयाव or चरीकृयाव ।...	चर्कृयाम, चरिकृयाम or चरीकृयाम ॥
Ben	3rd	चर्क्रियात्, चरिक्रियात् or चरीक्रियात् । ...	चर्क्रियास्ताम्, चरिक्रियास्ताम् or चरीक्रियास्ताम् ।	चर्क्रियासुः, चरिक्रियासुः or चरीक्रियासुः ।
	2nd	चर्क्रियाः चरिक्रियाः or चरीक्रियाः । ...	चर्क्रियास्तम्, चरिक्रियास्तम् or चरीक्रियास्तम् ।	चर्क्रियास्त, चरिक्रियास्त or चरीक्रियास्त ।
	1st	चर्क्रियासम्, चरिक्रियासम् or चरीक्रियासम् । ...	चर्क्रियास्व, चरिक्रियास्व or चरीक्रियास्व ।	चर्क्रियास्म, चरिक्रियास्म or चरीक्रियास्म ।
Aor.	3rd	अचर्कारीत्; अचरिकारीत् or अचरीकारीत् । ...	अचर्कारिष्टाम्, अचरिकारिष्टाम् or अचरीकारिष्टाम् ।	अचर्कारिषुः, अचरिकारिषुः or अचरीकारिषुः ।
	2nd	अचर्कारीः, अचरिकारीः or अचरीकारीः । ...	अचर्कारिष्टम्, अचरिकारिष्टम् or अचरीकारिष्टम् ।	अचर्कारिष्ट, अचरिकारिष्ट or अचरीकारिष्ट ।
	1st	अचर्कारिषम्, अचरिकारिषम् or अचरीकारिषम् ।...	अचर्कारिष्व, अचरिकारिष्व or अचरीकारिष्व ।	अचर्कारिष्म, अचरिकारिष्म or अचरीकारिष्म ।
Con.	3rd	अचर्करिष्यत्, अचरिकरिष्यत् or अचरीकरिष्यत् ।	अचर्करिष्यताम्, अचरिकरिष्यताम् or अचरीकरिष्यताम् ।	अचर्करिष्यन्, अचरिकरिष्यन् or अचरीकरिष्यन् ।
	2nd	अचर्करिष्यः, अचरिकरिष्यः or अचरीकरिष्यः ।...	अचर्करिष्यतम्, अचरिकरिष्यतम् or अचरीकरिष्यतम् ।	अचर्करिष्यत, अचरिकरिष्यत or अचरीकरिष्यत ।
	1st	अचर्करिष्यम्, अचरिकरिष्यम् or अचरीकरिष्यम् ।	अचर्करिष्याव, अचरिकरिष्याव or अचरीकरिष्याव ।	अचर्करिष्याम, अचरीकरिष्याम or अचरीकरिष्याम ।

CC-0 Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

कॄ √KRI 'TO SCATTER.'

		Singular.	Dual.	Plural.
Pre.	3rd	चाकरीति or चाकर्ति	चाकीर्त्तः ...	चाकिरति
	2nd	चाकरीषि or चाकर्षि	चाकीर्थः ...	चाकीर्थ
	1st	चाकरीमि or चाकर्मि	चाकीर्वः ...	चाकीर्मः
Per.	3rd	चाकराञ्चकार, चाकरामास or चाकराम्बभूव	चाकराञ्चक्रतुः, चाकरामासतुः or चाकराम्बभूवतुः ।	चाकराञ्चक्रुः, चाकरामासुः or चाकराम्बभूवुः
	2nd	चाकराञ्चकर्थ, चाकरामासिथ or चाकराम्बभूविथ	चाकराञ्चक्रथुः, चाकरामासथुः or चाकराम्बभूवथुः	चाकराञ्चक्र, चाकरामास or चकराम्बभूव
	1st	चाकराम्बभूव, चाकरामास or चाकराञ्चकार	चाकराञ्चकृव, चाकरामासिव or चाकराम्बभूविव ।	चाकराञ्चकृम, चाकरामासिम or चकराम्बभूविम ।
I. Fut.	3rd	चाकरिता	चाकरितारौ ...	चाकरितारः ।
	2nd	चाकरितासि ...	चाकरितास्थः ...	चाकरितास्थ ।
	1st	चाकरितास्मि ...	चाकरितास्वः ...	चाकरितास्मः ।
II. Fut.	3rd	चाकरिष्यति ...	चाकरिष्यतः ...	चाकरिष्यन्ति ।
	2nd	चाकरिष्यसि ...	चाकरिष्यथः ...	चाकरिष्यथः ।
	1st	चाकरिष्यामि ...	चाकरिष्यावः ...	चाकरिष्यामः ।
Impera.	3rd	चाकरीतु, चाकर्त्तु or चाकीर्त्तात्	चाकीर्त्ताम् ...	चाकिरतु ।
			चाकीर्त्तम् ...	चाकीर्त्त ।
	2nd	चाकीर्हि or चाकीर्त्तात्	चाकराव ...	चाकराम ।
	1st	चाकराणि	अचाकीर्त्ताम् ...	अचाकरुः ।
Imper.	3rd	अचाकरीत् or अचाकः	अचाकीर्त्तम् ...	अचाकीर्त्त ।
	2nd	अचाकरी or अचाकः		
	1st	अचाकरम् ...	अचाकीर्व ...	अचाकीर्म ।
Pot.	3rd	चाकीर्यात् ...	चाकीर्याताम् ...	चाकीर्युः ।
	2nd	चाकीर्याः ...	चाकीर्यातम् ...	चाकीर्यात ।
	1st	चाकीर्याम् ...	चाकीर्याव ...	चाकीर्याम ।
Ben.	3rd	चाकीर्यात् ...	चाकीर्यास्ताम् ...	चाकीर्यासुः ।
	2nd	चाकीर्याः ...	चाकीर्यास्तम् ...	चाकीर्यास्त ।
	1st	चाकीर्यासम् ...	चाकीर्यास्व ...	चाकीर्यास्म ।
Acr.	3rd	अचाकारीत् ...	अचाकारिष्टाम् ...	अचाकारिषुः ।
	2nd	अचाकारीः ...	अचाकारिष्टम् ...	अचाकारिष्ट ।
	1st	अचाकारिषम् ...	अचाकारिष्व ...	अचाकारिष्म ।
Con.	3rd	अचाकरिष्यत् ...	अचाकरिष्यताम् ...	अचाकरिष्यन् ।
	2nd	अचाकरिष्यः ...	अचाकरिष्यतम् ...	अचाकरिष्यत ।
	1st	अचाकरिष्यम् ...	अचाकरिष्याव ...	अचाकरिष्याम ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

21. √trī 'to cross.' (Bhu. 1018).

Pre. 3rd Sing. तातर्त्ति। In the reduplicate the ॠ is changed to अ by VII. 4. 66 S 2244, which अ is followed by र् (I. 1. 51 S. 70) and this र is elided by VII. 4. 60. S. 2179. The अ is then lengthened by VII. 4. 83 S. 2632, thus, we get tâtarti. Dual तातीर्तः। Pl. तातिरति। 2nd S. तातर्षि। Dual तातीर्थः। Imperative 3rd S. तातर्तु or तातरीतु or तातीर्तात्। Dual तातीर्त्ताम्। Pl. तातिरतु। 2nd S. तातिर्हि। 1st S. तातराणि। Imperfect 3rd S. अतातरीत् or अतातः। Dual अतातीर्ताम्। Pl. अतातरुः। Pot. तातीर्यात्। Dual तातीर्याताम्। Ben. तातीर्यात्। Dual तातीर्यास्ताम्। Aor. अतातारीत्। Dual अतातारिष्टाम्।

22. √ṛi 'to go' (Bhu. 983, juhotyâdi 16).

Pre. अरर्ति or अरियर्ति or अररीति or अरियरीति। In forming the Intensive in yañ luk of √ṛi, the root is first reduplicated ऋऋ; then the first ऋ is changed to अ by VII. 4. 66. S. 2244, ऋ+ऋ=अ+ऋ। This अ is followed by र (I. 1. 51. S. 70) as अर्+ऋ। The र is elided however by VII. 4. 60. S. 2179. As अ+ऋ। Then by VII. 4 92 S. 2653 the three augments रुक् or रीक् or रिक् may be added to the reduplicate. The second ऋ is then guṇated. Thus with रुक् the stem becomes अरर्। In the case of रीक् or रिक् there comes the further substitution of इयङ् by VI. 4. 78 S. 2290. Thus with री or रि, the stem was अरी+अर् or अरि+अर्. With इयङ् substitution, we have, अरिय्+अर् or अरिय्+अर्. In other words, the रीक् and रिक् forms become the same, when इयङ् is substituted. Thus the रीक् and रिक् stem is अरियर् which with ति gives अरियर्ति। With the augment ईट् we get the other two forms अररीति or अरियरीति।

The Dual is अर्ऋतः arṛitaḥ: or अरियृतः। The plural is ऋ+झि। There is reduplication as before, and we get अ+ऋ+झि। Then रुक् is added to the reduplicate, and we have अर्+ऋ+झि। The झ is replaced by अत् by VII. 1. 4 S. 2479. Thus we have अर्+ऋ+अति। The ऋ+अति becomes रति by यणादेश (semi-vowel substitution VI. 1. 77 S. 47). Thus we have अर्+रति। The first र् of रुक् is elided by VIII. 3 14 S 173. Thus we get अ+रति। Then the अ is lengthened into आ by VI. 3. 111 S. 174; and so the form ultimately is आरति। Q.—But how do you elide र by VIII. 3. 14 S. 173, for that sûtra says that र is elided when it is followed by र; while in अर्+रति, the र is not technically followed by र, for the र of रति is really ऋ, by the maxim of sthânivat-âdeśa (I. 1. 57 S. 50). Ans.—The र substitute of ऋ is not considered sthânivat, because in the Tripâdi rules, the rule of sthânivat does not apply: and the elision of र before र् is by a Tripâdi rule (VIII. 3. 14 S. 173). See vârtika पूर्वत्रासिद्धीये न स्थानिवत् under VIII. 4. 1. S. 235, and VIII. 3. 58 S. 434. Thus the plural with the रुक् augment is आरति।

With रीक् or रिक् augments, the plural will be अरी+ऋ+अति or अरि+ऋ+अति With इयङ् substitution for री and रि, we get अरिय्+ऋ+अति

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

in both cases. Then there is र for ऋ, as ariy+r+ati i.e. अरिय्+रति Thus the form is अरिय्रति ariyrati. *Q.*—Why is not य् elided before र by लोपोव्योर्वलि (VI. 1. 66 S. 873)? *Ans.*—The य् would have been elided had there been an original र following it: the र that follows is really ऋ by sthânivat rule of अचः परस्मिन् (I. 1. 57 S. 50). The rule I. 1. 58. S. 51 does not apply. as that is modified by the vârtika स्वरदीर्घ यलोपेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवत्। See sûtra II. 4. 56 S. 2292 where this vârtika is explained.

In the Benedictive, there is no guṇa: for the guṇa ordained by VII. 4. 29 S. 2380 (गुणः अर्ति संयोगा द्योः) applies to the primitive root ऋ and not to yaṅ luk, as the root is exhibited in the sûtra as ऋ र्ति with श्तिप्, and therefore by the Paribhâsha already given under S. 2246 and here also under √han, the rule does not apply to yaṅ luk.

Next there is रिङ् âdeśa by VII. 4. 28 S. 2367. Then there is elision of the first र by रोरि (VIII. 3. 14 S. 173), and lengthening by VI. 3. 111 S. 174. Thus आरियात् or अरिरियात् or अरीरियात्।

A complete conjugation of this root is given below. according to Pandit Jay Govinda Mâlavya.

ऋ 'to go.

Pre. 3rd P. S. अरर्ति or अरियरर्ति or अररीर्ति or अरियरीति or अरियरीति। D. अर्ऋतः or अरियृतः। Pl. आर्रति or अरिय्रति। 2nd P. S. अरर्षि or अरीयर्षि or अररीषि or अरियरीषि। D. अर्ऋथ or अरियृथः। Pl. अर्ऋथ or अरियृथ। 1st P. S. अरर्मि or अरियर्मि or अररीमि or अरियरीमि। D. अर्ऋवः or अरियृवः। Pl. अर्ऋमः or अरियृमः।

Per. 3rd S. अरराञ्चकार or अरियराञ्चकार।

I Fut. S. अररिता or अरियरीता।

II Fut. S अररिष्यति or अरियरिष्यति।

Impera. 3rd S. अरर्तु or अरियर्तु or अररीतु or अरियरीतु or अर्ऋतात् or अरियृतात्। D. अर्ऋताम् or अरियृताम्। Pl. आरतु or अरियतु। 2nd S अर्ऋहि or अरियृहि or अर्ऋतात् or अरियृतात्। D. अर्ऋतम् or अरियृतम्। Pl. अर्ऋत or अरियृत। 1st S. अरराणि or अरियराणि। D. अरराव or अरियराव। Pl. अरराम or अरियराम।

Imper. 3rd S. आररः or आरियः or आररीत् or आरियरीत्। D. आर्ऋताम् or आरियृताम्। Pl. आरुः or आरियरुः। 2nd S. आरः or आरियः or आररीः or आरियरीः। D. आर्ऋतम् or आरियृतम्। Pl. आर्ऋत or आरियृत। 1st S. आररम् or आरियरम्। D. आर्ऋव or आरियृव। Pl. आर्ऋम or अरियृम।

Pot. 3rd S. अर्ऋयात् or अरियृयात्। D. अर्ऋयाताम् or अरियृताताम्। Pl. अर्ऋयुः or अरियृयुः। 2nd S. अर्ऋयाः or अरियृयाः। D. अर्ऋयातम् or अरियृतातम्। Pl. अर्ऋयात or अरियृयात। 1st. S. अर्ऋयाम् or अरियृयाम्। D. अर्ऋयाव or अरियृयाव। Pl. अर्ऋयाम or अरियृयाम।

Ben. 3rd S. आरियात् or अरिरियात् or अरीरियात्। D. आरियास्ताम् or अरिरियास्ताम् or अरीरियास्ताम्। Pl. आरियासुः or आरिरियासुः or अरीरियासुः। 2nd S. आरियाः or अरिरियाः or अरीरियाः। D. आरियास्तम् or अरिरियास्तम् or अरीरियास्तम्।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Pl. आरियास्त or अरिरियास्त or अरीरियास्त । 1st S. आरियासम् or अरिरियासम् । or अरीरियासम् । D. आरियास्व or अरिरियास्व or अरीरियास्व । Pl. आरियास्म or अरिरियास्म or अरीरियास्म ।

Aor. 3rd S. आरारीत् or आरियारीत् । D. आरारिष्टाम् or आरियारिष्टाम् । Pl. आरारिषुः or आरियारिषुः । 2nd S. आरारी or आरियारीः । D. आरारिष्टम् or आरियारिष्टम् । Pl. आरारिष्ट or आरियारिष्ट । 1st S. आरारिषम् or आरियारिषम् । D. आरारिष्व or आरियारिष्व । Pl. आरारिष्म ro आरियारिष्म ।

Con. S. आरारिष्यत् or आरियारिष्यत् ।

23. √gṛihû 'to seize'. (Bhvâdi 681).

Pre. जर्गृहीति the guṇa is prevented by VII. 3. 87 S. 2503 or जर्गर्हि । Dual जर्गृढः । Pl. जर्गृहति । 2nd S. जर्गृहीषि or जर्घर्षि । Dual जर्गृढः । 1st जर्गृहीमि Dual जर्गृह्वः । Pl. जर्गृह्मः । Per. जर्गृहाञ्चकार । I Fut. जर्गर्हिता or जरीगर्हिता । The इट् augment is not optional here, though the root has an indicatory long ऊ । Imperative जर्गृहीतु or जर्गर्ढु । Dual जर्गृढाम् । Pl. जर्गृहतु । 2nd S. जर्गृढि । 1st S. जर्गृहाणि । Imperfect 3rd S. अजर्गृहीत् । But when there is no ईट्, the form is अजर्घर्ट् ajarghart. Here there is भष् bhâva by VIII. 2. 37 S. 326. Dual अजर्गृढाम् । Pl. अजर्गृहुः । 2nd S. अजर्गृहीः or अजर्घर्ट् or अजर्घर्ड् ajarghart or ajarghard, 1st Sing. अजर्गृहम् । Dual अजर्गृह्व । Pot. जर्गृह्यात् । Aor. अजर्गर्हीत् । Dual अजर्गर्हिष्टाम् । Con. अजर्गर्हिष्यत् ।

24. √graha 'to hold' (Kryâdi 61).

The yañ luk forms of the √grah are some what different from these of the last root. Pre. 3rd S. जाग्रहीति or जाग्राढि । The samprasâraṇa required by VI. 1. 16 S. 2412 does not take place, as the affix यङ् is elided by लुक् and so there is no pratyaya-lakshaṇa. Thus जाग्रह्+ति=जाग्रह्+ढि=जाग्रघ्+ढि=जाग्रढ्+ढि=जाग्र+ढि=जाग्राढि ।

The dual however causes vocalisation, because the dual affix तस् is ङित् and so VI. 1. 16 S. 2412 applies. But the ऋ so obtained by vocalisation, is Bahiraṅga and so the augments रुक्, रीक् or रिक् do not come. Thus we get जागृढः । Pl. जागृहति । 2nd S. जाग्रहीषि or जाग्रक्षि । 1st S. जाग्रह्मि । Dual जागृह्वः । Per. जाग्रहाञ्चकार । I. Fut. जाग्रहीता । II. Fut. जाग्रहीष्यति । The Future forms with long ई are according to Mâdhava. He says "The sûtra VII. 2. 37 S. 2562 ग्रहोऽलिटि दीर्घः causes the lengthening of the इट् augment: for the sûtra means ग्रहेयद्विहितमार्धधातुकं तस्य य इडिति विहितविशेषणत्वेऽपि द्विप्रयोगरूपत्वाद् द्विर्वचनस्य द्विरुक्तोऽपि स एव ग्रहिरिति दीर्घो भवति । But the author of the Siddhânta Kaumudi says "The rule ग्रहोऽलिटि (VII. 2. 37 S. 2562) does not cause the lengthening of इट्, because the words एकाचः "after a monosyllabic" are understood there. The Intensive root जाग्रह् is not monosyllabic. The lengthening given by Mâdhava is against the Mahâ Bhâshya and the rest like Kaiyaṭa and Haradatta." So the forms are I. Fut. जाग्रहिता । II. Fut. जाग्रहिष्यति ।

25. √gṛidhu 'to be greedy'. (Divâdi 136).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Pre. जर्गृधीति or जरिगृधीति or जरीगृधीति with ईट् and the augments रुक्, रिक् or रीक्। Or जर्गर्द्धि or जरिगर्द्धि or जरीगर्द्धि without ईट्। Dual जर्गृद्धः or जरिगृद्धः or जरीगृद्धः। Pl. जर्गृधति or जरिगृधति or जरीगृधति। Similarly 2nd Per. Singular has six forms जर् or जरि or जरीगृधीषि or घर्त्सि।

The Imperfect 3rd Sing. is अजर्गृधीत् or अजरि० or अजरीगृधीत् with ईट्।

When there is no ईट् added, then there is guṇa of the ऋ of the root, as अगृध्+त्=अगृध्+०; the aprikta त् is elided by VI. 1. 68 S. 252; then guṇa अगर्ध्+०. Then ग is changed to घ by VIII. 2. 37 S. 326 as अघर्ध्। The ध is changed to द by VIII. 2. 39 S. 84, and optionally this द् is changed to त् by VIII. 4. 56 S. 206. So the forms with reduplication are अजर्घत् or अजर्घद् with रुक्; and अजरि० or अजरीघर्त् with रिक् and रीक्। The dual is अजर्गृद्धाम् or अजरि० or अजरीगृद्धाम्। The 2nd Per. Sing. is अजर्गृधीः &c. But when ईट् is not added and where the affix सिप् is changed to द which is again changed to र we have अजर्घाः। This form is thus evolved.

अगृध्+स्=अगृध्+० (VI. 1. 68 S. 252) =अगर्ध् (guṇa)=अघर्ध् (ग changed to घ by VIII. 2. 37 S. 326)=अघर्द् (VIII. 2. 39 S. 84) अघर्र् (द् changed to र by VIII. 2. 75 S. 2468)=अघर् (the first र is elided by VIII. 3. 14 S. 173)=अघाः (elongation by VI. 3. 111 S. 174)=अजर्घाः (with reduplication and रुक् augment). With रिक and रीक् we have अजरिघाः and अजरीघाः।

The Aorist is अजर्गर्धीत् (or अजरि० and अजरी०) Dual अजर० or अजरि० or अजरी गर्धिष्टाम्।

(*Note*:—See volume I. p. 88, sûtra VI. 3. 111 S. 174 for अजर्घाः).

26. √prachchha. 'to ask'. (Tudâdi 120).

Pre. पाप्रच्छीति with ईट्। पाप्रष्टि without ईट्। The छ is changed to ष by VIII 2. 36 S. 294. The Dual is पाप्रष्टः। The र् of prachchha is not vocalised to ऋ before the ङित् affix तस्, though so required by VI. 1. 16 S. 2412, because the root is exhibited in this sûtra 2412 as पृच्छति with श्तिप्, and therefore by the paribhâshâ already given under √han, the rule 2412 does not apply to यङ् लुक्। The च्छ is replaced by श (by VI. 4. 19 S. 2561); and this श is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294. Thus we get पाप्रष्टः। The plural is पाप्रच्छति। 1st Sing. पाप्रश्मि। Dual पाप्रच्छ्वः। pl पाप्रश्मः। I. Fut. पाप्रच्छिता। II. Fut. पाप्रच्छिष्यति। Imperative 3rd S. पाप्रच्छतु। 2nd S. पाप्रड्ढि। 1st Sing. पाप्रच्छानि। Imperfect अपाप्रट्। pl. अपाप्रच्छुः। 2nd S. अपाप्रच्छीः or अपाप्रट्। Dual अपाप्रष्टम् pl. अपाप्रष्ट। 1st S. अपाप्रच्छम्। D. अपाप्रच्छ्व। Pl. अपाप्रश्म।

27. Roots ending in व् or य्, where the व is changed to ऊठ् do not take yañ luk.

In the Great Commentary it has been indirectly said in the explanation on the sûtra च्छ्वोः (VI. 4. 19) that those roots are not capable of being conjugated in yañ luk which end in य् or व्, and are such that their व् is changed to long ऊ (ऊठ्). In other words no root which ends in य् or

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

व् can be conjugated in yaṅ luk, when the व् of such a root is capable of being changed to long ऊ। Though the Mahâbhâshya has not expressly laid down such a rule, yet it can be inferred from its comment on VI. 4. 19; S. 2561, while Kaiyyaṭa in his gloss thereon is more express. But व् of a root is changed to ऊठ् by VI. 4. 19 S. 2561 (च्छ्वोः &c.) as well as by VI. 4. 20 S. 2654 (ज्वर &c). The prohibition of यङ् लुक् applies to the ऊठ् of VI. 4. 19 S. 2561 (च्छ्वोः) and not to the ऊठ् of ज्वर &c. (VI. 4. 20). Therefore in the case of the two roots स्रिव् (Divâdi 3) and मव् (Bhvâdi 630), where the ऊठ् substitution takes place by ज्वर &c. (VI. 4. 20 S. 2654) it is proper that they should be conjugated in yaṅ luk. The opinion of Mâdhava and others is also to the same effect. The root मव्य 'to bind' (Bhvâdi 541) ends in य्, and the व of this root is replaced by ऊ after the elision of य् by हलोयमां (VIII. 4. 64 S. 60). This is a root which ends in a य् where the rule of ऊठ् applies. The root ought not to take yaṅ luk. But the Mâdhavîya gives its yaṅ luk form. Very likely sûtra VI. 4. 20 S. 2654 when it uses the √मव means √मव्य also. According to Siddhânta √mavya does not take yaṅ luk.

The roots like तेवृ, देवृ (Bhvâdi 528,) &c., end in व, and their व is changed to ऊठ, and so they take no yaṅ luk.

28. √मव्य to bind. [Note:—As said above, according to Bhattoji Dikshita this root does not take yaṅ luk. According to Mâdhavîya it does.]

Pre. मामव्यीति with ईट्। मामति without ईट्। In this ease the व of व्य् is elided by लोपोव्योर्वलि (VI. 1. 66 S. 873) while the य was elided by VIII. 4. 64 S. 60. Dual मामौतः। Here the व of मव्य् is elided by VIII. 4. 64 S. 60. The stem then is मव्, and here व् is changed to ऊठ् and there is vṛiddhi. The ऊठ् substitution (VI. 4. 19) being subsequent to lopa of VI. 1 66 debars the latter. The vṛiddhi takes place by VI. 1. 89 S. 73. As मामव्+तस्=माम+ऊठ्+तस्=मामौ+तः (अ+ऊ=औ S. 73). The 3rd P. pl. is मामव्यति। The plural affix is झि, an affix beginning with a वल् letter, and so the व्य् of मव्य ought to be elided before it by VI. 1. 66 S. 873. But as झि is always replaced by अति, the affix cannot be said to begin with a वल् letter: and so the lopa of S. 873 is debarred.

The 2nd Pers. Sing. is मामव्यीषि with ईट् or मामसि without ईट्। Dual मामौथः। Pl. मामौथ। In these the य् is elided, the व् is replaced by ऊठ् and there is vṛiddhi, *i.e*, the अ of म *plus* the ऊ of ऊठ् become औ by VI. 1. 89 S. 73.

The 1st Per. Sing. is मामव्यीमि or मामौमि। Dual मामौवः। Pl. मामौमः। Though the affix मिप् being पित् is not ङित्, yet before this affix also there is ऊठ् substitution, because it begins with a nasal (anunâsika), and so VI 4. 19 S. 2561 applies.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The Imperative 3rd S. is मामव्यीतु or मामतु or मामीतात्। Dual मामीताम्। Pl. मामव्युतु। 2nd S. मामीहि or मामीतात्। Dual मामीतम्। Pl मामीत। 1st S. मामव्यानि। Dual मामव्याव।

Imperfect 3rd Sing. अमामव्यीत्। Dual अमामीताम्। Pl. अमामव्युः। 2nd S. अमामः। 1st S. अमामव्यम्। D. अमामाव। Pl. अमामीम। In the Dual, the व्य being elided, there is lengthening of the अ of म by VII. 3. 101 S. 2170. In the plural, the य being elided, the व् is changed to ऊठ् because the affix मस् begins with a nasal.

29. √haya to go (Bhvâdi 545).

Pre. 3rd S. जाहयीति or जाहति। Dual जाहतः। Pl. जाहयति। 2nd S. जाहषि or जाहयीषि। 1st S. जाहयीमि or जाहामि। There is lengthening of the अ in the second case, because when the य् of हय् is elided before the valâdi affix मि by लोपोव्योर्वलि (VI. 1. 66 S. 873), the अ of ह is lengthened by VII. 3. 101 S. 2170. Dual जाहावः। Pl. जाहामः।

The full conjugation of this root is shown below :—

Pre. 3rd P. S. जाहयीति or जाहति। D. जाहतः। Pl. जाहयति। 2nd P. S. जाहयीषि or जाहषि। D. जाहथः। Pl. जाहथ। 1st P. S. जाहयीमि or जाहामि D. जाहावः। Pl. जाहामः। Per. 3rd S. जाहयाञ्चकार। 2nd S. जाहयाञ्चकर्थ। 1st S. जाहयाञ्चकार। 1st Fut 3rd S. जाहयिता। II Fut. 3rd S. जाहयिष्यति। Impera. 3rd S. जाहयीतु or जाहतु or जाहतात्। D. जाहताम्। Pl. जाहयतु। 2nd S. जाहहि or जाहतात्। D. जाहतम्। Pl. जाहत। 1st S. जाहयानि। D. जाहयाव Pl. जाहयाम। Imper. 3rd S. अजाहयीत्। अजाहत्। D. अजाहताम्। Pl. अजाहयुः। 2nd S. अजाहयीः or अजाहः। D. अजाहतम्। Pl. अजाहत। 1st S. अजाहयम्। D. अजाहाव। Pl. अजाहाम। Pot. 3rd S. जाहय्यात्। D. जाहय्याताम्। Pl. जाहय्युः। 2nd S जाहय्याः। D. जाहय्यातम् Pl जाहय्यात। 1st S. जाहय्याम्। D जाहय्याव। Pl. जाहय्याम। Ben. 3rd S जाहय्यात्। D जाहय्यास्ताम्। Pl. जाहय्यासुः। 2nd S. जाहय्याः। D. जाहय्यास्तम्। Pl जाहय्यास्त। 1st S. जाहय्यासम्। D जाहय्यास्व। Pl. जाहय्यास्म। Aor. 3rd S. अजाहयीत्। D. अजाहयिष्टाम्। Pl. अजाहयिषुः। 2nd S. अजाहयीः। D. अजाहयिष्टम्। Pl. अजाहयिष्ट। 1st S. अजाहयिषम्। D. अजाहयिष्व Pl अजाहयिष्म। Con. 3rd S. अजाहयिष्यत्।

30. √harya to go &c. (Bhvâdi 548).

Pre. 3rd Sing. जाहर्यीर्ति or जाहर्ति। Dual जाहर्तः। Pl. जाहर्यति। 2nd S. जाहर्षि। The य is not optionally doubled because of the prohibition of शरोचि (VIII. 4. 49 S. 340). 1st S. जाहर्मि। Imperative 2nd Sing. जाहर्हि। 1st S. जाहर्याणि। Imperfect 3rd S. अजाहर्यीत्। But when ईट् is not added, the form is अजाहः। The य् is elided by VI. 1. 66. S. 873, the aprikta त् is elided by VI. 1. 68 S. 252. The Dual is अजाहर्ताम्। Pl. अजाहर्युः। 1st S. अजाहर्यम्।

31. √mava 'to bind.' (Bhvâdi 630).

In conjugating this root in यङ् लुक् the अव् portion of the root मव is replaced by ऊठ् by the following sûtra.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२६५४। ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च। ६। ४। २०।

ज्वरादीनामुपधावकारयोरूठ् स्यात्क्वौ झलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये। अत्र क्ङितीति नानुवर्तते। अवतेस्तुनि 'ओतुः' इति दर्शनात्। अनुनासिकग्रहणं चानुवर्तते। अवतेर्मनिन्प्रत्यये तस्य टिलोपे 'ओम्' इति दर्शनादीडभावे ऊठि पिति गुणः। मामोति–मामवीति। मामूतः। मामवति। मामोषि। मामोमि। मामावः। मामूमः। मामोतु। मामूतात्। मामूहि। मामवानि। अमामोत्। अमामोः। अमामवम्। अमामाव। अमामूम। 'तुर्वी हिंसायाम्'। तोतूर्वीति।

2654. In the five roots ज्वर, त्वर, स्रिव्, अव् and मव्, there is the single substitution of ऊठ् for the व् and the vowel preceding the final consonant when they are followed by the affix kvi, or an affix which begins with a nasal or a *jhal* consonant.

Note:—Thus जूः, जुरौ, जुरः, जूर्त्तिः ॥ त्वरः—तूः, तुरौ तुरः, तूर्त्तिः ॥ स्रिविः—स्रूः, स्रुवौ, स्रुवः, स्रूतः, स्रूतवान्, स्रूतिः ॥ अव्ः—ऊः, उवौ, उवः, ऊतिः ॥ मवः—मूः, मुवौ, मुवः, मूतः, मूतवान्, मूतिः ॥ ज्वरत्वरोरुपधा वकारात् परा, स्रिव्य वमवां पूर्वा ॥

Note:—In ज्वर् and त्वर् the ऊ replaces व् as well as the अ which *follows* व्; and in स्रिव्, अव् and मव् it replaces the व् and the vowel इ and अ which *precede* व् ॥ Another reading is स्त्रिव् ॥

The anuvritti of क्वित् and ङित् is not current in this sûtra from VI. 4. 15 S. 2666: though they were current in the sûtra immediately preceding this in the Ashṭâdhyâyi namely in VI. 4. 19 S. 2561. For in अव्+तुन् the root is replaced by ऊ before this affix तुन् which is neither कित् nor ङित्, and we get the form ओतुः 'a cat.' Had the condition of कित् or ङित् been applicable to this sûtra, then we could not have got the form ओतुः from √अव। The root √ava takes the affix तुन् by the Uṇâdi sûtra I. 69 (सितनि-गमि &c.). See Uṇâdi p. 164.

Though the anuvritti of कित् and ङित् is not current in this sûtra, yet that of अनुनासिकादि and झलादि is current from the preceding Ashṭâdhyâyi sûtras VI. 4. 15 S. 2666 and VI. 4. 19 S. 2561. An affix which begins with a nasal letter, when added to any one of the five roots mentioned in this sûtra, causes the ऊठ् substitution. This we infer from अव्+मनिन्= ओम्। Here there is ऊठ् substitution before the affix मन् which begins with a nasal. The टि portion of the affix is elided. See Uṇâdi p. 181, sûtra अवतेष्टिलोपश्च (Uṇ I 142).

Pre. मामवीति with ईट्; but मामोति without ईट्। Here the अव् portion of मव् is replaced by ऊठ्। and so we have मामू+तिप्=मामोति। The affix तिप् being पित् is not ङित् and causes guṇa. The dual is मामूतः। Pl. मामवति। The plural affix अति is not jhalâdi and so there is no ऊठ् substitution 2nd S. मामोषि। 1st S. मामोमि। Dual मामावः। Here the व् of मव् is elided before the व of the valâdi affix by VI. 1. 66. S. 873, and then the अ of म is lengthened by VII. 3. 101 S. 2170. Pl. मामूमः। Imperative 3rd S. मामोतु or मामूतात्। 2nd S. मामूहि 1st S. मामवानि। Imperfect 3rd S. अमामोत् or अमामोः। 1st S. अमामवम्। Dual अमामाव। Pl. अमामूम।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Pandit Jay Govinda Mâlavya has prepared the conjugation of this root as follows :—

Pre. 3rd P. S. मामवीति or मामोति । D. मामूतः । Pl. मामवति । 2nd P. S. मामवीषि or मामोषि । D. मामूथः । Pl मामूथ । 1st P. S. मामवीमि or मामोमि D. मामावः । Pl. मामूवः । Per. मामवाञ्चकार । I. Fut. मामविता । II. Fut. मामविष्यति । Impera. 3rd S. मामवीतु or मामोतु or मामूतात् । D मामूताम् । Pl. मामवतु । 2nd S. मामूहि or मामूतात् । D. मामूतम् । Pl. मामूत । 1st S. मामवानि । D. मामवाव । Pl. मामवाम । Imper. 3rd S. अमामवीत् or अमामोत् । D. अमामूताम् । Pl. अमामवुः । 2nd S. अमामवीः or अमामोः ॥ D. अमामूतम् । Pl. अमामूत । 1st S. अमामवम् । D. अमामाव । Pl. अमामाम । Pot. 3rd S मामव्यात् । D. मामव्याताम् । Pl. मामव्युः । 2nd S. मामव्याः। D. मामव्यातम् । Pl मामव्यात । 1st S मामव्याम् । D. मामव्याव । Pl. मामव्याम । Ben. 3rd S मामव्यात् । D. मामव्यास्ताम् । Pl मामव्यासुः । 2nd S. मामव्याः । D. मामव्यास्तम् । Pl. मामव्यास्त । 1st S. मामव्यासम् । D. मामव्यास्व । Pl. मामव्यास्म । Aor. 3rd S अमामवीत् । D. अमामविष्टाम् । Pl. अमामविषुः । 2nd S. अमामवीः । D. अमामविष्टम् । Pl अमामविष्ट । 1st S. अमामविषम् । D. अमामविष्व । Pl. अमामविष्म । Con. 3rd S अमामविष्यत् ॥

32. √turvi 'to injure'. (Bhvâdi 601).

Pre तोतूर्वीति with ईट् । But without ईट् we have तोतुर्व+तिप् । Now applies the following sûtra which teaches the elision of व ।

२६५५ । राल्लोपः । ६ । ४ । २१ ।

रेफात्परयोश्छ्वोर्लोपः स्यात्क्वौ झलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये । इति वलोपः । लघूपधगुणः ।

2655. After र् there is the elision of छ् and व् before 'क्वि' as well as before affixes beginnig with a jhal or a nasal.

Note :—Thus from मुर्छा—मूर्, मुरौ, मुरः, मूर्त, मूर्तवान्, मूर्तिः, the त of Nishṭhâ is not changed into न by VIII. 2. 57. So also from हुर्छा we have हूर्, हुरौ, हुरः, हूर्णः, हूर्णवान्, हूर्तिः ॥ So also the व is elided as from तूर्वीः—तूर, तुरौ, तुरः, तूर्णः, तूर्णवान्, तूर्त्तिः ॥ धुर्वीः—धुः, धुरौ, धुरः, धूर्णः, धूर्णवान्, धूर्ति ॥

Thus तोतुर्व्+तिप्=तोतुर्+तिप् (The व् is elided by the present sûtra)= तोतोर्+तिप् । There is guṇa of the short penultimate उ by VII. 3. 86 S. 2189. Here an objection is raised by an opponent who says there should be no guṇa, because तिप् is an affix which has caused a portion of the root (namely the letter व्) to be elided, and therefore the following sûtra prevents guṇa.

२६५६ । न धातुलोप आर्धधातुके । १ । १ । ४ ।

धात्वंशलोपनिमित्त आर्धधातुके परे इको गुणवृद्धी न स्तः । इति नेह निषेधः । तिबादीनामनार्धधातुकत्वात् । तोतोर्ति । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः । तोतूर्तः । तोतूर्वति । तोथोर्ति । दोदोर्ति । दोधोर्ति । 'मूर्छा' । मोमोर्ति । मोमूर्तः । मोमूर्च्छतीत्यादि । 'आर्धधातुके' इति विषयसप्तमी । तेन यङि विवक्षिते अजेर्वी । वेवीयते । अस्य यङ् लुग्नास्ति । लुकापहारे विषयत्वा संभवेन वीभावस्याप्रवृत्तेः ।

2656. The guṇa and vṛiddhi substitutions, which otherwise would have presented themselves, do not take place, when

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

such an ârdhadhâtuka (III. 4. 114) affix follows, which causes a portion of the root to be elided.

Note :—Thus in लोलुवः "a great cutter," the original root is लू "to cut" which forms the Intensive verb लोलूय. In forming the noun of agency from the verb लोलूय, an ârdhadhâtuka suffix अच् III. 1. 134, is added. Thus लोलूय+अच्. At this stage, by force of II. 4. 74, which declares that 'before the affix अच् (III 1. 134) the य of the Intensive verb must be suppressed," the *ya* is dropped and we have लोलू+अ. Here by the general rule VII. 3. 84, the final ऊ would have been gunated. But by virtue of the present sûtra, no guṇa takes place, because here on account of the ârdhadhâtuka affix अच्, a portion of the root, namely, य, has been elided; therefore no guṇa takes place. This we have लोलुवः "a great cutter."

Note :—The word धातु "root" has been used in the sûtra, in order to indicate that the exception does not apply where there is an elision of an anubandha or of an affix. As in लूञ्+इता=लो+इता=लविता Here the indicatory letter ञ् has been elided, but that does not prevent guṇation.

Note :—The word "ika*h*' of the previous sûtra is understood in this sûtra also. The ik letters only are not guṇated or vriddhied before such ârdhadhâtuka affixes; the other vowels may do so. Thus in अभाजि the equation is as follows:—अ+भञ्ज्+चिण्=अ+भज्+इ (VI 4. 33). Here the ârdhadhâtuka affix चिण् has caused a portion of the root भञ्ज्, to be suppressed, *viz.*, the letter ञ् has been elided. But nevertheless the अ of भज् is vriddhied before चिण् because अ is not included in the pratyâhâra ik; and the exception contained in the present sûtra only applies to the ik letters. So also रञ्ज्+घञ् (III. 3. 18)=रज्+अ (VI. 4. 27.)=रागः (VII. 2. 116, and VII. 3. 52).

In तेतुर+ति therefore there should be no guṇa, says the opponent. To this it is replied that there will be guṇa, for the prohibition of न धातुलोपे &c., of the present sûtra applies only to *ârahadhâtuka* affixes, and तिप् being पित् is Sârvadhâtuka (III. 4. 113 S. 2166).

Therefore there is guṇa. Thus the form is तेतोर्ति। The dual is तेतूर्तः। The affix तस् being ङित् does not cause guṇa. The lengthening of the उ is by S. 354. The व् of तुर्व would have been elided before ति&c., by VI. 1. 66 S. 873 also; but in the case of तोतुर्व्+तस् (Dual) the elision of व् taught by S. 873 would have been set aside by VI. 4. 19 S. 2561, and there would have been ऊठ् substitution for व्। Hence the necessity of the sûtra राल्लोपः (VI. 4. 21 S. 2655.) The plural is तेतुर्वति।

Similarly from the roots थुर्वी दुर्वी and धुर्वी 'to injure.' (Bhvâdi 602, 604 603) we have तेथोर्ति। दोदोर्ति। दोधोर्ति।

33. √mûrchchha 'to faint.' (Bhvâdi 227).

Pre. मोमूर्छीति with ईट्; and मोमोर्ति without ईट्। The छ is elided by राल्लोपः (S. 2655). Dual मोमूर्तः। Pl. मोमूर्च्छति। 2nd S. मोमूर्च्छीषि or

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

मोमोर्षि । Dual मोमूर्थः । Pl. मोमूर्थ । 1st S. मोमूर्च्छीमि or मोमोर्मि । Dual मोमूर्च्छ्वः । pl. मोमूर्मः । Per. मोमूर्छांचकार । I. Fut. मोमूर्च्छिता । Impera. मोमूर्छीतु or मोमोतु or मोमूर्तात् । 2nd S. मोमूर्हि । Imperfect अमोमूर्छीत् or अमोमोः । Pl. अमोमूर्छुः । Pot. मोमूर्छ्यात् । Aor. अमोमोर्छीत् । Dual अमोमूर्छिष्टाम् । Con. अमोमूर्छिष्यत् ।

In the sûtra II 4. 35 S 2432 आर्धधातुके, the word ârdhadhâtuka is in the locative case. The force of the locative is that of विषयसप्तमी । That is, it means whenever there is an occasion to add an ârdhadhâtuka affix. Thus the root अज 'to go' (Bhvâdi 248) is replaced by वी whenever there is an occasion to add an ârdhadhâtuka affix. Thus its Intensive with यङ् is वेवीयते । The √aja is replaced by √vî generally before any particular ârdhadhâtuka affix is added. But in यङ् लुक्, the very ârdhadhâtuka affix यङ् is elided, and so there is no occasion to add an ârdhadhâtuka affix, and consequently there is no substitution of वी for अज् by II. 4. 56 S. 2292; therefore there can be no यङ् लुक् conjugation of अज्, as it is not a root that commences with a consonant (III. 1. 22 S 2629). See Ashṭâdhyâyî p. 324 on II 4. 35.

Therefore where यङ् is expressly added, there अज् is replaced by वी and we have वेवीयते । But where यङ् is to be elided by लुक् by II. 4. 74 S. 2650, there no ârdhadhâtuka affix is expressly added, so the root अज् is not subject to the addition of an ârdhadhâtuka affix, and so there is no substitution of अज् by वी and consequently there is no यङ् लुक् conjugation at all.

इति तिङन्तयङ्लुक्प्रकरणम् ।

Here ends yañ luk.

॥ अथ तिङन्ते नामधातुप्रकरणम् ॥

CHAPTER XV.

THE DENOMINATIVE VERBS.

२६५७ । सुप आत्मनः क्यच् । ३ । १ । ८ ।

इषिकर्मण एषितृसंबन्धिनः सुबन्तादिच्छायामर्थे क्यच्प्रत्ययो वा स्यात् । धात्ववयवत्वात्सुब्लुक् ।

2657. **The affix क्यच् is optionally employed, in the sense of wishing, after a word ending in a case-affix, denoting the object wished as connected with the wisher's self.**

The case-affix is elided, where the noun becomes part of the verb. S. 650.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note :—This forms the Denominative verbs, *i.e.*, verbs derived from nominal bases. As, पुत्र 'son', पुत्रीयति 'he wishes for a son of his own' (पुत्र+क्यच्=पुत्री+य=पुत्रीय) (II. 4. 71 S. 650 VII. 4. 33 S. 2658).

Note :—Why do we use the word सुप् ? The affix should not come after a whole sentence, but only after the particular word ending in the case-affix. Thus in महान्तं पुत्रमिच्छति, the affix comes only after पुत्रम् and not महान्तं पुत्रं.

Note:—Why do we say *âtmanah*? Observe राज्ञः पुत्रमिच्छति 'he wishes a son for the king.' Here there is no affixing as the wishing is for another and not for one's own self.

Note:—The क in क्यच् is for the sake of classing *kyach, kyan and kyash* in one common group by simply using the word क्य, as in the sûtra नः क्ये I. 4. 15 S. 2659 ; while च् distinguishes *kyach* from *kyan* &c., and is not for the sake of accent, the affix will be udâtta by III. 1. 3. S. 3708.

Thus पुत्र+क्यच्+ति । Now applies the following :—

२६५८ । क्यचि च । ७ । ४ । ३३ ।

अस्य 'ईत्' स्यात् । आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति । 'वान्तो यि प्रत्यये' (६३) गव्यति । नाव्यति । 'लोपः शाकल्यस्य' (६७) इति तु न । अपदान्तत्वात् । तथा हि ।

2658. Long ई is substituted for the final अ or आ of a Nominal stem, before the Denominative affix क्यच् ॥

Thus पुत्र+य+शप्+ति=पुत्री+यति=पुत्रीयति । So also गो+क्यच्+शप्+ति=गव्यति । Here sûtra VI. 1. 79 S. 63 applies. So also नाव्यति । The elision of व optionally, allowed by S. 67 does not apply here : because that refers to the final व of a *Pada* : while here it is not *pada* final : because by the next sûtra, nouns ending in न only get the designation of Pada before क्य affix.

Note :—As पुत्रीयति, घटीयति, खट्वीयति, मालीयति ॥ This is an exception to VII 4. 25. S. 2298. The separating of this aphorism from the preceding, is for the sake of the subsequent aphorism.

२६५९ । नः क्ये । १ । ४ । १५ ।

क्यचि क्यङि च नान्तमेव पदं स्यान्नान्यत् । संनिपातपरिभाषया क्यचो यस्य लोपो न । गव्यांचकार । गव्यिता । नाव्यांचकार । नाव्यिता । नलोपः । राजीयति । 'प्रत्ययोत्तरपदयोश्च' (१३७३) । त्वद्यति । मद्यति । 'एकार्थयोः' इत्येव । युष्मद्यति । अस्मद्यति । 'हलि च' (३५४) । गीर्यति । पूर्यति । 'धातोः' इत्येव । नेह । दिवमिच्छति दिव्यति । इह पुरमिच्छति पुर्यतीति माधवोक्तं प्रत्युदाहरणं चिन्त्यम् । पूर्गिरोः साम्यात् । दीव्यतीति दीर्घस्तु प्राचः प्रामादिक एव । अदस्यति । 'रीङृतः' (१२३४) । कर्त्रीयति । 'क्यच्व्योश्च' (२११९) । गार्गीयति । वात्सीयति । 'अकृत्सार्व-' (२२९८) इति दीर्घः । कवीयति । समिध्यति ।

2659. The word-form ending in न, is alone called pada, when kya follows (*i.e.*, the affixes kyach, kyan and kyash).

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note:—These are affixes by which denominative verbs are formed from nouns. A word ending in न is called pada, when these affixes follow. Thus राजन्+क्यच्=राजीय, and the 3rd Per. s. राजीयति "he behaves like a king." So also राजन्+क्यङ्=राजायते (VII. 4. 25.) चर्मन्+क्यष्=चर्मायते or चर्मायति. The result of its being called pada is that the न् of राजन्, चर्मन् &c., is elided by VIII. 2. 7, S. 236 (there is elision of न् final in a pada which is entitled to the designation of prâtipadika). Thus राजन्+क्यच्=राज+य=राजीय (VII. 4. 33 S. 2658).

Note:—These three affixes क्यच् &c., come after case-inflected words (*i.e.*, words ending in sup), and though before these affixes, the case terminations are elided, still by I. 1. 62 such words would have retained the name of pada which they got by I. 4. 14. S. 29. The present sûtra, however, makes a restriction (niyama). It declares that only words ending in न् retain the name of pada: while all other case-inflected words before these affixes do not retain that designation. Thus the words वाच् 'speech,' स्रुच् 'a ladle' are not treated as pada and we have वाच्यते and स्रुच्यते. Had they been pada, the च would have been changed into क् by VIII. 2. 30 S. 378.

In forming the Perfect, we apply आम्; as गव्य+आम्+चकार। Now VI. 4. 49. S. 2631 requires the elision of य। But the elision does not take place because of the maxim:—"That which is taught in a rule the application of which is occasioned by the combination of two things, does not become the cause of the destruction of that combination." Here अव् and आव् substitutions were caused in गो+क्यच् and नौ+क्यच्, by the presence of य्; and this व cannot now destroy this य by S. 2631.

Thus we get Per. गव्यांचकार। I. Fut. गव्यिता। So also नाव्यांचकार। I. Fut. नाव्यिता।

But a word ending in न् gets the designation of Pada; and so its न् is elided by VIII. 2. 7 S. 236. As राजीयति।

From युष्मद् we get त्वद्यति, the syllable युष्म is replaced by त्व (VII. 2. 98 S. 1373)। So from अस्मद् we get मद्यति। The sûtra VII. 2. 98. S 1373 has current in it the anuvritti of एकार्थयोः 'when in the singular', from VII. 2. 97. S. 389. Therefore in the plural we get युष्मद्यति and अस्मद्यति।

From गीः and पूः we get गीर्यति and पूर्यति। Here by VIII. 2. 77. S. 354 the penultimate is lengthened. The lengthening, however, takes place of the short vowel of the *root;* for the word *dhâtoh* is understood in that sûtra. Therefore, there is no lengthening here: दिवमिच्छति=दिव्यति। The counter-example पुरम् इच्छति=पुर्यति given by Mâdhava in this connection is of doubtful validity. For पूः and गीः stand on the same level. If गिरमिच्छति is गीर्यति; पुरमिच्छति should be पूर्यति। Because पूः and गीः are derived from the roots गॄ शब्दे and पॄ पालनपूरणयोः by adding the affix क्विप्, and VII. 1. 100. S. 2390, and VII. 1. 102 S. 2494.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The example दीव्यति given by the ancients is erroneous. For if दिवमिच्छति were दीव्यति, then दिवं might be derived from √दिवु, with क्विप्, but the form would be द्यूः which with क्यच् will be द्यूयति। If it (दिव) be formed by the affix क्विप् then the penultimate will be gunated, and we get देवयति। In the Kâśikâ on हलि च (VIII. 2. 77 S. 354) we find the same counter-example दिवमिच्छति = दिवयति।

So also from अदस् we get अदस्यति। From कर्तृ, we have कर्त्रीयति by रीङ् of VII. 4. 27. S. 1234. The patronymic य however is elided, as from गार्ग्य we get गार्गीयति by VI. 4. 152. S. 2119. From वाच्, वाच्यति। From कवि, we have कवीयति। The lengthening is by S. 2298. So also समिध्यति।

२६६० । क्यस्य विभाषा । ६ । ४ । ५० ।

हलः परयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वा स्यादार्धधातुके । 'आदेः परस्य' (४४) । 'अतो लोपः' (२३०८)। तस्य स्थानिवत्वाल्लघूपधगुणो न। समिधिता। समिध्यिता । "* मान्तप्रकृतिकसुबन्तादव्ययाच्च क्यच् न *"। किमिच्छति। इदमिच्छति। स्वरिच्छति।

2660. The elision of य of the Denominative stem (क्य) is optional, when preceded by a consonant and followed by an ârdhadhâtuka affix.

The क्य denotes the affixes क्यच् and क्यङ्॥ Thus समिध्यिता or समिधिता, दृषद्यिता or दृषदिता meaning समिधमात्मनं इच्छति or समिध इवाचरति &c.

Of the whole affix य (consisting of two letters य् and अ), the य् y is elided by this sûtra read with S. आदेः परस्य (S. 44); the अ is then elided by S. 2308. Thus समिध्य+इ+ता = समिध+इ+ता (VI. 4. 50. S. 2660) = समिध्+०+इ+ता (VI 4 48. S. 2308). This elided अ acts as sthânivat, and so the इ of समिध् does not become penultimate, and so it is not gunated by VII. 3. 86. S. 2189. Thus we get समिधिता in the First Future.

When य् is not elided, we have समिध्यिता ।

Vart:—The affix क्यच् does not come after a case inflected noun, which in its basic condition (prakriti) ends in म, nor after an Indeclinable. Thus the Pronouns किम्, इदम् are म-ending Prakritis. No क्यच् can be added to them. So we have a sentence only. As किमिच्छति or इदमिच्छति। Similarly स्वर् is an Indeclinable and here also we have स्वरिच्छति।

२६६१ । अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु । ७ । ४ । ३४ ।

क्यजन्ता निपात्यन्ते। अशनायति। उदन्यति। धनायति। 'बुभुक्षादौ' किम्। अशनीयति। उदकीयति। धनीयति।

2661. The Denominative roots अशनाय, उदन्य and धनाय are irregularly formed, when they respectively mean 'to be hungry', 'to be thirsty', 'to be greedy'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus अशनायति from अशन+क्यच्, आ instead of ई; the other form being अशनीयति who is not hungry at the time, but wishes to get food for some future occasion, and therefore when not meaning 'to be hungry'; उदन्यति 'he is thirsty', उदन् being substituted for उदक; in any other sense we have उदकीयति, who wants water for purposes of bathing &c. धनायति 'he is greedy'; in any other sense, धनीयति who is poor, and therefore wishes to get riches.

२६६२ । अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि । ७ । १ । ५१ ।

एषां क्यचि असुगागमः स्यात् । '* अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायाम् *' । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः । '* क्षीरलवणयोर्लालसायाम् *' । क्षीरस्यति बालः । लवणस्यत्युष्ट्रः । '* सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ *' दधिस्यति–दध्यस्यति । मधुस्यति–मध्वस्यति ।

2662. The augment असुक् is added after the words अश्व, क्षीर, वृष and लवण before the Denominative affix क्यच्, when the delight of the subject in these things is to be expressed.

The anuvṛitti of छन्दसि does not extend to this sûtra or any further. Thus अश्वस्यति वडवा, क्षीरस्यति माणवकः, वृषस्यति गौ, लवणस्यत्युष्ट्रः ॥ अश्व+असुक्+य+ति=अश्वस्यति (VI. 1. 97. S. 191). Why 'when the delight of the subject is meant'? Observe अश्वीयति, क्षीरीयति, वृषीयति and लवणीयति ॥

Vârt:—After अश्व and वृष, the force of the augment is that of desiring sexual connection. *Vârt*:—After क्षीर and लवण it has the force of ardently wishing for, *i.e.*, an intense thirsting after the thing. The augment is not added, though the sense may be that of delight, if it has not the above meanings. Others say *Vârt*:—The augments सुक् and असुक् should be added after every nominal stem when the sense is that of intense yearning after that thing: as दध्यस्यति, मध्वस्यति with असुक् । When the augment सुक् is added the forms are दधिस्यति, मधुस्यति &c.

२६६३ । काम्यच्च । ३ । १ । ९ ।

उक्तविषये काम्यच्स्यात् । पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रकाम्यति । इह 'यस्य हलः' (२६३१) इति लोपो न । अनर्थकत्वात् । 'यस्य' इति संघातग्रहणमित्युक्तम् । यशस्काम्यति । सर्पिष्का-म्यति । मान्ताव्ययेभ्योऽप्ययं स्यादेव । किंकाम्यति । स्वःकाम्यति ।

2663. And the affix काम्यच् is also employed, in the same sense of wishing, after a word ending in a case-affix, denoting the object wished as connected with the wisher's self.

Thus, पुत्रकाम्यति 'he wishes for a son of his own'.

The making of this a separate sûtra, instead of adding it with III. 1. 8. S. 2657 and making one sûtra of them both, is for the sake of the subsequent sûtra, where the anuvṛitti of *kyach* only runs, and not that of *kâmyach*. The क of *kâmyach* is not indicatory, but is a part of the real affix. Here, therefore, rule I. 3. 8 S. 195 which would have made the letter क indicatory, does not apply; because no particular purpose would be served

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

by making it indicatory. Or the affix *kâmyach* may be considered to have an indicatory च before it *i.e.*, the affix being *chkâmya*.

The rule VI. 4. 49. S. 2631 requiring the elision of य्, does not apply here; because that rule would be redundant here. The यस्य of S. 2631 refers to the syllable य्+अ "ya," as we have explained it there. Were this य of काम्य to be elided before ardhadhâtuka affixes, we could not get the desired form.

So also we have यशस् काम्यति, सर्पिष् काम्यति।

This affix comes after bases ending in म् and after Indeclinables even, contrary to क्यच्। See vârtika under VI. 4. 50 S. 2660 Thus we get किंकाम्यति। स्वः काम्यति।

२६६४। उपमानादाचारे। ३। १। १०।

उपमानात्कर्मणः सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यच्स्यात्। पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रम्। विष्णूयति द्विजम्। '* अधिकरणाच्चेति वक्तव्यम् *'। प्रासादीयति कुट्यां भिक्षुः। कुटीयति प्रासादे।

2664. The affix क्यच् is optionally employed, in the sense of treatment, after a word ending in a case-affix denoting the object of comparison.

Thus पुत्रमिवाचरति छात्रं=पुत्रीयति छात्रम् 'he treats the pupil as a son'. So also विष्णूयति द्विजम् 'he treats the Twice-born as a Vishṇû.

Vart:—So also in a locative case. As प्रासादीयति कुड्ये 'he dwells in a hut as if it were a palace'. पर्यङ्कीयति मंचके 'in a cot he lies down as if he were on a royal bedstead; he treats a cot as a royal bedstead'. So also कुटीयति प्रासादे।

२६६५। कर्तुः क्यङ् सलोपश्च। ३। १। ११।

उपमानात्कर्तुः सुबन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात्। सान्तस्य तु कर्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात्। क्यङ् वेत्युक्तेः पक्षे वाक्यम्। सान्तस्य लोपस्तु क्यङ्संनियोगशिष्टः। स च व्यवस्थितः। '* ओजसोऽप्सरसो नित्यमितरेषां विभाषया *'। कृष्ण इवाचरति कृष्णायते। ओजःशब्दो वृत्तिविषये तद्वति। ओजायते। अप्सरायते। यशायते–यशस्यते। विद्वायते–विद्वस्यते। स्वक्षते। मद्गते। अनेकार्थत्वे तु गुणमद्गते। अस्मद्गते। 'क्यङ्मानिनोश्च' (८३७)। कुमारीवाचरति कुमारायते। हरिणीवाचरति हरितायते। गुर्वीव गुरूयते। सपत्नीव सपत्नायते–सपतीयते–सपत्नीयते। युवतिरिव युवायते। पट्वीमृद्व्याविव पट्वीमृदूयते। 'न कोपधायाः' (८३८)। पाचिकायते। '* आचारेऽवगल्भक्लीबहोडेभ्यः क्विब्वा *'। वाग्रहणात्क्यङपि। अवगल्भादयः पचाद्यजन्ताः। क्विप्संनियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वं चाऽप्रत्ययस्य प्रतिज्ञायते। तेन तङ्। अवगल्भते। क्लीबते। होडते। भूतपूर्वादप्यनेकाच आम्। एतद्वार्तिकारम्भसामर्थ्यात्। न च अवगल्भत इत्यादि सिद्धिस्तत्फलम्। केवलानामेवाचारेऽपि वृत्तिसंभवात्। धातूनामनेकार्थत्वात्। अवगल्भांचक्रे। क्लीबांचक्रे। होडांचक्रे। वार्तिकेऽवेत्युपसर्गविशिष्टपाठात्केवलादुपसर्गान्तरविशिष्टाच्च क्यङेवेति माधवादयः। तङ् नेति सूचितम्। '* सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वा वक्तव्यः *'। पूर्ववार्तिकं तु अनुबन्धासंगार्थं तत्र क्विबनूद्यते। प्रातिपदिकग्रहणादिह सुप इति न संबध्यते। तेन पदकार्यं न। कृष्ण इवाचरति कृष्णति। 'अतो गुणे' (१९१) इति शपा सह पररूपम्। अ इवाचरति अति। अतः। अन्ति। प्रत्ययग्रहणमपनीय अनेकाच इत्युक्तेर्नाम्। औ। अतुः। उः। द्विस्वम्। 'अतो

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

गुणे' (१९१)। 'अत आदेः' (२२४८) इति दीर्घः। णल्। औ। वृद्धिः। अतुसादिषु तु 'आतो लोप इटि च' (२३७२) इत्यालोपः। मालेवाचरति मालाति। लिङ्गविशिष्टपरिभाषयैकादेशस्य पूर्वान्तत्वाद्वा क्विप्। मालांचकार। लुङि। अमालात्। अत्र हल्ङ्यादिलोपो न। ङीसाहचर्यादापोऽपि सोरेव लोपविधानात्। इट्सकौ। अमालासीत्। कविरिव कवयति। आशीर्लिङि। कवीयात्। 'णिचि वृद्धिः-' (२२९७) इत्यत्र 'धातोः' इत्यनुवर्त्य धातुरेव यो धातुरिति व्याख्यानान्नामधातोर्न वृद्धिरिति कैयटादयः। अकवयीत्। माधवस्तु नामधातोरपि वृद्धिमिच्छति। अकवायीत्। विरिव वयति। विवाय। विव्यतुः। अवयीत्–अवायीत्। श्रीरिव श्रयति। शिश्राय। शिश्रियतुः। पितेव पितरति। आशिषि रिङ्। पित्रियात्। भूरिव भवति। अत्र 'गातिस्था–' (२२२३) इति 'भुवो वुक्–' (२१७४) इति 'भवतेः–' (२१८१) इति च न भवति। अभिव्यक्तत्वेन धातुपाठस्थस्यैव तत्र ग्रहणात्। अभावीत्। बुभाव। द्रुरिव द्रवति। 'णिश्रि–' (२३१२) इति न चङ्। अद्रावीत्।

2665. The affix क्यङ् is optionally employed in the sense of behaving, after a word ending in a case-affix, denoting the object of comparison of the agent; and there is elision (lopa) of the final स of the noun, if it ends with a स.

The word वा 'optionally' is current from III 1. 7. S. 2608. Since 'क्यङ् is optionally employed', as said above; we have in the alternative the full sentence. The elison of स of the स ending nouns, is dependent on the presence of क्यङ्। This elision is a regulated one—the स is dropped under particular circumstances only as taught in the following

Vârtika.—The elision of the स of the words ओजस् and अप्सरस् is invariable; of others optional.

Thus from krishna, we have कृष्णायते "he acts like Krishna".

The word ओजस् 'strength', when used as a verb means a person possessed of it. As ओजायते 'he acts as if he possessed vigour = ओजस्वीव आचरति। So also अप्सरायते 'she behaves like an Apsaras' The elision of स is compulsory in these two cases.

But not so here: यशायते or यशस्यते, विद्वायते or विद्वस्यते।

So also त्वद्यते from युष्मद् and मद्यते from अस्मद्। But when the Pronouns are plural, we have युष्मद्यते and अस्मद्यते।

A Feminine noun becomes masculine before क्यङ् by VI. 3. 36. S. 837. Thus कुमारायते 'he acts like a girl.' हरितायते 'he behaves like a she-antelope.' So also गुरूयते 'he behaves like a female teacher.'

So also सपत्नीवाचरति=(1) सपत्नायते, or (2) सपतीयते, or (3) सपत्नीयते। The word सपत्न means an 'enemy'; and its feminine is सपत्नी 'a female enemy,' formed by ङीन् as the word belongs to the Sârñgavâdi class. With क्यङ्, the word resumes its masculine form सपत्न, from which we get सपत्नायते, with lengthening under VII. 4. 25 S. 2298. This is the first form. (2). The second is from सपत्नी 'a co-wife one having the same husband as another.' It is formed by न् under IV. 1. 35. S. 492 and then ङीप् added to पति। Therefore when this सपत्नी becomes masculine, the form becomes

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

सपति, from which we get सपतीयते । (3). The third comes from पत्नी 'legal wife', compounded with स, and as this word has no corresponding masculine, it retains its form, and we get सपत्नीयते ।

Similarly from युवति we have युवायते (masculine); from पट्वीमृद्वाविव आचरति we have पट्वीमृद्वयते । Here मृद्वी which is in immediate contact with the affix has become masculine, but not so पट्वी because it is not *followed* by क्यङ् ।

But a Feminine with a penultimate क does not become masculine. (VI. 3. 37 S. 838). Thus पाचिकायते । So also पञ्चमीयते, सौघ्नीयते, ब्राह्मणीयते । &c.

Vârtika.—The affix क्विप् comes optionally after the words avagalbha, klîba. and hoḍa, with the force of behaving like that.'

By force of the word 'optionally' we have the affix क्यङ् also, as well as a sentence.

Q.—*All* nouns can take क्विप् in this sense under the vârtika "सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप्" to be stated here after, what is the necessity of the present vârtika?

Ans.—As a matter of fact the present vârtika teaches something other than what appears on the surface. The words avagalva &c. are formed by the अच् affix of the Pachâdi class. This अच् is to be known to be Anudâtta and Anunâsika when in contact with *kvip*. Thereby, these *verbs* will be conjugated in the Atmanepada. When these nouns do not take *kvip*, but take kyañ, then the affix अच् is not Anudâtta or Anunâsika. Consequently it does not get the designation of इत्, and is not therefore elided.

Thus अवगल्भ + क्विप् + शप् + ते = अवगल्भ + ० + अते (अ elided because इत्) = अवगल्भते । So also क्लीबते and होडते । So also अवगल्भमानः ।

But अवगल्भ + क्यङ् + शप् + ते = अवगल्भायते (here अ is not elided, but lengthened by VII. 4. 25. S. 2298.) So also क्लीबायते, होडायते ।

The Perfect of क्विप्—ending words is formed by आम् (periphrastically), though it does not consist of more than one syllable. For when गल्भ (noun) becomes गल्भ् (verb by kvip) it becomes monosyllabic and ought to form regular Perfect. But that is not the case: because it was at one time not monosyllabic. This is because of the very fact of this vârtika. The making of this vârtika is a Jñâpaka, that a stem which at one time was polysyllabic is still treated as such for the purposes of Periphrastic Perfect. The getting the form अवगल्भते is not absolutely dependent on this vârtika: so it cannot be said that the vârtika is necessary for the formation of अवगल्भते । For the simple roots also can be used with the force of "behaving like that:" because roots have many meanings. (That is to say, the form अवगल्भते can be derived from the simple root √गल्भ dhârshṭye (Bhuâdi 419) with the Preposition अव, and so there is no necessity of deriving it from the *noun* अवगल्भः । Therefore the real thing taught by this vârtika is that

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the 'Perfect is formed by आम्; which would not be the case in the event of the simple root गल्भ।). Thus the Perfect of the Denominative अवगल्भते is अवगल्भां चक्रे; of the simple अवगल्भते is अवजगल्भे। Similarly क्लीबां चक्रे, होडां चक्रे। The √klîba is Bhuâdi 406, and √hoḍri Bhuâdi 305.

In the vârtika, we have ava-galva, with the preposition *ava*. From this fact, Mâdhava and others hold, that from the simple noun गल्भः, or from a noun having some upasarga other than अव before it, there will be no क्विप् but क्यङ् only. The proper inference is, however, that they will not take the affixes of the Atmanepada.

(Note :—In the Mâdhavîya Dhâtuvriti, however, we find him saying under the √galva (Bhuâdi 419) that the conjugation will be Parasmaipadî; and not that no *kvip* will be added. Bhattoji had perhaps some different text of the Mâdhavîya before him. The counter-example given in the Mâdhavîya is गल्भति and प्रगल्भति।).

Vart:—The affix क्विप् comes optionally in this sense after all crude nouns. As अश्वति or अश्वायते, गर्दभति or गर्दभायते.

The affix क्विप् has been taught in the previous vârtika with regard to three nouns.

As the word 'prâtipadika' is used in the present vârtika, the word सुपः (S. 2657) 'after a case inflected noun,' has no applicability here. Therefore, the operations dependent on the word getting the designation "pada" do not take place here.

Thus कृष्ण इवाचरति = कृष्णति। It is thus formed कृष्ण + शप् + तिप् = कृष्ण + ति (the final अ of Krishṇa and the अ of शप् coalesce into the form of the subsequent by sûtra VI. 1. 97 S. 191.) Similarly अ इवाचरति = अति। D. अतः। pl. अन्ति।

The Perfect will be formed not by आम् which ought to be under the strict interpretation of III. 1. 35. S. 2306. For अ is here a denominative formed with the *affix* kvip, and therefore, it is a pratyayânta dhâtu, within the meaning of that sûtra. But in explaining that sûtra, we have removed the word 'pratyaya' and substituted for it 'anekâchaḥ'. So that, even where a root is a derivative root (pratyayânta), but if it is monosyllabic, it will not take आम्। Therefore the Perfect is formed by औ, अतुः, उः &c. As अ + णल्. Now applies VI. 1. 97 S. 191 by which अ + अ (of णल्) would become अ. But this is superseded by VII. 4. 70 S. 2248 and we have lengthening instead. Thus अ + णल् becomes आ + णल्. Then the णल् is changed to औ by VII. 1. 34 S. 2371. Then आ + औ becomes औ by VI. 1. 88 S. 72.

In the Dual, we have आ + अतुस् Here आ is elided by VI. 4. 64, S. 2372 and thus we get अतु: as the Dual. Similarly in the Plural we have उः only.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Similarly from माला 'a garland', we get मालाति 'it is like a garland.' The word माला is feminine, formed by the affix आ added to माल. So the word माला is not prâtipadika or a crude noun but a प्रत्ययान्त noun. How is then क्विप् added to it, for the vârtika says that the affix क्विप् is added to *prâtipadikas* only? The affix क्विप् is added by the maxim:—"A Prâtipadika denotes, whenever it is employed (in grammar), also (such a crude form) as is derived (from it) by the addition of (an affix denoting) gender." Therefore the vârtika applies to feminine nouns also, though they are not *prâtipadikas* in the strictest sense of the word. Or माल+आ=माला. Here the single substitute आ may be considered as the final of the crude noun माल by VI. 1. 85 S. 75. Thus, in this view, माला is a *prâtipadika.* Thus माला+क्विप्+शप्+तिप्=मालाति। The Perfect will be मलांचकार। Imperfect अमालात्। The equation here is:—अमाला+त्। Why is not the त् elided by VI. 1. 68, S. 252? Because the elision ordained by that sûtra is confined to the case-affix सु when it follows the feminine ending in long ई or आ. In fact, the आप् in that sûtra, being read in connection with ङी. is confined to the case affix सु and not to the tense-affixes ति and सि। In the Aorist, we have the augments इट् and सक् by VII. 2. 73 S. 2377. Thus we get अमालासीत्।

Similarly from कवि 'a poet,' we get कवि+क्विप्+शप्+ति=कवयति 'he behaves like a poet. The Benedictive is कवीयात्। In the Aorist, there are two forms:—अकवयीत् or अकवायीत्। The first is without vriddhi, because the rule of vriddhi contained in VII. 2. 1. S. 2297 is confined to the vriddhi of the vowel of the roots only, for the word धातोः is understood in that sûtra from the previous Astadhayâyî sûtra VII 1. 100 S. 2390. Therefore the sûtra सिचि वृद्धि &c., is to be explained as, there is vriddhi of the vowel of the root when it is an original root. Therefore there is no vriddhi of the vowel when it is not an original root, but a denominative root. This is the opinion of Kaiyaṭa. But Mâdhava would have vriddhi of the Denominative roots also and so we get the second form.

Similarly from वि 'a bird', we have वयति 'he flies like a bird'. Perfect विवाय, विव्युः। Aorist अवयीत् or अवायीत्।

From श्री 'fortune,' we have श्रयति, Perfect शिश्राय, शिश्रियुः।

From पितृ 'father,' we have पितरति 'he treats like a father. In the Benedictive, the ऋ of पितृ is replaced by रि by VII 4. 28 S. 2367. Thus पित्रियात्।

From भूः 'existence' we have भवति 'he behaves like a being'. In its Aorist, there is not the elision of सिच् as is the case with the original root भू for II. 4. 77 S. 2223 does not apply to the Denominative root भू, nor is there the augment वुक् ordained by VI. 4. 88 S. 2174 in the Perfect and the Aorist, nor is the उ of the reduplicate changed to अ by VII. 4. 73 S. 2181 because all those rules apply to the root भू of the Dhâtupâṭha,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

because of the express employment of the root भू in those sûtras. Therefore we have in the Perfect बुभाव and not बभूव and in the Aorist अभावीत् and not अभूत् ।

From द्रु 'a tree,' we have द्रवति 'it is like a tree.' The Aorist is अद्रावीत् । It is not formed by चङ्, though the aorist of the simple root द्रु is so formed under III. 1. 48 S. 232.

From इदम् or राजन् 'a king', we have इदम् or राजन्+क्विप्+शप्+तिप् Now applies the following sûtra, by which the penultimate अ is lengthened.

२६६६ । अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति । ६ । ४ । १५ ।

अनुनासिकान्तस्योपधाया दीर्घः स्यात्क्वौ झलादौ च क्ङिति । इदमिवाचरति । इदामति । राजेव राजानति । पन्था इव पथीनति । मथीनति । ऋभुक्षीणति । द्यौरिव देवतीति माधवः । अत्र ऊठि द्यवतीत्युचितम् । क इव कति । 'चक्षौ' इति हरदत्तः । माधवस्तु '* यण्लोपौ *' इति अचेमाप्यलि वृद्धिं बाधित्वातो लोपाच्चक इति रूपमाह । स्व इव सस्वौ । सस्व । यत्तु स्वामास स्वांचकारेति तदनाकरमेव ।

2666. The penultimate vowel of a stem, ending in a nasal is lengthened before the affix क्वि, and before an affix having an indicatory क् or ङ्, which begins with a consonant other than a semi-vowel or a nasal,

Thus from इदम् 'this', we have इदामति 'he behaves like this' from राजन् we have राजानति 'he is like a king.' Similarly from पथिन् 'road'. पथीनति । Some give पथेनति । From मथिन्, मथीनति ।

From ऋभुक्षिन्, ऋभुक्षीणति ।

Note :—The other examples of this sûtra are given below.

Thus प्रशान् and प्रतान् from the roots शम् and तम् by VIII 2. 64. So also before an affix beginning with a झल् consonant (any consonant but a nasal and a semi-vowel). As शान्तः (with क्त), शान्तवान् (with क्तवतु), शान्त्वा (with क्त्वा), and शान्तिः (with क्तिन्). These are all formed with कित् affixes As to ङित् affixes we have शंशान्तः and तन्तान्तः formed by तस् 3rd Person Dual added to the Intensive roots शम् and तम् ॥ तस् is ङित् by 1. 2. 4. Why do we say 'ending in a Nasal'? Observe ओदनपक्, पक्तः, पक्तवान् ॥ Why do we say 'before क्वि and jhalâdi affix'? Observe गम्यते, रम्यते ॥ Why do we say a ङित् or a कित् affix? Observe गन्ता and रन्ता ॥

Similarly from दिव्, as द्यौरिवाचरति we have देवति according to Mâdhava. (दिव्+क्विप्+शप्+तिप्). But the proper form is द्यवति with the ऊठ् substitution under VI. 4. 19 S. 2561. Thus दिव्+क्विप+शप्+तिप्=दि+ऊ+क्विप्+शप्+तिप् । Here the guṇa of the penultimate required by VII. 3. 86. S. 2189 is debarred by the antaraṅga ऊठ्, and we have द्यू which now by guṇa gives द्यवति ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Similarly from ब्रः 'Brahmâ'; we have ब्र+क्विप्+शप्+तिप्=ब्रति 'he behaves like Brahmâ.' The Perfect, according to Haradatta is ब्रव्रौ; but according to Mâdhava it is वव्र। He relies on the vârtika given under S. 2313, which declares that the rule of the elision of अ supersedes by anticipation even the subsequent rules as to इयङ् and vriddhi &c. So the vriddhi to be caused by णल् in वव्र+णल् is superseded by VI. 4. 64. S. 2372, and we get the form वव्र।

Similarly from स्व we have Pre. स्वति, Per. सस्वौ or सस्व। The Periphrastic Perfect स्वाञ्चकार or स्वांचकार is invalid according to our view. For though √sva (noun स्व+क्विप्=√स्व) is a pratyaya-ending root, yet we have explained the sûtra, III. 1. 35 S. 2306, by saying that a root containing more than one syllable takes आम् and not a monosyllabic root.

२६६७ । भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः । ३ । १ । १२ ।

अभूततद्भावविषयेभ्यो भृशादिभ्यो भवत्यर्थे क्यङ् स्याद्धलन्तानामेषां लोपश्च । अभृशो भृशो भवति भृशायते । 'अच्वेः' इति पर्युदासबलात् 'अभूततद्भावे' इति लभ्यम् । तेनेह न । क्व दिवा भृशा भवन्ति । ये रात्रौ भृशा नक्षत्रादयस्ते दिवा क्व भवन्तीत्यर्थः । 'सुमनस्' अस्य सलोपः । सुमनायते । भृशादौ 'संग्राम युद्धे' इति पठ्यते । तत्र 'संग्राम' इति प्रातिपदिकम् । तस्मात् 'तत्करोति-' इति णिजिष्यते । तत्संनियोगेनानुबन्ध आसज्यते । युद्धे योऽयं ग्रामशब्द इत्युक्तेऽपि सामर्थ्यात्संग्रामशब्दे लब्धे विशिष्टपाठो ज्ञापयति । 'उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक् क्रियते' इति । तेन मनःशब्दात्प्रागट् । अन्वमनायत । उन्मनायते । उदमनायत । एवं चावागल्भत अवागल्भिष्टेत्यादावप्यडेत्यस्य पृथक्करणं बोध्यम् । ज्ञापकं च सजातीयविषयम् । तेन यत्रोपसर्गरूपं सकलं श्रूयते न त्वादेशेनापहृतं तत्रैव पृथक्कृतिः । एवं च 'आ' 'ऊढः' 'ओढः' स इवाचरत् 'ओढायित्वा' । अत्र 'उन्मनाय्य' 'अवगल्भ्य' इतिवन्न ल्यप् । ज्ञापकस्य विशेषविषयत्वे चाङ्वार्तिकं तद्भाष्यं च प्रमाणम् । तथाहि । * उस्योमाङ्क्ष्वाटः प्रतिषेधः *' । उस्योमाङ्क्षु परयोराटः पररूपं नेत्यर्थः । उस्त्रामैच्छदौस्त्रीयत । औङ्कारीयत । औढीयत । 'आटश्च' (२६९) इति चशब्देन पुनर्वृद्धिविधानादिदं सिद्धमिति भाष्ये स्थितम् ।

2667. The affix क्यङ् in the sense of becoming what the thing previously was not, is employed after the crude forms भृश and the rest, which do not end with the affix च्वि (V. 4. 50); and there is elision (lopa) of the final consonant of these words, if they end in a consonant.

Thus, अभृशो भृशो भवति=भृशायते 'he becomes much (from a little), शीघ्रायते 'he becomes swift (from being tardy)'. All these roots will be Atmanepadi (I. 3. 12).

The phrase, अच्वेः 'not ending in the adverbial affix chvi', refers to every one of the words belonging to the class भृशादि. It may be objected, what was the necessity of adding this condition, since the affix च्वि itself denotes that something has become what it was not before; and therefore a word which has taken the affix च्वि, will not again take क्यङ् in that very sense. The repetition of च्वि here shows that the words भृश् &c., take the affix kyañ in the sense of abhûta-tadbhâva, but never take the affix च्वि, in

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the sense of 'something becoming what it was not before'. Thus the present sûtra is an exception to sûtra V. 4. 50 which ordains च्वि.

न भृशादिः ।

भृश, शीघ्र, मन्द, चपल, पण्डित, उत्सुक, उन्मनस्, अभिमनस्, सुमनस्, दुर्मनस्, रहस्, रेहस्, शश्वत्, बृहत्, वेहत्, नृषत्, शुधि, अधर, ओजस्, वर्चस्, (विमनस्, रभस्, रोहत्, हत्, शुचिस्, अरजस्)।

When there is not the sense of abhuta tad-bhâva, we have no affixing of kyań. Thus क्व दिवा भृशा भवन्ति which means "where go the stars in the day time, that appear at night"? The word भृशः here refers to stars., &c.

सुमनस् is a word of this Bhṛiśâdi class. Its final स् is elided. Thus सुमनायते । In the Imperfect where is the augment अट् to be added? Before सु or after सु? The following considerations show that it should be after सु ।

'In the Churâdi class we have संग्राम युद्धे (No. 376). The word 'saṁgrâma' there is a noun. It takes णिच् in the sense of तत् करोति &c. [See vârtika under root कत्र (X. 367).]. When णिच् is added the √saṁgrâma is considered to have a final indicatory अ in addition to the अ of the noun. In fact, saṁgrâma+a=saṁgrâma. Here अ+अ have become one single अ by अतो गुणे (VI. 1. 97 S. 191). Therefore we have used the phrase "अयमनुदात्तेत्, अकार प्रश्लेषात्" in explaining that root. The second अ is considered as इत् and anudâtta. The √saṁgrâma, is consequently conjugated in the Atmanepada.

Now why has Panini used the bigger word संग्राम and not the shorter word ग्राम, for ग्राम युद्धे would have given the same forms, by adding the proper upasarga सम् to the verbs, as the word संग्राम? The use of the bigger word संग्राम indicates the existence of the following rule:—"A compound noun having for its first term a word of the same form as an upasarga, is split up, and separated from such upasarga-looking first term, when an affix giving it the designation of dhâtu 'root' is intended to be added to it".

Therefore in सुमनस् though सु is not strictly speaking an upasarga, but as it is उपसर्ग समानाकार, it must be separated from मनस् and अट् inserted in the middle. Thus the Imperfect is स्वमनायत । Similarly उन्मनायते, Imp. उदमनायत ।

Similarly in अवगल्भ &c., we have Imp. अवागल्भत । Aor. अवागल्भिष्ट । where अव the upasarga looking term is separated from गल्भ

The jñâpaka rule above given is not to be extended to every case. It is confined to cases *suo generis*. The separation of the pseudo upasarga takes place there only where the *full* and exact sound of the upasarga is heard in utterance: and not there where by âdeśa (substitution), the upa-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

sarga form is modified: and becomes something else. Thus आ+ऊढः= ओढः। The gerund formed from the denominative √oḍha, will be ओढायित्वा with ktvâ, and not with lyap: as is the case with उन्मनाय्य or अवगल्भ्य &c. Because the upasarga आ is not heard here as आ but has become ओ and so the above rule does not apply.

As regards the *limited* scope of this rule derived from the jñâpaka of संज्ञाच्छुद्रे, the authority is to be found in the vârtika given under VI. 1. 95. and Patanjali's comments there on. That vârtika is as follows:—

Vartika:—There is not the single substitute of the form of the subsequent in the case of आट् when followed by उस् or ओष or आड् ।

Thus उस्रा 'the cow'. From it we have Denominative Imperfect 3rd singular औस्रीयत् "he desired a cow." आट्+ओस्रीयत् । Here आ+उ does not become ओ by VI. 1. 96. S. 2214 but औ । The affix here is क्यच् (S. 2658). Similiarly औङ्कारीयत् । Here आ+ओ(ङ्कारीयत्) does not become ओ by VI. 1. 95 S. 80, but औ by the present vârtika. Similarly आट्+आड्+ऊढीयत् । Here आट्+आड् do not become pararupa ekâdeśa: but we have औढीयत् । In all these cases there is vṛiddhi by VI. 1. 90. S. 269. The force of च in आटश्च (S. 269) is to *reordain* vṛiddhi, which was set aside by the preceding Ashṭâdhyâyî rules. This च used by Panini also indicates the limited scope of the jñâpaka upasarga samânâkâram purvapadam &c. And it has been fully established by Patañjali also in the Sixth Adhyâya.

The following extract from the Kasika on VII. 2. 21 will be explicit.

प्रभौ परिवृढः ।

The irregularly formed परिवृढ means 'Lord'.

This is formed, like दृढ, from वृह् or वृंह् ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृहितम् and परिवृंहितम् ॥

The ह is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृढयति, परिवृढयगतः ; पारिवृढीकन्या ॥ The form परिवृढय्य is formed by ल्यप् instead of ktvâ ॥ Though the full noun is परिवृढ and णिच् is added to such a noun, yet for the purposes of ktvâ it is considered as a compound verb, having परि as upasarga. In fact, णिच् is added to वृढ, and the root becomes वृढि, and then ktvâ is added to this root, and then there is compounding of परि with this word ending in ktvâ, and then by the regular process the ktvâ is replaced by ल्यप् ॥ The general rule is that Derivative roots formed from nouns, like परिवृढ, उन्मनस्, सुमनस् &c., which have an upasarga as one of their formative elements, are treated as if they were compound verbs having those upasargas. The result of this is, that though the full noun is सुमनस्, yet in the derivative verb सु will be treated as an upasarga, as in ordinary compound verbs. Thus the augment अ in the Imperfect is added after सु and not before it, as स्वमनायत, उदमनायत ॥ The rule is उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक् क्रियते ॥ The

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Participal form of these words is therefore with ल्यप् and not ktvâ, as उन्मनाय्य and उन्मनाय्य ॥ The only exception to this rule is the noun संग्राम, in which the upasarga सम् is not considered as a separate member in the Derivative verb. This being the general rule, in परिवृढयति the portion परि is treated as an upasarga, and वृढयति as the verb, and its accent is governed by तिङ्ङतिङः (VIII. 1. 28) *i.e.*, it becomes altogether unaccented and परि retains its accent. So also परिवृढय्य, where परि is compounded with the Participial form वृढित्वा, and then त्वा is changed to ल्यप् by VII. 1. 37.

२६६८ । लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् । ३ । १ । १३ ।

लोहितादिभ्यो डाजन्ताच्च भवत्यर्थे क्यष्स्यात् ।

2668 The affix क्यष् in the sense of becoming what the thing previously was not, is employed after the words लोहित, &c. and after those that end with the affix डाच् (V. 4. 57), when these words do not take the affix च्वि (V. 4. 50).

२६६९ । वा क्यषः । १ । ३ । ९० ।

क्यषन्तात्परस्मैपदं वा स्यात् । लोहितायति-लोहितायते । अत्र 'अच्वेः' इत्यनुवृत्त्याभूततद्भावविषयत्वं लब्धं तच्च लोहितशब्दस्यैव विशेषणम् । न तु डाचोऽसंभवात् । नाप्यादिशब्दग्राह्याणां तस्य प्रत्याख्यानात् । तथा च वार्तिकम्-'*लोहितडाज्भ्यः क्यष्वचनं भृशादिष्वितराणि*' इति । न चैवं काम्यच इव क्यषोऽपि ककारः श्रूयेत उच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यम् । तस्यापि भाष्ये प्रत्याख्यानात् ॥ पटपटायति-पटपटायते । कृभ्वस्तियोगं विनापीह डाच् । डाजन्तात्क्यषो विधानसामर्थ्यात् । यत्तु ।

लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वसुखानि च ।
मूर्छानिद्राकृपाधूमाः करुणा नित्यचर्मणी ॥

इति पठित्वा श्यामादिभ्योऽपि क्यषि पदद्वयमुदाहरन्ति तद्भाष्यवार्तिकविरुद्धम् । तस्मात्तेभ्यः क्यङेव । श्यामायते । दुःखादयो वृत्तिविषये तद्वति वर्तन्ते । लिङ्गविशिष्टपरिभाषया लोहिनीशब्दादपि क्यष् । लोहिनीयति । लोहिनीयते ।

2669. The affixes of the parasmaipada are used optionally after the denominative verbs ending in the affix kyash.

Thus लोहितायते or लोहितायति 'he becomes red'; (पटपटायते or पटपटायति he makes a noise like patapata';) (लोहित+य=लोहिता+य=लोहिताय, VII. 4. 25).

The anuvritti of अच्वेः is current in S. 2668 from S. 2667 and hence the affix क्यष् is added in the sense of अभूततद्भाव *i.e.*, something becoming that which it was not before. It qualifies the word 'lohita' only and not the डाच्, for it is impossible for डाच् ending words to denote that meaning. Nor does अच्वि qualify the word covered by the term आदि in the sûtra. For the employment of आदि has been considered superfluous by the following :—

Vârtika :—"The sûtra should have been rather लोहितडाज्भ्यः क्यष् — the affix kyash comes after lohita and ḍâch ending words—provided they are not of the Bhṛisadi class.:' There is no special class lohitâdi.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

It should not be said that the क of क्यष् is part of the affix, just as the क of काम्यच् and therefore should not be elided, but should be heard, as it is possible to utter it, as in लोहितक्यते like लोहित काम्यति। The superfluity of the क of क्यष् is established.

With डाच् we have पटपटायति or पटपटायते।

The affix डाच् (V. 4. 57) comes when the verb following is one of the three अस्, भू, or कृ; as पटपटाकरोति,-भवति or-स्यात्. The present sûtra teaches by implication that when क्यष् follows डाच्, the above restriction, that the verb should be कृ, भू or अस्, is not applicable. Here डाच् comes without the addition of कृ, भु or अस्ति.

But those who on the strength of the following verse, use both the Parasmai and the Atmanepadas after the words श्याम &c., go against the Bhâshya and the vârtika.

Verse:—1. lohita, 2. śyâma, 3. duhkka, 4. harsha, 5. garva, 6. sukha, 7. mûrchchhâ, 8. nidrâ, 9. kripâ, 10 dhûma, 11. karuṇâ, 12. nitya, 13. charman (are lohitâdi words).

These words take क्यङ् and never क्यष्। Thus श्यामायते। The words दुःख &c., take क्यङ् when meaning 'he who is or possesses that'.

By the rule, a masculine includes the feminine, the affix क्यष् comes after लोहिनी also, as लोहिनीयति or लोहिनीयते।

Note:—The word पटपटायते is formed by adding the affix *dâch* to the word पट which is first reduplicated, and then takes the denominative affix *kyash*. The affix *dâch* is added to express inarticulate sounds.

Note:—There is no special class called *lohitâdi*. The vârtika, there-fore, proposes that the sûtra should read without the word *âdi* as लोहितडाज्भ्यः क्यष्; 'the affix *kyash* comes after *lohita*, and words ending in *dâch*.

Kasika:—This rule applies to words other than भृशादि which are always invariably Atmanepadi owing to the ङित् affix क्यङ् while क्यष् is optionally both, (I. 3. 90). Thus वर्मायति or वर्मायते, निद्रायति or निद्रायते, करुणायति or करुणायते, कृपायति or कृपायते. The *lohitadi* is an आकृतिगण, the following being some of the words of this class; लोहित, नील, हरित, पीत, मद्र, फेन and मन्द.

Kasika:—The indicatory क in क्यष् is not for the sake of prohibiting *guna* and *vriddhi* (I. 1. 5). For *guna* or *vriddhi* takes place in a *dhatu* followed by a *sarvadhâtuka* or *ârdhadhâtuka* affix. The affix क्यष् is not added to a *dhâtu* but to a nominal stem: hence there is no scope for the operation of *guna* &c. The क is for the sake of grouping क्यच्, क्यङ् and क्यष् in one class as क्य; as in sûtra नः क्ये (I. 4. 15). There is, however, no word ending in न among those enumerated above.

२६७० । कष्टाय क्रमणे । ३ । १ । १४ ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

चेतुर्यर्न्तात्कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे क्यङ् स्यात् । कष्टाय क्रमते कष्टायते । पापं कर्तुमुत्सहत इत्यर्थः । '* सत्रकक्षकष्टकृच्छ्रगहनेभ्यः कण्वचिकीर्षायामिति वक्तव्यम् *' । कण्वं पापम् । सत्रादयो वृत्तिविषये पापार्थाः । तेभ्यो द्वितीयान्तेभ्यश्चिकीर्षायां क्यङ् । पापं चिकीर्षतीत्यस्वपदविग्रहः । सत्रायते । कक्षायत इत्यादि ।

2670. The affix क्यङ्, in the sense of exerting (in dishonesty) is employed after the word कष्ट 'mischief', when the latter has the fourth case-affix in construction.

Thus, कष्टाय क्रमते=कष्टायते 'he is assiduous for trouble, *i.e.*, he is assiduous in the commission of dishonesty, or he plots'.

Vart:—This affix comes in the sense of exerting in evil, after the words सत्र, कष्ट, कक्ष, कृच्छ्र and गहन. The word कण्व means 'sin' or evil. The words सत्र &c., denote 'evil' in this particular connection. The affix क्यङ् comes after these words when they are in second case in construction in the sense of exerting for that. Thus पापं चिकीर्षति=सत्रायते, कक्षायते &c. In analysing thes words सत्रायते, &c., we must use terms other than these. Thus सत्रायते, कष्टायते, कक्षायते, कृच्छ्रायते, and गहनायते.

Note:—When the sense is not of 'evil', the affix is not added, as अजः कष्टं क्रामति.

२६७१ । कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः । ३ । १ । १५ ।

रोमन्थतपोभ्यां कर्मभ्यां क्रमेण वर्तनायां चरणे चार्थे क्यङ् स्यात् । रोमन्थं वर्तयति रोमन्थायते । '* हनुचलन इति वक्तव्यम् *' । चर्वितस्याकृष्य पुनश्चर्वणमित्यर्थः । नेह । कीटो रोमन्थं वर्तयति । अपानप्रदेशान्निःसृतं द्रव्यमिह रोमन्थः । तद् भक्षयतीत्यर्थ इति कैयटः । वर्तुलं करोतीत्यर्थ इति न्यासकारहरदत्तौ । '* तपसः परस्मैपदं च *' । तपश्चरति तपस्यति ।

2671. The affix क्यङ् is employed after the words, रोमन्थ 'ruminating' and तपस 'austerity', when they are used as the objects of the action of repeating and performing respectively.

Thus, रोमन्थं वर्तयति=रोमन्थायते गौः 'the cow ruminates.'

Vart:—This is restricted to the word signifying movements of the jaws *i.e*, to draw out from the stomach the food already chewed, in order to chew it again. Therefore there is no affixing here; as कीटो रोमन्थं वर्तयति here रोमन्थ means the excretion that comes out of the lower opening of the alimentary canal. According to Kaiyata, it means 'the in sect eats its own excretion'. According to Nyâsakâra and Haradatta it means the insect makes a ball out of its own excrementa (अपानप्रदेशान्निःसृतं रोमन्थाख्यं द्रव्यं वर्तयति वृत्तं करोति गुलिकां करोतीत्यर्थः, नात्र हनुचलनं नास्ति।)

Vart:—The Prasmaipada affixes are used after the word तपस्; as तपश्चरति=तपस्यति, 'he performs austerity'.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२६७२ । बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने । ३ । १ । १६ ।

आभ्यां कर्मभ्यां क्यङ् स्यात् । बाष्पमुद्वमति बाष्पायते । ऊष्मायते । '* फेनाच्चेति वाच्यम् *' । फेनायते ।

2672. The affix क्यङ् is employed in the sense of ejecting, after the words बाष्प 'vapour' and ऊष्म 'heat' as the object of the action.

Thus, बाष्पायते 'it emits vapour'; ऊष्मायते 'it sends out heat'.

Vartika. So also फेनायते 'it ejects froth'.

२६७३ । शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे । ३ । १ । १७ ।

एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् । शब्दं करोति शब्दायते । पक्षे 'तत्करोति–' इति णिजपीष्यत इति न्यासः । शब्दयति । '* सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च *' । सुदिनायते ।

2673. The affix क्यङ्, in the sense of making, comes after these words, as the object of the action, *viz.*:—शब्द 'sound', वैर 'hostility', कलह 'strife', अभ्र 'cloud', कण्व 'sin' and मेघ 'cloud'.

Thus, शब्दं करोति=शब्दायते 'he makes a noise'. So also वैरायते, कलहायते, अभ्रायते, कण्वायते, मेघायते ।

Vart :—It should be stated that the affix comes after सुदिन, दुर्दिन and नीहार; as सुदिनायते, दुर्दिनायते, नीहारायते ।

According to Nyâsa, these words take the affix णिच् also in the sense of तत्करोति तदाचष्टे, (see churâdi √katra) as शब्दयति ।

Note :—So also should be included the words अटा, अट्टा, शीका, कोटा, पोटा सोटा and कष्टा; as अटायते, अट्टायते, शीकायते, कोटायते, पोटायते, सोटायते and कष्टायते ।

Note :—The word करण in the sûtra is not the Grammatical *Karana* or the instrumental case, but has here its primary meaning of 'doing'.

२६७४ । सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् । ३ । १ । १८ ।

सुखादिभ्यः कर्मभ्यो वेदनायामर्थे क्यङ् स्याद्वेदनाकर्तुरेव चेत्सुखादीनि स्युः । सुखं वेदयते सुखायते । 'कर्तृग्रहणम्' किम् । परस्य सुखं वेदयते ।

2674. The affix क्यङ् in the sense of feeling, comes after the words सुख 'pleasure' &c., when the pleasure &c., belong to the agent as he feels thereof.

Thus सुखायते 'he feels pleasure'; दुःखायते 'he feels pain'.

Why do we say 'when the feeling belongs to the agent'? Observe सुखं वेदयति प्रसाधको देवदत्तस्य 'the valet knows the happiness of his master Devadatta.' Here the agent *viz.*, a valet, is not the percipient of the 'happiness,' which belongs to his master; hence there is no affixing.

सुखादिः ।

सुख, दुःख, तृप्त, गहन, कृच्छ्र, अस्र, अलीक, प्रतीप, करुण, कृपण, सोढ ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

२६७५ । नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् । ३ । १ । १९ ।

'करणे' इत्यनुवृत्तेः क्रियाविशेषे पूजायां परिचर्यायामाश्चर्ये च । नमस्यति देवान् । पूजयतीत्यर्थः । वरिवस्यति गुरून् । शुश्रूषत इत्यर्थः । चित्रीयते । विस्मयत इत्यर्थः । विस्मापयत इत्यन्ये ।

2675. The affix क्यच्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action *viz* :—नमस् 'adoration', वरिवस् 'honor' and चित्र 'wonder'.

Thus नमस्यति देवान्, 'he worships the gods'; वरिवस्यति गुरून्, 'he honors or serves the elders'; चित्रीयते 'he astonishes (makes it wonderful)'. The ङ् in चित्रङ् indicates that it takes the affixes of the Atmanepada. (चित्र+य=चित्री+य (VII. 4. 33)=चित्रीय).

२६७६ । पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् । ३ । १ । २० ।

'* पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च *' । विविधं विरुद्धं वोत्क्षेपणं व्यसनम् । उत्पुच्छयते । विपुच्छयते । परिपुच्छयते । '* भाण्डात्समाचयने *' । संभाण्डयते । भाण्डानि समाचिनोति राशीकरोतीत्यर्थः । समबभाण्डत । '* चीवरादर्जने परिधाने च *' । संचीवरयतेभिक्षुः । चीवराण्यर्जयति परिधत्ते वेत्यर्थः ।

2676. The affix णिङ्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action, *viz* :—पुच्छ 'tail', भाण्ड 'pot' and चीवर 'rag'.

Thus उत्पुच्छयते 'he lifts up the tail', (the sense must be that of lifting or throwing about); सम्भाण्डयते 'he collects pots in a heap'; संचीवरायते भिक्षुः 'the beggar collects or wears rags'. Of the affix णिङ्, the effective portion is इ, the other letters are servile. The ङ indicates Atmanepada (I. 3. 12) and ण serves the purposes of the application of the rule VI. 4. 51 which applies generally to all affixes containing णि, such as णिङ्, णिच् &c.

Vart :—After the word पुच्छ the sense of the affix is that of lifting up, casting away or throwing about. The word व्यसन means throwing in different or contrary ways. As उत्पुच्छयते, विपुच्छयते, परिपुच्छयते ।

Vart :—After भाण्ड the sense of the affix is that of accumulation in a heap. As सम्भाण्डयते 'he collects the pots, *i.e.*, makes a heap of them'. The Aorist is समबभाण्डत ।

Vart :—After चीवर the sense of the affix is that of acquiring or wearing. As संचीवरयते भिक्षुः 'the beggar acquires or wears rags'.

२६७७ । मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् ।३।१।२१।

कृञर्थे । मुण्डं करोति मुण्डयति । '* व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योः *' । पयः शूद्रान्नं वा व्रतयति । '* वस्त्रात्समाच्छादने *' । संवस्त्रयति । '* हलादिभ्यो ग्रहणे *' । हलिकल्योरदन्तत्वं च निपात्यते । हलिं कलिं वा गृह्णाति हलयति, कलयति । महद्धलं हलिः । परत्वाद्वृद्धौ सत्यामपीष्ठवद्भावेऽणेव लुप्यते । अतः सन्वद्भावदीर्घौ न । अजहलत् । अचकलत् । कृतं गृह्णाति कृतयति । तूस्तानि विहन्ति वितूस्तयति । तूस्तं केशा इत्येके । जटीभूताः केशा इत्यन्ये । पापमित्यपरे । मुण्डादयः 'सत्यापपाश–' (२५६३) इत्यत्रैव पठितुं युक्ताः । 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे–' इत्येव सिद्धे

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

केषांचिद्ग्रहणं सापेक्षेभ्योऽपि णिजर्थम्। मुण्डयति माणवकम्। मिश्रयत्यन्नम्। श्लक्ष्णयति वस्त्रम्। लवणयति व्यञ्जनमिति। हलि कलयोरदन्तत्वार्थम्। सत्यस्यापुगर्थम्। केषांचित्तु प्रपञ्चार्थम्। सत्यं करोत्याचष्टे वा सत्यापयति। '* अर्थवेदयोरप्यापुग्वक्तव्यः *'। अर्थापयति। वेदापयति। पाशं विमुञ्चति विपाशयति। रूपं पश्यति रूपयति। वीणयोपगायत्युपवीणयति। तूलेनानुकुष्णात्यनुतूलयति। तृणाग्रं तूलेनानुघट्टयतीत्यर्थः। श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति। सेनयाभियाति अभिषेणयति। 'उपसर्गात्सुनोति-' (२२७०) इति षः। अभ्यषेणयत्। 'प्राक्सितात्-' (२२७६) इति षः। अभिषिषेणयिषति। 'स्थादिष्वभ्यासेन च-' (२२७७) इति षः। लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति। 'त्वच संवरणे'। घः। त्वचं गृह्णाति त्वचयति। चर्मणा संनह्यति संचर्मयति। वर्णं गृह्णाति वर्णयति। चूर्णैरवध्वंसते अवचूर्णयति। इष्ठवदित्यतिदेशात्पुंवद्भावादयः। एनीमाचष्टे एतयति। दरदमाचष्टे दारदयति। पृथुं प्रथयति। वृद्धौ सत्यां पूर्वं वा टिलोपः। अपिप्रथत्–अपप्रथत्। मृदुं म्रदयति। अमम्रदत्। भृशं कृशं दृढं भ्रशयति क्रशयति द्रढयति। अबभ्रशत् अचक्रशत् अदद्रढत्। परिवृढयति। पर्यवृढत्। ऊढिमाख्यत्। औजिढत्। ढत्वादीनामसिद्धत्वाद्धतिशब्दस्य द्वित्वम्। '× पूर्वत्रासिद्धीयमद्वित्वे ×' इति त्वनित्यमित्युक्तम्। 'ढि' इत्यस्य द्वित्वमित्यन्ये। औडिढत्। ऊढमाख्यत्। औजढत्–औडढत्। 'ओः पुयण्–' (२५७७) इति वर्गप्रत्याहारजग्रहो लिङ्गम्। 'द्वित्वे कार्ये णावच आदेशो न' इति कैयटाद्युक्तम्। 'प्रकृत्यैकाच्' (२०१०)। वृद्धिपुकौ। स्वापयति। त्वां मां वाऽऽचष्टे त्वापयति। मापयति। मपर्यन्तस्य त्वमौ। पररूपात्पूर्वं नित्यत्वाट्टिलोपः। वृद्धिः पुक्। त्वादयति मादयतीति तु न्याय्यम्। अन्तरङ्गत्वात्पररूपे कृते 'प्रकृत्यैकाच्' (२०१०) इति प्रकृतिभावात्। न च प्रकृतिभावो भाष्ये प्रत्याख्यात इति भ्रमितव्यम्। भाष्यस्य प्रेष्ठाद्युदाहरणविशेषेऽन्यथासिद्धिपरत्वात्। युवामावां वा युष्मयति। अस्मयति। श्वानमाचष्टे शावयति। 'नस्तद्धिते' (६७९) इति टिलोपः। प्रकृतिभावस्तु न। येन नाप्राप्तिन्यायेन 'टेः' इत्यस्यैव बाधको हि सः। भत्वात्संप्रसारणात्। अन्ये तु 'नस्तद्धिते' (६७९) इति नेहातिदिश्यते इष्ठनि तस्यादृष्टत्वात्। ब्रह्मिष्ठ इत्यादौ परत्वाट्टेरित्यस्यैव प्रवृत्तेः। तेन शुनयतीति रूपमाहुः। विद्वांसमाचष्टे विद्वयति। अङ्गवृत्तपरिभाषया संप्रसारणं नेत्येके। संप्रसारणे वृद्धावादेशे च विदावयतीत्यन्ये। नित्यत्वाट्टिलोपात्प्राक्संप्रसारणम्। अन्तरङ्गत्वात्पूर्वरूपं टिलोपः। विदयतीत्यपरे। उदञ्चमाचष्टे उदीचयति। उदैचिचत्। प्रत्यञ्चं प्रतीचयति। प्रत्यचिचत्। 'इकोऽसवर्णे–' (९१) इतिप्रकृतिभावपक्षे। प्रतिअचिचत्। सम्यञ्चमाचष्टे समीचयति। सम्यचिचत्–समिअचिचत्। तीर्यञ्चमाचष्टे तिराययति। अञ्चेष्टिलोपेनापहारेऽपि बहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वात्तिरसस्तिरिः। 'असिद्धवदत्र–' (२१८३) इति चिणो लुङ्न्यायेन प्रथमटिलोपोऽसिद्धः। अतः पुनष्टिलोपो न। अङ्गवृत्तपरिभाषया वा। चङ्यग्लोपित्वादुपधाह्रस्वो न। अतितिरायत्। सध्र्यञ्चमाचष्टे सध्राययति। अससध्रायत्। विष्वद्र्यञ्चम् अविविष्वद्रायत्। देवद्र्यञ्चम् अदिदेवद्रायत्। अदद्र्यञ्चम् आददद्रायत्। अदमुयञ्चम् अदमुआययति। आददमुआयत्। अमुमुयञ्चम्। अमुमुआययति। चङ्। आमुमुआयत्। भुवं भावयति। अबीभवत्। भ्रुवम् अबुभ्रवत्। श्रियम् अशिश्रयत्। गाम् अजूगवत्। रायम् अरीरयत्। नावम् अनूनवत्। स्वश्वम् स्वाशश्वत्। स्वः। अव्ययानां भमात्रे टिलोपः। स्वयति। अससवत्–असिस्वत्। बहून्भावयति। बहयतीत्यन्ये। स्रग्विणम् स्रजयति। संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः। श्रीमतीं श्रीमन्तं वा श्रययति। अशिश्रयत्। पयस्विनीम् पयसयति। इह टिलोपो न तदपवादस्य लुकः प्रवृत्तत्वात्। स्थूलम् स्थवयति। दूरम् दवयति। कथं तर्हि 'दूरयत्यवनते विवस्वति' इति। दूरमतति अयते वा दूरात्। दूरातं कुर्वतीत्यर्थः। युवानं यवयति। कनयति। 'युवाल्पयोः–' (२०१९) इति वा कन्। अन्तिकं नेदयति। बाढं साधयति। प्रशस्यं प्रशस्ययति। इह भज्यौ न उपसर्गस्यपृथक्कृतेः। वृद्धम् ज्यापयति। वर्षयति। प्रियम् प्रापयति। स्थिरम् स्थापयति। स्फिरम् स्फापयति। उरुम् वरयति। वारयति। बहुलम् बंहयति। गुरुम् गरयति। तृपम् त्रपयति। दीर्घम् द्राघयति। वृन्दारकम् वृन्दयति।

इति तिङन्तनामधातुप्रकरणम्।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

2677. The affix णिच्, in the sense of "making," comes after these words as the object of the action *viz:* मुण्ड, 'shaving', मिश्र 'mixture', श्लक्ष्ण 'soft', लवण 'salt', व्रत 'vow', वस्त्र 'dress', हल 'plough', कल 'strife', कृत 'done', and तूस्त 'matted hair'.

Thus मुण्डंकरोति=मुण्डयति 'He shaves.'

Vart:—The णिच्, after the word 'vrata' has the force of 'eating as a vow', or 'abstaining from eating as a vow.' Thus पयो व्रतयति। 'He lives on milk as a vow.' शूद्रान्नं व्रतयति। 'He abstains from the Sûdras' food, as a matter of religious vow.'

Vart:—The णिच् has the force of 'to cover', after the word 'vastra'. As संवस्त्रयति। 'He covers with clothes.'

Vart:—After the words 'hali' and the rest, the affix णिच् has the force of 'to seize or take.'

Vart:—And the words 'hali' 'and 'kali' become irregularly 'hala' and 'kala' and are so exhibited in the sûtra. As हलिं गृह्णाति=हलयति। कलिं गृह्णाति=कलयति। A big plough is called हलिः। The Aorist however is अजहलत्।

Thus हलि+णिच्+चङ्+त। Here VII. 2. 115. S. 254 requires the vṛiddhi of the इ of hali. While the ishta-vad-bhâva ordained by the gaṇa-sûtra under Churâdi √katra (367) requires the elision of इ, as it is the टि portion. But even if इ be not elided first and be changed to ऐ because the vṛiddhi rule is subsequent in Ashtâdhyâyî order to the टि elision rule (VI. 4. 155. S. 1786); thus हलै+णिच्। then will apply the टि elision rule, and ऐ will be elided by ishṭa-vad-bhâva; and we get हल्+णिच्। Here no अक् vowel has been elided for ऐ is not अक्; and so the root is अनग्लोपिन् and so there will be sanvad-bhâva and lengthening. To prevent this the words are shown as हल and कल in the sûtra, so that rules VII. 4. 79. S. 2317 and VII. 4. 94. S. 2318 should not apply to them. So we get अजहलत्, and अचकलत्। For in हल and कल even if we make vriḍdhi, the vowel elided will be अक् vowel, as हल+णिच्=हला+णिच्=हल्+णिच्। Thus it is अग् lopî and so there is no सन्वद्भाव &c.

Note:—In one view, the use of हल and कल in the sûtra is useless. The words हलि and कलि also would have given the above forms; if the टि elision were to take place prior to vṛiddhi; for then the words would become अग्—लोपिन्। Thus हलि+णिच्+चङ्+त=हल्+णिच्+चङ्+त (VI. 4. 155. S. 1786). Now sûtras S. 2317 and 2318 cannot apply, as an अक् vowel of the root has been elided. Thus we have अजहलत्। The fact however, is that Pâṇini having shown हलि and कलि in the sûtra with अ as हल and कल, must have meant that the vṛiddhi should take place before टि elision. Thus [illegible]

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized by Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

अपीपटत्। Here औ is elided : and it is not an अक् vowel; and so the root remains अनग्लोपिन् and the proper form is अपीपटत् and not अपपटत्।

Similarly कृतं गृह्णाति = कृतयति 'he appreciates kindness, i e., he is grateful.' So also तूस्तानि विहन्ति = वितूस्तयति। Some say तुस्तं means 'hair.' Others say it means 'matted locks or hair.' While according to another interpretation, it means 'sin'. There वितूस्तयति means 'he combs the hair, or disentangles matted hair, or delivers from sin'.

It would have been more appropriate to have inserted these words मुण्ड &c., in the sûtra III. 1. 25. S. 2563, instead of making a separate sûtra of them.

All nouns can be converted into roots by adding णिच् under the gaṇa sûtra प्रातिपदिकाद् धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच् च (churâdi √katra 367). So the nouns मुण्ड &c., would have taken णिच् under the above gaṇa-sûtra also; the specific mention of these few nouns like muṇḍa &c, in this sûtra and some other sûtras by Paṇini indicates that these will take णिच् even where there is सापेक्ष i.e., where something must be added to complete the sense. Therefore in the case of nouns not specifically mentioned by Pâṇini in any of his sûtras, we cannot add णिच् where there is सापेक्ष। Therefore though from पटुं आचष्टे we have पटयति, we cannot have this form after रमणीयं पटुं आचष्टे। But some of the words मुण्ड &c., will become verbs even where there is सापेक्ष। As मुण्डयति माणवकम् 'he shaves the boy', मिश्रयति अन्नम् 'He mixes the food' श्लक्ष्णयति वस्त्रम् 'he softens the dress'. लवणयति व्यञ्जनम् 'he salts the condiment'.

The words हलि and कलि have been specifically mentioned by Pâṇini, in order to indicate that they become अ ending before णिच्।

The noun सत्य is specifically mentioned (S. 2563) in order that it may take the augment आपुक्, as सत्यापयति।

While other nouns have been specifically mentioned by Pâṇini, simply by way of amplification.

Thus सत्यं करोति or आचष्टे = सत्यापयति।

Vart :—The words अर्थ, and वेद take the augment आप् before the affix णिच्; as अर्थापयति, वेदापयति. The whole equation is thus shown अर्थ + आपुक् + णिच् + शप् + तिप् = अर्थ + आप् + इ + अति = अर्थापि + अति = अर्थापयति (VII. 3. 86). The final syllable called टि is not elided in this case, i.e., of अर्थाप् the syllable आप् is not elided before णिच्, as it would have been by VI. 4. 155. S. 1786. The reason is that if आप् was to be elided, there would have been no necessity of adding it.

The affix णिच् has the sense of 'unfettering' after the word पाश, of 'seeing' after रूप of 'singing in accompaniment' after वीणा, of 'brushing' after तूल, of 'praising' after श्लोक, of 'leading' after सेना, of 'rubbing' after लोम, of 'taking' after त्वच्, of 'putting on' after वर्म and of 'taking' after चर्म.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Thus विपाशयति 'he loosens the noose'. रूपयति 'he sees the form'; उपवीणयति 'he sings to the accompaniment of the Vîṇâ'. अनुतूलयति "he brushes with the tula brush". Tula is a brush made of the heads of grass उपश्लोकति 'he praises with verses'. From सेना we have अभिषेणयति 'he leads the army'. The स of सेना is changed to ष by S. 2270. The Imperfect is अभ्यषेणयत्। Here the स is changed to ष by S. 2276. The Desiderative is अभिषिषेणयिषति 'he desires to lead the army'. Here स is changed to ष by S. 2277.

From लोम, weget अनुलोमयति 'he rubs the hair'.

The noun त्वच is formed from the root त्वच संवरणे (Tudâdi 18), with the affix gha। Thus त्वचयति 'he takes the skin'.

So also संचर्मयति "he fastens with leather."

वर्णयति 'he takes color' from varṇa.

Similarly चूर्णैरवध्वंसते=अवचूर्णयति।

By the gaṇa-sûtra under √katra (X. 367), the feminines are converted to masculine and so on (see page 498). Thus एनीमाचष्टे=एतयति (एनी fem. to एत masc.) दरदमाचष्टे=दारदयति। The descendant of दरद is दारदः by अण् under IV. 1. 170 S. 1188. The feminine of दारदः is दरद्, the affix being luk-elided by IV. 1. 177 S. 1196. ताम् (दरदम् fem.) आचष्टे=दारदयति (the fem. दरद् becomes masc. दारदः).

From पृथु=प्रथयति (पृथु becomes प्रथु by VI 4. 161 S. 1785). The Aorist is अपिप्रथत् or अपप्रथत्। The टि is elided either *after* vṛiddhi has taken effect or prior to it. Thus पृथु+णिच्+चङ्+त्=पृथौ+णिच्+अत्=पृथ्+इ+अत् (टि elided by S 1786)=अपिप्रथत्। When टि is elided before vṛiddhi, then the root being अग्लोपिन् there is no san-vad-bhâva nor lengthening, and we have अपप्रथत्।

From मृदु we have म्रदयति (S. 1785). Aor. अमम्रदत्। So also from भृशं, भ्रशयति, Aor. अबभ्रशत्। कृशं, क्रशयति, Aor. अचक्रशत्। दृढं, द्रढयति; Aor. अदद्रढत्।

Similarly परिवृढयति, Aor. पर्यववृढत्। From ऊढि, the Aor. is औजिढत्। The word ऊढि 'marriage' is formed from the √वह with the affix क्तिन्; the ह् is changed to ढ by VIII. 2. 31 S. 324. This change of ह् into ढ, being ordained by a Tripâdi rule is considered *asiddha* and therefore in reduplication, we donot reduplicate ढि, but consider it still to be हि and reduplicate this last. Thus we get औजिढत्।

But there is another view which declares that for the purposes of reduplication, the changes caused by the Tripâdi rules are to be considered as valid, for the sûtra VIII. 2. 1. S. 12 is not of universal application (See Paribhâsha under VI. 1. 3. S. 2446). According to this Paribhâshâ, we can not get the form औजिढत्। But we have already explained

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

under VI. 1. 3 S. 2446, that this Paribhâshâ itself is not of universal application. This Paribhâshâ, therefore not being *nitya* we apply VIII. 2. 1. S. 12 to get the above form.

But others hold this Paribhâshâ to be *nitya* and they reduplicate ढि and so give the form औडिढत् ।

Similarly from the noun ऊढः (वह+क्त), we have the Aorist औजढत् or औडढत् । Thus ऊढ+णिच्+चङ्+त=ऊढ्+0+णिच्+अत=ऊढि+अत । Here in reduplicating, we ought to reduplicate ढि with the इ of णिच् added to it. How is ढ then reduplicated in the above forms, *i.e.*, how अ is got in ज and ड of औजढत् and औडढत् · This is done by the indication of the sûtra VII. 4. 80 S. 2577. (ओः पुयण्ज्यपरे) where Pâṇini has used the class term पु and the pratyâhâra यण् in the single letter ज instead of प and य. We learn from this indication, that a substitution in the room of a vowel caused by णि does not take place when reduplication is to be done. Therefore we donot elide the final अ of ऊढ before णिच्. The equation therefore is ऊढ+णिच्+अत=ऊडढ+णिच्+अत=ऊडढ्+णिच्+अत=औडढत् । This we have fully discussed in conjugating the √ûna of the Churâdi class (No. 342).

The following verse summarises the nouns that change their ऋ to र ।

पृथुं मृदुं भृशं चैव कृशं च दृढमेवच ।

परि पूर्वं वृढं चैव षडेतान् रविधौ स्मरेत् ॥

In forming the Denominative verbs of स्व &c., which are monosyllabic nouns, we apply VI. 4. 163 S. 2010 which we repeat for the sake of the context.

२०१०क । प्रकृत्यैकाच् । ६ । ४ । १६३ ।

2010A. "A monosyllabic bha stem retains its original form, without undergoing any change before the affixes इष्ठ, इमन् and ईयस् ॥

Thus स्व+णिच्+शप्+तिप्=स्व+णिच्+अति । By retaining its original form, there is not the elision of the final अ of स्व by टेः (VI. 4. 155. S. 1783). Therefore णि produces vṛiddhi. Thus we get स्वा+णिच्+अति । Then there is the addition of the augment पुक् by VII. 3. 36. S. 2570.

Thus we get स्वापयति 'He makes his own'.

Objection.—Similarly from त्वां or मां आचष्टे we ought to have त्वापयति or मापयति । Here युष्मद् and अस्मद् have been changed to त्वद् and मद् by VII. 2. 98. S. 1373: *i.e.*, the युष्म् and अस्म् (ending with म्) have been replaced by त्व and म, so that we have युष्मद्=त्व+अद् and अस्मद्=म+अद् ॥ But before त्व+अद् or म+अद् be changed to त्वद् or मद् by अ+अ becoming अ by Para-rûpa rule (VI. 1. 97. S. 191), the sûtra टेः (S. 1786) manifests

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

itself because it is a nitya rule and so the अद् is elided. Thus we get त्व and म left. Then there is the vṛiddhi and पुक् augment. Thus युष्मद्+णिच्+अति=त्व+अद्+णि+अति (VII. 2. 98 S. 1373)=त्व+णि+अति (VI. 4. 155 S. 1786)=त्वा+णि+अति (VII. 2. 115. S. 254)=त्वाप्+णि+अति (VII. 3. 36. S. 2570.)=त्वापि+अति (VII. 3. 84. S. 2168)=त्वापयति। So also मापयति।

Ans.—The proper forms, however, are त्वादयति and मादयति। Because the Para rûpa rule (VI. 1. 97. S. 191) being antaraṅga takes effect first, so that त्व+अद् and म+अद् become त्वद् and मद् and then by the application of the present sûtra prakṛityaikâch (S. 2010), the bases *tvad* and *mad* do not lose their टि portion अद्, and thus we get the above forms.

Nor should the mistake be made that the rule of the retention of the original (*i.e.*, VI. 4. 163. S. 2010) has been set aside by Patanjali in his Great commentary.

Note :—In the Mahâbhâshya, Patanjali first settles that the Prakrityaikâch rule is confined to the affixes ishṭha, una and îyas: and then goes on asking: 'what are the examples of Prakṛitibhâva before these affixes ishṭha, una and îyas':

1st *Ans.*—प्रेयान् (प्र+ईयस्), and प्रेष्ठः (प्र+इष्ठ) where the टि (अ of प्र) is not elided (प्र is the substitute of प्रिय by VI. 4. 157 S. 2016). No, these are not the proper examples. The प्र &c., substituted for प्रिय &c., by VI. 4. 157. S. 2016, is asiddha, because of असिद्धवदत्राभात् (VI. 4. 22 S 2183), and S. 2016 is an âbhîya rule: so प्र substitution being asiddha, प्र is considered as if it was प्रिय, *i.e.*, a word of *two* syllables, and so S. 2010 cannot apply to प्र. So there is neither Prakritibhâva here, nor the elision of टि portion in प्र+इष्ठ।

2nd *Ans.*—Let then the proper examples be श्रेयान् and श्रेष्ठः which are formed by प्रशस्य+ईयस्, and प्रशस्य+इष्ठ, and where the word प्रशस्य is replaced by श्र by V. 3. 60 S. 2009. The श्र substitution is by a rule outside the âbhîya class and is therefore not asiddha Hence the present sûtra applies to it, and there is Prakritibhâva, and the अ of श्र is not elided before these affixes.

No, this also is not a valid example. The अ of श्र will not be elided because of the fact of its so uttered as a monosyllable in S. 2009.

3rd *Ans.*—The proper examples, therefore, are स्रजिष्ठः, स्रजीयान् from स्रग्विन्। Here विन् is elided by V. 3. 65. S. 2020; and so स्रज् becomes monosyllabic. Here the final अज् is not elided, but the word retains its original form.

So much for Patanjali. Even with regards to स्रजिष्ठः several objections are raised to be set aside ultimately. Patanjali, therefore, has not really over ruled this Prakrityaikâch sûtra; but has only shown that the forms,

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

प्रेष्ठः, श्रेष्ठः &c., can be derived otherwise than by this rule. The necessity of this sûtra manifests itself in evolving the form स्थापयति।

Similarly from युवां and आवां we have युष्मयति and अस्मयति ; and from the plural युष्मान् and अस्मान् आचष्टे also the same forms. The substitutes युव and आव of the Dual do not come in the Denominative.

Similarly from श्वानमाचष्टे we have शावयति। Here the final अन् of श्वन् is elided by VI. 4. 144. S. 679. There is no Prakṛiti-bhâva and अन् is not retained. Because the rule of Prakṛitibhâva supersedes only the sûtra टेः (VI. 4. 155 S. 1786) and not the preceding sûtra नस्तद्धिते (VI. 4. 144 S. 679): on the maxim येन नाप्राप्ति &c, *i.e.,* "a rule which is given (in reference to a particular case or particular cases, to which, or to all of which,) another (rule) cannot but apply, (or in other words, which all fall already under some other rule), supersedes the latter."

Or by the maxim "A rule, may it enjoin or forbid (anything) either enjoins or forbids only that which is nearest to it in some other rule."

In other words, under the first maxim, wherever there is an occasion to apply the rule prakṛityaikâch, there also applies the टेः (S. 1786) but not नस्तद्धिते (S. 679). Thus in ब्रह्मन्+इष्ठ the इन् is not elided by टेः (S. 1786) nor by S. 679.

In श्वन्+णिच्+अति, there is vocalisation of व into उ by VI. 4. 133. S: 362 because the stem is *bha.* The vocalisation takes place even after the elision of अन् of श्वन्, as the zero is considered sthânivat: or because the elision is considered asiddha and so the श्व is न् ending for the purposes of of vocalisation. Thus we have शु+णिच्+अति=शौ+णि+अति=शावयति।

According to others in श्वन्+णिच्+अति the rule VI. 4. 144. S. 679 does not apply: for that rule is primarily for Taddhita affixes; and *it* is by atideśa or analogy that it is applied to णिच् by the Gaṇa sûtra प्रातिपदिकाद् &c. (Churâdi √katra No. 367). As the rule नस्तद्धिते (S, 679) never applies to इष्ठन् affix it does not apply to णिच् also. For the forms ब्रह्मिष्ठः &c. are derived by टेः (S 1786) and not by नस्तद्धिते (S. 679): because टेः (VI. 4. 155) is subsequent in the Ashṭâdhyayî order to नस्तद्धिते (VI. 4. 144). According to them the form is शुनयति। Here by ishṭhavad-bhâva there is vocalisation of व into उ by VI. 4. 133. S. 362. Thus शुन्+णिच्+अति। Now there is Prakriti-vad-bhâva, because the word is monosyllabic, and so there is no उन् elision.

Similarly विद्वांसमाचष्टे=विदुषयति। Some say there is no samprasâraṇa here because of the maxim "when an operation which is taught in the aṅgâdhikâra (VI. 4. to VII. 4) has taken place and another operation of the aṅgâdhikâra is subsequently applicable, this latter operation is not allowed to take place."

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

While others would have vocalisation, vṛiddhi and आव ; and they form विदावयति (विद्व + णिच् + अति = विद्व + णिच् + अति = विदौ + इ + अति = विदावि + अति = विदावे + अति).

While others hold that the proper form is विदयति । They say that the samprasâraṇa being a nitya rule takes effect prior to the टि elision. Then there is para-rupa, as it is an antaraṅga operation. Then there is टि elision. Their equation is this :—

विद्वस् + णिच् + अति = विद्व अस् + णिच् + अति = विदुस् + णिच् + अति = विद् + णिच् + अति = विदि + अति = विदे + अति = विदयति ।

Similarly उदञ्चमाचष्टे = उदीचयति । Here the upasarga उत् is separated from the verb अच्, and the affix णिच् is added to this अच् । Then by Prakrityaikâch (S. 2010) the टि-portion is not elided. Thus अच् + णिच् + अति । Then by VI. 4. 139 S. 420, the अ of अच् is changed to ई । The nasal of अञ्च is elided by VI. 4. 24. S. 415 before the affix क्विन् । Thus ईचि + अति = ईचे + अति = ईचयति ।

The Aorist is उदैचिचत् । Thus ईचि + चङ् + त = ईचिचि + चङ् + त (By I. 1. 59. S. 2243 the इ of णिच् is not elided till reduplication is not finished. After reduplication, it is elided by VI. 4. 51 S. 2313) = ईचिचत् or with अ and vṛiddhi ऐचिचत् ।

Similarly from the noun प्रत्यञ्च we have Pre. प्रतीचयति । Thus प्रति + अच् + णिच् + अति = प्रति + च् + णिच् + अति (the अ is elided by VI. 4. 138 S. 416) = प्रती + च् + णिच् + अति (the इ of प्रति is lengthened by VI. 3. 138. S. 417) = प्रतीचि + अति = प्रतीचयति ।

The Aorist is प्रत्यचिचत् । It is thus formed, प्रति + अच् + णिच् + चङ् + त = प्रति + च् + इ + अत (the अ of the root is elided by VI. 4. 138. S. 416) = प्रति + चि + अत = प्रति + चिचि + अत = प्रति + अट् + चिचत् = प्रत्यचिचत् । Here the Aorist augment is अट् and not आट् ।

If we apply the option of Śâkalya, as given in VI. 1. 127. S. 91, there will be no sandhi, but prakṛitibhâva. As प्रति अचिचत् ।

Similarly सम्यञ्चमाचष्टे = समीचयति । The aorist is either समचिचत् or समि अचिचत् just like प्रत्यञ्च । समि is the substitute of सम् by VI. 3. 93. S. 421.

From तिर्यञ्चमाचष्टे = तिरययति । Here तिरस् is not an upasarga nor similar in form to any upasarga. Therefore it is not separated from the root. So the word is not monosyllabic, and hence prakṛîtyaikâch does not apply. Therefore there is the elision of the टि—portion by VI. 4. 155 S. 1786. Thus तिरि + अच् + णिच् + अति = तिरि + ० + णिच् + अति । Now तिरस् was replaced by तिरि by VI. 3. 94 S. 423 only then, when the अ of अच् was not elided. But now as the whole root अच् has been elided including the अ, should not the original word तिरस् reappear ? No : तिरस् is still replaced by तिरि because the elision of अच् is Bahiraṅga and so asiddha as regards तिरि sub-

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

stitution. Therefore we have तिरि+णिच्+अति=तिरै+इ+अति=तिरायि+अति=तिराये+अति=तिराययति ।

In तिरि+0+णिच्+अति, should not the final इ of तिरि be elided by टेः (S. 1786); or in तिराय्+णिच्+अति why is not the टि portion आय् elided by S. 1786? It is not elided because the first टि elision (of अच्) is not considered as asiddha under the âbhîya rule (See S 2183), hence the इ of रि is not penultimate; nor is आय् penultimate, before णिच्, because the elided अच् is considered as still existent. This is on the analogy of चिणोलुक् ।

Note :—Thus चिणोलुक् (VI. 4. 104, S. 2329) declares that there is elision of त after चिण् । Thus अपाचि is the 3rd Per. Sing. Aorist of पच्; the conjugational affix त is elided. But in forming the comparative or superlative of अपाचि with तर or तम we do not again elide the त of these affixes, but get अपाचितराम् । अपाचितमाम् । Similarly once having elided a टि portion, we do not again elide any टि ।

Or we may rely on the maxim अङ्गवृत्ते &c., "when an operation which is taught in the aṅgâdhikâra (VI. 4 to VII. 4) has taken place, and another operation of the aṅgâdhikâra is subsequently applicable this latter operation is not allowed to take place."

In forming the Aorist with चङ्, there is not the shortening of the penultimate by VII. 4 1. S. 2314 as the root is ag-lopin. Thus तिरि+अच्+णिच्+चङ्+त=तिरि+0+इ+अत=तिरै+इ+अत=तिराय+अत=अतितिरायत ।

The word सध्यञ्च् 'a comrade' is formed by सह+अञ्च्, the सह is replaced by सध्रि under VI. 3. 95. S. 422. From the noun सध्यञ्च् we have सध्यञ्चमाचष्टे=सध्राययति (सध्रि+अच्+णिच्+अति=सध्रि+0+णिच्+अति=सध्रै+इ+अति). The Aorist is similarly अससध्रायत ।

From विषु अञ्चति we have विष्वक् (that which moves in the sky.) That which moves विष्वक्, is called विष्वद्र्यञ्च् 'all-pervading.' (See. VI. 3. 92. S. 418). From this noun we have, Pre. विष्वद्राययति । The Aorist is अविविष्वद्रायत ।

Similarly from the noun देवद्र्यञ्च् we have Pre. देवद्राययति । Aor. अदिदेवद्रायत । See VI. 3, 92. S. 418.

Similarly from अदद्र्यञ्च् (VIII. 2. 80. S. 419) we have Pre. अदद्राययति । Aor. अददद्रायत । (which with अट् becomes आद &c.).

From अदमुयञ्च् (another form of adadrañch) we have Pre. अदमुआययति । Aor. with the augment आददमुआयत ।

From अमुमुयञ्च् (the third form of adadrañch) we have Pre अमुमुआययति । Aor. आमुमुआययत ।

From the noun भू 'the earth,' we have Pre. भावयति । Aor. अबीभवत् ।

From भ्रू 'brow', we get Pre. भ्रावयति । Aor. अबुभ्रवत् ।

From श्री 'fortune. Pre. श्राययति । Aor. अशिश्रयत् ।

From गो 'cow'. Pre. गावयति । Aor. अजूगवत् ।

From रै 'wealth'. Pre. राययति । Aor. अरीरयत् ।

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

From नौ 'boat'. Pre. नावयति । Aor. अनूनवत् ।

From स्वश्वः 'a beautiful horse, or he who possesses a beautiful horse.' Pre. स्वश्वयति । Aor. स्वाशश्वत् ।

By the *vârtika* given under IV. 2. 102 S. 1324, there is elision of the टि portion of the stem of an Indeclinable word, when it gets the designation of bha. Therefore in forming denominative verbs from Indeclinables, there is elision of टि caused by that *vârtika*. Thus स्वर् आचष्टे=स्वयति । The Aorist will be असस्वत् or असिस्वत् ।

Note:—The Mâdhaviya gives the forms Pre. स्वरयति । Aorist असिस्वरत् or असस्वरत् ।

Similarly, from बहुत्वं आचष्टे=भावयति or according to some बहयति । The बहु is replaced by भू by VI. 4 158 S. 2017.

Similarly from स्रग्विन् we have स्रजयति । The विन् is elided by V. 3. 65 S. 2020. Aorist is अससृजत् ।

In स्रज्+णिच्+अति, the vṛiddhi required by VII. 2. 116 S. 2282 does not take place because of the maxim अङ्गवृत्ते पुनर्वृत्तौ &c., or because of the maxim संज्ञा पूर्वकोविधिरनित्यत्वम्, *i.e* "A rule is not universally valid, when that which is taught in it is denoted by a technical term."

Because the sûtra VII. 2. 116 S. 2282 uses the technical term vṛiddhi which is current in that sûtra from Ashtâdhyâyi VII. 2. 114 S. 2473.

From श्रीमत् (m. श्रीमन्तं आचष्टे or f. श्रीमतीं आचष्टे) we have Pre. श्रययति, Aor. अशिश्रयत् । Here मतुप् is elided by V. 3. 65 S. 2020.

From पयस्विनीम् आचष्टे, we have Pre. पयसयति । Here विन् is elided by V. 3. 65 S. 2020. After this there is no elision of टि of पयस्+णिच्+अति because the above rule (S 2020) ordaining लुक् of विन् is an apavâda to the rule of the elision of टि The Aorist is अप पयसत् ।

Note:—From गोमन्तं, we have *Pre.* गवयति, Aor. अजुगवत् । Compare the three Aorists of स्रग्विन्, पयस्विन् and गोमत् with the Aorist from the nouns गो, स्रज् and पयस् ।

From	गो,	the Aorist	is	अजूगवत् ।
,,	गोमत्,	,	,,	अजुगवत् ।
,,	स्रज्,	,,	,,	असिस्रजत् ।
,,	स्रग्विन्,	,,	,,	अससृजत् ।
,,	पयस्,	,,	,,	अपपयत् ।
,,	पयस्विन्	,,	,,	अपपयसत् ।

The Pre. of पयस् moreover is पययति, while that of पयस्विन् is पयसयति ।

By VI. 4. 156 S. 2015, the words स्थूल, दूर, युव, ह्रस्व, क्षिप्र and क्षुद्र lose their ल, र, व &c., before इष्ठ । Therefore from स्थूल we have स्थूल+णिच्+अति=स्थू+णिच्+अति=स्थो+णिच्+अति (the guna is by VI. 4. 156 S. 2015)=स्थवयति ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Similarly from दूरस्थ, we have Pre. दवयति। The Aorists are अदुस्थवत् and अदूदवत् respectively. How do you explain then दूरयति in the following शीकरव्यतिकरमरिचिभि दूरयत्यवनते विवस्वति (author of सुधाकर). It is from दूरं + अतति or दूरं + अवते The meaning is दूरातं कुर्वति। It is locative singular of दूरयत्। That is, we form the upapada compound दूरं + अतति or अवति + क्विप् = दूरात् 'The long-goer'. From this *noun* दूरात् we get with णिच्, the 3rd Per. S. दूरयति; or the Locative Sing. of शतृ, दूरयत् *i.e.*, दूरयति।

From युव, we have Pre. यवयति or कनयति। युव is replaced optionally by कन् by S. 2019. The Aorist will be अयूयवत् or अचीकनत्।

By V. 3. 63 S. 2014, the word अन्तिक is replaced by नेद, and बाढ by साध before the affix इष्ठ। Therefore from अन्तिक, we have Pre. नेदयति, Aor. अनिनेदत्। From बाढ, Pre. साधयति, Aor. अससाधत्।

From प्रशस्य we have Pre. प्रशस्ययति; Aor. प्राशशस्यत्। Here प्रशस्य is not replaced by श्र, though before the affix इष्ठ, it is always replaced by श्र or ज्य (V. 3. 60 and 61 S. 2009 and 2011). The substitutions do not take place because we separate the upasarga प्र from शस्य and the affix णिच् is added to शस्य and not to प्रशस्य and there is no rule by which शस्य can be replaced by श्र or ज्य।

By V. 3. 62 S. 2013, ज्य replaces वृद्ध। Therefore the denominative verb of वृद्ध is ज्यापयति।

The word वृद्ध is also replaced by वर्ष by VI. 4. 157 S. 2016. Therefore there is another form *i.e.*, वर्षयति। The Aorist of वृद्ध will be अजीज्यपत् or अववर्षत्।

By VI. 4. 157 S. 2016, प्रिय is replaced by प्र, स्थिर by स्थ, स्फिर by स्फ, उरु by वर्, बहुल by बंहि, गुरु by गर्, वृद्ध by वर्ष, तृप्र (grief) by त्रप्, दीर्घ by द्राघ and वृन्दारक by वृन्द। Therefore.

From प्रियस, Pre. प्रापयति (प्रियतति Kshiraswâmi)। Aor. अपिप्रपत्।

From स्थिरस, Pre स्थापयति (स्थयति Maitreya स्थिरयति Kaumâra)। Aor. अतिस्थपत्।

From स्फिरस, Pre. स्फापयति। Aor. अपिस्फरत्।

From उरु, Pre. वरयति or वारयति। Aor. अवीवरत्।

From बहुलं Pre. बहयति। Aor. अबबहत्।

From गुरु, Pre. गरयति। Aor. अजीगरत्।

From तृप्र, Pre. त्रापयति (According to Mâdhava तृपयति)। Aor. अतित्रपत्।

From दीर्घ, Pre. द्राघयति। Aor. अदद्राघत्।

From वृन्दारक, Pre. वृन्दयति। Aor. अववृन्दत्।

Here ends the conjugation of Denominatives.

——:0:——

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

अथ तिङन्तकण्ड्वादि प्रकरणम् ।

—:o:—

CHAPTER XVI.

—

KANDVADI ROOTS.

२६७८ । कण्ड्वादिभ्यो यक् । ३ । १ । २७ ।

एभ्यो धातुभ्यो नित्यं यक्स्यात्स्वार्थे । 'धातुभ्यः' किम् । प्रातिपदिकेभ्यो मा भूत् । द्विधा हि कण्ड्वादयः, धातवः प्रातिपदिकानि च । 'कण्डूञ् गात्रविघर्षणे' । कण्डूयति–कण्डूयते । 'मन्तु अपराधे' । रोष इत्येके । मन्तूयति चन्द्रस्तु ञितमाह । मन्तूयते । 'वल्गु पूजामाधुर्ययोः' । वल्गूयति । 'असु उपतापे' । असु' 'असूञ्' इत्येके । अस्यति । असूयति–असूयते । 'लेट् लोट् धौर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च' । दीप्तावित्येके । लेट्यति । लेटिता । लोट्यति । लोटिता । 'लेला दीप्तौ' । 'इरस् इरज् इरञ् ईर्ष्यायाम्' । इरस्यति । इरज्यति । 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः । ईर्यति–ईर्यते । 'उषस् प्रभातीभावे' । 'वेद धौर्त्ये स्वप्ने च' । मेधा आशुग्रहणे' मेधायति । 'कुषुभ क्षेपे' । कुषुभ्यति । 'मगध परिवेष्टने' । नीच दास्य' इत्यन्ये । 'तन्तस् पम्पस् दुःखे' । 'सुख दुःख तत्क्रियायाम्' । सुख्यति । दुःख्यति । सुखं दुःखं चानुभवतीत्यर्थः । 'सपर पूजायाम्' । 'अरर आराकर्मणि' । 'भिषज् चिकित्सायाम्' । 'भिष्णज् उपसेवायाम्' । 'इषुध शरधारणे' । 'चरण वरण गतौ' । 'चुरण चौर्ये' 'तुरण त्वरायाम्' । 'भुरण धारणपोषणयोः' । 'गद्गद वाक्स्खलने' 'एला केला खेला विलासे' । 'इल इत्यन्ये' 'लेखा स्खलने च' । अदन्तोऽयमित्यन्ये । लेख्यति । 'लिट अल्पकुत्सनयोः' । लिट्यति 'लाट जीवने' । 'हृणीङ् रोषणे लज्जायां च' । 'महीङ् पूजायाम्' । महीयते पूजां लभत इत्यर्थः । रेखा श्लाघासादनयोः' । 'द्रवस् परितापपरिचरणयोः । 'तिरस् अन्तर्धौ' । 'अगद नीरोगत्वे' । 'उरस् बलार्थः' । उरस्यति । बलवान्भवतीत्यर्थः । 'तरण गतौ' । 'पयस् प्रसृतौ' । 'संभूयस् प्रभूतभावे' । 'अम्बर संबर संभरणे' । आकृतिगणोऽयम् ।

इति तिङन्तकण्ड्वादिप्रकरणम् ।

2678. The affix यक् is always employed after the roots कण्डु 'to itch', &c.

Thus, कण्डूयति or कण्डूयते 'he itches or scratches'. The words कण्डु &c. are both roots and nouns, and are placed, therefore, in a separate list by themselves and are not included in the general list either of verbs or of Denominatives. The affix applies to these words as *roots* and not as nouns.

Note:—The anuvṛitti of धातोः is current from III. 1. 22. The anuvṛitti of वा 'optionally' however, is not current. Hence the word 'always' used above. Otherwise the form would have been कण्डवयति also.

2. √mantu, 'to offend'. Some say it means 'to be angry,' 'to be jealous'. Pre. मन्तूयति । But Chandra makes this root ञित्, and so we have Atmanepada also. As मन्तूयते ।

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

3. √valgu, (1) 'to praise or honor', (2) 'to be handsome, mild or gentle. Pre. वल्गूयति ।

4. √asu, 'to envy, to be jealous, to grumble, to detract from', some read it as 5. √asû, √asûñ.

Note :—Mâdhava reads √asu √manas etau upatâpe, and gives the examples असूयति, Noun असूयुः । He says that Vardhamâna, Haradatta and the author of Gaṇaratna Mahodadhi read this root as √as ending in स and they say that some read it as *asuñ*; according to them the examples are Pre. अस्यति from √अस, असूयति and असूयते from √asuñ.

6. √leṭ, 7. √loṭ, 'to deceive; 2. to be first; 3. to sleep.' Some say these roots mean to shine also.

Thus Pre. लेट्यति । I. Fut. लेटिता (the य is elided by VI. 4. 49 S. 2631) The equation लेट्+य+इट्+ता=लेट्+य्+इट्+ता. (The अ is elided by VI. 4. 48 S. 2308)=लेट्+0+इ+ता=लेटिता. So also लोट्यति and लोटिता ।

8. √lelâ, 'to shine', as in वातीभूतो लेलायस्य:, यदावीतार्तिह्वलाय ।

9. √iras, 10. √iraj, 11. √irañ, 'to envy'. Thus Pre. इरस्यति 'he behaves insolently' इरज्यति. But √irañ forms its Pre. ईर्यति or ईर्यते by VIII. 2. 77 S 354, ईर्यति means 'he completes the journey'.

12. √ushas, 'to dawn,' as उषस्यति रात्रिः 'the night ends in the dawn'.

13. √veda, 'to cheat, 2. to sleep,' Pre. वेदयति ।

14. √medhâ, 'to aprehend quickly,' Pre. मेधायति; (Mâdhava says मेध्यति).

15. √kushuva, 'to throw, 2. to abuse, 3. to despise,' Pre. कुषुभ्यति ।

16. √magadha, 'to surround'. Some say it also means 'to serve. to be a slave, to attend upon as a bard, waiter &c.' Pre. मगध्यति ।

17. √tantas, 18. √pampas, 'to grieve,' 'to be sorrowful.' Pre. तन्तस्यति । पम्पस्यति ।

19. √sukha, 'to be happy,' 20. √dûḥkha 'to be sorrowful.' Pre. सुख्यति 'he feels happy'; दुःख्यति 'he feels sorrow'. These roots are in the churâdi class also (383 and 384). The forms given there are सुखयति and दुःखयति ।

21. √sapara, 'to honor, to worship.' Pre. सपर्यति । According to Gaṇa ratna Mahodadhi, the root ends in अ. Noun. सपर्या.

22. √arara, 'to work with the awl.' Pre. अरर्यति । The word आरा means pratod *i.e.*, 'a goad, a long whip, a pricking instrument.' The action connected with it is called आराकर्म ।

23. √bhishaj, 'to doctor.' Pre. भिषज्यति or भिषज्यते ।

24. √bhishnaj, 'to serve, worship, honor, to practise, follow', Pre. भिष्णज्यति ।

25. √ishudha, 'to contain arrows; implore, request, ask, to desire oblations', Pre. इषुध्यति ।

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

26. √charaṇa, 27. √varaṇa, 'to go.' Pre. चरणयति । वरणयति ।

28. √churâṇa, 'to steal'. Pre. चुरणयति ।

29. √turaṇa, 'to be swift, to make haste'. Pre. तुरण्यति ।

30. √bhuraṇa, 'to hold. to support, to maintain'. Pre. भुरणयति ।

31. √gadgada, 'to falter in speech', Pre. गद्गद्यति ।

32. √elâ, 33. √kelâ, 34. √khelâ, 'to be merry or frolic some.' Pre. एलायति । केलायति । खेलायति । Some read, 35. √ilâ instead of √elâ : as इलायति ।

36. √lekhâ 'to sport or dally wantonly,' to totter, waver'. Pre. लेखायति । Some read it as √lekha ending in short अ । The conjugation then is लेख्यति । The अ is elided by अतो लोपः (VI. 4. 48, S. 2308).

37. √liṭa 'to be small', 'to abuse, revile, censure'. Pre. लिट्यति ।

38. √lâṭa, 'to live'. Pre लाट्यति ।

39. √hṛiṇîñ, 'to be angry', 'to feel ashamed'. Pre. हृणीयते ।

40. √mahîn, to be honored.' Pre. महीयते. 'He gets honor'. As प्रेत्यस्वर्गे महीयते (Râmâyana) 'after death, he is highly respected in Heaven.'

41. √rekhâ, 'to praise, flatter'; 2. to obtain, (3. to vex, annoy, exasperate). Pre. रेखायति 'he feels flattered,' or, 'he flatters another.' The word आसादन means 'obtaining, attaining', or 'causing to obtain &c.'

42. √dravas, 'to trouble or afflict oneself', 2. 'to serve or wait upon a person.' Pre. द्रवस्यति ।

43. √tiras. 'to disappear.' Pre. तिरस्यति ।

44. √agada, 'to be free from disease'. Pre. अगद्यति 'he has good health.'

45. √uras, 'to be strong'. Pre. उरस्यति 'he becomes strong'.

46. √taraṇa 'to go'. Pre. तरणयति ।

47. √payas, 'to flow'. Prasṛiti is a measure; *i.e.*, a handful considered as a measure equal to two palas. Pre. पयस्यति ।

48. √sambhûyas, 'to be abundant'. Pre. संभूयस्यति । Aor. असंभूयसीत् । Here the augment अट् is added before संस् which is not separated.

49. √ambara, 50 √samvara 'to bring together'. Pre. अंबर्यति । संवर्यति ।

This is an Akritigaṇa.

Here ends the Kaṇḍvâdi class.

———:0:———

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

अथ तिङन्तप्रत्ययमालाप्रकरणम् ।

CHAPTER XVII.

ROSARY OF AFFIXES.

कण्डूयतेः सन् । 'सन्यङोः' (२३९५) इति प्रथमस्यैकाचो द्वित्वे प्राप्ते । '* कण्ड्वादेस्तृतीयस्येति वाच्यम् *' । कण्डूयियिषति । क्यजन्तात्सन् । '* यथेष्टं नामधातुषु *' । आद्यानां त्रयाणामन्यतमस्य द्विर्वचनमित्यर्थः । अजादेस्तु द्वितीयस्य । पुपुत्रीयिषति–पुतित्रीयिषति–पुत्रीयियिषति । अशिश्वीयिषति–अश्वीयियिषति । नदराणां संयुक्तानामचः परस्यैव द्वित्वनिषेधः । इन्द्रीयतेः सन् । द्रीशब्दस्य यशब्दस्य वा द्वित्वम् । इन्दिद्रीयिषति–इन्द्रीयियिषति । चिचन्द्रीयिषति–चन्दिद्रीयिषति–चन्द्रीयियिषति । प्रियमाख्यातुमाचरावां प्रेरयितुं वेच्छति । पिप्रापयियिषति–प्रापिपयिषति–प्रापयियिषति । उरं विवारयिषति–वारिरयिषति–वारयियिषति । वाढं विवाधयिषतीत्यादिरूपत्रयम् । षत्वं तु नास्ति । 'यङ्सनुवन्तात्सन् । बोभूयिषयिषति । यङ्णिच्सन्नन्तात्णिच् । बोभूययिषतीत्यादि ।

इति तिङन्तप्रत्ययमालाप्रकरणम् ।

The denominative verbs कण्डूय &c., may take the further affix सन्. Thus कण्डूय+सन्. Now by VI. 1. 9 S 2395 there would have been reduplication of the first syllable क. But the following *vârtika* ordains the reduplication of the third syllable.

Vârt :—The third syllable of the verbs कण्डूय &c., is to be reduplicated. Thus कण्डूय+इट्+सन्=कण्डूयियिष=कण्डूयियिषति ; so also असूयियिषति &c.

Similarly from the denominative roots ending in क्यच्, we may form further desideratives with सन् । Thus पुत्रीय+सन्. The reduplication here may be of any syllable we like, according to the following *vârtika* :—

Vârt :—Others say, any syllable of a नामधातु (verbs derived from nouns) may be reduplicated. Thus from the noun पुत्र is derived the root पुत्रीय, the desiderative root of which is पुत्रीयिष, which requires reduplication. Here any syllable may be reduplicated ; as 1. पुपुत्रीयिषति, 2. पुतित्रीयिषति, 3. पुत्रीयियिषति, (4. पुत्रीयिषिषति । Or there may be double and treble reduplication simultaneously as, पुपुतित्रीयियिषति ॥).

If a root begins with a vowel, then the reduplication is of any syllable other than the vowel. Thus अश्वीयियिषति or अशिश्वीयिषति ।

By VI. 1. 3 S. 2446, there is prohibition of reduplication of a conjunct letter, beginning with न, द or र only then when it is preceded by a vowel. Therefore in forming the desiderative from the √इन्द्रिय+इ+सन्, the न् is not to be reduplicated, but the portion द्रि or यि may be reduplicated. The न् is not reduplicated because it immediately follows the vowel ; while the द्रि is reduplicated, as the said prohibition does not

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

apply to it because it does not immediately follow the vowel. Thus इन्द्रिद्रीयिषति or इन्द्रीदिदिषति ।

Similarly from the √इन्द्रिय+इ+अङ्, we have three forms, *viz*:—चिचन्द्रीयिषति, or चन्दिद्रीयिषति or चन्द्रीयिदिषति ।

Similarly from the noun प्रिय we form denominative with णिच् before which प्रिय is replaced by प्र (VI. 4. 157 S. 2016) and from this denominative root we can form the desiderative root also and thus the following three forms are obtained :—

पिप्रापयिषति, or प्रापिपयिषति or प्रापयिपियिषति । (प्र+णिच्+इ+अङ्). Similarly from उरु the following three forms are obtained :—विवारयिषति, or वारिरयिषति or वारयिषिषति । उरु is replaced by वर (VI. 4. 157 S. 2016).

From बाढं we have the following forms :—बिसाधयिषति, or साधिधयिषति or साधयिषिषति । बाढ is replaced by साध by V. 3 63 S. 2014.

In the first form, the second स is not changed to ष because that स is changed to ष which is a substitute, that is, in the case of those roots only which are read in the Dhâtupâtha with a ष and where this ष is replaced by स. Though साध is also a substitute and the स of साध may be called a substitute स, because it is a member of a substitute, yet it is not a substitute स in the above sense.

We may form a quaternary derivative even. Thus from the root भू we may form the Intensive root बोभूय. From this, a Desiderative root बोभूयिष, from this again a causative root बोभूयिषि, from this again a Desiderative root बोभूयिषयिष । Thus बोभूयिषयिषति ।

Similarly from भू we may have the Intensive root बोभूय, from this the causative root बोभूयि, from this the Desiderative root बोभूययिष, from this again a causative root बोभूयर्ययिषि as in बोभूययिषयति &c.

Here ends the rosary of affixes.

—— o ——

CHAPTER XVIII.

अथ तिङन्तात्मनेपद प्रकरणम् ।

——:o:——

THE RULES OF ATMANEPADA.

२६७९ । क । अनुदात्तङित आत्मनेपदम् । १ । ३ । १२ ।

आस्ते । शेते ।

2679A. After a root which has an indicatory anudâtta vowel or an indicatory ṅ in the Dhâtupatha, the affixes are those of the Atmanepada.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

The word âtmanepada governs all the subsequent sûtras upto I. 3. 77 inclusive. Thus the root आस has the final अ of स as anudâtta. Therefore it is conjugated in the âtmanepada. Similarly √शीङ् has an indicatory ङ and therefore it is also conjugated in the âtmanepada.

२६७९ । भावकर्मणोः । १ । ३ । १३ ।

बभूवे । अनुबभूवे ।

2679. An âtmanepada affix is the substitute of the affix ल (III. 4. 69) when it denotes the action of the verb or the object of the verb.

Thus बभूवे । अनुबभूवे ।

Note :—Sûtra III. 4. 69 declares the "letter ल (लट्, लिट &c.,) is placed after transitive verbs in denoting the object also as well as the agent; and after intransitives in marking the condition (*i.e.*, the action itself which the verb imports) also as well as the agent" The Parasmaipada and Atmanepada affixes would have come, therefore, generally after all these verbs. The present sûtra restricts Atmanepada affixes to bhâva and karma verbs.

This is clear. Impersonal verbs and passive verbs as a rule are conjugated in the âtmanepada and take the terminations of that pada. These originally were verbs expressive of states rather than of actions. As of भाव we have ग्लायते भवता 'you dislike' (lit, 'it is disliked by you') सुप्यते भवता 'you sleep.' Similarly passive verbs as क्रियते कटः 'the mat is made'; ह्रियते भारः 'the load is carried.'

All verbs in Sanskrit may have three voices *viz.*, active, passive, and middle or impersonal; active voice is generally parasmaipada. The reflexive verbs known as कर्मकर्तरि are also âtmanepadi. Thus लूयते केदारः स्वयमेव 'the wood cuts of itself.' See sûtra 78.

२६८० । कर्तरि कर्मव्यतिहारे । १ । ३ । १४ ।

क्रियाविनिमये द्योत्ये कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । व्यतिलुनीते । अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः । 'श्नसोरल्लोपः' (२४६९) । व्यतिस्ते । व्यतिषाते । व्यतिषते । 'तासस्त्योः–' (२१९१) इति सलोपः । व्यतिसे । 'धि च' (२२३६) । व्यतिध्वे । 'ह एति' (२२५०) । व्यतिहे । व्यत्यसै । व्यतिषीत । व्यत्यास्त । व्यतिराते । व्यतिराते । व्यतिराते । व्यतिभाते । व्यतिभाते । व्यतिभाते । व्यतिबभे ।

2680. In denoting the agent, when reciprocity of action is to be expressed, the affixes of the Atmanepada are employed.

Note :—The active or कर्तृवाच्य verbs when denoting reciprocal action are âtmanepadi. As, व्यतिपचन्ते, 'they cook for each other.'

व्यतिलुनीते 'he performs cutting of wood which was the appropriate office of another.'

Note :—The words "reciprocity or interchange of action" of this sûtra govern and are understood in the two following sûtras also.

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Note :—The word karma in the sûtra means action and not the technical 'karma' meaning 'object' and the word vyatihâra means reciprocity or interchange.

When an action, such as cutting, which was appropriate to one person as a śûdra, is performed by another, as by a Brâhmana whose duty it was not, that is called 'interchange of action.'

When such interchange is not meant Parasmaipada is used. As लुनन्ति 'they cut.' The word kartari here is used for the sake of the subsequent aphorism 78, which see.

By VI. 4. 111 S. 2469, the अ of अस् is elided. Thus Sing. व्यतिस्ते। Dual. व्यतिषाते। Pl. व्यतिषते।

Before 2nd P. S-g से, the स of the √अस् is elided. Thus व्यतिसे। व्यतिषाथे।

Before the Pl. affix ध्वे, the स is also elided by VIII. 2. 25 S. 2249, as व्यतिध्वे।

In the 1st. person, the स is replaced by ह by VII. 4. 52 S. 2250. As व्यतिहे।

Thus the full conjugation of the root व्यति+अस् is—

	1st Person.		2nd Person.		3rd Person.
Sing.	व्यतिहे,	...	व्यतिसे,	...	व्यतिस्ते।
Dual	व्यतिस्वहे.	...	व्यतिषाथे,	...	व्यतिषाते।
Pl.	व्यतिस्महे.	...	व्यतिध्वे,	...	व्यतिषते।

The Imperative 1st P. Sing. is व्यतिषै। The Imperfect 3rd P. Sing. is व्यत्यास्त। The Aorist is व्यतिषीत।

From the √रा (II. 48), we have व्यतिरा। It is conjugated 3rd Per. S. व्यतिराते; Dual व्यतिराते। Pl. व्यतिराते।

Similarly from √भा (II. 42), we have 3rd Pers. Sing व्यतिभाते, Dual व्यतिभाते, Pl. व्यतिभाते, Per. व्यतियभे।

The following sûtra makes an exception, with regard to the roots meaning 'to go,' and 'to kill.'

२६८१। न गतिहिंसार्थेभ्यः। १। ३। १५।

व्यतिगच्छन्ति। व्यतिघ्नन्ति। '* प्रतिषेधे हसादीनामुपसंख्यानम् *'। हसादयो हसप्रकाराः शब्दक्रियाः। व्यतिहसन्ति। व्यतिजल्पन्ति। '* हरतेरप्रतिषेधः *'। संप्रहरन्ते राजानः।

2681. After verbs having the sense of 'motion,' or 'injury,' when expressing interchange of action, the Atmanepada affixes are not used.

This aphorism prohibits Atmanepada affixes in certain cases, where by force of the last sûtra, Atmanepada affixes would have been obtained. As व्यतिगच्छन्ति 'they go against each other,' व्यतिहिंसन्ति 'they injnre each other.' व्यतिघ्नन्ति 'they fight together.'

The word 'not' of this sûtra is understood in the subsequent sûtra.

CC-O. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

Vart:—This prohibition extends to the verbs हस् 'to laugh,' and the rest. As व्यतिहसन्ति, व्यतिजल्पन्ति, व्यतिपठन्ति। The हसादि are those roots which are like the verb to laugh, namely those which express sound.

Vart:—Prohibition must be made of the verb हरति 'he injures,' as संप्रहरन्ते राजानः ॥

२६८२ । इतरेतरान्योन्योपपदाच्च । १ । ३ । १६ ।

'* परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यम् *' । इतरेतरस्यान्योऽन्यस्य परस्परस्य वा व्यतिलुनन्ति ।

2682. And after the verbs which take the words itaretara 'each other,' and anyonya 'one another,' as upapada (or dependant qualifying words), the affixes of Atmanepada are not used, though reciprocity of action be denoted.

Thus इतरेतरस्य व्यति लुनन्ति 'they cut each other' अन्योन्यस्य व्यतिलुनन्ति 'they cut one another.'

Vart:—This rule must also be applied when the word परस्पर is in composition with the verb, as an upapada. As परस्परस्य व्यतिलुनन्ति.

२६८३ । नेर्विशः । १ । ३ । १७ ।

निविशते ।

2683. After the verb viś 'to enter,' when preceded by the preposition ni, the Atmanepada affixes are employed.

As विशति 'he enters,' but निविशते 'he enters in.'

Note:—Even when the augment अट् of the Imperfect, Aorist and Conditional tenses intervenes between the root and the preposition, terminations are of the âtmanepada. As न्यविशत 'he entered in.'

Note:—The नि of the sûtra must be an upasarga, because that has a sense, and not any नि. On this there is this paribhâshâ:—अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य "a combination of letters capable of expressing a meaning denotes, whenever it is employed in grammar that combination of letters in so far as it possesses that meaning, but it does not denote the same combination of letters void of a meaning." Thus in मधुनि विशन्ति भ्रमराः 'the beetles enter the honey flowers.' Here the नि is a part of the word मधुनि and has no sense by itself, and therefore the verb is in the Parasmaipada and not in the Atmanepada.

२६८४ । परिव्यवेभ्यः क्रियः । १ । ३ । १८ ।

अकर्त्रभिप्रायार्थमिदम् । परिक्रीणीते-विक्रीणीते-अवक्रीणीते ।

2684. After the verb krî 'to purchase,' when preceded by pari, vi or ava, the Atmanepada affix is employed, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The verb डुक्रीञ् 'to buy or barter,' has an indicatory ञ् and therefore, by I. 3. 72 it will be Atmanepadi when the fruit of the action accrues to

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha

the agent. The present sûtra, therefore, refers to cases where the fruit of the action does not accrue to the agent.

The root क्री 'to buy' as a general rule takes the terminations of both padas, but when it is preceded by pari, vi, or ava, it is restricted to Atmanepada terminations. As परिक्रीणीते 'he buys'; विक्रीणीते 'he sells'; अवक्रीणीते 'he buys.'

Note:—The word pari, vi, and ava must be upasargas, therefore, in the following example, there is no Atmanepada termination, because the vi there, is not a preposition but a noun, as, बहुविक्रीणाति वनम्.

२६८५ । विपराभ्यां जेः । १ । ३ । १९ ।

विजयते । पराजयते ।

2685. After the verb ji 'to conquer,' preceded by vi or parâ, the Atmanepada affix is employed.

This sûtra debars I. 3. 78 S. 2159 by which the root जि is generally Parasmaipadi.

As विजयते 'he conquers' पराजयते 'he conquers.' The words vi and parâ must be upasargas (prepositions), for the application of this rule. In the following examples, they are used as substantives बहुविजयति वनम्, परा जयति सेना ॥

२६८६ । आङो दोऽनास्यविहरणे । १ । ३ । २० ।

आङ्पूर्वाद्ददातेर्मुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्तमानादात्मनेपदं स्यात् । विद्यामादत्ते । 'अनास्य–' इति किम् । मुखं व्याददाति । आस्यग्रहणमविवक्षितम् । विपादिकां व्याददाति । 'पादस्फोटो विपादिका' । नदी कूलं व्याददाति । '* पराङ्गकर्मकान्न निषेधः *' । व्याददते पिपीलिकाः पतङ्गस्य मुखम् ।

2686. After the verb dâ 'to give,' preceded by âṅ, and when not meaning 'to open the mouth,' the Atmanepada affix is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The root दा is generally both Parasmaipadi and Atmanepadi (I. 3. 72 S. 2158). But when preceded by the preposition आ, it is restricted to the âtmanepada. As विद्यामादत्ते 'he acquires knowledge.' But when it means "to widen the mouth" whether actually or metaphorically, it is parasmaipadi. As मुखं व्याददाति. 'He expands his own mouth.'

The prohibition also applies when the action is similar to the act of opening the mouth. As विपादिकां व्याददाति 'he opens the tumour.' कूलं व्याददाति नदी 'the river breaks the bank.'

Vart:—When the action does not affect the agents' own body the verb is âtmanepadi, as व्याददते पिपीलिकाः पतंगस्य मुखम्, 'the ants open the mouth of a locust.'

CC-0. Prof. Satya Vrat Shastri Collection. Digitized By Siddhanta eGangotri Gyaan Kosha